

॥ नमो नमो निम्मलदंसणस्स ॥

आगमसूत्र

सटीक अनुवाद

१०

अनुवाद श्रेणी सर्वक -

मुनि दीपरत्नसागर

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ
નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ

પ.પૂ. શ્રી આનંદ-દામા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

આગમસતીક અનુવાદ

ભગવતી-૨

-: અનુવાદ-શ્રેણીના સર્જક :-

મુનિ દીપરત્નસાગર

તા. ૨૩/૧૦/૨૦૦૯

શુક્રવાર

૨૦૬૬ કા.સુ.પ

આગમ સતીક અનુવાદ
ભાગ ૧ થી ૪૨ સંપૂર્ણ
મૂલ્ય-રૂા-૧૦,૦૦૦

o શ્રી શ્રુત પ્રકાશન નિધિ o

સંપર્ક સ્થળ

આગમ આરાધના કેન્દ્ર, શીતલનાથ સોસાયટી
ફ્લેટ નં. ૧૩, ચોથે માળે, બ્હાઈ સેન્ટર,
ખાનપુર, અમદાવાદ.

આગમ સતીક અનુવાદના

આ ભાગ - **૧૦** માં છે...

“ભગવતી” અંગસૂત્ર-૫ ના...

—૦— શતક-૪-થી

આરંભીને

—૦— શતક-૮-સુધી

— X — X — X — X — X — X — X —

-: ટાઈપ સેટીંગ :-
શ્રી મહાકાલી એન્ટરપ્રાઈઝ
ચાંદલોડિયા, અમદાવાદ.
(M) 9824419736

-: મુદ્રક :-
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.
Tel. 079-25508631

૦ વંદના એ મહાન્ આત્માને ૦

વિક્રમ સંવત-૨૦૬૧માં ફાગણસુદ-૩ નો દિવસ અને મંગલપારેખના ખાંચામાં શ્રી શાંતિનાથ પરમાત્માની વર્ષગાંઠનો પ્રસંગ, અતિભવ્ય અને ઘણી જ લાંબી સ્થયાત્રાના પ્રયાણની ઘડીએ, આગમોના ટીકા સહિતના અનુવાદ કરવા માટેની મનોભાવનાનું જેમના મુખેથી વચન પ્રાગટ્ય થયું, અંતરના આશીર્વાદ, સૂરિમંત્રથી અભિમંત્રિત વાસ ચૂર્ણનો ક્ષેપ અને ધનરાશિની જવાબદારીના યથાશક્ય સ્વીકાર સહ જેમની કાર્ય પ્રેરણાની સરવાણીમાં બીજાતા મારા ચિત્તે આશિર્ષ અનેરો હર્ષોલ્લાસ અનુભવ્યો. જેમની હયાતી દરમ્યાન કે હયાતી બાદ પણ, જેમના નામસ્મરણ માત્રથી આ કાર્ય વિઘ્નરહિતપણે મૂર્ત સ્વરૂપને પામ્યું, એવા...

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ૦ ના
ચરણ કમળમાં સાદર કોટીશઃ વંદના

૦ કેમ ભૂલાય એ ગુરુદેવને પણ ? ૦

ચારિત્ર પ્રતિ અંતરંગ પ્રીતિથી યુક્ત, અનેક આત્માઓને પ્રવ્રજ્યા માર્ગે પ્રયાણ કરાવનાર, સંયમમૂર્તિ, પ્રતિ વર્ષ ઉપધાન તપ વડે શ્રાવકધર્મના દીક્ષા દાતા, શારીરિક સમસ્યાઓ વચ્ચે પણ બંને શાશ્વતી ઓળીની આરાધનાને ન ચૂકનારા, સાગર સમુદાયમાં ગચ્છાધિપતિ પદને શોભાવનારા અને સમર્થ શિષ્ય પરિવારયુક્ત એવા મહાન વિભૂતિરત્ન-

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મ૦

જેમના આજીવન અંતેવાસી, શાસનપ્રભાવક

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.સા.

જેમણે આ અનુવાદ કાર્ય માટે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પ્રેરણા કરેલી અને આ કાર્ય સાઘંત પાર પહોંચાડવા માટે વિપુલ ધનરાશિ મોકલાવી.

ઉક્ત બંને આચાર્ય ભગવંતોની અસીમ કૃપા અને તેઓ દ્વારા પ્રેરિત સંઘો થકી થયેલ ધનવર્ષાના બળે પ્રસ્તુત કાર્ય મૂર્તસ્વરૂપ પામ્યું.

આગમ સટીક અનુવાદના

આ ભાગ **૧૦** ની

સંપૂર્ણ દ્રવ્ય સહાયના પ્રેરણાદાતાશ્રી

પ.પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રી
દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મ.ના શિષ્ય
પૂજ્ય આચાર્યશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.

તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી લાભલેનાર
શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન શ્રે.મૂ.પૂ.સંઘ
તથા શ્રી શેઠ ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ટ્રસ્ટ
સુરત

અનુદાન દાતા

આગમ સટીક અનુવાદના કોઈ એક ભાગના સંપૂર્ણ સહાયકતા

સચ્ચારિત્ર યુડામણી પૂજ્ય ગચ્છાદિપતિ સ્વ. આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ દેવેન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજીના આજીવન અંતેવાસી
સદ્ગુણાનુરાગી પૂજ્ય આંદેવશ્રી હર્ષસાગરસૂરિજી મ.ની
જ્ઞાનઅનુમોદક પ્રેરણાથી પ્રેરિત
શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ
તથા શ્રી શેઠ ફૂલચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી ટ્રસ્ટ, સુરત.
૧૬ ભાગોના સંપૂર્ણ સહાયક થયેલ છે.

પરમપૂજ્ય સરળ સ્વભાવી, ભદ્રિક પરિણામી, શ્રુતાનુસંગી
સ્વ. આચાર્યદેવશ્રી વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની
પુનિત પ્રેરણાથી ૧૦ ભાગો માટે
નીચેના સંઘો સહાયક થયા છે.

(૧) શ્રી મંગલપારેખનો ખાંચો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ	બે ભાગ.
(૨) શ્રી ભાવનગર જૈન શ્વે.મૂ.પૂ. સંઘ, ભાવનગર	બે ભાગ.
(૩) શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, નવસારી	બે ભાગ.
(૪) શ્રી ગિરિરાજ સોસાયટી આદિનાથ જૈન સંઘ, બોટાદ	બે ભાગ.
(૫) શ્રી જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. તપાગચ્છ સંઘ, બોટાદ	એક ભાગ.
(૬) શ્રી પાર્શ્વભક્તિદામ જૈન ધાર્મિક ટ્રસ્ટ, તણસા	એક ભાગ.

[પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રી ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીની પ્રેરણાથી તેમના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવચાઓ તરફથી પ્રાપ્ત સહાયની નોંધ આગળ છે.]

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી વૈયાવસ્ય પરાયણ પંચ્યાસ પ્રવર શ્રી વજસેનવિજયજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી એક ભાગ- શ્રી હાલારતીર્થ આરાધના ધામ, વડાલિયા, સીંહણ, તરફથી

આગમ સટીક અનુવાદ શ્રેણીના સર્જક મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજીની પ્રેરણાથી આ બે દાતાઓએ મળીને એક ભાગ માટે સહાય કરી છે.

(૧) શ્રી જૈન શ્રે. મૂર્તિ. સંઘ, થાનગઢ

(૨) શાહ હંજરીમલજી ભૂરમલજી, કર્નૂલ.

પૂ.પૂ. ક્રિયાચરિત, પ્રભાવક, આદેય નામકર્મધર સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ઋચકચંદ્રસૂરીશ્વરજીથી પ્રેરિત પુન્યવંતી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત અનુદાનો

૧- વર્ધમાન તપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્વિજય ભક્તિસૂરીશ્વરજી સમુદાયવર્તી મિલનસાર સાધ્વીશ્રી સૌમ્યાપ્રજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી ત્રણ ભાગો માટેની દ્રવ્ય સહાય પ્રાપ્ત થઈ છે, તે આ પ્રમાણે—

- (૧) શ્રી કારેલીબાગ, શ્રે.મૂ.પૂ. જૈનસંઘ, વડોદરા.
- (૨) શ્રી કારેલીબાગ, જૈન સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, વડોદરા.
- (૩) શ્રી ભગવાન નગરનો ટેકરો, જૈનસંઘ, અમદાવાદ.

૨- સુવિશાળ પરિવારચુકતા સાધ્વીશ્રી ભાવપૂર્ણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી “શ્રી ક્ષેત્રપાલ ભક્તિ ટ્રસ્ટ” - નવસારી તરફથી.

૩- વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મ.ના સમુદાયવર્તી પ.પૂ. સાધ્વીશ્રી ધ્યાનરસાશ્રીજી તથા સાધ્વીશ્રી પ્રફુલ્લિતાશ્રીજીની પ્રેરણાથી -

“શ્રી માંગરોળ જૈન શ્રે. તપ. સંઘ, માંગરોળ - તરફથી.

૪- પરમપૂજ્યા જયશ્રીજી-લાવણ્યશ્રીજી મંના પરિવારવર્તીની સાધ્વીશ્રી સત્યાનંદશ્રીજી મ.સા.ની પુનિત પ્રેરણાથી
 “શ્રી ગાંધીનગર જૈન સંઘ, બેંગલોર - તરફથી.”

૫- પરમપૂજ્ય ક્રિયારૂચીવંત આંદેવશ્રી ભક્તિસૂરીશ્વરજી મંના સમુદાયવર્તી શ્રમણીવર્યા મોક્ષનંદિતાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી
 “શ્રી વલ્લભનગર જૈન શ્વેંમૂંપૂં સંઘ, વલ્લભનગર, ઈન્દોર

પરમપૂજ્ય આગમોદ્ધારક, સામાચારી સંરક્ષક, બહુશ્રુત આચાર્યદેવ આનંદસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સમુદાયવર્તી શ્રુત અનુરાગીણી શ્રમણીવર્યાઓની પ્રેરણાથી પ્રાપ્ત સહાયો.

- (૧) પરમપૂજ્યા નીડરવક્તા સાધ્વીશ્રી ચંદ્રયજ્ઞાશ્રીજી મંથી પ્રેરિત
 -૧- શ્રી ત્રિલોકપદ્મ ચિંતામણિધામ જૈન સંઘ, અંધેરી, મુંબઈ.
 -૨- શ્રી મહાવીરનગર જૈન દહેરાસરજી ટ્રસ્ટ, નવસારી.

(૨) અપ્રતિમ વૈયાપૃત્યકારિકા પ.પૂ. મલય-પ્રગુણાશ્રીજી મંના શિષ્યા સુસંવાદી પરિવારયુક્તા સાધ્વીશ્રી પ્રશમશીલાશ્રીજી મંના શ્રુતાનુરાગી શિષ્યા સાંશ્રી પ્રશમરત્નાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-
 “શ્રી શ્વેતાંબર જૈન તપાગચ્છ સંઘ,” વાંકાનેર.

(૩) પરમપૂજ્યા માતૃહૃદયા સાધ્વીશ્રી અમિતગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
 - “શ્રી આદિનાથ જૈન શ્વેં સંઘ,” ભોપાલ.

(૪) પરમપૂજ્યા વર્ધમાનતપસાધિકા, શતાવધાની સાધ્વીશ્રી અમિત-ગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી-૧૦૦ ઓળીની પૂર્ણાહૂતિ નિમિત્તે
 “કરચેલીયા જૈન શ્વેં મહાજન પેટી,” કરચેલીયા, સુરત.

(૫) શ્રમણીવર્યા ભક્તિરસિક પૂજ્ય મલયાશ્રીજી મંના વ્યવરદક્ષ શિષ્યા સાધ્વીશ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી

“શ્રી જૈન મરચન્ટ સંઘની શ્રાવિકા બહેનો, અમદાવાદ.

(૬) પરમપૂજ્યા મલય-કૈવલ્ય-ભવ્યાનંદશ્રીજી મંના સુવિનિતા મિષ્ટ ભાષી, તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પૂર્ણજ્ઞાશ્રીજીની પ્રેરણાથી

“સર્વોદય પાર્શ્વનાથ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” મુંબઈ

આગમ-સટીક અનુવાદ સહાયકો

(૧) પ.પૂ. ભગવતીજી દેશનાદક્ષ આદેવશ્રી નરદેવસાગરસૂરિજી મંસાંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છ જ્ઞાતિ,” જામનગર.

(૨) વર્ધમાન તપોનિધિ પૂજ્ય આ.દેવ શ્રી વિજય પ્રબાકરસૂરીશ્વરજી મંની પ્રેરણાથી - “અભિનવ જૈન શ્રેમૂંપૂં સંઘ,” અમદાવાદ.

(૩) શ્રુતસંશોધનરસિક પૂજ્ય આદેવશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ,” ભીલડીયાજી.

(૪) પ.પૂ. જયલાવણ્યશ્રીજી મંસાંના સુશિષ્યા સાં સૂર્યભાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી - “શ્રી ભગવતી” નગર ઉપાશ્રયની બહેનો,” અમદાવાદ.

(૫) પરમપૂજ્યા વરધમાશ્રીજી મંના શિષ્યા તપસ્વીરત્ના સાધ્વીશ્રી પ્રીતિદર્માશ્રીજી મંની પાવન પ્રેરણાથી.

- (૧) શ્રી પાર્શ્વભક્તિ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ, ડોંબીવલી.

- (૨) શ્રી રાજાજી રોડ શ્રેમૂંપૂં તપાં જૈન સંઘ, ડોંબીવલી.

(૬) સ્વનામદાન્યા શ્રમણીવર્યાશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી મંની પ્રેરણાથી. “શ્રી પરમ આનંદ શ્રેમૂંપૂં જૈનસંઘ,” પાલડી, અમદાવાદ.

મુનિ દીપરત્નસાગરજી દ્વારા પ્રકાશિત સાહિત્ય-એક ઝલક
કુલ પ્રકાશનોનો અંક-૩૦૧

૧-આગમસુત્તાણિ-મૂલં

૪૯-પ્રકાશનો

આ સંપુટમાં મૂળ આગમો છે. જેમાં ૪૫ આગમો ૪૫ અલગ-અલગ પુસ્તકોમાં મુદ્રિત કરાવાયેલ છે. ચાર વૈકલ્પિક આગમો પણ તેમાં સમાવાઈ ગયેલ છે. એ રીતે ૪૫ + ૪ કુલ (૪૯) આગમોનું આ સંપુટમાં સંપાદન છે. તેમજ પ્રત્યેક સૂત્રને અંતે પૂજ્ય સાગરાનંદસૂરિશ્વરજી સંપાદિત આગમો તથા તેની વૃત્તિના અંકો પણ ટાંક્યા છે.

અમારા આ પ્રકાશનમાં શ્રુતરકંઠ, શતક/અધ્યયન/વક્ત્રકાર/પદ, પ્રતિપત્તિ, ઉદ્દેશક, સૂત્ર/ગાથા આદિ સ્પષ્ટતથા બુદ્ધા નજરે પડે તેવી વિશિષ્ટ મુદ્રણકલાને પ્રયોજેલ છે. પુસ્તકો અલગ-અલગ અને નાના કદના હોવાથી વાંચન કે કંઠસ્થ કરવાની અતિ સરળતા રહે છે.

૪૫-આગમની પૂજા, પૂજન, રથયાત્રા કે શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂજનાદિ માટે અલગ-અલગ પીસ્તાળીશ પુસ્તકો હોવાથી ગોઠવણી સરળ બને છે.

આગમસહકોસો, આગમનામકોસો, આગમવિષયદર્શન, આગમકથાનુયોગના મૂળ સંદર્ભ જોવા માટે આ પ્રકાશન વસાવવું જરૂરી જ છે. જેની કિંમત છે રૂ. ૧૫૦૦/- દર્શન-પૂજન માટે આજીવન ઉપયોગી છે.

૨. આગમ-ગુજરાતી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

આપણા મૂળ આગમો અર્ધમાગધી ભાષામાં છે. જેઓ ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત છે, શાસ્ત્રીય કારણોથી આગમના અભ્યાસથી વંચિત રહ્યા છે, આગમોની વાંચના પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી ઈત્યાદિ કારણે આગમિક પદાર્થોનું જ્ઞાન પામી શક્યા ન હોય તેવા ભવ્યાત્માઓ શ્રી કલ્પસૂત્ર માફક સરળતાથી આગમોનું વાંચન અને બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેમજ ભવભીરુ આત્માઓ પોતાનું જીવન માર્ગાનુસાર બનાવી શકે તેવું પ્રકાશન.

સાત ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૮૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પીસ્તાળીશ આગમોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ ધરાવતા આ “આગમદીપ” સંપુટમાં બીજા બે વૈકલ્પિક આગમોનું ગુજરાતી પણ આપેલ જ છે.

અંદાજે ૯૦,૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મૂળ આગમનો આ ગુજરાતી અનુવાદ રૂ. ૨૦૦૦/-ની કિંમતે ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. પણ હાલ તેની એક પણ નકલ બચેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની લોકપ્રિયતાનો પૂરાવો છે. અનેક પૂજ્યશ્રીએ આ ગુજરાતી અનુવાદનો સ્વાધ્યાયાદિ અર્થે ઉપયોગ કરેલો છે.

૩. આગમસુત્તાણિ-સતીકં ૪૬-પ્રકાશનો

જેઓને મૂળ આગમો વાંચ્યા પછી તેની વિસ્તૃત સમજ મેળવવી છે. તેમાં રહેલા પદાર્થોને ઊંડાણથી અવગાહવા છે, તેમાં રહેલા તત્ત્વો આધારિત કથા, દેષ્ટાંત કે દ્રવ્યાનુયોગને જાણવો છે, તેવા વિશિષ્ટ જ્ઞાનપિપાસુ માટેનું અમારું આ ૧૩,૦૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં પથરાયેલ અને ત્રીશ ભાગોમાં વિભાજીત એવું દળદાર પ્રકાશન છે.

આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો પર પ્રાપ્ત બધી જ નિર્ચુક્તિઓ, ૩૯ આગમો પરની વૃત્તિ, શેષ આગમોની સંસ્કૃત છાયા, કેટલાંક ભાષ્યો તથા ચૂંલિઓ ઈત્યાદિ સર્વે વિવેચનોનો સમાવેશ કરાયેલ છે.

સૂત્રો અને ગાથાના સ્પષ્ટ અલગ વિભાજન, પ્રચુર પેરેગ્રાફ્સ, અધ્યયન, ઉદ્દેશક, સૂત્ર આદિની સુસ્પષ્ટ અલગ પેજ લાઈન તેમજ અમારા મૂળ અને અનુવાદિત આગમોમાં અપાયેલા ક્રમાંક મુજબના જ સૂત્ર ક્રમાંકન તથા વ્યવસ્થિત અનુક્રમણિકાને લીધે કોઈપણ પસંદિત ચોક્કસ વિષયવસ્તુ કે સમગ્ર અધ્યયનના વાંચનમાં સરળતા રહે તે રીતે આ સંપુટનું સંપાદન અને મુદ્રણ કરાયેલું છે.

આ પ્રકાશનના અભ્યાસમૂલ્ય અને સંશોધનક્ષેત્રે ઉપયોગિતા તેમજ સમગ્ર વિશ્વમાં આગમ પ્રકાશનની આવી એક જ માત્ર શૃંખલા ઉપલબ્ધ હોવાને કારણે રૂ. ૧૧,૦૦૦/- મૂલ્ય હોવા છતાં તેની એક પણ નકલ સ્ટોકમાં રહેલી નથી. એ જ અમારા આ પ્રકાશનની મહત્તા સાબિત કરે છે.

૪. આગમ-વિષય-દર્શન

આ એક એવું પ્રકાશન છે, જેમાં ૪૫-આગમોની વિશદ્વરૂપે અનુક્રમણિકા અપાયેલ છે, છતાં તેના પૃષ્ઠો છે. — ૩૮૪.

પ્રત્યેક આગમના પ્રત્યેક સૂત્ર કે ગાથાના વિષયોને એ જ આગમોના સૂત્રોના ક્રમાંકન અનુસાર, અતીવ સુસ્પષ્ટ રૂપે અને પૃથક્-પૃથક્ સ્વરૂપે અપાયેલી આ અનુક્રમણિકાથી તમે તમારો મનગમતો-આવશ્યક કે તમારા સંશોધન અને લેખનને અનુરૂપ વિષય સહેલાઈથી પસંદ કરી શકો છો.

ગુજરાતી ભાષામાં તૈયાર કરાયેલ આ અનુક્રમણિકાથી તમે અમારા અનુવાદિત આગમોમાં તો મૂળ વિષય જોઈ જ શકો છો. તદુપરાંત મૂળ આગમો કે આગમસતીકં માં પણ તમારી પસંદગીનો વિષય શોધવો આ બૃહત્ અનુક્રમ પરથી ખૂબ જ સરળ છે.

રૂ. ૪૦૦/-ની કિંમતને લક્ષમાં ન લઈ તેનું ઉપયોગિતા મૂલ્ય સમજશો.

૫. આગમસદ્ક્રોસો ૪-પ્રકાશનો

આ શબ્દકોશ - એટલે સંદર્ભસ્થળ નિર્દેશ સહિતની “આગમ-ડીક્ષનેરી” જેમાં તમને મળે છે મૂળ આગમમાંથી લેવાયેલા ૪૬,૦૦૦ શબ્દો અને તેના ૩,૭૫,૦૦૦ જેટલા આગમ સંદર્ભો સહિત મૂળ-અર્ધમાગધી શબ્દોના સંસ્કૃત અર્થ અને ગુજરાતી એક કે વધુ અર્થો.

ચાર ભાગોમાં સમાવિષ્ટ ૨૪૦૦ જેટલા પાનાઓનો આ પુસ્તકનો સેટ મેપલીથો કાગળ, પાકુ બાઈન્ડીંગ અને આકર્ષક મુજપૃષ્ઠ તો ધરાવે જ છે. પણ તમારે માટે તેની ઉપયોગિતા છે - અ થી હ પર્યતનો કોઈપણ શબ્દ શોધવા માટે. ત્યાં ફક્ત શબ્દનો અર્થ જ જોઈને બેસી નથી રહેવાનું. પણ પીસ્તાળીશે પીસ્તાળીશ આગમોમાં આ શબ્દ જ્યાં જ્યાં વપરાયો હોય તે-તે બધાં સ્થાનોનો નિર્દેશ પણ મળશે જ - જેના દ્વારા એક જ શબ્દ બે જુદા જુદા સંદર્ભમાં વપરાયો હશે, તો તે ભિન્ન-ભિન્ન સંદર્ભયુક્ત અર્થ કે વ્યાખ્યા પણ જાણી શકાશે.

- વળી આવા સંદર્ભો જોવા માટે તમારે જુદા જુદા પ્રકાશનોના આગમોને ફેંદવાની કોઈ જરૂર નથી. તમે માત્ર અમારું આગમસુત્તાણિ - સંપુટ સાથે રાખો. તમારે ઉપયોગી શબ્દો મૂળ આગમ કે આગમ-સટીક માં મળી જ જવાના

૬. આગમનામક્રોસો

આગમ શબ્દકોશની એક પૂરક ડીક્ષનેરી તે આ “આગમ નામકોશ”. આ પ્રકાશન આગમસટીક માં આવતા નામો (કથાઓ)ની ડીક્ષનેરી છે. આ ડીક્ષનેરીમાં કથાના પાત્રોના નામો તો કક્કાવારી ક્રમમાં આપેલા જ છે. સાથે સાથે તે પાત્રો કે નામોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પણ છે.

તમારે મૂળ આગમ ઉપરાંત નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ કે વૃત્તિમાં જો આ નામ કે તે નામ સાથે સંકડાયેલ કથા કે દેષ્ટાંત જાણવા છે તો અમારી ડીક્ષનેરીમાં તે-તે નામને અંતે નિર્દેશ કરાયેલ આગમ સંદર્ભ જોવો. આગમ સંદર્ભ જોતાં જ તમને તે સંદર્ભવાળા આગમનું નામ, પંચાંગીનો પ્રકાર અને સૂત્રક્રમ મળી જશે. જેના આધારે તમે તે કથા કે દેષ્ટાંતનો સહેલાઈથી અભ્યાસ કરી શકશો.

આ નામકોશનું મહત્ત્વ તો ત્યારે જ સમજાય જ્યારે એક જ નામ ધરાવતા એકથી વધારે પાત્રોનો અલગ-અલગ પરીચય કે જુદી જુદી કથાઓ તમને જોવા મળે. તે પણ ફક્ત રૂ. ૨૦૦/-ની કિંમતમાં.

સંદર્ભ મુજબ કથા જોવા માટે અમારું આગમસુત્તાણિ-સટીક તો છે જ.

૭. આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ

૪૭-પ્રકાશનો

મૂળ આગમના ૯૦,૦૦૦ જેટલાં શ્લોક પ્રમાણ સાહિત્યના મૂળ પ્રકાશન પછી જેમ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો, તેમ હિન્દી અનુવાદ પણ કર્યો. ફર્ક એટલો જ કે આ હિન્દી અનુવાદ બાર ભાગોમાં આશરે ૩૨૦૦ જેટલા પાનાઓમાં પથરાયેલો છે. ગુજરાતી અનુવાદ કરતા ૩૦૦થી પણ વધારે પૃષ્ઠો તેમાં ઉમેરાયા છે. જે ફક્ત કદની વૃદ્ધિ જ નથી, પણ અર્થવિસ્તાર અને પેરેગ્રાફોની પ્રચૂરતા પણ ધરાવે જ છે.

હિન્દીભાષી મહાત્માઓને પણ આગમના પદાર્થજ્ઞાનથી વંચિત ન રહેવું પડે તે આશયથી તૈયાર કરાયેલ આ આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ હિન્દી ભાષાની સમૃદ્ધિ અને સાહિત્યિક મૂલ્ય તો ધરાવે જ છે. તે ગુજરાતી ભાષી આગમરસિકો અને તત્ત્વજ્ઞાસુઓ માટે પણ મહત્ત્વનું સંદર્ભશાસ્ત્ર બની રહ્યું છે.

રૂ. ૨૭૦૦/-નું મૂલ્ય ધરાવતા આ આગમસૂત્ર-હિન્દી અનુવાદ માં પણ ક્રમાંકન તો મૂળ આગમ, આગમ ગુજરાતી અનુવાદ અને આગમ સટીક અનુસાર જ થયેલ છે. તેથી અભ્યાસીઓને તુલના કરવી સરળ પડે છે.

૮. આગમ કથાનુયોગ

૬-પ્રકાશનો

આગમ કાર્ય વિષયક આ અમારું નવમું પ્રકાશન છે. જેમાં “કથાનુયોગ” નામે અનુયોગની મુખ્યતા છે. આ પ્રકાશનમાં મૂળ આગમો, આગમો પરની નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂંધિ, વૃત્તિ કે અવચૂરી એ તમામનો સમાવેશ કરી આ આગમ કથાનુયોગનું સંકલન અને ગુજરાતી અનુવાદ કરવામાં આવેલ છે. જે છ ભાગોમાં વિભાજિત છે ૨૨૦૦ જેટલા પૃષ્ઠોમાં સમાવિષ્ટ છે અને કથાઓને દશ વિભાગમાં ગોઠવેલ છે.

આ કથાનુયોગમાં તીર્થંકર, ચકવર્તી, વાસુદેવ, બલદેવ એ ઉત્તમપુરુષો સંબંધી કથાનક કે માહિતીનો સંગ્રહ છે, શ્રમણ વિભાગમાં ગણધરો, પ્રત્યેકબુદ્ધો, નિહવો, અન્ય શ્રમણોની કથાઓ છે. તે સાથે આશરે ૯૦થી વધુ પૃષ્ઠોમાં ગોશાળાનું કથાનક તેના પૂર્વભવ, વર્તમાનભવ અને ભાવિ ભવો સહિત મૂકેલ છે. તે સિવાય શ્રમણી કથા, શ્રાવક કથા, શ્રાવિકા કથા, અન્યતીર્થી કથા, પ્રાણી કથા, પ્રકીર્ણ કથા અને દેષ્ટાંતોના અલગ વિભાગો છે. પ્રત્યેક કથાને અંતે તેના આગમ સંદર્ભો પણ મૂકેલા છે, જેથી મૂળ માહિતી સ્રોત જોઈ શકાય. છટ્ટા ભાગમાં અકારાદિકમે પ્રત્યેક કથાના નામોની ગોઠવણી અને તેની સાથે પૃષ્ઠાંક આપેલા છે, જેથી કોઈપણ કથા શોધવી અત્યંત સરળ બને છે.

આ “આગમ કથાનુયોગ” કેવળ કથારસિકો તથા વ્યાખ્યાતાઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે. જેનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧,૫૦૦/- છે. તેમજ સન-૨૦૦૪માં જ પ્રકાશિત થયેલ હોવાથી હજી સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે.

૯. આગમ મહાપૂજનવિધિ

આ એક લઘુ પુસ્તિકા છે. જેમાં પીસ્તાળીશ આગમ મહાપૂજન ભણાવવા માટેની સરળ, સ્પષ્ટ, શાસ્ત્રીય વિધિ છે. સાથે-સાથે પંડિત શ્રી રૂપવિજયજી કૃત્ ૪૫-આગમ પૂજાઓ પણ આપી દીધેલ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજાના અભિનવ દુહા પણ છે.

કોઈપણ વિધિકારકને સહેલાઈથી પૂજન કરાવતા ફાવે તે રીતે વિધિ સાથે સૂચનાઓનો નિર્દેશ છે. તેમજ આગમ મંડપની રચના, માંડલુ, આવશ્યક સામગ્રી, વિધિમાં પ્રત્યેક કાર્ય માટે જરૂરી એવા સહાયકોની કાર્ય વહેંચણી પણ જણાવેલ છે.

મોટા ટાઈપ, પઘોની સુંદર ગોઠવણી, પ્રત્યેક પૂજન માટેનું અલગ પેજ, દરેક પૂજનને માટેની સૂચના, તે પૂજનની સાથે જ અપાયેલી હોય તેવું આ એક માત્ર પ્રકાશન છે.

૧૦. આગમસૂત્ર સટીક અનુવાદ

૪૮-પ્રકાશનો

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં આગમોના મૂળસૂત્રોનો અક્ષરશઃ અનુવાદ તો છે જ. સાથે સાથે આગમોની નિર્યુક્તિ અને ટીકાનો પણ અનુવાદ કરેલ હોવાથી અમે “સટીક અનુવાદ” એવું નામકરણ કરેલ છે. જેમાં ૪૫ આગમો ઉપરાંત બે વૈકલ્પિક આગમો અને કલ્પ [બારસા] સૂત્રના સમાવેશથી ૪૮ પ્રકાશનો થાય છે. જેને આ સાથે અમે ૪૨-ભાગોમાં પ્રકાશિત કરેલ છે.

આ સટીક અનુવાદમાં છ છેદ સૂત્રોનો અનુવાદ માત્ર મૂળનો જ છે, તેમાં સટીક અનુવાદ નથી. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાજ્ઞાનથી વંચિત શ્રુતરસિકો કે સ્વાધ્યાય પ્રેમીઓને આ અત્યંત ઉપયોગી પ્રકાશન છે, જેનું સંચુકત મૂલ્ય રૂ. ૧૦,૦૦૦/- છે, કે જે કિંમતમાં તો કોઈ ૪૫ સટીક આગમોનો અનુવાદ પણ ન કરી આપે.

આ સટીક અનુવાદ સંપુટમાં-અંગસૂત્રો, ઉપાંગ સૂત્રો અને મૂળસૂત્રોનો સંપૂર્ણ સટીક અનુવાદ છે. પચગ્ના સૂત્રોમાં પણ ઉપલબ્ધ ટીકાઓનો અનુવાદ કરેલો જ છે, નંદી અને અનુયોગ બંને સૂત્રોનું વર્તમાન પદ્ધતિથી સાનુવાદ વિવેચન કરેલ છે અને છેદસૂત્રો, કલ્પસૂત્ર અને કેટલાંક પચગ્નાઓનો મૂળનો અનુવાદ છે.

— x — x —

આ હતી આગમ સંબંધી અમારા ૨૫૦ પ્રકાશનોની યાદી

— x — x —

આગમ સિવાયના સાહિત્ય સર્જનની ઝાંખી

(૧) વ્યાકરણ સાહિત્ય :-

૦ અભિનવ હૈમ લઘુપ્રક્રિયા ભાગ-૧ થી ૪

૪

— મહોપાધ્યાય વિનયવિજયજી કૃત “લઘુપ્રક્રિયા” પર સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસન અને તેની સાથે સંબંધિત અનેક સંદર્ભગ્રંથોના ઉપયોગથી તૈયાર કરાયેલો એવો આ દળદાર ગ્રંથ છે. જે કાઠિન આઠ પેજમાં તૈયાર થયેલ છે. સંસ્કૃત વ્યાકરણના અભ્યાસ માટેનું આ પ્રકાશન છે. જે ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમથી તૈયાર થયેલ છે. તેમાં મૂળસૂત્ર, તેનો અર્થ, વૃત્તિ, વૃત્ત્યર્થ, અનુવૃત્તિ, વિશેષ વિવેચન જેવા સાત વિભાગો અને પ્રચૂર પરિશિષ્ટો છે.

૦ કૃદન્તમાલા :-

૧

— આ લઘુ સર્જનમાં ૧૨૫ ધાતુઓના ૨૩ પ્રકારે થતાં કૃદન્તોનું કોષ્ટક છે.

(૨) વ્યાખ્યાન સાહિત્ય :-

૩

૦ અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ-૧ થી ૩.

— આ એક સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાનમાળા છે. “મન્નહ જિણાણં” નામક સર્જકાચમાં આવતા શ્રાવકના ૩૬ કર્તવ્યો ઉપરના ૧૦૮ વ્યાખ્યાનો તેમાં ગોઠવેલા છે. પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન માટે દશ-દશ પેજ ફાળવેલ છે. જે પ્રત્યેકમાં શ્લોક-જૈનેતર પ્રસંગ - સંબંધિત કર્તવ્યની તાત્ત્વિક વ્યાખ્યા અને સમજ-જૈનકથા અને કર્તવ્યને અનુરૂપ સ્તવનાદિ પંક્તિની સુંદર ગુંથણી છે.

૦ નવપદ-શ્રીપાલ

૧

— શાશ્વતી ઓળીના વ્યાખ્યાનરૂપે આ પુસ્તકનું સર્જન થયું છે, જેમાં નવે પદનું અલગ-અલગ વિવેચન સાથે નવ દિવસમાં શ્રીપાલચરિત્ર પણ પૂરું થાય, તે રીતે ગોઠવેલા નવ વ્યાખ્યાનોનો સમન્વય છે.

(૩) તત્ત્વાભ્યાસ સાહિત્ય :-

૦ તત્ત્વાર્થસૂત્ર પ્રબોધ ટીકા-અધ્યાય-૧

૧

૦ તત્ત્વાર્થાદિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા-અધ્યાય-૧ થી ૧૦

૧૦

— આ ગ્રંથમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના દશે અધ્યાયોનું અલગ-અલગ દશ પુસ્તકમાં અતિ વિસ્તૃત વિવેચન ધરાવતું દશાંગ વિવરણ છે. જેમાં સૂત્રહેતુ, મૂળસૂત્ર, સંધિરહિત સૂત્ર, સૂત્રાર્થ, શબ્દજ્ઞાન, અનુવૃત્તિ, અનેક સંદર્ભ ગ્રંથોને આધારે તૈયાર કરાયેલ અભિનવ ટીકા, સૂત્રસંદર્ભ, સૂત્રપદ, સૂત્રનિષ્કર્ષ જેવા દશ વિભાગો છે.

પ્રત્યેક અધ્યાયને અંતે સૂત્રક્રમ, અકારાદિ ક્રમ, શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદ જેવા પરિશિષ્ઠો તથા દશમા અધ્યાયના પુસ્તકમાં અંતે શબ્દસૂચિ, વિષયસૂચિ, સંબંધકારિકા જેવા ઉપયોગી પરિશિષ્ઠો છે.

૦ તત્ત્વાર્થ સૂત્રના આગમ આધાર સ્થાનો.

૧

— આ સંશોધન કદાનું એક વિશિષ્ટ પુસ્તક છે. જેમાં તત્ત્વાર્થ સૂત્રના પ્રત્યેક સૂત્રનો મૂળ આગમમાંથી ઉપલબ્ધ સંદર્ભ, સંદર્ભ પાઠ, સંદર્ભ સ્થળનો ઉલ્લેખ છે. તેમજ શ્વેતામ્બર-દિગમ્બર પાઠભેદની તાલિકા અને વિશ્લેષણ છે.

(૪) આરાધના સાહિત્ય :-

૩

૦ સમાધિમરણ :-

અંત સમયે અને ભાવિ ગતિ સુધારવા માટે મરણ સમયે ચિત્તની સમાધિ જળવાય રહે તેવી આરાધના વિધિ, આરાધના સૂત્રો, આરાધના પદ્યો, આરાધના પ્રસંગો વગેરે સાત વિભાગોમાં આ ગ્રંથ સર્જેલો છે.

૦ સાધુ અંતિમ આરાધના

૦ શ્રાવક અંતિમ આરાધના

સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો અંત સમય સુધારવા માટે નિત્ય કરવાની એવી આ આરાધના છે, મૂળ પ્રાકૃત અને સંસ્કૃતમાં ગ્રંથસ્થ થયેલ આ વિધિને સરળ ગુજરાતીમાં રજૂ કરેલ છે. પંચાંગના કદની આ પુસ્તિકા સાથે રાખવી પણ સરળ છે.

(૫) વિધિ સાહિત્ય :-

૩

૦ દીક્ષા-યોગાદિ વિધિ

૦ વિધિ સંગ્રહ ભાગ-૧

૦ સાધુ-સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ

(૬) પૂજન સાહિત્ય :-

૧

૦ આગમ મહાપૂજન વિધિ-જેની નોંધ આગમ વિભાગમાં છે.

૦ પાર્શ્વ પદ્માવતી પૂજનવિધિ

(૭) યંત્ર સંયોજન :-

૦ ૪૫-આગમ યંત્ર

૦ વિંશતિ સ્થાનક યંત્ર

(૮) જિનભક્તિ સાહિત્ય :-

૯

- ચૈત્યવન્દન પર્વમાલા
- ચૈત્યવન્દનસંગ્રહ-તીર્થજિન વિશેષ
- ચૈત્યવન્દન ચોવિસી
- ચૈત્યવંદન માળા

— આ એક સંપાદન ગ્રંથ છે. જેમાં પર્વદિન તથા પર્વતિથિના ચૈત્યવંદનો, ચોવિસ જિનની ચોવિસી રૂપ ચૈત્યવંદનો, વિવિધ તીર્થમાં બોલી શકાય તેવા અને જિનેશ્વર પરમાત્મા વિષયક વિવિધ બોલ યુક્ત એવા ૭૭૯ ચૈત્યવંદનોનો વિશાળ સંગ્રહ છે.

- શત્રુંજય ભક્તિ
- શત્રુંજય ભક્તિ
- સિદ્ધાયતનો સાથી - સિદ્ધાયત ભાવયાત્રા, સ્તુતિ-ચૈત્યવંદનાદિ
- વીતરાગ સ્તુતિ સંચય-૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિનો સંચય
- ચૈત્ય પરિપાટી

(૯) પ્રકીર્ણ સાહિત્ય :-

૯

- શ્રી નવકાર મંત્ર-નવ લાખ જાપ નોંધપોથી
- શ્રી ચારિત્ર પદ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી
- અભિનવ જૈન પંચાંગ
- અભિનવ જૈન પચ્ચાઙ્ગ
- અમદાવાદ જિનમંદિર-ઉપાગ્રય આદિ ડિરેક્ટરી
- બાર વ્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિયમો
- શ્રી જ્ઞાનપદ પૂજા
- કાયમી સંપર્ક સ્થળ
- ચોઘડીયા તથા હોરા કાયમી સમયદર્શિકા

(૧૦) સૂત્ર અભ્યાસ-સાહિત્ય :-

૫

- જૈન એડ્યુકેશનલ સર્ટિફિકેટ કોર્સ
- પ્રતિક્રમણસૂત્ર અભિનવ વિવેચન ભાગ-૧ થી ૪

આ રીતે અમારા ૩૦૧ પ્રકાશનો થયા છે.

બાલબ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ

પ.પૂ. શ્રી આનંદ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર ગુરૂભ્યો નમઃ

-: ભાગ-૧૦ :-

(૫) ભગવતી અંગ-સૂત્ર/૨

અનુવાદ તથા ટીકાનુસારી વિવેચન

● ભૂમિકા :-

“ભગવતી” સૂત્રનો ક્રમ પાંચમો છે, અંગ સૂત્રોમાં ભગવતી એ પાંચમું અંગસૂત્ર છે. પ્રાકૃતમાં તે ભગવઈ નામે પ્રસિદ્ધ છે, તે “વિવાહપત્તિ” કે ‘વિવાહ’ નામે પણ ઓળખાય છે. સંસ્કૃતમાં આ સૂત્ર ભગવતી અને વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ નામે ઓળખાય છે. વ્યવહારમાં તો ભગવતી-સૂત્ર નામે જ પ્રસિદ્ધ છે. આ સૂત્રનું એક જ શ્રુતસ્કંધ છે. તેમાં કુલ-૪૧ શતક છે. [અધ્યયનને શતક નામે ઓળખે છે.] આ શતકમાં પેટા વર્ગ કે પેટા શતક પણ છે. તેના પેટા ઉદ્દેશાઓ પણ છે.

“ભગવતી” સૂત્રનો મુખ્ય વિષય સ્વસમય, પરસમયની વિચારણા છે, ઈન્દ્રભૂતિ આદિ ગણધરો, કેટલાંક દેવો, શ્રાવક-શ્રાવિકાદિ અનેકના પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેના ભગવંતે આપેલા ઉત્તરો છે. દ્રવ્યાનુયોગની મુખ્યતાવાળા આ આગમમાં બીજા ત્રણે અનુયોગો પણ છે. કર્મપ્રકૃતિનું પણ વર્ણન છે, મરણના ભેદ, સમુદ્ઘાત, અસ્તિકાય, ક્રિયા, પુદ્ગલ, વેદના, તમસ્કાય, પ્રત્યાખ્યાન, લોક, ભાષાદિ અનેક વિષયો છે.

આ આગમના મૂળસૂત્રોનો પૂર્ણ અનુવાદ અમે નોંધેલ છે, વિવેચનમાં “ટીકાનુસારી વિવેચન” શબ્દ અમે પસંદ કર્યો છે. પરંતુ તેમાં વૃત્તિ સાથે ક્વચિત્ ભગવતી-ચૂર્ણનો આધાર પણ લીધો છે. આ રીતે મુખ્યતાએ વૃત્તિનો અનુવાદ, કયાંક ચૂર્ણના અંશો, કયાંક અન્ય સંદર્ભો નોંધ્યા છે, તો સામે પક્ષે વ્યાકરણ, ન્યાય, વાદો જેવી વસ્તુનો અનુવાદ અહીં વિવેચનમાં છોડી પણ દીધેલ છે. ત્યાં - X - X - એવી નિશાની કરેલ છે.

અનેક આધુનિક વિદ્વાનોએ ભૂમિકામાં વિદ્વાતાપૂર્ણ ઉલ્લેખ અભિનવકાળે નોંધ્યા છે. તેમાં અમે મૌન રહેવું ઉચિત માનીએ છીએ. — ભગવતી સૂત્ર અનુવાદ પાંચ ભાગોમાં છે. જેનો આ બીજો ભાગ છે.

⊗ શતક-૪ ⊗
— X — X —

o ત્રીજા શતકમાં પ્રાયઃ દેવાધિકાર કહ્યો, ચોથું શતક પણ તેના જ અધિકારરૂપે છે. તેના ઉદ્દેશાની અધિકાર સંગ્રહ ગાથા કહે છે —

● સૂત્ર-૨૦૭ :-

ચોથા શતકના દશ ઉદ્દેશા છે, તેમાં ચાર વિમાનસંબંધી, ચાર રાજધાની સંબંધી, એક નૈરયિક અને એક લેશ્યાનો ઉદ્દેશો છે.

● વિવેચન-૨૦૭ :-

ચાર વિમાનો આદિ વ્યક્ત્યર્થ છે.

⊗ શતક-૪, ઉદ્દેશક-૧ થી ૪ - “વિમાન” ⊗
— X — X — X — X — X — X —

● સૂત્ર-૨૦૮,૨૦૯ :-

[૨૦૮] રાજગૃહ નગરમાં યાવત્ આમ કહ્યું — દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનને કેટલા લોકપાલો છે? ગૌતમ! ચાર. તે આ — સોમ, યમ, વરુણ, વૈશ્રમણ, ભગવન્! આ લોકપાલોને કેટલા વિમાનો છે? ગૌતમ! ચાર. તે આ — સુમન, સર્વતોભદ્ર, વલ્ગુ, સુવલ્ગુ. ઈશાનેન્દ્રના સોમ લોકપાલનું સુમન નામે મહાવિમાન કયાં છે? ગૌતમ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની ઉત્તરે, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી યાવત્ ઈશાન નામે કલ્પ છે. તેમાં યાવત્ પાંચ અવતંસકો કહ્યા છે. તે આ — અંકાવતંસક, સ્ફટિકાવતંસક, રત્નાવતંસક, જાતરૂપાવતંસક, તેની વચ્ચે ઈશાનાવતંસક. તે ઈશાનાવતંસક મહાવિમાનની પૂર્વે તિર્થા અસંખ્યેય હજાર યોજન ગયા પછી ઈશાનેન્દ્રના સોમ લોકપાલનું સુમન નામક મહાવિમાન છે. તે ૧૨૦૦ લાખ યોજન છે. આદિ વક્તવ્યતા ત્રીજા શતકમાં કહેલ ‘શક’ મુજબ આખી અર્ચનિકા સુધી અહીં કહેવી. ચારે લોકપાલના વિમાનનો એક એક ઉદ્દેશો જાણવો. ચારે વિમાનના ચાર ઉદ્દેશા છે. માત્ર સ્થિતિમાં ભેદ જાણવો.

[૨૦૯] સોમ, યમની સ્થિતિ ત્રિભાગ ઉપ પલ્ચોપમ, વૈશ્રમણની બે પલ્ચોપમ, વરુણની ત્રિભાગસહિત બે પલ્ચોપમ તથા અપત્ચરૂપ દેવોની એક પલ્ચોપમ સ્થિતિ જાણવી.

● વિવેચન-૨૦૮,૨૦૯ :-

અર્ચનિકા - તાજા જન્મેલા લોકપાલ દ્વારા સિદ્ધાયતનમાં જિનપ્રતિમાનું પૂજન.

⊗ શતક-૪, ઉદ્દેશક-૫ થી ૮ - રાજધાની ⊗
— X — X — X — X — X — X —

● સૂત્ર-૨૧૦ :-

રાજધાનીમાં પણ ચાર ઉદ્દેશા કહેવા. યાવત્ આવી મોટી ઋદ્ધિવાળો યાવત્ વરુણ લોકપાલ છે.

● વિવેચન-૨૧૦ :-

રાજધાની સંબંધે ચાર ઉદ્દેશા કહેવા. તે આ રીતે – ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાનના સોમ લોકપાલની સોમા નામે રાજધાની ક્યાં છે ? ગૌતમ ! સુમન મહાવિમાનની નીચે ઈત્યાદિ પૂર્વે કહ્યા મુજબ અને જીવાભિગમમાં કહેલ વિજય રાજધાનીના વર્ણનાનુસાર એકેક ઉદ્દેશો કહેવો. [શંકા] દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞાપ્તિમાં એમ સંભળાય છે કે – શક અને ઈશાનના સોમ આદિ લોકપાલોની પ્રત્યેકની ચાર-ચાર રાજધાનીઓ ૧૧-માં કુંડલવર નામના દ્વીપમાં છે. સંગ્રહણીમાં પણ કહ્યું છે કે – કુંડલ પર્વતના અંદરના પડખામાં ઉત્તર અને દક્ષિણ પડખે ૧૬-૧૬ રાજધાની છે. ઉત્તર બાજુની ૧૬-ઈશાનેન્દ્રના લોકપાલોની છે, દક્ષિણની સોળ શકના લોકપાલોની છે. આ રાજધાનીઓ સોમપ્રભ, યમપ્રભ, વૈશ્રમણ્યપ્રભ અને વરુણપ્રભ નામના પર્વતોની પ્રત્યેકની ચાર દિશામાં છે. તેમાં વૈશ્રમણ્યપ્રભને આદિમાં રાખીને કહ્યું છે – ચાર રાજધાનીની વચ્ચે વૈશ્રમણ્યપ્રભ નામે ઉત્તમ પર્વત છે. તેનો ઉદ્દેશ, ઉંચાઈ, વિસ્તાર રતિકર પર્વત સમાન છે. તે પર્વતની ચારે દિશામાં ચાર રાજધાનીઓ છે. તે લંબાઈ પહોળામાં જંબૂદ્વીપ સમાન છે –

– પૂર્વમાં અચલભદ્રા, દક્ષિણમાં સમુત્કર્ષા, પશ્ચિમે કુબેરા, ઉત્તરે ઘનપ્રભા રાજધાની છે. એ જ ક્રમથી વરુણપ્રભની પશ્ચિમે વરુણની ચાર રાજધાનીઓ છે. પૂર્વમાં વરુણ, દક્ષિણે વરુણપ્રભા, પશ્ચિમે કુમુદા, ઉત્તરે પુંડરિકીણીકા. એ જ ક્રમે સોમની ચાર રાજધાની સોમપ્રભ પર્વતની ચારે દિશામાં છે. પૂર્વમાં સોમા, દક્ષિણે સોમપ્રભા, પશ્ચિમે શિવપ્રાકારા, ઉત્તરે નલિના છે. એ જ ક્રમે યમની ચાર રાજધાની સમવર્તિપ્રભ પર્વતની ચારે દિશાએ છે. પૂર્વમાં વિશાલા, દક્ષિણે અતિવિશાળા, પશ્ચિમે શચ્યાપ્રભા, ઉત્તરે અભયા છે. જ્યારે અહીં જણાવે છે કે –

– સૌધર્માવતાંસક અને ઈશાનાવતાંસકથી અસંખ્યેય કોટિ યોજન ગયા પછી પૂર્વાદિ પ્રત્યેક દિશામાં સંઘ્યાપ્રભ આદિ અને સુમનપ્રભ આદિ વિમાનો છે, તેની નીચે અસંખ્ય કોડ યોજન ગયા પછી, તે પ્રત્યેક વિમાનની નીચે એક એક નગરી કહી છે. તો તે વિરોધ કેમ ?

[સમાધાન] કુંડલદ્વીપમાં કહી તે નગરીઓ જુદી છે અને અહીં જણાવી તે નગરીઓ જુદી છે. જેમ શક અને ઈશાનની પટ્ટરાણીની નગરીઓ નંદીશ્વર દ્વીપે અને કુંડલદ્વીપે છે, તેમ અહીં પણ સમજવું.

⊗ શતક-૪, ઉદ્દેશો-૯ - “નૈરયિક” ⊗
— X — X — X — X — X —

● સૂત્ર-૨૧૧ :-

ભગવન્ ! નૈરયિક, નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય કે અનૈરયિક નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય ? - - પદ્મવણા સૂત્રના લેશ્યાપદનો ત્રીજો ઉદ્દેશો “જ્ઞાન”ના કથન સુધી કહેવો.

● વિવેચન-૨૧૧ :-

અનંતર દેવ વક્તવ્યતા કહી, હવે વૈકિય શરીર સાધર્મ્યથી નારકની વક્તવ્યતા યુક્ત નવમો ઉદ્દેશો કહે છે –

લેશ્યા એ ૧૭મું પદ છે. ત્રીજો ઉદ્દેશો કહેવો. - X - તે આ-ગૌતમ ! નૈરયિક નૈરયિકોમાં ઉપજે છે, અનૈરયિક નહીં, ઈત્યાદિ - X - એમ કેમ ? જેથી - નારકાદિ ભવોપગ્રાહક આયુ બાંધે, તે નારકાદિ આયુ. આયુષ્યને વેદન કરવાના પહેલા સમયથી જ ઋજુસૂત્ર નયના મતે તે નારકાદિ ભવવાળો કહેવાય. ઋજુસૂત્રનય મતે - પરાળને અગ્નિ બાળતો નથી, કદી ઘડો ફૂટતો નથી આદિ. એમ નારકી સિવાય કોઈ નરકે ઉત્પન્ન થતો નથી. નરકમાંથી કોઈ નારક છૂટો થતો નથી - - આ ઉદ્દેશો જ્ઞાન અધિકાર સુધી કહેવો. તે આ – ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળો જીવ કેટલાં જ્ઞાનમાં વર્તે છે ? ગૌતમ ! બે, ત્રણ કે ચાર જ્ઞાનમાં. ઈત્યાદિ.

⊗ શતક-૪, ઉદ્દેશો-૧૦ - “લેશ્યા” ⊗
— X — X — X — X — X —

૦ ઉદ્દેશો-૯-માં છેલ્લે ‘લેશ્યા’ની હકીકત કહી, તેથી લેશ્યાધિકાર–

● સૂત્ર-૨૧૨ થી ૨૧૪ :-

[૨૧૨] ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાનો સંયોગ પામીને તે રૂપે અને તે વર્ણ પરિણમે ? - - પદ્મવણા સૂત્રના લેશ્યાપદનો ચોથો ઉદ્દેશો કહેવો યાવત્ - ૦ ૦ ૦ [૨૧૩] પરિણામ, વર્ણ, રસ, ગંધ, શુદ્ધ, અપ્રશસ્ત, સંકિલ્પ, ઉષ્ણ, ગતિ, પરિણામ, પ્રદેશ, અવગાહના, વર્ગણા, સ્થાન અને અલ્પબહુત્વ.

[૨૧૪] ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૨૧૨ થી ૨૧૪ :-

તારૂવત્તાણ - તે રૂપણે, નીલલેશ્યાના સ્વભાવે, આ જ વાતને કહે છે – નીલલેશ્યાની જેવા વર્ણપણે, તે તદ્વર્ણા. તેના ભાવપણે તે તદ્વર્ણતયા. “એ પ્રમાણે ચોથો ઉદ્દેશો” આદિ વચનથી આમ સમજવું – તે ગંધ-રસ-સ્પર્શપણે વારંવાર પરિણમે ? હા, ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાને પામીને તે રૂપ-વર્ણ આદિપણે વારંવાર પરિણમે છે. તાત્પર્ય એ છે કે –

જ્યારે કૃષ્ણલેશ્યા પરિણત જીવ નીલલેશ્યા યોગ્ય દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરીને કાળ કરે ત્યારે નીલલેશ્યા પરિણત ઉપજે છે. - X - કારણ જ કાર્ય થઈ જાય છે. “કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા પામીને” એ રીતે ઉપચારથી ભેદ કહાો છે. કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યાને પામીને તેના રૂપ, વર્ણાદિપણે વારંવાર પરિણમે એમ કેમ કહ્યું ?

ગૌતમ ! જેમ દૂધ, છાશને પામીને અથવા શુદ્ધ વસ્ત્ર રંગના સંયોગથી તે રૂપ, વર્ણાદિપણે વારંવાર પરિણમે છે, તેમ અહીં પણ જાણવું. આ જ આલાવાથી નીલલેશ્યા કાપોતને, કાપોત તૈજસને, તૈજસ પદ્મને, પદ્મ શુક્લને પામીને તે-તે રૂપત્વાદિથી

પરિણમે છે, તેમ કહેવું.

આ ઉદ્દેશો કયાં સુધી કહેવો ? ‘પરિણામ’ દ્વારગાથાની સમાપ્તિ સુધી. તેમાં પરિણામ કહ્યા. વર્ણ-કૃષ્ણાદિલેશ્યાના વર્ણો કહેવા. તે આ રીતે - ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા કેવા વર્ણની છે ? આદિ. તે કાળી મેઘ આદિ જેવી છે. નીલલેશ્યા ભ્રમરાદિ જેવી લીલી, કાપોત લેશ્યા ખેરસારાદિ જેવી કાપોતી, તૈજસીલેશ્યા સસલાના લોહી જેવી લાલ, પદ્મલેશ્યા ચંપકાદિ જેવી પીળી, શુકલલેશ્યા શંખાદિ જેવી સફેદ છે.

લેશ્યાનો રસ કહેવો - કૃષ્ણા લીમડા જેવી કડવી, નીલલેશ્યા સુંઠ જેવી તીખી, કાપોતી કાચા બોર જેવી કષાયરસવાળી, તેજોલેશ્યા પાકી કેરી જેવી ખટમીઠી, પદ્મલેશ્યા ચંદ્રપ્રભાદિ મધ જેવી તીખી-કષાયેલી-મધુર, શુકલલેશ્યા ગોળ વગેરે જેવી મધુરરસવાળી છે.

લેશ્યાની ગંધ કહેવી. પહેલી ત્રણ દુર્ગન્ધી, પછી ત્રણ સુગંધી. - - શુદ્ધ - છેલ્લી શુદ્ધ છે, આદ્ય પાંચ અશુદ્ધ છે. - - પહેલી પાંચ અપ્રશસ્ત છે, છેલ્લી પ્રશસ્ત છે. - - આદ્ય પાંચ સંક્લિષ્ટ છે, છેલ્લી અસંક્લિષ્ટ છે. - - છેલ્લી લેશ્યા ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ છે. પહેલી પાંચ શીત અને રૂક્ષ છે. - - પહેલી ત્રણ દુર્ગતિનું અને છેલ્લી ત્રણ સુગતિનું કારણ છે.

પરિણામ - લેશ્યાના પરિણામ કેટલાં પ્રકારે છે ? ત્રણ પ્રકારે - જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ. અથવા ઉત્પાતાદિ. - - લેશ્યાનાં પ્રદેશ કહેવા - પ્રત્યેક લેશ્યા અનંત પ્રદેશિકા છે. - - આ લેશ્યાઓ અસંખ્ય પ્રદેશ અવગાઢ છે - - કૃષ્ણાદિ લેશ્યા યોગ્ય દ્રવ્ય વર્ગણા, ઔદારિક વર્ગણાની માફક અનંત છે. - - તરતમતાને લીધે વિચિત્ર અધ્યવસાયનાં કારણરૂપ કૃષ્ણ આદિ દ્રવ્યના સમૂહરૂપે અસંખ્ય છે. કેમકે અધ્યવસાયના સ્થાનો પણ અસંખ્ય છે. - - લેશ્યાનું અલ્પબહુત્વ આ રીતે -

ભગવન્ ! આ કૃષ્ણલેશ્યાના યાવત્ શુકલલેશ્યાના સ્થાનોમાં જઘન્ય સ્થાનો દ્રવ્યાર્થપણે કયા કોનાથી ઓછા, વધુ, સરખાં કે વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સર્વથી ઓછા જઘન્ય સ્થાનો દ્રવ્યાર્થપણે કાપોતલેશ્યાના છે. દ્રવ્યાર્થપણે જઘન્ય સ્થાનો નીલલેશ્યાનાં અસંખ્યગણાં છે. દ્રવ્યાર્થપણે કૃષ્ણ લેશ્યાનાં જઘન્યસ્થાનો અસંખ્યગણાં છે. દ્રવ્યાર્થપણે તેજોલેશ્યાનાં જઘન્યસ્થાનો અસંખ્યગણાં છે, દ્રવ્યાર્થપણે પદ્મલેશ્યાનાં જઘન્ય સ્થાનો અસંખ્યગણાં છે. દ્રવ્યાર્થપણે શુકલલેશ્યાનાં જઘન્યસ્થાનો અસંખ્યગણાં છે ઇત્યાદિ.

**મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
શતક-૪-નો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ**

❧ શતક-૫ ❧
— X — X —

૦ ચોથા શતકને અંતે લેશ્યા કહી, અહીં લેશ્યાવાળા કહે છે -

● સૂત્ર-૨૧૫ :-

પાંચમાં શતકમાં દશ ઉદ્દેશાઓ છે - સૂર્ય, વાયુ, જલગ્રંથિ, શબ્દ, છન્નરથ, આયુ, પુદ્ગલકંપન, નિર્ગન્થ, રાજગૃહ, ચંદ્રમા.

● વિવેચન-૨૧૫ :-

૧-ચંપામાં સૂર્ય વિષયક પ્રશ્નના નિર્ણયાર્થે, ૨-વાયુ વિષયક પ્રશ્નના નિર્ણયાર્થે, ૩-‘જલગ્રંથિકા’ દેષ્ટાંતથી જણાતી વાતના નિર્ણયાર્થે, ૪-શબ્દ વિષયક પ્રશ્નનો નિર્ણય, ૫-છન્નરથ વક્તવ્યતા, ૬-આયુષ્યનું અલ્પત્વાદિ જણાવવા, ૭-પુદ્ગલોના કંપનને જણાવવા, ૮-નિર્ગન્થીપુત્ર નામક સાધુએ કરેલ પદાર્થ-વિચારસાર, ૯-રાજગૃહ નગરની વિચારણા, ૧૦-ચંપાનગરીમાં ચંદ્રની વક્તવ્યતા.

❧ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૧-‘સૂર્ય’ ❧
— X — X — X — X —

● સૂત્ર-૨૧૬ :-

તે કાળે, તે સમયે ચંપા નામે નગરી હતી. [વર્ણન] તે ચંપાનગરી બહાર પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય હતું (વર્ણન). સ્વામી પદાર્થ યાવત્ પર્ષદા પાછી ગઈ... તે કાળે, તે સમયે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરના મોટા શિષ્ય ગૌતમગોત્રીય, ઈન્દ્રભૂતિ નામે અણગાર યાવત્ આમ બોલ્યા - ભગવન્ જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં સૂર્ય ઈશાનમાં ઉગીને અગ્નિમાં આથમે છે ? અગ્નિમાં ઉગીને નૈઋતમમાં આથમે છે ? નૈઋતમમાં ઉગીને વાયવ્યમાં આથમે છે ? વાયવ્યમાં ઉગીને ઈશાનમાં આથમે છે ? હા, ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યો ઈશાનમાં ઉગી યાવત્ ઈશાને આથમે છે.

● વિવેચન-૨૧૬ :-

જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો છે. ઉત્તર પાસેનો પ્રદેશ તે ઉદીચીન, પૂર્વ પાસેનો પ્રદેશ તે પ્રાચીન. ઉત્તર-પૂર્વનો મધ્ય ભાગ તે ઈશાન ખૂણો, ત્યાં ક્રમપૂર્વક ઉગીને, પૂર્વ-દક્ષિણ મધ્યે-અગ્નિખૂણે ક્રમથી આવીને આથમે છે. આ ઉદય અને અસ્ત માત્ર લોકદૃષ્ટિએ જાણવું. કેમકે અદૃશ્ય થઈને તે બંને સૂર્યો દેખાય તેને લોકો “સૂર્ય ઉગ્યો” એમ કહી વ્યવહાર કરે છે. દેખાતો હોય, તે દેખાતો બંધ થાય ત્યારે તે સૂર્ય આથમ્યો એવો વ્યવહાર થાય છે. કહ્યું છે કે-

જેમ જેમ સમયે સમયે સૂર્ય આગળ સંચરે છે, તેમ તેમ આ તરફ નિયમા રાત્રિ થાય છે. મનુષ્યોને આશ્રીને ઉગવું-આથમવું બંને ક્રિયાઓ અનિયત છે, કેમકે દેશ ભેદથી કોઈક વ્યવહાર તો થાય જ છે - X - X - ઇત્યાદિ. આ સૂત્ર વડે સૂર્યની ચારે દિશામાં ગતિ બતાવી છે. તેથી જેઓ એમ માને છે કે સૂર્ય પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પ્રવેશી પાતાળમાં જઈને ફરી પૂર્વ સમુદ્રથી ઉગે છે, તેનો મત નિષેધે છે.

આ સૂર્ય બધી તરફ જતો હોય તો પણ પ્રતિનિયતપણે તેના પ્રકાશથી રાત્રિ-

દિવસનો વિભાગ થાય છે, તે ક્ષેત્ર ભેદથી કહે છે -

● સૂત્ર-૨૧૭ :-

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે, જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ દિવસ હોય છે, ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મેરુની પૂર્વ-પશ્ચિમે રાત્રિ હોય છે ? હા, ગૌતમ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં પણ દિવસ હોય ત્યારે યાવત્ રાત્રિ હોય.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં મેરુ પર્વતની પૂર્વે દિવસ હોય ત્યારે પશ્ચિમમાં પણ દિવસ હોય છે, જ્યારે પશ્ચિમમાં દિવસ હોય ત્યારે જંબૂદ્વીપના મેરુની ઉત્તર-દક્ષિણે રાત્રિ હોય છે ? હા, ગૌતમ ! હોય છે.

ભગવન્ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ ૧૮-મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે અને ઉત્તરાર્ધમાં ઉત્કૃષ્ટ ૧૮-મુહૂર્તનો દિવસ હોય ત્યારે જંબૂદ્વીપના મેરુની પૂર્વ-પશ્ચિમે જઘન્યા ૧૨-મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે ? હા, ગૌતમ ! હોય છે.

ભગવન્ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મેરુની પૂર્વે ઉત્કૃષ્ટ ૧૮-મુહૂર્તનો દિવસ હોય ત્યારે જંબૂદ્વીપના પશ્ચિમમાં ઉત્કૃષ્ટ ૧૮-મુહૂર્તનો દિવસ હોય અને જંબૂદ્વીપના પશ્ચિમ ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ મુહૂર્તનો દિવસ હોય ત્યારે જંબૂદ્વીપમાં મેરુની ઉત્તર-દક્ષિણે જઘન્યા ૧૨-મુહૂર્ત રાત્રિ હોય ? - હા, હોય.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં ૧૮-મુહૂર્તાંતર દિવસ હોય, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ ૧૮-મુહૂર્તાંતર દિવસ હોય અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં ૧૮-મુહૂર્તાંતર દિવસ હોય ત્યારે જંબૂદ્વીપના મેરુની પૂર્વ-પશ્ચિમે સાતિરેક ૧૨-મુહૂર્તા રાત્રિ હોય ? હા, ગૌતમ ! હોય.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં પૂર્વમાં ૧૮-મુહૂર્તાંતર દિવસ હોય ત્યારે પશ્ચિમમાં ૧૮-મુહૂર્તાંતર દિવસ હોય અને પશ્ચિમમાં ૧૮ મુહૂર્તાંતર દિવસ હોય ત્યારે જંબૂદ્વીપના મેરુની ઉત્તર-દક્ષિણે સાતિરેક ૧૨-મુહૂર્તા રાત્રિ હોય છે ? હા, ગૌતમ ! હોય છે.

આ પ્રમાણે આ ક્રમ વડે ઘટ-વધ કરવી. ૧૭-મુહૂર્ત રાત્રિ, ૧૩-મુહૂર્ત દિવસ, ૧૭-મુહૂર્તાંતર રાત્રિ, સાતિરેક, ૧૩-મુહૂર્ત દિવસ હોય છે. એ રીતે ગણતાં - ૧૬ અને ૧૪, ૧૬ મુહૂર્તાંતર અને સાતિરેક-૧૪, ૧૫ અને ૧૫ ૧૫ મુહૂર્તાંતર અને સાતિરેક-૧૫ યાવત્ ૧૩-મુહૂર્તા દિવસ અને ૧૭ મુહૂર્તની રાત્રિ. ૧૩-મુહૂર્તાંતર દિવસ સાતિરેક ૧૭ મુહૂર્તા રાત્રિ હોય છે. જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં જઘન્યા ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ તેમજ હોય, ઉત્તરાર્ધે તેમ હોય ત્યારે જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ ઉત્કૃષ્ટા ૧૮-મુહૂર્તા રાત્રિ હોય છે ? હા, ગૌતમ હોય છે. એ પ્રમાણે જ કહેવું.

જ્યારે જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની પૂર્વે જઘન્યા ૧૨ મુહૂર્તનો દિવસ હોય ત્યારે પશ્ચિમે પણ હોય, ત્યારે જંબૂદ્વીપના મેરુની ઉત્તર-દક્ષિણે ઉત્કૃષ્ટા ૧૮-

મુહૂર્તની રાત્રિ હોય છે ? હા, ગૌતમ ! હોય છે.

● વિવેચન-૨૧૭ :-

અહીં બે સૂર્યની હાજરીને લીધે એક વખતે બે દિશામાં દિવસ હોવાનું કહ્યું. જો કે દક્ષિણાર્ધે તથા ઉત્તરાર્ધે કહ્યું છે, તો પણ દક્ષિણ ભાગે અને ઉત્તર ભાગે સમજવું. અર્ધ શબ્દનો 'ભાગ' અર્થ થાય.

જો દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં સમગ્ર જ દિવસ થાય, તો પૂર્વ-પશ્ચિમમાં રાત્રિ થાય, તેમ કહેવું કઈ રીતે યોગ્ય છે ? બે અડધાના ગ્રહણથી આખું ક્ષેત્ર આવી જાય. - - અહીં દક્ષિણાર્ધાદિ શબ્દથી દક્ષિણાદિ દિગ્ભાગ માત્ર સમજવો, અડધો નહીં. તેથી જ્યારે દક્ષિણ-ઉત્તરમાં સર્વોત્કૃષ્ટ દિવસ હોય, ત્યારે જંબૂદ્વીપના ૩/૧૦ ભાગ જેટલું જ તાપક્ષેત્ર દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં હોય અને ૨/૧૦ ભાગ જેટલું રાત્રિ ક્ષેત્ર પૂર્વ-પશ્ચિમમાં હોય. તેથી કહે છે - સૂર્ય ૬૦ મુહૂર્તે મંડલને પૂરે છે, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ ૧૮-મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે. ૧૮ સંખ્યા ૬૦ના દશ ભાગ કરીને ત્રણ ભાગરૂપે થાય છે. ૧૮-મુહૂર્તનો દિવસ હોય ત્યારે ૧૨-મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે. ૧૨ સંખ્યા, ૬૦ના ૧૦ ભાગ કરીને બે ભાગરૂપ થાય છે.

તેમાં મેરુ પ્રત્યે આચામ ૯૪૮૬ યોજન અને ૯/૧૦ ભાગ જેટલું તાપક્ષેત્ર હોય. કેવી રીતે ? મેરુનો પરિક્ષેપ ૩૧૬૨૩ યોજનથી કંઈક ન્યૂન છે. તેને ૧૦ વડે ભાંગતા - ૩/૧૦ આવે. તેનું ત્રણ ગણું છે.

લવણસમુદ્ર પ્રત્યે - ૯૪૮૬૮-૪/૧૦ તાપક્ષેત્ર હોય છે. - X - જઘન્ય રાત્રિક્ષેત્ર પ્રમાણ પણ એ રીતે છે. વિશેષ એ કે પરિધિને ૧૦થી ભાંગીને બે વડે ગુણવું. તે ૬૩૨૪-૬/૧૦ યોજન આવે અને એટલું મેરુનું રાત્રિક્ષેત્ર છે. લવણસમુદ્રનું રાત્રિ ક્ષેત્ર ૬૩૨૪૫-૬/૧૦ છે. આચામની અપેક્ષાએ જંબૂદ્વીપ મધ્યે તાપક્ષેત્ર ૪૫,૦૦૦ યોજન છે. લવણસમુદ્રનું ૩૩,૩૩૩-૧/૩ યોજન છે. તે બંને તાપક્ષેત્રનો સરવાળો ૭૮,૩૩૩-૧/૩ યોજન છે. - - હવે ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ મુહૂર્તના દિવસ વિશે -

સૂર્યના ૧૮૪ માંડલા છે. તેમાં જંબૂદ્વીપમાં-૬૫ અને ૧૧૯ લવણસમુદ્ર મધ્યે છે. તેમાં સૌથી અંદરના મંડલમાં સૂર્ય હોય ત્યારે ૧૮-મુહૂર્તનો દિવસ થાય. કેમ ? જ્યારે સર્વ બાહ્ય મંડલમાં હોય ત્યારે સર્વ જઘન્ય ૧૨-મુહૂર્તનો દિવસ હોય, બીજા મંડલથી આરંભી પ્રતિમંડલે મુહૂર્તના ૨/૬૧ ભાગ દિવસની વૃદ્ધિ થતાં ૧૮૩માં મંડલમાં ૬ મુહૂર્ત વધે, એ રીતે ૧૮-મુહૂર્તનો દિવસ થાય. તેથી ૧૨-મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે. કેમકે અહોરાત્રના ૩૦મુહૂર્ત હોય.

જ્યારે સૂર્ય સર્વાભ્યંતર મંડલ પછીના મંડલમાં હોય ત્યારે મુહૂર્તના ૨/૬૧ ભાગ હીન ૧૮-મુહૂર્તનો દિવસ હોય છે. તેથી તેને ૧૮ મુહૂર્તાંતર કહ્યો. તે વખતે રાત્રિ આટલી જ વધતી હોવાથી તેને સાતિરેક ૧૨-મુહૂર્તા રાત્રિ કહી. જેટલો ભાગ દિન ઘટે, તેટલી રાત્રિ વધે. આ ક્રમ વડે એમ ઉપસંહાર કર્યો. દિનમાન ઘટવું.

સર્વાભ્યંતર મંડલમાં અનંતરમંડલથી ૩૧માં મંડલાર્ધમાં જ્યારે સૂર્ય હોય, ત્યારે ૧૭-મુહૂર્તનો દિવસ અને ૧૩ મુહૂર્ત રાત્રિ. એ રીતે - X - ૬૧માં મંડલે આવે

ત્યારે ૧૬ મુહૂર્ત દિવસ, ૯૨માં મંડલાર્ધે-૧૫ મુહૂર્ત દિવસ, ૧૨૨માં મંડલે ૧૪ મુહૂર્ત દિવસ, ૧૫૨માં મંડલાર્ધે ૧૩-મુહૂર્ત દિવસ, - - કાળના અધિકારથી કહે છે -

● સૂત્ર-૨૧૮,૨૧૯ :-

[૨૧૮] ભગવન્ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય અને ઉત્તરાર્ધમાં વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય ત્યારે જંબૂદ્વીપના મેરુની પૂર્વ-પશ્ચિમે તે સમય પછી તુરંત જ વર્ષાનો આરંભ થાય ? હા, ગૌતમ ! એ પ્રમાણે જ હોય.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના મેરુની પૂર્વે વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય, ત્યારે પશ્ચિમે પણ વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય અને પશ્ચિમે વર્ષાનો પ્રથમ સમય હોય ત્યારે મેરુની ઉત્તર દક્ષિણે એક સમય પૂર્વે ત્યાં વર્ષાનો આરંભ થાય ? હા, ગૌતમ ! થાય.

જેમ વર્ષાના પ્રથમ સમયનો આલાવો કહ્યો, તેમ આવલિકાનો પણ કહેવો, એ રીતે આનાપાન, સ્તોક, લવ, મુહૂર્ત, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ એ બધાંમાં 'સમય'ની માફક આલાવા કહેવા.

ભગવન્ ! જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધમાં હેમંતનો પ્રથમ સમય હોય ઇત્યાદિ. વર્ષાના આલાવા માફક હેમંતનો અને ગ્રીષ્મનો આલાવો ઋતુપર્યન્ત કહેવો. આ રીતે કુલ ૩૦ આલાવા થાય.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના મેરુ પર્વતની દક્ષિણે પહેલું અયન હોય ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પહેલું અયન હોય ? સમયની જેમ અયનનો આલાવો પણ કહેવો યાવત્ અનંતર પશ્ચાત્કૃત્ સમયમાં પ્રથમ અયન હોય. અયનની જેમ સંવત્સરનો આલાવો પણ કહેવો. એ રીતે યુગ, શતવર્ષ, સહસ્રવર્ષ, લક્ષવર્ષ, પૂર્વાંગ, પૂર્વ, ઋટિતાંગ, ઋટિત, એ રીતે પૂર્વ, ઋટિત, અડડ, અવવ, હૂહૂક, ઉત્પલ, પદ્મ, નલિન, અક્ષાનિપુર, અચુત, નચુત, પ્રચુત, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્ચોપમ, સાગરોપમ પણ કહેવા. - - ભગવન્ ! જ્યારે દક્ષિણાર્ધમાં પહેલી અવસર્પિણી હોય ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પહેલી અવસર્પિણી હોય, ત્યારે મેરુની પૂર્વ-પશ્ચિમે અવસર્પિણી કે ઉત્સર્પિણી ન હોય, કેમકે ત્યાં અવસ્થિતકાળ છે ? હા, ગૌતમ, તેમ જ છે.

અવસર્પિણી માફક ઉત્સર્પિણીનો આલાવો પણ કહેવો.

[૨૧૯] ભગવન્ ! લવણસમુદ્રમાં સૂર્ય ઈશાનપૂણામાં ઉગીને ઇત્યાદિ. જેમ જંબૂદ્વીપમાં કહ્યું, તેમ બધું જ લવણસમુદ્રમાં પણ કહેવું. વિશેષ આ - આલાવો આમ કહેવો - ભગવન્ ! લવણસમુદ્રમાં દક્ષિણાર્ધમાં જ્યારે દિવસ હોય, તે પ્રમાણે યાવત્ ત્યારે લવણસમુદ્રમાં પૂર્વ-પશ્ચિમે રાત્રિ હોય છે. આ આલાવા વડે જાણવું.

ભગવન્ ! જ્યારે લવણસમુદ્રમાં દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અવસર્પિણી હોય ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ અવસર્પિણી હોય, ત્યારે લવણસમુદ્રમાં પૂર્વ-પશ્ચિમમાં હે આયુષ્યમાન્ ! અવસર્પિણી ન હોય ? હા, ગૌતમ ! ન હોય.

ઘાતકીખંડદ્વીપમાં સૂર્ય ઈશાનમાં ઉગીને, ઇત્યાદિ. જંબૂદ્વીપ માફક ઘાતકી-ખંડની સર્વ વક્તવ્યતા કહેવી. પણ આલાવો આ રીતે કહેવો - ભગવન્ ! જ્યારે ઘાતકીખંડદ્વીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં દિવસ હોય ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ હોય અને ત્યારે ઘાતકીખંડદ્વીપના મેરુની પૂર્વ-પશ્ચિમે રાત્રિ હોય છે ? હા, ગૌતમ ! એ પ્રમાણે જ હોય છે.

ભગવન્ ! જ્યારે ઘાતકીખંડ દ્વીપના મેરુ પર્વતની પૂર્વે દિવસ હોય, ત્યારે પશ્ચિમે પણ દિવસ હોય, પશ્ચિમે દિવસ હોય ત્યારે ઘાતકીખંડ દ્વીપના મેરુ પર્વતની ઉત્તર-દક્ષિણે રાત્રિ હોય છે ? હા, ગૌતમ ! યાવત્ હોય છે. એ રીતે આ આલાવા વડે જાણવું યાવત્ ભગવન્ ! જ્યારે દક્ષિણાર્ધમાં પહેલી અવસર્પિણી હોય ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ હોય. ત્યારે ઘાતકીખંડના મેરુની પૂર્વ-પશ્ચિમે હે આયુષ્યમાન્ ! અવસર્પિણી નથી ? હા, તેમજ છે.

લવણસમુદ્ર જેવી વક્તવ્યતા કાલોદની પણ કહેવી.

ભગવન્ ! અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધમાં સૂર્ય ઈશાનમાં ઉગીને ઇત્યાદિ ઘાતકીખંડની વક્તવ્યતા મુજબ જ અહીં કહેવું યાવત્ તે અભ્યંતર પુષ્કરાર્ધના મેરુની પૂર્વ-પશ્ચિમે અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી નથી, અવસ્થિત કાળ છે. - X -

● વિવેચન-૨૧૮,૨૧૯ :-

વાસાણ - ચાર માસ પ્રમાણ વર્ષાકાળ સંબંધી, પહેલી ધણ સાંપડે છે. અનંતર પુરબ્ધ્રવ - દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાના પહેલાપણાની અપેક્ષાએ આંતરારહિતનો, એવો અતીત સમય પણ હોય, માટે કહે છે - ભાવિમાં થનાર સમયે. - X - અનંતર પચ્છકાન્ડ - પૂર્વ-પશ્ચિમ વિદેહમાં શરૂ થતી વર્ષાના પ્રથમ સમય અપેક્ષાએ, અનંતર એવો અતીત સમય, તે દક્ષિણ-ઉત્તરમાં વર્ષાકાળનો પ્રથમ સમય હોય.

આવલિકાનો આલાવો - જ્યારે જંબૂદ્વીપના દક્ષિણાર્ધે વર્ષાની પહેલી આવલિકા હોય, ત્યારે ઉત્તરાર્ધે પણ ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે આનપ્રાણાદિ પદોમાં પણ આવો સૂત્રપાઠ સમજવો.

આવલિકાદિનો અર્થ - અસંખ્યાત સમયની એક આવલિકા, ઉચ્ચવાસ-નિઃશ્વાસનો એક આનપ્રાણ, સાત પ્રાણનો એક સ્તોક, સાત સ્તોકે-લવ, ૭૭ લવે-મુહૂર્ત, ને માસે-ઋતુ, હેમંત-શીયાળો, ગ્રીષ્મ-ઉનાળો, પહેલું અયન તે દક્ષિણાયન, કેમકે વર્ષનો પહેલો માસ શ્રાવણ છે. પાંચ સંવત્સરે-યુગ, ૮૪ લાખ વર્ષે-પૂર્વાંગ, પૂર્વાંગને ૮૪ લાખથી ગુણતાં એક પૂર્વ. એ રીતે ૮૪ લાખ વર્ષથી ગુણતાં-ગુણતાં ઉત્તરોત્તર સ્થાન આવે. છેવટે શીર્ષપ્રહેલિકામાં ૧૯૪ અંકો આવે. પદાર્થોને મૂળ સ્વભાવ થકી હીન કરે તે અવસર્પિણી, તેનો પ્રથમ ભાગ તે પ્રથમાવસર્પિણી. ભાવોને પ્રકર્ષવાળા કરે તે ઉત્સર્પિણી.

શતક-૫, ઉદ્દેશો-૧-નો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

⊗ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૨-'વાયુ' ⊗
— X — X — X — X —

૦ ઉદ્દેશા-૧માં દિશાને ઉદ્દેશીને દિવસાદિ વિભાગ કહ્યો. બીજામાં દિશાને ઉદ્દેશીને જ વાયુનું પ્રતિપાદન - X - કરે છે.

● સૂત્ર-૨૨૦ :-

રાજગૃહનગરે યાવત્ આમ કહ્યું - ભગવન્ ! ઈષત્ પુરોવાત, પથ્યવાત, મંદવાત, મહાવાત વાય છે ? હા, વાય છે.

ભગવન્ ! પૂર્વમાં ઈષત્પુરોવાત, પથ્યવાત, મંદવાત, મહાવાત છે ? હા, છે. એ રીતે પશ્ચિમ, દક્ષિણ, ઉત્તર, ઈશાન, અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્યમાં પણ જાણવું. - - ભગવન્ ! જ્યારે પૂર્વમાં ઈષત્પુરોવાતાદિ ચારે વાય છે, ત્યારે પશ્ચિમમાં પણ તે વાય છે ? જેમ પશ્ચિમમાં તેમ પૂર્વમાં પણ તે વાય છે ? હા, ગૌતમ ! જ્યારે પૂર્વમાં આ વાયુ વાય ત્યારે પશ્ચિમમાં પણ વાય. એ રીતે બધી દિશાદિમાં પણ જાણવું.

ભગવન્ ! ઈષત્ પુરોવાતાદિ દ્વીપમાં અને સમુદ્રમાં હોય છે ? હા, હોય છે. - - ભગવન્ ! જ્યારે દ્વીપમાં ત્યારે સમુદ્રમાં અને સમુદ્રમાં ત્યારે દ્વીપમાં આ વાયુ વાય છે ? આ વાત યોગ્ય નથી. ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું - X - X - ? ગૌતમ ! તે વાયુઓ અન્યોન્ય સાથે નહીં પણ જુદા સંચરે છે, લવણસમુદ્રની વેળાને અતિક્રમતા નથી. માટે એમ કહ્યું કે - યાવત્ - વાયુઓ વાય છે.

ભગવન્ ! ઈષત્પુરોવાતાદિ ચારે વાયુ વાય છે ? હા, વાય છે. ભગવન્ ! તે ક્યારે વાય છે ? ગૌતમ ! જ્યારે વાયુકાય સ્વાભાવિક ગતિ કરે છે, ત્યારે ઈષત્પુરોવાતાદિ વાયુઓ વાય છે.

ભગવન્ ! ઈષત્પુરોવાતાદિ વાયુઓ છે ? હા, છે. ભગવન્ ! ઈષત્પુરોવાતાદિ ક્યારે વાય છે ? ગૌતમ ! જ્યારે વાયુકાય ઉત્તરવૈકિય શરીરે ગતિ કરે છે, ત્યારે ઈષત્પુરોવાતાદિ યાવત્ વાય છે.

ભગવન્ ! ઈષત્પુરોવાતાદિ વાયુ છે ? હા, છે. ભગવન્ ! આ વાયુઓ ક્યારે વાય છે ? જ્યારે વાયુકુમાર અને વાયુકુમારીઓ સ્વ, પર કે ઉભયને માટે વાયુકાયને ઉદીરે છે, ત્યારે વાય છે.

ભગવન્ ! શું વાયુકાય, વાયુકાયને જ શ્વાસમાં લે છે અને મૂકે છે ? 'સ્કંદક' ઉદ્દેશામાં કહ્યા મુજબ ચારે આલાવા જાણવા. યાવત્ અનેકલાખ વાર મરીને, સ્પર્શીને, મરે છે, સશરીર નીકળે છે.

● વિવેચન-૨૨૦ :-

વાયુ વાય છે ? એમ સંબંધ કરવો. કેવા ? થોડી ચિકાશવાળા વાયુ, વનસ્પતિ આદિને હિતકર વાયુ, ધીમે ધીમે સંચરનારા વાયુ અને પ્રચંડ=તોફાની વાયુ. મેરુની પૂર્વેથી એ રીતે આઠે દિશા.

દિશા ભેદથી વાતા વાયુ કહ્યા. હવે તે કથન દિશાના પરસ્પર મેળાપથી કહે

છે. - જ્યાં પાં. - અહીં બે દિશા સૂત્રો છે અને બે વિદિશા સૂત્રો છે. હવે પ્રકારાંતરથી વાયુ સ્વરૂપ નિરૂપે છે -

તેમાં દ્વીપસંબંધી અને સમુદ્રસંબંધી વાયુના સૂત્રો છે. તેમાં એકમાં ઈષત્પુરોવાતાદિ વાય, ત્યારે બીજે ન વાય. કેમકે તથાવિધ વાત દ્રવ્ય સામર્થ્ય અને વેળાના તેવા સ્વભાવથી વેળાને ન ઓળંગે.

હવે પ્રકારાંતરથી વાયુને વહેવાના સ્વરૂપને ત્રણ સૂત્રોથી દર્શાવે છે - અહીં અત્થિ પાં. આદિ પહેલું વાક્ય પ્રસ્તાવનાર્થે છે, માટે પુનરુક્તિની શંકા ન કરવી. રીચં - રીતિ, સ્વભાવ, વાયુ પોતાની સ્વાભાવિક ગતિથી વહે છે. ઉત્તરકિરિય - વાયુકાયનું મૂળ શરીર ઔદારિક છે, ઉત્તર શરીર વૈકિય છે. જે ગમન ઉત્તરશરીરને આશ્રીને થાય, તે ઉત્તરકિય. - X - (શંકા) એક સૂત્રથી વાયુને વહેવાના ત્રણે કારણ કહી શકાત, તો ત્રણ સૂત્રો કેમ કર્યા ? સૂત્રની ગતિ વિચિત્ર છે વાયનાંતરમાં તો ત્રણે કારણો જુદાં જુદાં વાયુ વહેવાના કહ્યા છે.

વાયુકાયના અધિકારથી જ કહે છે - વાયુકાળ પાં. આદિ. તેમાં પહેલું કારણ કહ્યું, બીજું અણેગે આદિ, ત્રીજું પુટ્ટે ઉદાઝ અને ચોથું સસરીરી. આદિ - - વાયુકાય કહ્યું, હવે વનસ્પતિકાયાદિ વિચારણા.

● સૂત્ર-૨૨૧ :-

ભગવન્ ! ઓદન, કુલ્માષ, મદિરા આ ત્રણે કોનાં શરીરો કહેવાય ? ગૌતમ ! તેમાં જે ઘન દ્રવ્ય છે, તે પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપના અપેક્ષાએ વનસ્પતિજીવ શરીરો છે. ત્યારપછી શસ્ત્રાતીત, શસ્ત્રપરિણમિત, અગ્નિદ્વાપિત, અગ્નિગૂષિત, અગ્નિસેવિત, અગ્નિ પરિણમિત થઈને અગ્નિજીવ શરીર કહેવાય છે. મદિરામાં જે પ્રવાહી દ્રવ્ય છે, તે પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપના આશ્રીને પાણીના જીવનું શરીર છે, ત્યારપછી શસ્ત્રાતીત યાવત્ અગ્નિકાય શરીર કહેવાય છે.

ભગવન્ ! અસ્થિ, અસ્થિધ્યામ, ચર્મ, ચર્મધ્યામ, રોમ, શ્રૃંગ, ખુર, નખ, રોમાદિ ધ્યામ એ કોના શરીર કહેવાય ? ગૌતમ ! અસ્થિ આદિ બધાં ત્રસપ્પાણ જીવશરીર છે અને બળેલા અસ્થિ આદિ પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનાથી ત્રસ પ્રાણ જીવ શરીર, બળીને અગ્નિજીવ શરીર છે.

ભગવન્ ! અંગારો, રાખ, ભુંસુ, છાણું એ કોના શરીર છે ? ગૌતમ ! તે પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનાથી એકેન્દ્રિય જીવનાં શરીરો કહેવાય યાવત્ પંચેન્દ્રિય જીવના શરીર પણ કહેવાય. ત્યારપછી શસ્ત્રાતીત યાવત્ અગ્નિજીવશરીર કહેવાય.

● વિવેચન-૨૨૧ :-

- X - દારુમાં બે દ્રવ્યો છે - ઘનદ્રવ્ય અને પ્રવાહીદ્રવ્ય. જે ઘનદ્રવ્ય છે, તે અતીતપર્યાય પ્રરૂપણાથી વનસ્પતિ શરીર છે. કેમકે ઓદનાદિની પૂર્વાવસ્થા વનસ્પતિરૂપ છે. તેઓ વનસ્પતિ જીવના શરીર કહેવાય પછી અગ્નિજીવના શરીર કહેવાય - એમ સંબંધ કરવો. કેવા થયા પછી? શસ્ત્રાતીત-ખાણીયો, સાંબેલુ, ચંબ્રાદિથી કૂટાઈને પૂર્વ પર્યાય ઓળંગી ગયેલ. શસ્ત્ર વડે નવો પર્યાય પામેલ, અગ્નિ વડે કાળા પડી ગયેલ,

અગ્નિ વડે શોષાઈને પૂર્વસ્વભાવ ખપી ગયેલ. અગ્નિ સેવિત, ગરમ થવાથી અગ્નિ પરિણામવાળા થયેલ. અથવા શસ્ત્રાતીતાદિમાં શસ્ત્ર એટલે અગ્નિ જ સમજવું - X -
 ઉપલ - બળેલ પત્થર, કસટ્ટિય - કાટ, અગ્નિ વડે બીજા સ્વરૂપને પામેલ હાડકું, અંગાર-બળેલ ઈંદણ, છારિક - રાખ, ગોમય - છાણ - X - X - આ પૂર્વની અપેક્ષાએ એકેન્દ્રિય જીવના શરીરો છે. યાવત્ શબ્દથી બેઈન્દ્રિયાદિ - X - જીવ શરીર પરિણતત્વ યથા-સંભવ યોજવું, બધાં પદમાં નહીં. અંગારો અને ભસ્મ, પૂર્વે એકેન્દ્રિયના શરીરરૂપે હોય છે, કેમકે લાકડું એકેન્દ્રિય છે. ભુંસુ-જવ, ઘઉંમાંથી બને, તે પણ એકેન્દ્રિય છે ઇત્યાદિ. - X -

પૃથ્વી આદિ કાર્યાધિકારથી અપ્કાયરૂપ લવણોદધિ-સ્વરૂપ.

● સૂત્ર-૨૨૨ :-

ભગવન્ ! લવણસમુદ્રનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ કેટલો કહ્યો છે ? પૂર્વવત્ જાણવો યાવત્ લોકસ્થિતિ, લોકાનુભાવ. ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે કહી ગૌતમ સ્વામી યાવત્ વિચરે છે.

● વિવેચન-૨૨૨ :-

લવણસમુદ્રનું સ્વરૂપ જણાવતા કહે છે - જીવાભિગમસૂત્રમાં કહેલ લવણસમુદ્ર સૂત્ર જાણવું. ક્યાં સુધી ? જાવ લોગ. તે આ છે - તેનો ઘેરાવો કેટલો છે ? ગૌતમ ! તેનો ચક્રવાલ વિષ્કંભ બે લાખ યોજન છે અને ઘેરાવો કિંચિત્ વિશેષણ ૧૫,૮૧,૩૯૦૦ યોજન છે. અંતે - લવણસમુદ્ર જંબૂદ્વીપને કેમ ડૂબાડતો નથી ? - X - લોકસ્થિતિ છે.

⊗ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૩-જાલગ્રંથિકા ⊗
 — X — X — X — X —

o લવણસમુદ્રાદિ વર્ણન સમ્યગ્જ્ઞાની વડે પ્રતિપાદિત હોવાથી સત્ય છે. મિથ્યાજ્ઞાનીના કથન અસત્ય પણ હોય તે દર્શાવે છે -

● સૂત્ર-૨૨૩ :-

ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે, ભાખે છે, જણાવે છે, પ્રરૂપે છે કે - જેમ કોઈ જાલગ્રંથિકા હોય, ક્રમપૂર્વક ગાંઠો દીધેલી હોય, અનંતર-પરંપર-અન્યોન્ય ગ્રથિત હોય, પરસ્પર-વિસ્તાર, ભાર અને વિસ્તાર-ભારપણે પરસ્પર સમુદાયપણે રહે છે, એ રીતે ઘણાં જીવો, અનેક લાખ જન્મોમાં, અનેક હજાર આયુથી અનુક્રમે ગ્રથિત થઈ રહે છે. તેમાંનો એક જીવ પણ એક સમયે બે આયુને અનુભવે છે, તે આ - આ ભવનું આયુ અને પરભવનું આયુ. જે સમયે આ ભવનું આયુ વેદે છે, તે સમયે પરભવનું આયુ વેદે છે. યાવત્ ભગવન્ ! તે કેવી રીતે ?

ગૌતમ ! તે અન્યતીર્થિકો જે કહે છે યાવત્ પરભવાયુ, જેઓ આમ કહે છે, તે ખોટું છે. હે ગૌતમ ! હું એમ કહું છું યાવત્ પ્રરૂપું છું કે (જેમ કોઈ જાલ) અન્યોન્ય સમુદાયપણે રહે છે. તે રીતે પ્રત્યેક જીવને ઘણાં હજારો જન્મો, ઘણાં હજાર આયુઓ, અનુક્રમે ગ્રથિત થઈ યાવત્ રહે છે, એક જીવ એક સમયે એક

આયુ વેદે છે, તે આ - આ ભવનું આયુ અથવા પરભવાયુ. જે સમયે આ ભવનું આયુ વેદે છે. તે સમયે પરભવાયુ ન વેદે, પરભવાયુ વેદે તે સમયે આ ભવનું આયુ ન વેદે. આ ભવના આયુને વેદવાથી પરભવાયુ વેદાતું નથી, પરભવાયુ વેદવાથી, આ ભવનું આયુ વેદાતું નથી. એ રીતે એક જીવ એક સમયે એક આયુને વેદે છે - આ ભવનું કે પરભવનું આયુ.

● વિવેચન-૨૨૩ :-

જાલ એટલે મત્સ્યબંધન, તેના જેવી ગાંઠો જેની છે, તે જાલગ્રંથિકા. કેવી ? ક્રમવાર ગુંથેલી, પહેલીથી છેલ્લી ગાંઠ સુધી ઉચિત ક્રમે ગુંથેલી. એ જ વાત વિસ્તારે છે - પહેલી ગાંઠથી અનંતર રહેલી ગાંઠ સાથે ગુંથેલી, એ રીતે પરંપર ગાંઠ સાથે ગુંથેલી. તાત્પર્ય એ કે - પરસ્પર એક ગાંઠ સાથે અન્ય ગાંઠ અને અન્ય સાથે અન્ય ગાંઠ એ રીતે ગુંથેલી, પરસ્પર ગુંથણીથી થયેલ વિસ્તાર વડે, પરસ્પર બીજાને લઈને થયેલ ભાર વડે, ઉક્ત બંને વિશેષણ ભેગા કરવા વડે પ્રકર્ષને જણાવતાં કહે છે - પરસ્પર વિસ્તાર અને ભારેપણાથી, પરસ્પર સમુદાય રચના વડે રહેલ છે. આ દૃષ્ટાંત કહ્યું, હવે દાર્ષ્ટાન્તિક-બોધ કહે છે -

ઉક્ત ન્યાયે ઘણાં જીવો સંબંધી, અનેક દેવાદિ જન્મોમાં પ્રત્યેક જીવ ક્રમવાર પ્રવર્તેલા, અનેક જન્મોના ઘણાં હજાર આયુઓના સ્વામી થયા. આનુપૂર્વી ગ્રથિત આદિ પૂર્વવત્ જાણવા. વિશેષ એ કે - કર્મપુદ્ગલ અપેક્ષાએ ભારેપણું સમજવું. એ આયુ વેદનનો શો વિધિ છે ?

એક જીવ, અનેક નહીં, તે એક સમયે ઇત્યાદિ પહેલા શતક મુજબ જાણવું. તેમનું કહેવું એ રીતે ખોટું છે કે ઘણાં જીવોના ઘણાં આયુ જાલગ્રંથિકા પેઠે રહે છે, તે બધાં, જીવનાં પ્રદેશો સાથે સંબંધ છે કે નથી ? જો સંબંધ હોય, તો ભિન્ન ભિન્ન જીવસ્થિત આયુની જાલગ્રંથિકા માફક કલ્પના કરી રીતે થાય ? કેમકે તે બધાં આયુ જુદા જુદા જીવ સાથે જોડાયેલ છે. છતાં જાલગ્રંથિકા કલ્પવામાં આવે તો બધાં જીવોનો સંબંધ જાલગ્રંથિકા જેવો માનવો જોઈએ. તો બધાં જીવોના સર્વાયુ વેદનથી બધાં ભવ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવે, તો દેવાદિ જન્મ પણ નહીં થાય. વળી એક જીવ એક સમયે બે આયુ વેદે, તેમ કહ્યું તે પણ ખોટું છે. - X -

હે ગૌતમ ! હું કહું છું - જાલગ્રંથિકા એટલે માત્ર સાંકળી, ઘણાં નહીં પણ એક-એક જીવને અનેક આયુનો માત્ર સાંકળ જેવો સંબંધ હોય છે. એક જીવ પ્રતિ ક્રમવાર પ્રવર્તેલા એવા અનેક જન્મોનાં આ ભવનાં છેડાં સુધી ભૂતકાળે થયેલાં હજારો આયુનો સાંકળ જેવો સંબંધ છે. તેથી એક પછી એક આયુ વેદાય છે. ચાલુ ભવનું આયુ તે ઇહભવિયાયુ, પરભવનું તે પરભવાયુ. - - આયુ પ્રસ્તાવથી કહે છે -

● સૂત્ર-૨૨૪ :-

ભગવન્ ! જે જીવ નરકે જવાને યોગ્ય હોય, ભગવન્ ! શું તે જીવ, અહીંથી આયુ સહિત નરકે જાય કે આયુ સહિત ? ગૌતમ ! તે જીવ આયુ સહિત જાય, આયુરહિત નહીં. - - ભગવન્ ! તે જીવે આયુ ક્યાં બાંધ્યું ? ક્યા

આચરણો કર્યા ? ગૌતમ ! પૂર્વ ભવે બાંધ્યુ અને પૂર્વ ભવે આચરણ કર્યા. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! જે જીવ, જે યોનિમાં ઉપજવા યોગ્ય હોય, તે જીવ, તે યોનિનું આયુ બાંધે ? જેમકે - નૈરયિકાયુ યાવત્ દેવાયુ ? હા, ગૌતમ ! જે જીવ જે યોનિમાં ઉપજવા યોગ્ય હોય તેનું આયુ બાંધે, તે આ - નૈરયિક, તિર્યચ, મનુષ્ય કે દેવાયુ.

જો નરકનું આયુ બાંધે તો સાત પ્રકારે બાંધે - રત્નપ્રભા અથવા યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી નૈરયિકાયુ. તિર્યચયોનિકાયુ બાંધતો પાંચ પ્રકારે બાંધે - એકેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિકાયુ આદિ બધાં ભેદો કહેવા. મનુષ્યાયુ બે ભેદે. દેવાયુ ચાર ભેદે. ભગવન્ ! એમ જ છે.

● વિવેચન-૨૨૪ :-

ભગવન્ ! તે કયા ભવમાં બાંધ્યુ ? કયા ભવે તદ્દેતુક આચરણો આચર્યા ? - જે યોનિમાં જે જીવ ઉપજવા યોગ્ય હોય. મનુષ્ય-સંમૂર્છિમ, ગર્ભજ. દેવ-ભવનપતિ.

⊗ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૪, “શબ્દ” ⊗
— X — X — X — X —

o ઉદ્દેશા-૩માં અન્યતીર્થિકની છન્નસ્થ મનુષ્ય વક્તવ્યતા કહી, અહીં છન્નસ્થ અને કેવલિ મનુષ્યોની વક્તવ્યતા છે -

● સૂત્ર-૨૨૫ :-

ભગવન્ ! છન્નસ્થ મનુષ્ય વગાડાતા શબ્દોને સાંભળે છે, તે આ - શંખ, શૃંગ, શંખલી, ખરમુખી, કાહલી, પરિપિરિય, પ્રણવ, પટહ, ભંભા, હોરંભ, ભેરી, ઝલ્લરી અને દુંદુભિના શબ્દોને, તત-વિતત-ધન-ગુસીર શબ્દોને ? હા, ગૌતમ ! છન્નસ્થ મનુષ્યો તે સાંભળે છે.

ભગવન્ ! તે સ્પૃષ્ટ શબ્દોને સાંભળે કે અસ્પૃષ્ટ શબ્દોને ? ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટને સાંભળે, અસ્પૃષ્ટને નહીં યાવત્ નિયમા છ દિશાથી-

ભગવન્ ! શું છન્નસ્થ મનુષ્ય આરગત શબ્દોને સાંભળે કે પારગત શબ્દોને ? ગૌતમ ! તે આરગત શબ્દો સાંભળે, પારગતને નહીં. ભગવન્ ! જે છન્નસ્થ મનુષ્ય આરગત શબ્દો સાંભળે, પારગત શબ્દો નહીં, તો કેવલિ મનુષ્ય આરગત શબ્દ સાંભળે કે પારગત ?

ગૌતમ ! કેવલી આરગત, પારગત, સર્વે દૂર કે નીકટના અનંત શબ્દોને જાણે અને જુએ. - - કેવલિ આ સર્વેને જાણે અને જુએ એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! પૂર્વ દિશાની મિત અને અમિત વસ્તુને પણ જાણે છે. એ રીતે દક્ષિણ-પશ્ચિમ-ઉત્તર-ઉર્ધ્વ-અધો દિશાની પણ મિત અને અમિત વસ્તુને સર્વ જાણે છે. કેવલિ બધું જુએ છે અને બધું જાણે છે. સર્વકાલે અને સર્વભાવે બધું જુએ છે અને જાણે છે કેવલિને અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન છે. કેવલિના જ્ઞાન, દર્શન નિરાવરણ છે, તેથી કહ્યું કે યાવત્ જુએ છે.

● વિવેચન-૨૨૫ :-

આઝડિજ્જમાણ - મુખ, હાથ, દંડાદિ સાથે શંખ, ઢોલ, ઝાલર આદિ વાદ્યવિશેષના સંયોગથી જે શબ્દો ઉત્પન્ન થાય તે. આવા શબ્દો છન્નસ્થ સાંભળે છે. અથવા પરસ્પર અથડાતાં શબ્દદ્રવ્યો સાંભળે છે.

સંખિચ - શંખિકા, ખરમુહિ - કાહલિ, પોયા - મોટી કાહલિ, પરિપિરિય - સુવરના ચામડાથી મટેલ એક વાદ્ય, પળવ - નાનો ઢોલ, પટહ - મોટો ઢોલ, ભંભ - ઢક્કા, ખેરિ - મોટી ઢક્કા, ઝલ્લરિ - ઝાલર, હવે કહેલ, નહીં કહેલ વાદ્યના સંગ્રહ માટે કહે છે - X - X - વીણાદિ તત્ત, પટહાદિ વિતત, કાંચતાલાદિ ઘન, વંશાદિ - શુષિર વાદ્યો. પુટ્ટાઈ સુણેઈ - આદિની વ્યાખ્યા શતક-૫થી જાણવી.

આરગત- ઈન્દ્રિયોથી ગ્રાહ્ય, પારગત - ઈન્દ્રિયોથી અગ્રાહ્ય. સર્વથા દૂર રહેલ અને તદ્દન નજીક રહેલ શબ્દને, અનંતિક - એટલે બહુ દૂર નહીં અને બહુ પાસે નહીં તેવા અથવા અનાદિ અને અંત વિનાના શબ્દોને (સાંભળે).

મિત - ગર્ભજ મનુષ્ય અને જીવદ્રવ્ય, અમિત - અનંત કે અસંખ્ય વનસ્પતિ, પૃથ્વીજીવ દ્રવ્યાદિ અપેક્ષાથી જાણે. કેમકે કેવલિને અનંતાર્થવિષયપણાથી અનંત જ્ઞાન છે. ક્ષાયિક હોવાથી આ જ્ઞાન નિરાવરણ-શુદ્ધ છે. વાચનાંતરમાં નિર્વૃત્ત, નાશ થયેલ આવરણવાળું, વિશુદ્ધ કહ્યું છે - ફરી છન્નસ્થમનુષ્ય આશ્રીને-

● સૂત્ર-૨૨૬ :-

ભગવન્ ! છન્નસ્થ મનુષ્ય હસે તથા ઉત્સુક થાય ? ગૌતમ ! હા, તેમ થાય. - - ભગવન્ ! જેમ છન્નસ્થ મનુષ્ય હસે અને ઉત્સુક થાય, તેમ કેવલી હસે અને ઉત્સુક થાય ? ગૌતમ ! આ અર્થ યોગ્ય નથી. - - ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું કે કેવલિ ન થાય ? ગૌતમ ! જીવો ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી હસે છે અને ઉત્સુક થાય છે. પણ કેવલિને આ કર્મનો ઉદય નથી, માટે એમ કહ્યું કે - કેવલિ હસે કે ઉત્સુક ન થાય.

ભગવન્ ! હસતો કે ઉત્સુક થતો જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિ બાંધે ? ગૌતમ ! સાત કે આઠ પ્રકારે બાંધે. એ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિક સુધી સમજવું. ઘણાં જીવોને આશ્રીને આ પ્રશ્ન પૂછાય ત્યારે તેમાં કર્મબંધસંબંધી ત્રણ ભાંગા આવે, પણ ત્યાં જીવ, એકેન્દ્રિય ન લેવા.

ભગવન્ ! છન્નસ્થ મનુષ્ય નિદ્રા કે પ્રયત્ના નિદ્રા લે ? ગૌતમ ! હા, તેમ કરે. હસવા આદિમાં કહ્યું, તેમ અહીં પણ કહેવું. વિશેષ એ - દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદયથી નિદ્રા કે પ્રયત્નાનિદ્રા હોય. તે કેવલિને નથી. બાકી પૂર્વવત્. ભગવન્ ! નિદ્રા કે પ્રયત્ના લેતો જીવ કેટલા કર્મ બાંધે ? ગૌતમ ! સાત કે આઠ. એ રીતે વૈમાનિક સુધી કહેવું. બહુવચન સૂત્રમાં જીવ, એકેન્દ્રિયને વર્ણને ત્રણ ભાંગ કહેવા.

● વિવેચન-૨૨૬ :-

અસ્સુયાણ્જ - વિષય આદાન માટે ઉતાવળ કરવી તે. જન્રંજીવ - જે કારણે

જીવ. - X - એવં - જીવના આલાવા મુજબ નારકાદિ દંડક વૈમાનિક સુધી કહેવા. તે આ રીતે - ભગવન્ ! નૈરયિક, હસતા કે ઉત્સુક થતાં કેટલી કર્મપ્રકૃતિ બાંધે ? ઇત્યાદિ. પૃથ્વી આદિનું હાસ્ય તેમના પૂર્વભવના પરિણામથી સમજવું. પોહત્તિર્હિ - બહુવચન સૂત્રોમાં-અનેક જીવો હસતા કે ઉત્સુક થતા કેટલી કર્મપ્રકૃતિ બાંધે ? ઇત્યાદિ. તેમાં જીવ સામાન્ય અને એકેન્દ્રિયોને છોડીને નારકાદિ ૧૯-દંડક લેવા. તેમાં ત્રણ ભંગ - જીવ અને પૃથ્વી આદિમાં ઘણાં જીવો છે, તેથી તેમાં સાત કે આઠ પ્રકારના બંધકનો એક જ ભંગ સંભવે. નારકાદિમાં ત્રણ ભંગ સંભવે - (૧) બધાં સપ્તવિધ બંધક, (૨) બધાં સપ્તવિધબંધક એક અષ્ટવિધ બંધક. (૩) બધાં સપ્તવિધ અને બધાં અષ્ટવિધ બંધક.

અહીં છન્દસ્થ અને કેવલિના અધિકારથી આ બીજું કહ્યું - છન્દસ્થે. નિદ્રા-સુખે જાગી શકાય તેવી ઉંઘ, પ્રયત્ના-ઉભો ઉભો પણ ઉંઘે. - - કેવલિ અધિકારથી મહાવીર કેવલિને આશ્રીને કહે છે-

● સૂત્ર-૨૨૭ :-

ભગવન્ ! ઇન્દ્ર સંબંધી, શકનો દૂત, હરિણેગમેષી દેવ સ્ત્રીના ગર્ભનું સંહરણ કરતો (૧) શું ગર્ભથી ગર્ભમાં સંહરે ? (૨) ગર્ભથી યોનિ માર્ગે સંહરે, (૩) યોનિથી ગર્ભમાં સંહરે ? (૪) યોનિથી યોનિમાં સંહરે - [નીજી સ્ત્રીમાં મૂકે] ? હે ગૌતમ ! તે ગર્ભથી ગર્ભમાં ન સંહરે, ગર્ભથી યોનિમાં ન સંહરે, યોનિથી યોનિદ્વારા ન સંહરે. પણ પોતાના હાથે ગર્ભને સ્પર્શી, ગર્ભને પીડા ન થાય તે રીતે યોનિ દ્વારા ગર્ભને બહાર કાઢીને બીજી સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં મૂકે.

ભગવન્ ! શકનો દૂત હરિણેગમેષી સ્ત્રીના ગર્ભને નખની ટોચથી કે રુંવાળાના છિદ્ર વાટે અંદર મૂકવા કે બહાર કાઢવા સમર્થ છે ? હા, સમર્થ છે. તે ગર્ભને કંઈપણ ઓછી કે વધુ પીડા થવા દેતો નથી. તે ગર્ભનો છેદ કરી, ઘણો સૂક્ષ્મ કરી અંદર મૂકે કે બહાર કાઢે છે.

● વિવેચન-૨૨૮ :-

અહીં જો કે 'મહાવીર' શબ્દ વાચક પદ દેખાતું નથી, તો પણ 'હરિણેગમેષી' વચનથી તે જ અનુમાન થાય છે, કેમકે હરિણેગમેષી દેવે ભગવંતનું ગર્ભાન્તર કરેલું. જો સામાન્યથી ગર્ભહરણ વિવક્ષા હોત તો માત્ર 'દેવ' કહ્યું હોત. તેમાં હરિ - ઇન્દ્ર, તેના સંબંધી હરિણેગમેષી. શકનો આજ્ઞાપાલક, પદાતિ સૈન્યાધિકારી, જેણે શકની આજ્ઞાથી ભગવંત મહાવીરને દેવાનંદાના ગર્ભથી ત્રિશલાના ગર્ભમાં સંહર્યા.

સ્ત્રી સંબંધી સજીવ પુદ્ગલપિંડ તે સ્ત્રી ગર્ભ, તેને બીજે લઈ જતાં, અહીં ચતુર્ભંગી છે. ગર્ભાશયમાંથી ગર્ભને બીજા ગર્ભાશયમાં મૂકવો ઇત્યાદિ - X - [સૂત્રાર્થ મુજબ જાણવું.] તેમાં બાકીના ભંગનો નિષેધ કરી ત્રીજા ભંગને સ્વીકાર્યો છે. પરામુચ્ચ - સ્ત્રી ગર્ભને તેવા પ્રકારની ક્રિયાથી સ્પર્શીને, સુખે સુખે, યોનિદ્વારથી કાઢીને, ગર્ભાશયમાં ગર્ભને મૂક્યો. અહીં યોનિથી ગર્ભને કાઢ્યો તે લોકવ્યવહાર અનુસરણ છે. કેમકે કાચો કે પાકો ગર્ભ સ્વાભાવિક રીતે યોનિથી નીકળે છે.

આ તેનો ગર્ભસંહરણ આચાર કહ્યો. તેનું સામર્થ્ય કહે છે. નખની ટોચથી ગર્ભને સંહરવા કે રોમછિદ્રોથી કાઢવા તે સમર્થ છે. આબાહ - થોડી પીડા, વિવાહ - વધુ પીડા, છવિચ્છેદ - શરીર છેદ. શરીર છેદ કરીને, કેમકે તેમ કર્યા વિના નખના અગ્રભાગે પ્રવેશ કરાવવો અશક્ય છે. ગર્ભને ઘણો સૂક્ષ્મ કરીને કરે છે. - - ભ. મહાવીર સંબંધી ગર્ભાન્તર સંક્રમણ આશ્ચર્ય કહ્યું. હવે તેમના શિષ્ય સંબંધે કહે છે-

● સૂત્ર-૨૨૮ :-

તે કાળે તે સમયે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરના શિષ્ય અતિમુક્ત નામના કુમારશ્રમણ પ્રકૃતિભદ્રક યાવત્ વિનિત હતા. તે અતિમુક્ત કુમારશ્રમણ અન્યદા કોઈ દિવસે ભારે વરસાદ પડ્યા પછી, કાંખમાં રજોહરણ અને પાત્ર લઈને બહાર સ્થંડિલ ભૂમિએ - જવા નીકળ્યા. ત્યારે તે અતિમુક્ત કુમારશ્રમણે પાણીનું ખાબોચીયું જોયું, જોઈને ફરતી માટીની પાળ બાંધી, 'આ મારી નાવ છે - નાવ છે' એમ નાવિકની માફક પાત્રને નાવરૂપ કરી, પાણીમાં વહાવી છે. એ રીતે રમત રમે છે. તે સ્થવિરોએ જોયું, જોઈને જ્યાં શ્રમણ ભગવંત મહાવીર હતા, ત્યાં આવ્યા, આવીને આ પ્રમાણે કહ્યું-

હે દેવાનુપ્રિય ! આપના અતિમુક્ત નામે કુમારશ્રમણ શિષ્ય છે, તો હે ભગવન્ ! તે અતિમુક્ત કુમારશ્રમણ કેટલાં ભવો કરીને સિદ્ધ થશે યાવત્ અંત કરશે ? શ્રમણ ભગવંત મહાવીરે તે સ્થવિરોને આ પ્રમાણે કહ્યું - હે આર્યો ! મારો શિષ્ય અતિમુક્ત. પ્રકૃતિભદ્રક યાવત્ વિનિત છે, તે અતિમુક્ત. આ જ ભવથી સિદ્ધ થશે યાવત્ અંત કરશે. તેથી હે આર્યો ! તમે અતિમુક્ત શ્રમણની હીલના, નિંદા, ખિંસા, ગર્હ, અવમાનના કરશો નહીં.

હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે અતિમુક્ત શ્રમણને ગ્લાનિ રાખ્યા સિવાય - સાચવો, સહાય કરો, ભક્ત-પાન-વિનયથી વૈયાવચ્ચ કરો. તે અતિમુક્ત. અંતકર અને અંતિમ શરીરી છે. ત્યારે તે સ્થવિરોએ, ભગવંત મહાવીર પાસેથી આમ સાંભળીને ભગવંત મહાવીરને વંદી, નમી અતિમુક્તની યાવત્ વૈયાવચ્ચ કરી.

● વિવેચન-૨૨૮ :-

છ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષિત થયેલ છે માટે કુમારશ્રમણ. કહ્યું છે - નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનની રુચિ કરીને છ વર્ષે દીક્ષા લીધી, તે આશ્ચર્ય. અન્યથા આઠમા વર્ષ પૂર્વે દીક્ષા ન સંભવે. કાંખમાં રજોહરણ અને પાત્ર લઈને, 'આ મારી નૌકા' એમ વિકલ્પ કરતો, નાવિકની જેમ નાવને અતિમુક્ત મુનિ વહાવીને રમે છે. આ તેની રમણક્રિયા બાલ્યાવસ્થાથી છે. સ્થવિરોએ તેની આ અનુચિત ચેષ્ટા જોઈને ઉપહાસ કરતા હોય તેમ પૂછ્યું, ઇત્યાદિ.

જાત્યાદિ ઉદ્દઘાટનથી હીલના, મનથી નિંદા, લોક સમક્ષ તે ખિંસા, તેની પાસે તે ગર્હ, ઉચિત પ્રતિપતિ ન કરવી - અવમાનના અને 'પરાભવ' પાઠ પણ છે. તેને ખેદરહિત સ્વીકારો, સહાયતા કરો, સેવા કરો. તે ભવનો છેદ કરનાર ચરમ શરીરી છે. - - અતિમુક્તની માફક ભગવંતના અન્ય શિષ્યો પણ અંતિમ શરીરી હતા -

● સૂત્ર-૨૨૯ :-

તે કાળે, તે સમયે મહાશુક કલ્પથી. મહાસર્ગ મહાવિમાનથી, મહર્ષિક યાવત્ મહાનુભાગ બે દેવો શ્રમણ ભગવંત મહાવીર પાસે પ્રગટ થયાં. તે દેવો એ ભગવંત મહાવીરને મનથી વાંદી-નમીને, મનથી જ આ આવા પ્રશ્નો પૂછ્યા—
ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયના કેટલો સો શિષ્યો સિદ્ધ થશે યાવત્ અંત કરશે ? ત્યારે, તે દેવોએ મનથી પ્રશ્નો પૂછ્યા પછી, ભગવંત મહાવીરે મનથી જ તેમને આ આવા પ્રકારનો ઉત્તર આપ્યો કે — હે દેવાનુપ્રિયો ! મારા ૭૦૦ શિષ્યો સિદ્ધ થશે યાવત્ દુઃખાંત કરશે.

ત્યારે તે દેવો, ભગવંત મહાવીરને મનથી પૂછેલ અને મનથી જ આવા પ્રકારે ઉત્તર સાંભળી હ્રષ્ટ, તુષ્ટ યાવત્ હર્ષિતહૃદય થઈને ભગવંત મહાવીરને વાંદી, નમી, મનથી જ શુશ્રુષા, નમન કરતા અભિમુખ થઈને યાવત્ પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા.

તે કાળે, તે સમયે ભગવંત મહાવીરના જ્યેષ્ઠ શિષ્ય ઈન્દ્રભૂતિ અણગાર યાવત્ નીકટમાં, ઉભડક બેસી યાવત્ વિચરતા હતા. ત્યારે તે ગૌતમસ્વામીને ધ્યાનાંતરિકામાં વર્તતા આવા પ્રકારે યાવત્ સંકલ્પ ઉપજ્યો કે — આ બે મહર્ષિક યાવત મહાનુભાવ દેવો ભગવંત મહાવીર પાસે આવ્યા, હું તે દેવોને જાણતો નથી કે કયા કલ્પ, સ્વર્ગ કે વિમાનથી, કયા કારણથી અહીં શીઘ્ર આવ્યા ? ભગવંત મહાવીર પાસે જઈ વાંદુ, નમું, યાવત્ પર્યુપાસતા આ આવા પ્રશ્નને પૂછીશ, એમ કરી ઉભા થઈ, ભગવંત મહાવીર પાસે યાવત્ સેવે છે.

હે ગૌતમાદિ શ્રમણો ! એમ આમંત્રી ભગવંત મહાવીરે ગૌતમ સ્વામીને આમ કહ્યું — હે ગૌતમ ! ધ્યાન સમાપ્તિ પછી તારા મનમાં આવો સંકલ્પ થયો યાવત્ મારી પાસે શીઘ્ર આવ્યો. હે ગૌતમ ! આ વાત યોગ્ય છે ? - હા, છે. તો હે ગૌતમ ! તું એ દેવો પાસે જા, તેઓ તને એ સંબંધે પૂરા પ્રશ્નોત્તર કહેશે.

ત્યારે ગૌતમસ્વામી, ભગવંત મહાવીરની અનુજ્ઞા પામીને ભગવંતને વાંદી, નમી, જ્યાં તે દેવો હતા, ત્યાં જવા સંકલ્પ કર્યો. ત્યારે તે દેવો ગૌતમ સ્વામીને પાસે આવતા જોઈને હ્રષ્ટ યાવત્ હર્ષિત હૃદય થઈને જલ્દીથી ઉઠીને સામે ગયા - ગૌતમસ્વામી પાસે આવ્યા, આવીને યાવત્ નમીને આમ કહ્યું — હે ભદંત ! અમે મહાશુક કલ્પના મહાસર્ગ મહાવિમાનથી મહર્ષિક એવા બે દેવો આવ્યા. ત્યારે અમે ભગવંતને વાંદી, નમી, મનથી જ આ પ્રશ્ન પૂછ્યો, ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયના કેટલા સો શિષ્યો સિદ્ધ થશે યાવત્ અંત કરશે ? ત્યારે ભગવંતે અમારા મનથી પૂછેલા પ્રશ્નનો અમને મનથી જ આ ઉત્તર આપ્યો કે — મારા ૭૦૦ શિષ્યો યાવત્ દુઃખાંત કરશે. ત્યારે અમે ભગવંતને મનથી જ પૂછેલા પ્રશ્નનો ભગવંતે મનથી જ આવો ઉત્તર આપેલો સાંભળીને ભગવંતને વાંદી, નમી યાવત્ પર્યુપાસતા હતા, એમ કહીને ગૌતમને વાંદી, નમી, જ્યાંથી આવ્યા હતા, ત્યાં ગયા.

● વિવેચન-૨૨૯ :-

મહાશુક - સાતમો દેવલોક. ધ્યાનાંતરિકા-ધ્યાનની સમાપ્તિ આરંભેલ ધ્યાનની સમાપ્તિ કરી નવું ધ્યાન ન આરંભવું. તેવી સ્થિતિમાં વર્તતા. - - દેવલોકના એક પ્રસ્તરથી તેના એક ભાગથી. વાગરણ - પ્રશ્નાર્થો. - - દેવપ્રસ્તાવથી આ કહે છે.

● સૂત્ર-૨૩૦,૨૩૧ :-

[૨૩૦] ભગવન્ ! એમ કહી ગૌતમ શ્રમણે, ભગવંત મહાવીરને આમ કહ્યું — ભગવન્ ! દેવો સંચત કહેવાય ? ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી, આ અભ્યાખ્યાન છે. ભગવન્ ! દેવો અસંચત કહેવાય ? ના, એમ ન કહેવાય, આ નિષ્કુર વચન છે. ભગવન્ ! દેવો સંચતા-સંચત કહેવાય ? ગૌતમ ! ના, આ અસદ્ભુત છે. ભગવન્ ! તો પછી દેવોને કેવા કહેવા ? ગૌતમ ! દેવો, નોસંચત કહેવાય.

[૨૩૧] ભગવન્ ! દેવો કઈ ભાષા બોલે ? દેવો દ્વારા બોલાતી કઈ ભાષા વિશિષ્ટરૂપ છે ? ગૌતમ ! દેવો અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે, બોલાતી ભાષામાં અર્ધમાગધી ભાષા જ વિશિષ્ટરૂપ છે.

● વિવેચન-૨૩૦,૨૩૧ :-

સે - હવે, કિં - પ્રશ્ન, ખાફ - વળી, દેવો શું કહેવાય ? ‘નોસંચત’ કહેવાય. તે અસંચતનો પર્યાય હોવા છતાં ‘નોસંચત’ શબ્દ અનિષ્કુર વચન છે. જેમ મરી ગયાને બદલે પરલોક ગયા કહે છે. દેવાધિકારથી બીજું કહે છે. - x -અર્ધમાગધી. - ભાષા છ પ્રકારે — પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, માગધી, પિશાચી, શૌરસેની અને અપભ્રંશ. તેમાં માગધી અને પ્રાકૃત ભાષાનું કંઈ-કંઈ લક્ષણ જેમાં છે, તે અર્ધમાગધી. આ અર્ધમાગધીની વ્યુત્પત્તિ છે. - - કેવલિ, ઇન્દ્રસ્થની વક્તવ્યતાથી કહે છે —

● સૂત્ર-૨૩૨ થી ૨૩૭ :-

[૨૩૨] ભગવન્ ! કેવલિ, અંતકર કે અંતિમશરીરીને જુએ, જાણે ? હા, ગૌતમ ! જુએ, જાણે. ભગવન્ ! જેમ કેવલિ અંતકર, અંતિમશરીરીને જાણે, જુએ તેમ ઇન્દ્રસ્થ તેઓને જાણે, જુએ ? ગૌતમ ! આ અર્થ યોગ્ય નથી. તો પણ સાંભળીને કે પ્રમાણથી જાણે, જુએ. શું સાંભળીને ? કેવલિ, કેવલિના શ્રાવક, કેવલિની શ્રાવિકા, તેના ઉપાસક કે ઉપાસિકા, તેના પાક્ષિક, તેમના પાક્ષિક શ્રાવક, શ્રાવિકા, ઉપાસક કે ઉપાસિકા પાસેથી સાંભળીને (જાણે)

[૨૩૩] તે પ્રમાણ શું છે ? ચાર પ્રકારે છે - પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઔપમ્ય, આગમ. અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યા મુજબ પ્રમાણ જાણવું. યાવત્ તે પછી નોઆત્માગમ, નોઅનંતરાગમ, પરંપરાગમ.

[૨૩૪] ભગવન્ ! કેવલિ, છેલ્લા કર્મ કે છેલ્લી નિર્જરાને જાણે, જુએ ? હા, ગૌતમ ! જાણે, જુએ. ભગવન્ ! જે રીતે કેવલિ, છેલ્લા કર્મને આદિ અંતકરના આલાવા માફક બધું જ જાણવું.

[૨૩૫] ભગવન્ ! કેવલિ પ્રકૃષ્ટ મન કે વચનને ધારે ? હા, ધારે. ભગવન્ !

કેવલિ, જે પ્રકૃષ્ટ મન કે વચનને ધારે. તેને વૈમાનિક દેવો જાણે, જુઓ ? ગૌતમ ! કેટલાંક જાણે, જુઓ. કેટલાંક ન જાણે, ન જુઓ. - એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! વૈમાનિક દેવો બે ભેદે છે - માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉત્પન્ન, અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન. તેમાં જે પહેલા છે તે ન જાણે, ન જુઓ. તેમાં જે બીજા છે તે જાણે, જુઓ. - અમાયિ૦ જાણે, જુઓ એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ બે પ્રકારે - અનંતરોપપણક, પરંપરોપપણક. તેમાં અનંતરોપપણક ન જાણે, ન જુઓ. પરંપરોપપણક જાણે, જુઓ.

ભગવન્ ! પરંપરોપપણક યાવત્ જાણે, એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! પરંપરોપપણક બે પ્રકારે - પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા. તેમાં પર્યાપ્તા જાણે, અપર્યાપ્તા ન જાણે. એ પ્રમાણે અનંતર-પરંપર-પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા-ઉપયુક્ત-અનુપયુક્ત વૈમાનિકો છે, તેમાં જે ઉપયુક્ત છે, તે જાણે, જુઓ. તેથી પૂર્વવત્ કહ્યું.

[૨૩૬] ભગવન્ ! અનુતરોપપાતિક દેવો ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને કેવલિ સાથે આલાપ-સંલાપ કરી શકે ? - હા, કરી શકે. - એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! અનુતરોપપાતિક દેવો ત્યાં રહીને અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, વ્યાકરણ કે કારણને પૂછે છે, ત્યારે અહીં રહેલ કેવલિ, તે અર્થ યાવત્ કારણનો ઉત્તર આપે છે, તેથી પૂર્વવત્ કહ્યું છે. - - ભગવન્ ! જ્યારે અહીં રહેલ કેવલિ અર્થ યાવત્ ઉત્તર આપે, ત્યારે અનુતરોપપાતિક દેવો ત્યાં રહીને જાણે, જુઓ ? - એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! તે દેવોને અનંત મનોદ્રવ્યવર્ગણા લબ્ધ, પ્રાપ્ત, અભિસન્મુખ હોય છે. તેથી જ્યારે અહીં રહેલ કેવલિ જે કહે તેને યાવત્ તેઓ જાણે અને જુઓ.

[૨૩૭] ભગવન્ ! અનુતરોપપાતિક દેવ ઉદીર્ણમોહી છે, ઉપશાંતમોહી છે કે ક્ષીણમોહી છે ? ગૌતમ ! ઉદીર્ણ મોહવાળા નથી, ક્ષીણ મોહવાળા નથી, પણ ઉપશાંત મોહવાળા છે.

● વિવેચન-૨૩૨ થી ૨૩૭ :-

જે રીતે કેવલી જાણે છે, તે રીતે છન્નસ્થ જાણતા નથી. તો પણ કંઈક જાણે છે, તે દર્શાવતા કહે છે - સૌચ્ચા૦ આદિ. જિનની પાસેથી 'આ અંતકર થશે' ઈત્યાદિ વચન સાંભળીને જાણે છે. સાંભળવાનો અર્થો યથ, જિનની સમીપે તેના વાક્યોને સાંભળે તે કેવલિ શ્રાવક, તેના વચનો સાંભળીને જાણે છે. તે જિનની સમીપે અનેક વાક્યો સાંભળતો 'આ અંતકર થશે' એમ પણ સાંભળી, તેના વચનથી જાણે. સાંભળવાની ઈચ્છા વિનાનો માત્ર કેવલિને ઉપાસે તે કેવલિ ઉપાસક, તેના વચન સાંભળીને જાણે. કેવલિપાક્ષિક - સ્વયંબુદ્ધ. અહીં શ્રુત્વા એ વચનથી પ્રકીર્ણક વચન માત્ર, જ્ઞાનના નિમિત્તવથી જાણવું, આગમરૂપે નહીં.

પ્રમાણ-જેનાથી પદાર્થ જાણી શકાય તે, અથવા જાણવું તે. અક્ષ - જીવ, જીવ કે ઈન્દ્રિયો સાથે સંબંધિત તે પ્રત્યક્ષ. લિંગગ્રહણસંબંધ સ્મરણાદિથી થાય તે અનુમાન. સદેશતાથી થતું પદાર્થનું ગ્રહણ તે ઉપમા, ગુરુ પરંપરાથી આવે તે આગમ. આ પ્રમાણોનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રલાઘવાર્થે અતિદેશથી કહે છે - આ સ્વરૂપ બે ભેદે છે. ઈન્દ્રિય

પ્રત્યક્ષ, નોઈન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ. ઈન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ પાંચ ભેદે - શ્રોત્રાદિથી, નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ ત્રણ ભેદે - અવધિજ્ઞાનાદિથી. અનુમાન ત્રણ ભેદે - પૂર્વવત્, શેષવત્, દૈષ્ટસાધર્મ્યવત્. - X - X - X - આગમ પ્રમાણ બે ભેદે - લૌકિક, લોકોત્તર અથવા ત્રણ ભેદે - સૂત્ર, અર્થ, ઉભય અથવા આત્માગમ, અનંતરાગમ, પરંપરાગમ એ ત્રણ ભેદે. અર્થથી - જિનવર, ગણધર, ગણધરના શિષ્યોને આત્માગમાદિ ત્રણ ભેદ જાણવા. સૂત્રથી ગણધર, ગણધરશિષ્ય, ગણધર પ્રશિષ્યોને આ ત્રણ ભેદ જાણવા. - X -

કેવલિ અને બીજાના પ્રસ્તાવથી આ બીજું કહે છે - કેવલિ પં ત્યાદિ૦ ચરમકર્મ - જે શૈલેશીને છેલ્લે સમયે અનુભવાય તે. ચરમનિર્જરા - જે ચરમકર્મના અનંતર સમયે જીવપ્રદેશથી છૂટું પડે છે.

પ્રણીત - શુભપણે પ્રકૃષ્ટ. ધારેજ્ઞ - ધારણ કરે, વ્યાપૃત કરે.

એવં અણંતરે૦ જેમ વૈમાનિકો બે ભેદે કહ્યા. માયિમિથ્યાદૃષ્ટિ જાણતા નથી. એ રીતે અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અનંતરોપપણ અને પરંપરોપપણ એમ બે ભેદે કહેવા. અનંતરોપપણ જાણતા નથી, પરંપરોપપણના બે ભેદ - પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા. અપર્યાપ્તા જાણતા નથી. પર્યાપ્તાના ઉપયુક્ત, અનુપયુક્ત બે ભેદ. અનુપયુક્ત ન જાણે.

આલાપ - એકવાર બોલવું, સંલાપ - વારંવાર માનસિક બોલવું. લબ્ધા - અવધિના વિષયપણાને પામેલ. પ્રાપ્તા - અવધિ વડે સામાન્યથી જાણેલ. અભિસમન્નાગત - વિશેષથી જાણતા. કેમકે તેમના અવધિજ્ઞાનનો વિષય સંભિન્ન લોકનાડી છે. જે લોકનાડી ગ્રાહક છે, તે મનોવર્ગણા ગ્રાહક હોય. જે અવધિજ્ઞાનનો વિષય લોકનો સંખ્યેય ભાગ હોય તે અવધિજ્ઞાન મનોદ્રવ્યનું ગ્રાહક પણ હોય છે - X - X - ઝદિણ્ણમોહ - ઉત્કટ વેદમોહનીય. ઝવસંતમોહ - અનુત્કટ વેદમોહનીય કેમકે કોઈપણ રીતે મૈથુનનો સદ્ભાવ ન હોય. ક્ષાપક શ્રેણીનો અભાવ હોવાથી તેઓ ક્ષીણ મોહનથી. - - કેવલિ અધિકારથી આ કહે છે -

● સૂત્ર-૨૩૮ થી ૨૪૦ :-

[૨૩૮] કેવલી ભગવંત આદાન-ઈન્દ્રિયો વડે જાણે, જુઓ ? ગૌતમ ! એ અર્થ સમર્થ નથી ? એમ કેમ કહ્યું કે ન જાણે ? ગૌતમ ! કેવલી પૂર્વમાં મિતને પણ જાણે અને અમિતને પણ જાણે છે. યાવત્ દર્શનાવરણરહિત છે, તેથી એમ કહ્યું કે ન જાણે, ન જુઓ.

[૨૩૯] ભગવન્ ! કેવલી, આ સમયમાં જે આકાશપ્રદેશમાં હાથ, પગ, બાહુ, ઉરુને અવગાહીને રહે, તે પછીના ભવિષ્યકાળના-સમયમાં હાથને યાવત્ અવગાહીને રહેવા સમર્થ છે ? ગૌતમ ! તે અર્થ સમર્થ નથી. હે ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું ? - X - ગૌતમ ! કેવલિને વીર્યપ્રધાન યોગવાણું જીવદ્રવ્ય હોવાથી તેના હાથ વગેરે ચલ હોય છે, તે ઉપકરણ ચલ હોવાથી કેવલિ આ સમયમાં જે આકાશપ્રદેશમાં હાથ યાવત્ રહે છે, એ જ આકાશપ્રદેશમાં પછીના ભવિષ્યકાળમાં હાથ વગેરે અવગાહીને યાવત્ રહેવા સમર્થ નથી. તેથી ઉપર મુજબ કહ્યું છે.

[૨૪૦] ભગવન્ ! ચૌદપૂર્વી ઘડામાંથી હજાર ઘડાને, પટમાંથી હજાર પટને,

કટમાંથી કટને, રથમાંથી રથને, છત્રમાંથી છત્રને, દંડમાંથી હજાર દંડને બનાવીને દેખાડવા સમર્થ છે ? હા, છે. ભગવન્ એમ કેવી રીતે ? ગૌતમ ! ચૌદપૂર્વી ઉત્કરિકા ભેદ વડે ભેદાતા અનંત દ્રવ્યો લબ્ધ, પ્રાપ્ત, સન્મુખ હોય છે. તેથી પૂર્વવત્ કહ્યું છે. ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૨૩૮ થી ૨૪૦ :-

આચાર્યોર્હિ - જેના વડે પદાર્થ ગ્રહણ થાય તે ઇન્દ્રિયો, તેના વડે કેવલિ ન જાણે. વર્તમાન સમયમાં, અવગાહીને, ભાવિકાળમાં પણ. વીર્ય એટલે વીર્યાતરાયના ક્ષયથી જન્મેલ શક્તિ, તે પ્રધાન હોય તેવા માનસાદિ વ્યાપારયુક્ત જે વિદ્યામાન જે જીવ દ્રવ્ય. વીર્યના સદ્ભાવે પણ યોગ વિના ચલન ન થઈ શકે માટે સયોગ વડે સદ્દ્રવ્ય વિશેષિત કર્યું. 'સત્' સત્તા અવધારણાર્થે છે અથવા આત્મરૂપ દ્રવ્ય તે સદ્દ્રવ્ય અથવા વીર્યપ્રધાન યોગવાળો એવો અને મન વગેરે વર્ગણાયુક્ત તે વીર્ય સયોગ સદ્દ્રવ્ય. ચલ - અસ્થિર, ઉચ્ચગરણ - અંગો. અસ્થિર હોવાથી.

કેવલિ અધિકારથી શ્રુતકેવલિને આશ્રીને આ સૂત્ર છે - - X - શ્રુતથી ઉત્પન્ન શક્તિ દેખાડવા સમર્થ છે ? પુદ્ગલોના ભેદ ખંડાદિ ભેદે પાંચ પ્રકારે થાય. ટેફા આદિ ભેદ તે ખંડભેદ. અભ્રપટલવત્ તે પ્રતરભેદ. તલ આદિ ચૂર્ણવત્ તે ચૂર્ણિકા ભેદ. ફૂવાના કાંઠાની તિરાડ માફક અનુતટિકા ભેદ. એરંડાના બીજ પેઠે ભેદાય તે ઉત્કરિકા ભેદ. તે ઉત્કરિકા ભેદથી ભેદાતા. લબ્ધિવિશેષથી ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય કરેલા, તેથી જ ગ્રહણ, ઘટાદિરૂપે પરિણમાવવાને આરંભ્યા. તે વડે હજારો ઘટાદિ બતાવે. આહારક શરીર પેઠે બનાવી માણસોને દેખાડે. ઉત્કરિકા ભેદથી ભેદાયેલા દ્રવ્યો વડે ઈચ્છેલા ઘટાદિને બનાવવા સમર્થ છે, બીજા ભેદ વડે ભેદાયેલાથી નહીં, માટે અહીં ઉત્કરિકા ભેદનું ગ્રહણ કર્યું.

⊗ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૫-“છન્નસ્થ” ⊗
— X — X — X — X —

o ઉદ્દેશા-૪-માં ચૌદપૂર્વી મહાનુભાવ કહ્યા. તે મહાનુભાવત્વથી તે ચૌદપૂર્વી છન્નસ્થ હોય, તો પણ સિદ્ધ થશે, એવી શંકા નિવારવા કહે છે—

● સૂત્ર-૨૪૧ થી ૨૪૩ :-

[૨૪૧] ભગવન્ ! છન્નસ્થ મનુષ્ય, વીતી ગયેલા શાશ્વતા અનંતકાળમાં માત્ર સંયમ વડે - - - જેમ પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશાના આલાવા છે, તેમ યાવત્ 'અલમસ્તુ' કહ્યું ત્યાં સુધી જાણવું.

[૨૪૨] ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે યાવત્ પ્રરૂપે છે - સર્વે પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ એવંભૂત વેદના વેદે છે. તે કેવી રીતે ? ગૌતમ ! જે તે અન્યતીર્થિકો આમ કહે છે યાવત્ વેદે છે, તે મિથ્યા કહે છે. ગૌતમ ! હું એમ કહું છું યાવત્ પ્રરૂપ છું - કેટલાંક પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ એવંભૂત વેદના વેદે છે. કેટલાંક પ્રાણ, ભૂત, જીવ. સત્ત્વો એવંભૂત વેદના વેદે છે - એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! જે પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વો કરેલા કર્મો પ્રમાણે વેદના વેદે છે, તેઓ એવંભૂત વેદના વેદે

છે. જેઓ કરેલા કર્મો પ્રમાણે નથી વેદતા તે એવંભૂત વેદના વેદ છે.

ભગવન્ ! નૈરથિકો, એવંભૂત વેદના વેદે કે એવંભૂત ? ગૌતમ ! તેઓ બંને વેદના વેદે છે - એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! જે નારકો કરેલા કર્મ પ્રમાણે વેદના વેદે છે તે એવંભૂત વેદના વેદે છે. જે નૈરથિકો કરેલા કર્મ પ્રમાણે વેદના વેદે છે. તે હેતુથી એમ કહ્યું. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી સંસારમંડલ જાણવું.

[૨૪૩] ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના ભરત ક્ષેત્રમાં આ અવસર્ણિણીમાં કેટલા કુલકરો થયા ? ગૌતમ ! સાત. એ રીતે તીર્થકર, તીર્થકરના માતા, પિતા, પહેલા શિષ્યા, ચક્રવર્તીમાતા, સ્ત્રીરત્ન, બલદેવ, વાસુદેવ, વાસુદેવના માતા, પિતા, પ્રતિશત્રુ આદિ સમવાયના કર્મે જાણવું. - ભગવન્ ! એમ જ છે.

● વિવેચન-૨૪૧ થી ૨૪૩ :-

છન્નસ્થ એટલે આધોવધિક અને પરમાવધિક. એકલા સંયમથી સિદ્ધ ન થાય. આ સૂત્ર ઉત્પન્ન જ્ઞાનાદિધર કેવલિ સુધી લેવું. આ કથન પૂર્વે શતક-૫-માં કરેલ છે, તો પણ અહીં વિશેષથી કહ્યું છે.

સ્વતીર્થિકની વક્તવ્યતા પછી અન્યતીર્થિકનું કથન કરે છે. જે પ્રકારે કર્મ બાંધ્યું છે, તે પ્રકારે ઉત્પન્ન કર્મ વેદના અનુભવે છે. તેમનું મિથ્યાત્વ આ રીતે છે - આયુ કર્મના વ્યાભિચારથી જેમ બાંધ્યા છે તેમ બધાં કર્મો અનુભવાતા નથી. દીર્ઘકાળે અનુભવનીય આયુકર્મ થોડાં કાળે પણ અનુભવે છે. અન્યથા સર્વજન પ્રસિદ્ધ અપમૃત્યુ વ્યવહાર ન થાય અથવા મહાસંગ્રામમાં લાખો જીવોના મૃત્યુ એકસાથે ન થાય.

અનેવંભૂત - જે પ્રકારે બાંધ્યું છે, તે કર્મનો સ્થિતિ ઘાત, રસઘાત આગમમાં સંભળાય છે, તેથી પણ એવંભૂત વેદના સત્ય ઠરે છે. આ રીતે વૈમાનિક પર્યન્ત સર્વ સંસારીયક જાણી લેવું.

⊗ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૬, “આયુ” ⊗
— X — X — X — X —

o ઉદ્દેશા-૫-માં જીવોની કર્મવેદના કહી, હવે કર્મબંધના કારણો કહે છે.

● સૂત્ર-૨૪૪ :-

ભગવન્ ! જીવો અત્યાયુષ્કતાનું કર્મ કઈ રીતે બાંધે ? ગૌતમ ! ત્રણ કારણે - હિંસા કરીને, જૂઠ બોલીને, તથારૂપ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણને અપ્રાસુક, અનેષણીય, અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ વડે પ્રતિલાભીને. - X -

ભગવન્ ! જીવો દીર્ઘાયુષ્કતાનું કર્મ કઈ રીતે બાંધે ? ગૌતમ ! ત્રણ કારણે - હિંસા ન કરીને, જૂઠ ન બોલીને, તથારૂપ શ્રમણ, માહણને પ્રાસુક, એષણીય અશનાદિથી પ્રતિલાભીને દીર્ઘાયુષ્ક કર્મ બાંધે.

ભગવન્ ! જીવો અશુભ દીર્ઘાયુષ્કતાનું કર્મ કઈ રીતે બાંધે ? ગૌતમ ! હિંસા કરીને, જૂઠું બોલીને, તથારૂપ શ્રમણ કે માહણની હીલના, નિંદા, ખિંસા, ગર્હા, અવમાનના કરીને, એવા કોઈ અપ્રીતિના કારણરૂપ અમનોઝા અશનાદિ પ્રતિલાભીને અશુભ દીર્ઘાયુષ્કતા કર્મ બાંધે.

ભગવન્ ! જીવો શુભ દીર્ઘાયુષ્કતા કર્મ કઈ રીતે બાંધે ? ગૌતમ ! હિંસા ન કરીને, જૂઠ ન બોલીને, તથારૂપ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણને વંદી, નમી યાવત્ પર્યુપારીને, અન્ય કોઈ પ્રીતિકારણરૂપ મનોજ્ઞ અશનાદિ પ્રતિલાભીને જીવો શુભ દીર્ઘાયુષ્કતા કર્મ બાંધે છે.

● વિવેચન-૨૪૪ :-

જેનું આયુ થોડું છે, તે અત્યાયુષ્ક, અલ્પજીવનના કારણરૂપ કર્મ બાંધે. કઈ રીતે ? જીવોનો નાશ કરીને, મૃષાવાદ બોલીને ભક્તિદાન ઉચિતપાત્ર. તપ કરે તે શ્રમણ, બીજાને ‘ન હણો’ એમ કહે અને પોતે પણ હણવાથી નિવૃત્ત તે માહણ અથવા કુશલ અનુષ્ઠાન આચરે તે બ્રાહ્મણ. અપ્રાસુક - સચિત, અનૈષ્ણીય - ન કલ્પે તેવું. અશનાદિ વહોરાવીને. અધ્યવસાય વિશેષથી આ ત્રણે જઘન્યાયુ ફળ થાય છે. અથવા અહીં અમુક અપેક્ષાવાળી અત્યાયુષ્કતા લેવી. કેમકે જિનાગમમાં અભિસંસ્કૃત મતિવાળા મુનિઓ નાની ઉંમરના ભોગીને જોઈને ક્યારેક બોલે છે - નક્કી ભવાંતરે પ્રાણિઘાતાદિ કંઈ અશુભ કર્યું હશે. અથવા મુનિને અકલ્પ્યનું દાન આપેલ હશે. જેથી આ ટુંકા આયુવાળો થયો.

બીજા કહે છે - “જે જીવ જિનસાધુગુણ પદ્મપાતિપણથી તેઓની પૂજાર્થે પૃથ્વી આદિના આરંભ વડે, પોતાના કરિયાણામાં અસત્ય ઉત્કર્ષણ વડે, આઘાતકર્મોદિ કરવા વડે હિંસાદિમાં વર્તે છે, તેને વધાદિ ક્રિયાથી વિરમવાને લીધે મળતા અને નિરવધદાનરૂપ નિમિત્તથી આયુષ્યની અપેક્ષાએ આ અત્યાયુષ્કતા હોય છે.” જેમ આ અન્યો કહે છે, તેમ ન હોવું જોઈએ, કેમકે સૂત્ર નિર્વિશેષણ છે.

સૂત્ર વિશેષણરહિત હોવા છતાં પ્રાણાતિપાતાદિ વિશેષણ અવશ્ય કહેવું. અહીંથી ત્રીજા સૂત્રમાં પ્રાણાતિપાતાદિથી જ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ય કહ્યું છે. - X - વળી, હે ભગવન્ ! શ્રાવક, તથારૂપ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણને અપ્રાસુક અશનાદિથી પરિલાભતા તેને શું થાય ? ગૌતમ ! તેને ઘણી નિર્જરા અને અલ્પ પાપકર્મ થાય. આ વચનથી જાણી શકાય કે અત્યાયુષ્કતા ધુલ્લક ભવગ્રહણરૂપ નથી ઇત્યાદિ - X -

- X - યોગ્યતાની અપેક્ષાએ ધર્મને માટે પ્રાણાતિપાતાદિ પ્રવચનમાં કહેલ છે. દાનાધિકારમાં શ્રાવકો જે ભેદે સંભળાય છે - સંવિગ્ન ભાવિત, લુબ્ધક દેષ્ટાંતભાવિત. - X - તેમાં આગમના અર્થને ન જાણતા લુબ્ધક દેષ્ટાંત ભાવિત જેમ-તેમ દાન દે. સંવિગ્નભાવિત સાધુની સંયમ બાધાના પરિહારક હોવાથી મુનિઓને ઉચિત દાન દે છે. કહ્યું છે - નિર્વાહ થઈ શકતો હોય ત્યારે અશુદ્ધ દેનાર-લેનાર બંનેનું અહિત છે, અનિર્વાહ, ગ્લાનદેષ્ટાંતથી બંનેનું હિત છે અથવા અપ્રાસુકદાન અત્યાયુષ્કતાનું મુખ્ય કારણ છે, હિંસા, જૂઠ એ તેના સહકારી કારણો છે. કેમકે હિંસા અને જૂઠ એ દાનના વિશેષણ છે. તે આ રીતે - જીવ હિંસા વડે આઘાતકર્મોદિ કરવાથી જૂઠું બોલ્યો કે - હે સાધુ ! આ ભોજનાદિ મારા માટે કર્યા છે. તેથી તમને કલ્પનીય અને એષણીય છે. - X - એ રીતે કર્મ બાંધે. આ સૂત્ર ગંભીર છે, અન્યથા પણ વિચારવું.

દીર્ઘાયુષ્કતાના કારણો - જીવદયાદિવાળાને લાંબુ આયુષ્ય હોય છે. કેમકે

દીર્ઘાયુવાળાને જોઈને વક્તા બોલે છે - આણે પૂર્વે જીવદયા આદિ પાળેલ છે, માટે દીર્ઘાયુ થયો. તેથી એ સિદ્ધ છે કે - વધ આદિથી વિરતને દેવગતિના હેતુરૂપ દીર્ઘાયુ મળે છે. કહ્યું છે - સમ્યગ્ દૈષ્ટિ જીવને અણુવત અને મહાવત વડે, બાળતપથી અકામનિર્જરા વડે દેવાયુનો બંધ થાય છે. દાનને આશ્રીને કહે છે - ભગવન્ ! તથારૂપ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણને પ્રાસુક અને એષણીય અશનાદિથી પ્રતિલાભતા શ્રાવકને શું થાય ? ગૌતમ ! એકાંતે નિર્જરા થાય. ઇત્યાદિ - X -

દીર્ઘાયુષ્કતાં જ શુભાશુભ કારણોને કહે છે - બધું પૂર્વવત્. વિશેષ એ કે - શ્રમણાદિને હીલનાદિપૂર્વક વહોરાવે. જાત્યાદિ ઉઘાડા પાડવા તે હીલના, કુત્સા તે નિંદા, મનથી તે ખિંસા, લોકસમક્ષ તે ગર્હા, ઉભા ન થવું વગેરે અપમાન. સ્વરૂપથી અશોભન, ખરાબ અજ્ઞાદિ વડે, તેથી જ અપ્રીતિકારણથી. ભક્તિવાળાને તો અમનોજ્ઞ પણ મનોજ્ઞ જ છે. આ સૂત્રમાં અશનાદિને પ્રાસુક કે અપ્રાસુક એમ વિશેષિત નથી કર્યું. - X - હીલનાદિને જ પ્રધાનરૂપે તેના કારણપણે કહેલ છે. - X - હિંસા અને જૂઠ તો અહીં પણ ઘટે જ છે. કેમકે અવજ્ઞાદાનમાં પણ પ્રાણાતિપાતાદિ દેખાય છે. હિંસા, નરકગતિનો હેતુ હોવાથી તેનાથી અશુભ દીર્ઘાયુ થાય છે. - X - નરકગતિ વિવક્ષાથી દીર્ઘાયુ છે.

વિપરીત સૂત્ર પૂર્વવત્. વિશેષ એ કે - અહીં પણ પ્રાસુક, અપ્રાસુક દાન સ્પષ્ટ કર્યું નથી. છતાં - X - તે બંનેના ફળમાં કંઈ વિશેષ નથી, એમ ન સમજવું. - X - તેથી અહીં પ્રાસુક, એષણીય દાનથી દેવલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. - X - એ રીતે અહીં અત્યાયુ, દીર્ઘાયુ, અશુભ દીર્ઘાયુ, શુભ દીર્ઘાયુ કહ્યા. - X - હવે બીજી ક્રિયાઓ કહે છે -

● સૂત્ર-૨૪૫ :-

ભગવન્ ! કરિયાણું વેચતા કોઈ ગૃહસ્થનું કરિયાણું કોઈ ચોરી જાય, તો હે ભગવન્ ! તે કરિયાણાનું અનુગવેષણકર્તાને શું આરંભિકી ક્રિયા લાગે કે પારિગ્રહિકી, માયાપ્રત્યયા, અપ્રત્યાખ્યાની કે મિથ્યાદર્શન પ્રત્યાયિકી ક્રિયા લાગે ? ગૌતમ ! તેને આરંભિકી આદિ ચાર ક્રિયા લાગે, મિથ્યાદર્શનક્રિયા કદાય લાગે, કદાય ન લાગે. ગવેષણ કરતાં ચોરાયેલું કરિયાણું પાછું મળે તો બધી ક્રિયા પાતળી પડે.

ભગવન્ ! કરિયાણું વેચતા ગૃહસ્થનું કરિયાણું ખરીદ્યું તેને માટે બાનું આપ્યું, પણ હજી કરિયાણું લઈ જવાયું નથી. ભગવન્ ! વેચનાર ગૃહપતિને તે કરિયાણાથી આરંભિકી આદિ ક્રિયા લાગે ? ગૌતમ ! તે ગૃહપતિને તે કરિયાણાથી આરંભિકીથી અપ્રત્યાખ્યાની ક્રિયા લાગે. મિથ્યાદર્શન પ્રત્યાયિકી ક્રિયા કદાય લાગે, કદાય ન લાગે. ખરીદનારને તે બધી ક્રિયા પ્રતનું હોય છે.

ભગવન્ ! ભાંડને વેચતા ગૃહપતિને યાવત્ તે ભાંડ ખરીદકર્તાએ પોતાને ત્યાં આણ્યું. ભગવન્ ! ત્યારે ખરીદ કરનારને તે કરિયાણાથી આરંભિકી આદિ ક્રિયા લાગે ? વેચનારને પણ તેથી આરંભિકી આદિ ક્રિયા લાગે ? ગૌતમ !

ખરીદકર્તાને નીચેની ચાર ક્રિયા લાગે, મિથ્યાદર્શન ક્રિયાની ભજના, ગૃહપતિને પાંચે પ્રતનું હોય.

ભગવન્ ! ગૃહપતિને ભાંડ યાવત્ ધન ન મળ્યું હોય તો ? ઉપનીત ભાંડવત્ ચોથો આલાવો જાણવો જે ધન ઉપનીત હોય તો અનુપનીત ભાંડ વિશે પહેલા આલાવા સમાન જાણવું. પહેલા અને ચોથા આલાવાનો સમાન ગમ છે, બીજા-ત્રીજાનો સમાન ગમે છે.

૦ ભગવન્ ! હમણાં જવલિત અગ્નિકાય, મહાકર્મવાળો યાવત્ મહાક્રિયાવાળો, મહાઆશ્રવવાળો, મહાવેદનાવાળો હોય છે, તે સમયે સમયે ઓછો થતો હોય અને છેલ્લે અંગાર-મુર્મુર-છારિય રૂપ થયો. પછી અલ્પકર્મવાળો, અલ્પક્રિયાવાળો, અલ્પાશ્રવી, અલ્પ વેદનાવાળો થાય ? હા, ગૌતમ ! થાય.

● વિવેચન-૨૪૫ :-

ગૃહપતિ એટલે ગૃહસ્થ. જે ગૃહસ્થ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય તે મિથ્યાદર્શન ક્રિયા લાગે, જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તો આ ક્રિયા ન લાગે.

હવે ક્રિયામાં જ વિશેષ કહે છે - અથ પદાંતર સૂચવે છે તે ભાંડ ગવેષણાથી મળેલ હોય. તે ગૃહસ્થને મળ્યા પછી તુરંત જ જેનો સંભવ છે તે આરંભિકી આદિ ક્રિયા ટૂંકી થાય છે. ચોરાયેલ ભાંડ શોધતી વખતે તે પ્રયત્ન વિશેષવાળો હોવાથી તે ક્રિયા મોટી હોય છે.

ઋચિક - ગ્રાહક બાનું આપીને ભાંડને સ્વીકારે. જ્યાં સુધી ખરીદનારને સોંપ્યું નથી ત્યારે કરિયાણું અપ્રાપ્ત હોવાથી તે સંબંધે ક્રિયા ઓછી લાગે. ગૃહસ્થને ત્યાં હોવાથી મહાક્રિયા લાગે. ગ્રાહકને સોંપ્યા પછી ગ્રાહકને મોટી ક્રિયા લાગે, ગૃહસ્થને ઓછી લાગે. ઉપનીત-અનુપનીત ભાંડ સંબંધે બે સૂત્રો કહ્યા - એ રીતે ધન સંબંધે બે સૂત્ર. (૧) - [વૃત્તિકારે મૂળ સૂત્ર જ મૂકેલ છે. તેથી અહીં અર્થ કર્યો નથી.] એ પ્રમાણે ત્રીજું સૂત્ર બીજા સૂત્ર સમાન સમજવું. ચોથું સૂત્ર (૨) - [મૂળ સૂત્ર જ મૂકેલ હોવાથી અર્થ કર્યો નથી.] પહેલાં સૂત્ર સમાન આ ચોથું સૂત્ર છે. એ રીતે સૂત્રપુસ્તક અક્ષર જાણવા.

૦ ક્રિયા અધિકારથી આ કહે છે - હમણાં પ્રગટાવેલો. ઓલવાતા અગ્નિની અપેક્ષાએ, બંધને આશ્રીને, ઘણાં મોટા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મબંધનો હેતુ હોવાથી મહાકર્મતર છે. એમ બીજા વિશેષણ પણ જાણવા. વિશેષ એ - દાહને ક્રિયારૂપ જાણવો. નવા કર્મોમાં ઉપાદાન હેતુ તે આશ્રવ. તે કર્મજન્ય પીડા, તે વેદના. અથવા પરસ્પર શરીર સંબાધજન્ય પીડા, તે વેદના. - ઓછો થતો, અંગારાદિ અવસ્થા આશ્રીને અલ્પ કર્મવાળો છે. - X - ક્રિયા અધિકારથી આ સૂત્ર કહે છે -

● સૂત્ર-૨૪૬,૨૪૭ :-

[૨૪૬] ભગવન્ ! પુરુષ, ધનુષ્ણને ગ્રહણ કરે, કરીને બાણને ગ્રહણ કરે, કરીને સ્થાને બેસે, બેસીને ધનુષ્ણને કાન સુધી ખેંચે, ખેંચીને ઉંચે આકાશમાં બાણને ફેંકે, પછી ઉંચે આકાશમાં ફેંકાયેલ બાણ, ત્યાં પ્રાણ, ભૂત, જીવ કે

સત્વોને હણે - શરીર સંકોચે - શ્વિષ્ટ કરે - સંઘટ્ટે - સંઘાત કરે - પરિતાપે - કલાંત કરે - એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને લઈ જાય કે જીવિતથી ચ્યુત કરે. તો તેને કેટલી ક્રિયા લાગે ?

ગૌતમ ! યાવત્ તે પુરુષ ધનુષ્ણને ગ્રહણ કરે, યાવત્ બાણ ફેંકે ત્યાં સુધી તે પુરુષ કાયિકી આદિ પાંચે ક્રિયાને કરે. જે જીવોના શરીર દ્વારા ધનુષ્ બનેલ છે, તે જીવોને પણ કાયિકી આદિ પાંચે ક્રિયા સ્પર્શે. એ રીતે ધનુષ્પૂઠને, જીવાને, ઇહારુને, બાણને, શર-પત્ર-ફળ આદિ બધાંને પાંચે પાંચ ક્રિયાઓ સ્પર્શે છે.

[૨૪૭] હવે તે બાણ, પોતાની ગુરુતા, ભારેપણું, ગુરુતા અને ભારેપણું - તે વડે તે બાણ સ્વભાવથી નીચે પડતું હોય ત્યારે ત્યાં પ્રાણોને યાવત્ જીવિતથી ચ્યુત કરે ત્યારે તે પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે ? ગૌતમ ! યાવત્ તે બાણ પોતાની ગુરુતાથી યાવત્ જીવિતથી ચ્યુત કરે ત્યારે તે પુરુષ કાયિકી આદિ ચાર ક્રિયાને સ્પર્શે. જે જીવોના શરીરથી ધનુષ્ બનેલ છે, તે જીવો પણ ચાર ક્રિયાને સ્પર્શે. જીવા, ઇહારુ ચાર ક્રિયાને અને બાણ, શર, પત્ર, ફળ પાંચે ક્રિયાને સ્પર્શે. બાણના અવગ્રહમાં જે જીવો આવે, તે જીવો પણ કાયિકી આદિ પાંચ ક્રિયાને સ્પર્શે.

● વિવેચન-૨૪૬,૨૪૭ :-

પરામુસદ્ - ગ્રહણ કરે. ફેંકવા માટે પ્રસારેલ, કાન સુધી ખેંચેલ તે આચતકણાયિત. ઉંચે, વૃક્ષની ટોચની અપેક્ષાએ પણ કહેવાય, તેથી કહ્યું આકાશમાં. અભિહળણ - સામે આવેલને હણે. વત્તેદ - બીજાના શરીરને સંકોચવાથી ગોળ કરે. લેસેદ - પોતામાં ચોંટાડી દે, સંઘાણ - પરસ્પર ગાત્રો સાથે સંહત કરે. સંઘટ્ટેદ - થોડો સ્પર્શ કરે. પરિતાવેદ - ચારે તરફથી પીડા કરે, કિલામેદ - મારણાંતિકાદિ સમુદ્ઘાતને પમાડે. - X - X - કિરિયાઈ પુટ્ટે - ક્રિયાથી ઉત્પન્ન કર્મ વડે બદ્ધ થાય. - X -

[શંકા] પુરુષમાં કાયાદિ વ્યાપારથી પાંચ ક્રિયા લાગે તે ઠીક છે, પણ જે જીવોના શરીરથી ધનુષ્ આદિ બનેલા છે, તે જીવોને પાંચ ક્રિયા કેમ લાગે ? તે જીવનું શરીર પણ ત્યારે અચેતન છે. જે અચેતન કાયાથી બંધ માનીએ, તો સિદ્ધોને પણ તે પ્રસંગ આવે. - X - વળી કાયિકી આદિ ક્રિયામાં હેતુભૂત હોવાથી ધનુષ્યાદિના જીવોને પાપબંધનાં કારણો છે, એ રીતે તો પાત્ર, દંડ આદિ જીવરક્ષાહેતુથી પુન્યબંધના કારણ થવા જોઈએ ? [સમાધાન] અવિરતિ પરિણામથી બંધ થાય. તે પરિણામ જેમ પુરુષને છે, તેમ જે જીવના શરીરથી ધનુષ્ આદિ નીપજ્યા છે, તે જીવને પણ છે. સિદ્ધોને આવા પરિણામ નથી, માટે બંધ નથી. પુન્યબંધનું કારણ વિવેકાદિ ન હોવાથી પાત્રાદિ જીવોને પુન્યબંધ હેતુ નથી. વળી સર્વજ્ઞ વચન પ્રામાણ્યથી જેમ તેઓએ કહ્યું, તેમ શ્રદ્ધા કરવી.

જો કે અહીં કોઈપણ રીતે ધનુષ્મત્ આદિ સર્વ ક્રિયામાં કથંચિત્ નિમિત્તરૂપ છે, તો પણ વધ પ્રત્યે અમુખ્યપણાથી વધ ક્રિયા તેઓએ કરી છે, તેમ ન કહ્યું, નિમિત્ત ભાવથી ક્રિયા કરી છે તેમ કહ્યું માટે ચાર ક્રિયા લાગે. - - હવે સમ્યક્પ્રરૂપણા.

● સૂત્ર-૨૪૮ થી ૨૫૦ :-

[૨૪૮] ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે યાવત્ પ્રરૂપે છે - જેમ કોઈ યુવતીને યુવાન હાથવડે હાથ ગ્રહીને અથવા આરાઓથી ભીડાયેલ ચક્રની નાભિ હોય, એ રીતે યાવત્ ૫૦૦ યોજન સુધી મનુષ્યલોક મનુષ્યોથી ભરેલો છે, એમ કેમ હોઈ શકે ? ગૌતમ ! તે અન્યતીર્થિકો જે કહે છે - X - તે ખોટું છે. હું એમ કહું છું એ રીતે યાવત્ ૪૦૦/૫૦૦ યોજન નરકલોક નારકોથી ભરેલો છે.

[૨૪૯] ભગવન્ ! જૈરથિકો એકપણું કે બહુપણું વિકુર્વવા સમર્થ છે ? જીવાભિગમમાં જે રીતે આલાવો છે, તેમ જાણવો.

[૨૫૦] 'આધાકર્મ અનવધ છે' એમ મનમાં સમજતો હોય. તે જો તે સ્થાનની આલોચના-પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના કાળ કરે તો તેને આરાધના નથી, જો તે સ્થાનની આલોચના-પ્રતિક્રમણ કરીને કાળ કરે, તો તેને આરાધના છે. આ ગમ મુજબ જાણવું કે - કીતકૃત, સ્થાપના, રચિત, કાંતારભક્ત, દુર્ભિક્ષભક્ત, વર્દલિકાભક્ત, શચ્યાતર પિંડ, રાજપિંડ. - - 'આધાકર્મ અનવધ છે' તેમ ઘણા લોકો મધ્યે બોલે, પોતે પણ વાપરે તેને તે સ્થાનની યાવત્ આરાધના છે. આ પ્રમાણે પૂર્વવત્ રાજપિંડ સુધી જાણવું. - - 'આધાકર્મ અનવધ છે', તેમ કહી તે પ્રમાણે સ્વયં પરસ્પર દેવડાવે, તેને પૂર્વવત્ રાજપિંડ સુધી જાણવું. 'આધાકર્મ અનવધ છે' તેમ ઘણાં લોકો મધ્યે પ્રરૂપે તો પૂર્વવત્ જાણવું.

● વિવેચન-૨૪૮ થી ૨૫૦ :-

બહુસમારૂણ - અત્યંત આકીર્ણ. અન્યતીર્થિકનું આ વચન વિભંગજ્ઞાનપૂર્વક હોવાથી અસત્ય જાણવું. હવે નારક વક્તવ્યતા સૂત્ર-

શસ્ત્રોનું એકપણું, બહુપણું. આ આલાપક છે. હે ગૌતમ ! એકપણું પણ વિકુર્વવા સમર્થ છે અને બહુપણું પણ વિકુર્વવા સમર્થ છે - X - ઇત્યાદિ. તે બધાં સંખ્યાત હોય, પણ અસંખ્યાત ન હોય, એ પ્રમાણે સંબદ્ધ શરીરોને વિકુર્વીને પરસ્પર કાયાને હણતા-હણતા વેદના ઉદીરે છે તે વેદના - ઉજ્જ્વલ, વિપુલ, કર્કશ, કટુ, કઠોર, નિષ્કુર, ચંડ, તીવ્ર, દુઃખરૂપ, દુર્ગ અને દુસ્સહ હોય છે. તેમાં વિપુલ - લેશમાત્ર સુખરહિત, આખા શરીરે વ્યાપેલી વેદના, પ્રગાઢ - પ્રકર્ષવાળી, કર્કશ - અનિષ્ટ, ચંડ - ભયંકર, તીવ્ર - શીઘ્રપણે શરીરવ્યાપી, દુઃખ - અસુખરૂપ, દુઃસહ.

આ વેદના જ્ઞાનાદિ આરાધના ન કરી હોય ત્યારે થાય છે માટે આરાધનાના અભાવને દર્શાવતું સૂત્ર કહે છે - અનવદ્ય - નિષ્પાપ. એ પ્રમાણે મનને સ્થાપે છે. રચિતક - રચેલું. જેમકે ભુકો થયેલા લાડવાનો સાધુ માટે ફરી લાડવો બનાવવો તે ઔદેશિકરૂપ છે. કાંતારભક્ત - અરણ્યમાં ભિક્ષુના નિર્વાહ માટે બનાવેલું. વાર્દલિકા - મેઘદુર્દિન. ગ્લાનભક્ત - ગ્લાનની નીરોગતાર્થે ભિક્ષુને દેવા માટે કરેલું ભોજન, આગમમાં દોષિત કહેલા આધાકર્માદિ આહારને નિર્દોષપણે કલ્પવો, પછી સ્વયં તેનું ભોજન કરવું, બીજાને આપવું, સભામાં નિર્દોષ કહેવું - એ બધું વિપરીત શ્રદ્ધાથી

મિથ્યાત્વરૂપ છે. - આ વસ્તુ આચાર્યો કહે છે, માટે આચાર્યને દર્શાવે છે -

● સૂત્ર-૨૫૧,૨૫૨ :-

[૨૫૧] ભગવન્ ! સ્વવિષયમાં ગણને અગ્લાનપણે સ્વીકારતા અને સહાય કરતા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કેટલાં ભવો કરીને સિદ્ધ થાય યાવત્ અંત કરે ? ગૌતમ ! કેટલાંક તે જ ભવે સિદ્ધ થાય. કેટલાંક બે ભવ કરીને સિદ્ધ થાય, પણ ત્રીજા ભવને અતિક્રમે નહીં.

[૨૫૨] ભગવન્ ! જે બીજાને અલિક, અસદ્ભુત, અભ્યાખ્યાન વડે દૂષિત કહે, તે કેવા પ્રકારના કર્મો બાંધે ? ગૌતમ ! તે તેવા પ્રકારના જ કર્મો બાંધે, તે જ્યાં જાય, ત્યાં તે કર્મોને વેદે, પછી નિર્જરે. - X -

● વિવેચન-૨૫૧,૨૫૨ :-

આચાર્ય સાથે ઉપાધ્યાય તે આચાર્યોપાધ્યાય. અર્થ અને સૂત્ર દેવારૂપ પોતાના વિષયમાં, શિષ્યવર્ગને, ખેદરહિતપણે સ્વીકારે અને સહાય કરે. બીજો અને ત્રીજો ભવ દેવ ભવના આંતરાવાળો જાણવો. ચારિત્રવંત સીધો દેવભવમાં જાય. ત્યાં સિદ્ધિ છે નહીં. પર અનુગ્રહનું સાક્ષાત્ ફળ કહ્યું.

હવે બીજાને ઉપધ્યાતનું ફળ કહે છે - અલિક - ભૂતનિહ્વરૂપ - જેમકે - સાધુએ બ્રહ્મચર્ય પાળેલ હોય, છતાં તેણે બ્રહ્મચર્ય નથી પાળેલ, તેમ કહેવું. અસદ્ભૂત - ન થયેલના કહેવા રૂપ - જેમકે ચોર નથી તેને ચોર કહેવો. અથવા અલીક - અસત્ય. તે દ્રવ્યથી પણ હોય છે. કોઈ શિકારી આદિ મૃગ વિશે પૂછે, ત્યારે જાણવા છતાં હું નથી જાણતો તેમ કહેવું. અસદ્ભુત એટલે દુષ્ટ અભિપ્રાય હોવાથી અશોભનરૂપ અભ્યાખ્યાન - સામે રહીને દોષોને પ્રગટ કરવારૂપ કથન. અભ્યાખ્યાતિ - કહે. - X - જ્યાં ઉત્પન્ન થાય. ત્યાં તેના ફળ ભોગવે.

⊗ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૭ 'પુદ્ગલકંપન' ⊗

— X — X — X — X —

○ ઉદ્દેશા-૬-ને અંતે કર્મપુદ્ગલનિર્જરા કહી. નિર્જરા ચલનરૂપ છે, તેથી ઉદ્દેશા-૭માં પુદ્ગલના ચલનને આશ્રીને કહે છે -

● સૂત્ર-૨૫૩,૨૫૪ :-

[૨૫૩] ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કંપે, વિશેષ કંપે યાવત્ તે તે ભાવે પરિણમે? કદાચ કંપે યાવત્ પરિણમે. કદાચ ન કંપે યાવત્ ન પરિણમે. - - ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ કંપે યાવત્ પરિણમે? હે ગૌતમ ! કદાચ કંપે યાવત્ પરિણમે, કદાચ ન કંપે યાવત્ ન પરિણમે. કદાચ એક ભાગ કંપે, એક ભાગ ન કંપે.

ભગવન્ ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ કંપે છે ? ગૌતમ ! કદાચ કંપે, કદાચ ન કંપે. કદાચ એક ભાગ કંપે, એક ભાગ ન કંપે, કદાચ એક ભાગ કંપે, બહુ ભાગ ન કંપે, કદાચ બહુ ભાગ કંપે અને એક ભાગ ન કંપે.

ભગવન્ ! ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કંધ કંપે ? ગૌતમ ! કદાચ કંપે - કદાચ ન

કંપે, કદાય એક ભાગ કંપે - એક ભાગ ન કંપે. કદાય એક ભાગ કંપે, બહુ ભાગ ન કંપે, કદાય બહુ ભાગો કંપે અને એક ભાગ ન કંપે. કદાય બહુ ભાગો કંપે અને બહુ ભાગો ન કંપે. - - જેમ યતુષ્ટદેશિક સ્કંધ કહ્યો. તેમ પંચપ્રદેશિક યાવત્ અનંતપ્રદેશિક સ્કંધો માટે જાણવું.

[૨૫૪] ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલો અસિદાર કે ખુરદારનો આશ્રય કરે ? હા, કરે. - - ભગવન્ ! ત્યાં તે છેદાય, ભેદાય ? ગૌતમ ! તે અર્થ યોગ્ય નથી. તેમાં શસ્ત્રક્રમણ ન કરી શકે. એ પ્રમાણે યાવત્ અસંખ્ય પ્રદેશિક સ્કંધ માટે સમજવું. - - ભગવન્ ! અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ અસિદાર કે ખુરદારનો આશ્રય કરે. - હા, કરે. તે ત્યાં છેદાય, ભેદાય ? ગૌતમ ! કોઈક છેદાય, ભેદાય અને કોઈક ન છેદાય, ન ભેદાય.

એ પ્રમાણે અગ્નિકાયની વચ્ચોવચ્ચ પ્રવેશે, ત્યાં બળે નહીં તેમ કહેવું. એ પ્રમાણે પુષ્કરસંવર્ત નામક મહામેઘની વચ્ચોવચ્ચ પ્રવેશે. ત્યાં ભીનો થાય તેમ કહેવું. એ પ્રમાણે ગંગા મહાનદીના પ્રવાહમાં તે શીઘ્ર આવે. ત્યાં પ્રતિસ્ખલિત થાય અને ઉદકાવર્ત કે ઉદકબિંદુમાં પ્રવેશ કરે. તે ત્યાં નાશ પામે. [આટલા પ્રશ્નોત્તર કરવા.]

● વિવેચન-૨૫૩,૨૫૪ :-

સિય - કદાય, એયઙ્ - કંપે છે. દરેક પુદ્ગલમાં કંપવું વગેરે ધર્મો કાદાયિત્ક છે. દ્વિપ્રદેશિકમાં ત્રણ વિકલ્પો મૂક્યા છે. - X - કેમકે તેના બે અંશ છે. ત્રિપ્રદેશિકમાં પાંચ વિકલ્પો છે - X -. યતુષ્ટદેશિકમાં છ વિકલ્પો કહ્યા. - X - પુદ્ગલ અધિકારથી જ આ સૂત્ર વૃંદ છે -

ઓગાહેજ્જ - આશ્રય કરે. છિદ્દેત્ - બે ભાગ કરે. ભિદ્દેત્ - ભેદાય. પરમાણુભાવને લીધે નક્કી તેમાં શસ્ત્ર ન પ્રવેશે. અન્યથા તે પરમાણુ જ ન કહેવાય. તથાવિદ્ય બાદર પરિણામથી કેટલાંક છેદાય, સૂક્ષ્મ પરિણામથી કેટલાંક ન છેદાય. ઝલ્લ - ભીના, - X - પરિયાવેજ્જ - નાશ પામે.

● સૂત્ર-૨૫૫ :-

ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ સાર્ધ, સમઘ્ય, સપ્રદેશ છે ? કે અનર્ધ, અમઘ્ય, અપ્રદેશ છે ? ગૌતમ ! તે અનર્ધ, અમઘ્ય, અપ્રદેશ છે, સાર્ધ, સમઘ્ય, સપ્રદેશ નથી. - - ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ ? પ્રશ્ન. ગૌતમ ! તે સાર્ધ, સમઘ્ય, સપ્રદેશ છે, અનર્ધ, અમઘ્ય, અપ્રદેશ નથી.

ભગવન્ ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ ? પ્રશ્ન. ગૌતમ ! તે અનર્ધ, સમઘ્ય, સપ્રદેશ છે, પણ સાર્ધ, અમઘ્ય, અપ્રદેશ નથી. દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ માફક બેકી સંખ્યાવાળા સ્કંધો કહેવા. ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ માફક એકી સંખ્યાવાળા સ્કંધો કહેવા. - - ભગવન્ ! સંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધ ? (પ્રશ્ન) - ગૌતમ ! કદાય સાર્ધ, અમઘ્ય, સપ્રદેશ હોય. કદાય અનર્ધ, સમઘ્ય, સપ્રદેશ હોય. સંખ્યેય પ્રદેશ માફક અસંખ્યાત, અનંત પ્રદેશી જાણવા.

● વિવેચન-૨૫૫ :-

જે સ્કંધના બેકી સંખ્યાવાળા પ્રદેશો છે તે સાર્ધ, જેના એકી સંખ્યાવાળા છે, તે સમઘ્ય, સંખ્યેયપ્રદેશિક સ્કંધ તો બંને પ્રકારે હોય. તેમાં સમપ્રદેશિક હોય તે સાર્ધ-અમઘ્ય. વિષમ, તેથી વિપરીત હોય.

● સૂત્ર-૨૫૬ :-

ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલને સ્પર્શતો પરમાણુ પુદ્ગલ ૧-દેશથી દેશને સ્પર્શે? ૨-દેશથી ઘણાં દેશને સ્પર્શે? ૩-દેશથી સર્વને સ્પર્શે? ૪-ઘણાં દેશથી દેશને સ્પર્શે? ૫-ઘણાં દેશથી ઘણાં દેશને સ્પર્શે? ૬-ઘણાં દેશથી સર્વને સ્પર્શે? ૭-સર્વથી દેશને સ્પર્શે? ૮-સર્વથી ઘણાં દેશને સ્પર્શે? કે ૯-સર્વથી સર્વને સ્પર્શે?

ગૌતમ ! ૧-દેશથી દેશને ન સ્પર્શે, ૨-દેશથી ઘણાં દેશને ન સ્પર્શે, ૩-દેશથી સર્વને ન સ્પર્શે, ૪-ઘણાં દેશથી દેશને ન સ્પર્શે, ૫-ઘણાં દેશથી ઘણાં દેશને ન સ્પર્શે, ૬-ઘણાં દેશથી સર્વને ન સ્પર્શે, ૭-સર્વથી દેશને ન સ્પર્શે. ૮-સર્વથી ઘણાં દેશને ન સ્પર્શે. પણ-૯-સર્વથી સર્વને સ્પર્શે છે - - એ પ્રમાણે દ્વિપ્રદેશિકને સ્પર્શતો પરમાણુ પુદ્ગલ છેલ્લા ત્રણ ભંગથી સ્પર્શે. ત્રિપ્રદેશિકને સ્પર્શતા પરમાણુ પુદ્ગલ માફક યાવત્ અનંતપ્રદેશિકની સ્પર્શના જાણવી.

ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ, પરમાણુ પુદ્ગલને કઈ રીતે સ્પર્શે? - ત્રીજા, નવમા ભંગથી સ્પર્શે. જો તે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધને સ્પર્શે તો પહેલા, ત્રીજા, સાતમા, નવમા ભંગથી સ્પર્શે. જો તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધને સ્પર્શે તો પહેલા અને છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પોથી સ્પર્શે અને વચલા ત્રણનો નિષેધ કરવો. જેમ દ્વિપ્રદેશિકની ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ સાથે સ્પર્શના કહી, તે રીતે યાવત્ અનંતપ્રદેશિક સ્કંધની સ્પર્શના કરાવવી.

ભગવન્ ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ, પરમાણુ પુદ્ગલને કેવી રીતે સ્પર્શે ? ગૌતમ ! ત્રીજા, છટ્ટા, નવમા ભંગથી સ્પર્શે. તે દ્વિપ્રદેશિકને સ્પર્શે તો પહેલા, ત્રીજા, ચોથા, છટ્ટા, સાતમા, નવમા ભંગથી સ્પર્શે. તે ત્રિપ્રદેશિકને સ્પર્શે તો સર્વે સ્થાનોમાં સ્પર્શે. આ ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધના ત્રિપ્રદેશિક સાથેની સ્પર્શના માફક યાવત્ અનંતપ્રદેશિક સાથે સંયોજવો. જેમ ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધમાં કહ્યું એ રીતે યાવત્ અનંતપ્રદેશિક કહેવા.

● વિવેચન-૨૫૬ :-

આ સૂત્રમાં નવ વિકલ્પો છે. દેશથી દેશને, ઘણાં દેશને અને સર્વને એ ત્રણ વિકલ્પ છે. એ રીતે ઘણાં દેશથી અને સર્વથી પણ ત્રણ-ત્રણ વિકલ્પો છે. પરમાણુ પુદ્ગલની પરસ્પર સ્પર્શનામાં સર્વથી સર્વને એ એક જ વિકલ્પ ઘટે છે, કેમકે પરમાણુના નિરંશત્વથી બાકીનાનો અસંભવ છે. - X - અહીં 'સર્વથી સર્વને' વિકલ્પનો એવો અર્થ નથી કે પરમાણુ પરસ્પર મળી જાય. પરમાણુના અર્ધ આદિ દેશનો અભાવ છે, માટે અર્ધ આદિ દેશ ન સ્પર્શે. - X - બંનેના સ્વરૂપ જુદા છે.

- X - જ્યારે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ, બે પ્રદેશમાં રહેલો હોય ત્યારે તેના પરમાણુ સર્વથી દેશને સ્પર્શે છે, કેમકે પરમાણુના વિષય તે સ્કંધના દેશનો જ છે. જ્યારે તે

દ્વિપ્રદેશિક પરિણામની સૂક્ષ્મતાથી એક પ્રદેશમાં સ્થિત હોય, ત્યારે તે પરમાણુ સર્વથી સર્વને સ્પર્શે છે.

આ રીતે ત્રિપ્રદેશિકનું સ્પષ્ટીકરણ પણ વૃત્તિથી જાણવું. વિશેષ એ કે - ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ માફક દ્વિપ્રદેશિકમાં બધાં વડે બે દેશને સ્પર્શે છે એ વિકલ્પ આવી ન શકે કેમકે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ પોતે જ અવયવી છે, તેનો કોઈ અંશ નથી. - X - X - X - આ રીતે બીજા, બીજા વિકલ્પોના સ્પષ્ટીકરણો પણ વૃત્તિમાં છે. - - પુદ્ગલના અધિકારથી જ પુદ્ગલોને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, ભાવને કાળની દૃષ્ટિએ વિચારે છે -

● સૂત્ર-૨૫૭ :-

ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલ કાળથી ક્યાં સુધી રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ. એ પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશિક સ્કંધમાં જાણવું. - - ભગવન્ એક પ્રદેશાવગાટ પુદ્ગલ જ્યાં હોય તે સ્થાને કે બીજે સ્થાને કાળથી ક્યાં સુધી સર્કંપ રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાનો અસંખ્યાત ભાગ. એ પ્રમાણે યાવત્ અસંખ્ય પ્રદેશ અવગાટ પુદ્ગલ માટે જાણવું.

ભગવન્ ! એક પ્રદેશાવગાટ પુદ્ગલ કાળથી ક્યાં સુધી નિષ્કંપ રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય કાળ. એ રીતે યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાટ માટે જાણવું. - - ભગવન્ ! એકગુણ કાળું પુદ્ગલ, કાળથી ક્યાં સુધી રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ. એ પ્રમાણે અનંતગુણ કાળા માટે જાણવું. એ પ્રમાણે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ યાવત્ અનંતગુણરૂક્ષ પુદ્ગલ માટે જાણવું. એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અને બાહર પરિણત પુદ્ગલ જાણવા.

ભગવન્ ! શબ્દ પરિણત પુદ્ગલ કાળથી ક્યાં સુધી રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાનો અસંખ્યાત ભાગ, અશબ્દ પરિણત પુદ્ગલ, એક ગુણ કાળા પુદ્ગલની જેમ સમજવા.

ભગવન્ ! પરમાણુ પુદ્ગલને કાળથી કેટલું અંતર હોય ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ. - - ભગવન્ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધને કાળથી કેટલું અંતર હોય ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ. એ રીતે અનંતપ્રદેશિક સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! એક પ્રદેશાવગાટ સર્કંપ પુદ્ગલને કાળથી કેટલું અંતર હોય ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય કાળ. એ પ્રમાણે યાવત્ અસંખ્યપ્રદેશ સ્થિત સ્કંધો માટે પણ જાણવું.

ભગવન્ ! એક પ્રદેશાવગાટ નિષ્કંપ પુદ્ગલને કાળથી કેટલું અંતર હોય ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાનો અસંખ્યાત ભાગ. એ રીતે યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાટ સ્કંધ માટે જાણવું. વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સૂક્ષ્મપરિણત, બાહર પરિણત માટે તેઓના સંચિક્ષણ કાળ મુજબ

અંતરકાળ જાણવો.

ભગવન્ ! શબ્દ પરિણત પુદ્ગલને કાળથી કેટલું અંતર હોય ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યકાળ. - - ભગવન્ ! અશબ્દપરિણત પુદ્ગલને કાળથી કેટલું અંતર હોય ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાનો અસંખ્યાત ભાગ.

● વિવેચન-૨૫૭ :-

પરમાણુ આદિ દ્રવ્ય વિચારણા છે. અસંખ્યકાળ પછી પુદ્ગલોની એકરૂપે સ્થિતિ રહેતી નથી. એક પ્રદેશાવગાટ એ ક્ષેત્ર ચિંતા છે. સેઝ - સર્કંપ. - X - પુદ્ગલોનું આકસ્મિકપણું હોવાથી નિષ્કંપત્વ આદિની માફક ચલનનો અસંખ્યકાળ ન હોય. કોઈપણ પુદ્ગલ અનંત પ્રદેશાવગાટ ન હોવાથી અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાટ કહ્યું છે.

પરમાણુનું પરમાણુપણું ચાલ્યું જાય, ત્યાંથી ફરી પરમાણુપણે પરિણમન થવા સુધી જે અપરમાણુપણે રહેવું, તે વચ્ચેના કાળને સ્કંધ સંબંધ કાળ કહે છે, તે ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત છે. દ્વિપ્રદેશિકનો - X - અંતરકાળ અનંત છે. કેમકે સ્કંધો અનંત છે, પ્રત્યેક સ્કંધની ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ સ્થિતિ છે. નિષ્કંપનો કાળ, તે સર્કંપનો અંતરકાળ છે અને સર્કંપનો કાળ તે નિષ્કંપનો અંતરકાળ છે, એમ ધારીને તે બંનેનો - X - અંતરકાળ કહ્યો છે. એકગુણકાળા આદિનું અંતર એક ગુણકાળા આદિના કાળની સમાન જ છે. પણ દ્વિગુણકાળા આદિની અનંતતાને લઈને તે અંતરની અનંતતા ઈષ્ટ નથી. સૂક્ષ્માદિપરિણતનું અંતર તેના અવસ્થાન કાળની તુલ્ય છે - X - શબ્દાદિ સૂત્રસિદ્ધ છે.

● સૂત્ર-૨૫૮,૨૫૯ :-

[૨૫૮] ભગવન્ ! એ દ્રવ્યસ્થાનાયુ, ક્ષેત્રસ્થાનાયુ, અવગાહનાસ્થાનાયુ, ભાવસ્થાનાયુ એ બધામાં કયું કોનાથી વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સર્વથી થોડું ક્ષેત્રસ્થાનાયુ છે, તેનાથી અવગાહનાત સ્થાનાયુ અસંખ્યગુણ, તેનાથી દ્રવ્યસ્થાનાયુ અસંખ્યગુણ, તેનાથી ભાવસ્થાનાયુ અસંખ્યગુણ છે - - -

[૨૫૯] ક્ષેત્ર, અવગાહના, દ્રવ્ય અને ભાવસ્થાન આયુનું અલ્પબહુત્વ કહેવું, તેમાં સૌથી અલ્પ ક્ષેત્ર સ્થાનાયુ છે. - X -

● વિવેચન-૨૫૮,૨૫૯ :-

દ્રવ્ય એટલે પુદ્ગલ દ્રવ્ય. તેના પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશાદિરૂપ જે ભેદ, તેની સ્થિતિ અથવા દ્રવ્યનું અણુત્વ આદિ ભાવે જે અવસ્થાન, તદ્દરૂપ આયુ તે દ્રવ્યસ્થાનાયુ. ક્ષેત્ર એટલે આકાશનો પુદ્ગલના અવગાહથી થયેલો જે ભેદ, તેની જે સ્થિતિ અથવા એક પ્રદેશાદિ ક્ષેત્રમાં પુદ્ગલનું જે અવસ્થાન, તદ્દરૂપ જે આયુ, તે ક્ષેત્રસ્થાનાયુ. એ પ્રમાણે અવગાહના અને ભાવસ્થાનાયુ પણ સમજવા. વિશેષ એ - અમુક માપવાળા સ્થાનમાં પુદ્ગલોનું જે રહેવું. તે અવગાહના. પુદ્ગલોનો કાળો આદિ ધર્મ તે ભાવ. પુદ્ગલોથી અવગાહ તે ક્ષેત્ર. વિવક્ષિત ક્ષેત્રથી બીજા ક્ષેત્રમાં પુદ્ગલોનું તે ક્ષેત્રના માપ પ્રમાણે રહેવું તે અવગાહના.

કચરે - ગાથા સ્પષ્ટ છે. તેના પરસ્પર અલ્પબહુત્વની વ્યાખ્યા ગાથાનુસાર કરવી. તે આ પ્રમાણે છે -

[અહીં વૃત્તિકારે ૧૪-ગાથા મૂકી તેનો અર્થ કર્યો છે. તે અર્થનો અનુવાદ અત્રે કરેલ છે -] ક્ષેત્રનું અમૂર્તપણું છે, તે ક્ષેત્રની સાથે પુદ્ગલોના બંધનું કારણ - ચીકાશાદિના અભાવથી ક્ષેત્રાવસ્થાન કાળ લાંબો રહેતો નથી. જે કારણથી એમ છે, તે કારણે ક્ષેત્ર સ્થાનાયુ સર્વથી અલ્પ છે.

હવે અવગાહના આયુનું બહુત્વ વિચારીએ - અહીં પૂર્વાર્ધથી ક્ષેત્રાહ્વા કરતાં અવગાહનાહ્વા અધિક છે, એમ કહ્યું અને ઉત્તરાર્ધથી અવગાહનાહ્વા કરતાં ક્ષેત્રાહ્વા અધિક નથી, એમ કહ્યું. એમ કેવી રીતે છે ? અવગાહનાની ગમનક્રિયા નિયત ક્ષેત્રમાં - વિવક્ષિત અવગાહના સદ્ભાવે જ અક્રિયાના સદ્ભાવે જ તેનો ભાવ છે, તે સિવાય તેનો અભાવ હોય છે. અવગાહના, ક્ષેત્રમાત્રમાં નિયત નથી, ક્ષેત્રાહ્વાના અભાવે પણ અવગાહના હોય છે. હવે ઉપસંહાર કરે છે - જન્મે. ગાથા.

હવે દ્રવ્યાયુનું બહુત્વ કહે છે - સંકોચ વડે, વિકોચ વડે જો કે અવગાહના ઉપરત થાય છે, તો પણ જેટલાં હોય તેટલાં જ દ્રવ્યોનું લાંબા કાળ સુધી અવસ્થાન રહે છે એટલે અવગાહના ન રહે તો પણ દ્રવ્યો નિવર્તતા નથી - એમ કહ્યું. પણ દ્રવ્ય નિવૃત્તિ થતાં અવગાહના નિવર્તે જ છે, તે કહે છે - સંઘાત કે પુદ્ગલ ભેદથી, જે સ્કંધ, પ્રથમના જેવી અવગાહના વાળો નહીં પણ સંક્ષિપ્ત અવગાહનાવાળો થાય છે, પછી તે સ્કંધમાં દ્રવ્ય અન્યથાત્વ થાય છે. કોઈ કહે કે સંઘાતથી તો પુદ્ગલોનો સ્કંધ સંક્ષિપ્ત થતો નથી, પણ સંઘાત પછી પુદ્ગલોના સૂક્ષ્મતર પરિણામ થાય છે, એમ સાંભળેલ છે. તેથી દ્રવ્યની અવગાહનાનો નિયમા નાશ થાય છે એવું કેમ થાય ? તે કહે છે - અવગાહનાહ્વા દ્રવ્યમાં અવબદ્ધ છે. કઈ રીતે ? સંકોચ અને વિકોચથી અર્થાત્ સંકોચ, વિકોચને પરિહરવા જોઈએ. અવગાહના, દ્રવ્યના સંકોચ-વિકોચના અભાવે થાય છે, તેના સદ્ભાવમાં થતી નથી. એ પ્રકારે દ્રવ્યમાં અનિયતપણે અવગાહના સંબદ્ધ છે.

હવે ભાવાયુનું અલ્પબહુત્વ - સંઘાતાદિથી દ્રવ્યનો ઉપરમ થવા છતાં પર્યવો રહે છે. જેમ સાફ કરેલ પટમાં શુકલાદિ ગુણો છે. સર્વગુણોનો ઉપરમ થાય તો તે દ્રવ્ય રહેતું નથી, અવગાહના પણ અનુવર્તતી નથી. પર્યવોનું અવસ્થાન ચિરકાળ છે, દ્રવ્યનું અચિરકાળ છે. કેમ ? સંઘાત-ભેદ લક્ષણ ધર્મથી થતો સંબંધ, તેને અનુસરનારી દ્રવ્યાહ્વા છે. કેમકે સંઘાતાદિ અભાવે દ્રવ્યાહ્વાનો સદ્ભાવ હોય છે, સંઘાતાદિના સદ્ભાવે, તે નથી હોતી. વળી ગુણકાલ માત્ર સંઘાત અને ભેદ કાળમાં સંબદ્ધ નથી. કેમકે સંઘાતાદિ હોય તો ગુણોનુચં. અનુવર્તન થાય છે. - X - - - આયુ કહ્યું. હવે આયુવાળાના આરંભાદિ પ્રશ્નો દ્વારા ચોવીશ દંડક વડે પ્રરૂપણા કરે છે -

● સૂત્ર-૨૬૦ :-

ભગવન્ ! નૈરયિકો સારંભ, સપરિગ્રહ છે કે અનારંભ, અપરિગ્રહ ? ગૌતમ ! નારકો આરંભ, સપરિગ્રહ છે. અનારંભાદિ નહીં. - એમ કેમ કહ્યું ?

ગૌતમ ! નૈરયિકો પૃથ્વીકાય યાવત્ ત્રસકાયનો સમારંભ કરે છે. (તેઓએ) શરીરો-કર્મો-સચિત્, અચિત્, મિશ્ર દ્રવ્યો પરિગૃહીત કર્યા છે, તેથી એમ કહ્યું છે.

ભગવન્ ! અસુરકુમાર વિશે પ્રશ્ન. ગૌતમ ! તેઓ સારંભા, સપરિગ્રહા છે. અનારંભા, અપરિગ્રહા નથી. કેમ ? તેઓ પૃથ્વી યાવત્ ત્રસકાયનો સમારંભ કરે છે. શરીર-કર્મ-ભવનોનો પરિગ્રહ કર્યા છે. દેવો, દેવી, મનુષ્યો, મનુષી, તિર્યચો, તિર્યચિણીનો પરિગ્રહકર્તા છે. આસન, શયન, ભાંડ, માત્રક, ઉપકરણોના તથા સચિત્તાદિ દ્રવ્યોના પરિગ્રહકર્તા છે, માટે તેમ કહ્યું. એ રીતે યાવત્ સ્તનિતકુમાર જાણવા.

નૈરયિકની જેમ એકેન્દ્રિયો જાણવા. ભગવન્ ! નેઈન્દ્રિયો શું સારંભ, સપરિગ્રહ છે ? પૂર્વવત્. યાવત્ શરીર, તથા બાહ્ય ભાંડ, માત્ર, ઉપકરણો પરિગૃહીત કર્યા છે. એ રીતે ચઈરિન્દ્રિય સુધી કહેવું. ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્યોનિકો શું સમારંભી છે ? પૂર્વવત્ કહેવું યાવત્ કર્મો પરિગૃહીત કર્યા છે. શિખર, કૂટ, પર્વતો, શિખરી પહાડો તથા જલ, સ્થલ, ભિલ, ગુફા, લયન તથા ઉર્જર, નિર્જર, ચિલ્લલ, પલ્લલ, વાપી તથા અગડ, તગડ, દ્રહ, નદી. વાપી, પુષ્કરિણી, દીર્ઘિકા, ગુંજાલિકા, સરોવર, સરપંક્તિ, સરસરપંક્તિ, ભિલપંક્તિ તથા આરામ, ઉદ્યાન, કાનન, વન, વનખંડ, વનરાજી તથા દેવકુલ, સભા, પ્રપા, સ્તુભ, ખાડ, પરિખા તથા પ્રાકાર, અટ્ટાલગ, ચરિકા, દ્વાર, ગોપુર તથા પ્રાસાદ, ઘર, મુંપડા, લયન, હાટો તથા શ્રુંગાટક, મિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, ચતુર્મુખ, મહાપથ તથા શકટ, રથ, યાન, યુગ્ય, ગિલ્લિ, ચિલ્લિ, ડોળી, સ્યંદમાનિકા તથા લોટી, લોટાનું કડાયું, કડછા તથા ભવન, તથા દેવ, દેવી, મનુષ્ય, માનુષી, તિર્યચ્યોનિક, તિર્યચ્યોનિની, આસન, શયન, ખંડ, ભાંડ, સચિત્-અચિત્-મિશ્ર દ્રવ્યો એ બધાંનો પરિગ્રહ કરે છે. તેથી એમ કહ્યું કે તિર્યચો આરંભી, પરિગ્રહી છે.

તિર્યચો માફક મનુષ્યો પણ કહેવા. વ્યંતર, જ્યોતિષ્ અને વૈમાનિકને ભવનવાસી માફક જાણવા.

● વિવેચન-૨૬૦ :-

ખાંડ - માટીના વાસણ, માત્ર - કાંસાના વાસણ, ઉપકરણ એટલે - લોટી, કડાયુ, કડછી આદિ. પ્રત્યાખ્યાન ન કરેલ હોવાથી તે એકેન્દ્રિયો પરિગ્રહી છે, એમ જાણવું. ઉપકાર સાધર્મ્યથી નેઈન્દ્રિયોની શરીર રક્ષાર્થે તેમણે કરેલ ઘરોને તેમના ઉપકરણ સમજવા.

ટંક - ટાંકણાથી છેદાયેલ પર્વત, કુહ - કૂટ કે શિખર અથવા હાથીને બાંધવાના સ્થાનો. સેલ - મુંડ પર્વત, સિહર - શિખરવાળા ગિરિ. પઢ્માર - થોડો નમેલ ગિરિદેશ, લેણ - પર્વત ખોદી બનાવેલ ગૃહ. ઝજ્જર - પર્વત તટેથી નીચે પાણી પડતું હોય તેવું સ્થાન, નિજ્જર - પાણીનું ઝરણ, ચિલ્લ - કાદવ મિશ્ર પાણી, પલ્લ - આનંદદાયી જળાશય, વપ્પિણ - ક્યારવાળો પ્રદેશ, અગડ - કૂવો, વાવિ - ચોખૂણી વાવ, - X - વીહિય - સારણી, ગુંજાલિય - વાંકી સારણી, - X - X - આરામ - દંપતી

જ્યાં કીડા કરે તેવું માધવીલતાદિયુક્ત સ્થાન. ઝજ્જાન - પુષ્પાદિયુક્ત વૃક્ષ સંકુલ, કાનન - સામાન્ય વૃક્ષ યુક્ત એવું નગર નજીકનું સ્થાન. - X - X - ખાઇ - ઉપરથી પહોળી, નીચેથી સાંકળી ખાડી. પરિહ - ઉપર, નીચે સરખી ખાડી. અટ્ટાલગ - અટારી, ચરિય - કિલ્લા વચ્ચેનો હાથી વગેરેને જવાનો માર્ગ. - X - પાસાય - દેવ કે રાજાના ભવન. - X - સરણ - ઘાસનું ગુપડું, - X - X - ઘટ્યાદિ.

છન્નસ્થત્વથી હેતુવ્યવહારકર્તા હોવાથી, એ નેરચિકાદિ જીવો પણ હેતુઓ કહેવાય. તેથી હેતુના ભેદોનું નિરુપણ કરે છે -

● સૂત્ર-૨૬૧ :-

(૧) પાંચ હેતુઓ કહ્યા. તે આ - હેતુને જાણે, હેતુને જુએ, હેતુને સમજે, હેતુને સારી રીતે પ્રાપ્ત કરે, હેતુવાળું છન્નસ્થ મરણ મરે. - (૨) પાંચ હેતુ કહ્યા - હેતુ વડે જાણે યાવત્ હેતુ વડે છન્નસ્થ મરણ મરે. - (૩) પાંચ હેતુ કહ્યા - હેતુને ન જાણે યાવત્ હેતુવાળા અજ્ઞાન મરણ મરે. - (૪) પાંચ હેતુ કહ્યા - હેતુને ન જાણે યાવત્ હેતુને મરણ મરે.

(૧) પાંચ અહેતુ કહ્યા - અહેતુને જાણે યાવત્ અહેતુને કેવલિ મરણ મરે. - (૨) પાંચ અહેતુ કહ્યા - અહેતુને જાણે યાવત્ અહેતુને કેવલિ મરણ ન મરે. - (૩) પાંચ અહેતુ કહ્યા - અહેતુ ન જાણે યાવત્ અહેતુ છન્નસ્થ મરણ મરે. - (૪) પાંચ અહેતુ કહ્યા - અહેતુ વડે ન જાણે યાવત્ અહેતુ વડે છન્નસ્થ મરણ મરે. ભગવન્ ! એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૨૬૧ :-

હેતુના ઉપયોગના અનન્યત્વથી, હેતુમાં વર્તતો પુરુષ હેતુ જ છે. ક્રિયાના ભેદથી હેતુનું આ પંચવિધત્વ છે. સાધ્યના નિશ્ચય માટે સાધ્ય વિના ન રહે તે હેતુ. સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વથી હેતુને વિશેષ સારી રીતે જાણે છે. આ પાંચે હેતુને પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ માનવા, કેમકે બે સૂત્ર પછી મિથ્યાદૃષ્ટિ હેતુ કહેશે. એ પ્રમાણે સામાન્યથી બોધ થવાથી હેતુને જુએ છે. એ રીતે હેતુને સારી રીતે સદ્દે છે, બોધ એ સમ્યક્શ્રદ્ધાનો પર્યાય છે. સાધ્યસિદ્ધિમાં વાપરવાથી હેતુને સારી રીતે પામે છે. હેતુ એટલે મરણના કારણરૂપ અધ્યવસાય, તેના યોગથી મરણ પણ હેતુ છે. હેતુવાળા છન્નસ્થ મરણ મરે છે, અહેતુથી કેવલિમરણ અહીં ન લેવું. આ હેતુ સમ્યગ્જ્ઞાની હોવાથી અજ્ઞાન મરણ પણ ન લેવું, તે પછી કહેશે.

પ્રકારાંતરથી હેતુ કહે છે - અનુમાનોત્યાપકથી અનુભવેને સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વથી સારી રીતે જાણે. જુએ. સદ્દે. પામે. અકેવલિ હોવાથી અધ્યવસાયદિ હેતુએ છન્નસ્થ મરણ મરે. એ પાંચ ભેદ.

હવે મિથ્યાદૃષ્ટિને આશ્રીને હેતુ કહે છે - X - હેતુને ન જાણે અર્થાત્ અસમ્યક્ પ્રકારે હેતુને જાણે. ન જુએ. ન સદ્દે. ન પામે. મિથ્યાદૃષ્ટિપણથી, અધ્યવસાનાદિ હેતુથી અજ્ઞાન મરણ મરે.

બીજી રીતે હેતુ વડે કહે છે - લિંગ વડે અસમ્યક્ જાણે આદિ.

ઉક્ત હેતુથી વિપક્ષભૂત હેતુને કહે છે - પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીત્વથી અહેતુ વ્યવહારિત્વથી અહેતુઓ - કેવલિ, તે ક્રિયાભેદથી પાંચ છે. સર્વજ્ઞત્વથી અનુમાનની જરૂર ન હોવાથી ધૂમાદિને અહેતુ સમજે છે. - X - X - યાવત્ અનુપકમી હોવાથી નિર્હેતુક કેવલિમરણ કરે છે.

બીજી રીતે અહેતુ વડે કહે છે - તે પૂર્વવત્ છે. વિશેષ એ કે - કેવલિ હોવાથી, હેતુ અભાવે પણ વસ્તુને જાણે, તેને અહેતુ કહે છે. યાવત્ - કેવલિનું મરણ નિર્હેતુક હોવાથી ઉપક્રમાભાવે કેવલિ મરણ કરે છે.

બીજી રીતે અહેતુને કહે છે - જ્ઞાનાદિ ભેદથી, તે પાંચ છે સર્વથા અહેતુભાવે જાણતા નથી, પણ કથંચિત્ જ જાણે છે, કેમકે અહીં નજ્ - દેશપ્રતિષેધાર્થે છે જાણનાર, અવધિ આદિ જ્ઞાનવાળો હોવાથી તેને કથંચિત્ જ્ઞાન કહ્યું છે, કેમકે સર્વથાજ્ઞાન કેવલિને જ હોય છે. - યાવત્ - અધ્યવસાનાદિ ઉપક્રમ કારણાભાવે અહેતુમરણ જ છન્નસ્થ મરણ કહેવાય, અવધિ આદિ જ્ઞાન હોવાથી, તેને અજ્ઞાન મરણ ન કહેવાય.

બીજા પ્રકારે અહેતુ કહે છે - તે પૂર્વવત્ વિશેષ એ કે - અહેતુને કથંચિત્ જ જાણે. જો કે આ આઠે સૂત્રો બહુશ્રુતો જ જાણે છે.

❁ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૮-“નિર્ગન્થીપુત્ર” ❁
— X — X — X — X —

ઉદ્દેશા-૭માં સ્થિતિ અપેક્ષાએ પુદ્ગલો નિરૂપ્યા. આઠમાં તેને જ પ્રદેશથી નિરૂપે છે. આ સંબંધે પ્રસ્તાવના સૂત્ર આ છે -

● સૂત્ર-૨૬૨ :-

તે કાળે, તે સમયે યાવત્ પર્યંદા પાછી ગઈ. તે કાળે ભગવંત મહાવીરના નારકદપુત્ર નામના શિષ્ય, જે પ્રકૃતિભદ્રક યાવત્ વિચરતા હતા. તે કાળે ભગવંતના શિષ્ય નિર્ગન્થીપુત્ર અણગાર યાવત્ વિચરતા હતા. ત્યારે તે નિર્ગન્થીપુત્ર, જ્યાં નારકદપુત્ર હતા ત્યાં આવે છે. આવીને નારકદપુત્ર અણગારને આ પ્રમાણે કહ્યું -

હે આર્ય! સર્વે પુદ્ગલો શું સાધ્ય, સમધ્ય, સપ્રદેશ છે કે અનર્ધ, અમધ્ય, અપ્રદેશ છે? - હે આર્ય! કહી નારકદપુત્રે, નિર્ગન્થીપુત્ર અણગારને કહ્યું - મારા મતે સર્વે પુદ્ગલો સાધ્ય, સમધ્ય, સપ્રદેશ છે, પણ અનર્ધ, અમધ્ય, અપ્રદેશ નથી. ત્યારે નિર્ગન્થી પુત્ર અણગારે નારકદપુત્ર અણગારને આ પ્રમાણે કહ્યું - હે આર્ય! તમારા મતે જો બધાં પુદ્ગલો - X - યાવત્ અમધ્ય છે, તો શું દ્રવ્યાદેશથી હે આર્ય! સર્વે પુદ્ગલો સાધ્ય, સમધ્ય, સપ્રદેશ છે અને અનર્ધ, અમધ્ય, અપ્રદેશ નથી? ક્ષેત્રાદેશથી હે આર્ય! સર્વે પુદ્ગલો પણ - X - તેમજ છે? કાલાદેશ અને ભાવાદેશથી પણ હે આર્ય! તેમજ છે? ત્યારે નારકદપુત્રે, નિર્ગન્થીપુત્રને કહ્યું -

હે આર્ય! મારા મતે દ્રવ્યાદેશથી પણ સર્વે પુદ્ગલો સાધ્ય, સમધ્ય, સપ્રદેશ છે અને અનર્ધ, અમધ્ય, અપ્રદેશ નથી. તે પ્રમાણે જ ક્ષેત્રાદેશથી, કાલાદેશથી અને ભાવાદેશથી પણ છે. ત્યારે નિર્ગન્થીપુત્ર અણગારે, નારકદપુત્ર

અણગારને આ પ્રમાણે કહ્યું - હે આર્ય ! જો દ્રવ્યઆદેશથી સર્વે પુદ્ગલો સાર્ધ, સમઘ્ય, સપ્રદેશ છે અને અનર્ધ, અમઘ્ય, અપ્રદેશ નથી, તો તમારા મતે પરમાણુ પુદ્ગલ પણ તેમજ - X - હોવા જોઈએ. હે આર્ય ! જો ક્ષેત્રાદેશથી પણ તેમ હોય, તો એકપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ પણ સાર્ધ, સમઘ્ય, સપ્રદેશ હોવા જોઈએ. હે આર્ય ! જો કાલાદેશથી સર્વે પુદ્ગલો સાર્ધ આદિ હોય તો તારા મતે એક સમય સ્થિતિક પુદ્ગલો પણ તેમજ હોવા જોઈએ. વળી હે આર્ય ! ભાવાદેશથી સર્વે પુદ્ગલો સાર્ધ, સમઘ્ય, સપ્રદેશ હોય તો, એ રીતે તારા મતે એક ગુણ કાળા પુદ્ગલ પણ તેમજ હોવા જોઈએ. હવે જો તારા મતે તેમ ન હોય તો તું જે કહે છે કે - દ્રવ્યાદેશ વડે બધાં પુદ્ગલો સાર્ધ, સમઘ્ય, સપ્રદેશ છે પણ અનર્ધ, અમઘ્ય, અપ્રદેશ નથી - X - X - ઇત્યાદિ બહું ખોટું થાય.

ત્યારે તે નારદપુત્રે, નિર્ગન્થીપુત્રને આમ કહ્યું - દેવાનુપ્રિય ! અમે આ અર્થને જાણતા, જોતા નથી. હે દેવાનુપ્રિય ! જો તમે તે અર્થને કહેતા ગ્વાનિ ન પામતા હો તો, હું આપની પાસે તે અર્થને સાંભળવા, અવધારવા અને જાણવા ઈચ્છુ છું. ત્યારે નિર્ગન્થીપુત્ર અણગારે નારદપુત્ર અણગારને આમ કહ્યું - હે આર્ય ! મારા મતે દ્રવ્યાદેશથી સર્વે પુદ્ગલો સપ્રદેશ પણ છે અને અપ્રદેશ પણ છે, તેઓ અનંત છે. ક્ષેત્રાદેશથી પણ એમ જ છે, કાલાદેશથી પણ એમ જ છે, ભાવાદેશથી પણ એમ જ છે.

જે દ્રવ્યથી અપ્રદેશ છે, તે ક્ષેત્રથી નિયમા અપ્રદેશ છે. કાળથી કદાચિત્ સપ્રદેશ-કદાચિત્ અપ્રદેશ છે, ભાવથી પણ સપ્રદેશ કે અપ્રદેશ છે. જે ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ છે, તે દ્રવ્યથી કદાચિત્ સપ્રદેશ અને કદાચિત્ અપ્રદેશ છે. કાળ અને ભાવથી પણ ભજના. એ રીતે કાળ, ભાવ જાણવા. જે દ્રવ્યથી સપ્રદેશ છે, તે ક્ષેત્રથી કદાચ સપ્રદેશ, કદાચ અપ્રદેશ છે. એ રીતે કાળ અને ભાવથી પણ જાણવું. જે ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ છે, તે દ્રવ્યથી નિયમા સપ્રદેશ છે. કાળથી અને ભાવથી ભજના. જેમ દ્રવ્યથી કહ્યું, તેમજ કાળથી અને ભાવથી પણ જાણવું.

ભગવન્ ! દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ આદેશથી સપ્રદેશ અને અપ્રદેશમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? હે નારદપુત્ર ! સર્વથી થોડા અપ્રદેશ પુદ્ગલો ભાવાદેશથી છે, તેનાથી કાલાદેશથી અપ્રદેશો અસંખ્યગુણ છે. તેનાથી દ્રવ્યાદેશથી અપ્રદેશો અસંખ્યગુણ છે, તેનાથી ક્ષેત્રાદેશથી અપ્રદેશો અસંખ્યગુણ છે. તેનાથી દ્રવ્યાદેશથી સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે, તેનાથી કાલાદેશથી સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે, તેનાથી ભાવાદેશથી સપ્રદેશો વિશેષાધિક છે.

ત્યારપછી તે નારદપુત્ર અણગાર, નિર્ગન્થીપુત્ર મુનિને વાંદી, નમી, પોતે કહેલ અર્થને માટે વિનયપૂર્વક સારી રીતે વારંવાર ખમાવીને, સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવતા વિચરે છે.

● વિવેચન-૨૬૨ :-

દ્વાદેસ - દ્રવ્યથી, પરમાણુત્વ આદિનો આશ્રય કરીને. ખેત્તાદેસ - એક

પ્રદેશાવગાઠત્વ. કાલાદેસ - એકાદિ સમય સ્થિતિ. ભાવાદેસ - એક ગુણકાળા. - અહીં સાર્ધ, અનર્ધાદિ પુદ્ગલના વિચાર પ્રકાંતમાં સપ્રદેશા, અપ્રદેશા જ પ્રરૂપેલ છે. તેની પ્રરૂપણામાં સાર્ધત્વાદિ પ્રરૂપેલ છે, એમ જાણવું. - X - અનંત - શબ્દ પુદ્ગલોનું પરિમાણ જણાવે છે, બીજું તેનું સ્વરૂપ કહે છે. - X - જે દ્રવ્યથી અપ્રદેશ. પરમાણુ રૂપ છે, તે ક્ષેત્રથી નિયમા અપ્રદેશ છે. કેમકે તે પુદ્ગલ, ક્ષેત્રના એક જ. પ્રદેશમાં રહે છે. જે જે વગેરે પ્રદેશ અવગાહે તો તેનું પ્રદેશત્વ જ ન રહે. કાળથી જે એક સમય સ્થિતિક છે, તો અપ્રદેશ છે અને અનેકસમય સ્થિતિક હોય તો સપ્રદેશ છે. ભાવથી એકગુણ કાળો વગેરે અપ્રદેશ છે, અનેકગુણ કાળો વગેરે સપ્રદેશ છે.

દ્રવ્યથી અપ્રદેશ કહ્યા, હવે ક્ષેત્રથી - જે ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ છે તે દ્રવ્યથી સપ્રદેશ છે. જે અણુ આદિ એક પ્રદેશાવગાહિત્વથી અપ્રદેશ છે. જે ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ છે, તે કાળથી ભજનાએ અપ્રદેશાદિ કહેવા. તેથી એક પ્રદેશાવગાઠ, એક સમય સ્થિતિકત્વથી અપ્રદેશ હોય તો પણ અનેક સમય સ્થિતિકત્વથી અપ્રદેશ પણ હોય. ક્ષેત્રથી અપ્રદેશ હોય તે એક ગુણ કાળો આદિ અપ્રદેશ અને અનેક ગુણ કાળો આદિથી સપ્રદેશ હોય.

હવે કાળ અને ભાવ અપ્રદેશ કહે છે - X - X - જે કાળથી અપ્રદેશ છે, તે દ્રવ્યથી કદાચ સપ્રદેશ, કદાચ અપ્રદેશ છે. એ રીતે ક્ષેત્રથી.

હવે સપ્રદેશ કહે છે - જે દ્રવ્યથી જે અણુ આદિથી સપ્રદેશ છે, તે ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ છે. પણ દ્વાયાદિ પ્રદેશ અવગાહિત્વથી અપ્રદેશ છે. - X - જે ક્ષેત્રથી સપ્રદેશ દ્વાયાદિ પ્રદેશાવગાહિત્વથી છે, તે દ્રવ્યથી સપ્રદેશ જ છે. દ્વાયાદિપ્રદેશ અવગાહિત્વ અભાવે દ્રવ્યથી અપ્રદેશ હોય. - X - જે કાળથી સપ્રદેશ છે તે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-ભાવથી બંને પ્રકારે હોય. તથા જે ભાવથી સપ્રદેશ છે, તે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળથી બંને પ્રકારે હોય.

હવે આ દ્રવ્યાદિનું સપ્રદેશ, અપ્રદેશનું અલ્પબહુત્વસૂત્ર સરળ છે. વિશેષ એ કે - સૂત્રોક્ત અલ્પબહુત્વ માટે ગાથા કહે છે [અહીં વૃત્તિકારે વૃદ્ધોક્ત ૩૬-ગાથા નોંધી છે. જેનો અર્થ વૃત્તિકારે જેટલો નોંધ્યો છે, તેટલાનો અમે અહીં અનુવાદ કરેલ છે. તે આ -]

જે સમયે જે પુદ્ગલ જે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંઘાત, ભેદ, સૂક્ષ્મત્વ, બાદરત્વાદિ બીજા પરિણામને પામેલ હોય, તે સમયે તે પુદ્ગલ તે અપેક્ષાથી કાલથી અપ્રદેશ કહેવાય. વળી તેમાં સ્થિતિ એક સમયની છે અને બીજા પરિણામો તો ઘણા છે, માટે દરેક પરિણામે દરેક પુદ્ગલ કાલથી અપ્રદેશ સંભવતું હોવાથી તેનું બહુપણું છે. એ જ વિચારે છે -

જે પુદ્ગલો ભાવથી અપ્રદેશ છે, તે એક ગુણ કાળા આદિ છે. તે કાળથી સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ પણ હોય તથા ભાવથી દ્વિગુણથી અનંતગુણવાળા પણ હોય. તેથી તે બંને પ્રકારે પણ હોય. તેથી એક ગુણ કાળાથી દ્વિગુણકાળા વગેરે ગુણસ્થાનોની મધ્યે એક-એક ગુણસ્થાનમાં કાળથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોનો એ પ્રમાણે એક એક ઢગલો થયો. તેથી અનંતપણાને લઈને કાળથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોના અનંતા ઢગલા થાય.

હવે પ્રેરક - એ પ્રકારે - દરેક ગુણ સ્થાનકે કાળથી અપ્રદેશ પુદ્ગલ રાશિઓ કહો છો - તેનો ઉત્તર આપે છે. આ અભિપ્રાય છે - જો કે અનંતગુણ કાળા

આદિની અનંત રાશિઓ છે, તો પણ તે રાશિઓ એક ગુણ કાલત્વાદિને અનંતે ભાગે જ વર્તે છે, માટે તે રાશિ દ્વારા કાળથી અપ્રદેશ પુદ્ગલોનું અનંતપણું થતું નથી. પણ અસંખ્યાત ગુણપણું જ છે. - - એ પ્રમાણે આ વર્ણાદિ પરિણામ, જે કહ્યા તે એકથી અનંતગુણ સ્થાનવર્તી ભાવને આશ્રીને કાળથી અપ્રદેશ પુદ્ગલો સિદ્ધ થયા, અથવા પુદ્ગલોનું કાળથી અપ્રદેશત્વ પ્રતિષ્ઠિત થયું. દ્રવ્યમાં પણ દ્રવ્ય પરિણામ અંગીકાર કરીને પરમાણુ આદિમાં એ જ ભાવપરિણામોક્ત વ્યાખ્યા સમજવી.

એ પ્રમાણે જ દ્રવ્ય પરિણામ માફક ક્ષેત્રને અધિકૃત્ય એક પ્રદેશાવગાઠ આદિ પુદ્ગલ ભેદોમાં સ્થાનાંતર ગમનની અપેક્ષાએ કાળથી કાળ-અપ્રદેશની માર્ગણા કરવી. - - જેમ ક્ષેત્રથી, એ પ્રમાણે અવગાહનાદિથી પણ કહે છે - અવગાહનાના સંકોચ, વિકોચને આશ્રીને કાલપ્રદેશ છે, તેમ સૂક્ષ્મ, બાદર, સ્થિર, અસ્થિર, શબ્દ, મન અને કર્માદિ પરિણામને આશ્રીને કાલપ્રદેશ પુદ્ગલો છે - X -

અનંત પ્રદેશવાળા અનંતસ્કંધો કરતાં પ્રદેશાર્થથી પરમાણુઓ અનંતગુણા કહ્યા છે. તે સૂત્ર આ છે - દ્રવ્યાર્થથી અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો સૌથી થોડા છે. ઇત્યાદિ - X - X -

સખ્યાત પ્રદેશવાળા અને અનંત પ્રદેશવાળા, બે રાશિ કરતા અહીં સંખ્યાત પ્રદેશિક રાશિના, સંખ્યાત ભાગવર્તિત્વથી સ્વરૂપથી તેઓનું બહુપણું જણાય છે. અન્યથા તેના અસંખ્યેય કે અનંત ભાગે હોત. - - અનંતપ્રદેશિક રાશિ કરતાં તે અનંતગુણ છે, સંખ્યાત પ્રદેશિક રાશિને તો સખ્યાત ભાગે છે. વિવક્ષાએ સંખ્યાત ભાગની અત્યંત અલ્પતા નથી, કેમકે કાળથી સપ્રદેશ-અપ્રદેશ વૃત્તિવાળા અણુઓનું બહુપણું છે. કાળ-અપ્રદેશ પુદ્ગલો એક સમય સ્થિતિક હોવાથી ઘણાં ઓછા છે. કાલપ્રદેશથી દ્રવ્યાપ્રદેશ પુદ્ગલ અસંખ્યાતગુણ છે. - X - -મિશ્રોના સંક્રમ પ્રત્યે સપ્રદેશો, ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતગુણ કહ્યા છે. વળી તે સ્વસ્થાનમાં થોડાં જ ગ્રહણ કરવા. - X -

વ્યાખ્યાન અપેક્ષાએ ત્રણ અલ્પબહુત્વ છે. સૂત્રમાં એક જ મિશ્ર અલ્પબહુત્વ કહ્યું છે. [કલ્પનાથી સંખ્યા વડે અલ્પબહુત્વ કહ્યું.]

પુદ્ગલોનું નિરુપણ કર્યું. તે જીવોના ઉપગ્રાહક છે માટે જીવ વિશે કથન.

● સૂત્ર-૨૬૩ :-

ભગવન્ ! એમ કહી, ગૌતમસ્વામીએ યાવત્ એમ કહ્યું - ભગવન્ ! જીવો વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ? ગૌતમ ! જીવો વધતા કે ઘટતા નથી, પણ અવસ્થિત રહે છે.

ભગવન્ ! નૈરયિકો વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ? ગૌતમ ! નૈરયિકો વધે છે, ઘટે છે અને અવસ્થિત પણ રહે છે. નૈરયિકની માફક વૈમાનિક સુધી જાણવું. - - સિદ્ધો વિશે પ્રશ્ન. ગૌતમ ! સિદ્ધો વધે કે અવસ્થિત પણ રહે. ઘટે નહીં.

ભગવન્ ! જીવો કેટલો કાળ અવસ્થિત રહે ? સર્વકાળ.

ભગવન્ ! નૈરયિકો કેટલો કાળ વધે ? ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય,

ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાનો અસંખ્ય ભાગ. એ રીતે ઘટે. ભગવન્ ! નૈરયિકો કેટલો કાળ અવસ્થિત રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી ૨૪-મુહૂર્ત. એ રીતે સાતે પૃથ્વીમાં વધ-ઘટ કહેવી. વિશેષ એ - અવસ્થિતમાં આ ભેદ છે - જેમકે રત્નપ્રભામાં ૪૮-મુહૂર્ત, શર્કરપ્રભામાં ૧૪ અહોરાત્ર, વાલુકામાં એક માસ, પંકમાં બે માસ, દૂમપ્રભામાં ૪-માસ, તમમાં ૮-માસ, તમતમામાં ૧૨-માસ.

અસુરકુમારો પણ નૈરયિક માફક વધે, ઘટે. અવસ્થિત જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ ૪૮-મુહૂર્ત. એ રીતે દશે ને કહેવા.

એકેન્દ્રિયો વધે, ઘટે અને અવસ્થિત પણ રહે. એ ત્રણેનો જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાનો અસંખ્યાભાગ કહેવો. બેઈન્દ્રિયો તે જ પ્રમાણે વધે, ઘટે. તેમનું અવસ્થાન જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ બે અંતર્મુહૂર્ત. એ રીતે ચૈરિન્દ્રિય સુધી જાણવું.

બાકીના બધા જીવો તેજ રીતે વધે, ઘટે. અવસ્થિતમાં ભેદ છે. તે આ - સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનો અવસ્થાનકાળ બે અંતર્મુહૂર્ત. ગર્ભજનો ૨૪-મુહૂર્ત. સંમૂર્છિમ મનુષ્યોનો ૪૮-મુહૂર્ત, વ્યંતર-જયોતિષ્-સુધર્મ-ઈશાનમાં ૪૮-મુહૂર્ત, સન્તકુમાર ૧૮-અહોરાત્ર અને ૪૦-મુહૂર્ત. માહેન્દ્રમાં ૨૪-અહોરાત્ર અને ૨૦-મુહૂર્ત, બ્રહ્મલોકમાં ૪૫-અહોરાત્ર, લાંતકમાં ૯૦-અહોરાત્ર, મહાશુક્રે ૧૬--અહોરાત્ર, સહસ્રારે ૨૦૦-અહોરાત્ર, આનત-પ્રાણતે સંખ્યાત માસ, આરણ-અચ્યુતે સંખ્યાત વર્ષ, એ રીતે ત્રૈવેચક, વિજય-વૈજયંત-જયંત-અપરાજિતે અસંખ્ય હજાર વર્ષ, સર્વાર્થસિદ્ધે પત્યોપમનો અસંખ્યેય ભાગ કહેવો. તેઓ જઘન્યે એક સમય, ઉત્કૃષ્ટે આવલિકાનો અસંખ્ય ભાગ સુધી વધે, ઘટે અને અવસ્થાનકાળ હમણાં કહ્યો.

ભગવન્ ! સિદ્ધો કેટલો કાળ વધે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ.

ભગવન્ ! જીવો સોપચય છે, સાપચય છે, સોપચય-સાપચય છે કે નિરુપચય નિરવચય છે ? ગૌતમ ! જીવો સોપચય, સાપચય કે સોપચયસાપચય નથી, પણ નિરુપચયનિરવચય છે. એકેન્દ્રિયો ત્રીજા પદે છે, બાકીના જીવો ચારે પદમાં કહેવા. સિદ્ધ વિશે પ્રશ્ન. ગૌતમ ! સિદ્ધો સોપચય અને નિરુપચય-નિરવચય છે.

ભગવન્ ! જીવો કેટલો કાળ નિરુપચય નિરવચય છે ? ગૌતમ ! સર્વકાળ. - - ભગવન્ ! નૈરયિકો કેટલો કાળ સોપચય છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાનો અસંખ્યેય ભાગ. - - કેટલો કાળ સાપચય છે ? એ પ્રમાણે જ. - - કેટલો કાળ સોપચયસાપચય છે ? એ પ્રમાણે જ. કેટલો કાળ નિરુપચયનિરવચય છે ? ગૌતમ ! જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨-મુહૂર્ત.

એકેન્દ્રિયો સર્વે સર્વકાળ સોપચયસાપચય છે, બાકી સર્વે જીવો સોપચયાદિ ચારે પણ છે. જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાનો અસંખ્ય ભાગ છે. અવસ્થાનમાં વ્યુત્ક્રાંતિકાળ કહેવો.

ભગવન્ ! સિદ્ધો કેટલો કાળ સોપચય છે ? ગૌતમ ! જઘન્યે એક

સમય, ઉત્કૃષ્ટે આઠ સમય. કેટલો કાળ નિરુપયય નિરપયય છે ? જઘન્યે એક સમય, ઉત્કૃષ્ટે છ માસ. - ભગવન્ ! તે એમ જ છે (૨).

● વિવેચન-૨૬૩ :-

નૈરયિકો જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી ૨૪-મુહૂર્ત સુધી અવસ્થિત રહે. - કઈ રીતે ? સાતે પૃથ્વી ૧૨-મુહૂર્ત સુધી જો કોઈ જીવ ઉત્પન્ન ન થાય અને કોઈનું મરણ ન થાય એ ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ હોવાથી, પછી બીજા ૧૨-મુહૂર્ત સુધી જેટલા ઉત્પન્ન થાય તેટલા જ મરે. એ રીતે ૨૪-મુહૂર્ત સુધી નૈરયિકોની એક પરિમાણતા હોવાથી અવસ્થિત જાણવા. - X - એ રીતે રત્નપ્રભાદિમાં ૨૪-મુહૂર્તાદિ વ્યુત્કાંતિપદે કહ્યા છે. ત્યાં તેની તુલ્ય સમ સંખ્યાથી ઉત્પાદ-ઉદ્વર્તનાકાળ થઈને, બમણો થઈને અવસ્થિત કાળ ૪૮-મુહૂર્તાદિ, સૂત્રોક્ત છે. વિરહકાળ દરેક પદે અવસ્થાન કાળ કરતાં અડધો સ્વયમેવ જાણવો.

એકેન્દ્રિયોમાં વિરહ નથી, ઘણાંનું ઉત્પાદન અને થોડાંનું મરણ હોવાથી તેઓ વધે છે. ઘણાંનું મરણ અને થોડાંની ઉત્પત્તિ થવાથી ઘટે પણ છે. તુલ્યત્વથી ઉત્પાદન અને મરણથી અવસ્થિત પણ રહે છે. એ ત્રણેમાં આવલિકાનો અસંખ્યાત ભાગ છે, કેમકે પછી યથાયોગ્ય વૃદ્ધિ આદિ ન થાય. એક અંતર્મુહૂર્ત વિરહકાળ અને બીજું અંતર્મુહૂર્ત સમાન સંખ્યામાં ઉત્પાદન અને મરણ છે. - - સંખ્યાત માસ કે સંખ્યાત વર્ષને બમણાં કરીએ, તો પણ સંખ્યાતપણું રહે છે માટે તેમ કહ્યું છે.

ત્રૈવેચકમાં જો કે નીચલી ત્રિકમાં સંખ્યાત શત વર્ષ, મધ્યમ ત્રિકમાં સંખ્યાત હજાર વર્ષ, ઉપલી ત્રિકમાં સંખ્યાત લાખ વર્ષ વિરહકાળ છે તો પણ તેને બમણો કરતાં સંખ્યાત જ રહે. વિજ્યાદિમાં અસંખ્યાત કાળનો વિરહ છે, તે બમણો કરતાં પણ તેજ રહે છે. ઇત્યાદિ - X -

હવે જીવોને બીજી રીતે કહે છે - સોપયય એટલે વૃદ્ધિ સહ. સાપયય એટલે હાનિસહ. સોપયયસાપયય એટલે ઉત્પાદ-મરણનો એક સાથે સદ્ભાવ. નિરુપયય-નિરપયય એટલે વૃદ્ધિ-હાનિનો અભાવ.

(શંકા) ઉપયય-વૃદ્ધિ, અપયય-હાનિ. બંનેના અભાવે અવસ્થિતત્વ. એ રીતે શબ્દભેદ છે, તો આ સૂત્રમાં વિશેષ શું ? પૂર્વસૂત્રમાં પરિણામ માત્ર અભિપ્રેત છે. અહીં તેની અપેક્ષા વિના ઉત્પાદ-મરણ વિવક્ષિત છે. તેથી અહીં ત્રીજા ભંગમાં પૂર્વોક્ત વૃદ્ધ્યાદિ ત્રણે વિકલ્પ થાય. તેથી ઘણાં ઉત્પાદે વૃદ્ધિ, ઘણાં મરણે હાનિ, સમ ઉત્પાદ-મરણે અવસ્થિતત્વ, એમ ભેદ છે - X - યુગપત્ ઉત્પાદ-મરણે વૃદ્ધિ-હાનિ. બાકીના ભંગો એકેન્દ્રિયમાં ન સંભવે, કેમકે પ્રત્યેકમાં ઉત્પાદ-મરણ અને તેના વિરહનો અભાવ છે. - X - X -

⊗ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૯-‘રાજગૃહ’ ⊗
— X — X — X — X —

o આ બધો અર્થ સમૂહ ગૌતમ પ્રાય ! રાજગૃહમાં પૂછેલો. કેમકે ભગવંત મહાવીરનો ઘણો વિહાર ત્યાં થયેલ, તેથી રાજગૃહ સ્વરૂપ નિર્ણય.

● સૂત્ર-૨૬૪ :-

તે કાળે, તે સમયે યાવત્ એમ કહ્યું - આ નગરને ભગવન્ ! રાજગૃહ કેમ કહે છે ? શું રાજગૃહનગર પૃથ્વી કહેવાય ? જળ કહેવાય ? યાવત્ વનસ્પતિ કહેવાય ? જેમ ‘એજન’ ઉદ્દેશમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યચની વક્તવ્યતા કહી છે, તેમ અહીં કહેવું. યાવત્ સચિત, અચિત, મિશ્રદ્રવ્યો રાજગૃહનગર કહેવાય ? ગૌતમ ! પૃથ્વી પણ રાજગૃહનગર કહેવાય યાવત્ સચિતાદિ દ્રવ્ય પણ રાજગૃહનગર કહેવાય. - એમ કેમ કહ્યું ? - ગૌતમ ! પૃથ્વી એ જીવ છે, અજીવ છે, માટે તે રાજગૃહનગર કહેવાય. યાવત્ સચિતાદિ દ્રવ્યો જીવ છે, અજીવ છે. માટે રાજગૃહનગર કહેવાય. - X -

● વિવેચન-૨૬૪ :-

‘એજન’ એ શતક-૫-નો ઉદ્દેશો-૭-માં છે. તેમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યચ વક્તવ્યતા ‘ટંકા, કૂડા’ આદિ કહી, તે અહીં કહેવી. અહીં ઉત્તર છે - પૃથ્વી આદિ સમુદાય રાજગૃહ છે. કેમકે તેના વિના રાજગૃહ શબ્દની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. - X - વિવક્ષિત પૃથ્વી સચેતન-અચેતનત્વથી જીવ-અજીવ રૂપ છે, તે રાજગૃહ કહેવાય છે. - - પુદ્ગલ અધિકારથી આ કહે છે -

● સૂત્ર-૨૬૫,૨૬૬ :-

ભગવન્ ! દિવસે ઉદ્યોત અને રાત્રે અંધકાર હોય ? ગૌતમ ! હા, હોય. - એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! દિવસે શુભ પુદ્ગલ, શુભ પુદ્ગલ-પરિણામ હોય, રાત્રે અશુભ પુદ્ગલ અને અશુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય.

ભગવન્ ! નૈરયિકને ઉદ્યોત હોય કે અંધકાર ? ગૌતમ ! તેમને ઉદ્યોત નહીં અંધકાર છે - એમ કેમ ? ગૌતમ ! નૈરયિકોને અશુભ પુદ્ગલ, અશુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે, તેથી એમ કહ્યું.

ભગવન્ ! અસુરકુમારોને ઉદ્યોત કે અંધકાર ? ગૌતમ ! તેઓને ઉદ્યોત છે, અંધકાર નથી. - એમ કેમ ? ગૌતમ ! અસુરકુમારોને શુભ પુદ્ગલ અને શુભ પરિણામ હોય છે, તેથી એમ કહ્યું. એ રીતે યાવત્ સ્તનિતકુમાર સુધી કહેવું. પૃથ્વીકાયથી તેષેન્દ્રિય સુધી નૈરયિક માફક.

ભગવન્ ! ચઉરિન્દ્રિયને ઉદ્યોત કે અંધકાર ? ગૌતમ ! બંને. એમ કેમ ? ગૌતમ ! ચઉરિન્દ્રિયને શુભાશુભ પુદ્ગલ અને શુભાશુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે, તેથી એમ કહ્યું. એ રીતે મનુષ્ય સુધી જાણવું. વાણવ્યંતર, જ્યોતિષક, વૈમાનિકોને અસુરકુમારની જેમ સમજવા.

[૨૬૬] ભગવન્ ! ત્યાં ગયેલા નૈરયિકો એમ જાણે કે સમય, આવલિકા યાવત્ ઉત્સર્પિણી કે અવસર્પિણી ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. એમ કેમ - X - કહ્યું ? ગૌતમ ! અહીં તેનું માન છે, પ્રમાણ છે, જણાય છે કે સમય છે યાવત્ ઉત્સર્પિણી છે. પણ નૈરયિકોમાં સમયાદિ જણાતા નથી માટે તેમ કહ્યું. એ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! અહીં મનુષ્યલોકમાં સમય યાવત્ ઉત્સર્પિણી એવું પ્રજ્ઞાન છે ? હા, છે. એમ કેમ ? ગૌતમ ! અહીં સમયાદિનું માન, પ્રમાણ અને એવું જ્ઞાન છે. તેથી એમ કહ્યું. વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકને નૈરયિકોની માફક જાણવા.

● વિવેચન-૨૬૫,૨૬૬ :-

[૨૬૫] દિવસે શુભ પુદ્ગલો હોય છે, એમ કેમ કહ્યું ? સૂર્યના કિરણના સંબંધથી દિવસે સારા પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે. - - નૈરયિક ક્ષેત્ર, પુદ્ગલના શુભપણાના નિમિત્તભૂત સૂર્યકિરણના પ્રકાશરહિત છે. અસુરકુમારના રહેઠાણોના ભાસ્વરપણાથી ત્યાં શુભ પુદ્ગલો હોય.

પૃથ્વીકાયથી તેઈન્દ્રિય સુધી નૈરયિકવત્ કહેવા. કેમકે તેમને પ્રકાશ નથી અને અશુભ પુદ્ગલ હોવાથી અંધકાર છે. - x - કેમકે તેઓને ચક્ષુરિન્દ્રિયના અભાવે દૈશ્ય વસ્તુના દર્શનના અભાવે શુભ પુદ્ગલનું કાર્ય ન થતું હોવાથી તે અશુભ પુદ્ગલ કહેવાય માટે અંધકાર છે.

ચઉરિન્દ્રિયને ચક્ષુ હોવાથી સૂર્યકિરણનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે દૈશ્ય પદાર્થના જ્ઞાનથી શુભ પુદ્ગલ કહ્યા. સૂર્યકિરણના અભાવે પદાર્થજ્ઞાનના બોધના અભાવે અશુભ પુદ્ગલો કહ્યા.

[૨૬૬] હવે કાલદ્રવ્ય સૂત્ર-નરકમાં રહેનારને 'સમય' છે ઇત્યાદિ જણાય છે? અહીં મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં સમયાદિ પરિમાણ છે. કેમકે સૂર્યની ગતિથી તેની અભિવ્યક્તિ થાય છે. સૂર્યની ગતિ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ છે. પણ નારકાદિમાં નથી. આ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં તે સમયાદિનું પ્રમાણ - સૂક્ષ્મ માન છે. તેમાં મુહૂર્ત તો માન છે. તેની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ હોવાથી 'લવ' પ્રમાણ છે. તેની અપેક્ષાએ સ્તોક પ્રમાણ છે એ પ્રમાણે યાવત્ 'સમય' સુધી જાણવું. તેથી મનુષ્ય સમયત્વાદિ સ્વરૂપ જાણે છે જો કે મનુષ્ય ક્ષેત્ર બહાર સમયાદિ કાળના અભાવે સમયાદિ જ્ઞાન હોતું નથી. વળી કેટલાંક પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક જો કે મનુષ્યલોકમાં છે, તો પણ તેઓ થોડાં છે અને કાળના અવ્યવહારી છે, માટે કહ્યું જાણતાં નથી. - કાળના અધિકારથી અહોરાત્ર નિરૂપણ—

● સૂત્ર-૨૬૭ થી ૨૭૦ :-

[૨૬૭] તે કાળે, તે સમયે ભ૦ પાર્શ્વના શિષ્ય, સ્થવિર ભગવંત, જ્યાં શ્રમણ ભગવંત મહાવીર છે, ત્યાં આવે છે, આવીને ભ૦ મહાવીરની થોડી નજીક રહીને એમ કહ્યું - ભગવન્ ! અસંખ્યેય લોકમાં અનંતા રાત્રિ-દિવસ ઉત્પન્ન થયા છે - યાય છે - થશે? નષ્ટ થયા છે - યાય છે - થશે? હા, આર્ય! તેમજ છે. - ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું? હે આર્ય! નિશ્ચયથી પુરુષાદાનીય અરહંત પાર્શ્વે, લોકને શાશ્વત કહ્યો છે. (લોક) અનાદિ, અનંત, પરિત, પરિવૃત્ત, નીચે વિસ્તીર્ણ, મધ્યે સાંકડો, ઉપર વિશાળ, નીચે પલ્લંક આકારે, વચ્ચે ઉત્તમ વજાકારે, ઉપર ઉભા મૃદંગાકારે (કહ્યો છે.) તે શાશ્વત, અનાદિ, અનંત, પરિત, પરિવૃત્તાદિ - x - લોકમાં અનંતા જીવધનો ઉપજી-ઉપજીને નાશ પામે છે. પરિત, નિયત જીવધનો પણ ઉપજી ઉપજીને નાશ પામે છે. તે લોક ભૂત, ઉત્પન્ન, વિગત, પરિણત છે. અજીવો દ્વારા લોકાય

છે, પ્રલોકાય છે. તો જે લોકાય તે લોક છે? હા, ભગવન્ !, તે હેતુથી હે આર્યો! એમ કહેવાય છે કે, અસંખ્યેય લોકમાં તે જ કહેવું.

ત્યારથી લઈને તે ભ૦ પાર્શ્વના શિષ્ય, સ્થવિર ભગવંતો શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને 'સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી' જાણે છે. પછી તે સ્થવિરો ભગવંતને વાંદી, નમીને એમ કહ્યું - ભગવન્ ! અમે તમારી પાસે ચતુર્યામ ધર્મને બદલે સપ્તિકમણ પંચમહાવ્રતિક ધર્મ સ્વીકારીને વિહરવા ઈચ્છીએ છીએ. - હે દેવાનુષિયો ! સુખ ઉપજે તેમ કરો, વિલંબ ન કરો. ત્યારે તે સ્થવિરો યાવત્ છેલ્લા શ્વાસોચ્ચ્વાસે સિદ્ધ થયા યાવત્ સર્વદુઃખથી ક્ષીણ થયા અને કેટલાંક, દેવલોકમાં દેવ થયા.

[૨૬૮] ભગવન્ ! દેવલોક કેટલા છે ? ગૌતમ ! ચાર પ્રકારે. ભવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિક ભેદથી. ભવનવાસી ૧૦ ભેદે, વ્યંતર ૮-ભેદે, જ્યોતિષ્ક-૫ ભેદે, વૈમાનિક-૨-ભેદે છે.

[૨૬૯] રાજગૃહ શું છે ?, ઉદ્યોત-અંધકાર, સમય, ભ૦ પાર્શ્વના શિષ્યોની રાત્રિ-દિવસના પ્રશ્નો, દેવલોક [આ ઉદ્દેશમાં આ વિષયો છે.]

[૨૭૦] ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૨૬૭ થી ૨૭૦ :-

અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક લોકમાં-ચૌદ રાજરૂપ ક્ષેત્રલોકમાં, અનંત પરિમાણવાળા અહોરાત્ર ઉત્પન્ન થયા-યાય છે - થશે ? સ્થવિરોના આ અભિપ્રાય છે - અસંખ્યાત લોકમાં અનંત રાત્રિ-દિવસ શી રીતે હોય ? કેમકે અત્વ આધારમાં મોટું આધેય કેમ સંભવે ? નિયત પરિમાણવાળાં, પણ અનંત નહીં. અભિપ્રાય એ છે - અનંત અહોરાત્ર, પરિમિત કેમ હોય ?

અહીં ઉત્તરમાં 'હા'નો અભિપ્રાય આ છે - અસંખ્યાતપ્રદેશો છતાં, તેમાં અનંતા જીવો છે, તે રીતે. એક જ આશ્રયમાં હજારો દીવાની પ્રભા સમાઈ શકે છે. એક જ કાળમાં અનંતા જીવો ઉત્પન્ન કે નાશ પામે છે તે સમયાદિ કાળમાં સાધારણ શરીર અવસ્થામાં અનંત જીવો, પ્રત્યેક શરીરાવસ્થામાં પરિત જીવો વર્તે છે. કેમકે તેનો સ્થિતિરૂપ પર્યાયત્વ છે. તેમ કાળ અનંત અને પરિત છે. એમ અસંખ્યેય લોકમાં રાત્રિ-દિવસ અનંત અને પરિત છે, એ ત્રણે કાળમાં યોગ્ય છે. આ પ્રશ્નથી સ્થવિરોને સંમત જિનમત વડે પ્રશ્નપૂર્વક દર્શાવતા સૂત્ર કહે છે.

- x - x - 'સાસણ' પ્રતિદાણ સ્થાયી, સ્થિર. સ્થિરતા તો ઉત્પત્તિ દાણથી આરંભીને પણ હોય, તેથી અનાદિ કહ્યો, તેને અંત પણ હોય, તેથી અનંત કહ્યો. પ્રદેશથી પરિમિત છે. આ શબ્દ વડે પાર્શ્વજિનને પણ લોકની અસંખ્યેયતા સંમત છે, તે દર્શાવ્યું. તથા અલોકથી પરિવૃત્ત છે. નીચે સાત રાજ વિસ્તૃત, મધ્યે એકરાજ, 'બ્રહ્મલોક' દેશે પાંચ રાજ વિસ્તૃત છે. ઉપમાથી - નીચે પલ્લંકાકારે, મધ્યે પાતળો છે માટે ઉત્તમ વજ જેવો, ઉપર ઉભા મૃદંગ જેવો મલ્લક સંપુટાકાર લોક છે.

પરિણામથી અનંત, સૂક્ષ્માદિ સાધારણ શરીર વિવક્ષાથી અથવા જીવ સંતાતિના અપર્યાવસાનત્વથી અનંત છે. અનંત પર્યાય સમસૂહરૂપત્વથી અને અસંખ્યેય પ્રદેશ

પિંડ રૂપત્વથી જીવધન છે. તેથી - X - પ્રત્યેક શરીરી અને અનઅપેક્ષિત અતીતાનાગતથી સંક્ષિપ્ત. - X - અનંત અને પરિત જીવના સંબંધથી કાળ પણ અનંત અને પરિત કહેવાયા છે. તેથી વિરોધનો પરિહાર થાય છે. હવે સ્વરૂપથી લોક -

જ્યાં જીવધનો ઉત્પન્ન થઈ, નાશ પામે તે લોક. તે ભવન, ધર્મના સંબંધથી સદ્ભૂત લોક કહેવાય. તે અનુત્પત્તિક પણ કહેવાય. - X - નાશશીલ પણ છે. તે અનન્વય પણ હોય, માટે કહે છે - અનેક બીજા પર્યાયને પ્રાપ્ત, પણ લોકનો સમૂલ નાશ થયો નથી. આવા પ્રકારનો લોક કેમ નિશ્ચિત થાય, તે કહે છે - સત્તાને ધારણ કરતા, નાશ પામતા અને પરિણામને પ્રાપ્ત પુદ્ગલાદિ લોકથી અભિન્ન છે, તેનાથી લોક નિશ્ચિત થાય છે, પ્રકર્ષથી નિશ્ચિત થાય છે. આ ભૂતાદિ ધર્મવાળો છે.

જે પ્રમાણથી વિલોકી શકાય, તે લોક શબ્દથી વાચ્ય છે. એવા લોકના સ્વરૂપને કહેનારા ભ૦ પાર્શ્વના વચનને સંભારીને ભ૦ મહાવીરે પોતાનું વચન સમર્પિત કર્યું. - X - X -

દેવલોકે ગયા એમ કહ્યું, તેથી દેવલોકનું સૂત્ર કહે છે.

⊗ શતક-૫, ઉદ્દેશો-૧૦-‘ચંદ્ર’ ⊗
— X — X — X — X —

૦ ઉદ્દેશા-૯-માં દેવો કહ્યા. દેવ વિશેષ ચંદ્રને આશ્રીને કહે છે -

● સૂત્ર-૨૭૧ :-

તે કાળે, તે સમયે ચંપા નામે નગરી હતી. ઉદ્દેશા-૧-ની જેમ આ ઉદ્દેશો સમજવો. વિશેષ એ કે - ચંદ્રો કહેવા.

● વિવેચન-૨૭૧ :-

શતક-૫-ના ઉદ્દેશા-૧-ની જેમ ચંદ્રના અભિલાપથી જાણવું.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
શતક-૫-નો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

⊗ શતક-૬ ⊗
— X — X —

૦ વિચિત્ર અર્થવાળા શતક-૫-ની વ્યાખ્યા કરી. હવે અવસર પ્રાપ્ત તેવા જ ઉદ્દેશા-૬-નો આરંભ કરીએ છીએ. તેની સંગ્રહણીગાથા -

● સૂત્ર-૨૭૨ :-

શતક-૬-માં દશ ઉદ્દેશા છે - વેદના, આહાર, મહાશ્રવ, સપ્તદેશ, તમસ્કાય, ભવ્ય, શાલી, પૃથ્વી, કર્મ, અન્યતીર્થિક.

● વિવેચન-૨૭૨ :-

(૧) વેચણ - મહાવેદના, મહાનિર્જરાનું પ્રતિપાદન. (૨) આહાર - આહારાદિ અર્થને કહેનાર, (૩) મહાશ્રવ - મોટા આશ્રવવાળાને પુદ્ગલો બંધાય છે તેનું કથન, (૪) સપ્તદેશ - જીવ સપ્તદેશ છે કે અપ્તદેશ? (૫) તમુ - તમસ્કાય નિરૂપણ, (૬) ભવિઝ - નારકાદિપણે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય. (૭) સાલિ - શાલ્યાદિ ધાન્યકથન, (૮) પુઢવિ - રત્નપ્રભાદિ કથન, (૯) કમ્મ - કર્મબંધ નિરૂપણ, (૧૦) અન્નઝથિ - અન્યતીર્થિક વક્તવ્યતા.

⊗ શતક-૬, ઉદ્દેશો-૧-‘વેદના’ ⊗
— X — X — X — X —

● સૂત્ર-૨૭૩ :-

ભગવન્ ! જે મહાવેદનાવાળો હોય, તે મહાનિર્જરાવાળો હોય, જે મહાનિર્જરાવાળો હોય તે મહાવેદનાવાળો હોય તથા મહાવેદનાવાળા અને અલ્પવેદનાવાળામાં જે પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળો છે, તે ઉત્તમ છે? હા, ગૌતમ! તે એ પ્રમાણે જ જાણવું.

ભગવન્ ! છઠ્ઠી, સાતમી પૃથ્વીમાં નૈરથિકો મહાવેદના યુક્ત છે? હા, છે. - - તેઓ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કરતા મહાનિર્જરાવાળા છે? ગૌતમ! તેમ નથી. ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું? - X - ગૌતમ! જેમકે કોઈ બે વસ્ત્રો હોય, એક કર્દમ રાગરક્ત, એક ખંજન રાગરક્ત. ગૌતમ! આ બે વસ્ત્રોમાં કયું વસ્ત્ર-દુર્ધોતતર, દુર્વામ્યતર, દુષ્પરિકર્મતર છે અને કયું વસ્ત્ર સુધૌતતર, સુવામ્યતર, સુપરિકર્મતર છે? - X - X -

ભગવન્ ! તેમાં જે વસ્ત્ર કર્દમરાગરક્ત છે, તે દુર્ધોતતર, દુર્વામ્યતર, દુષ્પરિકર્મતર છે. હે ગૌતમ! એ જ પ્રમાણે નૈરથિકોના પાપકર્મ ગાઢીકૃત, ચિક્ષણ કરેલા, સ્વિષ્ટ કરેલા, ખિલીભૂત હોય છે. માટે તેઓ સંપ્રગાઢ પણ વેદના વેદતા મોટી નિર્જરા કે મોટા પર્યવસાનવાળા નથી. - અથવા - જેમ કોઈ પુરુષ જોરદાર અવાજસહ મહાઘોષ કરતો, લગાતાર જોર-જોરથી ચોંટ મારી એરણને કુટતો પણ તે એરણના સ્થૂલ પુદ્ગલોનો નાશ કરવા સમર્થ થતો નથી, એ પ્રકારે હે ગૌતમ! નૈરથિકો પાપકર્મો ગાઢ કરીને યાવત્ મહાપર્યવસાન થતો નથી.

ભગવન્ ! તેમાં જે વસ્ત્રો ખંજનરાગરક્ત છે, તે સુધૌતતર, સુવામ્યતર,

સુપરિકર્મતર છે. - હે ગૌતમ ! એ જ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગન્થોના યથાભાદર કર્મો શિથિલીકૃત્, નિષીત કર્મો, વિપરિણામિત છે, તેથી શીઘ્ર જ વિધ્વસ્ત થાય છે. જેટલી-તેટલી પણ વેદના વેદતા મહાનિર્જરા, મહાપર્યવસાનવાળા થાય છે. જેમ કોઈ પુરુષ ઘાસના સુકા પુળાને અગ્નિમાં ફેંકે છે. તેમ ગૌતમ ! જલ્દીથી - X - બળી જાય ? હા, બળી જાય. હે ગૌતમ ! એ પ્રમાણે શ્રમણ નિર્ગન્થોના યથાભાદર કર્મો યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા થાય છે. જેમ કોઈ પુરુષ અતિતપ્ત લોટાના ગોળા ઉપર પાણીનું ટીપું મુકે યાવત્ તે નાશ પામે, એ રીતે હે ગૌતમ ! શ્રમણ નિર્ગન્થોને યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા થાય. તેથી જે મહાવેદનાવાળો તે મહાનિર્જરાવાળો થાય. - X -

● વિવેચન-૨૭૩ :-

મહાવેદના - ઉપસર્ગાદિથી ઉત્પન્ન વિશિષ્ટ પીડા. મહાનિર્જરા - વિશિષ્ટ કર્મક્ષય. એ બંનેનું અન્યોન્ય અવિનાભૂતત્વ પ્રગટ કરવા માટે. તે સંબંધી પ્રશ્ન છે. તથા મહાવેદના-અલ્પવેદનાવાળાની મધ્યે જે પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળો છે, તે ઉત્તમ કેહવાય ? એ બીજો પ્રશ્ન. - X - X - અહીં પહેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાઉપસર્ગ કાળે ભગવંત મહાવીર એ દેષ્ટાંતરૂપ છે. બીજામાં પણ તે જ ઉપસર્ગાનુપસર્ગ અવસ્થામાં છે.

જે મહાવેદનાવાળો, તે મહાનિર્જરાવાળો એમ કહ્યું, તેમાં શંકા કરતા કહે છે - જેની ધોવાની પ્રક્રિયા દુષ્કર હોય, જેના ડાઘા મહા કષ્ટે નીકળે, જેને ચળકતું આદિ કરવા ઘણો પ્રયાસ કરવો પડે, આ ત્રણ વિશેષણથી 'દુર્વિશોધ્ય' કહ્યું. - આત્મપ્રદેશ સાથે ગાટબદ્ધ, ગાટ બાંધેલ સોયના સમૂહની જેમ. જેમ ચીકાશને લીધે માટીનો પિંડ દુર્બેધ થાય, તેમ સૂક્ષ્મ કર્મસ્કંધોના રસની સાથે પરસ્પર ગાટ સંબંધ કરવાથી કર્મો દુર્બેધ થયા છે તે, આગમાં તપાવેલ લોટાની સળીઓ જેમ પરસ્પર ચોંટી જાય તેમ એકમેક થયેલ કર્મ, અનુભવ્યા સિવાય જપાવી ન શકાય તેવા. એ રીતે દુર્વિશોધ્ય કર્મ. - X - તે સંપ્રગાટ વેદનાને અનુભવે છે, પણ મહાપર્યવસાનવાળા થતાં નથી. આ કથન વડે મહાનિર્જરા અભાવે નિર્વાણ અભાવરૂપ ફળ કહ્યું.

એ રીતે જે મહાવેદના વાળો તે મહાનિર્જરાવાળો એ કોઈ વિશિષ્ટ જીવની અપેક્ષાએ જાણવું. નારકાદિ ક્લિષ્ટ કર્મ જીવ અપેક્ષાએ નહીં. જે "મહાનિર્જરાવાળો તે મહાવેદનાવાળો" એ પણ પ્રાયિક છે. કેમકે અયોગિ કેવલી મહાનિર્જરાવાળા હોય, મહાવેદના ભજનાએ હોય.

લુહાર જેના પર લોટું ટીપે, તે એરણને અધિકરણી કહે છે આડેમાણે - આકુટન કરતો, સદ્ - લોટાનો ઘણ મારવાથી થતો ધ્વનિ, ઘોસ - અનુનાદ, પરંપરાઘાસ - ઉપરાઉપરી ઘાત, અહાબાયર - સ્થૂલ પ્રકારના પુદ્ગલો. - X - X - નૈરયિકોના કર્મોનો નાશ મહામુશ્કેલીથી થાય.

સુધોચતરાણ - આના દ્વારા સુવિશોધ્ય થાય તેમ કહ્યું. અહાબાયર - સ્થૂલતર સ્કંધરૂપ, અસાર પુદ્ગલો. સિદ્ધિલીકય - મંદવિપાકી કરવા, નિદ્વિયકય - સત્તારહિત કર્યા છે, વિપરિણામિત - સ્થિતિ, રસ ઘાતથી કર્મોને વિપરિણામી કર્યા છે. તે કર્મો જલ્દી

નાશ પામે. એ રીતે સુવિશોધ્ય થાય. - - વેદના કહી, તે કરણથી થાય, માટે કરણસૂત્ર-

● સૂત્ર-૨૭૪ થી ૨૭૬ :-

[૨૭૪] ભગવન્ ! કરણ કેટલા પ્રકારે છે ? ગૌતમ ! ચાર. તે આ - મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ, કર્મકરણ.

ભગવન્ ! નૈરયિકોને કેટલા કરણ છે ? ચાર. મનકરણ આદિ ચાર. સર્વે પંચેન્દ્રિયોને ચાર કરણ છે. - - એકેન્દ્રિયોને બે છે - કાયકરણ અને કર્મકરણ. વિકલેન્દ્રિયોને ત્રણ - વચનકરણ, કાયકરણ, કર્મકરણ. - - ભગવન્ ! નૈરયિકો કરણથી અશાતા વેદના વેદે કે અકરણથી વેદે ? ગૌતમ ! નૈરયિક કરણથી અશાતા વેદના વેદે છે, અકરણથી નહીં. એમ કેમ ? ગૌતમ ! નૈરયિકોને ચાર ભેદે કરણ કહ્યા - મન, વચન, કાય, કર્મ. આ ચારે અશુભ કરણો હોવાથી નૈરયિકો કરણથી અશાતા વેદના વેદે છે, અકરણથી નહીં - X -

અસુરકુમારો કરણથી કે અકરણથી ? ગૌતમ ! કરણથી, અકરણથી નહીં. એમ કેમ ? ગૌતમ ! અસુરકુમારને ચાર ભેદે કરણ છે - મનકરણ યાવત્ કર્મકરણ. આ શુભ કરણથી અસુરકુમારો કરણથી શાતા વેદના વેદે, અકરણથી નહીં. એમ સ્તનિતકુમારો સુધી.

પૃથ્વીકાયિક વિશે પ્રશ્ન. વિશેષ આ - શુભાશુભ કરણ હોવાથી પૃથ્વીકાયિકો કરણથી વિમાત્રાએ વેદના વેદે છે. અકરણથી નહીં. ઔદારિક શરીરી બધાં શુભાશુભથી વિમાત્રાએ [વેદના વેદે છે.] દેવો શુભ (કરણથી) સાતા (વેદના વેદે છે.)

[૨૭૫] ભગવન્ ! જીવો (૧) મહાવેદના, મહાનિર્જરાવાળા છે, (૨) મહાવેદના, અલ્પનિર્જરાવાળા છે, (૩) અલ્પવેદના, મહાનિર્જરાવાળા છે, (૪) અલ્પવેદના, અલ્પનિર્જરાવાળા છે ? ગૌતમ ! કેટલાક જીવો મહાવેદના-મહાનિર્જરાવાળા છે યાવત્ કેટલાક જીવો અલ્પ વેદના-અલ્પનિર્જરાવાળા છે - એમ કેમ ? ગૌતમ ! પ્રતિમા પ્રાપ્ત સાધુ મહાવેદના-મહાનિર્જરાવાળા છે. છઠ્ઠી-સાતમી નારકીના નારકો મહાવેદના-અલ્પનિર્જરાવાળા છે. શૈલેશી પ્રાપ્ત સાધુ અલ્પ વેદના-મહાનિર્જરાવાળા છે અનુત્તરોપપાતિક દેવો અલ્પવેદના-અલ્પનિર્જરાવાળા છે. ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

[૨૭૬] મહાવેદના, કર્મ અને ખંજનમય વસ્ત્ર, એરણ, તૃણનો પૂળો, લોટાનો ગોળો, કરણ, મહાવેદનાવાળા જીવો. [આટલું અહીં છે.]

● વિવેચન-૨૭૪ થી ૨૭૬ :-

કર્મવિષયક કરણ એટલે કર્મના બંધન, સંક્રમાદિમાં નિમિત્ત ભૂત જીવનું વીર્ય. વેમાયા - વિવિધ માત્રા વડે - સાતા કે અસાતા. - X -

⊛ શતક-૬, ઉદ્દેશો-૨-"આહાર" ⊛

— X — X — X — X —

ઉદ્દેશા-૧-માં સવેદના જીવો કહ્યા, તે આહારક પણ હોય -

- સૂત્ર-૨૭૭ :-

રાજગૃહનગરમાં યાવત્ એમ કહ્યું - પશ્ચવણા સૂત્રમાં કહેલ આહાર ઉદ્દેશો આપો અહીં કહેવો. ભગવન્ ! તે એમ જ છે.

- વિવેચન-૨૭૭ :-

પ્રજ્ઞાપનમાં આ પ્રમાણે છે - ભગવન્ ! નૈરચિકો સચિત આહારી, અચિત આહારી કે મિશ્રાહારી ? તે અચિત આહારી છે.

⊗ શતક-૬-ઉદ્દેશો-૩-‘મહાશ્રવ’ ⊗

— X — X — X — X —

ઉદ્દેશા-૨-માં આહારથી પુદ્ગલો વિચાર્યા. અહીં બંધાદિથી-

- સૂત્ર-૨૭૮,૨૭૯ :-

બહુકર્મ, વસ્ત્રમાં પુદ્ગલ પ્રયોગ અને વીસ્રસાથી, સાદિ કર્મસ્થિતિ, સ્ત્રી, સંચય, સમ્યગ્દષ્ટિ, સંજ્ઞી - - ભવ્ય, દર્શન, પર્યાપ્ત, ભાષક, પરિત, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, આહારક, સૂક્ષ્મ, ચરમ, બંધ અને અલ્પબહુત્વ.

- વિવેચન-૨૭૮,૨૭૯ :-

બહુકર્મ-મોટા કર્મવાળાને સર્વ પ્રકારે પુદ્ગલ બંધાય ઇત્યાદિ કહેવું. [આ સંગ્રહ ગાથા છે. હવે પછી તેના સૂત્રો છે તેથી અહીં વૃત્તિનો અર્થ નોંધેલ નથી. તેમાં ‘બહુકર્મદાર’ સૂત્ર-]

- સૂત્ર-૨૮૦ :-

ભગવન્ ! મહાકર્મ-મહાક્રિયા-મહાશ્રવ-મહાવેદનાથી યુક્તને સર્વથી પુદ્ગલોનો-બંધ, ચય, ઉપચય થાય ? સદા સમિત પુદ્ગલોનો બંધ-ચય-ઉપચય થાય ? તેનો આત્મા, હંમેશા દુરૂપ-દુવર્ણ-દુર્ગંધ-દુરસ-દુસ્પર્શપણે, અનિષ્ટપણે, અકાંતપણે, અમનોજ્ઞપણે, અમનામપણે, અનીષ્ટિતપણે, અભિધ્વિતપણે, અધોપણે પણ ઉર્ધ્વપણે નહીં, દુઃખપણે પણ સુખપણે નહીં વારંવાર પરિણમે ?

હા, ગૌતમ ! તેમજ છે. એમ કેમ ? હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ અહત, ઘૌત, તંતુગત વસ્ત્ર અનુક્રમે વાપરતા બધાં પુદ્ગલો બંધાય-ચય થાય યાવત્ પરિણમે, તે હેતુથી ઉપર મુજબ કહ્યું છે.

ભગવન્ ! અલ્પાશ્રવ-અલ્પકર્મ-અલ્પક્રિયા-અલ્પ વેદનાવાળાને બધાં પુદ્ગલો ભેદાય-છેદાય-વિધ્વંસ-પરિવિધ્વંસ પામે ? હંમેશા નિરંતર પુદ્ગલો ભેદાય-છેદાય-વિધ્વંસ-પરિવિધ્વંસ પામે ? તેનો આત્મા સદા સમિત સુરૂપપણે, પ્રશસ્ત જાણવું યાવત્ સુખપણે પણ દુઃખપણે નહીં, વારંવાર પરિણમે ? હા, ગૌતમ ! પરિણમે. એમ કેમ ? ગૌતમ ! જેમ કોઈ વસ્ત્ર જલ્લિત, પંકિત, મઈલિત, રઈલિત હોય, અનુક્રમે પરિકર્મ કરતા, શુદ્ધ પાણીથી ઘોતા તેના બધાં પુદ્ગલો ભેદાય યાવત્ પરિણામ પામે, તે હેતુથી પૂર્વવત્ કહ્યું છે.

- વિવેચન-૨૮૦ :-

સ્થિતિ અપેક્ષાએ મહાકર્મ, અલઘુક્રિયાકી આદિ ક્રિયા, કર્મબંધના મોટા

હેતુરૂપ મિથ્યાત્વાદિ, મહાપીડાવાળાને બધી દિશાથી અથવા જીવપ્રદેશને આશ્રીને બંધાય છે, બંધનથી ચય પામે છે અને નિષેક રચનાથી ઉપચય થાય છે અથવા બંધનથી બંધાય છે, નિઘત્તથી ચય થાય છે. નિકાયનાથી ઉપચય થાય છે. સદા - સર્વદા, વ્યવહારમાં અસાતત્યથી પણ થાય, તેથી કહે છે - સન્તત, નિરંતર, જેને પુદ્ગલો બંધાય છે, તે જીવનો બાહ્યાત્મા અનિષ્ટ-અસુંદર-અપ્રિય-અશુભ-અમનોજ્ઞ અને અમનોમ-મનથી પણ રુચે નહીં, તે રીતે પરિણમે છે. અવાંછિતપણે, પામવાની અભિવાંછાથી રહિતપણે, જે પામવાનો લોભ પણ ન થાય તે રૂપે, જઘન્યપણે પણ ઉર્ધ્વપણે નહીં, ન વાપરેલને, વાપરીને ઘોચેલ, ચંત્રથી તાજુ જ ઉતારેલ. અહીં ત્રણ પદથી પુદ્ગલોના ઉત્તરોત્તર સંબંધની અધિકતા કહી છે. - - પહેલા સંબંધને ત્યજવાથી, તેથી નીચે પડવાથી, બધાં પુદ્ગલોના પડવાથી. મેલયુક્ત, ભીના મેલથી યુક્ત, કઠણ મેલથી યુક્ત, રજસહિત, જેને સાફ કરવાનું આરંભેલ છે તેવું વસ્ત્ર જેમ ચોકખુ થાય, તેમ અલ્પ ક્રિયાદિ યુક્ત આત્મા ચોક્ખો થાય છે.

- સૂત્ર-૨૮૧ :-

ભગવન્ ! વસ્ત્રને જે પુદ્ગલોનો ઉપચય થાય તે પ્રયોગથી કે સ્વાભાવિક થાય ? ગૌતમ ! બંને રીતે. - - ભગવન્ ! જેમ વસ્ત્રને બંને રીતે ઉપચય થાય, તેમ જીવને કર્મનો ઉપચય પ્રયોગથી થાય કે સ્વાભાવિક ? ગૌતમ ! પ્રયોગથી થાય. એમ કેમ ? ગૌતમ ! જીવોને ત્રણ પ્રકારે પ્રયોગ કહ્યા છે - મનપ્રયોગ, વચનપ્રયોગ, કાયપ્રયોગ. આ ત્રણે પ્રયોગથી જીવોને કર્મનો ઉપચય થાય છે, સ્વાભાવિક રીતે ન થાય.

આ પ્રમાણે બધાં પંચેન્દ્રિયોને ત્રણ પ્રકારે પ્રયોગ કહેવો. પૃથ્વી કાયિકને એકવિધ પ્રયોગ કહેવો યાવત્ વનસ્પતિકાયિકને કહેવું. વિકલેન્દ્રિયને બે પ્રયોગ હોય - વચન અને કાય. આ બે પ્રયોગથી કર્મનો ઉપચય કરે છે, સ્વાભાવિક નહીં. તેથી કહ્યું કે યાવત્ સ્વાભાવિક નહીં. એ રીતે જેને જે પ્રયોગ હોય તે વૈમાનિક સુધી કહેવો.

- વિવેચન-૨૮૧ :-

પ્રયોગ - પુરુષ વ્યાપારથી, વિસ્ત્રસા - સ્વભાવથી. જીવોને કર્મોપચય પ્રયોગથી જ થાય, અન્યથા પ્રયોગવગરનાને પણ બંધનો પ્રસંગ આવે.

- સૂત્ર-૨૮૨ :-

વસ્ત્રને જે પુદ્ગલોનો ઉપચય થયો તે (૧) સાદિ સાંત છે, (૨) સાદિ અનંત છે, (૩) અનાદિ સાંત છે કે (૪) અનાદિ અનંત છે ?

ગૌતમ ! તે સાદિ સાંત છે. અન્ય ત્રણ ભંગ નથી.

ભગવન્ ! જેમ વસ્ત્રનો પુદ્ગલોપચય સાદિ સાંત છે, પણ અન્ય ત્રણ ભંગ નથી, તેમ જીવોનો કર્મોપચય ? ગૌતમ ! કેટલાંક જીવોનો કર્મોપચય અસાદિ સાંત છે. કેટલાંકનો અનાદિ-સાંત છે, કેટલાંકનો અનાદિ અનંત છે, પણ કોઈનો સાદિ અનંત નથી - એમ કેમ કહ્યું ?

ગૌતમ ! ઐયાપથિક બંધકનો કર્મોદય સાદિ સાંત છે. ભવ સિદ્ધિકનો કર્મોપય અનાદિ સાંત છે, અભવસિદ્ધિકનો અનાદિ અનંત છે. તેથી હે ગૌતમ ! - X - ઉપર મુજબ કહ્યું છે.

ભગવન્ ! શું વસ્ત્ર સાદિસાંત છે? ચઉભંગી કહેવી. ગૌતમ! વસ્ત્ર સાદિ સાંત છે. બીજા ત્રણ ભંગનો નિષેધ. જેમ વસ્ત્ર સાદિ સાંત છે, બીજા ત્રણ ભંગો નથી, તેમ જીવ સાદિ સાંત છે આદિ ચતુર્ભંગીનો પ્રશ્ન. ગૌતમ! ચારે ભંગ કહેવા. - એમ કેમ? ગૌતમ! નૈરચિકાદિ ભદાં ગતિ, આગતિને આશ્રીને સાદિ સાંત છે, સિદ્ધિ ગતિને આશ્રીને સાદિ અનંત છે, ભવસિદ્ધિકો લબ્ધિને આશ્રીને અનાદિ સાંત છે. અભવસિદ્ધિકો સંસારને આશ્રીને અનાદિ અનંત છે. તેથી ઉપર મુજબ કહ્યું.

● વિવેચન-૨૮૨ :-

ઈયાપથ એટલે ગમનમાર્ગ. તે દ્વારા થાય તે ઐયાપથિક. તેમાં કેવલ કાયયોગ પ્રત્યયકર્મ છે. તેના બંધક ઉપશાંત મોહ, ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવલિ હોય. તે કર્મ પૂર્વે બાંધેલ નથી, માટે સાદિ છે. અયોગિ અવસ્થામાં શ્રેણિથી પડે ત્યારે તે કર્મબંધ ન થાય. માટે સાંતપણું છે.

ગતિ-અગતિથી-નરકાદિમાં ગમન તે આદિ, આગમન તે સાંત. - - સિદ્ધિ ગતિથી સિદ્ધો સાદિ અનંત કેમ - X - ? કાળના અનાદિપણથી કોઈ આદિ દેહનો સદ્ભાવ નથી, તો પણ સર્વ શરીર સાદિ છે - X - એ પ્રમાણે સર્વ સિદ્ધિ આદિ છે, પણ કોઈ એક સિદ્ધિ એવો નથી જે સૌથી પ્રથમ હોય, માટે સિદ્ધોનું અનાદિપણું છે. તેથી રોહકના પ્રશ્નમાં તેનો નિર્દેશ છે.

ભવસિદ્ધિકને ભવ્યત્વ લબ્ધિ છે, તેઓની લબ્ધિ સિદ્ધિપણું પામ્યા પછી નાશ પામે છે, માટે તેઓ અનાદિ-સાંત કહ્યા છે.

● સૂત્ર-૨૮૩ :-

ભગવન્ ! કર્મપ્રકૃતિ કેટલી છે ? ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિ છે. તે આ - જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય - - ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મની બંધસ્થિતિ કેટલા કાળની છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ, ૩૦૦૦ વર્ષ અબાધાકાળ. અબાધાકાળ જેટલી ન્યૂન કર્મસ્થિતિ-કર્મનિષેક જાણવો. એ રીતે દર્શનાવરણીયની જાણવી. વેદનીયની જઘન્યથી બે સમય, ઉત્કૃષ્ટથી જ્ઞાનાવરણીયવત્.

મોહનીય કર્મ જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. ૭૦૦૦ વર્ષ અબાધાકાળ છે. અબાધાકાળ ન્યૂન કર્મસ્થિતિ-કર્મનિષેક જાણવો. આયુની જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩-સાગરોપમ, પૂર્વકોટિના ત્રણ ભાગથી અધિક ૩૩-સાગરોપમ કર્મસ્થિતિ-કર્મનિષેક છે. નામ, ગોત્ર કર્મની જઘન્યથી આઠ મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ, ૨૦૦૦ વર્ષ અબાધાકાળ. તેટલી ન્યૂનથી કર્મસ્થિતિ-કર્મનિષેક છે. અંતરાયકર્મને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ માફક જાણવું.

● વિવેચન-૨૮૩ :-

અબાધા - કર્મના બંધથી ઉદયનું અંતર. આ અબાધાકાળ જેટલી ન્યૂન કર્મસ્થિતિ, તે કર્મનિષેક છે. કર્મલિકને અનુભવવાની રચના વિશેષ તે કર્મનિષેક. તે પહેલા સમયે ઘણું રચે, બીજા સમયે વિશેષહીન યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિક કર્મલિક હોય, તેને તેટલું વિશેષ હીન બનાવે - X - બાંધેલ પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૩૦૦૦ વર્ષ સુધી અવેદ રહે. તેથી તેટલો ન્યૂન અનુભવકાળ થયો. - X - બીજા કહે છે - ૩૦૦૦ વર્ષ અબાધા કાળ અને ૩૦ કોડાકોડી સાગરોપમ બાધાકાળ, તે બંને કર્મસ્થિતિકાળ કહેવાય. તેમાંથી અબાધાને છોડીને બાકીનો કર્મનિષેક કાળ.

[હવે પછીની વૃત્તિ સૂત્ર-૨૮૪ની છે. તેનું મુદ્રણ કે સંપાદન ભૂલથી અહીં થયેલ હોવાથી એમ અહીં અનુવાદ મુકેલ છે.]

સ્ત્રી આદિ ત્રણ આયુ બાંધે કે ન બાંધે. બંધકાળે બાંધે અબંધકાળે ન બાંધે. આયુ એક ભવમાં એક જ વખત બંધાય. જે સ્ત્રી આદિ વેદરહિત છે. તે - આયુ ન બાંધે. કેમકે નિવૃત્તિ બાદર સંપરાયાદિ ગુણઠાણે આયુબંધનો વિચ્છેદ છે. - - સંચત - પહેલાના ચાર સંચમમાં જ્ઞાનાવરણ બાંધે, યથાપ્યાત સંચત ન બાંધે. અસંચત-મિથ્યાદૃષ્ટિ આદિ, સંચતાસ્યત - દેશવિરત તે બંને બાંધે. સંચમાદિ ભાવ નિષિદ્ધ છે, તે સિદ્ધ છે, તે ન બાંધે સંચત, અસંચત, સંચતાસંચત આયુબંધકાલે બાંધે, અન્યદા ન બાંધે, માટે તેમને આયુ બંધ ભજનાએ કહ્યો.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ - તેમાં વીતરાગ, એકવિધ કર્મબંધક હોવાથી જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે. સરાગ સમ્યગ્દૃષ્ટિ બાંધે. મિથ્યાદૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિ તે બંને બાંધે જ. તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ કદાચ બાંધે કદાચ ન બાંધે. અપૂર્વકરણાદિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આયુ ન બાંધે, બીજા આયુબંધ કાલે બાંધે, અન્યદા ન બાંધે. મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ એ પ્રમાણે જાણવા. મિશ્રદૃષ્ટિ ન બાંધે.

સંજી - મન:પર્યાપ્તિ યુક્ત. જો વીતરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે, સરાગ હોય તો બાંધે, તેથી કદાચિત કહ્યું. અસંજી તો બાંધે જ. કેવલી અને સિદ્ધને હેતુનો અભાવ હોવાથી ન જ બાંધે. સંજી, અસંજી બંને વેદનીયને બાંધે, કેમકે અયોગી, સિદ્ધ સિવાયના તેના બંધક હોય છે. સયોગીકેવલી, અયોગી કેવલી અને સિદ્ધમાં સયોગી કેવલી વેદનીય બાંધે, અયોગી કેવલી અને સિદ્ધ ન બાંધે, તેથી ભજના કહ્યું. સંજી, અસંજી કદાચ આયુ બાંધે. કેવલી અને સિદ્ધ ન બાંધે.

ભવસિદ્ધિક - વીતરાગ જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે. અન્ય બાંધે, માટે ભજના કહ્યું. સિદ્ધ ન બાંધે, ભવ્ય અને અભવ્ય આયુ બંધકાળે બાંધે અન્યદા ન બાંધે, તેથી ભજના કહ્યું. - - દર્શન - ચક્ષુ, અચક્ષુ, અવધિ દર્શની જો છન્નસ્થ વીતરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે, કેમકે તેઓ વેદનીયના જ બંધક છે. જો તે સરાગ હોય તો બાંધે, માટે ભજના કહ્યું. ભવસ્થ કેવલદર્શની અને સિદ્ધ ન બાંધે. પ્રથમ ત્રણ દર્શનવાળા છન્નસ્થ વીતરાગ અને સરાગી, વેદનીય બાંધે જ. કેવલદર્શની સયોગી કેવલી બાંધે છે. અયોગી કેવલી અને સિદ્ધ વેદનીય કર્મ નથી બાંધતા.

પર્યાપ્તક - તેમાં વીતરાગ, જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે, સરાગી બાંધે, તેથી ભજના કહ્યું. સિદ્ધો ન બાંધે. પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા આયુબંધ કાલે બાંધે અન્યદા ન બાંધે, માટે ભજના. - X - ભાષક - ભાષા લબ્ધિવાળો, તે ભાષક, અન્ય તે અભાષક. વીતરાગભાષક જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે, સરાગ બાંધે. અયોગી અને સિદ્ધ અભાષક ન બાંધે, વિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત પૃથ્વી આદિ અભાષકો બાંધે, માટે 'ભજનાએ' કહ્યું. સયોગીના અવસાનવાળો પણ ભાષક સદ્વેદનીયબંધક હોય માટે ભાષક જીવ વેદનીય બાંધે. અયોગી અને સિદ્ધ ન બાંધે. પૃથ્વી આદિ જીવો બાંધે.

પરીત્ત - એટલે પ્રત્યેક શરીરી કે અલ્પસંસારી. તે વીતરાગ હોય તો જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે. સરાગ પરીત્ત બાંધે, માટે ભજના કહ્યું. અપરિત્ત - સાધારણ કાય કે અનંત સંસારી. તે બાંધે. સિદ્ધો ન બાંધે. પ્રત્યેક શરીરી આદિ આયુ બંધ કાલે જ આયુ બાંધે, સર્વદા નહીં, માટે ભજનાં સિદ્ધો ન જ બાંધે. - - જ્ઞાન - મતિજ્ઞાની આદિચાર જ્ઞાની વીતરાગ અવસ્થામાં જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે, સરાગાવસ્થામાં બાંધે. છન્નસ્થ વીતરાગ વેદનીય બાંધે. સયોગી કેવલીને વેદનીયનો બંધ છે. અયોગી અને સિદ્ધોને બંધ નથી, તેથી ભજનાએ કહ્યું.

યોગ - મન, વચન, કાયયોગીમાં જે ઉપશાંત મોહી, ક્ષીણમોહી સયોગી કેવલી છે તે જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે, તે સિવાયના બાંધે, માટે ભજના. અયોગી કેવલી અને સિદ્ધ ન બાંધે. સયોગીને વેદનીયનો બંધ હોવાથી મનોયોગી આદિ બાંધે, સર્વકર્મના અબંધક અયોગી ન બાંધે.

ઉપયોગ - સાકાર, અનાકાર. [અહીંથી વૃત્તિ બંધિત સંપાદિત થઈ છે. અમે અંદાજે પૂર્તી કરેલ છે.] તે બંનેમાં સયોગી જીવો યથાયોગ્ય બાંધે, અયોગી જીવો ન બાંધે (જ્ઞાનાવરણાદિ) માટે ભજના કહી છે.

[હવેની સંપાદિત વૃત્તિ, આ સૂત્ર-૨૮૩ની જ છે. તે આ -]

અબાધાકાળ - આયુષ્યમાં ૩૩ સાગરોપમ નિષેક કાળ છે, અને પૂર્વકોટીનો ત્રિભાગ અબાધાકાળ છે. વેદનીય - તદ્દન કષાયરહિત સ્થિતિમાં, માત્ર શરીરાદિ યોગ જ નિમિત્તભૂત હોય, તે વેદનીયની સ્થિતિ બે સમયની છે. સકષાયીને તો જઘન્ય ૧૨-મુહૂર્ત સ્થિતિ હોય.

● સૂત્ર-૨૮૪ :-

ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ સ્ત્રી બાંધે કે પુરુષ કે નપુંસક ? અથવા જે સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુંસક ન હોય તે બાંધે ? ગૌતમ ! સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક ત્રણે બાંધે. જે સ્ત્રી-પુરુષ કે નપુંસક નથી, તે કદાચ બાંધે અને કદાચ ન બાંધે. એ પ્રમાણે આયુ સિવાય સાતે કર્મપ્રકૃતિ જાણવી.

ભગવન્ ! આયુકર્મ સ્ત્રી બાંધે કે પુરુષ કે નપુંસક ? ગૌતમ ! ત્રણે માટે ભજના. સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક નથી તે ન બાંધે.

ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ સંચત, અસંચત, સંચતા-સંચત કે નોસંચત નોઅસંચત નોસંચતાસંચત, તેમાં કોણ બાંધે ? ગૌતમ ! સંચત કદાચીત બાંધે

કે ન બાંધે. અસંચત બાંધે. સંચતાસંચત બાંધે. નોસંચત નોઅસંચત નોસંચતાસંચત ન બાંધે. એ રીતે આયુ સિવાયની સાતે જાણવી. આયુ નીચેના ત્રણને ભજના. ઉપરના ન બાંધે. - - ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ બાંધે, મિથ્યાદૃષ્ટિ બાંધે કે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ ? ગૌતમ ! સમ્યગ્દૃષ્ટિ કદાચ બાંધે કે ન બાંધે. બાકીના બે બાંધે. એ રીતે આયુ સિવાય સાતે બાંધે. આયુ પહેલા બેને ભજના. સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ ન બાંધે.

જ્ઞાનાવરણીય શું સંજ્ઞી બાંધે કે અસંજ્ઞી કે નોસંજ્ઞીનોઅસંજ્ઞી બાંધે ? ગૌતમ ! પહેલા ત્રણને ભજના, ચોથા ન બાંધે. એ રીતે વેદનીય વર્ણને સાતે જાણવી. વેદનીય પહેલા ત્રણ બાંધે, ચોથાને ભજના.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, પર્યાપ્તો, અપર્યાપ્તો, નોપર્યાપ્તો-નોઅપર્યાપ્તામાં કોણ બાંધે ? ગૌતમ ! પર્યાપ્તાને ભજના, અપર્યાપ્તો બાંધે, નોપર્યાપ્તો-નોઅપર્યાપ્તો ન બાંધે. એ રીતે આયુ વર્ણને સાતે જાણવી. આયુ, પહેલા બે બાંધે, ત્રીજા ન બાંધે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, ભાષક બાંધે કે અભાષક ? ગૌતમ ! બંને ભજનાએ. એ રીતે વેદનીય વર્ણને સાતે જાણવી. વેદનીય, ભાષક બાંધે, અભાષકને ભજના. - - જ્ઞાનાવરણીય પરિત્ત બાંધે, અપરિત્ત બાંધે કે નોપરિત્તનો અપરિત્ત બાંધે ? ગૌતમ ! પરિત્ત ભજનાએ, અપરિત્ત બાંધે, નોપરિત્ત નોઅપરિત્ત ન બાંધે. એ રીતે આયુને વર્ણને સાતે કર્મપ્રકૃતિ જાણવી. આયુ, પહેલા બે ને ભજના. ત્રીજા ન બાંધે.

જ્ઞાનાવરણીયકર્મ મતિજ્ઞાની યાવત્ કેવલજ્ઞાનીમાં કોણ બાંધે ? ગૌતમ ! પહેલા ચારને ભજના. કેવલજ્ઞાની ન બાંધે. એ રીતે વેદનીય વર્ણને સાતે જાણવી. પહેલા ચાર વેદનીય બાંધે, પાંચમાને ભજના. - - જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, મતિ અજ્ઞાની-શ્રુત અજ્ઞાની-વિભંગ જ્ઞાનીમાંથી કોણ બાંધે ? ગૌતમ ! ત્રણે બાંધે. આયુ વર્ણને સાતે પણ બાંધે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, મનોયોગી-વચનયોગી-કાયયોગી અને અયોગીમાંથી કોણ બાંધે. ગૌતમ ! પહેલાં ત્રણને ભજના, અયોગી ન બાંધે. એ રીતે વેદનીય વર્ણને. પહેલા ત્રણ વેદનીય બાંધે, અયોગી નહીં.

જ્ઞાનાવરણીય સાકારોપયુક્ત બાંધે કે અનાકારોપયુક્ત ? ગૌતમ ! આઠે કર્મો ભજનાએ. - - જ્ઞાનાવરણીય આહાર બાંધે કે અણાહારક ? ગૌતમ ! બંનેને ભજના. આહારકને આયુ ભજનાએ, અણાહારક ન બાંધે. - - જ્ઞાનાવરણીય કર્મ સૂક્ષ્મ જીવ બાંધે, બાદર બાંધે કે નોસૂક્ષ્મનો બાદર ? ગૌતમ ! સૂક્ષ્મો બાંધે, બાદરને ભજના, નોસૂક્ષ્મનો બાદર ન બાંધે. એ રીતે આયુ વર્ણને સાતે બાંધે. સૂક્ષ્મ અને બાદરને આયુની ભજના, નોસૂક્ષ્મનોબાદર ન બાંધે.

જ્ઞાનાવરણીય ચરિમ બાંધે કે અચરિમ ? આઠે ભજનાએ.

● વિવેચન-૨૮૪ :- [આ સૂત્રની ઘણી વૃત્તિ સૂત્ર-૨૩૮માં મુદ્રક કે પ્રકાશકની ભૂલથી છપાઈ છે, અમે ત્યાં જ નોંધી છે, તે ત્યાં જોવી.]

સ્ત્રીદ્વાર - વેદના ઉદયથી રહિત 'ન સ્ત્રી, ન પુરુષ, ન નપુંસક' કહેવાય. તે

અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાચારિ ગુણ ઠાણે હોય છે. છ કે સાતના બંધક હોવાથી તેને જ્ઞાનાવરણીયના બંધક કહ્યા. ઉપશાંત મોહાદિવાળા એકવિધ બંધક છે. માટે કહ્યું - કદાચ બાંધે, કદાચ ન બાંધે.

આહારક - તેમાં વીતરાગ જ્ઞાનાવરણ ન બાંધે, સરાગી બાંધે, માટે ભજના કહ્યું. અનાહારકમાં કેવલી ન બાંધે, વિગ્રહગતિપ્રાપ્ત બાંધે. તેથી તેને પણ ભજના. - - અયોગી સિવાય બધાં વેદનીય બાંધે. અનાહારકમાં વિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત અને સમુદ્ઘાતગત કેવલી બાંધે, અયોગી અને સિદ્ધો ન બાંધે, માટે ભજના. - - આયુબંધકાળે જ આયુ બાંધે, અન્યથા ન બાંધે તેથી ભજના. અનાહારક આયુ ન બાંધે.

સૂક્ષ્મ - વીતરાગ બાદરો જ્ઞાનાવરણના અબંધક છે. સરાગ બાદરને ભજના, સિદ્ધો ન બાંધે. - X - બંધ કાળે બાંધે, અન્યથા ન બાંધે, માટે ભજના. - - ચરમ - જેનો છેલ્લો ભવ હોય તો ચરમ. જેને તેમ નથી, તે અચરમ. સિદ્ધને અચરમ કહેવા. તેમાં ચરમ યથાયોગ આઠે પણ બાંધે, અયોગી ન બાંધે, માટે ભજના. અચરમ સંસારી છે, તે આઠે પણ બાંધે. સિદ્ધો ન બાંધે, માટે ભજના.

● સૂત્ર-૨૮૫ :-

ભગવન્ ! સ્ત્રીવેદક, પુરુષવેદક, નપુંસકવેદક, અવેદક જીવોમાં અલ્પબહુત્વ ? ગૌતમ ! સૌથી થોડાં પુરુષવેદકો છે, સ્ત્રીવેદક સંખ્યાતગુણ, અવેદક અનંતગણાં, નપુંસક વેદક અનંતગણાં છે. એ બધાં પદોનું અલ્પબહુત્વ કહેવું. યાવત્ સૌથી થોડાં અચરિમ છે, ચરિમ અનંતગણાં છે. ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૨૮૫ :-

હવે અલ્પબહુત્વદ્વાર - દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચપુરુષો કરતાં તેમની સ્ત્રીઓ અનુક્રમે બત્રીશ વધારે ૩૨-ગણી, ૨૭-વધારે ૨૭ ગણી, ૩ વધારે ત્રણ ગણી છે. અનિવૃત્તિબાદર સંપરાચારિ અને સિદ્ધો અવેદક છે, તે અનંત હોવાથી, સ્ત્રીવેદકથી અનંતગુણ છે. અનંતકાયિકો સિદ્ધ કરતાં અનંતગુણ હોવાથી નપુંસકો અનંતગુણ છે. - - પૂર્વોક્ત સંચતથી ચરમાંત સુધીના ચૌદ દ્વારોનું અલ્પબહુત્વ, તેના ભેદની અપેક્ષાએ કહેવું. - X - X - પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાનુસાર આ અલ્પબહુત્વ જાણવું.

⊗ શતક-૬, ઉદ્દેશો-૪-‘સપ્તેશક’ ⊗

— X — X — X — X —

o ઉદ્દેશા-૩-માં જીવો નિરુપ્યા. તેને જ બીજી રીતે નિરૂપે છે.

● સૂત્ર-૨૮૬,૨૮૭ :-

ભગવન્ ! જીવ કાલાદેશથી સપ્તેશ કે અપ્તેશ ? ગૌતમ ! નિયમા સપ્તેશ. - - ભગવન્ ! નૈરચિક, કાલાદેશથી સપ્તેશ કે અપ્તેશ ? ગૌતમ ! કદાચ સપ્તેશ, કદાચ અપ્તેશ. એ રીતે સિદ્ધ પર્યન્ત.

ભગવન્ ! જીવો ? - X - ગૌતમ ! નિયમા સપ્તેશ. ભગવન્ ! નૈરચિકો - X - ? ગૌતમ ! (૧) બધાં પણ સપ્તેશ હોય. (૨) ઘણાં સપ્તેશ, એક અપ્તેશ. (૩)

ઘણાં સપ્તેશ, ઘણાં અપ્તેશ. એમ સ્તનિતકુમાર સુધી જાણવું. - - પૃથ્વીકાયિકો - X - ? ગૌતમ ! સપ્તેશ પણ હોય, અપ્તેશ પણ હોય. એ રીતે વનસ્પતિકાયિક સુધી. બાકીના નૈરચિકો માફક જાણવા યાવત્ સિદ્ધ સુધી કહેવું.

જીવ અને એકેન્દ્રિયો સિવાય આહારકો માટે ત્રણ ભંગ. જીવ, એકેન્દ્રિયો સિવાય અનાહારક માટે છ ભંગ કહેવા - (૧) સપ્તેશ, (૨) અપ્તેશ, (૩) કોઈ સપ્તેશ, કોઈ અપ્તેશ, (૪) કોઈ સપ્તેશ, ઘણાં અપ્તેશ, (૫) ઘણાં સપ્તેશ, કોઈ અપ્તેશ, (૬) ઘણાં સપ્તેશ, ઘણાં અપ્તેશ.

સિદ્ધોને ત્રણ ભંગ. ભવસિદ્ધિક, અભવસિદ્ધિક સામાન્ય જીવો જેવા જાણવા. નોભવસિદ્ધિકનો અભવસિદ્ધિક - સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ. સંજ્ઞીમાં જીવાદિ ત્રણ ભંગ, અસંજ્ઞીમાં એકેન્દ્રિયવર્જને ત્રણ ભંગ. નૈરચિક, દેવ, મનુષ્યમાં છ ભંગ. નોસંજ્ઞીનો અસંજ્ઞી જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ. લેશ્યાવાળા સામાન્ય જીવ માફક.

આહારક જીવો માફક કૃષ્ણ-નીલ-કાપોતલેશ્યાવાળા જાણવા. વિશેષ એ કે જેને જે લેશ્યા હોય તે કહેવી. તેજોલેશ્યામાં જીવાદિ ત્રણ ભંગ, વિશેષ એ કે પૃથ્વી-અપ્-વનસ્પતિકાયિકમાં છ ભંગ છે. પદ્મ-શુક્લ લેશ્યામાં જીવાદિઔદિક ત્રણ ભંગ. અલેસી-જીવ, સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ. મનુષ્યોમાં છ ભંગ. સમ્યગ્દૈષ્ટિમાં જીવાદિ ત્રણ ભંગ. વિકલેન્દ્રિયોમાં છ ભંગ. મિથ્યાદૈષ્ટિમાં એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગ. સમ્યગ્મિથ્યાદૈષ્ટિમાં છ ભંગ. સંચતોમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ. અસંચતમાં એકેન્દ્રિયવર્જને ત્રણ ભંગ. સંચતા સંચતમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ. નોસંચત નોઅસંચતનો સંચતાસંચત-જીવ, સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ. સકષાયોમાં જીવાદિ ત્રણ ભંગ. એકેન્દ્રિયો અભંગક.

કોષકષાયીમાં જીવ, એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગ. દેવોમાં છ ભંગ. માન, માયાકષાયીમાં જીવ, એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગ. નૈરચિક, દેવોમાં છ ભંગ. લોભકષાયીમાં જીવ, એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગ. નૈરચિકોમાં છ ભંગ. અકષાયીમાં જીવ, મનુષ્ય, સિદ્ધોમાં ત્રણ ભંગ. ઔદિકજ્ઞાનમાં, મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ. વિકલેન્દ્રિયમાં છ ભંગ. અવધિ-મન:પર્યવ-કેવલજ્ઞાનમાં જીવાદિ ત્રણ ભંગ. ઔદિક અજ્ઞાન, મતિ-શ્રુતઅજ્ઞાનમાં એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગ, વિભંગ જ્ઞાનમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ. સયોગીને ઔદિકવત્ જાણવા. મન-વચન-કાય યોગીમાં જીવાદિ ત્રણ ભંગ, વિશેષ એ કે એકેન્દ્રિયો કાયયોગી છે, તે અભંગક છે. અયોગી, અલેસીવત્ જાણવા.

સાકાર-અનાકાર ઉપયોગવાળામાં જીવ, એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગ. સવેદકને સકષાયીવત્ જાણવા. સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસક વેદકોમાં જીવાદિ ત્રણ ભંગ, વિશેષ એ કે નપુંસકવેદમાં એકેન્દ્રિયો અભંગક છે. અવેદકને અકષાયીવત્ જાણવા. સશરીરીને ઔદિકવત્ જાણવા. ઔદારિક, વૈકિયશરીરીમાં જીવ, એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગ. આહારકશરીરીમાં જીવ, મનુષ્યમાં છ ભંગ. તૈજસ, કાર્મણ

શરીરી ઔદિકવત્. અશરીરી-જીવ, સિદ્ધના ત્રણ ભંગ.

આહાર-શરીર-ઇન્દ્રિય-આનપ્રાણ પર્યાપ્તિમાં જીવ, એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગ. ભાષા-મન:પર્યાપ્તિને સંજીવત્ જાણવા. આહારક પર્યાપ્તિરહિતને અનાહારકવત્ જાણવા. શરીર-ઇન્દ્રિય-આનપ્રાણ પર્યાપ્તિમાં જીવ, એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગ. નૈરયિક, દેવ, મનુષ્યોમાં છ ભંગ. ભાષા-મન અપર્યાપ્તિમાં જીવાદિક ત્રણ ભંગ. નૈરયિક, દેવ, મનુષ્યોમાં છ ભંગા જાણવા.

[૨૮૭] સપ્તેશો, આહારક, ભવ્ય, સંજી, લેશ્યા, દષ્ટિ, સંચત, કષાય, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, વેદ, શરીર, પર્યાપ્તિ.

● વિવેચન-૨૦૬,૨૦૭ :-

કાલાદેસેણ - કાળને આશ્રીને. સપ્તેશ - સવિભાગ. અનાદિપણથી જીવની અનંત સમય સ્થિતિથી સપ્તેશતા છે. એક સમય સ્થિતિક તે અપ્તેશ. દ્વયાદિ સ્થિતિક તે સપ્તેશ. - X - પ્રથમ સમયોત્પન્ન નારક, તે અપ્તેશ. દ્વયાદિ સમયોત્પન્ન તે સપ્તેશ. તેથી કોઈ સપ્તેશ, કોઈ અપ્તેશ કહ્યું. એ રીતે જીવથી સિદ્ધ સુધી ૨૬ દંડકમાં કાળથી સપ્તેશત્વાદિ વિચાર્યું. હવે તેનો બહુત્વ વિચાર -

ઉપપાત, વિરહકાળે પૂર્વોત્પન્ન જીવો અસંખ્યાત હોવાથી બધાં સપ્તેશ હોય. પૂર્વોત્પન્ન મધ્યે એક પણ બીજો નારક ઉપજે તો તે પ્રથમ સમયોત્પન્નત્વથી અપ્તેશ છે. બાકીના દ્વયાદિ સમયોત્પન્નત્વથી સપ્તેશ કહેવાય. જ્યારે ઘણાં જીવો ઉત્પદમાન હોય તો સપ્તેશા અને અપ્તેશા.

પૂર્વોત્પન્ન અને ઉત્પદમાન એકેન્દ્રિયો ઘણાં હોવાથી સપ્તેશા પણ, અપ્તેશા પણ કહ્યું. જેમ ત્રણ અભિલાપથી નારકો કહ્યા, તેમ બાકીના બેઈન્દ્રિયાદિથી સિદ્ધ સુધીના જાણવા. કેમકે તે બધાને વિરહના સદ્ભાવથી એકાદિની ઉત્પત્તિ છે. એ પ્રમાણે આહારક, અનાહારક શબ્દથી વિશેષિત જીવોના એકવચન અને બહુવચનથી એમ બે દંડકો કહેવા. - X - X - તેમાં વિગ્રહ કે કેવલિ સમુદ્ધાતમાં અનાહારક થઈ ફરી આહારક બને ત્યારે પહેલા સમયે અપ્તેશાદિ છે. એ પ્રમાણે બધાં આદિભાવમાં એકત્વ, અનાદિમાં સપ્તેશ છે.

- X - X - આહારકત્વમાં રહેલા ઘણાં જીવોથી સપ્તેશત્વ, વિગ્રહગતિ પછી પ્રથમ સમય આહારકત્વથી તેમનું અપ્તેશત્વ છે. માટે બંને કહ્યા. એ રીતે પૃથ્વી આદિ કહેવા. એ રીતે પૃથ્વી આદિ કહેવા. નારકાદિ ત્રણ વિકલ્પથી કહેવા - X - X - જીવ અને એકેન્દ્રિય વર્જને ત્રણ ભંગો કહેવા. અનાહારકત્વથી સિદ્ધ પદ ન કહેવું. અનાહારકના બે દંડકને એ રીતે અનુસરવા. તેમાં વિગ્રહ-ગતિ પ્રાપ્ત, સમુદ્ધાત કેવલી, અયોગી, સિદ્ધ બધાં અનાહારક છે. તે બધાં પ્રથમ સમયે અપ્તેશ અને દ્વિતીયાદિ સમયે સપ્તેશ કહેવાય.

બહુપણના દંડકમાં વિશેષ કહે છે - જીવ પદમાં, એકેન્દ્રિય પદમાં કેટલાંક સપ્તેશ, કેટલાંક અપ્તેશ એવો એક ભંગ થશે. કેમકે તે બંનેમાં વિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત સપ્તેશ અને અપ્તેશ જીવો લાભે છે નૈરયિક અને બેઈન્દ્રિયાદિનો ઉત્પાદ થોડો છે.

તેમાં એક, બે આદિ અનાહારકો હોવાથી છ ભંગો છે. તેમાં બે ભાંગા બહુવચનાંત અને ચાર એકવચન-બહુવચન સંયોગથી છે. કેમકે અહીં બહુપણનો અધિકાર છે. માટે એકવચન નથી.

સિદ્ધમાં ત્રણ ભંગ છે, સપ્તેશપદ બહુવચનવાળુ જ હોય. - X - ભવ્ય, અભવ્ય નિયમથી સપ્તેશ, નારકાદિ સપ્તેશ કે અપ્તેશ, ઘણાં જીવો સપ્તેશ જ હોય, નારકાદિ ત્રણ ભંગવાળા છે. એકેન્દ્રિયો સપ્તેશ, અપ્તેશ હોય તે એક ભંગ. સિદ્ધોને ભવ્યાભવ્ય વિશેષણ ન હોય. માટે તે ન કહ્યું. 'ન ભવ્ય ન અભવ્ય' વિશેષણવાળાના બે દંડક છે - X - માત્ર તેમાં જીવપદ, સિદ્ધપદ જ કહેવા. નારકાદિ પદોને નોભવ્ય નોઅભવ્ય વિશેષણ નથી. પૃથકત્વ દંડકમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ ભંગ લેવા.

સંજીઓમાં જે બે દંડક છે, તેમાં બીજા દંડકમાં જીવાદિપદોમાં ત્રણ ભંગ છે. તેમાં સંજી જીવો કાળથી સપ્તેશ છે. પણ ઉત્પાદ વિરહ પછી એક જીવની ઉત્પત્તિમાં પ્રથમપણામાં સપ્તેશો, અપ્તેશ થાય. ઘણાંની ઉત્પત્તિની પ્રથમતામાં સપ્તેશો, અપ્તેશો થાય. એ રીતે ત્રણ ભંગ છે. એ પ્રમાણે બધાં પદોમાં જાણવું. માત્ર તેમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને સિદ્ધ પદો ન કહેવા. કેમકે તેમાં સંજી વિશેષણનો અભાવ છે અસંજીમાં બીજા દંડકમાં પૃથ્વી આદિ પદો છોડીને ત્રણ ભંગ કહેવા. પૃથ્વી આદિ પદોમાં સપ્તેશા-અપ્તેશા એ એક જ ભંગ કહેવો, કેમકે તેમાં ઘણાં જીવોની ઉત્પત્તિ સંભવે છે, તેથી અપ્તેશત્વનું બહુત્વ છે નૈરયિકોથી વ્યંતર સુધી સંજીનું પણ અસંજીત્વ જાણવું. કેમકે તેમાં અનેક અસંજીજીવો મરણ પામીને ઉત્પન્ન થાય છે - X - X - જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકો, સિદ્ધો ન કહેવા, કેમકે તેમાં અસંજીત્વ ન સંભવે. 'નોસંજી નોઅસંજી'ના બીજા દંડકમાં જીવ, મનુષ્ય, સિદ્ધ પદમાં ઉક્તરૂપ ત્રણ ભાંગા છે. કેમકે તેમાં ઘણાં અવસ્થિતો લાભે છે અને ઉત્પદમાન એકાદિનો સંભવ છે. નૈરયિકાદિને નોસંજી નોઅસંજી વિશેષણ ન ઘટે. - - સલેશ્યના બે દંડકમાં ઔદિક દંડકવત્ જીવ, નારકાદિ કહેવા. કેમકે જીવત્વ માફક સલેશ્યપણું પણ અનાદિ છે. - X - માત્ર તેમાં સિદ્ધ પદ ન કહેવું. કેમકે સિદ્ધો અલેશ્ય છે.

કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાવાળા જીવો અને નૈરયિકોના પ્રત્યેકના બે દંડક આહારક જીવાદિ માફક ઉપયોગપૂર્વક કહેવા. માત્ર જે જીવ, નારક આદિને એ લેશ્યા હોય તે કહેવી. આ લેશ્યા જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકને ન હોય. - X - તેજોલેશ્યાના બીજા દંડકમાં જીવાદિપદોમાં તે જ ત્રણ ભંગો છે. પૃથ્વી, અપ્, વનસ્પતિમાં છ ભંગો કહેવા. કેમકે આમાં તેજોલેશ્યા એકાદિ દેવો પૂર્વોત્પન્ન અને ઉત્પદમાન હોય, તેઓ લાભે છે, તેથી સપ્તેશ અને અપ્તેશનું એકત્વ-બહુત્વ સંભવે છે. અહીં નારક, તેઉ, વાયુ, વિકલેન્દ્રિય, સિદ્ધ પદો ન કહેવા, તેમને તેજોલેશ્યાનો અભાવ છે. પદ્મ-શુક્લ લેશ્યાના બીજા દંડકમાં જીવાદિ પદોમાં તે જ ત્રણ ભંગો કહેવા. અહીં પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય, વૈમાનિક પદો જ કહેવા. કેમકે બીજાને તે લેશ્યા ન હોય. અલેશ્યમાં જીવ, મનુષ્ય, સિદ્ધો જ કહેવા, બીજાને તેનો સંભવ નથી. તેમાં જીવ અને સિદ્ધના ત્રણ ભંગ, મનુષ્યોમાં છ ભંગો છે. - X - X -

સમ્યગ્ દષ્ટિના બે દંડકમાં સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયે અપ્રદેશત્વ, દ્વિતીયાદિમાં સપ્રદેશત્વ. તેમાં બીજા દંડકમાં જીવાદિ પદોમાં ત્રણ ભંગ. વિકલેન્દ્રિયમાં છ ભંગ જાણવા. કેમકે તેઓમાં પૂર્વોત્પન્ન અને ઉત્પદમાન એકાદિ સાર્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ લાભે છે, તેથી સપ્રદેશત્વ-અપ્રદેશત્વમાં એકત્વ-બહુત્વ સંભવ છે. અહીં એકેન્દ્રિયપદ ન કહેવા, કેમકે તેઓમાં સમ્યગ્દર્શનનો અભાવ છે.

મિથ્યાદષ્ટિના બીજા દંડકમાં જીવાદિ પદમાં ત્રણ ભંગ છે. કેમકે મિથ્યાત્વ પ્રતિપન્ન ઘણા છે, સમ્યક્ત્વભંશે એકાદિનો સંભવ છે એકેન્દ્રિયોમાં સપ્રદેશો-અપ્રદેશો એક જ ભંગ છે. - X - અહીં સિદ્ધો ન કહેવા કેમકે તેઓમાં મિથ્યાત્વનો અભાવ છે - - સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ પાણને પામેલા અને પામતા એકાદિ જીવો પણ હોય માટે તેમાં છ ભંગો છે. અહીં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, સિદ્ધ પદોને ન કહેવા, તેમને ન સંભવે.

‘સંયત’ જીવ પદોમાં ત્રણ ભંગ, કેમકે સંયમને પામેલાં ઘણાં અને પામતો એકાદિ જીવ હોય. આ જીવપદ, મનુષ્યપદમાં જ કહેવું. બીજે સંયતત્વનો અભાવ છે. ‘અસંયત’પણું પામેલા ઘણાં, સંયતત્વ થકી પડેલ એકાદ જીવ હોય તેથી ત્રણ ભંગ. એકેન્દ્રિયને એક જ ભંગ. સિદ્ધ પદનો અહીં અસંભવ છે. - - સંયતા સંયતના બહુત્વ દંડકમાં દેશવિરતિને પામેલા ઘણાં અને પામતા એકાદિ જીવ હોય માટે ત્રણ ભંગ સંભવે છે. અહીં જીવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્યપદ જ કહેવા. બીજાને તેનો સંભવ નથી. નોસંયત નોઅસંયતમાં જીવ, સિદ્ધ કહેવા.

સકષાયી સદા અવસ્થિત હોવાથી સપ્રદેશા એ એક ભંગ. ઉપશમ શ્રેણીથી પડતા હોવાથી સકષાયત્વને એકાદિ જીવ પામે છે માટે સપ્રદેશો અને અપ્રદેશ, તથા સપ્રદેશો-અપ્રદેશો એ બે ભંગ બીજા કહેવા. નૈરચિકાદિમાં ત્રણ ભંગા પ્રતીત જ છે. એકેન્દ્રિયોને અભંગક કહ્યા, કેમકે ઘણાં ભંગનો અભાવ તે અભંગક અર્થ છે, અહીં સપ્રદેશ-અપ્રદેશ એક જ ભંગ છે. - X - સિદ્ધો અકષાયી હોવાથી અહીં ન કહેવા.

ક્રોધ કષાયીના બીજા દંડકમાં જીવપદ અને પૃથ્વી આદિ પદોમાં સપ્રદેશો અને અપ્રદેશો એ એક ભંગ. બાકીનાને ત્રણ ભંગ છે. સકષાયીની જેમ ક્રોધકષાયી જીવ પદમાં ત્રણ ભંગ કેમ ન કહ્યા? અહીં માન-માયા-લોભથી નિવૃત્ત, પણ ક્રોધને પામેલ ઘણાં જીવો હોય છે. કેમકે પ્રત્યેકે ક્રોધકષાયીની રાશિ અનંત છે. - X - દેવ પદોમાં તેરે દંડકમાં છ ભંગો કહેવા, તેઓમાં ક્રોધોદયીનું અલ્પત્વ હોવાથી એકત્વ, બહુત્વથી સપ્રદેશત્વ, અપ્રદેશત્વનો સંભવ છે. માન, માયા કષાયીને બીજા દંડકમાં - નૈરચિક અને દેવોમાં માન અને માયાના ઉદયવાળા થોડા જ હોય છે, પૂર્વોક્ત વ્યાયથી તેમાં છ ભંગ થાય. લોભકષાયીની ભાવના ક્રોધ સૂત્રવત્ કરવી. લોભોદયવાળા નૈરચિક અલ્પ હોવાથી છ ભંગો. - X - દેવો લોભ પ્રચુર છે, નૈરચિકો ક્રોધ પ્રચુર છે. અકષાયીના બીજા દંડકમાં જીવ, મનુષ્ય, સિદ્ધ પદોમાં ત્રણ ભંગો છે, બીજાનો સંભવ નથી.

મત્યાદિના ભેદથી અવિશેષિત તે ઔદિકજ્ઞાન. તેમાં તથા મતિ-શ્રુત જ્ઞાનમાં બહુત્વ દંડકમાં, જીવાદિ પદોમાં ત્રણ ભંગ. તેમાં ઔદિકજ્ઞાની, મતિ-શ્રુતજ્ઞાનીઓ સદા અવસ્થિતત્વથી સપ્રદેશા હોય, તેથી ‘સપ્રદેશ’ એક ભંગ. મિથ્યાજ્ઞાનથી નિવર્તી, માત્ર

મત્યાદિજ્ઞાન પામતા તથા મતિ, શ્રુત અજ્ઞાનથી નિવર્તતા અને મતિ-શ્રુતને પામતા એકાદિ જીવો હોય, તેથી સપ્રદેશો અને અપ્રદેશ તથા સપ્રદેશો, અપ્રદેશો એ બે, એમ ત્રણ ભંગ. વિકલેન્દ્રિયમાં સાર્વાદન સમ્યક્ત્વથી મતિજ્ઞાનવાળા એકાદિ જીવ સંભવે માટે છ ભંગ. અહીં યથાયોગ પૃથ્વી આદિ જીવો અને સિદ્ધો ન કહેવા, કેમકે તેઓનો અસંભવ છે એ પ્રમાણે અવધિ આદિમાં ત્રણ ભંગ, તેમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને સિદ્ધો ન કહેવા. મન:પર્યાયમાં જીવો અને મનુષ્યો કહેવા. કેવલ દંડકમાં જીવ, સિદ્ધ, મનુષ્યો કહેવા. - X - સામાન્ય અજ્ઞાનમાં, મતિશ્રુત અજ્ઞાનમાં જીવાદિમાં ત્રણ ભંગ. તેઓ સદા અવસ્થિત હોવાથી ‘સપ્રદેશો’ એક ભંગ. જ્ઞાનને મૂકીને મતિ અજ્ઞાનાદિપણે પરિણમે છે. ત્યારે એકાદિના સંભવથી સપ્રદેશો અને અપ્રદેશ આદિ બીજા બે ભંગ. પૃથ્વી આદિમાં એક જ ભંગ. અહીં ત્રણે અજ્ઞાનમાં સિદ્ધો ન કહેવા. વિભંગમાં જીવાદિમાં ત્રણ ભંગ. અહીં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, સિદ્ધો ન લેવા.

ઔદિક જીવાદિ માફક જીવાદિ બે દંડકમાં સયોગી કહેવા. સયોગી નિયમા સપ્રદેશ. નારકાદિ સપ્રદેશ કે અપ્રદેશ. ઘણાં જીવો સપ્રદેશ છે. નારકાદિ ત્રણ ભંગવાળા છે. એકેન્દ્રિયો ત્રીજા ભંગાવાળા છે અહીં સિદ્ધ પદ ન કહેવું. મનોયોગી - સંજી, વાયોગી - એકેન્દ્રિય સિવાય, કાયયોગી - બધાં એકેન્દ્રિયાદિ. એ જીવાદિમાં ત્રણ ભંગ. - X - વિશેષ એ કે કાયયોગી-એકેન્દ્રિયોમાં સપ્રદેશો-અપ્રદેશો એક જ ભંગ. આ ત્રણે યોગના દંડકમાં જીવાદિ યથાસંભવ કહેવા, સિદ્ધો ન કહેવા. અયોગીની વક્તવ્યતા અલેશ્ય માફક જાણવી. બીજા દંડકમાં અયોગીમાં જીવ અને સિદ્ધ પદમાં ત્રણ ભંગ. મનુષ્યોમાં છ ભંગ.

સાકાર, અનાકાર ઉપયોગવાળા નૈરચિકાદિમાં ત્રણ ભંગ. જીવ, પૃથ્વી પદમાં એક જ ભંગ, - X - સિદ્ધોને એક સમયોપયોગિપણું છે તો પણ બંને ઉપયોગની પ્રાપ્તિ અસકૃત્ અને સકૃત્ હોવાથી સપ્રદેશ અને અપ્રદેશત્વ જાણવું. - X - તેઓને સકૃત્, અસકૃત્થી ત્રણ ભંગ થાય.

અનાકારોપયોગમાં પણ સકૃત્, અસકૃત્ અને ઉભય પ્રાપ્તિને આશ્રીને ત્રણ ભંગ. - - સકષાયીની જેમ સવેદક જાણવા. કેમકે વેદવાળાઓને પણ જીવાદિ પદમાં ત્રણ ભંગ, એકેન્દ્રિયોમાં એક ભંગ થાય છે વેદ પામેલાને તથા શ્રેણિ ભંશ બાદ વેદને પામતા એકાદિ જીવને અપેક્ષી ત્રણ ભંગ જાણવા. - X - નપુંસક વેદમાં બને દંડકમાં એકેન્દ્રિયોમાં એક જ ભંગ જાણવો. સ્ત્રી, પુરુષ દંડકમાં દેવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યો જ કહેવા, નપુંસકમાં દેવોને વર્જવા. - X -

અવેદકને અકષાયીવત્ જાણવા. જીવ, મનુષ્ય, સિદ્ધમાં ત્રણ ભંગ કહેવા. ઔદિક માફક સશરીરી કહેવા, જીવ પ્રદેશમાં સપ્રદેશત્વ જ કહેવું. નૈરચિકાદિમાં ત્રણ ભંગ કહેવા. - - ઔદારિકાદિ શરીરીમાં જીવપદ, એકેન્દ્રિયપદમાં બહુત્વમાં ત્રીજો ભંગ થાય છે - X - X - બાકીનાના ત્રણ ભંગ થાય કેમકે તેમાં પ્રતિપન્નો ઘણાં મળે છે. તથા ઔદારિક અને વૈકિયને છોડીને ઔદારિક, વૈકિયને પામતા એકાદિ જીવો મળે છે. ઔદારિકમાં નૈરચિકો અને દેવો ન કહેવા. વૈકિયમાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ,

વનસ્પતિ અને વિકલેન્દ્રિયો ન કહેવા. એકેન્દ્રિયમાં ત્રીજો ભંગ વાયુની વૈક્રિય ક્રિયાથી કહ્યો છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, મનુષ્યો વૈક્રિયલબ્ધિવાળા થોડા છે, તો પણ તેઓમાં ત્રણ ભંગ છે. - X -

આહારકશરીરીમાં જીવ અને મનુષ્યમાં છ ભંગો જાણવા. કેમકે તેઓ અલ્પ છે. - - તૈજસ, કાર્મણ શરીરને આશ્રીને જીવાદિ કહેવા. તેમાં ઔદિક જીવો સપ્રદેશો જ કહેવા, કેમકે તૈજસાદિનો સંયોગ અનાદિન છે. નારકાદિ ત્રણ ભંગવાળા છે. એકેન્દ્રિયોને ત્રીજો ભંગ છે. આ શરીરાદિ દંડકમાં સિદ્ધ પદ ન કહેવું. સપ્રદેશાદિત્વપણે કહેવા યોગ્ય અશરીરી જીવાદિમાં, જીવપદમાં, સિદ્ધ પદમાં ત્રણ ભંગ કહેવા.

આહાર પર્યાપ્તિમાં જીવ અને પૃથ્વી આદિ પદોમાં ઘણાં જીવો છે, અપર્યાપ્તિ તજી પર્યાપ્તિ ભાવને પામતાં પણ ઘણાં છે, માટે એક જ ભંગ જાણવો. બાકીના જીવોમાં ત્રણ ભંગ જાણવા. ભાષા, મન પર્યાપ્તને બહુશ્રુત અભિમત કોઈ કારણથી એકત્વરૂપે કહેલ છે. તેને સંજ્ઞી જીવો વત્ જાણવા. અહીં પંચેન્દ્રિયો જ કહેવા. - X -

પર્યાપ્તિ સ્વરૂપ [ટુંકમાં] - જે કરણથી આત્મા ખાદ્ય આહાર પચાવવા સમર્થ થાય, તે કરણ નિષ્પત્તિ તે આહાર પર્યાપ્તિ. - X - જીવ જે કરણ દ્વારા ઔદારિકાદિ શરીરને યોગ્ય દ્રવ્યો ગ્રહણ કરીને તે દ્રવ્યોને ઔદારિકાદિ ભાવે પરિણામે, તે કરણની નિષ્પત્તિ તે શરીરપર્યાપ્તિ. જે કરણ દ્વારા સ્પર્શાદિ ઈન્દ્રિયોને યોગ્ય દ્રવ્યો ગ્રહણ કરીને પોતાના વિષયો જાણવા સમર્થ થાય છે, તે કરણની નિષ્પત્તિ તે ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિ. જે કરણથી આનપ્રાણ યોગ્ય દ્રવ્યોને અવલંબી, તે દ્રવ્યોને આનપ્રાણપણે બહાર કાઢવા સમર્થ થાય તે આનપ્રાણ પર્યાપ્તિ. જે કરણ દ્વારા સત્યાદિ ભાષાને યોગ્ય દ્રવ્યોને અવલંબી. - X - ભાષાના નિસર્જનમાં સમર્થ થાય તે કરણની નિષ્પત્તિ. તે ભાષા પર્યાપ્તિ. જે કરણ દ્વારા આત્મા મનન કરવા સમર્થ થાય તે કરણની નિષ્પત્તિ તે મન:પર્યાપ્તિ. - - અહીં જીવ પદ, પૃથ્વીપદમાં એક જ ભંગ કહેવો - X - બાકીના જીવોમાં પૂર્વોક્ત છ ભંગો કહેવા. - X - શરીર અપર્યાપ્તિમાં જીવ અને એકેન્દ્રિયનો એક જ ભંગ કહેવો, બીજે ત્રણ ભંગ કહેવા. - X - નારક, દેવ, મનુષ્યોમાં છ ભંગ જાણવા. ભાષા અને મનપર્યાપ્તિ - અપર્યાપ્તિમાં જેઓને ભાષા અને મનની યોગ્યતા હોય તો પણ અસિદ્ધિ હોય તેવા માત્ર પંચેન્દ્રિયો જ છે. જેઓને આ પર્યાપ્તિનો અભાવ હોય, તેઓમાં એકેન્દ્રિયો પણ હોવા જોઈએ. તે હોય તો જીવપદે માત્ર ત્રીજો ભંગ થાય, પણ તેમ નથી. સૂત્રકાર કહે છે - જીવાદિના ત્રણ ભંગો કહેવા. તાત્પર્ય એ કે જે જીવોને જન્મથી ભાષા અને મનની યોગ્યતા હોય પણ તેની અસિદ્ધિ હોય તે જ જીવો અહીં અપર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્તિ કહેવા, તેમાં જીવો અને પંચેન્દ્રિયો આવે - X - નૈરયિક, દેવ, મનુષ્યને છ ભંગ કહેવા - X - અહીં સિદ્ધ પદ ન કહેવું.

પૂર્વોક્ત દ્વારની સંગ્રહ ગાથા કહે છે - સપ્રદેશ - કાળથી જીવો સપ્રદેશ અને અપ્રદેશ છે. આહારકા - તે રીતે આહારક અને અનાહારક. ભવિયા - ભવ્ય, અભવ્ય, ઉભય નિષેધવાળા. સન્નિ - સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી અને બંનેના નિષેધવાળા. લેસ - સલેશ્યા, કૃષ્ણાદિ લેશ્યા, અલેશ્યા. વિદ્ધિ - સમ્યગ્ દૈત્યાદિ ત્રણ. સંયત - સંયત, અસંય, મિશ્ર.

કસાય - કોઠાદિ કષાયવાળા, અકષાયી. ઇત્યાદિ - X - જીવ અધિકારથી કહે છે -

● સૂત્ર-૨૮૮ થી ૨૯૦ :-

[૨૮૮] ભગવન્ ! જીવો પ્રત્યાખ્યાની, અપ્રત્યાખ્યાની કે પ્રત્યાખ્યાન-અપ્રત્યાખ્યાની ? ગૌતમ ! ત્રણે હોય - સર્વ જીવો માટે પુચ્છા-ગૌતમ ! નૈરયિકો અપ્રત્યાખ્યાની છે યાવત્ ચતુરિન્દ્રિય. બીજા બેનો નિષેધ કર્યો. પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિકો પ્રત્યાખ્યાની નથી પણ બીજા બે ભંગ હોય. મનુષ્યોને ત્રણે ભંગ હોય. બાકીના જીવો નૈરયિકવત્ કહેવા.

ભગવન્ ! જીવો પ્રત્યાખ્યાનને જાણે ? અપ્રત્યાખ્યાનને જાણે ? પ્રત્યાખ્યાના પ્રત્યાખ્યાનને જાણે ? ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયો ત્રણેને જાણે. બાકીના પચ્ચક્ષાણાદિ ત્રણેને ન જાણે.

ભગવન્ ! જીવો, પ્રત્યાખ્યાન કરે ?, અપ્રત્યાખ્યાન કરે ? પ્રત્યાખ્યાના-પ્રત્યાખ્યાન કરે ? ઔદિક પ્રમાણે જાણવું. - - ભગવન્ ! જીવો, પ્રત્યાખ્યાન-અપ્રત્યાખ્યાન કે પ્રત્યાખ્યાનપ્રત્યાખ્યાનથી નિર્વર્તિત આયુવાળા છે ? ગૌતમ ! જીવો અને વૈમાનિકો પ્રત્યાખ્યાન નિર્વર્તિત આદિ ત્રણે વાળા છે બાકી અપ્રત્યાખ્યાન-નિર્વર્તિતાયુ છે.

[૨૮૯] પ્રત્યાખ્યાન, જાણે, કરે, આયુનિર્વૃત્તિ, સપ્રદેશ ઉદ્દેશમાં ચાર દંડકો છે - - [૨૯૦] ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૨૮૮ થી ૨૯૦ :-

પચ્ચક્ષાણી - સર્વ વિરત, અપચ્ચક્ષાણિ - અવિરત, ત્રીજા તે દેશવિરત. પ્રત્યાખ્યાન, દેશપ્રત્યાખ્યાનનો નિષેધ છે. કેમકે નૈરયિકાદિ અવિરત છે. પ્રત્યાખ્યાન તેના જ્ઞાનથી થાય, માટે જ્ઞાનસૂત્ર. તેમાં નારક આદિ દંડકોક્ત પંચેન્દ્રિયો, સમનસ્ક હોવાથી, સમ્યગ્દૈષ્ટિપણું હોય તો જ્ઞાપરિજ્ઞાથી પ્રત્યાખ્યાનાદિ ત્રણેને જાણે. એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિયો ન જાણે. પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી થાય, માટે કરણ સૂત્ર. પ્રત્યાખ્યાન આયુબંધનો હેતુ પણ છે, માટે આયુસૂત્ર. જીવપદમાં જીવો પ્રત્યાખ્યાનાદિ ત્રણે વડે નિબદ્ધ આયુવાળા કહેવા. વૈમાનિકો પણ તેમજ છે. બાકીના અપ્રત્યાખ્યાન નિર્વૃત્તાયુ છે. - X - પ્રત્યાખ્યાનને માટે એક દંડક છે. બીજા ત્રણ છે.

⊛ શતક-૬, ઉદ્દેશો-૫-‘તમસ્કાય’ ⊛
— X — X — X — X —

o સપ્રદેશ જીવો કહ્યા. હવે સપ્રદેશ એવા તમસ્કાય કહે છે -

● સૂત્ર-૨૯૧ :-

ભગવન્ ! આ તમસ્કાય શું છે ? પૃથ્વી કે પ્રાણી તમસ્કાય કહેવાય ? ગૌતમ ! પૃથ્વી ન કહેવાય, પણ પ્રાણી ‘તમસ્કાય’ કહેવાય. એમ કેમ ? ગૌતમ ! કેટલોક પૃથ્વીકાય શુભ છે, દેશને પ્રકાશિત કરે છે, કેટલોક પૃથ્વીકાય પ્રકાશિત નથી કરતો, તેથી એમ કહ્યું - - ભગવન્ ! તમસ્કાયના આદિ અને અંત કયાં છે ? ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપની બહાર તિર્ણા અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્ર પછી અરુણવરદ્વીપની

બાહ્ય વેદિકાંતથી અરુણોદય સમુદ્રમાં ૪૨,૦૦૦ યોજન ગયા પછી ઉપરિતન જલાંતથી એક પ્રદેશ શ્રેણિએ આ તમસ્કાય ઉત્પન્ન થઈ, ૧૭૨૧ યોજન ઉંચો જઈ, ત્યાંથી તિર્થો વિસ્તાર પામતો સૌંદર્યાદિ ચાર કલ્પોને આસ્થાદીને ઉંચે બ્રહ્મલોક કલ્પે રિષ્ટ વિમાનના પ્રસ્તટ સુધી સંપ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાં તેનો અંત છે.

ભગવન્ ! તમસ્કાય કેવા આકારે છે ? ગૌતમ ! નીચે કોડીયા આકારે, ઉપર કુક્કડાના પાંજરાના આકારે સંસ્થિત છે - - ભગવન્ ! તમસ્કાયનો વિષ્કંભ અને પરિક્ષેપ કેટલો છે ? ગૌતમ ! તમસ્કાય બે ભેદે - સંખ્યાત વિસ્તૃત, અસંખ્યાત વિસ્તૃત. સંખ્યાત છે, તે વિસ્તારથી સંખ્યાત યોજન, પરિક્ષેપથી અસંખ્યાત યોજન છે. અસંખ્યાત વિસ્તૃત છે, તે બંનેથી અસંખ્યાત યોજન છે - ભગવન્ ! તમસ્કાય કેટલો મોટો છે ? ગૌતમ ! સર્વદ્વીપ-સમુદ્રોની મધ્યે-સર્વાભ્યંતર જંબૂદ્વીપ નામે દ્વીપ યાવત્ પરિક્ષેપ વડે કહ્યો છે. કોઈ મોટી ઋદ્ધિવાળો યાવત્ મહાનુભાવ દેવ 'આ ચાલ્યો' એમ કરીને ત્રણ ચપટી વગાડતા ૨૧-વાર તે સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપને ફરીને શીઘ્ર આવે, તે દેવ, તેની ઉત્કૃષ્ટ અને ત્વરાવાળી યાવત્ દેવગતિ વડે જતો જતો યાવત્ એક, બે કે ત્રણ દિન ચાલે, ઉત્કૃષ્ટ છ માસ ચાલે, તો કોઈ તમસ્કાય સુધી પહોંચે અને કોઈ તમસ્કાય સુધી ન પહોંચે, હે ગૌતમ ! તમસ્કાય એટલો મોટો છે.

ભગવન્ ! તમસ્કાયમાં ઘર કે ગૃહાપણ છે ? તે અર્થ યોગ્ય નથી. - - ભગવન્ ! તમસ્કાયમાં ગામ યાવત્ સંનિવેશ છે ? તે અર્થ યોગ્ય નથી. - - ભગવન્ ! તમસ્કાયમાં ઉદાર મેઘ સંસ્વેદે, સમૂર્ણે કે સંવર્ષે ? - હા, તેમ થાય. - - ભગવન્ ! શું તેને દેવ કે અસુર કે નાગ કરે છે ? ગૌતમ ! દેવ પણ કરે, અસુર કે નાગ પણ કરે. - - ભગવન્ ! તમસ્કાયમાં બાદર સ્તનિત શબ્દ કે બાદર વિજળી છે ? હા, છે - ભગવન્ ! તેને દેવાદિ કરે ? - ત્રણે પણ કરે. - - ભગવન્ ! તમસ્કાયમાં બાદર પૃથ્વી કે અગ્નિકાય છે ? ના, તે અર્થ યોગ્ય નથી, વિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત સિવાય જાણવું.

ભગવન્ ! તમસ્કાયમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર, તારા છે ? તે અર્થ યોગ્ય નથી, પણ તેની પડખે છે. - - ભગવન્ ! તમસ્કાયમાં ચંદ્રપ્રભા કે સૂર્યપ્રભા છે ? તે અર્થ યોગ્ય નથી. પણ કાદૂષણિકા છે. ભગવન્ ! તમસ્કાયનો વર્ષ કેવો છે ? ગૌતમ ! કાળો, કાળી કાંતિવાળો, ગંભીર, રોમ હર્ષજનક, ભીમ, ઉત્સાહનક, પરમકૃષ્ણ વર્ણનો કહ્યો છે કેટલાંક દેવ પણ તેને જોઈને ક્ષોભ પામે. કદાચ કોઈ તેમાં પ્રવેશે, તો પછી શીઘ્ર, ત્વરિત જલ્દી તેને ઉલ્લંઘી જાય.

ભગવન્ ! તમસ્કાયના કેટલા નામ છે ? ગૌતમ ! ૧૩, તે આ - તમ, તમસ્કાય, અંધકાર, મહાંધકાર, લોકાંધકાર, લોકતમિસ્ર, દેવાંધકાર, દેવતમિસ્ર, દેવારણ્ય, દેવવ્યૂહ, દેવપરિઘ, દેવપ્રતિક્ષોભ, અરુણોદયસમુદ્ર.

ભગવન્ ! તમસ્કાય, પૃથ્વી-પાણી-જીવ કે પુદ્ગલ પરિણામ છે ? ગૌતમ ! પૃથ્વી પરિણામ નથી. પાણી-જીવ-પુદ્ગલ ત્રણે પરિણામ છે. ભગવન્ ! તમસ્કાયમાં

સર્વે પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ પૃથ્વી યાવત્ પ્રસકાયિકપણે પૂર્વે ઉપજ્યા છે ? હા, ગૌતમ ! અનેક વાર કે અનંતવાર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે. પણ બાદર-પૃથ્વી કે અગ્નિપણે ઉત્પન્ન થયા નથી.

● વિવેચન-૨૯૧ :-

તમસ્ પુદ્ગલોની રાશિ, તે તમસ્કાય. તેનો કોઈ નિયત સ્કંધ જ અહીં વિવક્ષિત છે. તે પૃથ્વી કે પાણીની રજનો સ્કંધ હોય, કેમકે બીજો સ્કંધ તેના જેવો હોતો નથી. - X - પૃથ્વીકાયમાં કોઈ ભાસ્વર હોય, તે વિવક્ષિત ક્ષેત્રને પ્રકાશે છે, કોઈ પૃથ્વીકાય અંધ પત્યરવત્ પ્રકાશતો નથી. અપ્કાયનો અપ્રકાશક છે. તમસ્કાય સર્વથા અપ્રકાશક હોવાથી અપ્કાય પરિણામવત્ જ છે. ઉપર-નીચે એક જ પ્રદેશ છે તે એક પ્રદેશિકા શ્રેણિ, તે શ્રેણિ-સમભિત્તિપણે છે - X - X - તમસ્કાય સ્તિબુકાકારે જલ જીવરૂપ છે. તમસ્કાયની વિસ્તીર્ણતા સંબંધે હવે પછી કહેશે.

પ્રજાપકના આલેખ્યમાં આલેખેલાં અરુણ સમુદ્રાદિનું અધિકરણપણું દર્શાવવા 'અધો' ઘટ્યાદિ કહ્યું છે. તમસ્કાયનો નીચેનો આકાર શરાવ-બુદ્ધનની જેવો છે. કેમકે સમજલાંતની ઉપર ૧૭૨૧ યોજન સુધી તે વલય સંસ્થાને છે. વિષ્કંભ - વિસ્તાર, આચામ - ઉંચાઈ. આદિથી ઉંચે સંખ્યેય યોજન સુધી સંખ્યેય યોજન વિસ્તારવાળો, પછી અસંખ્યેય યોજન વિસ્તારવાળો છે કેમકે તે વિસ્તારગામી કહ્યો છે. તેનું વિસ્તૃત્વ સંખ્યાત યોજન હોવા છતાં અસંખ્યાતતમ દ્વીપનો પરિક્ષેપ તેની બૃહતરતા છે, તેથી જ તેનો પરિક્ષેપ અસંખ્યાત સહસ્ર યોજન કહ્યો.

દેવના મહર્દ્ધિકાદિ વિશેષણ કયાં સુધી છે ? ગમન સામર્થ્યના પ્રકર્ષને જણાવવા માટે છે. અતિ શીઘ્રપણું દર્શાવવા 'ચપટી' કહી છે. કેવલ - સંપૂર્ણ, પરિપૂર્ણ. કલ્પ - સ્વકાર્ય કરણે સમર્થ. - X - X - મોટા મેઘો સંસ્વેદ પામે છે - તદ્જનક પુદ્ગલોની સ્નેહ સંપતિથી સંમૂર્ણ છે. મેઘના પુદ્ગલોથી તેની તદાકારપણે ઉત્પત્તિ થાય છે. - X - અહીં બાદર વિદ્યુત્થી બાદર તેજસ્કાયિક ન સમજવા. કેમકે અહીં જ તેમનો નિષેધ કરાશે. પણ તે દેવજનિત ભાસ્કર પુદ્ગલો છે. કેમકે ત્યાં બાદર પૃથ્વી તેજસ ન હોય, બાદર પૃથ્વી રત્નપ્રભાદિ આઠમાં, પર્વતમાં, વિમાનમાં હોય, બાદર અગ્નિ મનુષ્યક્ષેત્રમાં જ હોય. વિગ્રહ ગતિમાં વર્તતા બાદર પૃથ્વી અને બાદર અગ્નિ તમસ્કાયવાળા પ્રદેશમાં હોઈ શકે.

તમસ્કાય નજીક ચંદ્રાદિ છે - X - પણ તેની પ્રભા નહીં જેવી છે. તમસ્કાય કાળો અને કાળી દીપ્તિવાળો છે. ગંભીર અને ભયાનક હોવાથી રુંવાડા ઉભા કરનાર છે. કારણ કે તે ભીષ્મ અને ઉત્કંપનો હેતુ છે. સારાંશ એ કે - દેવ પણ તેને જોતા ક્ષોભ પામે, પ્રવેશતા ડરે, કાચગતિના અતિવેગથી, મનોગતિના અતિવેગથી જલ્દીથી બહાર નીકળી જાય.

અંધકારરૂપ હોવાથી તમ, અંધકાર રાશિરૂપ હોવાથી તમસ્કાય, તમોરૂપ હોવાથી અંધકાર, મહોતમો રૂપથી મહાંધકાર, તેવા બીજા અંધકાર અભાવે લોકાંધકાર, - X - દેવોને અંધકાર રૂપત્વથી દેવાંધકાર, - X - તથાવિધ જંગલરૂપત્વથી દેવારણ્ય,

ચકાદિવ્યૂહ માફક દુર્ભેદત્વથી દેવવ્યૂહ, દેવોને ભયોત્પાદકત્વથી દેવપરિઘ, દેવોને ક્ષોભકત્વથી દેવપ્રતિક્ષોભ, અરુણોદયના વિકારથી અરુણોદ. છે.

- X - તમસ્કાય કયા પદાર્થનો પરિણામ છે ? - X - X - તમસ્કાયમાં બાદર વાયુ, બાદર વનસ્પતિ, ત્રસો ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે વાયુ, વનસ્પતિની ઉત્પત્તિ અપ્કાયમાં સંભવે છે, બીજા જીવોની ઉત્પત્તિ સંભવતી નથી - X - તમસ્કાય સાદેશ્યથી કૃષ્ણરાજિ પ્રકરણ-

● સૂત્ર-૨૯૨ થી ૨૯૪ :-

[૨૯૨] કૃષ્ણરાજિ કેટલી છે ? ગૌતમ ! આઠ. તે ક્યાં છે ? ગૌતમ ! સનકુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પની ઉપર, બ્રહ્મલોક કલ્પના રિષ્ટ વિમાન પ્રસ્તટની નીચે છે. અખાડાની માફક સમયતુરસ આકારે રહેલ આઠ કૃષ્ણરાજિ છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, દક્ષિણ, ઉત્તરમાં બબ્બે છે. પૂર્વાભ્યંતર કૃષ્ણરાજિ દક્ષિણ બાહ્ય કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શેલી છે. દક્ષિણાભ્યંતર, પશ્ચિમ બાહ્યને સ્પર્શેલી છે પશ્ચિમાભ્યંતર, ઉત્તર બાહ્યને સ્પર્શેલી છે ઉત્તરાભ્યંતર, પૂર્વબાહ્યને સ્પર્શેલી છે. પૂર્વ-પશ્ચિમની બે બાહ્ય કૃષ્ણરાજિ છ ખૂણી છે. ઉત્તર-દક્ષિણની બાહ્ય બે કૃષ્ણરાજિ ત્રિકોણ છે. પૂર્વ-પશ્ચિમની બે અભ્યંતર, તે ચોરસ છે. ઉત્તર-દક્ષિણની બે અભ્યંતર કૃષ્ણરાજિઓ ચોરસ છે.

[૨૯૩] પૂર્વ-પશ્ચિમની છ ખૂણી, દક્ષિણ-ઉત્તરની બાહ્ય કૃષ્ણરાજિ ત્રિખૂણી, બીજી બધી અભ્યંતર કૃષ્ણરાજિ ચોરસ છે.

[૨૯૪] ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિ લંબાઈ, પહોડાઈ, પરિઘથી કેવડી છે ? ગૌતમ ! ત્રણેથી અસંખ્યાત હજાર યોજન છે. ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિ કેટલી મોટી છે ? ગૌતમ ! તમસ્કાયવત્ જાણવી.

ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિમાં ઘર કે ગૃહાપણ છે ? ના, નથી. કૃષ્ણરાજિમાં ગામાદિ છે ? ના, નથી. કૃષ્ણરાજિમાં ઉદાર મેઘ સંમૂર્ષે છે ? હા, છે. તે કોણ દેવો કરે છે ? દેવો કરે છે. અસુર કે નાગ નહીં. કૃષ્ણરાજિમાં બાદર સ્તનિત શબ્દો છે ? ઉદાર મેઘવત્ જાણવું. કૃષ્ણરાજિમાં બાદર અપ્-અગ્નિ-વનસ્પતિકાય છે ? ના, નથી, સિવાય કે વિગ્રહગતિ સમાપણક. - તેમાં ચંદ્ર, સૂર્યાદિ છે ? ના, નથી. - તેમાં ચંદ્રાભાસાદિ છે ? ના, નથી.

ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિ કેવા વર્ણની છે ? ગૌતમ ! કાળી યાવત્ (દેવ) જલ્દીથી બહાર નીકળી જાય છે. ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિના કેટલા નામ છે ? આઠ. કૃષ્ણરાજિ, મેઘરાજિ, મઘાવતી, માઘવતી, વાતપરિઘા, વાતપરિઘોભા, દેવપરિઘા, દેવપરિઘોભા.

ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિ ! પૃથ્વી-અપ્-જીવ કે પુદ્ગલ પરિણામ છે ? ગૌતમ ! અપ્પરિણામ સિવાય ત્રણે પરિણામ છે.

ભગવન્ ! કૃષ્ણરાજિમાં સર્વે પ્રાણો, ભૂતો, જીવો, સત્વો પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે ? હા, ગૌતમ ! અનેકવાર અથવા અનંતવાર. પણ બાદર અપ્-અગ્નિ-વનસ્પતિપણે નહીં.

● વિવેચન-૨૯૨ થી ૨૯૪ :-

કૃષ્ણરાજિ એટલે કાળા પુદ્ગલોની રેખા. હવ્વં - ચોક્કસ, અક્ષાડગ - અખાડો, નાટકાદિ જોવાના સ્થાનમાં આસન વિશેષ. - X - કાળા મેઘની રેખા તુલ્ય હોવાથી મેઘરાજિ, તમિન્નપણે છઠ્ઠી નારકી તુલ્ય હોવાથી મઘા વાયુના સમૂહ માફક ઘટ્ટ અંધકારવાળી હોવાથી વાયુફલિહ. વાયુ સમૂહ માફક ગાટ અંધકારવાળી, હેતુપણાથી પરિક્ષોભરૂપ - વાતપરિક્ષોભ. દુર્લભ્યત્વથી દેવોને પણ અર્ગલા સમાન છે માટે દેવપરિઘ. દેવોને પરિક્ષોભનો હેતુ હોવાથી દેવપરિક્ષોભ.

● સૂત્ર-૨૯૫ થી ૨૯૯ :-

[૨૯૫] આ આઠ કૃષ્ણરાજિના આઠ અવકાશાંતરમાં આઠ લોકાંતિક વિમાનો કહ્યા છે - અર્ચી, અર્ચીમાલી, વૈરોચન, પ્રભંકર, ચંદ્રાભ, સૂર્યાભ, શુકાભ, સુપ્રતિષ્ઠાભ, રિષ્ટાભ. - - ભગવન્ ! અર્ચિવિમાન ક્યાં છે ? ગૌતમ ! ઈશાનમાં. અર્ચિમાલી વિમાન ક્યાં છે ? ગૌતમ ! પૂર્વમાં. આ પરિપાટીએ યાવત્ જાણવું. ભગવન્ ! રિષ્ટ વિમાન ક્યાં છે ? ગૌતમ ! બહુમધ્ય દેશ ભાગે. આ આઠ લોકાંતિક વિમાનમાં આઠ લોકાંતિક દેવ છે.

[૨૯૬] સારસ્વત, આદિત્ય, વણ્ણી, વરુણ, ગર્દતોય, તૃષિત અવ્યાબાઘ, આગ્નેય તથા મધ્યમાં રિષ્ટ.

[૨૯૭] સારસ્વત દેવો ક્યાં રહે છે ? ગૌતમ ! અર્ચિ વિમાને. આદિત્ય દેવો ? - અર્ચિમાલિ વિમાનમાં. એ રીતે અનુક્રમે જાણવું યાવત્ રિષ્ટ દેવો ક્યાં વસે છે ? ગૌતમ ! રિષ્ટ વિમાનમાં. - - ભગવન્ ! સારસ્વત અને આદિત્ય, બે દેવોના કેટલા દેવો, કેટલા સો દેવ પરિવાર છે ? ગૌતમ ! ૭ દેવો, ૭૦૦ દેવ પરિવાર છે. વણ્ણી-વરુણ દેવોના ૧૪ દેવો, ૧૪,૦૦૦ દેવ પરિવાર છે. ગર્દતોય-તૃષિતના ૭ દેવો, ૭૦૦૦ દેવ પરિવાર છે. બાકીનાનો ૯-દેવો, ૯૦૦ દેવ પરિવાર છે.

[૨૯૮] પહેલા યુગલમાં ૭૦૦, બીજામાં ૧૪,૦૦૦, ત્રીજામાં ૭૦૦૦, બાકીનાનો ૯૦૦નો પરિવાર છે.

[૨૯૯] લોકાંતિક વિમાનો, ભગવન્ ! ક્યાં પ્રતિષ્ઠિત છે ? ગૌતમ ! વાયુ પ્રતિષ્ઠિત, તદુભય પ્રતિષ્ઠિત છે. એ પ્રમાણે વિમાનોનું પ્રતિષ્ઠાન, બાહલ્ય, ઉચ્ચત્વ, સંસ્થાન-જીવાભિગમના દેવ ઉદ્દેશકમાં કહેલ બ્રહ્મલોકની વક્તવ્યતા મુજબ જાણવું. યાવત્ હે ગૌતમ ! અનેકવાર કે અનંતવાર (જીવ અહીં ઉત્પન્ન થયા છે) પણ લોકાંતિક દેવપણે નહીં.

ભગવન્ ! લોકાંતિક વિમાનોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ? ગૌતમ ! આઠ સાગરોપમ. લોકાંતિક વિમાનોથી કેટલે અંતરે લોકાંત છે ? ગૌતમ ! અસંખ્ય હજાર યોજનના અંતરે. ભગવન્ ! તે એમ જ છે (૨).

● વિવેચન-૨૯૫ થી ૨૯૯ :-

બંનેની વચ્ચેનું તે અવકાશાંતર. તેમાં ઉત્તર-પૂર્વ વચ્ચે એક, પૂર્વમાં બીજું, પૂર્વ-દક્ષિણમાં ત્રીજું, દક્ષિણમાં ચોથું વિમાન એમ જાણવું. લોકાંતિકો અને તેના વિમાનો

બ્રહ્મલોકની સમીપે છે - X - આ અવકાશ-અંતરવર્તી અર્થિ આદિ આઠ વિમાનો કહેવા. કૃષ્ણરાજિ મધ્યે નવમું સિદ્ધ વિમાન કહ્યું તે વિમાનના પ્રસ્તાવથી જાણવું.

અહીં સારસ્વત-આદિત્યના ભેગા સાત દેવો, સાત દેવપરિવારો જાણવા. તે રીતે બધે સમજવું. બાકીના એટલે અવ્યાબાધ, આગ્નેય, સિદ્ધ, પૂર્વોક્ત પ્રશ્નોત્તર અભિલાપથી લોકાંતિક વિમાન કથન જાણવું. વિમાન-ગાથામાં વિમાન પ્રતિષ્ઠાન દર્શાવ્યું. વિમાનોની પૃથ્વીનું સ્થૂલત્વ ૨૫,૦૦૦ યોજન, ઉંચાઈ-૭૦૦ યોજન, આવલિકા પ્રવિષ્ટ ન હોવાથી વિવિધ આકારે રહેલ છે. - X - બ્રહ્મલોકના વિમાનો અને દેવોની જીવાભિગમ સૂત્રમાં જ વક્તવ્યતા છે, તેને અનુસરવી. કેટલે સુધી ? ભગવન્ ! લોકાંતિક વિમાનો કેટલા વર્ણો કહ્યા છે ? ગૌતમ ! લાલ, પીળા, શ્વેત ત્રણ વર્ણો. એ પ્રમાણે પ્રભા વડે નિત્ય પ્રકાશવાળા, ઈષ્ટ ગંધ, સ્પર્શવાળા, સર્વે રત્નમય, તેમાં દેવો સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા. આર્દ્રમધુક વર્ણવાળા અને પદ્મલેશ્યાવાળા છે. પૂર્વે લોકાંતિક વિમાનોમાં સર્વે જીવો પૃથ્વીકાયિક આદિપણે, દેવપણે ઉત્પન્ન થયા છે ? હા. - X -

⊗ શતક-૬, ઉદ્દેશો-૬-'ભવ્ય' ⊗
— X — X — X — X —

૦ વિમાનાદિ વક્તવ્યતા કહી. હવે તેવી વક્તવ્યતા અહીં કહે છે -

● સૂત્ર-૩૦૦,૩૦૧ :-

[૩૦૦] ભગવન્ ! પૃથ્વી કેટલી છે ? ગૌતમ ! સાત, રત્નપ્રભા યાવત્ તમસ્તમા. રત્નપ્રભાથી અઘઃસપ્તમી સુધીના આવાસો કહેવા. એ રીતે જેના જેટલા આવાસો, તે કહેવા. યાવત્ અનુતર વિમાનો કેટલા છે ? ગૌતમ ! પાંચ. વિજય યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ.

[૩૦૧] ભગવન્ ! જીવ, મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થાય, થઈને આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૩૦ લાખ નરકાવાસોમાંના કોઈ એક નરકાવાસમાં નૈરચિકપણે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે, તે હે ભગવન્ ! ત્યાં જઈને આહાર કરે? આહારને પરિણામે? શરીરને બાંધે? ગૌતમ ! કેટલાંક ત્યાં જઈને કરે અને કેટલાંક ત્યાં જઈ, અહીં આવીને ફરીવાર મારણાંતિક સમુદ્ઘાત વડે સમવહત થઈને, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીશ લાખ નરકાવાસમાંથી કોઈ એકમાં નૈરચિકપણે ઉપજી, પછી આહાર કરે, પરિણામે અને શરીરને બાંધે. એ પ્રમાણે અઘઃસપ્તમી સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત જીવ અસુરકુમારોના ૬૪ લાખ આવાસોમાંના કોઈ એક અસુરકુમારાવાસે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે ? નૈરચિક માફક કહેવું. યાવત્ સ્તનિતકુમાર.

ભગવન્ ! મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત જીવ અસંખ્ય લાખ પૃથ્વીકાયના આવાસોમાંના કોઈ એકમાં પૃથ્વીકાયિકપણે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે? તે જીવ મેરુ પર્વતની પૂર્વે કેટલું જાય, કેટલું પામે? ગૌતમ ! લોકાંત સુધી જાય, લોકાંતને પામે. ભગવન્ ! તે ત્યાં જઈને આહારે, પરિણામે, શરીરને બાંધે? ગૌતમ ! કેટલાંક ત્યાં જઈને આહારે, પરિણામે, શરીરને બાંધે, કેટલાંક ત્યાં જઈ, અહીં આવીને, બીજી

વખત પણ મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈને, મેરુ પર્વતના પૂર્વ ભાગે અંગુલનો અસંખ્યભાગ માત્ર, સંખ્યેય ભાગ માત્ર, વાલાગ્ર, વાલાગ્રપૃથકત્વ, એ રીતે ચૂકા, લિક્ષા, ચવ, અંગુલ યાવત્ કોડી યોજન, કોડાકોડી યોજન, સંખ્યાત, અસંખ્યાત યોજન સહસ્ર અથવા લોકાંતમાં એક પ્રદેશિક શ્રેણિને છોડીને અસંખ્યેય લાખ પૃથ્વીકાયિકના આવાસમાંના કોઈ પૃથ્વીકાયમાં પૃથ્વીકાયિકપણે ઉપજે પછી આહારે, પરિણામે અને શરીરને બાંધે. મેરુ પર્વતની પૂર્વનો આલાવો કહ્યો, એ રીતે દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, ઉર્ધ્વ, અધો માટે જાણવું. પૃથ્વીકાયિકની માફક બધાં એકેન્દ્રિયો માટે પ્રત્યેકના છ આલાવા કહેવા.

ભગવન્ ! મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈ જે જીવ અસંખ્યેય લાખ બેઈન્દ્રિયોના આવાસમાંના કોઈ એકમાં બેઈન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે, તે જીવ ત્યાં જઈને ઇત્યાદિ નૈરચિકવત્ કહેવું. એ પ્રમાણે યાવત્ અનુતરોપપાતિકને જાણવા.

ભગવન્ ! મારણાંતિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત થઈ જે જીવ મહાન મોટા મહાવિમાનરૂપ પાંચ અનુતર વિમાનોમાંના કોઈ એકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે, હે ભગવન્ ! તે ત્યાં જઈને આહાર કરે, પરિણામે, શરીર બાંધે ? હા. - ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૦૧ :-

અહીં પૃથ્વીમાં નરકપૃથ્વી જ લેવી, ઈષ્ટ પ્રાગભારા નહીં. આ પૃથ્વી સંબંધી ઠકીકત સમુદ્ઘાતો સાથે સંબંધિત છે. તેમાં પુનરુક્તિ જેવું કશું નથી. નરકાવાસ પ્રાપ્તિ પછી જ. પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે, તેનો જ ખલ-રસ વિભાગ કરે, તે વડે શરીર રચે. તે સમુદ્ઘાતમાં જ મરે. તે નરકાવાસ કે સમુદ્ઘાતથી સ્વશરીર વડે કેટલાં દૂર જાય? કેટલું દૂર પ્રાપ્ત કરે? અંગુલને યાવત્ શબ્દથી વેંતને, રત્નીને, કુક્ષિને, ઘનુષ્ણને, કોશને, યોજનને આદિ. - X - ઉત્પાદન સ્થાનાનુસાર અંગુલના અસંખ્યેય ભાગ માત્રાદિ ક્ષેત્રમાં સમુદ્ઘાત દ્વારા જઈને. - X - એક પ્રદેશ શ્રેણી-વિદિશાને મૂકીને.

⊗ શતક-૬, ઉદ્દેશો-૭-'શાલી' ⊗
— X — X — X — X —

૦ ઉદ્દેશ-૬માં જીવ વક્તવ્યતા કહી. અહીં જીવવિશેષ યોનિ -

● સૂત્ર-૩૦૨ :-

હે ભગવન્ ! શાલી, વ્રીહિ, ઘઈ, જવ, જવજવ, આ ઘાન્યો કોઠામાં, પાલામાં, માંચામાં, માળામાં, ઉલ્લિપ્ત હોય, લિપ્ત હોય, ટાંકેલ હોય, મુદ્રિત-લાંછિત હોય, તો તેની યોનિ કેટલા કાળ રહે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુદ્દત, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ વર્ષ. પછી તેની યોનિ મ્લાન થાય, પ્રવિધ્વંસ પામે, તે બીજ અબીજ થાય, પછી - X - તેનો વિચ્છેદ થાય.

ભગવન્ ! ક્લાય, મસૂર, તલ, મગ, અડદ, વાલ, કળથી, ચોળા, તુવેર, પલિમંચક (ચણા) એ બધાં ઘાન્યો, સાલીમાં કહેલ વિશેષણવાળા હોય તો

તેમજ જાણવું વિશેષ એ - પાંચ વર્ષ. - - ભગવન્ ! અળસી, કુસુંભ, કોદ્રવ, કાંગ, બંટી, રાવ, સણ, સરસવ, મૂલક બીજ આદિ ધાન્યો શેષ શાલી જેમજ કહેવું. વિશેષ એ કે - સાત વર્ષે અબીજ થાય.

● વિવેચન-૩૦૨ :-

શાલિ - કલમ આદિ ચોખા, વીહી - ડાંગર, જવજવ - વિશેષ યવ. એ પ્રત્યક્ષરૂપ ધાન્યો કોઠમાં સંરક્ષણ થાય તેમ સંઘરેલા હોય, પલ્લ - વાંસાનું પાત્રવિશેષ, મંચ - ભીંત વિનાનો હોય, માલ - ઘરની ઉપર ઓલિત - બારણાથી ઢાંકેલ અને છાણથી લિપ્ત, લિપ્ત - ચોતરફ છાણ વડે લિપ્ત, પિહિત - તેવા ઢાંકણથી ઢાંકેલ, મુહિય - મહોરવાળા, લંછિત - રેખાદિકૃત લાંછન, ચોનિ - અંકુર ઉત્પત્તિ હેતુ, પમિલાયતિ - વણાદિથી હીન થાય. પવિઢ્ઢસઙ્ગ - ક્ષય પામે, બીજ-અબીજ થાય.

કલાય - કલાય, ગોળયણા. મસૂર - ચનકિકા, નિષ્ઠાવ - વાલ, કુલત્થ - કળથી, આલિસંદગ - ચોળા વિશેષ, સર્ફણ - તુવેર, પલિમંથગ - ગોળ કે કાળા યણા. અચસિ - અળસી, ઇત્યાદિ - X - X - .

અહીં સ્થિતિ કહી. સ્થિતિ વિશેષથી હવે મુહૂર્ત કહે છે -

● સૂત્ર-૩૦૩ થી ૩૧૨ :-

[૩૦૩] ભગવન્ ! એક એક મુહૂર્ત કેટલા ઉચ્ચવાસક્રા કહ્યા છે ? ગૌતમ ! અસંખ્યેય સમયના સમુદય સમિતિ સમાગમથી તે એક આવલિકા થાય. સંખ્યાત આવલિકાથી એક ઉચ્ચવાસ, સંખ્યાત આવલિકાનો એક નિઃશ્વાસ. - -

[૩૦૪] - - હષ્ટ, અનવકલ્પ્ય, વ્યાધિ રહિત એક જંતુનો એક શ્વાસોચ્ચવાસ તે એક પ્રાણ કહેવાય છે.

[૩૦૫] સાત પ્રાણે એક સ્તોક, સાત સ્તોકે એક લવ, ૭૭ લવે એક મુહૂર્ત. - - [૩૦૬] - - ૩૭૭૩ ઉચ્ચવાસે એક મુહૂર્ત. જ્ઞાનીએ કહ્યું.

[૩૦૭] આ મુહૂર્ત પ્રમાણથી ૩૦ મુહૂર્તે એક અહોરાત્ર. ૧૫-અહોરાત્રનો એક પક્ષ, બે પક્ષે એક માસ, બે માસે એક ઋતુ, ત્રણ ઋતુએ એક અયન. બે અયને એક વર્ષ, પાંચ વર્ષે એક યુગ, ૨૦ યુગે ૧૦૦ વર્ષ, દશ સો વર્ષે-૧૦૦૦, સો હજારે એક લાખ વર્ષ, ૮૪ લાખ વર્ષે ૧ પૂર્વાંગ, ૮૪ લાખ પૂર્વાંગે એક પૂર્વ. એ પ્રમાણે ત્રુટિતાંગ, ત્રુટિત, અડડાંગ, અવવ, અવવાંગ, અવવ, હૂહૂઆંગ, હૂહૂઆ, ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ - X - યાવત્ - X - શીર્ષ પ્રહેલિકા સૂત્રપ્રાઠ મુજબ જાણવા. અહીં સુધી જ ગણિત છે પછી ઔપમ્ય કાળ છે.

ભગવન્ ! તે ઔપમિક શું છે ? બે પ્રકારે, પલ્ચોપમ, સાગરોપમ. - - તે પલ્ચોપમ અને સાગરોપમ શું છે ?

[૩૦૮] સુતીક્ષ્ણ શસ્ત્ર વડે જેને છેદી, ભેદી જ ન શકાય, તે પરમાણુને સિદ્ધો [કેવલી] એ આદિ પ્રમાણ કહેવું છે.

[૩૦૯] અનંત પરમાણુના પુદ્ગલોના સમુદાયની સમિતિના સમાગમ વડે એક ઉચ્ચલક્ષણસ્વલક્ષિકા, શ્વલક્ષણસ્વલક્ષિકા, ઉદ્ધરિણુ, ત્રસરેણુ, રથરેણુ, વાલાગ્ર,

લિક્ષા, ચૂકા, યવમધ્ય અને અંગુલ થાય છે. જ્યારે આઠ ઉચ્ચલક્ષણસ્વલક્ષિકા મળે ત્યારે એક શ્વલક્ષણસ્વલક્ષિકા થાય, આઠ શ્વલક્ષણસ્વલક્ષિકાનો એક ઉદ્ધરિણુ, આઠ ઉદ્ધરિણુનો ત્રસરેણુ, આઠ ત્રસરેણુનો એક રથરેણુ, આઠ રથરેણુનો દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર, એ પ્રમાણે હરિવર્ષ-૨૨ચક્ર, હેમવત-ઔરણ્યવત્, પૂર્વવિદેહના મનુષ્યના આઠ વાલાગ્રે, એક લિક્ષા, આઠ લિક્ષાએ એક જૂ, આઠ જૂ એ એક યવમધ્ય, આઠ યવમધ્યે એક અંગુલ, છ અંગુલે એક પાદ, બાર અંગુલે એક વેંત, ૨૪ અંગુલે એક રત્નિ, ૪૮ અંગુલે એક કુક્ષિ, ૯૬ અંગુલે એક દંડ, ધનુષ્, યુગ, નાલિકા, અક્ષ કે મુસલ. ૨૦૦૦ ધનુષ્નો એક ગાઈ, ચાર ગાઈએ એક યોજન. યોજન પ્રમાણ જે પલ્ચ. તે આયામ અને વિક્રંભ વડે એક યોજન હોય, ઉચ્ચાઈ એક યોજન હોય. પરિધિ સવિશેષ ત્રણ યોજન હોય.

તે પલ્ચમાં એક, બે, ત્રણ કે મહત્તમ સાત દિવસના ઉગેલા કોડો વાલાગ્રો કાંઠા સુધી ભર્યા હોય, સંનિચિત કર્યા હોય, ખૂબ ભર્યા હોય. તે વાલાગ્રો એવી રીતે ભર્યા હોય કે જેને અગ્નિ ન બાળે, વાયુ ન હરે, કોહવાય નહીં, નાશ ન પામે, સડે નહીં, તેવા ભરેલ વાલાગ્રના પલ્ચમાંથી સો સો વર્ષે એક વાલાગ્રને કાઢવામાં આવે, એ રીતે જેટલે કાળે તે પલ્ચ ક્ષીણ, નિરજ, નિર્મલ, નિષ્ઠિત, નિર્લેપ, અપહત અને વિશુદ્ધ થાય. ત્યારે તે કાળે પલ્ચોપમ થાય.

[૩૧૦] ઉક્ત કોડાકોડી પલ્ચોપમને દશગણા કરીએ ત્યારે તે કાળનું પ્રમાણ એક સાગરોપમ થાય.

[૩૧૧] ઉક્ત સાગરોપમ મુજબના ચાર કોડાકોડી સાગરોપમે એક સુષમસુષમા કાળ થાય, ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમે સુષમા કાળ થાય, બે કોડાકોડીએ સુષમદુષમા, એક સાગરોપમ કોડાકોડીમાં ૪૨,૦૦૦ વર્ષ ન્યૂને દુષમસુષમા, ૨૧,૦૦૦ વર્ષ દુષમ, ૨૧,૦૦૦ વર્ષે દુષમ દુષમા કાળ થાય. ફરી ઉત્સર્પિણીમાં ૨૧,૦૦૦ વર્ષે દુષમ દુષમા, યાવત્ ચાર કોડાકોડી સાગરોપમે સુષમ સુષમા. દશ-દશ કોડાકોડી સાગરોપમે એક અવસર્પિણી-એક ઉત્સર્પિણી. ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમે કાલચક્ર.

[૩૧૨] ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં આ અવસર્પિણીમાં સુષમસુષમા કાળમાં ઉત્તમાર્થ પ્રાપ્ત ભરતક્ષેત્રના આકાર, ભાવપ્રત્યાવતાર હતા ? ગૌતમ ! બહુ સમરમણીય ભૂમિ ભાગમાં, જેમકે આલિંગપુષ્કર, એવો ભૂમિ ભાગ હતો. એ પ્રમાણે ઉત્તરકુરુ વક્તવ્યતા જાણવી યાવત્ બેસે છે, સુવે છે. તે કાળમાં ભરત ક્ષેત્રમાં તે તે દેશમાં ત્યાં ત્યાં ઘણાં ઉદાર ઉદ્દાલક યાવત્ કુશ-વિકુશથી વૃક્ષમૂલો યાવત્ છ પ્રકારના માણસો હતા. જેમકે - પદ્મગંધી, મિતગંધી, અમમ, તેતલી, સહનશીલ અને શનેશ્ચારી - ભગવન્ ! તે એમજ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૦૩ થી ૩૧૨ :-

ઊસાસદ્ધા - ઉચ્ચવાસથી માપેલ કાલ વિશેષ. - X - અસંખ્યાતા સમયનો સમુદાય, તેના મીલનથી જે સંયોગ તે સમુદાય સમિતિ સમાગમ, તેના વડે કાલમાન

થાય તે એક આવલિકા કહેવાય. ૨૫ આવલિકાથી એક ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ. ૧૭ થી વધુ ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણો એક ઉચ્ચવાસ-નિઃશ્વાસમાં થાય. તેથી સંખ્યાતા આવલિકાએ એક ઉચ્ચવાસકાળ થાય.

હ્રષ્ટ, ઘડપણથી ન નમેલ, વ્યાધિરહિત મનુષ્યાદિનો એક ઉચ્ચવાસ સાથે નિઃશ્વાસ તે પ્રાણ. સાત પ્રાણનો એક સ્તોક, સાત સ્તોકે એક લવ - X - ઇત્યાદિ - X - સૂત્રાર્થમાં કહ્યા મુજબ જાણવું.

ઔવમિય - ઉપમા વડે થાય તે ઔપમિક. અતિશયજ્ઞાની વિના જે કાળને સાધારણ લોકો ન ગ્રહી શકે તે કાળ પ્રમાણ ઔપમિક છે.

પલ્યોપમાદિ પ્રરૂપણાર્થે પરમાણુ આદિ સ્વરૂપને કહે છે - ખડ્ગાદિ વડે છેદવું - બે ટુકડા કરવા, સોય વડે છિદ્ર કરવા એમ ન થઈ શકે. સિદ્ધ - જ્ઞાનસિદ્ધ એટલે કેવલિ પણ સિદ્ધો નહીં, કેમકે તેઓ બોલતા નથી. સર્વ પ્રમાણોમાં આદિ પ્રમાણ પરમાણું છે. જે કે આ નૈશ્વર્યિક પરમાણું લક્ષણ છે, તો પણ પ્રમાણાધિકારથી આ લક્ષણ વ્યવહારિક પરમાણું સમજવું. હવે બીજા પ્રમાણોનું લક્ષણ કહે છે - વ્યવહારુ પરમાણું સમૂહ તેમનું એકીભવન, તે વડે પરિમાણ માત્રા થાય, તે અત્યંત શ્વલક્ષણ એવી શ્વલક્ષણશ્વલક્ષિકા કહેવાય. ઝ્ - પ્રબળતા. - X - આ ઉત્ શ્વલક્ષણશ્વલક્ષિકાદિથી અંગુલ સુધીના પ્રમાણના જે દશ ભેદો છે, તે ઉત્તરોત્તર આઠ ગુણા થઈને તેમાં અનંત પરમાણુત્વ કાયમ રહે છે. - X -

- ઉદ્ધરણુ અપેક્ષાએ આઠમાં ભાગરૂપ હોવાથી શ્વલક્ષણશ્વલક્ષિકા કહેવાય. ઉંચે, નીચે, તિર્છા ચલનરૂપ ધર્મથી જે રેણુ તે ઉદ્ધરણુ. પૂર્વાદિ વાયુની પ્રેરણાથી જે રેણુ ત્રસ-ગતિ કરે, તે ત્રસરેણુ, રથ-ગમનથી ઉડેલ રેણુ તે રથરેણું. - X - એકાહિકી - શિર મુંડન પછી એક દિવસે જેટલા વાળ ઉગે તે. એ રીતે બે, ત્રણ આદિમાં ભાવના કરવી.

પલ્ય કેવો છે ? સંસૃષ્ટ - કાંઠા સુધી ભરેલો, સંનિચિત - ખીચોખીચ. એ એવી રીતે ભર્યો છે, જેથી તે વાલાગ્ર કોહવાય નહીં, કેમકે છિદ્ર અભાવે વાયુ સંચાર અસંભવ છે, માટે અસારતા ન પામે. તેથી તેનો થોડો ભાગ પણ સડતો નથી. વિધ્વંસ નથી પામતા માટે પૂતિભાવ ન પામે, તે વાલાગ્રથી એકેક વાલાગ્ર કાઢતાં કાળનું માપ થાય છે. જેટલે કાળે તે પલ્ય વાલાગ્ર કાઢવાથી ક્ષીણ થાય, ૨૪ જેવા સૂક્ષ્મ વાલાગ્ર કાઢ્યા પછી જ્યારે નિરજ થાય. મળ સમાન સૂક્ષ્મતર વાલાગ્રથી રહિત થાય, પ્રમાર્જિત કોઠાર માફક નિષ્ઠિત થાય, ભીંત વગેરેથી અપગત લેપ માફક વાલાગ્ર અપહરતા નિર્લેપ થાય. અપહત હોવાથી જ ૨૪ના મેલ સમાન વાલાગ્રના વિગમથી વિશેષ શુદ્ધ થાય તે વિશુદ્ધ અથવા બધાં વિશેષણો સમાનાર્થી કહેવા.

આ અધ્ધા પલ્યોપમ વ્યવહારિક પલ્યોપમ છે. અસંખ્ય ટુકડાવાળા વાલાગ્રોથી ભરેલ તે પલ્ય સો-સો વર્ષે ખંડ-ખંડ કરીને અપોદ્ધાર કરાય ત્યારે તે જ પલ્યોપમ સૂક્ષ્મ પલ્યોપમ કહેવાય. સમયે સમયે અપોદ્ધાર કરે તો બંને પ્રકારે ઉદ્ધાર પલ્યોપમ કહેવાય. વાલાગ્રો વડે સ્પૃષ્ટ પ્રદેશનો પ્રતિસમય અપોદ્ધારમાં જે કાળ થાય તે વ્યવહારિક ક્ષેત્ર પલ્યોપમ કહેવાય. તેને જ અસંખ્યેય ખંડીકૃત કરતા સ્પૃષ્ટ કે

અસ્પૃષ્ટ પ્રદેશોના અપોદ્ધારમાં જે કાળ થાય તે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ કહેવાય. એ રીતે સાગરોપમ પણ જાણવું.

કાલાધિકારથી આ કહે છે - ઉત્તમદ્રુપત્તા - કાળની અપેક્ષા લઈને આયુષ્કાદિ ઉત્તમ અર્થોને પામેલી તે. - X - આગારભાવપડોયાર - આકાર એટલે આકૃતિ, ભાવ-તેના પર્યાયો. તેમનો જે આવિર્ભાવ તે બહુસમરમણિજ્જ - અત્યંત સમ હોવાથી રમણીય છે તે. ઉત્તરકુરુની વક્તવ્યતા જીવાભિગમથી જાણવી, તે આ - મૂદંગનું પુષ્કર, સરોવરનું તલ, હથેળી આદિ. એ પ્રમાણે ભૂમિનું સમપણું, ભૂમિભાગે રહેલ તૃણ, મણિઓના પાંચ વર્ણ, સુરભિગંધ, કોમળ સ્પર્શ, સારા શબ્દ, વાવ આદિ, ઉત્પાત પર્વતાદિ, ત્યાંના હંસાસનાદિ, લતાગૃહાદિ, શિલાપટ્ટકાદિનું વર્ણન કહેવું. વર્ણનાંતે - ઘણાં મનુષ્ય, મનુષી બેસે છે ઇત્યાદિ.

ભારતના તે - તે ખંડમાં, દેશ દેશમાં, દેશના અંતે ઉદ્દાલક આદિ વૃક્ષો હતા. યાવત્થી કૃતમાલા, નૃત્યમાલા ઇત્યાદિ. ઘાસ અને તૃણ વિશેષાદિથી વિશુદ્ધ વૃક્ષોનો અઘોભાગ હતો. ઇત્યાદિ વૃત્તિવત્ છે.

✽ શતક-૬, ઉદ્દેશક-૮-“પૃથ્વી” ✽

— X — X — X — X —

૦ ઉદ્દેશા-૭-માં ભરતનું સ્વરૂપ કહ્યું. અહીં પૃથ્વીને કહે છે -

● સૂત્ર-૩૧૩,૩૧૪ :-

[૩૧૩] ભગવન્ ! પૃથ્વીઓ કેટલી છે ? ગૌતમ ! આઠ છે. તે આ - રત્નપ્રભા યાવત્ ઈષત્પ્રાગભારા. - - ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નીચે ગૃહો કે ગૃહાપણો છે ? ગૌતમ ! તેમ નથી. - - ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા નીચે ગામ યાવત્ સંનિવેશ છે ? ના તેમ નથી. - ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નીચે ઉદાર મેઘો સંસ્વેદે છે ? સમૂર્ણ છે ? વર્ષા વરસે છે ? હા, છે તેને દેવો, અસુરો કે નાગ ત્રણે પણ કરે છે.

ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભામાં બાદર સ્તનિત શબ્દો છે ? હા, છે. તે શબ્દોને પણ ત્રણે કરે છે. - - આ રત્નપ્રભાની નીચે બાદર અગ્નિકાય છે ? ગૌતમ ! તેમ નથી, સિવાય કે વિગ્રહગતિ સમાપન્નક - આ રત્નપ્રભા નીચે ચંદ્ર યાવત્ તારા છે ? ના, તેમ નથી. - આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નીચે ચંદ્રાભા આદિ છે ? ના, તેમ નથી. એ પ્રમાણે બીજી પૃથ્વીમાં કહેવું, એ પ્રમાણે ત્રીજી પૃથ્વીમાં કહેવું, વિશેષ આ - દેવ અને અસુર કરે, પણ નાગ ન કરે. - ચોથીમાં પણ એમ જ છે. પણ માત્ર દેવો કરે છે. અસુર અને નાગ ન કરે. એ પ્રમાણે નીચેની બધી પૃથ્વીમાં એકલો દેવ કરે.

ભગવન્ ! સૌધર્મ-ઈશાન કલ્પની નીચે ઘર વગેરે છે ? ના, તેમ નથી. - - ભગવન્ ! ઉદાર મેઘો છે ? હા, છે. દેવ પણ કરે, અસુર પણ કરે. પણ નાગ ન કરે. એમ સ્તનિત શબ્દમાં પણ જાણવું.

ભગવન્ ! ત્યાં બાદર પૃથ્વીકાય, બાદર અગ્નિકાય છે ? ના, તેમ નથી.

સિવાય કે વિગ્રહ ગતિ સમાપ્તક. - - ભગવન્ ! ત્યાં ચંદ્રાદિ છે ? ના, તેમ નથી. - - ભગવન્ ! ત્યાં ગ્રામાદિ છે ? ના, તેમ નથી. - - ભગવન્ ! ત્યાં ચંદ્રાભા આદિ છે ? ગૌતમ ! ના, તેમ નથી. એ પ્રમાણે સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રમાં જાણવું. વિશેષ એ - દેવો, એકલા જ કરે છે. એ રીતે બ્રહ્મલોકમાં પણ જાણવું. એ રીતે બ્રહ્મલોકની ઉપર સર્વ દેવો કરે છે તથા બધે બાદર - પૃથ્વી, અપ્, વનસ્પતિકાયનો પ્રશ્ન કરવો. બીજું પૂર્વવત્.

[૩૧૪] તમસ્કાયમાં, કલ્પ પાંચમાં અગ્નિ, પૃથ્વી સંબંધે પ્રશ્ન. પૃથ્વીઓમાં અગ્નિ સંબંધે પ્રશ્ન. પાંચ કલ્પની ઉપર, કૃષ્ણરાજિમાં અપ્કાય, તેઉકાય, વનસ્પતિકાય સંબંધે પ્રશ્ન કરવો.

● વિવેચન-૩૧૩,૩૧૪ :-

બાદર અગ્નિકાય મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ છે, તેથી તેના સદ્ભાવનો અહીં નિષેધ છે. એ રીતે બાદર પૃથ્વીકાયનો નિષેધ કહેવો જોઈએ. કેમકે એ પૃથ્વી આદિ સ્વસ્થાનમાં જ છે. તો અહીં બાદર પૃથ્વીકાય કેમ ન નિષેધ્યો ? (સમાધાન) સત્ય. પણ અહીં જે-જે ન હોય તે - તે બધાંનો નિષેધ કરવો તેવી સૂત્ર શૈલી નથી. તેથી ન હોવા છતાં પૃથ્વીકાયનો અહીં નિષેધ કર્યો નથી. અપ્-વાયુ-વનસ્પતિનો અહીં ઘનોદઘ્યાદિ ભાવે સદ્ભાવ છે, તે ન કહ્યા છતાં સુગમ જ છે. નાગકુમાર ત્રીજી પૃથ્વીથી નીચે ન જઈ શકે, ચોથી પૃથ્વી નીચે અસુરકુમારાદિનું ગમન નથી, માટે તેનો નિષેધ છે.

સૌધર્મ-ઈશાન નીચે અસુર જાય છે, નાગકુમાર અસમર્થ છે. માટે દેવો કરે છે કહ્યું. બાદર પૃથ્વી, અગ્નિનો સ્વસ્થાનાભાવે નિષેધ છે. અપ્, વાયુ, વનસ્પતિનો અનિષેધ પણ સુગમ જ છે. કેમકે ઉદધિપ્રતિષ્ઠિત છે. ત્રીજા કલ્પે બાદર અપ્-વનસ્પતિકાય અતિદેશથી સંભવે છે. ત્યાં તમસ્કાયની હયાતી હોવાથી સુસંગત છે. એ રીતે અચ્યુતકલ્પ સુધી જાણવું. તેના પછી તો દેવો પણ જઈ શકતા નથી. તેથી તેમના કરેલ મેઘાદિ ન હોય. બાદર અગ્નિ-અપ્-વનસ્પતિ સંબંધે પ્રશ્ન કરવો. બાકી પૂર્વવત્ - X -

હવે પૃથ્વી આદિ જે જ્યાં કહેવા યોગ્ય છે, તે સૂત્ર સંગ્રહગાથા કહે છે. પૂર્વોક્ત તમસ્કાય પ્રકરણ અને હમણાં કહેલ સૌધર્માદિ દેવલોક પંચકમાં અગ્નિકાય, પૃથ્વીકાય કહેવા. - જેમકે - ભગવન્ ! બાદર પૃથ્વીકાય, બાદર અગ્નિકાય છે ? ઇત્યાદિ - X - . આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી નીચે બાદર અગ્નિકાય છે ? ઇત્યાદિ. એ રીતે અપ્, તેઉ, વનસ્પતિકાયનો પ્રશ્ન કરવો. - X - પાંચ કલ્પોની ઉપરના કલ્પોના સૂત્રોમાં તથા પૂર્વોક્ત કૃષ્ણરાજિ સૂત્રમાં તથા બ્રહ્મલોકના ઉપરના સ્થાનની નીચે પાણી અને વનસ્પતિનો નિષેધ જાણવો. તેઓની નીચે વાયુ જ છે. આકાશ પ્રતિષ્ઠિત સ્થાનોની નીચે આકાશ જ છે. માટે ત્યાં પાણી, વનસ્પતિ ન સંભવે. અગ્નિ પણ ન હોય. - - બાદર અપ્કાયાદિ કહ્યા. તે આયુબંધથી સંભવે. તેથી આયુબંધ -

● સૂત્ર-૩૧૫ :-

ભગવન્ ! આયુબંધ કેટલા પ્રકારે છે ? ગૌતમ ! છ પ્રકારે. તે આ -

જાતિનામનિધતાયુ, ગતિનામ - સ્થિતિનામ - અવગાહનાનામ - પ્રદેશનામ- અનુભાગનામ નિધતાયુ. વૈમાનિક સુધી દંડક કહેવો.

ભગવન્ ! જીવો, જાતિનામ નિધત યાવત્ અનુભાગનામ નિધત છે ? ગૌતમ ! જાતિનામાદિ છ એ છે. વૈમાનિક સુધી દંડક કહેવો.

ભગવન્ ! જીવો જાતિનામનિધતાયુ યાવત્ અનુભાગ નામનિધતાયુ છે ? ગૌતમ ! તે છ એ છે. વૈમાનિક સુધી દંડક કહેવો.

ભગવન્ ! શું જીવો જાતિનામ નિધત છે ? જાતિનામ, નિધત આયુ છે ? જાતિ નામ નિયુક્ત છે ? જાતિનામ નિયુક્તાયુ છે ? જાતિ ગોત્ર નિધત છે ? જાતિ ગોત્ર નિધતાયુ છે ? જાતિ ગોત્ર નિયુક્ત છે ? જાતિ ગોત્ર નિયુક્તાયુ છે ? જાતિનામ ગોત્ર નિધત છે ? જાતિનામ ગોત્ર નિધતાયુ છે ? જાતિનામ ગોત્ર નિયુક્ત છે ? જાતિનામ ગોત્ર નિયુક્તાયુ છે ? યાવત્ અનુભાગ નામ ગોત્ર નિયુક્તાયુ છે ? - ગૌતમ ! જાતિનામ ગોત્ર નિયુક્તાયુ યાવત્ અનુભાગ નામ ગોત્ર નિયુક્તાયુ છે. વૈમાનિક સુધી દંડક કહેવો.

● વિવેચન-૩૧૫ :-

જાતિ - એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ. તે રૂપ જે નામ, તે જાતિ નામ, તે નામકર્મની ઉત્તરપ્રકૃતિ છે. અથવા જીવ પરિણામ છે. તેની સાથે નિધત - નિષેકને પ્રાપ્ત આયુ, તે જાતિનામ નિધતાયુ. નિષેક - કર્મ પુદ્ગલોની પ્રતિસમય અનુભવવા માટેની રચના. - - ગતિ - નારકાદિ. સ્થિતિ - અમુક ભવમાં કે કર્મ વડે જીવનું રહેવું, તે રૂપ ધર્મ, તે સહિત જે આયુદલિત તે સ્થિતિ નામ નિધતાયુ. અથવા જાતિ, ગતિ, અવગાહના નામ ગ્રહણ કરવાથી જાત્યાદિની પ્રકૃતિ કહી. સ્થિતિ, પ્રદેશ, અનુભાગનામના ગ્રહણથી તેના જ સ્થિતિ આદિ કહ્યા. - X - નામ શબ્દ બધે જ કર્માર્થમાં ઘટે છે. તેથી સ્થિતિરૂપ નામકર્મ તે સ્થિતિનામ, તેની સાથે નિધત આયુ.

જેમાં જીવો અવગાહે તે અવગાહના - ઔદારિકાદિ શરીર. તેની સાથે જે નિધતાયુ તે અવગાહના નામ નિધતાયુ. - - પ્રદેશ - આયુ કર્મ દ્રવ્યોનું જે પરિણામ તે અથવા પ્રદેશરૂપ નામકર્મ, તેની સાથે નિધત આયુ તે. - - આયુકર્મના દ્રવ્યોનો વિપાક, તે રૂપ પરિણામ તે અનુભાગ નામ અથવા અનુભાગરૂપ નામકર્મ, તેની સાથે નિધતાયુ.

શંકા-આયુષ્યને જાત્યાદિ નામકર્મથી વિશેષિત કેમ કર્યું ? આયુષ્યની પ્રધાનતા દર્શાવવા માટે. કેમકે નારકાદિ આયુનો ઉદય થાય ત્યારે જે જાત્યાદિ નામકર્મનો ઉદય થાય છે. નારકાદિ ભવનું ઉપગ્રાહક આયુ જ છે. - X - X - નારકાયાના સંવેદવાના પ્રથમ સમયે જ નારકો કહેવાય છે. તેના સાહચર્યથી પંચેન્દ્રિય જાત્યાદિ નામ કર્મોનો ઉદય થાય છે. પૂર્વે આયુના બંધના છ પ્રકાર સંબંધે પૂછેલ, તે આયુ અને બંધ વચ્ચે અભેદ સંબંધ છે. - X - ૨૪ દંડકમાં કહેવું.

કર્મ વિશેષાધિકારથી, તેનાથી વિશેષિત જીવાદિ પદોના ૧૨ દંડકો કહે છે - જીવા પંચેન્દ્રિય આદિ. જેઓએ જાતિનામ નિષિક્ત કર્યું છે અથવા વિશિષ્ટ બંધવાળું

કર્ચુ છે 'જાતિ નામ નિઘત' કહેવાય. એ રીતે ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહના, પ્રદેશ, અનુભાગનામ નિઘત કહેવું. - X - આ દંડક પણ વૈમાનિક સુધી જાણવો.

જેઓએ જાતિનામ સાથે આયુને નિઘત કર્યું છે, તે જાતિનામ નિઘત્તાયુ. એ પ્રમાણે બીજા પદો પણ જાણવા. આ બીજો દંડક. આ પ્રમાણે બાર દંડક થાય છે તેમાં બે દર્શાવ્યા, તો પણ ફરીથી નોંધે છે—

(૧) જાતિ નામ નિઘત, (૨) જાતિનામ નિઘત્તાયુ - X - (૩) જાતિ નામ નિયુક્ત - જેઓએ જાતિનામને નિયુક્ત - સંબંધ, નિકાચિત કે વેદવામાં નિયોજેલ છે. - X - (૪) જાતિનામ નિયુક્તાયુ - જાતિનામ સાથે આયુને નિયુક્ત કરેલ છે તે. (૫) જાતિ ગોત્ર નિઘત - એકેન્દ્રિયાદિ તે જાતિ અને ગોત્ર તે નીચ-ઉચ્ચ (૬) જાતિ ગોત્ર નિયુક્ત (૭) જાતિ ગોત્ર નિયુક્ત. (૮) જાતિ ગોત્ર નિયુક્તાયુ (૧૦) જાતિ નામ ગોત્ર નિઘત - જેણે જાતિ, નામ, ગોત્ર નિઘત કર્યા છે તે - X - (૧૧) જાતિ નામ ગોત્ર નિયુક્ત (૧૨) જાતિ નામ ગોત્ર નિયુક્તાયુ - એ રીતે અન્ય પદો જાણવા.

અહીં જાત્યાદિ નામ, ગોત્ર, આયુનું ભવના ઉપગ્રહમાં પ્રધાનપણું જણાવવા માટે યથાચોગ્ય જીવોને વિશેષિત કર્યા છે - X -

જીવો સ્વધર્મથી પ્રરૂપ્યા. હવે લવણસમુદ્રને પ્રરૂપે છે -

● સૂત્ર-૩૧૬ :-

ભગવન્ ! શું લવણસમુદ્ર ઉચ્છિતોદક, પત્યડોદક, ક્ષુભિતજળ, અક્ષુભિતજળ છે ? ગૌતમ ! લવણસમુદ્ર ઉચ્છિતોદક છે, પત્યડોદક નહીં. ક્ષુભિત જળ છે, અક્ષુભિત જળ નથી. અહીંથી આરંભી જીવાભિગમ સૂત્રાનુસાર જણવું યાવત્ તે હેતુથી હે ગૌતમ ! બાહ્ય દ્વીપ સમુદ્રો પૂર્ણ, પૂર્ણ પ્રમાણ, વોલક્રમાણ, વશાર્તમાન, સમભર ઘટપણે રહે છે. સંસ્થાનથી એકાકાર, વિસ્તારથી અનેકવિધિ વિધાના, બમણા બમણા પ્રમાણવાળા યાવત્ તિછાલોકમાં અસંખ્યદ્વીપ સમુદ્રો, સ્વયંભૂરમણ પર્યવસાનવાળા હે શ્રમણાયુષો ! કહ્યા છે.

ભગવન્ ! દ્વીપ સમુદ્રો કેટલાં નામધેય કહ્યા છે ? ગૌતમ ! લોકમાં જેટલાં શુભ નામ-રૂપ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ છે, એટલા દ્વીપસમુદ્રોના નામ કહ્યા છે. એ પ્રમાણે શુભ નામ, ઉદ્ધાર, પરિણામ જાણવા. સર્વે જીવોનો [ત્યાં ઉત્પાદ જાણવો.] ભગવન્ ! તે એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૧૬ :-

ઝસિસોદમ - ઉદ્ધર્વ વૃદ્ધિગત જળ, તે વૃદ્ધિ સાધિક ૧૬,૦૦૦ ચોજન છે. પત્યડોદક - સમજળ. સ્ત્રુભિઅજલ - વેળા - મહાપાતાળ કળશમાં રહેલ વાયુના ક્ષોભથી. જીવાભિગમથી જાણવું. તે આ રીતે - જેમ લવણસમુદ્ર ઉચ્છિતોદક, ક્ષુભિત જળ છે, પણ પત્યડોદક, અક્ષુભિત જળ નથી. તેમ બહારના સમુદ્રો તેવા છે? ના, ગૌતમ! બહારના સમુદ્રો ઉચ્છિતોદક, ક્ષુભિત જળ નથી. પણ પત્યડોદક અને અક્ષુભિત જળ છે. પૂર્ણ ઇત્યાદિ વિશેષિત છે. - - ભગવન્! લવણસમુદ્રમાં ઘણો ઉદાર મેઘ યાવત્ વર્ષે છે? હા. લવણસમુદ્ર માફક બાહ્ય સમુદ્રમાં તેમ છે? ના, તેમ નથી. - એમ કેમ?

- X - ગૌતમ! બાહ્ય સમુદ્રોમાં ઘણાં ઉદક યોનિક જીવો અને પુદ્ગલો જળપણે અપક્રમે, વ્યુત્ક્રમે, ચય, ઉપચય પામે છે આદિ - X -. તેઓ ચક્રવાલરૂપે છે. તે એકવિધ વિધાન. વિસ્તારથી અનેકવિધ વિધાના છે કેમ બમણા-બમણા છે. - X -

સુભનામ - સ્વસ્તિક, શ્રીવત્સાદિ. સુભરૂપ - સફેદાદિ. સુભગંધ - કર્પુરાદિ શુભગંધવાળા. સુભરસ - મધુરાદિ કે શર્કરા જેવા રસવાળા. સુભસ્પર્શ - માખણ જેવા મૃદુ આદિ. એવા દ્વીપ સમુદ્ર જાણવા. ઝદ્ધાર - દ્વીપ, સમુદ્રમાં કહેવો. તે આ પ્રમાણે - દ્વીપ સમુદ્રો ઉદ્ધાર સમય વડે કેટલા છે? ગૌતમ! અટી ઉદ્ધાર સાગરોપમના જેટલા ઉદ્ધારસમયો થાય તેટલા. જે એકેક સમયે એકેક વાળનો અગ્રભાગ ઉદ્ધારાય તે ઉદ્ધાર સમય. દ્વીપ-સમુદ્રમાં પરિણામ જાણવા. ભગવન્ દ્વીપ સમુદ્રો પૃથ્વી, પાણી, જીવ કે પુદ્ગલ પરિણામી છે? ગૌતમ! ચારે. સર્વે જીવોનો દ્વીપ-સમુદ્રમાં ઉત્પાદ જાણવો. ભગવન્! દ્વીપસમુદ્રમાં સર્વે જીવો પૃથ્વીકાર્યાદિ રૂપે પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે? હા, થયા છે. - X -

⊗ શતક-૬, ઉદ્દેશો-૯ “કર્મ” ⊗

— X — X — X — X —

○ પૂર્વે કહ્યું કે દ્વીપાદિમાં પૂર્વે પૃથ્વી આદિ જીવો ઉત્પન્ન થયા છે. આ ઉત્પાદ કર્મબંધથી જ થાય. તેથી ‘કર્મો’ વિશે કહે છે -

● સૂત્ર-૩૧૭ :-

ભગવન્ ! જીવો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા કેટલી કર્મ પ્રકૃતિને બાંધે છે ? ગૌતમ ! સાત, આઠ કે છ પન્નવણા બંધુદેશ જાણવો.

● વિવેચન-૩૧૭ :-

આયુ અબંધકાલે સાત પ્રકારે બાંધે. આયુબંધ કાલે આઠ ભેદે બાંધે. સૂક્ષ્મસંપરાય અવસ્થામાં મોહનીય અને આયુ ન બાંધે. પ્રજ્ઞાપનામાં ૨૪માં પદમાં આવેલ બંધ ઉદ્દેશ અહીં જાણવો તે આ રીતે - ભગવન્ ! નૈરયિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા કેટલી પ્રકૃતિ બાંધે ? આદિ એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જાણવું. તે આ રીતે - ભગવન્ ! નૈરયિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતા કેટલી પ્રકૃતિ બાંધે ? આદિ એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જાણવું. વિશેષ એ - મનુષ્યો જીવોવત્ જાણવા.

જીવાધિકારથી જીવને આશ્રીને કહે છે -

● સૂત્ર-૩૧૮ :-

ભગવન્! મહર્ષિક યાવત્ મહાનુભાગ દેવ બાહ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યા વિના એક વર્ણ, એકરૂપ વિકુર્વવા સમર્થ છે? ગૌતમ! તેમ ન થાય. - - ભગવન્! બાહ્ય પુદ્ગલ ગ્રહીને તેમ કરી શકે છે? હા, કરી શકે. - - ભગવન્! તે અહીં રહેલ પુદ્ગલો ગ્રહીને વિકુર્વે કે, ત્યાં રહેલ પુદ્ગલ ગ્રહીને વિકુર્વે કે અન્યત્ર રહેલ પુદ્ગલો ગ્રહીને? ગૌતમ! ત્યાં રહેલ પુદ્ગલો ગ્રહીને વિકુર્વે, અહીંના કે અન્યત્રના ગ્રહીને નહીં. આ પ્રમાણે આ આલાવા વડે યાવત્ એકવર્ણ-એકરૂપ, એકવર્ણ-અનેકરૂપ, અનેકવર્ણ-એકરૂપ, અનેકવર્ણ

- અનેકરૂપને વિકુર્વે.

ભગવન્ ! મહર્ષિર્ક યાવત્ મહાનુભાગ દેવ બાહ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કર્યા વિના કાળા પુદ્ગલોને નીલ પુદ્ગલરૂપે અને નીલ પુદ્ગલો કાળા પુદ્ગલરૂપે ગ્રહણ કરવા સમર્થ છે ? ગૌતમ ! તે અર્થ યોગ્ય નથી. પણ પુદ્ગલો ગ્રહીને તેમ કરી શકે. - - ભગવન્ ! તે અહીં રહેલા પુદ્ગલો આદિ પૂર્વવત્. વિશેષ આ - પરિણામે એમ કહેવું. એ રીતે કાળા પુદ્ગલ લાલ પુદ્ગલપણે, એ રીતે કાળાને યાવત્ સફેદ, એ રીતે નીલને યાવત્ સફેદ, એ રીતે લાલને યાવત્ સફેદ, એ રીતે પીળાને યાવત્ સફેદ વર્ણપણે, આ ક્રમે ગંધ, રસ, સ્પર્શમાં સમજવું યાવત્ કર્કશ સ્પર્શ પુદ્ગલને મૃદુ સ્પર્શ પુદ્ગલપણે પરિણામે. એ પ્રમાણે ગુરુ-લઘુ, શીત-ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ-રૂઢ, વર્ણાદિને સર્વત્ર પરિણામે છે. અહીં બળને આલાવા કહેવા. પુદ્ગલો ન ગ્રહણ કરીને અને ગ્રહણ કરીને.

● વિવેચન-૩૧૮ :-

કાળો આદિ એક વર્ણ, સ્વશરીરનો એકવિધ આકાર, પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાએ ઇહગત - પ્રત્યક્ષ એવા, તત્થગત - દેવસ્થાનને આશ્રીને, અન્નત્થગત - પ્રજ્ઞાપક ક્ષેત્ર, દેવસ્થાન સિવાયના સ્થાને રહેલ. તેમાં સ્વસ્થાને જ પ્રાયઃ વિકુર્વણા કરે, કેમકે ઉત્તર વૈક્રિયરૂપ કૃત્ જ પ્રાયઃ બીજે જાય છે - X - કાળ, નીલ, રાતા, પીળા, સફેદ એ પાંચ વર્ણોના દ્વિકસંયોગી દશ સૂત્રો કહેવા. સુગંધ-દુર્ગંધ બે ગંધ. તિક્ત, કટુ, કષાય, આમ્બ, મધુર એ પાંચ રસ, તેના દ્વિક સંયોગી દશ સૂત્રો કહેવા. આઠ સ્પર્શોના ચાર સૂત્રો, કેમકે પરસ્પર વિરુદ્ધનું એક. દેવાધિકારથી કહે છે -

● સૂત્ર-૩૧૯ :-

ભગવન્ ! અવિશુદ્ધલેશ્યાવાળો દેવ અનુપયુક્ત આત્મા વડે અવિશુદ્ધલેશ્યી દેવને, દેવીને, બેમાંના એકને જાણે ? જુએ ? - ના, તેમ ન થાય. એ પ્રમાણે અવિશુદ્ધલેશ્યી દેવ, અનુપયુક્ત આત્મા વડે વિશુદ્ધલેશ્ય દેવાદિને જાણે - જુએ ? અવિશુદ્ધલેશ્યી દેવ ઉપયુક્ત આત્મા વડે અવિશુદ્ધલેશ્ય દેવાદિને જાણે - જુએ ? અવિશુદ્ધ લેશ્યીદેવ ઉપયુક્ત આત્મા વડે વિશુદ્ધલેશ્ય દેવાદિને જાણે - જુએ ? અવિશુદ્ધલેશ્ય દેવ ઉપયુક્ત-અનુપયુક્ત આત્મા વડે અવિશુદ્ધ લેશ્યી દેવાદિને જાણે જુએ ? અવિશુદ્ધ લેશ્યી ઉપયુક્તાનુપયુક્ત લેશ્યા વડે વિશુદ્ધલેશ્યીને જાણે-જુએ ?

ભગવન્ ! વિશુદ્ધ લેશ્ય દેવ ઉપયોગ વડે અવિશુદ્ધ લેશ્ય દેવને જાણે-જુએ ? હા, જાણે-જુએ. એ પ્રમાણે વિશુદ્ધ ઉપયુક્ત વિશુદ્ધ લેશ્ય દેવને જાણે-જુએ-હા જાણે-જુએ. વિશુદ્ધ લેશ્ય ઉપયુક્તાનુપયુક્ત અવિશુદ્ધલેશ્ય દેવને ? વિશુદ્ધલેશ્ય ઉપયુક્તાનુપયુક્ત વિશુદ્ધ લેશ્ય દેવને ? - - એ પ્રમાણે નીચેના આઠ ન જાણે-ન જુએ. ઉપરના ચાર જાણે-જુએ. ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૧૯ :-

અવિસુદ્ધલેશ્ય - વિભંગજ્ઞાની દેવ. અનુપયુક્ત આત્મા વડે અહીં - (૧)

અવિશુદ્ધલેશ્ય, (૨) અનુપયુક્તાત્મા દેવ, (૩) અવિશુદ્ધ લેશ્ય દેવાદિ. આ ત્રણ પદના બાર વિકલ્પો થાય [આ બારે વિકલ્પોની વૃત્તિ અતિ સુગમ છે, વળી સૂત્રાર્થમાં તેનો ઉલ્લેખ પણ છે, માટે ફરી વૃત્તિનો અનુવાદ અહીં કરેલ નથી.] અહીં છેલ્લા ચાર વિકલ્પમાં સમ્યગ્દષ્ટિપણાથી ઉપયુક્ત અને અનુપયુક્તત્વથી જાણે છે. ઉપયોગાનુપયોગ પક્ષે ઉપયોગાંશના સમ્યગ્જ્ઞાન હેતુત્વથી એમ કહ્યું.

● શતક-૬, ઉદ્દેશો-૧૦-‘અન્યતીર્થિકો’ ●

— X — X — X — X — X —

○ અવિશુદ્ધ લેશ્યને જ્ઞાનાભાવ કહ્યો. તે જ દર્શાવતા કહે છે -

● સૂત્ર-૩૨૦ :-

ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે યાવત્-પ્રરૂપે છે, જેટલા જીવો રાજગૃહનગરમાં છે, એટલા જીવોને કોઈ બોરના ઠળીયા-વાળ-ચોખા-અડદ-મગ-જૂ-લીખ જેટલું પણ સુખ કે દુઃખ કાઢીને દેખાડવા સમર્થ નથી. ભગવન્ ! તે કેવી રીતે હોય ? ગૌતમ ! અન્યતીર્થિકો જે આમ કહે છે યાવત્ પ્રરૂપે છે, તે મિથ્યા કહે છે. હે ગૌતમ ! હું એમ કહું છું યાવત્ પ્રરૂપુ છું કે સર્વલોકમાં સર્વ જીવોને કોઈ સુખ કે દુઃખ યાવત્ દેખાડી ન શકે.

એમ કેમ ? ગૌતમ ! આ જંબૂદ્વીપ યાવત્ પરિક્ષેપ વડે વિશેષ અધિક કહ્યો છે. મહર્ષિર્ક યાવત્ મહાનુભાગ દેવ, એક મોટો વિલેપનવાળો ગંધનો ડાબલો લઈને ઉઘાડીને, યાવત્ ‘આ જાઈ છું’ કહી આખા જંબૂદ્વીપને ત્રણ ચપટીમાં ૨૧ વખત ફરી શીઘ્ર પાછો આવે. હે ગૌતમ ! તે સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપ. તે ગંધ પુદ્ગલોથી સ્પૃષ્ટ થાય ? હા, થાય. ગૌતમ ! તે ગંધપુદ્ગલોને બોરના ઠળીયા જેટલાં પણ યાવત્ દર્શાવવા સમર્થ છે ? ના, તેમ ન થાય. તે હેતુથી કહ્યું કે યાવત્ દર્શાવવા સમર્થ નથી.

● વિવેચન-૩૨૦ :-

નો ચક્કિય - સમર્થ નથી. ઘણાંની વાત તો શું કરવી, પણ માત્ર બોરના ઠળીયા જેટલું. નિપ્પાવ - વાલ, કલ - કલાય. જૂય - જૂ. દષ્ટાંત સાર આ છે - જેમ અતિ સૂક્ષ્મત્વથી અમૂર્ત તુલ્ય હોવાથી ગંધના પુદ્ગલોની માફક બોરના ઠળીયા જેટલું પણ જીવોનું સુખ-દુઃખ દર્શાવવાને કોઈ સમર્થ નથી. - - જીવાધિકારથી કહે છે -

● સૂત્ર-૩૨૧ :-

ભગવન્ ! શું જીવ ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય જીવ છે ? ગૌતમ ! જીવ નિયમા ચૈતન્ય છે, ચૈતન્ય નિયમા જીવ છે - - ભગવન્ ! નૈરયિક જીવ છે કે જીવ નૈરયિક છે ? નૈરયિક નિયમા જીવ છે. જીવ નૈરયિક પણ હોય કે અનૈરયિક પણ હોય. - - ભગવન્ ! જીવ અસુરકુમાર છે કે અસુરકુમાર જીવ છે ? ગૌતમ ! અસુરકુમાર નિયમા જીવ છે. જીવ અસુરકુમાર હોય કે ન પણ હોય. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી દંડક કહેવો.

ભગવન્ ! જીવે તે જીવ કે જીવ હોય તે જીવે ? ગૌતમ ! જીવે તે વિચમા

જીવ છે. જીવ જીવે કે ન પણ જીવે. - - ભગવન્ ! જીવે તે નૈરયિક કે નૈરયિક હોય તે જીવે. ગૌતમ ! નૈરયિક નિયમા જીવે. જીવે તે નૈરયિક હોય કે ન પણ હોય. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! ભવ્ય, નૈરયિક હોય કે નૈરયિક હોય તે ભવ્ય હોય ? ગૌતમ ! ભવ્ય, નૈરયિક હોય કે ન પણ હોય. નૈરયિક ભવ્ય હોય કે ન પણ હોય. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી કહેવું.

● વિવેચન-૩૨૧ :-

જીવ - જીવ, જીવ - ચૈતન્ય. જીવ અને ચૈતન્ય, પરસ્પર અભેદ હોવાથી કહ્યું કે જીવ એ ચૈતન્ય છે, ચૈતન્ય એ જીવ છે. નૈરયિકાદિમાં તો જીવત્વ કાયમ રહેનારું છે, પણ જીવોમાં નૈરયિકાદિત્વ હોય કે ન હોય. જીવના અધિકારથી જ કહે છે - જીવન્તિ - પ્રાણોને ધારણ કરે છે. તેથી કહ્યું કે જે પ્રાણોને ધારણ કરે છે, તે નિયમા જીવ છે. કેમકે અજીવોને આયુર્કર્મના અભાવે જીવનનો અભાવ છે. જીવ હોય તે પ્રાણ ધારણ કરે કે ન કરે. કેમકે સિદ્ધોને પ્રાણધારણનો અભાવ છે.

- જીવ અધિકારથી અન્યતીર્થિકનો મત—

● સૂત્ર-૩૨૨ :-

ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે યાવત્ પ્રરૂપે છે કે એમ નિશ્ચિત છે કે સર્વ પ્રાણ-ભૂત-જીવ-સત્ત્વ એકાંતે દુઃખરૂપ વેદનાને વેદે છે, હે ભગવન્ ! તે કેવી રીતે બને ? ગૌતમ ! તે અન્યતીર્થિકો યાવત્ એમ મિથ્યા કહે છે. હે ગૌતમ ! હું એમ કહું છું યાવત્ પ્રરૂપું છે કે કેટલાંક પ્રાણો-ભૂતો-જીવો-સત્ત્વો એકાંત દુઃખરૂપ વેદના વેદે છે અને કદાચ સુખને વેદે છે. કેટલાંક પ્રાણો-ભૂતો-જીવો-સત્ત્વો એકાંત શાતા વેદનાને વેદે છે અને કદાચિત્ દુઃખને વેદે છે. કેટલાંક પ્રાણો-ભૂતો-જીવો-સત્ત્વો વિવિધરૂપે વેદના વેદે છે. કદાચિત્ સુખને કે દુઃખને વેદે છે - એમ કેમ ? ગૌતમ ! નૈરયિકો એકાંત દુઃખરૂપ વેદના વેદે છે, કદાચ સુખને વેદે છે. ભવનપત્યાદિ દેવો એકાંત સુખરૂપ વેદના વેદે છે, કદાચ અસાતા વેદે છે. પૃથ્વીકાયિક યાવત્ મનુષ્યો વિવિધ પ્રકારે વેદના વેદે છે. કદાચ સુખ કે દુઃખને વેદે છે, તેથી પૂર્વવત્ કહ્યું.

● વિવેચન-૩૨૨ :-

કદાચ શાતા વેદના વેદે છે. એમ કેમ ? નૈરયિક જીવ ઉપપાત વડે તથા દેવપ્રયોગથી કદાચિત્ સુખને વેદે છે. દેવો, પરસ્પર આહનન તથા પ્રિય વસ્તુના વિયોગાદિમાં કદાચિત્ અસાતાવેદના વેદે છે.

જીવ અધિકારથી આ કહે છે -

● સૂત્ર-૩૨૩ થી ૩૨૬ :-

[૩૨૩] ભગવન્ ! નૈરયિકો આત્મા દ્વારા ગ્રહણ કરી જે પુદ્ગલો આહારે, તે શું આત્મશરીર ક્ષેત્રાવગાટ પુદ્ગલોને આત્માદ્વારા ગ્રહણ કરી આહારે છે કે અનંતર ક્ષેત્રાવગાટ પુદ્ગલોને આત્માદ્વારા ગ્રહણ કરી આહારે છે કે પરંપર

ક્ષેત્રાવગાટ પુદ્ગલોને આત્માથી ગ્રહણ કરી આહારે છે ? ગૌતમ ! આત્મશરીર ક્ષેત્રાવગાટ પુદ્ગલોને આત્માથી ગ્રહણ કરી આહારે છે. અનંતર કે પરંપર ક્ષેત્રાવગાટને નહીં. - આમ વૈમાનિક સુધી છે.

[૩૨૪] ભગવન્ ! કેવલીઓ ઈન્દ્રિયો દ્વારા જાણે-જુએ ? ગૌતમ ! તેમ નથી. - એમ કેમ ? હે ગૌતમ ! કેવલી પૂર્વમાં મિતને પણ જાણે, અમિતને પણ જાણે યાવત્ કેવલીનું દર્શન નિર્વૃત્ત છે. તેથી કહ્યું.

[૩૨૫] જીવોનું સુખ-દુઃખ, જીવનું પ્રાણધારણ, ભવ્યો, એકાંત દુઃખ વેદના, આત્માથી પુદ્ગલ ગ્રહણ, કેવલી [આટલા વિષયો છે.]

[૩૨૬] ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૨૩ થી ૩૨૬ :-

અત્તમાયા - આત્માદ્વારા ગ્રહીને. સ્વશરીર ક્ષેત્રમાં રહેલ. આત્મશરીર ક્ષેત્રાવગાટને જે અનંતર ક્ષેત્ર, તેમાં રહેલ પુદ્ગલોને - X -

‘આત્મ દ્વારા ગ્રહણ કરી’ એમ કહ્યું. તેના સાધર્મ્યથી બીજું સૂત્ર કહ્યું. આચાણ - ઈન્દ્રિયો વડે. ‘ગાથા’ ઉદ્દેશાર્થ સંગ્રાહિકા છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
શતક-૬-નો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

卐 શતક-૭ 卐
— X — X —

૦ જુવાદિ અર્થનું પ્રતિપાદક છટ્ટુ શતક કહ્યું, હવે તે જ અર્થનું પ્રતિપાદક શતક-૭-કહે છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશાર્થ સંગ્રહગાથા -

● સૂત્ર-૩૨૭ :-

૧-આહાર, ૨-વિરતિ, ૩-સ્થાવર, ૪-જીવ, ૫-પદ્મી, ૬-આયુ, ૭-અણગાર, ૮-છન્નસ્થ, ૯-અસંવૃત, ૧૦-અન્યતીર્થિક આ દશ ઉદ્દેશા છે.

● વિવેચન-૩૨૭ :-

૧-આહારક-અનાહારકની વક્તવ્યતા, ૨-પ્રત્યાખ્યાનાર્થે, ૩-વનસ્પતિ વક્તવ્યતાર્થે, ૪-સંસારીજીવ પ્રજ્ઞાપના, ૫-ખેચરજીવ યોનિ કથનાર્થે, ૬-આયુષ્ય કથનાર્થે, ૭-અનગાર કથનાર્થે, ૮-છન્નસ્થ મનુષ્ય કથનાર્થે, ૯-અસંવૃત અણગાર કથનાર્થે, ૧૦-કાલોદાયી આદિ પરતીર્થિક.

⊗ શતક-૭, ઉદ્દેશો-૧-‘આહાર’ ⊗
— X — X — X — X —

● સૂત્ર-૩૨૮ :-

તે કાળે, તે સમયે યાવત્ આમ કહ્યું - ભગવન્ ! જીવ કયા સમયે અનાહારક હોય ? ગૌતમ ! પહેલા સમયે કદાચ આહારક કદાચ અનાહારક હોય, બીજે - X - અને ત્રીજે સમયે કદાચ આહારક, કદાચ અનાહારક પણ યોથા સમયે નિયમા આહારક હોય. આ રીતે [યોવીશે] દંડક કહેવા. સામાન્ય જીવ અને એકેન્દ્રિયો યોથા સમયે, બાકીના ત્રીજા સમયે આહારક હોય.

ભગવન્ ! જીવ કયા સમયે બધાંથી અલ્પાહારી હોય ? ગૌતમ ! ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે અથવા ભવના અંતિમ સમયે જીવ સર્વાલ્પાહારી હોય. આ પ્રમાણે વૈમાનિક પર્યન્ત દંડક કહેવો.

● વિવેચન-૩૨૮ :-

પરભવે જતાં કયા સમયે અનાહારક હોય? એ પ્રશ્ન. જ્યારે જીવ ઋજુગતિએ ઉત્પાદસ્થાને જાય છે, ત્યારે પરભવાયુના પહેલા સમયે જ આહારક હોય. જે વિગ્રહગતિએ જાય, તો વક્તમાં પહેલા સમયે અનાહારક હોય, ઉત્પત્તિસ્થાન પ્રાપ્તિના અભાવે આહારણીય પુદ્ગલોનો અભાવ હોય છે - X - તથા એક વળાંકથી બે સમયે ઉત્પન્ન થાય, તો પહેલા સમયે અનાહારક, બીજે તો આહારક. જે બે વળાંકથી ત્રણ સમયે ઉત્પન્ન થાય તો પહેલા બે સમય અનાહારક - X - જે ત્રણ વળાંકથી ચાર સમયે ઉત્પન્ન થાય તો પહેલાંના ત્રણ સમય અનાહારક, ચોથા સમયે નિયમા આહારક - X -

ત્રણ વળાંક આ રીતે - નાડીની બહારની દિશામાં રહેલ હોય, જેનો અધોલોકથી ઉર્ધ્વલોકે ઉત્પાદ નાડીની બહારની દિશામાં હોય, તે અવશ્ય એક સમયે વિશ્રેણીમાંથી સમશ્રેણી પામે, બીજા સમયે નાડીમાં પ્રવેશે, ત્રીજે ઉર્ધ્વલોકમાં જાય, ચોથે લોકનાડીથી નીકળી ઉત્પત્તિ સ્થાને ઉપજે. પહેલાં ત્રણ સમય ત્રણ વળાંક જાણવા. - X - બીજા

કહે છે - ચાર વળાંક પણ સંભવે, જે વિદિશાથી વિદિશામાં ઉપજે. તેમાં ત્રણ સમય પૂર્વવત્. ચોથા સમયે નાડીથી નીકળીને સમશ્રેણી પામે. પાંચમે ઉત્પત્તિ સ્થાનને પામે. તેમાં આઠ ચાર સમયમાં ચાર વળાંક થાય. તેમાં અનાહારક છે. આ સીત્રમાં દશવિલ નથી. પ્રાયઃ આ રીતે અનુત્પત્તિ નથી.

ઉક્ત આલાવા મુજબ ૨૪ દંડકો કહેવા. તેમાં જીવ, એકેન્દ્રિય બંનેમાં યોથા સમયે નિયમા આહારક કહેવા. બાકીના ત્રીજા સમયે કહેવા. તેમાં જે નારકાદિ ત્રસોમાં ઉપજે, તેને નાડીની બહાર ગમનાગમન નથી, તેથી ત્રીજા સમયે નિત્યાહારકત્વ છે. જેમકે - જે મત્સ્યાદિ ભરતના પૂર્વ ભાગથી ઐરવતના પશ્ચિમની નીચે નરકમાં ઉપજે, તે એક સમયમાં પૂર્વથી પશ્ચિમમાં જાય, બીજે ઐરવતની પશ્ચિમે, ત્રીજે નરકમાં જાય. અહીં પહેલા બે સમય અનાહારક, ત્રીજે આહારક. આ વાત સૂત્રમાં કહી છે - X -

બધાંથી અલ્પ - X - આહાર જેનો છે, તે - X - અલ્પાહારક. પ્રથમ સમયે ઉત્પન્નનો પ્રથમ સમય અર્થાત્ ઉત્પત્તિનો પ્રથમ સમય. તેની આહારગ્રહણના હેતુથી શરીરની અલ્પતાથી સર્વાલ્પાહારતા હોય છે. જીવનના છેલ્લા સમયે જે છે. તે પ્રદેશોના સંહતત્વથી અલ્પ શરીર-અવયવોમાં રહેવાથી સર્વાલ્પાહારતા. - - અનાહારકત્વ એ જીવોને વિશેષથી લોક સંસ્થાનવશાત્ થાય છે, માટે લોક પ્રરૂપણા સૂત્ર-

● સૂત્ર-૩૨૯ :-

ભગવન્ ! લોકનું સંસ્થાન કેવું છે ? ગૌતમ ! સુપ્રતિષ્ઠક. - X - નીચે વિસ્તીર્ણ યાવત્ ઉપર ઉર્ધ્વ મૃદંગાકાર સંસ્થિત. એવા આ શાશ્વત લોકમાં - X - ઉત્પન્ન કેવલ જ્ઞાન-દર્શનધર અરહંત, જિન, કેવલી જીવોને જાણે છે - જુએ છે અને અજીવોને પણ જાણે છે - જુએ છે. ત્યારપછી તેઓ સિદ્ધ થાય છે યાવત્ દુઃખોનો અંત કરે છે.

● વિવેચન-૩૨૯ :-

સુપ્રતિષ્ઠક - શર-ચંત્ર, તેને અહીં ઉપર સ્થાપેલ કળ શાદિક ગ્રહણ કરવું. તેવા પ્રકારે લોક સાદૃશ્ય જાણવું. તેની આ પ્રમાણે ભાવના કરવી. નીચે વિસ્તીર્ણ, મધ્યે સંક્ષિપ્ત, ઉપર વિશાળ, નીચે પલ્લંકાકાર, મધ્યે ઉત્તમ વજાકારે ઘટ્યાદિ. - - લોકસ્વરૂપ કહ્યું, ત્યાં જે કેવલી કરે છે, તે દર્શાવર્યું. અંતકરેઈ - થી ક્રિયા બતાવી. તેના વડે શ્રાવકને કહે છે -

● સૂત્ર-૩૩૦ થી ૩૩૨ :-

[૩૩૦] ભગવન્ ! શ્રમણની સમીપ આશ્રયે રહેલ શ્રાવકને ભગવન્ ! ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે કે સાંપરાથિકી ? ગૌતમ ! શ્રમણના ઉપ-આશ્રયે રહેલ, સામાયિક કરતાં શ્રાવકનો આત્મા અધિકરણી હોય છે. આત્માધિકરણ નિમિત્તે તેને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા ન લાગે, સાંપરાથિકી ક્રિયા લાગે. તે હેતુથી કહ્યું કે યાવત્ સાંપરાથિકી ક્રિયા લાગે છે.

[૩૩૧] ભગવન્ ! શ્રાવકને પહેલાથી જ ત્રસ-પ્રાણની હિંસાના પરચક્ષાણ

હોય છે, પૃથ્વીકાયહિંસાના અપ્રત્યાખ્યાન હોય છે. તે પૃથ્વીને ખોદતાં જો કોઈ ત્રસ જીવની હિંસા કરે તો ભગવન્ ! તેને પ્રત ઉલ્લંઘન થાય ? ના, તેમ નથી. કેમકે તે ત્રસજીવના વધ માટે પ્રવૃત્ત હોતો નથી.

ભગવન્ ! શ્રાવકને પૂર્વેથી વનસ્પતિ હિંસાનું પર્યક્ષમાણ હોય, પૃથ્વી ખોદતાં, તે કોઈ વૃક્ષનું મૂળ છેદી નાંખે તો તેને પ્રતનું ઉલ્લંઘન થાય ? તેમ ન થાય. કેમકે તે તેની હિંસા માટે પ્રવૃત્ત નથી.

[૩૩૨] ભગવન્ ! તથારૂપ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણને પ્રાસુક અને એપણીય અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમથી પ્રતિલાભતા શ્રાવકને શું લાભ થાય ? ગૌતમ ! તથારૂપ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણને યાવત્ પ્રતિલાભતો શ્રાવક તથારૂપ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણને સમાધિ પમાડે છે. સમાધિને કારણે તે પણ સમાધિ પામે છે. - - ભગવન્ ! તથારૂપ શ્રમણને યાવત્ પ્રતિલાભતો શ્રાવક શું તજે છે ? ગૌતમ ! જીવિતનો અને દુસ્ત્યાજ્યનો ત્યાગ કરે છે. દુષ્કર કરે છે, દુર્લભ (વસ્તુ) પામે છે, બોધિ પામી, સિદ્ધ થઈ, યાવત્ અંત કરે છે.

● વિવેચન-૩૩૦ થી ૩૩૨ :-

સામાયિક કરેલ, સાધુની વસતિમાં રહીને તેવા યથાર્થ શ્રાવકને - X - સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે. બંને વિશેષણ યોગે અને નિરુદ્ધ કષાયત્વ યુક્તતાથી ઐર્યાપથિકી લાગે એવી આશંકાથી આ પ્રશ્ન છે. જેને હળ-ગાડું આદિ કષાયના આશ્રયભૂત છે તે અધિકરણી. તેનાથી આત્માધિકરણી, તે કારણ જે ક્રિયાકરણમાં હોય, તેનાથી સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે.

શ્રાવકાધિકારથી જ કહે છે. ત્રસવધ, તે ત્રસપ્રાણના વધાર્થે પ્રવર્તતો નથી. વધનો સંકલ્પ નથી, તે સંકલ્પવધથી નિવૃત્ત છે. માટે તેનું ઉલ્લંઘન ન થાય. ચચતિ - આપે છે. જીવિતને આપે છે, કેમકે અજ્ઞાદિ દ્રવ્ય આપતાં જીવિતનો જ ત્યાગ કરે છે. અન્નાદિ દ્રવ્ય દુસ્ત્યાજ્ય હોવાથી કહ્યું - દુસ્ત્યાજ્યને તજે છે. આ ત્યાગ દુષ્કર હોવાથી કહ્યું - દુષ્કરને કરે છે. અથવા શેનો વિરહ થાય ? કર્મની દીર્ઘ સ્થિતિનો. દુષ્ટ કર્મદ્રવ્ય સંચયનો. અપૂર્વકરણાદિ દુષ્કર કરે છે. તેનાથી અનિવૃત્તિકરણ પામે છે, તેનાથી સમ્યગ્દર્શન અનુભવે છે. અહીં શ્રમણોપાસક શબ્દ છે. તેથી સાધુ-ઉપાસના માત્ર કરનાર લેવા. કેમકે સૂત્ર તેમાં જ ઘટે છે. - X - દાનથી બોધિ આદિ બીજે પણ કહ્યા છે - કર્મત્વ કહ્યું, હવે અકર્મત્વ કહે છે -

● સૂત્ર-૩૩૩ :-

ભગવન્ ! કર્મરહિત જીવની ગતિ થાય ? હા, થાય. ભગવન્ ! અકર્મની ગતિ કઈ રીતે થાય ? ગૌતમ ! નિસ્સંગતા-નિરાગતા-ગતિ પરિણામ-બંધન છેદનતા-નિરિંદ્યનતા-પૂર્વ પ્રયોગથી અકર્મની ગતિ કહી છે. નિસ્સંગતા - X - આદિથી કર્મરહિતની ગતિ કઈ રીતે કહી ? જેમ કોઈ પુરુષ નિશ્ચિદ્ર, નિરુપહત, સુકા તુંબડાને કમપૂર્વક સંસ્કાર કરી, દર્ભ અને કુશ વડે વીટે. પછી માટીના આઠ લેપથી લીંબે, પછી તાપમાં સુકાવે, સુકાયા પછી અથાગ-અતાર પુરુષ પ્રમાણ પાણીમાં નાંખે,

તો હે ગૌતમ ! તે તુંબડુ, તે માટીના આઠ લેપની ગુરુતાથી, ભારથી, ગુરુતા અને ભારથી, પાણીના તળને ઉલ્લંઘીને નીચે ભૂમિ પર સ્થિત થાય ?

હા, થાય. હવે તે તુંબડુ માટીના આઠ લેપનો ક્ષય થતાં ભૂમિતળને છોડીને જળના ઉપરના તટે આવીને સ્થિર થાય ? હા, થાય. એ પ્રમાણે ગૌતમ ! નિસ્સંગતાદિથી કર્મરહિતની ગતિ કહી છે.

ભગવન્ ! બંધન છેદત્વથી કર્મરહિતની ગતિ કઈ રીતે થાય ? ગૌતમ ! જેમ વટાણા-મગ-અડદ-સિંબલીની શિંગ કે એરંડાનું બીજ તડકે મૂક્યા હોય અને સુકાઈને ફૂટે અને એક બાજુ ઉડે. તેમ ગૌતમ ! થાય.

ભગવન્ ! નિરિંદ્યનત્વથી કર્મરહિતની ગતિ કઈ રીતે થાય ? ગૌતમ ! જેમ ઈંદાણથી છૂટેલ ધૂમ્ર સ્વાભાવિક રીતે, નિવ્યાઘાતપણે ઉપર જાય, તેમ હે ગૌતમ (જીવ જાય). - - ભગવન્ ! પૂર્વ પ્રયોગથી કર્મરહિતની ગતિ કઈ રીતે થાય ? ગૌતમ ! ધનુષ્થી છૂટેલ બાણની ગતિ લક્ષ્યાભિમુખ, નિવ્યાઘાતપણે થાય, તેમ ગૌતમ ! જીવની ગતિ છે.

● વિવેચન-૩૩૩ :-

ગતિનો સ્વીકાર. નિસ્સંગતા - કર્મ મલ જવાથી, નિરંગણયા - મોહના જવાથી નિરાગતાથી. ગતિ પરિણામ - ગતિના સ્વભાવથી, બંધનચ્છેદન - એરંડ ફળવત્ કર્મબંધન છેદનથી. નિરંધનતા - ધુંવાડા માફક કર્મબંધન છોડવાથી. પુષ્પઓગ - બાણની જેમ સકર્મતાથી ગતિ પરિણામત્વથી. - X - નિરુવહય - વાતાદિથી અનુપહત. દબ્ધ - સમૂલ, કુસ - દર્ભની જેમ છિન્નમૂળથી. - X - X - કલસિંબલિયાઈ - કલાય ધાન્યની ફળી. ઈરંડમિંજિયા - એરંડ ફળ - X - X - સ્વભાવથી ઉદ્ધર્વ, નિવ્યાઘાણે - કટ આદિ આસ્થાદન અભાવથી.

અકર્મણનું કચન કર્યું, તેથી ઉલટું કર્મ વક્તવ્યતા -

● સૂત્ર-૩૩૪ :-

ભગવન્ ! દુઃખી દુઃખથી સ્પૃષ્ટ છે કે અદુઃખી ? ગૌતમ ! દુઃખી દુઃખથી સ્પૃષ્ટ છે, અદુઃખી નહીં. - - ભગવન્ ! દુઃખી નૈરયિક દુઃખથી સ્પૃષ્ટ છે કે અદુઃખી નૈરયિક દુઃખથી સ્પૃષ્ટ છે ? ગૌતમ ! દુઃખી નૈરયિક દુઃખથી સ્પૃષ્ટ છે, અદુઃખી નહીં. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી કહેવું. આ પ્રમાણે પાંચ ઈંડક જાણવા. - દુઃખી દુઃખથી સ્પૃષ્ટ, દુઃખી દુઃખનું ગ્રહણ કરે, દુઃખી દુઃખને ઉદીરે, દુઃખી દુઃખને વેદે, દુઃખી દુઃખને નિર્જરે.

● વિવેચન-૩૩૪ :-

(૧) દુઃખ નિમિત્તથી દુઃખ - કર્મ, કર્મો જીવ દુઃખી છે. દુઃખના હેતુરૂપ કર્મથી સ્પૃષ્ટ બદ્ધ. અદુઃખી - અકર્મો દુઃખથી સ્પૃષ્ટ ન હોય. જેમકે સિદ્ધ (૨) દુઃખી - કર્મવાળો દુઃખ-કર્મને સામસ્ત્યથી ઉપાર્જે, નિઘતાદિ કરે. (૩) ઉદીરે, (૪) વેદે, (૫) નિર્જરે. તેની વ્યાખ્યા પૂર્વે કરી છે. - - કર્મબંધનાધિકારથી કર્મબંધ ચિંતાન્વિત અણગાર સંબંધી સૂત્ર -

● સૂત્ર-૩૩૫ થી ૩૩૭ :-

ભગવન્ ! અનુપયુક્ત અણગાર ચાલતા, ઉભતા, બેસતા, સુતા, અનુપયુક્ત વસ્ત્ર-પાત્ર-કંબલ-રજોહરણ લેતા કે મૂકતા, તેને હે ભગવન્ ! ઐયાપિથિકી ક્રિયા લાગે કે સાંપરાયિકી ? ગૌતમ ! ઐયાપિથિકી નહીં પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે. એમ કેમ ? ગૌતમ ! જેનાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વ્યુચ્છિન્ન થયા છે, તેને ઐયાપિથિકી ક્રિયા લાગે, સાંપરાયિકી નહીં. જેના ક્રોધાદિ વ્યુચ્છિન્ન થયા નથી, તેને સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે, ઐયાપિથિકી નહીં. યથાસૂત્ર ચાલનારને ઐયાપિથિકી ક્રિયા લાગે, ઉત્સૂત્રથી ચાલનારને સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે. અનુપયુક્ત છે તે ઉત્સૂત્રથી જ વર્તે છે, માટે પૂર્વવત્ કહ્યું.

[૩૩૬] ભગવન્ ! અંગાર, ધૂમ, સંયોજના દોષથી દૂષિત પાન-ભોજનનો શો અર્થ કહ્યો છે ? ગૌતમ ! જે સાધુ કે સાધ્વી પ્રાસુક, એષણીય અશનાદિ ગ્રહીને મૂર્છિત-ગૃહ્-ગ્રથિત-અધ્યુપપન્ન આહાર આહારે છે, તો હે ગૌતમ ! તે અંગારદોષયુક્ત પાન, ભોજન છે. જે સાધુ-સાધ્વી પ્રાસુક, એષણીય અશનાદિ ગ્રહીને અત્યંત અપ્રીતિ વડે, ક્રોધથી, બિન્નતાથી આહારને આહારે, તે હે ગૌતમ ! ધૂમ દોષયુક્ત પાન-ભોજન છે. જે સાધુ-સાધ્વી યાવત્ ગ્રહીને ગુણોત્પાદન હેતુ અન્ય દ્રવ્ય સાથે સંયોજને આહાર કરે, તે હે ગૌતમ ! સંયોજના દોષ દુષ્ટ પાન-ભોજન છે. હે ગૌતમ ! આ તેનો - X - અર્થ કહ્યો.

ભગવન્ ! અંગાર-ધૂમ-સંયોજના દોષરહિત પાન-ભોજનનો શો અર્થ કહ્યો છે ? ગૌતમ ! જે સાધુ-સાધ્વી યાવત્ ગ્રહણ કરીને અમૂર્છિત થઈ યાવત્ આહારે છે, તે હે ગૌતમ ! અંગાર દોષરહિત પાન-ભોજન. જે સાધુ-સાધ્વી યાવત્ ગ્રહીને અત્યંત અપ્રીતિ ન કરતો આહારે, તે ધૂમદોષરહિત પાન-ભોજન. જે સાધુ-સાધ્વી યાવત્ જેવું પ્રાપ્ત થાય તેવું જ આહારે, તે સંયોજના દોષથી મુક્ત પાન-ભોજન છે. હે ગૌતમ ! આ તેનો - X - અર્થ કહ્યો.

[૩૩૭] ભગવન્ ! ક્ષેત્ર-કાળ-માર્ગ-પ્રમાણથી અતિક્રાંત પાન-ભોજનનો શો અર્થ કહ્યો ? ગૌતમ ! જે સાધુ-સાધ્વી પ્રાસુક, એષણીય અશનાદિને સૂર્ય ઉગ્યા પહેલા ગ્રહે, સૂર્ય ઉગ્યા પછી તે આહાર કરે, તે હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રાતિક્રાંત પાન ભોજન છે. જે સાધુ-સાધ્વી યાવત્ પહેલી પોરિસિએ ગ્રહીને છેલ્લી પોરિસિ સુધી રાખીને પછી તે આહાર કરે, તે કાલાતિક્રાંત પાન-ભોજન છે. જે સાધુ-સાધ્વી યાવત્ ગ્રહણ કરીને અર્ધ યોજન મર્યાદા ઓળંગીને તે આહાર કરે, તે માર્ગાતિક્રાંત પાન-ભોજન છે. જે સાધુ-સાધ્વી પ્રાસુક, એષણીય અશનાદિ ગ્રહીને કુકડીના ઇંડા પ્રમાણ માત્ર એવો ૩૨ કોળીયાથી અધિક આહાર કરે તે પ્રમાણાતિક્રાંત પાન-ભોજન. આઠ કોળીયા પ્રમાણ લે તો તે અલ્પાહારી છે, ૧૨ કોળીયા પ્રમાણ લે તો અપાર્દ્ધ અવમોદરિકા, ૧૬-કોળીયા પ્રમાણ લે તો દ્વિભાગ પ્રાપ્ત, ૨૪ કોળીયા લે તો તે ઉષોદરિકા વાળો છે, ૩૨ કોળીયા પ્રમાણ લે તો પ્રમાણ પ્રાપ્ત. તેનાથી એક પણ કોળીયો ઓછો આહાર કરે તો તે શ્રમણ

નિર્ગન્થ પ્રકામરસ ભોજ્ય છે, તેમ કહેવાય છે. હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રાતિક્રાંતાદિ - X - નો આ અર્થ છે.

● વિવેચન-૩૩૫ થી ૩૩૭ :-

વોચ્છિન્ન - અનુદિત, ચારિત્રરૂપી ઇંધનમાં અંગાર સમાન જે ભોજન વિષયમાં રાગરૂપ અગ્નિ કરે, તે અંગાર દોષ તેના સહિત જે પાનકાદિ તે સ-અંગાર. ચારિત્રરૂપ ઇંધનમાં ધૂમના હેતુરૂપ તે ધૂમ દોષ, તે સહિત પાનકાદિ તે સધૂમ. દ્રવ્યના ગુણ વિશેષાર્થે બીજા દ્રવ્યનું યોજવું, તે સંયોજના દોષ. - X - મૂર્છિત - મોહવાળા, ગિદ્ધ - તેની વિશેષ આકાંક્ષાવાળા. ગ્રથિત - તેમાં રાગ વાળા, અજ્ઞોવવન્ન - તેમાં જ એકાગ્ર થયેલ. આહારમાહારેઙ - ભોજન કરે. - X - મહા અપ્રીતિ, ક્રોધથી કલાંત. ગુણુષ્ણાય - રસ વિશેષ ઉત્પાદનાર્થે. વીઙ્ગાલ - જેમાંથી રાગ ગાયો છે તે. ચેત્તાઙ્ક્રંતાદિ - સૂર્યસંબંધી તાપ ક્ષેત્ર, તેને ઓળંગી ગયેલ તે. કાળ એટલે દિવસના ત્રણ પ્રહરને ઓળંગી ગયેલ. - X - બન્નીશ ક્વલ લક્ષણ પ્રમાણને ઓળંગી ગયેલ. ઉવાઙ્ગાવિત - પ્રાપ્ત કરે. અર્ધ યોજનની મર્યાદાથી ઉપર લઈને જાય. કુક્કુડિઅંગપમાણ - કુકડીના ઇંડાનું જે માપ તે અથવા જીવના આશ્રયત્વથી કુટિર માફક કુટી - શરીર, અશુચિ પ્રાયત્વથી કુત્સિત, પેટ પુરતો આહાર. તેની ૩૨ અંશરૂપ તે કુક્કુટી-અંડક પ્રમાણ માત્રા. અહીં એમ કહે છે -

જેટલો જે પુરુષનો આહાર, તે આહારનો ૩૨મો ભાગ. તે પુરુષની અપેક્ષાથી કોળીયો કહેવાય. તેને આશ્રીને - X - પ્રમાણ પ્રાપ્ત - X - પહેલી વ્યાખ્યા પ્રાયિક પદ્ધ અપેક્ષાએ જાણવી. ૩૨નો ચોથો ભાગ આહાર કરે તે સાધુ અલ્પાહારી કહેવાય અથવા કુકડીના ઇંડાના માપથી આઠ ક્વલ માત્ર આહાર કરે તે અલ્પાહારી છે. પેટને ઓછું પડે તેમ આહાર કરવો તે અવમોદરિકા. કિંચિત્ ઉણ-અડધું જે છે તે અપાર્દ્ધ. ૩૨-કોળીયાની અપેક્ષાએ બાર એ અપાર્દ્ધરૂપ છે. - X - અથવા ધર્મ અને ધર્મીના અભેદથી અપાર્દ્ધ અવમોદરિક એવો સાધુ થાય તેમ જાણવું. દ્વિભાગ એટલે અડધું, તે પ્રાપ્તથી દ્વિભાગ પ્રાપ્ત આહાર થાય છે. અથવા જેનાથી દ્વિભાગ પ્રાપ્ત થાય તે દ્વિભાગ પ્રાપ્ત આહાર થાય છે. અથવા જેનાથી દ્વિભાગ પ્રાપ્ત થાય તે દ્વિભાગ પ્રાપ્ત સાધુ થાય છે. - X - પ્રકામ - અત્યર્થ. મધુરાદિ રસનો ભોગી તે પ્રકામરસભોગી.

● સૂત્ર-૩૩૮ :-

ભગવન્ ! શસ્ત્રાતીત, શસ્ત્રપરિણામિત, એષિત, વ્યેષિત, સામુદાનિક પાન-ભોજનનો શો અર્થ કહ્યો છે ? ગૌતમ ! જે સાધુ-સાધ્વી શસ્ત્ર-મુસલાદિનો ત્યાગ કરેલ છે, માળા-વર્ષક-વિલેપનરહિત છે, તેઓ જો એવા આહારને કરે જે કૃમિ આદિથી રહિત, જીવચ્યુત અને જીવમુક્ત છે, જે સાધુ માટે કરેલ-કરાવેલ નથી, જે અસંકલ્પિત-અનાહૂત-અકીતકૃત-અનુદિષ્ટ છે, નવકોટિ પરિશુદ્ધ છે, દશ દોષથી મુક્ત છે. ઉદ્ગમ્-ઉત્પાદન-એષણા દોષોથી રહિત છે, અંગાર-ધૂમ-સંયોજના દોષરહિત છે, સુરસુર-ચવચવ શબ્દરહિત છે, અદ્રુત-અવિલંબિત છે, અપરિશાપ્તિ, ગાડીની ધૂરીના અંજન કે અનુલેપનરૂપ છે, સંયમ યાત્રા માત્રા

નિમિત્ત છે સંયમભાર વહનાર્યે, નિલમાં પ્રવેશતા સર્પ માફક આત્માર્યે આહાર કરે છે, તે હે ગૌતમ ! શસ્ત્રાતીત, શસ્ત્ર પરિણામિત યાવત્ પાનભોજન છે. તેવો અર્થ કહેલ છે. ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૩૮ :-

અગ્નિ આદિ શસ્ત્રથી ઉત્તીર્ણ તે શસ્ત્રાતીત. એવો આહાર તથાવિધ પૃથુકાદિવત્ પરિણત પણ કહેવાય. વર્ણાદિને અન્યથા કરણથી અચિત્ત કરાયેલ તે શસ્ત્ર પરિણામિત. એ રીતે પ્રાસુકત્વ કહ્યું. ગવેષણા વિશુદ્ધિથી ગવેષિત, વિશેષથી કે વિવિધ પ્રકારે એષિત તે વ્યેષિત. ગ્રહલૈષણા કે ગ્રાસૈષણાથી વિશેષિત અથવા વેષ - મુનિના વસ્ત્રો, તે આકાર માત્ર દર્શનથી પ્રાપ્ત પણ આવર્જનથી નહીં. આનાથી ઉત્પાદના દોષ કહ્યો. સામુદાનિક - તેથી તેવી ભિક્ષારૂપ.

નિર્ગ્રન્થ કેવો? ખડ્ગાદિ શસ્ત્ર તજેલ, પુષ્પમાળા-ચંદનાદિ લેપનથી રહિત - X - આવા સ્વરૂપવાળા નિર્ગ્રન્થ, ભોજ્ય વસ્તુ સંભવથી પોતે પૃથક્કરૂપ, કૃમ્યાદિ રહિત, દાયકે જાતે તજેલ. ભક્ષ્ય દ્રવ્ય પૃથક્કૃત્ અભેદ વિવક્ષાથી જે શરીરી તથા તે આહાર. વૃદ્ધ વ્યાખ્યાથી વ્યપગત - સામાન્યથી ચેતના પર્યાયથી રહિત. ચ્યુત - ક્રિયા ભ્રષ્ટ, ચ્વાવિત - સ્વતઃ આયુક્ષ્યથી ભ્રંશિત. જીવસંસર્ગજનિતાહારથી થયેલ ઉપચય.

જીવવિષ્ણજઠં - પ્રાસુક. સાધુ માટે ન કરેલ, દાયકે ન કરાવેલ, આ બે વિશેષણથી અનાદાકર્મિક લેવું. પોતાને માટે કરતા સાધુ અર્થે ન સંકલ્પિત. 'મારા ઘેર રોજ અન્ન લેવા આવજો' એવા આમંત્રણરહિત અથવા સાધુ માટે બીજા સ્થાનેથી લાવેલ. અનિત્યપિંડ કે અનભ્યાહત અર્થાત્ દાયકે સ્પર્ધારહિત આપેલ. એ રીતે એષણા દોષ નિષેધ કર્યો. ખરીદીને સાધુને ન આપેલ. ઉદ્દેશ વિના કરેલ.

નવકોડીપરિસુદ્ધ - કોટિ એટલે વિભાગ, તે આ - બીજ આદિ જીવોને ન હણે, ન હણાવે, હણનારને ન અનુમોદે. એ રીતે ન પકાવે, ન ખરીદના ત્રણ ત્રણ ભંગ મળીને નવભંગ. દસદોસવિષ્ણમુદ્ધ - શંકિત, મુક્ષિત આદિ. ઉદ્ગમ-આધાકર્તાદિ-૧૬, ઉત્પાદન-ધાત્રિ આદિ-૧૬, ઉદ્ગમ-ઉત્પાદન વિષય જે એષણા-પિંડવિશુદ્ધતાથી સારી રીતે પરિશુદ્ધ તે ઉદ્ગમ-ઉત્પાદન-એષણા પરિશુદ્ધ. આ દ્વારા ઉક્ત-અનુક્ત સંગ્રહ કર્યો. 'વીતાંગારાદિ' ક્રિયા વિશેષણ પણ થાય. પ્રાયઃ એ દ્વારા ગ્રાસૈષણા વિશુદ્ધિ કહી.

સુરસુર કે ચવચવ શબ્દ ન થાય તે રીતે. અતિ મંથર કે અતિ શીઘ્ર નહીં, છાંડ્યા વગર ખાય. ગાડાની ઘરીનું કીલ, ઘા ઉપર ઔષધનું વિલેપન તે અક્ષોપાંજન વ્રણાનુલેપન. તેની જેમ વિવક્ષિત અર્થ સિદ્ધિ - અશનાદિમાં અનાસક્તિ કરવી, તે અક્ષોપાંજનવ્રણાનુલેપન રૂપને થાય. તે ક્રિયા વિશેષણ પણ છે. સંયમનું પાલન, તે જ માત્રા તે સંયમ યાત્રા માત્રા. તેના માટેની વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ જે આહારમાં છે, તે સંયમ યાત્રા માત્રા વૃત્તિક. તેથી તે સંયમ યાત્રા માત્રા વૃત્તિક કે સંયમ યાત્રા માત્રા પ્રત્યય થાય છે. આ જ વાત બીજી રીતે કહે છે - સંયમ એ જ ભાર, તેનું પાલન તે સંયમભારવહનતા.

નિલ એટલે છિદ્ર, તેમાં જે રીતે સર્પ પ્રવેશે તેમ પોતે આહાર કરે - શરીરના

કોઠામાં નાંખે. અર્થાત્ જેમ સર્પ નિલમાં પ્રવેશે ત્યારે પડખાં ન સ્પર્શે, તેમ સાધુ મુખરૂપી ગુફામાં પડખામાં ન સ્પર્શે તેમ આહારનું સંચરણ કરતો જઠરરૂપી નિલમાં આહારનો પ્રવેશ કરાવે. તે અર્થ છે.

⊗ શતક-૭, ઉદ્દેશો-૨-“વિરતિ” ⊗
— X — X — X — X —

o પ્રત્યાખ્યાનીને કહ્યા. હવે અહીં પ્રત્યાખ્યાનને નિરૂપે છે.

● સૂત્ર-૩૩૯ :-

ભગવન્ ! મેં સર્વે પ્રાણ-ભૂત-જીવ-સત્ત્વના પ્રત્યાખ્યાન કરેલ છે, એમ કહેનારને સુપ્રત્યાખ્યાન થાય છે કે દુષ્ટપ્રત્યાખ્યાન ? ગૌતમ ! સર્વે પ્રાણ યાવત્ સત્ત્વની હિંસાનું મેં પચ્ચક્ષ્ણાણ કર્યું છે, તેમ કહેનારને કદાચિત્ સુપ્રત્યાખ્યાન થાય અને કદાચિત્ દુષ્ટપ્રત્યાખ્યાન.

ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું? - X - ગૌતમ ! જેણે સર્વે પ્રાણ યાવત્ સત્ત્વોની હિંસાના પચ્ચક્ષ્ણાણ કર્યા છે, એમ કહેનારને એ પ્રમાણે જ્ઞાન હોતું નથી કે આ જીવ છે - આ અજીવ છે, આ ત્રસ છે - આ સ્થાવર છે, તેથી - X - તેને સુપ્રત્યાખ્યાન ન થાય, પણ દુષ્ટપ્રત્યાખ્યાન થાય છે. એ રીતે તે દુષ્ટપ્રત્યાખ્યાની સર્વે પ્રાણ યાવત્ સત્ત્વોની હિંસાના પચ્ચક્ષ્ણાણ મેં કર્યા છે, તેમ કહેનાર સત્ય નહીં, જૂઠું વચન બોલે છે. એ રીતે તે મૃષાવાદી સર્વે પ્રાણ યાવત્ સત્ત્વો પ્રતિ ત્રણ કરણ, ત્રણ યોગથી અસંચત, અવિરત, પાપકર્મથી અપ્રતિહત, પાપકર્મની અપ્રત્યાખ્યાની ક્રિયા વડે યુક્ત, અસંવૃત, એકાંત દંડ, એકાંતબાલ થાય છે.

મેં સર્વે પ્રાણ યાવત્ સત્ત્વોની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે, એમ કહેનારને જો એ જ્ઞાત હોય કે આજીવ છે - આ અજીવ છે, આ ત્રસ છે - આ સ્થાવર છે. તેને - X - સુપ્રત્યાખ્યાન છે, દુષ્ટપ્રત્યાખ્યાન નથી. એ રીતે તે સુપ્રત્યાખ્યાની, 'મેં સર્વે પ્રાણો યાવત્ સત્ત્વોની હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે' એવી સત્યભાષા બોલે છે, મૃષાભાષા બોલતો નથી. એ રીતે તે સત્યવાદી સર્વે પ્રાણો યાવત્ સત્ત્વો પ્રતિ ત્રિવિધે ત્રિવિધે સંચત-વિરત-પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મી, અક્રિય, સંવૃત અને એકાંતપંડિત થાય છે. તેથી હે ગૌતમ ! એમ કહ્યું કે યાવત્ દુષ્ટપ્રત્યાખ્યાન થાય.

● વિવેચન-૩૩૯ :-

પહેલા દુષ્ટપ્રત્યાખ્યાનનું વર્ણન કર્યું છે. તે યથાસંખ્ય ન્યાયના ત્યાગથી અને યથા આસન્નતા ન્યાય સ્વીકારીને જાણવું. હવે કહેવાનાર પ્રકારે તે જ્ઞાત નથી. જ્ઞાનના અભાવે યથાવત્ પાલન ન કરવાથી, તેને સુપ્રત્યાખ્યાનનો અભાવ છે - X - ત્રિવિધ - કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું ભેદથી. યોગને આશ્રીને ત્રિવિધેન - મન, વચન, કાય લક્ષણથી. સંચત - વધ આદિને છોડવા પ્રયત્નશીલ, વિરત - વધાદિથી નિવૃત્ત. પ્રતિહત - ભૂતકાળ સંબંધી નિંદાથી, ભાવિ પાપકર્મના પ્રત્યાખ્યાનથી પ્રત્યાખ્યાત - સંચતાદિના નિષેધથી અસંચતવિરતપ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ સક્રિરિ - કાચિકી આદિ ક્રિયા યુક્ત અથવા કર્મબંધન સહિત. અસંવુદ - અસંવૃતાશ્રવદ્વાર. તેથી જ

સર્વથા બીજાને દંડે તે એકાંતદંડ. તેથી સર્વથા અણ તે એકાંતબાલ.

પ્રત્યાખ્યાનના અધિકારથી તેના ભેદોને કહે છે -

● સૂત્ર-૩૪૦ થી ૩૪૨ :-

[૩૪૦] ભગવન્! પચ્ચક્ખાણ કેટલા ભેદે છે? ગૌતમ! બે ભેદે. તે આ - મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન, ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન. - - ભગવન્! મૂલ ગુણ પ્રત્યાખ્યાન કેટલા ભેદે છે? ગૌતમ! બે ભેદે. સર્વ મૂલગુણ પચ્ચક્ખાણ, દેશ મૂલગુણ પચ્ચક્ખાણ. - - ભગવન્! સર્વ મૂલગુણ પચ્ચક્ખાણના કેટલા ભેદ છે? ગૌતમ! પાંચ. તે આ - સર્વથા પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ - યાવત્ - સર્વથા પરિગ્રહથી વિરમણ. - - ભગવન્! દેશમૂલગુણ પચ્ચક્ખાણના કેટલા ભેદ છે? ગૌતમ! પાંચ. તે આ - સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણ યાવત્ સ્થૂલ પરિગ્રહ વિરમણ.

ભગવન્! ઉત્તરગુણ પચ્ચક્ખાણના કેટલા ભેદ છે? ગૌતમ! બે. તે આ - સર્વ ઉત્તરગુણ પચ્ચક્ખાણ, દેશ ઉત્તરગુણ પચ્ચક્ખાણ. - - ભગવન્! સર્વ ઉત્તરગુણ પચ્ચક્ખાણના કેટલા ભેદ છે? ગૌતમ! દશ.

[૩૪૧] અનાગત, અતિકાંત, કોટિસહિત, નિયંત્રિત, સાકાર, અનાકાર, પરિમાણકૃત, નિરવશેષ, સંકેત અને અદ્ધા-પ્રત્યાખ્યાન.

[૩૪૨] ભગવન્! દેશ ઉત્તરગુણ પચ્ચક્ખાણના કેટલા ભેદ છે? સાત. - દિગ્વૃત્ત, ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ, અનર્થદંડ વિરમણ, સામાયિક, દેશાવકાસિક, ધૌષ્ઠોપવાસ, અતિથિસંવિભાગ - તથા - અપશ્ચિમ મારણાંતિક સંલેખના જોષણા-આરાધના.

● વિવેચન-૩૪૦ થી ૩૪૨ :-

ચારિત્ર વૃક્ષના મૂળ ગુણ સમાન - પ્રાણાતિપાતાદિ વિરમણ, મૂલ ગુણરૂપ પ્રત્યાખ્યાન કે મૂળગુણ વિષયક નિવૃત્તિ, તેને મૂળગુણ પ્રત્યાખ્યાન જાણવું. મૂળગુણની અપેક્ષાએ ઉત્તરરૂપ ગુણ - વૃક્ષની શાખા માફક, તે ઉત્તરગુણ, તેમાં પ્રત્યાખ્યાન, તે ઉત્તરગુણ પ્રત્યાખ્યાન. તે જો સર્વથા હોય તો સર્વમૂલગુણ અને દેશથી હોય તો દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન. તેમાં સર્વમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાન સર્વ વિરતને હોય, બીજું દેશવિરતને હોય.

અણાગય ગાથા - (૧) ભાવિમાં કરવાનું તે અનાગત, પર્યુષણાદિમાં આચાર્યાદિની વૈયાવચ્ચમાં અંતરાયના સંભવથી પહેલાં જ તે તપ કરવું. કહ્યું છે - ગુરુ, તપસ્વી કે ગ્લાનની વૈયાવચ્ચના કારણે, મને પર્યુષણ તપમાં અંતરાય થશે, તેમ જાણી તે તપ અત્યારે કરવું તે 'અનાગત' છે.

(૨) પછી કરવાથી અતિકાંત, ભાવના પૂર્વવત્. કહ્યું છે - પૂર્વવત્ કારણોથી પર્યુષણ તપ ન થઈ શકે તો તેને પછી કરવો તે 'અતિકાંત' છે.

(૩) કોટિસહિત - એકની સમાપ્તિ અને બીજાનો આરંભ સાથે થાય તે. ચતુર્થભક્તાદિ કરીને અનંતર જ ચતુર્થભક્તાદિ કરવું તે. - X -

(૪) નિયંત્રિત - નિયમા ચંત્રિત, તે નિયંત્રિત. પ્રતિજ્ઞા દિવસે ગ્લાનત્વાદિ

કારણે અંતરાય થવા છતાં નિયમથી તે પ્રત્યાખ્યાન કરવું. કહ્યું છે - મહીને-મહીને અમુક-અમુક દિવસે નિશ્ચય કરેલ તપ તંદુરસ્ત હોય કે ગ્લાન, પણ શ્વાસ ચાલે ત્યાં સુધી કરવો, તેને ધીર પુરુષોએ નિયંત્રિત તપ કહ્યો છે તેને અનિશ્ચિતાત્મા અણગાર સ્વીકારે છે.

(૫) સાકાર-પ્રત્યાખ્યાનના અપવાદ હેતુઓ જે મહત્તર આગાર આદિ સાથે હોય તે. - - (૬) અનાકાર - કાંતાર, દુર્ભિક્ષાદિ વિશિષ્ટ હેતુના સંભવ અભાવે મહત્તરાર્થ આગાર-છુટ ન લે તે. જો કે માત્ર અનાકાર પચ્ચક્ખાણ હોય તો પણ 'અનાભોગ', 'સહાસાકાર' તેમાં કહેવા. જેથી કાષ્ઠ, આંગળી આદિ મોટામાં નાંખતા ભંગ ન થાય. - X -

(૭) પરિમાણકૃત - દત્તિ આદિ વડે પરિમાણ કરેલ. કહ્યું છે - દત્તિ, ક્વલ, ઘર, ભિક્ષા કે દ્રવ્ય વડે જે ભોજન ત્યાગ તે પરિમાણકૃત.

(૮) નિરવશેષ - સમગ્ર અશનાદિ વિષયક કહ્યું છે - સર્વે અશન, પાન, ખાદ્ય-પેયવિધિને સર્વભાવથી છોડવી તે નિરવશેષ.

(૯) સંકેત - ચિહ્ન સહિત વર્તે તે. અથવા અંગુષ્ઠ સહિતાદિ સંકેત યુક્ત. કહ્યું છે - અંગુઠો, મુઠ્ઠી, ગાંઠ, ઘર, પ્રસ્વેદ, ઉચ્ચવાસ, સ્તિબુક, જ્યોતિષ્ક આદિ સંકેતો અનંતજ્ઞાની ધીરપુરુષોએ કહ્યા છે.

(૧૦) અદ્ધા-એટલે કાળ. પૌરુષિ આદિ કાળનું નિયમન કરીને પચ્ચક્ખાણ કરવું. કહ્યું છે - કાળપ્રમાણના છેદથી પુરિમડ્ટ, પોરિસિ, મુહૂર્ત, માસ, અર્ધમાસ આદિનું પ્રત્યાખ્યાન, તે અદ્ધા પ્રત્યાખ્યાન.

ઉપભોગ એટલે અશન, પાન, અનુલેપનાદિનો એકવાર ભોગ, પરિભોગ - અશન, શયન, વસન, સ્ત્રી આદિનો વારંવાર ભોગ કરવો તે.

'પશ્ચિમ' અમંગલ હોવાથી, તેને રોકવા અપશ્ચિમ કહ્યું. મરણ - પ્રાણ ત્યાગ. જો કે આવીચી મરણ પ્રતિક્ષણ થાય છે, તો પણ તે ન લેવું. પણ વિવક્ષિત સર્વાયુ ક્ષય લક્ષણ મરણ લેવું. તે પરથી બન્યુ મારણાંતિક. જેનાથી શરીર, કષાયાદિ પાતળા કરાય તે સંલેખના-તપ વિશેષ. તે અપશ્ચિમ મારણાંતિક સંલેખના. તેનું સેવન, અખંડકાળ કરવું તે આરાધના.

અહીં દિગ્વૃત્તાદિ સાત તો દેશોત્તરગુણ જ છે. સંલેખના માટે નિયમ નથી. કેમકે આ દેશોત્તરવાળા માટે દેશોત્તરગુણરૂપ અને સર્વ ઉત્તરવાળા માટે સર્વોત્તરગુણરૂપ છે તેમ આવશ્યકમાં કહ્યું છે. તેથી સંલેખનાને ન ગણીને સાત દેશોત્તર ગુણ કહ્યા. પણ સંલેખના દેશોત્તર-ગુણવાળાને પણ અવશ્ય કરણીય હોવાથી અહીં સાથે મૂકેલ છે.

પ્રત્યાખ્યાન કહ્યું હવે જુવાદિને આશ્રીને પ્રત્યાખ્યાનાદિ કહે છે-

● સૂત્ર-૩૪૩ :-

ભગવન્! જુવો મૂલગુણપચ્ચક્ખાણી, ઉત્તરગુણપચ્ચક્ખાણી કે અપચ્ચક્ખાણી છે? ગૌતમ! જુવો આ ત્રણે પચ્ચક્ખાણી છે.

ભગવન્! નૈરચિકો, મૂલગુણ પચ્ચક્ખાણી છે આદિ પૃચ્છા. ગૌતમ!

નેરચિકો મૂલગુણ કે ઉત્તર-ગુણ પરચક્ષાણી નથી, પણ અપચક્ષાણી છે. એ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય જીવો પર્યન્ત કહેવું. - - પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનિક અને મનુષ્યોને જીવોની જેમ જાણવા. - - વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકને નેરચિકો જેવા જાણવા.

ભગવન્ ! આ મૂલગુણ પરચક્ષાણી, ઉત્તરગુણ પરચક્ષાણી અને અપચક્ષાણીમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સર્વથી ઓછા મૂલગુણ પરચક્ષાણી છે, ઉત્તરગુણ પરચક્ષાણી અસંખ્યાતા, અપચક્ષાણી અનંતગુણ છે. - - ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિકનો પ્રશ્ન, ગૌતમ ! મૂલગુણ પરચક્ષાણી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવો સૌથી થોડા, ઉત્તરગુણ પરચક્ષાણી અસંખ્યાગુણ, અપ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યાગુણ.

ભગવન્ ! આ મનુષ્યોમાં મૂલગુણ પરચક્ષાણી આદિ પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! મૂલગુણ પરચક્ષાણી મનુષ્યો સૌથી થોડા, ઉત્તરગુણ પરચક્ષાણી સંખ્યાત ગુણ, અપ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યાતગુણ છે.

ભગવન્ ! જીવો, સર્વમૂલગુણ પરચક્ષાણી, દેશમૂલગુણ પરચક્ષાણી કે અપચક્ષાણી ? ગૌતમ ! જીવો આ ત્રણે પરચક્ષાણી છે.

નેરચિક વિશે પૃષ્ઠા - ગૌતમ ! નેરચિકો સર્વ મૂલ ગુણ કે દેશમૂલગુણ પરચક્ષાણી નથી, અપચક્ષાણી છે. એ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય સુધી જાણવું. - - પંચેન્દ્રિય તિર્યચની પૃષ્ઠા - ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યચો સર્વમૂલગુણ પરચક્ષાણી નથી, દેશમૂલગુણ પરચક્ષાણી અને અપચક્ષાણી છે. મનુષ્યો જીવો સમાન છે, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકો નેરચિક સમાન છે.

ભગવન્ ! આ જીવોમાં સર્વમૂલગુણ - દેશમૂલગુણ પરચક્ષાણી, અપચક્ષાણીમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડા મૂલગુણ પરચક્ષાણી, દેશમૂલગુણ પરચક્ષાણી અસંખ્ય ગુણ, અપચક્ષાણી અનંતગુણ છે. એ પ્રમાણે ત્રણેનું અલ્પબહુત્વ પહેલાં દંડક મુજબ કહેવું. વિશેષ આ - સૌથી થોડાં દેશમૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની પંચેન્દ્રિય તિર્યચો છે, અપ્રત્યાખ્યાની તેનાથી અસંખ્યગુણ છે.

ભગવન્ ! જીવો સર્વોત્તર ગુણ પરચક્ષાણી, દેશોત્તર ગુણ પરચક્ષાણી કે અપચક્ષાણી ? ગૌતમ ! ત્રણે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યો પણ એમ જ છે. બાકીના વૈમાનિક સુધી અપચક્ષાણી.

ભગવન્ ! આ સર્વોત્તર ગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિ જીવોમાં અલ્પબહુત્વ પહેલાં દંડકમાં કહ્યા મુજબ, મનુષ્યો સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! જીવો સંચત છે, અસંચત છે કે સંચતાસંચત ? ગૌતમ ! ત્રણે છે. - X - એ પ્રમાણે જેમ પશ્ચવણ છે, તેમ વૈમાનિક સુધી કહેવું. અલ્પબહુત્વ પણ ત્રણેનું પૂર્વવત્ જાણવું.

ભગવન્ ! જીવો પરચક્ષાણી, અપચક્ષાણી કે પરચક્ષાણાપચક્ષાણી

છે ? ગૌતમ ! ત્રણે છે. મનુષ્યો પણ ત્રણે છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચો પહેલાં વિકલ્પથી રહિત છે. બાકીના બધાં વૈમાનિક સુધી અપચક્ષાણી છે. - - ભગવન્ ! આ પ્રત્યાખ્યાની આદિ જીવોમાં યાવત્ કોણ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડા જીવો પરચક્ષાણી, પરચક્ષાણાપચક્ષાણી અસંખ્યાતગુણ, અપચક્ષાણી અનંતગુણ છે - - પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં સૌથી થોડા પરચક્ષાણાપચક્ષાણી, અપચક્ષાણી અસંખ્યાતગુણ. મનુષ્યોમાં સૌથી થોડાં પરચક્ષાણી, પરચક્ષાણાપચક્ષાણી સંખ્યાતગુણ, અપચક્ષાણી અસંખ્યાતગુણ.

● વિવેચન-૩૪૩ :-

- X - પંચેન્દ્રિય તિર્યચો દેશથી જ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની છે, કેમકે તેઓમાં સર્વવિરતિનો અભાવ છે. કહ્યું છે - તિર્યચોમાં ચારિત્રનો નિષેધ છે, પણ તે સમયે ઘણાંને મહાવ્રતારોપણ સંભળાય છે. તેની પરિહાર ગાથા પણ છે - તેઓને મહાવ્રતોના સદ્ભાવ છતાં બહુગુણવાન્ કેવલ સંભૂતિ પરિણામ - ચારિત્ર પરિણામ નથી.

હવે મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાનાદિવાળાનું અલ્પબહુત્વને વિચારીએ - દેશથી કે સર્વથી જે મૂલગુણવાળા છે, તે થોડા છે, દેશથી અને સર્વથી ઉત્તરગુણવાળા અસંખ્યાગુણ છે. અહીં અને સર્વવિરતમાં જેઓ ઉત્તરગુણવાળા છે, તેઓ અવશ્ય મૂલગુણવાળા હોય, મૂલગુણવાળા ઉત્તરગુણવાળા હોય કે ન પણ હોય. અહીં ઉત્તરગુણ રહિત એવા મૂલગુણવાળા જ લેવા. તેના સિવાયના થોડાં છે. કેમકે ઘણાં સાધુ દશવિધ પ્રત્યાખ્યાન યુક્ત હોય છે. તેઓ પણ મૂલગુણવાળાથી સંખ્યાતગુણ છે, અસંખ્યાતગુણ નહીં. કેમકે બધાં સાધુ સંખ્યાત જ હોય. દેશવિરતમાં મૂલગુણવાળાથી ભિન્ન ઉત્તર ગુણવાળા મળે છે, તેઓ મધ, માંસાદિ વિચિત્ર અભિગ્રહથી ઘણાં હોય છે, એમ કરીને દેશવિરત-ઉત્તરગુણવાળાને આશ્રીને ઉત્તરગુણવાળા મૂલગુણવાળાથી અસંખ્યાતગુણ થાય છે. મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચો જ પ્રત્યાખ્યાની છે, બાકીના અપ્રત્યાખ્યાની જ છે. વનસ્પતિ વગેરેને લીધે તેઓ અનંતગુણ છે. મનુષ્ય સૂત્રમાં અપ્રત્યાખ્યાની અસંખ્યગુણ કહ્યા, તે સંમૂર્ષિમ મનુષ્યોના ગ્રહણથી જાણવા. - X -

અલ્પબહુત્વમાં પ્રથમ દંડકવત્માં જીવો, પંચેન્દ્રિય તિર્યચો, મનુષ્યો લેવા. તે નિર્વિશેષ ગુણાદિ પ્રતિબદ્ધ દંડકમાં કહ્યા તે ત્રણે અહીં પણ કહેવા. જેમ જીવો સર્વોત્તર ગુણ પ્રત્યાખ્યાનાદિ કહ્યા, તેમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યો કહેવા. અહીં પંચેન્દ્રિય તિર્યચો પણ સર્વોત્તર ગુણ પ્રત્યાખ્યાની જાણવા. કેમકે દેશવિરતને દેશતી સર્વોત્તર ગુણ પ્રત્યાખ્યાનનો સ્વીકાર છે. - - સંચતાદિ મૂલગુણ પ્રત્યાખ્યાની આદિ હોય છે. સંચતાદિ જીવો ત્રણે પણ હોય. અહીં પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર અહીં કહેવું. તે આ - નેરચિકો સંચત, અસંચત કે સંચતાસંચત ? ઇત્યાદિ. અલ્પબહુત્વ સંચતાદિમાં જેમ પ્રજ્ઞાપનામાં કહ્યું, તેમ જીવ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્યોમાં સૌથી થોડાં સંચતો, સંચતાસંચત અસંખ્યાગુણ, અસંચતો અનંતગુણ છે ઇત્યાદિ - X - કહેવું.

સંચતાદિ પ્રત્યાખ્યાનાદિત્વથી હોય, તેથી પ્રત્યાખ્યાની આદિ સૂત્ર-શતક-૬,

ઉદ્દેશ-૪-માં કહ્યું છે છતાં અહીં - X - સંબંધાંતર દ્વારાથી કહ્યું છે - - જુવાધિકારથી તેના શાશ્વતત્વનું સૂત્ર -

● સૂત્ર-૩૪૪ :-

ભગવન્ ! જુવો શાશ્વત કે અશાશ્વત ? ગૌતમ ! કથંચિત્ શાશ્વત, કથંચિત્ અશાશ્વત. - X - એમ કેમ કહ્યું - X - ગૌતમ ! દ્રવ્યાર્થપણે શાશ્વત, ભાવાર્થપણે અશાશ્વત છે, માટે એમ કહ્યું. - - ભગવન્ ! નૈરચિકો શાશ્વત કે અશાશ્વત ? જુવની જેમ નૈરચિક પણ છે. યાવત્ વૈમાનિક કથંચિત્ શાશ્વત, કથંચિત્ અશાશ્વત. ભગવન્ ! તે એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૪૪ :-

દલ્લદુયાણ - જુવદ્રવ્યત્વથી. ભાવદુયાણ - પર્યાયથી.

⊗ શતક-૭, ઉદ્દેશો-૩-“સ્થાવર” ⊗
— X — X — X — X —

o જુવાધિકાર પ્રતિબદ્ધ જ ત્રીજો ઉદ્દેશો છે -

● સૂત્ર-૩૪૫ થી ૩૪૭ :-

[૩૪૫] ભગવન્ ! વનસ્પતિકાચિક કયા સમયે સર્વાલ્પહારી અને કયા કાળે સર્વમહાહારી હોય છે ? ગૌતમ ! પ્રાવૃટ્, વર્ષાઋતુમાં વનસ્પતિકાચિકો સર્વમહાહારી હોય. પછી શરદમાં, પછી હેમંતમાં, પછી વસંતમાં, પછી ગ્રીષ્મમાં વનસ્પતિકાચિક સર્વાલ્પહારી હોય છે.

ભગવન્ ! જ્યારે ગ્રીષ્મમાં વનસ્પતિકાચિક સર્વાલ્પહારી હોય છે, તો ગ્રીષ્મમાં ઘણાં વનસ્પતિકાચી પત્ર, પુષ્પ, ફળો, હરિયાળીથી દેદીપ્યમાન અને શોભાથી અતિ શોભતા કેમ હોય છે ? ગૌતમ ! ગ્રીષ્મમાં ઘણાં ઉષ્ણયોનિક જુવો અને પુદ્ગલો વનસ્પતિકાચીરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, વિશેષે ઉત્પન્ન થાય છે, ચય-ઉપચય પામે છે, એ રીતે હે ગૌતમ ! ગ્રીષ્મમાં ઘણાં વનસ્પતિકાચી યાવત્ શોભે છે.

[૩૪૬] ભગવન્ ! શું મૂલ, મૂલ જુવ સ્પૃષ્ટ, કંદ, કંદ જુવથી સ્પૃષ્ટ યાવત્ બીજો, બીજ જુવથી સ્પૃષ્ટ છે ? હા, ગૌતમ ! તેમજ છે ભગવન્ ! જે મૂલ, મૂલ જુવ સ્પૃષ્ટ યાવત્ બીજ, બીજ જુવ સ્પૃષ્ટ છે તો વનસ્પતિકાચિક કઈ રીતે આહાર કરે ?, કઈ રીતે પરિણામે છે ? ગૌતમ ! મૂલ, મૂલ જુવ સ્પૃષ્ટ છે, પૃથ્વી જુવ પ્રતિબદ્ધ છે, એ રીતે તે આહારે છે અને પરિણામે છે. કંદ, કંદ જુવથી સ્પૃષ્ટ, મૂલજુવ પ્રતિબદ્ધ હોય છે, એ રીતે આહારે અને પરિણામે છે. એ રીતે યાવત્ બીજ, બીજ જુવ સ્પૃષ્ટ, ફલ જુવ પ્રતિબદ્ધ છે. તેનાથી આહારે અને પરિણામે છે.

[૩૪૭] ભગવન્ ! આલુ, મૂળા, આદુ, હિરિણી, સિરિલી, સિસ્સિરિલી, કિઠ્ઠિકા, છિરિયા, છીરવિદારિકા, કૃષ્ણકંદ, વજ્રકંદ, સૂરણકંદ, ખિલુડા, આર્દ્ર ભદ્ર મોથા, પિંડહરિદ્રા, લોહી, નીહૂ, થીહૂ, થિરૂગા, મુદ્ગકર્ણી, અશ્વકર્ણી, સિહંડી, મુસુંડી આ અને આવા પ્રકારના સર્વે અનંતજુવવાળી, વિવિધ જુવવાળી

છે ? હા, છે.

● વિવેચન-૩૪૫ થી ૩૪૭ :-

કિંકાલ - કયા કાળે. પાસ - આદિ - પ્રાવૃટ્ આદિમાં ઘણું જળ અને સ્નિગ્ધતા હોવાથી મહાહારતા કહી. પ્રાવૃટ્ - શ્રાવણાદિ વર્ષારાત્રિ. સરદ - માગસર આદિ, તેમાં અલ્પહાર હોય છે. ગ્રીષ્મમાં સર્વ અલ્પ આહારતા કહી. - X - હરિતક, તે લીલી અને દેદીપ્યમાન હોય છે. સિરિ - વનલક્ષ્મી. - X - મૂળ, મૂળ જુવમાં વ્યાપ્ત, યાવત્ શબ્દથી સ્કંધ, સ્કંધ જુવ સ્પૃષ્ટ, એ રીતે શાલ, પ્રવાલ, પત્ર, પુષ્પ, ફળ જાણવા.

ભગવન્ ! જે મૂલાદિ, મૂલાદિ જુવો વડે સ્પૃષ્ટ છે, તો કઈ રીતે વનસ્પતિ આહાર કરે છે ? ભૂમિગત આહારને, મૂલાદિ જુવો મૂલાદિ વ્યાપ્તિથી જ રહીને અને કેટલાંક પરસ્પર વ્યવધાનથી, ભૂમિથી દૂરવર્તિત્વથી ? તેનો ઉત્તર એ કે - મૂલ, મૂલજુવ સ્પૃષ્ટ અને કેવલ પૃથ્વી જુવ પ્રતિબદ્ધ છે, તેના વડે પૃથ્વીરસને મૂલ જુવો આહારે છે. કંદો, કંદજુવ સ્પૃષ્ટ અને કેવલ મૂલજુવ પ્રતિબદ્ધ છે, તેના વડે મૂલજુવોએ પ્રાપ્ત પૃથ્વીરસને આહારે છે. સ્કંદાદિમાં એ રીતે જ જાણવું.

આલુ આદિ અનંતકાયના ભેદ લોકરૂઢિથી જાણવા. તે રીતે જે અનંતજુવો જેમાં છે, તે તથા ઘણાં પ્રકારના વર્ણાદિ ભેદથી જેઓ અનંતકાયિક વનસ્પતિ ભેદવાળા જુવો છે તે. - X - અથવા જેના વિચિત્ર ભેદો છે, તે તથા તેમાં જે જુવ છે તે. - - જુવાધિકારથી કહે છે -

● સૂત્ર-૩૪૮ :-

ભગવન્ ! શું કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નૈરચિક કદાચિત્ અલ્પ કર્મવાળા અને નીલલેશ્યાવાળા નૈરચિક મહાકર્મવાળા હોય ? કદાચ હોય - એમ કેમ કહ્યું ? - X - ગૌતમ ! સ્થિતિની અપેક્ષાએ હોય. તેથી ગૌતમ ! પૂર્વવત્ કહ્યું. - - ભગવન્ ! શું નીલલેશ્યા નૈરચિક કદાચિત્ અલ્પકર્મી અને કાપોતલેશ્યા નૈરચિક મહાકર્મી હોય. હા, કદાચ હોય. એમ કેમ કહ્યું ? - X - ગૌતમ ! સ્થિતિ અપેક્ષા યાવત્ તેમ હોય.

એ પ્રમાણે અસુરકુમારમાં પણ જાણવું. વિશેષ આ - તેજોલેશ્યા અધિક હોય છે. એ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિક. જેને જેટલી લેશ્યા હોય તેને તેટલી કહેવી. જ્યોતિષ્કો ન કહેવા. યાવત્ પદ્મલેશ્યા વૈમાનિક કદાચિત્ અલ્પકર્મી અને શુકલલેશ્યા વૈમાનિક મહાકર્મી હોય ? હા, કદાચ હોય - એમ કેમ કહ્યું ? બાકી બધું નૈરચિકવત્ કહેવું યાવત્ મહાકર્મી હોય.

● વિવેચન-૩૪૮ :-

સ્થિતિ આશ્રીને - અહીં આમ વિચારવું. સાતમી પૃથ્વીનો નારક, કૃષ્ણલેશ્યા, ત્યાં રહીને ઘણાં કર્મ જપાવે, શેષ વર્તમાન હોય. પાંચમીમાં નારકની સ્થિતિ ૧૭-સાગરોપમ હોય, તે નીલલેશ્યા હોય, તેની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યા અલ્પકર્મી કહેવાય. આ રીતે આગળ પણ કહેવું. - જ્યોતિષ્કને માત્ર તેજોલેશ્યા હોવાથી સંયોગ નથી, માટે જ્યોતિષ્કો ન કહેવા. - - લેશ્યાવાળા જુવો વેદનાવંત હોય, તેથી વેદના-સૂત્ર.

● સૂત્ર-૩૪૯ :-

ભગવન્ ! જે વેદના, તે નિર્જરા અને નિર્જરા તે વેદના છે ? ગૌતમ ! ના, તેમ નથી. ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું ? - X - ગૌતમ ! વેદના કર્મ છે, નિર્જરા નોકર્મ છે. તેથી એમ કહ્યું - X - ભગવન્ ! નૈરચિકોની વેદના તે નિર્જરા અને નિર્જરા તે વેદના કહેવાય ? ગૌતમ ! ના, તેમ નથી. - - એમ કેમ કહો છો - X - ? ગૌતમ ! નૈરચિકોની વેદના તે કર્મ છે, નિર્જરા નોકર્મ છે. તેથી ગૌતમ ! એમ કહ્યું. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! જે વેદાયા તે નિર્જરા, જે નિર્જરા તે વેદાયા કહેવાય ? ના, તેમ નથી. ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું - X - ? ગૌતમ ! વેદાયુ તે કર્મ છે, નિર્જર્યુ તે નોકર્મ છે. તેથી એમ કહ્યું. - - ભગવન્ ! નૈરચિકોને જે વેદાયુ તે નિર્જર્યુ એમ કહેવાય ? નૈરચિકોથી વૈમાનિક સુધી પૂર્વવત્ જાણવું.

ભગવન્ ! શું જે કર્મને વેદે છે, તેને નિર્જર છે, જેને નિર્જર છે, તેને વેદે છે ? ગૌતમ ! તેમ નથી. - - એમ કેમ કહ્યું - X - ? ગૌતમ ! કર્મને વેદે છે, નોકર્મને નિર્જર છે. માટે એમ કહ્યું. એ રીતે નૈરચિકોથી વૈમાનિક.

ભગવન્ ! શું વેદશે તે નિર્જરશે, જે નિર્જરશે તે વેદશે એમ કહેવાય ? ગૌતમ ! તેમ નથી. - - એમ કેમ કહ્યું - X - ? ગૌતમ ! કર્મને વેદશે, નોકર્મને નિર્જરશે, માટે એમ કહ્યું. એ રીતે નૈરચિકથી વૈમાનિક સુધી.

ભગવન્ ! જે વેદનાનો સમય, તે નિર્જરાનો સમય, જે નિર્જરા સમય, તે વેદના સમય, એમ કહેવાય ? ના, તેમ નથી. - - એમ કેમ - X - ? ગૌતમ ! જે સમયે વેદે, તે સમયે નિર્જરા નથી કરતા, જે સમયે નિર્જરા કરે છે. તે સમયે વેદતા નથી. અન્ય સમયે વેદે છે. અન્ય સમયે નિર્જર છે. વેદના સમય અન્ય છે, નિર્જરા સમય અન્ય છે. તેથી એમ - X - કહ્યું છે. ભગવન્ ! નૈરચિકોને જે વેદના સમય, તે નિર્જરા સમય અને જે નિર્જરા સમય, તે વેદના સમય છે ? ગૌતમ ! તેમ નથી. - - ભગવન્ એમ કેમ કહ્યું - X - ? ગૌતમ ! નૈરચિકો, જે સમયે વેદે છે, તે સમયે નિર્જરતા નથી, જે સમયે નિર્જર છે, તે સમયે વેદતા નથી. અન્ય સમયે વેદે છે, અન્ય સમયે નિર્જર છે. વેદના સમય અલગ છે, નિર્જરા સમય અલગ છે. તેથી એમ કહ્યું છે - X -. એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જાણવું.

● વિવેચન-૩૪૯ :-

ધર્મ અને ધર્મીની અભેદ વિવક્ષાથી ઉદય પ્રાપ્ત કર્મ ભોગવવું તે વેદના. કર્મનો અભાવ તે નિર્જરા - X -. જેનો રસ વેદાયો તે કર્મ, તે નિર્જરાવાળા થાય ત્યારે નોકર્મ. કર્મભૂતને કર્મોની નિર્જરા સંભવે છે. પૂર્વકૃત કર્મની વેદના કચંચિત્ શાશ્વતત્વથી યોજાય, તેથી હવે શાશ્વત સૂત્ર કહે છે—

● સૂત્ર-૩૫૦ :-

ભગવન્ ! નૈરચિકો શાશ્વત કે અશાશ્વત ? ગૌતમ ! થોડાં શાશ્વત, થોડાં અશાશ્વત. ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! અવ્યુચ્છિતિનયની અપેક્ષાએ

શાશ્વત, વ્યુચ્છિતિનયપેક્ષાએ અશાશ્વત. તેથી એમ કહ્યું છે - X - એ રીતે વૈમાનિક સુધી જાણવું. - ભગવન્ ! તે એમ જ છે (૨).

● વિવેચન-૩૫૦ :-

અવ્યવચ્છિતિ પ્રધાન નય - દ્રવ્યાર્થિક નય - X - તે શાશ્વત. વ્યવચ્છિત પ્રધાનનય - તે પર્યાયાર્થિક નય - X - તે અશાશ્વત.

⊗ શતક-૭, ઉદેશો-૪, “જુવ” ⊗

— X — X — X — X —

૦ ઉદેશા-૩માં સંસારીને શાશ્વતરૂપે કહ્યા. અહીં તેના ભેદો —

● સૂત્ર-૩૫૧,૩૫૨ :-

[૩૫૧] રાજગૃહનગરે યાવત્ એમ કહ્યું — સંસારી જુવના કેટલા ભેદ છે ? - ગૌતમ ! છ. - X - તે આ - પૃથ્વીકાર્થિક આદિ, જે પ્રમાણે જુવાભિગમ સૂત્રમાં સમ્યક્ત્વ ક્રિયા અને મિથ્યાત્વ ક્રિયા સુધી છે, તે કહેવું. હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, તે એમ જ છે.

[૩૫૨] જુવોના છ ભેદ, પૃથ્વી આદિ જુવોની સ્થિતિ, ભવસ્થિતિ, કાયસ્થિતિ, નિર્લેપન, અણગારક્રિયા, સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વ ક્રિયા.

● વિવેચન-૩૫૧,૩૫૨ :-

જુવાભિગમમાં આ પ્રમાણે છે — પૃથ્વીકાર્થિક યાવત્ પ્રસકાર્થિક. તે પૃથ્વીકાર્થિક કેટલા છે ? બે ભેદે છે — સૂક્ષ્મ અને બાદર. ઇત્યાદિ. છેલ્લે આમ છે - એક જુવ, એક સમયે, એક જ ક્રિયા કરે છે - સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કે મિથ્યાત્વ ક્રિયા. - X - વાંચનાંતરમાં એવું દેખાય છે - જીવા છત્વિહૃં આદિ. તેમાં જુવો છ પ્રકારે બતાવ્યા. પૃથ્વી છ ભેદે — શ્લક્ષણ, શુદ્ધ, વાલુકા, મનઃ શિલા, શર્કરા, ખરપૃથ્વી. આ પૃથ્વી ભેદ જુવોની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તાદિ છે —

ઉદેશા-૫-ની વૃત્તિ - યોનિ - - જુવનો ઉત્પત્તિ હેતુ, તેનો સંગ્રહ - અનેક છે, તેનો એક શબ્દથી અભિલાપ તે યોનિ સંગ્રહ. અંડથી થાય તે અંડજ - હંસ આદિ. વસ્ત્રની જેમ જરાયુ વર્જિતતાથી શુદ્ધ દેહ, યોનિ વિશેષાત્થી જન્મેલ કે પોતની જેમ જન્મેલ. વસ્ત્ર સમાર્જિત હોય તેમ જન્મે તે પોતજ - વલ્ગુલી આદિ. યોનિ વિશેષ ધર્મથી નિર્વૃત્ત-સંમૂર્છન જન્મ-હિકાદિ.

જુવાભિગમમાં આ સૂત્ર છે — અંડજ ત્રણ પ્રકારે કહ્યા. સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક. એ પ્રમાણે પોતજ પણ જાણવા. તેમાં જ સંમૂર્છિત છે, તે બધાં નપુંસક છે ઇત્યાદિ. અંત સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. ભગવન્ ! વિજય, જયંત, વૈજયંત અપરાજિત વિમાન છે ? હા, છે. તે વિમાનો કેટલા મોટા છે ? ગૌતમ ! જ્યાં સૂર્ય ઊગે અને જ્યાં સૂર્ય આથમે, તેટલા અંતરવાળા છે. આવા સ્વરૂપે નવ અવકાશાંતર, કેટલાંક દેવને એક વિક્રમમાં થાય, તે દેવ ઉત્કૃષ્ટ, ત્વરિત યાવત્ દિવ્ય દેવગતિથી જતાં-જતાં યાવત્ એક, બે કે ઉત્કૃષ્ટ છ માસ જાય. બાકીનું લાખેલ છે. ત્યાં સુધી ‘યાવત્’ શબ્દથી દર્શાવ્યું.

વાચનાંતરે આમ દેખાય છે — યોનિસંગ્રહ, લેશ્યા, દંટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ,

ઉપપાત, સ્થિતિ, સમુદ્ધાત, ચ્યવન, જાતિ, કુલવિધિ. તેમાં યોનિસંગ્રહ દર્શાવ્યો જ છે. લેશ્યાદિ અર્થથી દર્શાવે છે - આ લેશ્યા-૬-છે, દૃષ્ટિ-૩, જ્ઞાન-પહેલાં ત્રણમાં ભજના, અજ્ઞાનના ત્રણમાં ભજના, યોગ-૩, ઉપયોગ-૨, ઉપપાત ચારે ગતિમાં, સ્થિતિ-અંતર્મુહૂર્તાદિથી પલ્લોપમના સંખ્યેય ભાગ સુધી, સમુદ્ધાત-પાંચ ઇત્યાદિ.

★ નોંધ :- યોનિ શબ્દથી જે વૃત્તિ-અનુવાદ છે, તે પાંચમાં ઉદ્દેશનો છે, પણ મુદ્રણ ભૂલથી અહીં છપાયો છે, માટે અહીં અનુવાદ આપેલ છે. તે સૂત્ર-૩૫૩ સાથે જોડવો.

[૦ સૂત્ર-૩૫૨ની વૃત્તિ સાથે અહીંથી જોડવું]- ૨૨,૦૦૦ વર્ષ કહેવું. તથા નારકાદિમાં ભવસ્થિતિ કહેવી. તે અંતર્મુહૂર્તથી ૩૩ સાગરોપમ છે. કાર્યસ્થિતિ જીવની જીવપણામાં સર્વકાળ. નિર્લેપના કહેવી - X - X -. અણગાર વક્તવ્યતા કહેવી. - X - X - ક્રિયા-સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વાદિ. આ જીવાભિગમથી જાણવું.

⊗ શતક-૭, ઉદ્દેશો-૫-“પદ્મી” ⊗

— X — X — X — X —

ઉદ્દેશા-૪-માં સંસારીઓના ભેદ કહ્યા. અહીં યોનિસંગ્રહ ભેદ કહે છે—

● સૂત્ર-૩૫૩,૩૫૪ :-

[૩૫૩] રાજગૃહમાં યાવત્ એમ કહે છે - ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ જીવોનો યોનિસંગ્રહ, ભગવન્ ! કેટલા ભેદ છે ? ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારે. તે આ - અંડજ, પોતજ, સંમૂર્છિત. એ પ્રમાણે જીવાભિગમાનુસાર કહેવું. યાવત્ તે વિમાનોનું ઉલ્લંઘન ન કરવું. હે ગૌતમ ! વિમાનો એટલા મોટા કહ્યા છે.

[૩૫૪] યોનિસંગ્રહ, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, ઉપપાત, સ્થિતિ, સમુદ્ધાત, ચ્યવન, જાતિ-કુલકોટિ. - ભગવન્ ! તે એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૫૩,૩૫૪ - સૂત્ર-૩૫૨ના વિવેચનમાં જુઓ.

⊗ શતક-૭, ઉદ્દેશો-૬, “આયુ” ⊗

— X — X — X — X —

૦ યોનિ સંગ્રહ કહ્યો. તે આયુવાળાને હોય. તેથી આયુ કથન -

● સૂત્ર-૩૫૫ થી ૩૫૮ :-

[૩૫૩] રાજગૃહે યાવત્ આમ કહ્યું - જે જીવ નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, ભગવન્ ! તે અહીં રહીને નૈરયિકાયુ બાંધે કે ઉત્પન્ન થતો કે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને પછી નૈરયિકાયુ બાંધે ? ગૌતમ ! તે અહીં રહીને નૈરયિકાયુ બાંધે, ત્યાં ઉત્પન્ન થતો કે ઉત્પન્ન થઈને નૈરયિકાયુ ન બાંધે. આ પ્રમાણે અસુર કુમારોમાં પણ કહેવું - યાવત્ - વૈમાનિક સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! જે જીવ નારકોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય છે, તે અહીં રહીને નૈરયિકાયુ વેદે કે ત્યાં ઉત્પન્ન થતો કે ત્યાં ઉત્પન્ન થવા પછી નારકનું આયુ વેદે છે ? ગૌતમ ! તે અહીં રહીને નૈરયિકાયુ ન વેદે. પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થતો કે ઉત્પન્ન થઈને પછી નૈરયિકાયુનું વેદન કરે છે. આ - વૈમાનિક સુધી કહેવું.

ભગવન્ ! નરકમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવને અહીં રહીને મહાવેદના

હોય કે નરકમાં ઉત્પન્ન થતાં કે નરકમાં ઉત્પન્ન થવા પછી મહાવેદના હોય ? ગૌતમ ! તેને અહીં રહીને કદાચ મહાવેદના, કદાચ અલ્પવેદના હોય. નરકમાં ઉત્પન્ન થવા જતાં પણ તેમજ હોય, પણ નરકમાં ઉત્પન્ન થવા પછી એકાંત દુઃખરૂપ વેદના હોય છે, ક્યારેક સાતા હોય.

ભગવન્ ! અસુરકુમારમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય વિશે પ્રશ્ન-ગૌતમ ! અહીં રહેલને કદાચ મહાવેદના, કદાચ અલ્પવેદના હોય. ઉત્પન્ન થતો હોય ત્યારે તેમજ હોય. પણ ઉત્પન્ન થવા પછી એકાંત સાતા વેદના હોય, ક્યારેક અશાતા હોય. એ પ્રમાણે સ્તાનિતકુમાર સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! જે જીવ પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય તેનો પ્રશ્ન. ગૌતમ ! અહીં રહેલને તથા ઉત્પન્ન થતાંને કદાચ મહાવેદના, કદાચ અલ્પવેદના. ઉત્પન્ન થવા પછી વિવિધ પ્રકારે વેદના થાય છે. એ રીતે યાવત્ મનુષ્યમાં જાણવું. - - વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકમાં અસુરકુમારવત્.

[૩૫૬] ભગવન્ ! જીવો આભોગનિર્વર્તિતાયુ છે કે અનાભોગ નિર્વર્તિતાયુ ? ગૌતમ ! જીવ આભોગ નિર્વર્તિતાયુ નથી, પણ અનાભોગ નિર્વર્તિત આયુવાળા છે. એ પ્રમાણે નૈરયિકો યાવત્ વૈમાનિક સુધી જાણવું.

[૩૫૭] ભગવન્ ! જીવો કર્કશવેદનીય કર્મો કરે છે ? હા, ગૌતમ ! ભગવન્ ! જીવો કર્કશ વેદનીય કર્મ કઈ રીતે બાંધે ? ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાત યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યથી. બાંધે. - - ભગવન્ ! નૈરયિકો કર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે ? હા, પૂર્વવત્. એ રીતે વૈમાનિક સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! જીવો અકર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે ? હા, બાંધે. - - ભગવન્ ! જીવો અકર્કશ વેદનીય કર્મ કઈ રીતે બાંધે ? ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાત વિરમણ યાવત્ પરિગ્રહ વિરમણ, ક્રોધવિવેક યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય વિવેકથી - X - બાંધે. - - ભગવન્ ! નૈરયિકો, અકર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે ? ગૌતમ ! તે અર્થ યોગ્ય નથી. એ રીતે વૈમાનિક સુધી જાણવું. વિશેષ એ કે - મનુષ્યોને જીવની જેમ જાણવા.

[૩૫૮] ભગવન્ ! જીવો સાતા વેદનીય કર્મ બાંધે ? હા, બાંધે. ભગવન્ ! જીવો સાતા વેદનીયકર્મ કઈ રીતે બાંધે ? ગૌતમ ! પ્રાણ-ભૂત-જીવ-સત્વોની અનુકંપાથી, તથા ઘણાં પ્રાણ યાવત્ સત્વોને દુઃખ-શોક-જૂરણ-તિષ્ણ-પિટ્ઠણ-પરિતાપન આપીને, એ રીતે સાતા વેદનીયકર્મ બાંધે. - - એ પ્રમાણે નૈરયિકોને યાવત્ વૈમાનિકોને જાણવા.

ભગવન્ ! જીવો અસાતા વેદનીય કર્મ બાંધે ? હા, બાંધે - - ભગવન્ ! જીવો અસાતા વેદનીય કર્મ કઈ રીતે બાંધે ? ગૌતમ ! બીજા જીવોને દુઃખ-શોક-જૂરણ-તિષ્ણ-પિટ્ઠણ-પરિતાપ આપીને, ઘણાં પ્રાણ યાવત્ સત્વોને દુઃખ આપીને યાવત્ પરિતાપ ઉપજાવીને - X - બાંધે - - એ પ્રમાણે નૈરયિકો યાવત્ વૈમાનિક સુધી જાણવું.

● વિવેચન-૩૫૫ થી ૩૫૮ :-

સર્વથા દુઃખરૂપ વેદનીયકર્માનુભૂતિ. - - નરકપાલાદિના અસંયોગ કાળે કદાચિત્ સુખ પામે. - - ભવ પ્રત્યયથી એકાંત શાતાવાળા છે. પણ પ્રહારાદિથી કદાચ અસાતા પામે. - - જે ભયંકર દુઃખથી વેદાય તે કર્કશ વેદનીય, બંધાકાર્યાના સાધુ માફક. સુખેથી વેદાય, તે અકર્કશ વેદનીય છે, ભરત આદિ માફક. પ્રાણાતિપાત વિરમણ એટલે સંયમ. નારકાદિને સંયમના અભાવે તેનો અભાવ કહ્યો. - - દુઃખને ન કરવું તે અદુઃખગણ્યા, દિનતા ન ઉત્પન્ન કરવી તે અસોયગણ્યા, શરીરને અપચયકારી શોક અનુભવાદન, તે અજૂરગણ્યા, આંસુ વહે તેવો વિલાપ કે રૂદન ન કરાવવું તે - અતિષ્ણગણ્યા, લાકડી વડે મારવાનું તજીને, તે અપિટ્ટગણ્યા, પરિતાપ ન આપવો - અપરિચાવણિયા.

● સૂત્ર-૩૫૯ :-

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણીમાં દૂષમ દૂષમકાળમાં, ઉત્કટ અવસ્થા પ્રાપ્ત થશે ત્યારે ભરતક્ષેત્રના કેવા આકાર-ભાવ પ્રત્યાવતાર થશે ? ગૌતમ ! તે કાળ (આવો) થશે -

હાહાભૂત, ભંભાભૂત, કોલાહલભૂત, સમયના અનુભાવથી અતિ ખર-કઠોર ધૂળથી મલિન, અસહ્ય, વ્યાકુળ ભયંકર વાયુ, સંવર્તક વાયુ વાશે. અહીં વારંવાર ધૂળ ઉડવાથી ચારે દિશા રજવાળી, રેતથી કલુષિત, અંધકાર પટલયુક્ત નિરાલોક થશે. સમયની રૂક્ષતાથી ચંદ્ર અતિ શીતતા ફેંકશે, સૂર્ય અધિક તપશે, પછી વારંવાર ઘણો અરસ-વિરસ-ખાર-ખટ્ટ-અગ્નિ-વિદ્યુત્-વિષ-અશનિ મેઘ, ન પીવા યોગ્ય જળ, વ્યાધિ-રોગ-વેદના ઉત્પાદક પરિણામી જળ, અમનોજા જળ, પ્રચંડ વાયુના આઘાત થકી તીક્ષ્ણ ધારાથી પડતી પ્રચુર વર્ષા થશે - - જેનાથી ભરત ક્ષેત્રના -

- ગામ, આકર, નગર, ખેડ, કર્બટ, મડંબ, દ્રોણમુખ, પટ્ટણ, આશ્રમ આદિમાં રહેનાર જનસમૂહ, ચતુષ્પદ ગવેલગ, ખેચર પક્ષી સંઘ, ગામ અને જંગલમાં સંચાર રત ખસ પ્રાણી, અનેક પ્રકારના વૃક્ષ, ગુલ્મ, લતા, વેલ, ઘાસ, પર્વક, હરિત, ઔષધિ, પ્રવાલ, અંકુરાદિ તૃણ વનસ્પતિ વિનષ્ટ થશે. વૈતાદ્યગિરિને છોડીને બધાં પર્વત, નાના પહાડ, ટીલા, ડુંગર, સ્થળ, રેગિસ્તાનાદિ બધાંનો વિનાશ થશે. ગંગા અને સિંધુ નદીને છોડીને બધી નદી, ઝરણાં આદિ નષ્ટ થશે. દુર્ગમ અને વિષમભૂમિમાં રહેલ બધાં સ્થળ સમતલ ક્ષેત્ર થઈ જશે.

ભગવન્ ! તે સમયે ભરતક્ષેત્રની ભૂમિનો આકાર, ભાવોનો આવિર્ભાવ કેવો થશે ? ગૌતમ ! તેની ભૂમિ અંગાર-છારિય-મુર્મુર-તપક વેલક-તપ સમ જ્યોતિરૂપ, ઘણી જ ધૂળ-રેતી-કાદવ-શેવાળ-ચલણિ-ધરણિગોચર થઈ જશે. જીવોને ચાલવું દુષ્કર થઈ જશે.

● વિવેચન-૩૫૯ :-

ઉત્તમકરુપતા - પરમ કષ્ટ પ્રાપ્ત, ઉત્તમાવસ્થા વીતી ગયેલ. આગારભાવપડોચાર

- આકૃતિ લક્ષણ પર્યાયનું અવતરણ. હાહાભૂત - દુઃખાર્ત લોક વડે હોહા થઈ જવી. મંભાભૂત - દુઃખથી ગાયત્રી જેમ ભાંભરવું, અથવા ભંભા એટલે ભેરી, તે અંતઃશૂન્ય - X - જનકાયથી શૂન્ય એવો. કોલાહલભૂત - આર્ત શમળીના સમૂહ ધ્વનિ જેવો, સમયાનુભાવ - કાળ વિશેષ સામર્થ્ય. અતિ કઠોર, ધૂળથી મલિન વાયુ. વાઝલ - વ્યાકુળ, અસમંજસ, સંવદ્ય - તૃણકાષ્ઠાદિથી સંવર્તક. - X - ધૂળ ઉડતી હોય તેવો ચોતરફ રજોયુક્ત, તેના વડે થયેલ અંધકારસમૂહથી પ્રકાશરહિત કે દિષ્ટિ પ્રસાર રહિત. - X - કાળ રૂક્ષતા વડે અહિય - અધિક કે અપથ્ય. - X - ઉપરાંત -

મનોજા રસ વર્જિત જળવાળો મેઘ, વિરુદ્ધ રસવાળો મેઘ, સાજી આદિ ધાર સમાન રસ જળયુક્ત મેઘ, છાણ જેવા રસજળ વાળો મેઘ, (કવચિત્) ખાટા રસવાળો મેઘ, અગ્નિ જેમ બાળો તેવા જળવાળો મેઘ, વિદ્યુત્પ્રધાન કે વિદ્યુત્ પાડતો - X - મેઘ, લોકો મરે તેવા જળવાળો મેઘ, પર્વતાદિને વિદારવા સમર્થ એવો કરકાદિ નિપાતવાળા જળયુક્ત કે વજ મેઘ. ન પીવા યોગ્ય જળ કે અચાપનીય જળવાળો મેઘ, કુષ્ઠાદિ વ્યાધિ - રોગ, સઘઘાતિ શૂલાદિ જનિત વેદના ઉદીરતા એવા જે જળના પરિણામ છે તેવો મેઘ (વરસે છે.)

પ્રચંડ પવન વડે થપાટો મારતી વેગવતી ધારાનો નિપાત. - X - તે મેઘ વિનાશ વેરે છે. જળવચ - મનુષ્યલોક, ચરુપ્પયાદ - ભેંસ વગેરે, ગાય, ઘેટા આદિ. પક્ષી આદિ ખેચર, - X - બેઈન્દ્રિયાદિ, ચૂતાદિ વૃક્ષો, વૃન્તાકી આદિ ગુચ્છ, નવમાલિકાદિ ગુલ્મ, અશોકાદિ લતા, વાલુંકી આદિ વેલ, વીરણાદિ તૃણ, ઈક્ષુ આદિ પર્વગ, દુર્વાદિ હરિત, શાલી આદિ ઔષધિ, - X - ઇત્યાદિ બાદર વનસ્પતિ (નો નાશ થાય છે.)

ઉત્સવ વિસ્તારણાથી પર્વત-કીડા પર્વત. ઉજ્જયંત આદિ જનનિવાસ ભૂતત્વથી શબ્દ કરે તે ગિરિ-ચિત્રકૂટાદિ, ડુઙ્ગ - શિલાવૃંદ, ઉચ્છલ - ઉન્નત સ્થળ - ધૂળ આદિથી ઉંચા થયેલ, મૃદ્ધિ - ધૂળ આદિ વર્જિત ભૂમિ. આદિ - શબ્દથી પ્રાસાદ, શિખરાદિ. તેને દ્રવિભૂત કરી દે છે.

પાણીના બિલ, ભૂમિના ઝરણા, ખાડાં, વલય પ્રાકારાદિ દુર્ગ, ઉંચી-નીચી વિષમ ભૂમિ. - - તાપ તુલ્ય-અગ્નિ વડે ઉત્પન્ન, રજ, રેતી, કાદવ, પ્રબળ કાદવ, ઇત્યાદિ દુઃખેથી નિષ્ક્રમિત થાય છે.

● સૂત્ર-૩૬૦ :-

ભગવન્ ! તે સમયમાં ભરતક્ષેત્રના મનુષ્યોના આકાર, ભાવપ્રત્યાવતાર કેવા હશે? ગૌતમ ! મનુષ્યો કુરુપ, કુવર્ણ, દુર્ગંધી, કુરસ, કુસ્પર્શવાળા, અનિષ્ટ, અકાંત યાવત્ અમણામ, હીન-દીન-અનિષ્ટ યાવત્ અમણામ સ્વરવાળા, અનાદેય-અપ્રીતિયુક્ત વચનવાળા, નિર્લજ્જ, કૂડ-કપટ-કલહ-વધ-બંધ-વૈરમાં રત, મર્યાદા ઉલ્લંઘવામાં પ્રધાન, અકાર્યમાં ઉદ્યત, ગુરુનિયોગ-વિનયરહિત, વિકલરૂપવાળા, વધેલા નખ-કેશ-શ્મશ્રૂ-રોમવાળા, કાળા, કઠોર-ખર-શ્યામવર્ણા, કુટ્ટ સિરા, પીળા-સફેદ વાળ વાળા, ઘણી નસોથી સંપન્ન દુર્દર્શનીય રૂપવાળા, સંકુચિત વલી તરંગોથી પરિવેષ્ટિત, જરા પરિણત વૃદ્ધ જેવા, પ્રવિરલ, પરિશદિત

દંત શ્રેણી, ઉદ્ભટ ઘટ મુખવાળા, વિષમચક્ષુ, વાંકુ નાક, વાંકા વળેલા વિગત ભેસણ મુખવાળા, ભયંકર ખુજલીવાળા, કઠોર-તીક્ષ્ણ નખો વડે ખણવાને કારણે વિકૃત બનેલ શરીરી, દાદ-કોટ-સિદ્ધમ, ફાટેલ, કઠોર ચામડીવાળા, વિચિત્ર અંગવાળા, ઉંટ ગતિ, વિષમ સંધિ બંધન, ઉંચી-નીચી હડી, વિભક્ત-દુર્બળ-કુસંઘચણ-કુપ્રમાણ-કુસંસ્થિત-કુરૂપ-કુસ્થાનાસન-કુશચ્યા-કુ ભોજુ-અશુચિ-અનેક વ્યાધિથી પીડિત અંગ, સ્ખલિત-વેજ્ઞલ ગતિ, નિરુત્સાહી, સત્વરહિત, વિકૃત ચેષ્ટાવાળા, નષ્ટતેજ, વારંવાર શીત-ઉષ્ણ-ખર-કઠોર-વાત વ્યાપ્ત, મલિન-રજાદિ યુક્ત અંગવાળા, અતિ ક્રોધ-માન-માયા-લોભવાળા અશુભ દુઃખ ભોગી, પ્રાયઃ ધર્મસંજ્ઞા અને સમ્યક્ત્વથી પરિભ્રષ્ટ, ઉત્કૃષ્ટ એક હાથ માત્ર, ૧૬ થી ૨૦ વર્ષના અધિકાયુવાળા, ઘણાં પુત્ર પૌત્રાદિ પરિવારવાળા, તેના પર સ્નેહવાળા હશે. તેમના ૭૨ કુટુંબો બીજભૂત, બીજ માત્ર હશે. તેઓ ગંગા, સિંધુ નદીના બિલોમાં અને વૈતાદ્ય પર્વતની ગુફાઓમાં આશ્રય લઈને નિવાસ કરશે.

ભગવન્ ! તે મનુષ્યો કેવો આહાર કરશે ? ગૌતમ ! તે કાળે, તે સમયે ગંગા, સિંધુ મહાનદી સ્થ-પથ વિસ્તારવાળી હશે. તેમાં સ્થની ધુરીના પ્રવેશવાના છિદ્ર જેટલા ભાગમાં આવી શકે તેટલું પાણી વહેશે. તે પાણીમાં ઘણાં મત્સ્ય, કાયબાદિ હશે. પાણી વધુ નહીં હોય. તે મનુષ્યો સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્ત સમયે એક મુહૂર્ત બિલની બહાર નીકળશે. નીકળીને માછલી, કાયબાદિ પકડીને જમીનમાં ગાડશે. એવા મચ્છ-કચ્છ ઠંડી અને ગર્મીથી સુકાઈ જશે. એ રીતે તેઓ ૨૧,૦૦૦ વર્ષ સુધી આજીવિકા ચલાવતા વિચરશે.

ભગવન્ ! તે મનુષ્યો નિઃશીલ, નિર્ગુણ, નિર્મચાઈ, પ્રત્યાપ્યાન પૌષ્ઠોપવાસ રહિત, પ્રાયઃ માંસાહારી, મત્સ્યાહારી, ક્ષુદ્રાહારી, કુષિમાહારી, કાળ માસે કાળ કરીને કયાં જશે ? કયાં ઉત્પન્ન થશે ? ગૌતમ ! પ્રાયઃ નરક, તિર્યચ યોનિમાં ઉપજશે. - - ભગવન્ ! સીંહ, વાઘ, વૃક, હ્રીપિક, રીંછ, તરક્ષ, શરબાદિ પણ નિઃશીલા તે પ્રમાણે જ યાવત્ કયાં ઉત્પન્ન થશે ? ગૌતમ ! પ્રાયઃ નરક, તિર્યચ યોનિમાં ઉપજશે. - - ભગવન્ ! તે કાળે ઢંક, કંક, વિલક, મદુક, શિખી પણ નિઃશીલા, તે જ પ્રમાણે પ્રાયઃ નરક, તિર્યચ ગતિમાં ઉપજશે.

ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૬૦ :-

દુરૂવ - દુઃસ્વભાવવાળા. જેમનું વચન અનાદેય, અપ્રીતિક છે તે. કૂટ - ભ્રાંતિજનક દ્રવ્ય, કપટ - છેતરવા માટે વેશાંતર કરણ. ગુરુમાં-માત્રાદિમાં અવશ્ય કરણી જે વિનય, તેનાથી રહિત. વિકલરૂવ - અસંપૂર્ણ રૂપવાળા. ચ્ચરફરસજ્ઞામવળળ - સ્પર્શથી અતીવ કઠોર, અનુજ્વલ વર્ણવાળા. ફુટ્ટસિર - વિખરાયેલ વાળવાળા. કવિલપલિયકેસ - પીળા-દોળાવાળા વાળ. - X - વૃદ્ધાવસ્થાથી સ્થવિર મનુષ્યની જેમ સંકુટિત વલી લક્ષણ તરંગથી પરિવેષિત અંગવાળા. - X - પવિરલપરિસાદિયદંતસેઢી

- દાંતના વિરલત્વથી પરિશટિત દાંત કે પડેલા, ભાંગેલા દાંતની શ્રેણિ, જેની છે તે. વિકરાળ ઘોડાના મુખ જેવું મુખ, તુચ્છ મુખવાળા, - X - વાંકા ચુકા, કડચલીથી વ્યાપ્ત ભીષણ મોટાવાળા, કવચૂને કારણે ખુજલીથી આકાંત, કઠોર તીક્ષ્ણ નખો વડે ખણવાથી કરેલ ઘાવવાળા, ક્ષુદ્ર-કુષ્ઠ વિશેષથી પ્રધાન અને સ્ફૂટિત કઠોર શરીરની ત્વચાવાળા, ચિત્તલંગ - કાબરા અવચલો. ટોલ - ઉંટ જેવી ચાલ, અથવા અપ્રશસ્તાકાર વિષમ ટુંકી-લાંબી સંધિરૂપ બંધનો તે વિષમબંધન. ઉત્કુટુક - યથાસ્થાને અનિવિષ્ટ હાડકાં. - X - X - કુસંહનન - સેવાર્તસંહનન, કુપ્રમાણ - પ્રમાણહીન કુસંસ્થિત - ખરાબ સંસ્થાન, તેથી જ કુરૂપ. - -

- કુદ્ધાણાસણકુસેજ્જકુમ્ભોદ્ધાણો - કુત્સિત આશ્રયવાળું દુઃશયન, દુર્ભોજન. અસુદ્ધાણો - સ્નાન, બ્રહ્મચર્યાદિ વર્જિતત્વથી અશુચિઓ. અથવા અશ્રુતય-શાસ્ત્રવર્જિત. ચ્ચલંતવિજ્જલગઈ - સ્ખલનયુક્ત વિહ્વળ ગતિવાળા. અનેક વ્યાધિ રોગથી પીડાયેલા હોવાથી, વિકૃત ચેષ્ટા અને નષ્ટ તેજવાળા. સીંચ - શીત-ઉષ્ણ ખર-પરુષ વાયુથી વ્યાપ્ત. અગુંડિય - જેના અંગ અસ્ફૂલિત છે તે. અસુહદુક્ષ્ણભાગિ - સમ્યક્ત્વભ્રષ્ટ. રચણિપમાણાઈ - ૨૪ અંગુલ-એક હાથ પ્રમાણ, જેમનું ઉત્કૃષ્ટાયુ કદાચ ૧૬-વર્ષ, કદાચ ૨૦-વર્ષ છે, તેવા. પુત્ર-પૌત્ર-દોહિત્ર આદિ રૂપ પરિવાર, તેમના પ્રત્યે અતિ સ્નેહવાળા. તે પુત્રાદિના પરિપાલનની બહુલતાથી. તેઓને અલ્પાયુ હોવા છતાં ઘણાં સંતાનો કહ્યા, કેમકે અલ્પ કાળ છતાં ચૌવનનો સદ્ભાવ હોય છે.

નિઓચ - નિગોદ-કુટુંબો. બીચ - બીજ સમાન, ભવિષ્યના જનસમૂહના બીજના હેતુરૂપ હોવાથી. બીચમેત્ત - બીજના જેવું જ પરિમાણ જેવું છે, તે બીજમાત્રા. સ્થપથ - ગાડાના બે ચક્રથી મપાય તેટલો માર્ગ, ચક્રની ધુરિ પ્રવેશી શકે તેટલા છિદ્રના પ્રમાણવાળો માર્ગ. વોજ્ઞિર્હિતિ - કહેશે, આઝબહુલ - ઘણું અપ્કાય, નિદ્ધર્હિતિ - નિર્ગમન કરશે. ગાહેર્હિતિ - ગ્રહણ કરશે, પ્રાપ્ત કરશે, સ્થળોમાં સ્થાપન કરશે. - X - જીવિકા કરશે.

નિસ્સીલ - મહાવ્રત-અણુવ્રતરહિત, નિમ્ગુણ - ઉત્તર ગુણ રહિત, નિમ્મેર - અવિદ્યમાન કુલાદિ મર્યાદા, - X - પૌરુષી આદિ નિયમનો અભાવ, અષ્ટમી આદિ પર્વોમાં ઉપવાસ [પૌષ્ઠ] આદિ ન કરવા તે. ઓસન્ન - પ્રાયઃ માંસાહાર, કેમકે મત્સ્યાહાર કરે છે. ચ્ચોદ્ધાહાર - મધુભોજુ - X - કુણિમાહાર - માંસ, લોહી આદિ. [તેઓ નરક કે તિર્યચ ગતિમાં જશે.]

⊗ શતક-૭, ઉદ્દેશો-૭ - 'અણગાર' ⊗

— X — X — X — X —

ઉદ્દેશા-૬-માં નરકાદિમાં ઉત્પત્તિ કહી, તે અસંવૃત્તને હોય, તેથી વિપરીત સ્વરૂપ તે સંવૃત્ત હોય, તે અહીં કહે છે -

● સૂત્ર-૩૬૧,૩૬૨ :-

[૩૬૧] ભગવન્ ! ઉપયોગપૂર્વક ચાલતા યાવત્ સુતા, ઉપયોગપૂર્વક વસ્ત્ર-પાત્ર-કંબલ-રજોહરણને લેતા-મૂકતા એવા સંવૃત્ત અણગારને ઐચાપિથિકી ક્રિયા

લાગે કે સાંપરાયિકી ? ગૌતમ ! સંવૃત્ત અણગારને યાવત્ ઐયપિથિકી ક્રિયા લાગે, સાંપરાયિકી નહીં. - ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું - X - ? ગૌતમ ! જેના ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વ્યવચ્છિન્ન થયા છે. તેને ઐયપિથિકી ક્રિયા લાગે, તેમજ જેમ ઉત્સૂત્રે વર્તનારને સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે, તેમ સૂત્રાનુસાર વર્તનારને હે ગૌતમ ! યાવત્ સાંપરાયિકી ક્રિયા ન લાગે.

[૩૬૨] ભગવન્ ! કામરૂપી છે કે અરૂપી ? ગૌતમ ! કામરૂપી છે, હે શ્રમણાયુષ્ ! કામ અરૂપી નથી. - - ભગવન્ ! કામ સચિત્ત છે કે અચિત્ત ? ગૌતમ ! કામ સચિત્ત પણ છે, અચિત્ત પણ છે. - - ભગવન્ ! કામ જીવ છે કે અજીવ ? ગૌતમ ! કામ જીવ પણ છે, અજીવ પણ છે.

ભગવન્ ! કામ જીવોને હોય કે અજીવોને ? ગૌતમ ! કામ જીવોને હોય અજીવોને નહીં. - - ભગવન્ ! કામ કેટલા પ્રકારે છે ? ગૌતમ ! કામ બે પ્રકારે છે - શબ્દ અને રૂપ. - - ભગવન્ ! ભોગો રૂપી છે કે અરૂપી ? ગૌતમ ! ભોગો રૂપી છે, અરૂપી નથી. - - ભગવન્ ! ભોગો સચિત્ત છે કે અચિત્ત ? ગૌતમ ! ભોગો સચિત્ત છે, અચિત્ત પણ છે. - - ભગવન્ ! ભોગો જીવ છે કે અજીવ ? ગૌતમ ! ભોગો જીવ પણ છે અને અજીવ પણ છે. ભોગો જીવને હોય કે અજીવને ? ગૌતમ ! ભોગ જીવને હોય, અજીવને નહીં. ભોગો કેટલા છે ? ગૌતમ ! ત્રણ - ગંધ, રસ, સ્પર્શ.

ભગવન્ ! કામ ભોગો કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! પાંચ ભેદે છે - શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ. - - ભગવન્ ! જીવો કામી છે કે ભોગી ? ગૌતમ ! જીવો કામી પણ છે, ભોગી પણ છે. ભગવન્ એમ કેમ કહ્યું - X - ? ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિયને આશ્રીને કામી છે, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જીહ્વેન્દ્રિય, સ્પર્શનેન્દ્રિયને આશ્રીને ભોગી છે. તેથી હે ગૌતમ ! એમ કહ્યું છે.

ભગવન્ ! નૈરચિકો, કામી છે કે ભોગી ? એ પ્રમાણે જ કહેવું. યાવત્ સ્તનિતકુમાર. પૃથ્વીકાયિકની પૃચ્છા - ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકો કામી નથી, ભોગી છે. એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! સ્પર્શનેન્દ્રિયને આશ્રીને ભોગી છે. એ પ્રમાણે વનસ્પતિકાય સુધી જાણવું. - - નેઈન્દ્રિયો પણ એમજ છે. વિશેષ એ કે - તે જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિયને આશ્રીને ભોગી છે. - - તેઈન્દ્રિય પણ એમજ છે. વિશેષ એ કે - ઘ્રાણ-જીભ-સ્પર્શ ઈન્દ્રિયો આશ્રીને ભોગી છે.

ચતુરિન્દ્રિય વિશે પૃચ્છા - ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિયો કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે. એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! તેઓ ચક્ષુરિન્દ્રિય આશ્રીને કામી છે, ઘ્રાણ-જિહ્વા-સ્પર્શન ઈન્દ્રિયોને આશ્રીને ભોગી છે, તેથી કહ્યું. બીજા જીવોને સામાન્ય જીવ માફક યાવત્ વૈમાનિક સુધી જાણવા.

ભગવન્ ! આ કામભોગી, નોકામી-નોભોગી, ભોગી જીવોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડા જીવો કામીભોગી છે. નોકામી-ભોગી જીવ તેનાથી અનંતગુણ છે, ભોગી તેનાથી અનંતગુણ છે.

● વિવેચન-૩૬૧,૩૬૨ :-

કામભોગને આશ્રીને સંવૃત્ત થાય, તેથી કામભોગ પ્રરૂપણાર્થે કહે છે - રૂવીત્યાદિ - જેનામાં મૂર્તતા છે, તે રૂપી, તેથી વિપરીત તે અરૂપી. અભિલાષા કરે, પણ વિશિષ્ટ શરીર સંસ્પર્શ દ્વારા ઉપયોગી ન થાય તે કામ-મનોહા શબ્દ, સંસ્થાન, વર્ણો. કામો રૂપી છે, અરૂપી નહીં, પુદ્ગલધર્મથી તેનું મૂર્તત્વ છે. સમનસ્ક પ્રાણીના રૂપની અપેક્ષાએ તે સચિત્ત છે, શબ્દ દ્રવ્યાપેક્ષા અને સંજ્ઞી જીવ શરીર રૂપાપેક્ષાથી કામો અચિત્ત પણ છે. જીવ શરીર રૂપ અપેક્ષાએ જીવો પણ કામ છે અને શબ્દ અપેક્ષાએ, ચિત્રપ્રતિકાદિ રૂપ અપેક્ષાએ અજીવો પણ કામ છે. કામના હેતુથી જીવોને જ કામ હોય છે, અજીવોને તે અસંભવ હોવાથી અજીવોને કામ ન હોય.

શરીર વડે ઉપભોગ થાય તે ભોગ - વિશિષ્ટ ગંધ, રસ, સ્પર્શ દ્રવ્યો. ભોગોરૂપી છે, અરૂપી નહીં, પુદ્ગલ ધર્મત્વથી તેનું મૂર્તત્વ છે. ભોગો સચિત્ત પણ છે, ગંધાદિ પ્રધાન જીવ શરીર કે સમનસ્કત્વથી. - - જીવના શરીરોના વિશિષ્ટ ગંધાદિ ગુણયુક્તત્વથી જીવો પણ ભોગ છે. વિશિષ્ટ ગંધાદિ ગુણપણથી અજીવો પણ ભોગ છે. - - કામીભોગી સૌથી થોડાં કહ્યા, કેમકે ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય જીવો જ કામભોગી હોવાથી અલ્પ છે, સિદ્ધો તેથી અનંતગુણ છે. વનસ્પતિના અનંતગુણત્વથી એક-બે-ત્રણ ઈન્દ્રિયોવાળા જીવો તેનાથી અનંતગુણ છે. - - ભોગના અધિકારથી આ કહે છે -

● સૂત્ર-૩૬૩ :-

ભગવન્ ! છન્નસ્થ મનુષ્ય જે કોઈપણ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય, હે ભગવન્ ! તે ક્ષીણ ભોગી, ઉત્થાન-કર્મ-બળ-વીર્ય-પુરુષાકાર પરાક્રમથી વિપુલ ભોગોપભોગ ભોગવતો વિચરવા સમર્થ નથી ? ભગવન્ ! આપ આ અર્થને આમ જ કહો છો ? ગૌતમ ! એ અર્થ યોગ્ય નથી, કેમકે તે ઉત્થાન-કર્મ-બળ-વીર્ય-પુરુષાકાર પરાક્રમ દ્વારા કોઈપણ વિપુલ ભોગોપભોગ ભોગવતો વિચરવાને સમર્થ છે. તેથી તે ભોગી ભોગનો ત્યાગ કરતો મહાનિર્જરા, મહાપર્યવસાનવાળો થાય છે.

ભગવન્ ! અધોવધિક મનુષ્ય જે કોઈ દેવલોકમાં - એ જ બધું જેમ છન્નસ્થમાં કહ્યું યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળો થાય છે.

ભગવન્ ! પરમાહોવધિક મનુષ્ય જે તે જ ભવગ્રહણથી સિદ્ધ થવો યોગ્ય હોય યાવત્ અંત કરે, શું તે ક્ષીણભોગી (સમર્થ છે ?). નાકી બધું છન્નસ્થ પ્રમાણે જાણવું. ભગવન્ ! કેવલી મનુષ્ય, જે તે જ ભવગ્રહણથી યાવત્ એ બધું પરમાહોવધિક મુજબ યાવત્ મહાપર્યવસાન થાય છે.

● વિવેચન-૩૬૩ :-

છન્નસ્થાદિ ચાર સૂત્રો છે. તેમાં સે - આ મનુષ્ય, નૂન - નક્કી સે - આ અર્થ, અથ - પ્રશ્નાર્થ, જેને ભોગ છે, તે ભોગી, તે ભોગી, તપ-રોગાદિથી જેનું શરીર ક્ષીણ થયું છે, તે ક્ષીણભોગી. પશુ - સમર્થ. ઝટ્ટણ - ઉર્ધ્વાભવનથી, કમ્મ - ગમનાદિ, બલ - દેહપ્રમાણ, વીરિઅ - જીવબળ, પુરિસકારપરક્કમ - પુરુષાભિમાનથી તેના દ્વારા જ

સાધિત સ્વપ્રયોજન. નક્કી છે ભગવન્ ! આપ આ અર્થને આ જ પ્રકારે કહો છો ? એ પ્રશ્ન. તેનો આ અભિપ્રાય છે.

જે સમર્થ નથી, તે આ ભોગ ભોગવવાને સમર્થ નથી. તેથી જે ભોગ ત્યાગી નથી, તેને નિર્જરા કેમ થાય? દેવલોકગમન કેમ થાય? ઉત્તર છે - 'આ અર્થ યોગ્ય નથી.' તે ક્ષીણભોગી મનુષ્ય કે ક્ષીણશરીરથી સાધુચિત્ત, એ પ્રમાણે ઉચિત ભોગભુક્તિ સમર્થત્વથી ભોગીત્વ, તેના પ્રત્યાખ્યાનથી અને તેને ત્યાગીને નિર્જરા કરી દેવલોક ગતિ પામે.

આધોઽવધિક - નિયત ક્ષેત્ર વિષયક અવધિજ્ઞાની. પરમાહોહિ - તેઓ ચરમશરીરી જ હોય છે. - X - અહીં છન્નસ્થાદિ જ્ઞાનવક્તવ્યતા કહી હવે પૃથ્વી આદિ અજ્ઞાનીની વક્તવ્યતા કહે છે -

● સૂત્ર-૩૬૪ :-

ભગવન્ ! જે આ અસંજી પ્રાણિ છે, જેમકે - પૃથ્વીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક, છદ્મા કોઈ પ્રસ, જે અંધ-મૂઢ-તમ્ભવિષ્ટ-તમઃપટલ અને મોહબલથી આચ્છાદિત, તેઓ અકામનિકરણ વેદના વેદે છે, એવું કહી શકાય. હા, ગૌતમ ! - X - એવું કહી શકાય.

ભગવન્ ! શું તે સમર્થ હોવા છતાં અકામનિકરણ વેદના વેદે છે ? હા, ગૌતમ ! વેદે છે. - ભગવન્ ! તે સમર્થ હોવા છતાં અકામ નિકરણ વેદના કઈ રીતે વેદે ? ગૌતમ ! જેમ જીવ સમર્થ હોવા છતાં અંધકારમાં રૂપોને જોવા સમર્થ નથી, જે અવલોકન કર્યા સિવાય સન્મુખ રહેલા રૂપોને જોવા સમર્થ નથી, અવેક્ષણ કર્યા વિના પાછળના ભાગે જોઈ ન શકે જેમ આલોચન કર્યા સિવાય આજુ-બાજુના રૂપોને ન જોઈ શકે, તેમ ગૌતમ ! આ જીવો સમર્થ હોવા છતાં અકામનિકરણ વેદના વેદે છે.

ભગવન્ ! શું સમર્થ હોવા છતાં, જીવ પ્રકામનિકરણ વેદના વેદે છે ? હા, વેદે છે. - ભગવન્ ! સમર્થ હોવા છતાં જીવ પ્રકામ નિકરણ વેદના કઈ રીતે વેદે છે ? ગૌતમ ! જે સમુદ્રને પાર જવા સમર્થ નથી, જે સમુદ્રની પારના રૂપો જોવાને સમર્થ નથી, જે દેવલોકમાં જવા સમર્થ નથી, જે દેવલોકગત રૂપોને જોવા સમર્થ નથી. એ રીતે હે ગૌતમ ! સમર્થ હોવા છતાં પ્રકામ નિકરણ વેદનાને વેદે છે. - ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૬૪ :-

एग्रे - કેટલાંક, બધાં સંમૂર્છિમ નહીં. અંધ - અજ્ઞાન, મૂઢ - તત્ત્વ શ્રદ્ધા પ્રત્યે આ ઉપમાથી ઓળખાવ્યા છે. - X - તમપટલ - જ્ઞાનાવરણ, મોહ - મોહનીય એ જ જાળ, તેનાથી આચ્છાદિત. અકામ - વેદના અનુભાવમાં અમનસ્કત્વથી અનિચ્છા. તે જ કારણ છે જ્યાં, તે અકામનિકરણ. અર્થાત્ અજ્ઞાન પ્રત્યય. સુખદુઃખરૂપ વેદનાને અનુભવે છે. હવે અસંજીના વિપક્ષને આશ્રીને કહે છે -

પમ્ભૂતિ સંજીત્વથી યથાવત્ રૂપાદિ જ્ઞાને સમર્થ હોય તો પણ. - X -

અકામનિકરણમ્ - અનાભોગથી અનિચ્છા પ્રત્યય. બીજા કહે છે - અનિચ્છા વડે ઈષ્ટાર્થપ્રાપ્તિ લક્ષણ ક્રિયાનો અભાવ જે વેદનામાં તે-તે પ્રમાણે થાય એ રીતે વેદના વેદે? જે પ્રાણી સંજીત્વથી અને ઉપાય સદ્ભાવથી હેય આદિની હાનિ આદિમાં સમર્થ હોવા છતાં જેમ અંધકારમાં દીવા વિના રૂપોને જોવા સમર્થ ન થાય, તેમ આ અકામ વેદનાને વેદે છે, એમ સંબંધ છે. પુરઓ - આગળ, અણિજ્ઞાણતા અનિધ્યાયિ યક્ષુ વ્યાપાર. મગ્ગઓ - પાછળ, અણવચક્ષિત્તા - પાછળના ભાગને જોઈ ન શકે.. “અકામનિકરણ વેદના વેદે છે” તેમ કહ્યું.

હવે તેનાથી વિપરીત કહે છે - સંજીત્વથી રૂપદર્શનમાં સમર્થ હોવા છતાં પ્રકામ - ઈચ્છિત અર્થની પ્રાપ્તિથી વધતી એવી પ્રકૃષ્ટ ઈચ્છા, તે જ નિકરણ - કારણ, જે વેદનામાં છે, તે. બીજા કહે છે - પ્રકામ - તીવ્ર અભિલાષ અથવા અત્યર્થ નિકરણ - ઈષ્ટાર્થસાધક ક્રિયાનો જેમાં અભાવ છે, તે પ્રકામનિકરણ, તે જે રીતે થાય, તે રીતે વેદના વેદે ? જે સમુદ્રને પાર જઈને ત્યાં દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ માટે, તથાવિધ શક્તિ અભાવે સમર્થ નથી, તેમ તે તેવી ઈચ્છાના અતિરેકથી પ્રકામનિકરણ વેદનાને વેદે છે.

⊗ શતક-૭, ઉદ્દેશો-૮- “છન્નસ્થ” ⊗

— X — X — X — X —

o ઉદ્દેશા-૭-ને અંતે છાન્નસ્થિક વેદના કહી, તેથી અહીં છન્નસ્થ કથન.

● સૂત્ર-૩૬૫,૩૬૬ :-

[૩૬૫] ભગવન્ ! છન્નસ્થ મનુષ્ય અતીત અનંત શાશ્વત કાળમાં કેવલ સંયમથી. એ રીતે જેમ શતક-૧, ઉદ્દેશા-૪-માં કહ્યું, તેમ અહીં કહેવું યાવત્ અલમત્યુ. - - [૩૬૬] - - ભગવન્ ! હાથી અને કુંથુનો જીવ સમાન છે ? હા, ગૌતમ ! એ પ્રમાણે જેમ રાયપ્સેણીયમાં કહ્યું તેમ ખુદ્ધિયં વા મહાલિયં વા સુધી કહેવું. હે ગૌતમ ! તે કારણથી યાવત્ બંનેનો જીવ સમાન છે.

● વિવેચન-૩૬૪,૩૬૬ :-

છન્નસ્થ. પૂર્વે વ્યાખ્યા કર્યા મુજબ જાણવું. - - જીવાધિકારથી કહે છે - રાયપ્સેણીયમાં આ સૂત્ર આમ છે - ભગવન્ ! હાથીથી કુંથુ અલ્પ કર્મવાળો, અલ્પક્રિયાવાળો, અલ્પાશ્રવી અને કુંથુથી હાથી મહાકર્મવાળો આદિ છે? હા, ગૌતમ ! છે. - ભગવન્ ! હાથી અને કુંથુનો જીવ સમાન કઈ રીતે છે? ગૌતમ ! જેમ કોઈ કૂટાગાર શાળા, બંને બાજુથી લિપ્ત, ગુપ્ત અને ગુપ્તદ્વાર, નિર્વાત અને નિર્વાત ગંભીર હોય. કોઈ પુરુષ પ્રદીપ અને જ્યોતિ લઈને, તે કુટાગાર શાળામાં પ્રવેશે, પ્રવેશીને તે કૂટાગાર શાળામાં - X - દ્વારોને બંધ કરે, તેના બહુ મધ્ય દેશ ભાગે, તે પ્રદીપને પ્રગટાવે, તો તે પ્રદીપ કુટાગારશાળાને અંદરથી ઉદ્યોતીત યાવત્ પ્રભાસિત કરે છે, પણ કુટાગાર શાળાની બહાર નહીં. ત્યારે તે પુરુષ પ્રદીપને કોઈ વાસણ વડે ટાંકે, ત્યારે તે પ્રદીપ વાસણની અંદર ઉદ્યોતાદિ કરશે પણ બહાર નહીં. એ રીતે - X - X - યાવત્ તે પુરુષ, તે દીવાને દીપકચંપણ વડે ટાંકે તો તે દીવો તે દીપકચંપણને અંદરથી પ્રકાશિત કરશે, બહારથી નહીં યાવત્ તે કૂટાગાર શાળાને પણ બહારથી પ્રકાશિત નહીં કરે. એ પ્રમાણે

હે ગૌતમ! જીવ પણ જેવા પૂર્વકર્મથી નિબદ્ધ શરીરને પામે, તેને અસંખ્ય જીવપ્રદેશથી સચિત કરે છે. બાકીનું લખેલું જ છે. - - તેનો અર્થ આ પ્રમાણે -

કૂટાકાર - શિખર આકૃતિ યુક્તશાળા, જે અંદર-બહાર છાણ આદિ વડે લિપ્ત હોય, તે પ્રાકારાદિથી આવૃત, કમાળ આદિ દ્વારથી યુક્ત, વાયુ પ્રવેશરહિત, વળી મોટા ગૃહો પ્રાયઃ નિર્વાત ન હોય, તેથી નિર્વાત ગંભીર, તૈલ-વાટ-વાળુવાસણ અને અગ્નિ લઈને જાય. દ્વારના મુખને નિશ્ચિદ્ર કરી બંધ કરે. કઈ રીતે ? કમાળ આદિ ગાટ બંધ કરે, દ્વાર શાખાદિને ગાટ નિયોજી, સંપૂર્ણ નિશ્ચિદ્ર કરે. ડૂઝર - ગંત્રીદંચક, ગોકિલ્જણ - ગોચરણ માટેનું મોટું વાંસનું પાત્ર, ગંડવાણિય - વાંસયુક્ત ભાજન, પચ્છિપિડાણ - આટક ભાગ માત્ર માન વિશેષ પિટક. સોલસિયા - ૧૬ ભાગ પ્રમાણ - X - X - વાંચનાંતરમાં આ સાક્ષાત્ લખેલું છે. - - જીવાધિકારથી-

● સૂત્ર-૩૬૭,૩૬૮ :-

[૩૬૭] ભગવન્ ! નૈરયિકો એ જે પાપકર્મ કર્યા - કરે છે - કરશે, શું તે બધું દુઃખરૂપ છે અને જેની નિર્જરા કરાઈ છે, તે સુખરૂપ છે ? હા, ગૌતમ ! એમ જ છે. એ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિક સુધી જાણવું.

[૩૬૮] ભગવન્ ! સંજ્ઞા કેટલી કહી છે ? ગૌતમ ! દશ, તે આ - આહાર, ભય, મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, લોક, ઓધ. એ પ્રમાણે આ દશે સંજ્ઞા વૈમાનિક સુધી જાણવી. - -

નૈરયિકો, દશ પ્રકારે વેદનીયને અનુભવ કરતા રહે છે. તે આ - શીત, ઉષ્ણ, ક્ષુધા, પિપાસા, કંડૂ, પરાધીનતા, જ્વર, દાહ, ભય, શોક.

● વિવેચન-૩૬૭,૩૬૮ :-

સંસાર પરિભ્રમણના કારણથી દુઃખરૂપ છે, પાપકર્મોની નિર્જરા મોક્ષના હેતુરૂપ હોવાથી સુખરૂપ છે. નારકાદિ સંજ્ઞા છે, માટે સંજ્ઞા-

સંજ્ઞાન કે આભોગ તે સંજ્ઞા, બીજા મતે મનોવિજ્ઞાન એ સંજ્ઞા છે. વેદનીય-મોહનીયાદિ આશ્રીને જ્ઞાન-દર્શનાવરણ કાયોપશમ આશ્રીને વિચિત્ર આહારાદિ પ્રાપ્તિની ઈચ્છા વિશેષ તે સંજ્ઞા. તે દશ છે.

(૧) આહાર સંજ્ઞા-ક્ષુધા વેદનીયના ઉદયથી ક્વલાદિ આહાર અર્થે પુદ્ગલ ગ્રહણ ઈચ્છા. - X - - (૨) - ભયસંજ્ઞા-ભયમોહનીયના ઉદયથી વ્યાકુલ ચિત્ત પુરુષનું ભયભીત થવું, કંપવું, રોમાંચિત થવું.

(૩) મૈથુન સંજ્ઞા-પુવેદાદિ ઉદયથી મૈથુનાર્થે સ્ત્રી આદિના અંગ આલોકન, મુખ જોવું આદિ, તેનાથી કંપનાદિ થવારૂપ લક્ષણ.

(૪) પરિગ્રહ સંજ્ઞા-લોભોદયથી પ્રધાનભવ કારણ આસક્તિ પૂર્વક સચિત-અચિત દ્રવ્યોપાદન ક્રિયા-ઈચ્છા. - (૫) ક્રોધ સંજ્ઞા-ક્રોધોદયના આવેશથી આંખો લાલ થવી, દંતચ્છદ, સ્ફૂરણાદિ ચેષ્ટા.

(૬) માનસંજ્ઞા-માનોદયથી અહંકારરૂપ આત્મોત્કર્ષ ક્રિયા.

(૭) માયાસંજ્ઞા-માયોદયથી અશુભ સંકલેશ વડે જૂઠ બોલવું આદિ ક્રિયા. -

(૮) લોભસંજ્ઞા - લોભોદયથી લોભયુક્ત સચિત-અચિત દ્રવ્ય પ્રાર્થનારૂપ સંજ્ઞા. - (૯) ઓધસંજ્ઞા - મતિજ્ઞાનાવરણ કાયોપશમથી શબ્દાદિ અર્થગોચર સામાન્ય અવબોધ ક્રિયા કે ઉપયોગરહિત ક્રિયા.

(૧૦) લોકસંજ્ઞા-શબ્દાદિ અર્થ ગોચર વિશેષ અવબોધ ક્રિયા આ રીતે ઓધસંજ્ઞા, તે દર્શનોપયોગ અને લોકસંજ્ઞા, તે જ્ઞાનોપયોગ.

આ દશેને સુખે સમજવા પંચેન્દ્રિયને આશ્રીને કહ્યું. એકેન્દ્રિય આદિને તો પ્રાયઃ યથોક્ત ક્રિયા નિબંધન કર્મોદયાદિ રૂપ જ જાણવી.

જીવાધિકારથી નૈરયિકાદિ. પરજ્ઞ - પરવશ. અહીં વેદના કહી તે ક્રિયા વિશેષથી તે મહા કે અત્ય અને સમ છે, તે દશાવિ છે -

● સૂત્ર-૩૬૯,૩૭૦ :-

[૩૬૯] ભગવન્ ! હાથી અને કુંથુને અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન હોય ? હા, ગૌતમ ! હોય. ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું ? ગૌતમ ! અવિરતિને આશ્રીને. તે કારણથી એમ કહ્યું. - યાવત્ સમાન હોય.

[૩૭૦] ભગવન્ ! આધાકર્મને ભોગવતો શું બાંધે ? શું કરે ? શેનો યય કે ઉપચય કરે ? એ પ્રમાણે જેમ શતક-૧, ઉદ્દેશા-૯-માં કહ્યું તેમ કહેવું. યાવત્ પંડિત શાશ્વત છે, પંડિતત્વ અશાશ્વત છે. ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૬૯,૩૭૦ :-

સૂત્ર-૩૬૯માં વિરતિ કહી, તે સંચત હોવા છતાં આધાકર્મભોજીને કઈ રીતે હોય તે પૂછે છે. જીવ શાશ્વત પંડિત છે. ચારિત્રભ્રંશથી અશાશ્વત છે.

⊛ શતક-૭, ઉદ્દેશો-૯-‘અસંવૃત’ ⊛

— X — X — X — X —

પૂર્વે આધાકર્મો ભોગવનારને અસંવૃત કહ્યા. તેથી અહીં અસંવૃત -

● સૂત્ર-૩૭૧ :-

ભગવન્ ! અસંવૃત અણગાર બાહ્ય પુદ્ગલના ગ્રહણ કર્યા વિના એક વર્ષ, એકરૂપની વિકુર્વણ કરવાને સમર્થ છે ? ના, તેમ નથી. - ભગવન્ ! અસંવૃત અણગાર બાહ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને એક વર્ષ, એકરૂપ વિકુર્વણ સમર્થ છે ? હા, છે - ભગવન્ ! શું તે અહીં રહેલા પુદ્ગલ ગ્રહણ કરીને વિકુર્વે કે ત્યાં રહેલ પુદ્ગલ ગ્રહીને વિકુર્વે કે અન્યત્ર રહેલ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વે ? ગૌતમ ! અહીં રહેલ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને વિકુર્વે છે. ત્યાં કે અન્યત્ર રહેલ પુદ્ગલ ગ્રહણ કરીને યાવત્ વિકુર્વણ ન કરે.

એ પ્રમાણે એકવર્ષ - અનેકરૂપ આદિ ચતુર્ભંગી જેમ શતક-૬-ના ઉદ્દેશા-૯-માં છે, તેમ અહીં પણ કહેવી. વિશેષ આ - અણગાર અહીં રહીને અહીં રહેલ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને વિકુર્વે છે. બાકી બધું પૂર્વવત્ યાવત્ રૂક્ષ પુદ્ગલોને સ્નિગ્ધ પુદ્ગલપણે પરિણમાવે ? હા, પરિણમાવે. ભગવન્ ! તે અહીં રહેલ

પુદ્ગલોને સ્વીકારીને વિકુર્વણા કરે ? - યાવત્ - અન્યત્ર રહેલ પુદ્ગલને સ્વીકારીને વિકુર્વણા કરતા નથી.

● વિવેચન-૩૭૧ :-

અસંવૃત્ત - પ્રમત. ઝહગહ - અહીં પ્રશ્નકર્તા ગૌતમની અપેક્ષાએ 'ઝહ' શબ્દ કહેવો - મનુષ્ય લોક. તત્થગણ - વિકુર્વણે જ્યાં જવાનું છે, તે સ્થળ. અન્નત્થગણ - ઉક્ત બંને સ્થાન છોડીને અન્ય સ્થાન. વિશેષ આ-અહીં રહેલ અણગાર એટલે અહીં રહેલ પુદ્ગલ કહેવા. ત્યાં એટલે દેવલોક. પુદ્ગલ પરિણામ કહ્યા. હવે તે સંગ્રામમાં વિશેષ હોય, માટે સંગ્રામ કથન -

● સૂત્ર-૩૭૨ :-

અર્હતે જાણ્યું છે, અર્હતે પ્રત્યક્ષ કર્યું છે, અર્હતે વિશેષ જાણ્યું છે કે - મહાશિલાકંટક નામે સંગ્રામ છે - ભગવન્ ! મહાશિલાકંટક સંગ્રામ ચાલતો હતો, તેમાં કોણ જય પામ્યું ? ગૌતમ ! વજ્રજી, વિદેહ પુત્ર (કોણિક) જય પામ્યો, નવમલ્લકી, નવ લેચ્છકી, કાશી કોશલ ૧૮-ગણ રાજાઓ પરાજય પામ્યા. ત્યારે તે કોણિક રાજા મહાશિલાકંટક સંગ્રામ ઉપસ્થિત થયેલો જાણીને કૌટુંબિક પુરુષને બોલાવીને એમ કહ્યું - હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે જલ્દીથી ઉદાયી હસ્તિરાજને તૈયાર કરો, ઘોડા-હાથી-રથ-યોદ્ધા સહિતની ચતુરંગિણિ સેના તૈયાર કરો, કરીને મારી આ આજ્ઞા જલ્દી પાછી આપો.

ત્યારે તે કૌટુંબિક પુરુષો, કોણિક રાજાએ એમ કહેતા હર્ષિત-તુષ્ટ થઈને યાવત્ અંજલિ કરીને હે સ્વામી ! 'જેવી આજ્ઞા' કહી, તેમની આજ્ઞા વચનોને વિનયપૂર્વક સ્વીકારીને, નિપુણ આચાર્યોના ઉપદેશથી પ્રશિક્ષિત અને તીક્ષ્ણ બુદ્ધિના સુનિપુણ વિકલ્પોથી યુક્ત તથા જેમ 'ઉવવાઈ' સૂત્રમાં ભીમ સંગ્રામને યોગ્ય ઉદાયી હસ્તિરાજને સુસજ્જિત કર્યો, કરીને જ્યાં કૂણિક રાજા હતો, ત્યાં આવે છે, આવીને બે હાથ જોડી યાવત્ કૂણિક રાજાની તે આજ્ઞા પાછી સોંપે છે. [આજ્ઞાનુસાર કાર્ય થયાનું જણાવે છે.]

ત્યારપછી તે કૂણિક રાજા જ્યાં સ્નાનગૃહ છે. ત્યાં આવ્યો, આવીને સ્નાનગૃહમાં પ્રવેશ્યો. પ્રવેશીને સ્નાન કર્યું, બલિકર્મ કર્યું, કૌતુક-મંગલ-પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા, સર્વાલંકારથી વિભૂષિત થઈ, લોહકવચ ધારણ કર્યું, વળેલા ધર્નુદંડને લીધું, ડોકમાં આબુષલ પહેરી, ઉત્તમોત્તમ ચિહ્નપટ્ટ બાંધી, આયુધ-પ્રહરણ ધારણ કરી, કોરંટક પુષ્પોની માળા સહિતનું છત્ર ધારણ કરીને, તેની ચાર તરફ ચાર ચામર ટોળવા લાગ્યા. લોકોએ મંગલ-જય શબ્દો કર્યા, એ પ્રમાણે જેમ 'ઉવવાઈ' સૂત્રમાં કહ્યા મુજબ યાવત્ ઉદાયી હાથી પર બેઠો.

ત્યારે તે કોણિક રાજા, હારથી આચ્છાદિત વક્ષઃસ્થળવાળો, 'ઉવવાઈ' સૂત્રમાં કહ્યા મુજબ શ્વેત ચામર વડે વિંઝાતો-વિંઝાતો, ઘોડા-હાથી-રથ-પ્રવરયોદ્ધા યુક્ત ચાતુરંગિણી સેના સાથે પરિવરેલો, મહાન્ સુભટોના વિસ્તીર્ણ સમૂહથી વ્યાપ્ત. જ્યાં મહાશિલા કંટક સંગ્રામ હતો, ત્યાં આવ્યો, આવીને મહાશિલા

કંટક સંગ્રામમાં ઉતર્યો. આગળ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક એક મહા અભેદ કવચ-વજ્ર પ્રતિરૂપક વિકુર્વણે ઉભો રહ્યો. એ પ્રમાણે બે ઈન્દ્રો સંગ્રામ કરવા લાગ્યા - દેવેન્દ્ર અને મનુજેન્દ્ર. કૂણિક રાજા કેવલ એક હાથી વડે પણ [શત્રુસેનાને] પરાજિત કરવા સમર્થ થયો.

ત્યારપછી તે કૂણિક રાજા મહાશિલાકંટક સંગ્રામ કરતો એવો નવમલ્લકી, નવ લેચ્છવિ, કાશી-કોશલના ૧૮ ગણરાજા. તેમના પ્રવરવીરા યોદ્ધાઓને હાથ-મથિત કર્યા, નષ્ટ કર્યા, તેમના ચિન્હ, ધ્વજાપતાકા પાડી દીધી, તેમના પ્રાણ સંકટમાં પડી ગયા, દશે દિશામાં ભાગી ગયા.

ભગવન્ ! તે મહાશિલાકંટક સંગ્રામ કેમ કહેવાય છે ? ગૌતમ ! મહાશિલાકંટક સંગ્રામ થતો હતો ત્યારે, તેમાં જે હાથી, ઘોડા, યોદ્ધા, સારથીઓ તૃણ, પત્ર, કાષ્ઠ, કંકરથી આહત થતા હતાં, તે બધાં એવું અનુભવતા હતા કે અમે મહાશિલાથી હણાઈ રહ્યા છીએ. તેથી તે મહાશિલા કહેવાય છે.

ભગવન્ ! મહાશિલાકંટક સંગ્રામ થતો હતો ત્યારે તેમાં કેટલાં લાખ મનુષ્ય માર્યા ગયા ? ગૌતમ ! ૮૪ લાખ મનુષ્યો મર્યા. ભગવન્ ! તે મનુષ્યો શીલરહિત યાવત્ પ્રત્યાખ્યાન-પૌષ્ઠોપવાસ રહિત, રોષિત, પરિકુષિત, યુદ્ધમાં ઘાયલ, અનુપશાંત, કાળ માસે કાળ કરી ક્યાં ગયા, ક્યાં ઉત્પન્ન થયા ? ગૌતમ ! પ્રાયઃ નરક અને તિર્યચગતિમાં.

● વિવેચન-૩૭૨ :-

ભગવંત મહાવીરે સર્વજ્ઞત્વથી સામાન્યથી જાણે છે. સ્મૃતં - સ્પષ્ટ પ્રતિભાસ ભાવથી જોયું છે. વિશેષથી જાણ્યું છે - મહાશિલા માફક કંટક, જીવિતનો નાશ કરનાર તે મહાશિલા કંટક. જેમાં તૃણ, સળી આદિ વડે પણ હણેલ અશ્વ, હસ્તિ આદિને મહાશિલાકંટક વડે હણ્યા એવી વેદના થાય, તેવો સંગ્રામ. આ સંગ્રામ આ રીતે થયો -

ચંપામાં કૂણિક રાજા થયો, તેના નાના ભાઈ હલ્લ, વિહલ્લ નામે હતા. તેઓ સેચનક હાથી પર બેસી, દિવ્યકુંડલ-દિવ્યવસ્ત્રો-દિવ્ય હાર ધારણ કરી, વિલસતા જોઈને કોણિક રાજાની પદ્માવતી નામે રાણી ઈર્ષ્યાથી રાજાને તે વસ્તુ હરી લેવા પ્રેરે છે. તેથી રાજાએ તેની યાચના કરી બંને ભાઈઓ ત્યાંથી નીકળી વૈશાલી નગરીએ પોતાના દાદા ચેટક રાજા પાસે હસ્તિ અને અંતઃપુર લઈને ચાલ્યા ગયા. કોણિકે દૂત મોકલી તે વસ્તુઓ માંગી, તેમણે ન મોકલી, ત્યારે કોણિકે કહ્યું - જો તમે વસ્તુ ન મોકલો તો યુદ્ધ માટે સજ્જ થાઓ. તેઓએ પણ કહ્યું - અમે સજ્જ છીએ.

ત્યારે કોણિકે 'કાલ' આદિ પોતાની બીજી માતાના પુત્રો એવા ભાઈઓને ચેટક રાજા સાથે સંગ્રામ કરવા બોલાવ્યા. તે પ્રત્યેક પાસે ત્રણ-ત્રણ હજાર હાથી હતા. એ પ્રમાણે રથો હતા. પ્રત્યેક પાસે ત્રણ-ત્રણ કરોડ મનુષ્ય [યોદ્ધા] હતા, કોણિક પાસે તેટલું જ હતું. આ વ્યતિકર જાણીને ચેટક રાજાએ પણ ૧૮-ગણરાજાને એકઠા કર્યા, તેઓ અને ચેટકરાજા પાસે પણ પ્રત્યેક પાસે એ પ્રમાણે હાથી આદિ પરિમાણ હતું.

યુદ્ધ આરંભાયુ. ચેટક રાજને વ્રત હતું કે આખા દિવસમાં એક જ બાણ મારવું, તે અમોઘ બાણ હતું. કોણિકે ગરુડવ્યૂહ અને ચેટકે સાગરવ્યૂહ રચ્યો.

પછી કોણિકના કાળ સેનાપતિ યુદ્ધ કરતો ચેટક પાસે ગયો. ચેટકે એક બાણ મારી કાળને પાડી દીધો. કોણિકનું સૈન્ય ભાંગ્યુ. - X - એ રીતે દશ દિવસમાં ચેટકે 'કાલ' આદિ દશને મારી નાખ્યા. અગિયારમે દિવસે ચેટકને જીતવા માટે કોણિકે દેવતાને આરાધવા અદ્ભુત કર્યો ત્યારે શક અને ચમર આવ્યા. પછી શકે કહ્યું - ચેટક, શ્રાવક છે, તેથી હું તેના ઉપર પ્રહાર નહીં કરું, માત્ર તારું રક્ષણ કરીશ. પછી શકએ તેની રક્ષા માટે વજ્ર સમાન અભેદ કવચ બનાવ્યું. ચમરે બે સંગ્રામ વિકુર્વા મહાશિલાકંટક અને રથમુશલ.

જઙ્ગલ - જિતનાર, પરાજઙ્ગલ - હારનાર. વજ્જિ - ઈન્દ્ર, વિદેહપુત્ર - કોણિક. તેઓ જીત્યા, બીજું કોઈ નહીં. મલ્લ - લેચ્છ - મલ્લકિ, લેચ્છકિ નામના રાજા. કાશી - વાણસી, તેનું જનપદ પણ કાશી, તે સંબંધી આદ્ય નવ તે કોશલ-અયોધ્યા, તેનું જનપદ તે કોશલ, તે સંબંધી ૧૮-ગણરાજા અર્થાત્ કાર્ય હોય ત્યારે જેઓ ગણ-સમૂહ બનાવે તે - સામંત રાજા. તેઓએ ચેટક રાજાની સહાય માટે ગણ બનાવ્યો.

હવે ચમરે મહાશિલા કંટક સંગ્રામ વિકુર્વા પછી કોણિકે શું કર્યું? કોણિકે ઉદાયી નામે હાથીને તૈયાર કરવા આજ્ઞા કરી, - X - સેવકો હર્ષિત, તુષ્ટ, આનંદિત ચિત્ત, નંદિત, પ્રીતિયુક્ત મનવાળા થયા. - X - X - બે હાથ જોડી, દશનખ ભેગા કરી, મસ્તકે આવર્ત કરી, મસ્તકે અંજલિ કરી, હે સ્વામી ! “આપની આજ્ઞા પ્રમાણ છે” એવો શબ્દરૂપ વિનય અને તે વચનને રાજા પ્રત્યે સ્વીકાર કર્યો. નિપુણ એવા શિલ્પો પદેશદાતા આચાર્ય, તેમના ઉપદેશથી જે મતિ, તેની જે કલ્પના-વિકલ્પ તેમજ કલ્પના વિકલ્પા વિશેષણથી સુનિપુણ મનુષ્યો - એ પ્રમાણે જેમ ઉવવાઈ સૂત્રમાં કહેલ છે, તેમાં આ સૂત્ર છે - નિર્મળ વેષથી શીઘ્ર પરિગૃહીત, પરિવૃત્ત જે છે તે તથા, સુસજ્જ, ચર્મ બખ્તરથી સન્નદ્ધ, કવચ વડે બદ્ધ, છાતી સાથે ગાઠ બાંધેલ છે હૃદયરજ્જૂ જેણે, ડોકમાં ત્રૈવેચક બાંધેલ એવો તથા ઉત્તમ ભૂષણોથી વિરાજિત છે તે, કાનનું ઉત્તમ આભરણ પહેરેલ, લાંબુ એવું સલલિત અવચૂલ છે જેને, તથા ચામરોના ઉત્કરથી અંધકાર કરેલ, વસ્ત્ર વિશેષને ધારણ કરેલ, સોનાના ઘડેલ સૂત્ર-દોરા વડે કક્ષાને બાંધેલ છે. જેણે તે તથા ઘણા પ્રહરણાદિ ધારેલ, યુદ્ધ માટે સજ્જ તેથી જ છત્ર-ધ્વજ-દંટ, પાંચ ચૂડા વડે પરિમંડિત અને રમ્ય ઇત્યાદિ વાચનાંતરમાં આ બધું સાક્ષાત્ લખેલ છે.

દેવતાનું બલિકર્મ કરેલ, દુઃસ્વપ્નાદિના નિવારણાર્થે અવશ્ય કર્તવ્ય એવા કૌતુક-મંગલ-પ્રાયશ્ચિત્તને કરેલ છે જેણે તે. તેમાં મધીપુંડ્રાદિ તે કૌતુક, સિદ્ધાર્થકાદિ તે મંગલ, સંહનનિ કરેલ તે સન્નદ્ધ, કશા બંધનથી બદ્ધ, વર્મતાથી વર્મિત - X - ગુણસારણથી પીડારહિત કરેલ ધનુર્દંડ જેણે તે તથા જેણે બાહુપટ્ટિકાથી બાહુબદ્ધ કરેલ છે તે, ગ્રીવાના આભરણને ધારણ કરેલ, વિમલવર ચિહ્નપટ્ટ જેણે બાંધેલ છે તે, શસ્ત્રોને અને બીજાને પ્રહાર કરવાને માટેના પ્રહરણ ધારણ કરેલ અથવા આયુધ

એટલે ખડ્ગાદિ અક્ષોપ્ય શસ્ત્રો તથા ક્ષોપ્યશસ્ત્રો તે બાણ વગેરે તેને ગ્રહણ કરેલ, કોરંટક નામ પુષ્પગુચ્છ વડે પુષ્પમાળા વડે યુક્ત છત્ર, ચાર ચામરો વડે અંગને વીઝતા તથા લોકો દ્વારા મંગલને માટે જયશબ્દ કરતા તે ઇત્યાદિ.

જેમ 'ઉવવાઈ'માં યાવત્ એમ આ શબ્દ વડે સૂચિત - અનેક ગણનાયક, દંડનાયક, રાજા, ઈશ્વર, તલવર, માંડબિક, કૌટુંબિક, મંત્રી, મહામંત્રી, ગણક, દૌવારિક, અમાત્ય, ચેડ, પીઠમર્દક, નગર-નિગમ શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ, સાર્થવાહ, દૂત, સંધિપાલ સાથે સંપરિવૃત્ત, ધવલ મહામેઘની જેમ નીકળેલ, ગ્રહ-ગણ દિપ્ત્યંત અંતરિક્ષ તારાગણોની મધ્યે ચંદ્રની જેમ પ્રિયદર્શનવાળો નરપતિ સ્નાનગૃહથી નીકળ્યો, નીકળીને જ્યાં બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળા છે, જ્યાં ઉદાયી હસ્તિરાજ છે, ત્યાં આવે છે. ત્યાં અનેક ગણનાયક-પ્રકૃતિમહત્તર, દંડનાયક-તંત્રપાલ, માંડલિક રાજા, ઈશ્વર-યુવરાજ, તલવર-રાજાએ ખુશ થઈને આપેલ પટ્ટબંધથી વિભૂષિત રાજ્ય સ્થાનીય, છિન્નમંડબના અધિપતિ માંડબિકો, કૌટુંબિકો, મંત્રી, મહામંત્રી, ગણક-જ્યોતિષ્કો અથવા માંડાગારિકો, દૌવારિક એટલે પ્રતીહારકો, અમાત્ય-રાજ્ય અધિષ્ઠાયકો, ચેટ-પાદમૂલિક, પીઠમર્દક, વચસ્ય, નગર, નિગમ-વલિક, શ્રીદેવતા અધ્યાસિત સુવર્ણપટ્ટથી વિભૂષિત ઉત્તમંગવાળો તે શ્રેષ્ઠી સેનાપતિ-રાજાએ નિયુક્ત કરેલ ચતુરંગ સૈન્યના નાયક, સાર્થવાહ, દૂત, સંધિપાલ-રાજ્યસંધિરક્ષક, સાથે, માત્ર સાથે જ નહીં, પણ તેઓ પરિવરેલા હતા તે રીતે નીકળ્યો.

જહા ઝવવાઈ - આ સૂત્ર છે - લટકતા લાંબા ઝૂમતા એવા પટ વડે સારી રીતે ઉત્તરાસંગ કરેલ છે જેણે તે, મોટા ભટોના વિત્સારવાળા સંઘથી પરિવરેલ, બીજાના પ્રહરણથી અભેદ એવા આવરણને રાખીને, એક જ હાથી ઉપર બીજાને હરાવવાને નીકળ્યો.

હત - પ્રહારથી, મથિત - માનના મથન વડે, પ્રવરવીર - પ્રધાન ભટોને હણ્યા છે તે, ચક્રાદિ ચિન્હ અને ધ્વજ-પતાકા પાડી નાંખ્યા, પ્રાણોને કષ્ટમાં પાડેલ છે. - X - X - યુદ્ધથી નિવૃત્ત થયા.

● સૂત્ર-૩૭૩ થી ૩૭૬ :-

[૩૭૩] અરહંતોએ આ જાણ્યું છે, પ્રત્યક્ષ કર્યું છે, વિશેષથી જ્ઞાન કર્યું છે કે આ રથમુશલ સંગ્રામ છે. ભગવન્! રથમુસલ સંગ્રામ જ્યારે થતો હતો ત્યારે કોણ જીત્યું, કોણ હાર્યું? હે ગૌતમ! ઈન્દ્ર, કોણિક અને અસુરેન્દ્ર અસુરકુમાર ચમર જીત્યા અને નવ મલ્લકી અને નવ લેચ્છકી રાજા હાર્યા. ત્યારે રથમુસલ સંગ્રામ ઉપસ્થિત થયો જાણીને, કોણિક રાજાએ બાકી બધું મહાશિલાકંટક મુજબ જાણવું. વિશેષ એ - હસ્તિરાજ 'ભૂતાનંદ' હતો. યાવત્ કોણિક રાજા રથમુસલ સંગ્રામમાં ઉતર્યો. તેની આંગળા દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક એ પ્રમાણે પૂર્વવત્ યાવત્ રહે છે. પાછળ અસુરેન્દ્ર અસુરરાજ ચમર લોટાના બનેલા એક મહાન્ કિઠિન પ્રતિરૂપ કવચ વિકુર્વીને રહ્યો. એ પ્રમાણે ત્રણ ઈન્દ્રો સંગ્રામમાં પ્રવૃત્ત થયેલા - દેવેન્દ્ર, મનુજેન્દ્ર, અસુરેન્દ્ર. એ પ્રમાણે એક હાથી વડે પણ કોણિક રાજા જીતવા માટે સમર્થ હતો. યાવત્ બાકી બધું પૂર્વવત્ કહેવું. યાવત્

શત્રુઓ દશે દિશામાં ભાગી ગયા.

ભગવન્ ! રથમુસલ સંગ્રામને રથમુસલ સંગ્રામ કેમ કહે છે? ગૌતમ ! રથમુસલ સંગ્રામ વર્તતો હતો ત્યારે એક રથ અશ્વરહિત, સારથી રહિત, ચોદ્ધાઓ રહિત, માત્ર મુસલ સહિત મોટો જનક્ષય, જનવધ, જનપ્રમર્દન, જનપ્રલય સમાન, લોહીરૂપી કીચડ કરતો ચારે તરફ દોડતો હતો. તેથી તેને યાવત્ રથમુસલ સંગ્રામ કહે છે.

ભગવન્ ! જ્યારે રથમુસલ સંગ્રામ થયો, ત્યારે કેટલા લાખ લોકો માર્યા ગયા ? ગૌતમ ! ૯૬ લાખ લોકો માર્યા ગયા. - - ભગવન્ ! તે શીલ રહિત મનુષ્યો યાવત્ ક્યાં ઉત્પન્ન થયા ? ગૌતમ ! તેમાંના ૧૦,૦૦૦ મનુષ્યો એક માછલીની કુક્ષીમાં ઉત્પન્ન થયા, એક મનુષ્યો દેવલોકે ઉત્પન્ન થયો, એક મનુષ્ય સુકુલમાં જન્મ્યો, બાકીના નરક-તિર્યચગતિમાં ઉપજ્યા.

[૩૭૪] ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકે અને અસુરેન્દ્ર અસુરકુમાર ચમરે કોણિક રાજાને કેમ સહાય કરી ? ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક તેનો પૂર્વ સંગતિક હતો, અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારરાજ ચમર પર્યાય સંગતિક હતો. એ પ્રમાણે હે ગૌતમ ! શક અને ચમરે કોણિક રાજાને સહાય આપી.

[૩૭૫] ભગવન્ ! ઘણાં લોકો પરસ્પર એમ કહે છે યાવત્ પ્રરૂપે છે, એ પ્રમાણે ઘણાં મનુષ્યો કોઈપણ મોટા-નાના સંગ્રામમાં અભિમુખ રહીને લડતા એવા કાળ માસે કાળ કરીને કોઈ દેવલોકમાં દેવપણે ઉપજે છે, હે ભગવન્ ! તે કઈ રીતે ? - ગૌતમ ! જે ઘણાં મનુષ્યો પરસ્પર આ પ્રમાણે કહે છે યાવત્ ઉપજે છે, તે એ પ્રમાણે અસત્ય કહે છે. હે ગૌતમ ! હું એ પ્રમાણે કહું છું યાવત્ પ્રરૂપુ છું - હે ગૌતમ ! તે કાળે, તે સમયે વૈશાલી નામે નગરી હતી-વર્ણન-તે વૈશાલી નગરીમાં વરુણ નામે નાગનાપ્તૃક રહેતો હતો. તે આદ્ય યાવત્ અપરિભૂત હતો. જુવાજુવને જાણતો શ્રાવક હતો યાવત્ પ્રતિલાભતો એવો નિરંતર છઠ્ઠ-છઠ્ઠની તપસ્યા દ્વારા પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો એવો વિચરતો હતો.

ત્યારે તે નાગનાપ્તૃકને અન્યદા ક્યારેક રાજાભિયોગ, ગણાભિયોગ, બલાભિયોગથી રથમુસલ સંગ્રામમાં જવાની આજ્ઞા થતાં તેણે છઠ્ઠને વધારીને અઢમનો તપ કર્યો. અઢમ તપ કરીને કૌટુંબિક પુરુષને બોલાવ્યા. બોલાવીને આમ કહ્યું - હે દેવાનુપ્રિયો ! જલ્દીથી ચાતુર્ધટ અશ્વરથને તૈયાર કરી, શીઘ્ર ઉપસ્થિત કરો સાથે અશ્વ, હાથી, રથ, પ્રવર ચોદ્ધાને યાવત્ સજ્જ કરો. યાવત્ મારી આ આજ્ઞાને મને પાછી સોંપો.

ત્યારે તે કૌટુંબિક પુરુષો યાવત્ આજ્ઞા સાંભળીને જલ્દીથી છત્ર અને ધ્વજ સહિત યાવત્ રથ લાવ્યા, અશ્વાદિ સેનાને સજ્જ કરીને જ્યાં વરુણ નાગપૌત્ર હતો યાવત્ તેની આજ્ઞા પાછી સોંપી. ત્યારે તે નાગપૌત્ર જ્યાં સ્નાનગૃહ હતું ત્યાં આવીને કોણિકની રાજાની માફક યાવત્ પ્રાયશ્ચિત કરીને, સર્વાલંકાર વિભૂષિત થઈ, ક્વચ પહેરી, કોરંટપુષ્પની માળાથી યાવત્ ધારણ કરીને,

અનેકગણ નાયક યાવત્ દૂત-સંધિપાલ સાથે સંપરિવરીને સ્નાનગૃહથી નીકળ્યો. નીકળીને જ્યાં બાહ્ય ઉપસ્થાનશાળા હતી. જ્યાં ચોર ઘંટાવાળો રથ હતો, ત્યાં આવ્યો. આવીને ચાતુર્ધટ અશ્વરથે આરૂટ થયો. અશ્વ, હાથી, રથથી યાવત્ સંપરિવૃત્ત, મોટા ભદ્ર, ચડગરં થી યાવત્ ઘેરાઈને જ્યાં રથમુસલ સંગ્રામ હતો, ત્યાં આવીને રથમુસલ સંગ્રામમાં ઉતર્યો.

ત્યારે તે વરુણ નાગનાપ્તૃક રથમુસલ સંગ્રામમાં ઉતર્યો ત્યારે આવો અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો - મારે રથમુસલ સંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતાં, જે મારા ઉપર પહેલો પ્રહાર કરે, તેને જ મારવો કલ્પે. બીજાને નહીં. આવો અભિગ્રહ ગ્રહણ કરીને તે રથમુસલ સંગ્રામે પ્રવૃત્ત થયો. ત્યારે તે વરુણ નાગપૌત્રને રથમુસલ સંગ્રામમાં લડતા, એક પુરુષ, તેના રથ સામે રથ લઈને શીઘ્ર આવ્યો. તે તેના જેવો જ, સમાન ત્વચાવાળો, સમાન વયવાળો, સમાન શસ્ત્ર યુક્ત હતો.

ત્યારે તે પુરુષે વરુણ નાગપૌત્રને આમ કહ્યું કે - હે વરુણ નાગપૌત્ર ! પ્રહાર કર-પ્રહાર કર. ત્યારે વરુણ નાગપૌત્રએ તે પુરુષને આમ કહ્યું - હે દેવાનુપ્રિય ! જે પહેલાં મારા ઉપર પ્રહાર ન કરે, તેના ઉપર પ્રહાર કરવાનું મને કલ્પતું નથી, પહેલા તું જ પ્રહાર કર. ત્યારે તે પુરુષે વરુણ નાગપૌત્રને આમ કહેતો સાંભળી, તે ક્રોધિત થયો યાવત્ લાલ-પીળો થઈને પોતાનું ધનુષ્ લીધું, ધનુષ્ લઈને, યથા સ્થાને બાણ ચડાવ્યું. અમુક આસને સ્થિર થયો. ધનુષ્ને કાન સુધી ખેંચ્યું, એ રીતે ખેંચીને તે પુરુષે ગાટ પ્રહાર કર્યો. ત્યારે તે વરુણ નાગપૌત્ર તે પુરુષ દ્વારા ગાટ પ્રહાર થવાથી ક્રોધિત થઈ યાવત્ દાંત પીસતો, ધનુષ્યને લે છે, લઈને બાણ ચડાવે છે, બાણ ચડાવીને ધનુષ્ને કાન સુધી ખેંચે છે, ખેંચીને તે પુરુષને એક ઘાએ પત્થરના ટુકડા થાય તેમ જીવનથી રહિત કરી દીધો.

ત્યારપછી તે વરુણ નાગપૌત્ર, તે પુરુષથી ગાટ પ્રહાર કરાયેલો અશક્ત, અબલ, અવીર્ય, પુરુષાર્થ-પરાક્રમથી રહિત થઈ ગયો. હવે મારુ શરીર ટકી નહીં શકે, એમ સમજીને ઘોડાને રોક્યા, રોકીને રથને પાછો વાળ્યો, પાછો વાળીને રથમુસલ સંગ્રામથી બહાર નીકળ્યો, નીકળીને એકાંતમાં ગયો, જઈને ઘોડાને રોક્યા, રોકીને રથને ઉભો રાખ્યો, રાખીને રથથી નીચે ઉતર્યો. ઉતરીને ઘોડાને મુક્ત કર્યા, કરીને વિસર્જિત કર્યા. પછી ઘાસનો સંચારો પાથર્યો. પાથરીને પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કર્યું. પછી પર્યકાસને નેસી, હાથ જોડી યાવત્ આ પ્રમાણે કહ્યું

- અરિહંતોને નમસ્કાર થાઓ યાવત્ સિદ્ધિગતિને સંપ્રાપ્તને નમસ્કાર થાઓ. મારા ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશક, આદિકર શ્રમણ ભગવંત મહાવીર, જે સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત કરનારા છે, તેમને નમસ્કાર થાઓ. અહીં રહેલો હું, ત્યાં રહેલ ભગવંતને નમસ્કાર કરું છું, ત્યાં રહેલ ભગવંત મને જુએ. એમ કહીને વંદન-નમસ્કાર કર્યા. કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું -

પૂર્વે પણ મેં શ્રમણ ભગવંત મહાવીર પાસે જાવજીવને માટે સ્થૂળ પ્રાણાતિપાતના પચ્ચક્ષાણ કર્યા હતા. એ રીતે યાવત્ જાવજીવને માટે સ્થૂળ

પરિગ્રહના પરચ્છાણ કર્યા હતા. અત્યારે પણ હું તે અરિહંત, ભગવંત મહાવીરનીની સાક્ષીએ સર્વે પ્રાણાતિપાતના જવજીવના પરચ્છાણ કરું છું, એ પ્રમાણે સ્કંદકની માફક યાવત્ આ શરીરને તેના છેલ્લા શ્વાસોચ્છવાસે વોસિરાવું છું, એમ કહીને સન્નાહપટ્ટને છોડે છે, છોડીને શત્યને ઉદ્ધરે છે, ઉદ્ધરીને આલોચના પ્રતિક્રમણ કરી, સમાધિ પામી કાલગત થયા.

ત્યારે તે વરુણ નાગપૌત્રનો એક પ્રિય બાલમિત્ર રથમુસલ સંગ્રામમાં સંગ્રામ કરતો, એક પુરુષ વડે ગાઠ પ્રહાર કરાયેલ અશક્ત, અબલ યાવત્ શરીરને ટકાવી નહીં શકુ એમ કરીને વરુણ નાગપૌત્રને રથમુસલ સંગ્રામથી બહાર નીકળતા જુઓ છે, જોઈને પોતાના ઘોડાને અટકાવે છે, પછી વરુણની માફક યાવત્ ઘોડાને વિસર્જિત કરે છે. સંચારો પાથરે છે, પાથરીને ત્યાં આરૂઠ થઈ પૂર્વાભિમુખ થઈ યાવત્ અંજલિ કરી આમ કહે છે -

જે પ્રમાણે મારા પ્રિય બાલ મિત્ર વરુણ નાગપૌત્રને જે શીલ, વ્રત, ગુણ, વેરમણ, પ્રત્યાખ્યાન, પૌષ્ઠોપવાસ છે, તે મને પણ થાઓ. એમ કરીને સન્નાહપટ્ટ છોડીને, શલ્યોદ્ધાર કરે છે. કરીને અનુક્રમે મૃત્યુ પામ્યો. ત્યારે વરુણ નાગપૌત્રને કાલગત જાણીને, નીકટ રહેલા વ્યંતર દેવોએ દિવ્ય સુરભિ-ગંધોદક વાસની વૃષ્ટિ કરી, પંચવર્ણી પુષ્પોને વરસાવ્યા, દિવ્ય ગીત-ગંધર્વ-નિનાદ કર્યો. ત્યારે તે વરુણ નાગપૌત્રના, તે દિવ્ય દેવશ્રદ્ધિ, દિવ્ય દેવધૃતિ, દિવ્ય દેવાનુભાવ સાંભળીને અને જોઈને, ઘણાં લોકો પરસ્પર આ પ્રમાણે કહે છે યાવત્ પ્રરૂપે છે - ઘણાં મનુષ્યો યાવત્ દેવ થાય છે.

[૩૭૬] ભગવન્ ! વરુણ નાગપૌત્ર કાળ માસે કાળ કરી ક્યાં ગયો, ક્યાં ઉપજ્યો ? ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમાં અરુણાભ વિમાને દેવ થયો. ત્યાં કેટલાંક દેવોની ચાર પત્વ્યોપમ સ્થિતિ કહી છે, ત્યાં વરુણ દેવની પણ ચાર પત્વ્યોપમ સ્થિતિ કહી. તે વરુણદેવ, તે દેવલોકથી આયુભવ-સ્થિતિનો ક્ષય થતાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રે સિદ્ધ થશે યાવત્ અંત કરશે.

ભગવન્ ! વરુણ નાગપૌત્રનો પ્રિયબાલ મિત્ર કાળ માસે કાળ કરીને ક્યાં ગયો ? ક્યાં ઉપજ્યો ? ગૌતમ ! સુકુલમાં જન્મ્યો. ભગવન્ ! તે ત્યાંથી પછી ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? ગૌતમ ! મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે યાવત્ દુઃખનો અંત કરશે. ભગવન્ ! તે એમ જ છે (૨).

● વિવેચન-૩૭૨ થી ૩૭૬ :-

સારુદ્ધ - રોષયુક્ત મનથી, પરિક્રુવિય - શરીરે ચોતરફ દેખાતો કોપ વિકાર, સમરવહિય - સંગ્રામે હણાયેલ, રહમુસલ - જ્યાં રથ મુશલ વડે યુક્ત હોય અને ઘણો જન ક્ષય કરે, આયસ - લોટાનો, ક્વિઠિણ - વંશમય, તાપસ સંબંધી ભાજન વિશેષ અણાસ - અશ્વરહિત, અસારહિય - સારથી રહિત, અણારોહ - ચોદ્ધારહિત, જણવહ - જનવધ કે જન વ્યથા, જન પમદ્ - લોક ચૂર્ણન, જણસંવદ્ - લોક સંહાર, - X -

પુલ્લસંગરૂ - કાર્તિક શ્રેષ્ઠીના ભવમાં શક હતો, ત્યારે કોણિકનો જીવ મિત્ર હતો. પરિચાયસંગરૂ - પૂરણ તાપસની અવસ્થામાં ચમરનો આ તાપસ પર્યાયવર્તી મિત્ર હતો. - X - X - X -

પટિલાભેમાણે - શ્રમણ, નિર્ગ્રન્થને પ્રાસુક, એષણીય અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ-વસ્ત્ર-પાત્ર-કંબલ-રજોહરણ-પીઠફલક-સંસ્તારકથી પ્રતિલામિત કરતો વિચરે છે. - ચાઝઘંટં - ચાર ઘંટ યુક્ત એવો, અશ્વો વડે વહનીય રથ, રથ સામગ્રીથી યુક્ત. સજ્ઞયં યાવત્ શબ્દથી ઘંટ, પતાકા, ઉત્તમ તોરણ, નંદિધોષ, કિંકિણી-હેમખલ-પર્યન્તથી પરિક્ષિપ્ત. તથા હિમવત્ ગિરિમાં થયેલ, વિચિત્ર એવા તિનિશા નામક વૃક્ષ સંબંધી, - X - જે મંડલમાં સારી રીતે સંવિદ્ધ ચક્ર-ધુરિ છે તે. લોહવિશેષથી સારી રીતે કરાયેલ ચક્રમંડલ માલાથી ચંત્રકર્મ જેમાં છે તે. જાતિ પ્રધાન અશ્વો વડે સારી રીતે સંપ્રયુક્ત. જેનો સારથી કુશળ નરરૂપ - દક્ષ છે તેના વડે સારી રીતે યુક્ત. જેમાં પ્રત્યેક બાણમાં સો-સો છે, તેવી બગ્રીશ શરધિ વડે જે પરિમંડિત છે તે. તથા કવચ વડે શિરસ્ત્રાણ રૂપ છે -

- ચાપ અને શર વડે જે પ્રહરણો - ખડ્ગાદિ - X - X - વડે તેનાથી યુક્ત ચોદ્ધો, યુદ્ધ માટે સજ્જ છે તે. વાયનાંતર આ બધું સાક્ષાત્ લખેલ છે. - - સમાન, સદૈશ ત્વચા, સદૈશ વચ, સદૈશ ભાંડમાત્રા-શસ્ત્ર, કોશાદિ રૂપ ઉપકરણ જેને છે તે. આસુરુત્ત - આશુ - શીઘ્ર, રુપ્ત - કોપોદયથી વિમૂઠ, કોપનો ચિન્હો સ્ફૂર્યા છે તેવો. યાવત્ શબ્દથી રુષ્ટ - ક્રોધના ઉદયવાળો, ક્રુપિત - વધતા એવા કોપોદયવાળો, ચાણિકિત - પ્રકટિત રૌદ્રરૂપ, મિસિમિસિમાણે - ક્રોધાગ્નિ વડે દીપતો. અથવા આ શબ્દો એકાર્થિક છે. તે કોપનો પ્રકર્ષ દર્શાવવાને કહેવાયેલા છે.

ઠાણ - પાદ ન્યાસ વિશેષ લક્ષણ, ઠાતિ - કરે છે. આયય કળ્પાયયં - કાન સુધી ખેંચેલ, ણગાહચ્ચં - એક જ હનન પ્રહારથી જેમાં જીવિતથી રહિત થાય તે. કૂડાહચ્ચ - તેવા પ્રકારના પાષાણ-સંપુટ આદિમાં કાળના વિલંબ વગર ભાંગવું તે. અથ્થામ - શક્તિરહિત, અબલ - શારીરિક શક્તિ વર્જિત, અવીરિય - માનસ શક્તિવર્જિત, - X - અધારણિજ્જ - શરીરને ધારણ કરવા અસમર્થ. - X - X - ણંત - એકાંતમાં, જંગલમાં, અંત - ભૂમિ ભાંગ.

સીલ - ફળની અપેક્ષારહિત પ્રવૃત્તિ, વય - અહિંસાદિ વ્રતો, ગુણ - ગુણવ્રતો, વેરમણ - રાગાદિની વિરતિ. પચ્ચક્ષણ - પૌરુષિ આદિ, પોસહોવવાસ - પર્વ દિને ઉપવાસ. ગંધચ્ચ - મુરખાદિ ધ્વનિ લક્ષણ. નિનાદ - શબ્દ. કાલ માસે - કાળ દિવસે - સમયે. - X - X - આઝક્ષય - આયુના કર્મ દલિકો નિર્જરવાથી. ભવક્ષય - દેવભવ નિબંધન, દેવગતિ આદિ કર્મની નિર્જરાથી, ઠિઙ્ગક્ષય - આયુષ્કાદિ કર્મની સ્થિતિ નિર્જરવાથી.

❁ શતક-૭, ઉદ્દેશો-૧૦-“અન્યતીર્થિક” ❁

— X — X — X — X — X —

o ઉદ્દેશા-૮માં પરમતનું ખંડન કર્યું, અહીં પણ તે જ કહે છે -

● સૂત્ર-૩૭૭ :-

તે કાળે, તે સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતું. [વર્ણન] ગુણશીલ ચૈત્ય હતું [વર્ણન] યાવત્ પૃથ્વીશિલા પટ્ટક હતો [વર્ણન]. તે ગુણશીલ ચૈત્યની થોડે દૂર ઘણાં અન્યતીર્થિકો રહેતા હતા. તે આ - કાલોદાયી, શૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય, અજ્ઞપાલક, શૈલપાલક, શંખપાલક, સુહસ્તી ગાથાપતિ. ત્યારે તે અન્યતીર્થિકો હે ભગવંત ! અન્ય કોઈ દિવસે એક સ્થાને આવ્યા, એકઠા થયા અને સુખપૂર્વક બેઠો.

તેઓમાં પરસ્પર આવો વાર્તાલાપ આરંભ થયો. એ પ્રમાણે શ્રમણ જ્ઞાતાપુત્ર પાંચ અસ્તિકાય પ્રરૂપે છે. તે આ - ધર્માસ્તિકાય યાવત્ આકાશાસ્તિકાય, તેમાં શ્રમણ જ્ઞાતાપુત્રે ચાર અસ્તિકાયોને અજીવકાય કહ્યા છે. તે આ - ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય. શ્રમણ જ્ઞાતાપુત્રે. એક જીવાસ્તિકાયને અરૂપીકાય, જીવકાય કહે છે. તેમાં શ્રમણ જ્ઞાતાપુત્ર ચાર અસ્તિકાયને અરૂપીકાય કહે છે - ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય. કેવળ એક પુદ્ગલાસ્તિકાયને શ્રમણ જ્ઞાતાપુત્ર રૂપીકાય અજીવકાય કહે છે. તે વાત કઈ રીતે માનવી ?

તે કાળે, તે સમયે શ્રમણ ભગવન્ મહાવીર યાવત્ ગુણશીલ ચૈત્યે પધાર્યા. યાવત્ પર્ષદા પાછી ગઈ. તે કાળે, તે સમયે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરના મોટા શિષ્ય ઈન્દ્રભૂતિ નામે અણગાર જે ગૌતમ ગોત્રના હતા, એ રીતે જેમ બીજા શતકમાં નિર્ગ્ન્ય ઉદ્દેશકમાં કહ્યા મુજબ ભિક્ષાયરીમાં ફરતા યથાપર્યાપ્ત ભોજનપાન ગ્રહણ કરીને રાજગૃહથી યાવત્ અત્વરિત, અચપળ, અસંભ્રાંત યાવત્ ઈર્ષ્યાપિથ શોધતા શોધતા, તે અન્યતીર્થિક પાસેથી નીકળ્યા.

ત્યારે તે અન્યતીર્થિકોએ ભગવન્ ગૌતમને નજીકથી જતાં જોયા, જોઈને તેઓએ પરસ્પર એકબીજાને બોલાવ્યા, બોલાવીને આમ કહ્યું - એ પ્રમાણે હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણે ઉક્ત વાત અપ્રગટ છે. આ ગૌતમ આપણી થોડે દૂરથી જઈ રહ્યા છે. તેથી હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણે માટે ગૌતમ પાસે આ અર્થ પૂછવો શ્રેયસ્કર છે. એમ વિચારી, તેઓએ પરસ્પર આ સંબંધે પરામર્શ કર્યો પછી જ્યાં ગૌતમસ્વામી હતા, ત્યાં આવ્યા. આવીને તેઓએ ગૌતમ સ્વામીને આમ કહ્યું - હે ગૌતમ ! તમારા ધર્મચાર્ય, ધર્મોપદેશક શ્રમણ જ્ઞાતાપુત્રે પાંચ અસ્તિકાય કહ્યા છે, ધર્માસ્તિકાય યાવત્ આકાશાસ્તિકાય. તે પ્રમાણે યાવત્ રૂપી અજીવકાય કહ્યું છે. ગૌતમ ! તે કેવી રીતે છે ?

ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ તે અન્યતીર્થિકોને આમ કહ્યું - દેવાનુપ્રિયો ! અમે અસ્તિભાવને નાસ્તિ કે નાસ્તિભાવને અસ્તિ એમ કહેતા નથી. હે દેવાનુપ્રિયો ! અમે સર્વે અસ્તિભાવને અસ્તિ અને નાસ્તિભાવને નાસ્તિ એમ કહીએ છીએ. તેથી હે દેવાનુપ્રિયો ! આપ સ્વયં આ અર્થનું ચિંતન કરો. એમ કહીને તે અન્યતીર્થિકને આમ કહ્યું - તે તેમ પૂર્વોક્ત જ છે.

એમ કહીને ગૌતમ, જ્યાં ગુણશીલ ચૈત્ય, જ્યાં શ્રમણ ભગવંત મહાવીર હતા ઇત્યાદિ જેમ 'નિર્ગ્ન્ય' ઉદ્દેશકમાં છે તેમ યાવત્ ભોજન-પાન દેખાડે છે, દેખાડીને શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને વાંદી, નમીને દૂર નહીં, તેમ નીકટ નહીં એવા સ્થાને બેસીને યાવત્ પર્યુ પાસે છે.

તે કાળે, તે સમયે શ્રમણ ભગવંત મહાવીર ધર્મોપદેશે પ્રવૃત્ત હતા. કાલોદાયી તે સ્થાને જલ્દીથી આવ્યો. હે કાલોદાયી ! એમ સંબોધન કરીને ભગવંત મહાવીરે કાલોદાયીને આમ કહ્યું - હે કાલોદાયી ! કોઈ દિવસે એક સ્થાને, બધાં સાથે આવ્યા, સુખપૂર્વક બેઠા, તમે બધાં યાવત્ આ કઈ રીતે માનવું ? હે કાલોદાયી ! શું આ વાત યોગ્ય છે ? હા, છે.

હે કાલોદાયી ! એ વાત સત્ય છે કે હું પંચાસ્તિકાયને કહું છું તે આ - ધર્માસ્તિકાય યાવત્ પુદ્ગલાસ્તિકાય. તેમાં હું ચાર અસ્તિકાયનાં અજીવાસ્તિકાયોને અજીવરૂપે કહું છું. તે પ્રમાણે યાવત્ એક પુદ્ગલાસ્તિકાયને રૂપીકાય કહું છું. ત્યારે તે કાલોદાયીએ ભગવંતને આમ કહ્યું - ભગવન્ ! આ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય એ અરૂપી અજીવકાયો ઉપર કોઈ બેસવા, સુવા, ઉભવા, નિષેધા કરવા કે ત્વગ્વર્તના કરવા સમર્થ છે ? ના, તેમ નથી. હે કાલોદાયી ! એક પુદ્ગલાસ્તિકાય જ રૂપી અજીવકાય છે, તેના પર કોઈ બેસવા, સુવા આદિ ક્રિયા કરવા સમર્થ છે.

ભગવન્ ! આ પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપી અજીવકાયને, જીવોને પાપ કર્મ પાપકર્મ ફલવિપાક સંયુક્ત પાપકર્મ લાગે ? ના, ન લાગે. - - આ અરૂપી જીવાસ્તિકાયમાં જીવોને પાપફળવિપાકયુક્ત પાપકર્મ લાગે ? હા, લાગે. એ રીતે તે કાલોદાયી બોધ પામ્યો. ભગવંતને વંદન-નમસ્કાર કરીને આમ કહ્યું - હે ભગવન્ ! હું તમારી પાસે ધર્મ શ્રવણ કરવા ઈચ્છુ છું. એ રીતે સ્કંદકની જેમ દીક્ષા લીધી, તેમજ ૧૧-અંગ ભણી યાવત્ વિચરે છે.

● વિવેચન-૩૭૭ :-

एगयओ० અન્ય સ્થાનેથી એક સ્થાને આવીને મળ્યા, બેઠા. બેસવું તે ઉત્કુટુકત્વાદિને પણ કહે છે, તેથી કહ્યું - સુખેથી બેઠા યાવત્ અત્થિકાય - પ્રદેશરાશી, અજીવકાય - અચેતન કાયા, અજીવોની રાશિ. અરૂવિકાય - અમૂર્ત. જીવકાય - જીવે તે જીવ - જ્ઞાનાદિ ઉપયોગ પ્રધાન કાયા તે જીવકાય. કેટલાંક જીવાસ્તિકાયને જડરૂપે સ્વીકારે છે, તેના મતના નિષેધ માટે કહે છે - આ અસ્તિકાય વસ્તુને કેમ માનવી ? આ ચેતનાદિ વિભાગથી થાય છે. આ અસ્તિકાય વક્તવ્યતા પણ અનુકૂળપણથી પ્રકાંત છે. અથવા વિશેષણથી પ્રગટ નથી. અથવા અવિદ્યપ્રકૃત છે. અથવા પ્રાબલ્યથી પ્રગટ નથી. એ રીતે અમે સર્વે અસ્તિભાવોને 'અસ્તિ' કહીએ છીએ. તથાવિધ સંવાદ તમારા દર્શનમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. મનથી પ્રમાણ અબાધિતત્વ લક્ષણથી આ અસ્તિકાય સ્વરૂપને આપમેળે વિચારો.

- X - X - અચંસિ પં ભંતે ! જીવ સંબંધી પાપકર્મો અશુભ સ્વરૂપ ફળલક્ષણ

વિપાકને દેનારા પુદ્ગલાસ્તિકાયામાં ન હોય, કેમકે તે અચેતન હોવાથી અનુભવ રહિત છે. માત્ર જીવાસ્તિકાયા જ તેમ છે અને તેવું અનુભવે છે. પહેલાં કાલોદાયીના પ્રશ્ન દ્વારાથી કર્મ વક્તવ્યતા કહી, હવે તે પ્રશ્નદ્વારાથી જ તે પાપફળ વિપાકાદિ થાય તે દર્શાવે છે - X - સંવિધાનક શેષ ભણવાપૂર્વક આ કહે છે -

● સૂત્ર-૩૭૮ :-

ત્યારપછી શ્રમણ ભગવન્ મહાવીર અન્ય કોઈ દિવસે રાજગૃહના ગુણશીલ ચૈત્યથી નીકળ્યા. બાહ્ય જનપદમાં વિચરવા લાગ્યા.

તે કાળે, તે સમયે રાજગૃહનગરે, ગુણશીલ ચૈત્ય હતું. ત્યારે કોઈ દિવસે ભગવંત મહાવીર યાવત્ સમોસર્યા, પર્યદા પાછી ગઈ. ત્યારે તે કાલોદાયી અણગાર અન્ય કોઈ દિવસે શ્રમણ ભગવંત મહાવીર પાસે આવ્યા. આવીને ભગવંતને વાંદી નમીને આમ કહ્યું - ભગવન્ ! જીવોને પાપકર્મ ફળ વિપાકથી યુક્ત પાપકર્મ લાગે છે ? હા, લાગે છે. ભગવન્ ! જીવોને પાપકર્મફળ વિપાક યુક્ત પાપકર્મ કઈ રીતે લાગે ? હે કાલોદાયી ! -

- જેમ કોઈ પુરુષ મનોજા થાળી પાકશુદ્ધ ૧૮-વ્યંજનોથી યુક્ત વિષમિશ્રિત ભોજન ખાય, તે ભોજન તેને આરંભે સારું લાગે છે ત્યારપછી પરિણમને થતાં-થતાં દુરૂપપણે, દુઃખપણે યાવત્ 'મહાશ્રવ' ઉદ્દેશા મુજબ યાવત્ વારંવાર પરિણમે છે. એ પ્રમાણે હે કાલોદાયી ! જીવોને પ્રાણાતિપાત યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્ય આરંભે સારા લાગે છે, ત્યારપછી વિપરિણમતા દુરૂપપણે યાવત્ વારંવાર પરિણમે છે. એ પ્રમાણે હે કાલોદાયી ! જીવોને પાપકર્મ પાપફળ વિપાક યુક્ત થાય છે.

ભગવન્ ! જીવોને શુભ કર્મ શુભ ફળ વિપાક યુક્ત હોય છે ? હા, હોય છે. ભગવન્ ! જીવોને શુભ કર્મો કઈ રીતે યાવત્ થાય છે ? હે કાલોદાયી ! જેમ કોઈ પુરુષ મનોજા થાલીપાકશુદ્ધ ૧૮-વ્યંજનથી યુક્ત ઔષધિ મિશ્રિત ભોજન કરે, તો તે ભોજન આરંભે સારું ન લાગે. તો પણ પછી પરિણમતા-પરિણમતા સુરૂપપણે, સુવર્ણપણે યાવત્ સુખપણે પણ દુઃખપણે નહીં, તેમ વારંવાર પરિણમે છે. તેમ હે કાલોદાયી ! જીવો પ્રાણાતિપાત વિરમણ યાવત્ પરિગ્રહ વિરમણ, ક્રોધવિવેક યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય વિવેકથી આરંભે તે સારા ન લાગે તો પણ પછી પરિણત થતા-થતા સુરૂપપણે યાવત્ દુઃખરૂપે નહીં. તેમ વારંવાર પરિણમે છે. એ પ્રમાણે હે કાલોદાયી ! જીવ શુભ કર્મોને યાવત્ કરે છે.

● વિવેચન-૩૭૮ :-

જીવોને પાપકર્મો, જેનો ફળરૂપ વિપાક પાપ છે, તત્સંયુક્ત હોય છે. થાળીમાં પકાવેલ પાક તે સ્થાલીપાક. બીજે પકાવેલ-ન પકાવેલમાં તેવો સ્વાદ ન હોય, માટે આ વિશેષણ મૂક્યું. શુદ્ધ - ભોજન દોષવર્જિત. સ્થાલીપાક વડે શુદ્ધ. લોક પ્રસિદ્ધ ૧૮-વ્યંજન, શાલનક કે તકાદિ વડે સંકીર્ણ. અથવા ૧૮ ભેદ વડે આકુલ, તે વ્યંજન. ૧૮ ભેદ આ રીતે - સૂપ, ઓદન, યવણ, ત્રણે મંસાદિ, ગોરસ, જૂષ, ભક્ષ્યા,

ગુલલાવણિકા, મૂળફળ, હરિતક, ડાગ, રસાલૂ, પાન, પાનીય, પાનગ, શાગ. - X - અહીં મંસાદિ - તે જલ જ વનસ્પતિ, જૂષ - મગ, ચોખા આદિનો રસ, ભક્ષ્ય - ખાંડના ખાખાદિ, ગુલ લાવણિયા - ગોળપાપળી કે ગોળ ઘાણા, હરિતક - જીરકાદિ, ડાગ - વત્યુલાની ભાજી, - X - પાન - સુરાદિ, પાનીય - જળ, પાનક - દ્રાક્ષ પાનાદિ..

આવાત - પહેલો સંસર્ગ, મદ્ય - મધુરત્વથી મનોહર. જહા મહાસવળ - છઠ્ઠા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશો, તેનું સૂત્ર, તે અહીં પણ કહેવું. - X - X - ત્યારપછી ભિન્ન પરિણામને પામે છે. પ્રાણાતિપાતાદિમાં કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી પ્રાણાતિપાતાદિ હેતુક કર્મ, દુરૂપતાના હેતુપણે પરિણમે છે. ઔષધ - મહાતિક્ત ઘી આદિ - X - પ્રાણાતિપાત વિરમણાદિ ઈન્દ્રિયોને પ્રતિકૂળ હોવાથી આરંભે સારા ન લાગે. પણ તેનાથી થતું પુન્ય કર્મ તે ભિન્ન પરિણામને આપે છે. - - - અહીં કર્મને ફળથી કહ્યા. હવે ક્રિયાવિશેષને આશ્રીને, તેના કર્તા પુરુષ દ્વારાથી કર્માદિનું અલ્પબહુત્વ-

● સૂત્ર-૩૭૯ :-

ભગવન્ ! બે પુરુષ સમાન યાવત્ સમાન ભાંડ, પાત્ર અને ઉપકરણવાળા હોય, તે પરસ્પર સાથે અગ્નિકાચનો સમારંભ કરે, તેમાં એક પુરુષ અગ્નિકાચને સળગાવે અને બીજો અગ્નિકાચને બુઝાવે, તો હે ભગવન્ ! આ બે પુરુષોમાં કયો પુરુષ મહાકર્મવાળો, મહાક્રિયાવાળો, મહાઆશ્રવવાળો અને મહાવેદનાવાળો થાય ? અને કયો પુરુષ અલ્પકર્મી, યાવત્ અલ્પવેદનાવાળો થાય ? - જે પુરુષ અગ્નિકાચને સળગાવે છે, તે કે જે પુરુષ અગ્નિકાચને બુઝાવે છે તે ? - હે કાલોદાયી ! તેમાં જે પુરુષ અગ્નિકાચ સળગાવે છે, તે મહાકર્મવાળો યાવત્ મહાવેદનાવાળો થાય છે અને જે પુરુષ અગ્નિકાચને બુઝાવે છે તે અલ્પકર્મવાળો યાવત્ અલ્પવેદનાવાળો થાય છે. - - ભગવન્ ! એમ કેમ કહ્યું ? - X -

હે કાલોદાયી ! તેમાં જે પુરુષ અગ્નિકાચ સળગાવે છે, તે પુરુષ પૃથ્વીકાચ, અપ્કાચ, વાયુકાચ, વનસ્પતિકાચ અને ત્રસકાચનો ઘણો જ સમારંભ કરે છે અને ત્રસકાચનો અલ્પ સમારંભ કરે છે. તેમાં જે પુરુષ અગ્નિકાચને બુઝાવે છે, તે પુરુષ પૃથ્વીકાચ, અપ્કાચ, વાયુકાચ, વનસ્પતિકાચ અને ત્રસકાચનો અલ્પ સમારંભ કરે છે, કેવળ તેઉકાચનો બહુ સમારંભ કરે છે. તેથી હે કાલોદાયી ! એમ કહ્યું કે યાવત્ અલ્પવેદનાવાળો થાય છે.

● વિવેચન-૩૭૯ :-

અગ્નિકાચ તેઉકાચને ઉપદ્રવ કરીને હિંસા કરે છે. તેમાં એક સળગાવીને અને બીજો બુઝાવીને કરે છે. તેમાં સળગાવવાથી ઘણો જ તેઉકાચ ઉત્પાદ થવા છતાં અલ્પતર વિનાશ પણ થાય, તેમ દર્શાવ્યું છે. મહાકર્મતર-એટલે અતિશયથી-જ્ઞાનાવરણાદિ મહાકર્મ જેને છે તે તથા મહાક્રિયાવાળો, અહીં ક્રિયા-દાહરૂપા છે. મહાસવતર-ઘણાં કર્મબંધનો હેતુ હોવાથી, મહાવેદ્યતર-જેમાંથી જીવને મહાવેદના થાય તે.

અગ્નિ વક્તવ્યતા કહી, અગ્નિ સચેતન છે, એ રીતે અચિત પુદ્ગલો પણ કેવા પ્રકારે ? તેવો પ્રશ્ન કરતાં કહે છે -

● સૂત્ર-૩૮૦ :-

ભગવન્ ! અચિત્ પુદ્ગલો પણ પ્રકાશે છે, ઉદ્યોત કરે છે, તપે છે, પ્રભાસે છે ? હા, તેમ છે. - - ભગવન્ ! કયા અચિત્ પુદ્ગલો પ્રકાશે છે યાવત્ પ્રભાસે છે ? હે કાલોદાયી ! કુદ્ધ અણગારની તેજોલેશ્યા નીકળ્યા પછી દૂર જઈને દૂર દેશમાં પડે છે, જવા યોગ્ય દેશે જઈને તે દેશમાં પડે છે જ્યાં જ્યાં તે પડે છે, ત્યાં ત્યાં તે અચિત્ પુદ્ગલો પણ પ્રકાશયુક્ત હોય છે યાવત્ પ્રભાસે છે. ત્યારે તે કાલોદાયી અણગારે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને વાંદી, નમીને, ઘણાં ઉપવાસ, છઠ્ઠ, અહમ યાવત્ આત્માને ભાવિત કરતા, જેમ પહેલા શતકમાં કાલાસ્યવેષા પુત્રને કહ્યા, યાવત્ તેમ સર્વદુઃખથી મુક્ત થયા. ભગવન્ ! તેમજ છે.

● વિવેચન-૩૮૦ :-

અચિત્-સચેતન તેઉકાયાદિ તાવત્ પ્રકાશે છે જ. ઓખાસંતિ - પ્રકાશવાળા હોય છે. ઝજ્જોઙ્ઙંતિ - વસ્તુને ઉદ્યોત કરે છે, તવંતિ - તાપ કરે છે, પખાસંતિ - તથાવિધ વસ્તુના દાહકત્વથી પ્રભાવ પામે છે.

કુદ્ધ અણગારની તેજોલેશ્યા દૂર જઈને દૂર પડે છે, અભિપ્રેત સ્થળે જતાં કમશઃ તેના અડધા આદિમાં ગમન સ્વભાવ હોવા છતાં દેશના તે અર્ધ આદિમાં પડે છે. - X - ઇત્યાદિ - X -

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
શતક-૭-નો ટીકાસહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

ક્ર્ શતક-૮ ક્ર્
— X — X —

૦ પૂર્વે પુદ્ગલાદિ ભાવો પ્રરૂપ્યા. અહીં પણ બીજા પ્રકારે તેની જ પ્રરૂપણા કરે છે. એ સંબંધે આ આઠમું શતક કહીએ છીએ. ઉદ્દેશક ગાથા -

● સૂત્ર-૩૮૧ :-

પુદ્ગલ, આશીવિષ, વૃક્ષ, ક્રિયા, આજીવ, પ્રાસુક, અદત્ત, પ્રત્યનીક, બંધ, આરાધના, આઠમાં શતકમાં આ દશ ઉદ્દેશા છે.

● વિવેચન-૩૮૧ :-

(૧) પુદ્ગલ પરિણામાર્થે પહેલો ઉદ્દેશો પુદ્ગલ જ કહેવાય, તેમ બીજે પણ જાણવું, (૨) આશીવિષાદિ વિષયક, (૩) સંખ્યાત જીવાદિ વૃક્ષ વિષયક, (૪) કાયિકી આદિ, ક્રિયાને જણાવે છે, (૫) આજીવિક વક્તવ્યતાર્થે, (૬) પ્રાસુક દાનાદિ વિષયક, (૭) અદત્તાદાન વિચારણાર્થે, (૮) ગુરુપ્રત્યનીક આદિ અર્થ પ્રરૂપણાર્થે, (૯) પ્રયોગ-બંધાદિ અર્થે, (૧૦) દેશારાધનાદિ અર્થે.

● સૂત્ર-૩૮૨ :-

રાજગૃહે યાવત્ એ પ્રમાણે કહ્યું - ભગવન્ ! પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારે કહ્યા છે? ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારે કહ્યા છે - પ્રયોગપરિણત, મિશ્રપરિણત અને વિગ્રસા પરિણત.

● વિવેચન-૩૮૨ :-

પ્રયોગ પરિણત - જીવના વ્યાપારથી શરીરાદિ રૂપે પરિણત પુદ્ગલ.. મિશ્રપરિણત - પ્રયોગ અને વિગ્રસા, બંને દ્વારા પરિણત પુદ્ગલ.. વિગ્રસા પરિણત-સ્વભાવથી પરિણત પુદ્ગલ... મિશ્રપરિણત માટે વૃત્તિકાર જણાવે છે - ઔદારિકાદિ વર્ગણારૂપ સ્વાભાવિક નિષ્પાદિત થયેલ જે જીવ પ્રયોગ વડે એકેન્દ્રિયાદિ શરીરવાગેરે બીજા પરિણામને પામે, તે મિશ્રપરિણત. પ્રયોગ પરિણામમાં પણ આવું છે, છતાં તેમાં વિગ્રસાની વિવક્ષા નથી, અથવા પ્રયોગ પરિણતને નવ દંડકથી કહે છે -

● સૂત્ર-૩૮૩ :-

ભગવન્ ! પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારે કહ્યા ? ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારે - એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત યાવત્ પંચેન્દ્રિયપ્રયોગ પરિણત. - - ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારે છે ? ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારે. પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત યાવત્ વનસ્પતિકાય એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત. - - ભગવન્ ! પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારે છે - ગૌતમ ! બે પ્રકારે - સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત, બાદર પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત. - - ભગવન્ ! અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત એ પ્રમાણે જ જાણવા. એ રીતે વનસ્પતિકાય સુધી.

ભગવન્ ! બેઈન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત વિશે પૃચ્છા. ગૌતમ ! અનેક પ્રકારે છે. આ પ્રમાણે તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય પ્રયોગપરિણતોને પણ જાણવા. - -

પંચેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણતની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! તે ચાર ભેદ છે - નૈરયિક, તિર્યચ, મનુષ્ય, દેવ - પંચેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત.

નૈરયિક પંચેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણતની પૃષ્ઠા-ગૌતમ ! સાત પ્રકારે છે - રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પ્રયોગપરિણત યાવત્ અઘઃસપ્તમ પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત. - - તિર્યચ યોનિક પંચેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણતની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! ત્રણ ભેદ છે - જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિક પરિણત પુદ્ગલ, સ્થલચર પંચેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત.

જલચર તિર્યચ યોનિક પ્રયોગ પૃષ્ઠા - ગૌતમ ! બે ભેદ છે - સંમૂર્છિમ જલચર ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક જલચર - - સ્થલચર તિર્યચનો પ્રશ્ન - ગૌતમ ! બે ભેદ - ચતુષ્પદ સ્થલચર, પરિસર્પ સ્થલચર - - ચતુષ્પદ સ્થલચરનો પ્રશ્ન - ગૌતમ ! બે ભેદ - સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર, ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક ચતુષ્પદ સ્થલચર.

એ પ્રમાણે આ અભિલાપથી પરિસર્પ બે ભેદ - ઉર પરિસર્પ, ભુજગ પરિસર્પ. ઉરપરિસર્પ બે ભેદ - સંમૂર્છ અને ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક. એ પ્રમાણે ભુજગપરિસર્પ અને ખેચર પણ જાણવા. - - મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય પ્રયોગનો પ્રશ્ન, બે ભેદ છે - સંમૂર્છિમ મનુષ્ય, ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્ય.

દેવ પંચેન્દ્રિય પ્રયોગ તો પ્રશ્ન - ગૌતમ ! ચાર ભેદ છે - અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિતકુમાર એ રીતે આ જ અભિલાપથી આઠ ભેદ વ્યંતર - પિશાચ યાવત્ ગંધર્વ - - જ્યોતિષ્ક પાંચ ભેદ છે - ચંદ્ર વિમાન જ્યોતિષ્ક યાવત્ તારા વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવ પ્રયોગપરિણત.

વૈમાનિક બે ભેદ - કલ્પોપપન્નક કલ્પાતીત વૈમાનિક કલ્પોપપન્નક બાર ભેદ છે - સૌધર્મ યાવત્ અચ્યુત કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવ - - કલ્પાતીત ગૌતમ ! બે ભેદ છે - ઐવેચક કલ્પાતીત વૈમાનિક, અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલો.

ઐવેચક નવ ભેદ છે - હેક્ટિમહેક્ટિમ ઐવેચક કલ્પાતીત યાવત્ ઉપરિમ ઉપરિમ ઐવેચક કલ્પાતીત - - અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલ, ભગવન્ ! કેટલા પ્રકારે છે? ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારે. વિજય યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક દેવ પંચેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલો.

ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલો કેટલા ભેદ છે ? ગૌતમ ! બે ભેદ - પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક પ્રયોગ પરિણત. - - બાદર પૃથ્વીકાયિકના પણ બે ભેદ. યાવત્ વનસ્પતિકાયિક સુધી બધાંના બે ભેદ - સૂક્ષ્મ, બાદર અને પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત કહેવા.

બેઠેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણતનો પ્રશ્ન. ગૌતમ ! બે ભેદ છે - પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત એ પ્રમાણે તેઠેન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય પણ કહેવા.

રત્નપ્રભાપૃથ્વી નૈરયિકની પૃષ્ઠા - ગૌતમ ! બે ભેદ - પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત રત્નપ્રભા પૃથ્વી પરિણત એ પ્રમાણે અઘઃસપ્તમી સુધી કહેવું.

સંમૂર્છિમ જલચર તિર્યચ પૃષ્ઠા - ગૌતમ ! બે ભેદ - પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત. એ રીતે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક પણ કહેવા. - - સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદ સ્થલચર અને ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક એ પ્રમાણે જ કહેવા - - સંમૂર્છિમ ખેચર ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક સુધી એમ જ જાણવું. દરેક પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત બે ભેદ કહેવા.

સંમૂર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! એક જ ભેદ છે - અપર્યાપ્ત - - ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! બે ભેદ છે - પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય પ્રયોગ

અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવોની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! બે ભેદ. - પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર એ રીતે સ્તનિતકુમાર સુધી જાણવું. આ આલાવા વડે બબ્બે ભેદે પિશાચ યાવત્ ગંધર્વ કહેવા. ચંદ્ર યાવત્ તારા વિમાન, સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક યાવત્ અચ્યુત, હેક્ટિમ-હેક્ટિમ ઐવેચક યાવત્ ઉપરિમ-ઉપરિમ ઐવેચક વિજય યાવત્ અપર્યાપ્ત અનુત્તર

- સર્વાર્થસિદ્ધ કલ્પાતીત પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! બે ભેદ - પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત યાવત્ પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલ, એ બે ભેદ.

જે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત છે. તે ઔદારિક, તૈજસ, કાર્મણ શરીર પ્રયોગ પરિણત છે. જે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ યાવત્ પરિણત છે, તે પણ તેમજ છે. એ પ્રમાણે ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત સુધી કહેવું. વિશેષ આ - પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત છે, તે ઔદારિક-વૈકિય-તૈજસ-કાર્મણ શરીર પ્રયોગ પરિણત છે. બાકી પૂર્વવત્. જે અપર્યાપ્ત રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પંચેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત છે, તે વૈકિય-તૈજસ-કાર્મણશરીર પ્રયોગ પરિણત છે, એ પ્રમાણે પર્યાપ્ત પણ જાણવા. એ રીતે અઘઃસપ્તમી સુધી જાણવું.

જે અપર્યાપ્ત સંમૂર્છિમ જલચર યાવત્ પરિણત છે, તે ઔદારિક-તૈજસ-કાર્મણશરીર યાવત્ પરિણત છે. એ પ્રમાણે પર્યાપ્ત પણ જાણવા. ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત બંને એ પ્રમાણે જ છે. વિશેષ એ કે - પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિકની જેમ પર્યાપ્તાના ચાર શરીર છે. એ પ્રમાણે જેમ જલચરોમાં ચાર આલાવા કહ્યા તેમ ચતુષ્પદ ઉરપરિસર્પ, ભુજગપરિસર્પ અને ખેચરોમાં પણ ચાર આલાવા કહેવા.

જે સંમૂર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત છે, તે ઔદારિક, તૈજસ, કાર્મણ શરીર પ્રયોગપરિણત છે. એ પ્રમાણે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક અપર્યાપ્ત, પર્યાપ્ત પણ જાણવા. વિશેષ એ કે - શરીર પાંચ કહેવા. અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર ભવનવાસી, નૈરયિકની જેમ જાણવા. એ રીતે પર્યાપ્ત પણ કહેવા. એ પ્રમાણે બબ્બે ભેદથી સ્તનિતકુમાર સુધી કહેવું. એ પ્રમાણે પિશાચ યાવત્ ગંધર્વ, ચંદ્ર યાવત્ તારાવિમાન, સૌધર્મકલ્પ યાવત્ અચ્યુત, હેક્ટિમહેક્ટિમ ઐવેચક યાવત્ ઉપરિમ ઉપરિમ ઐવેચક, વિજય યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ એકેન્દ્રિય બબ્બે ભેદો જાણવા યાવત્ જે પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક પરિણતા તે વૈકિય-તૈજસ-કાર્મણ શરીર પ્રયોગ

પરિણત પુદ્ગલ કહેવા જોઈએ.

જે અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત છે, તે સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત છે, જે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી છે, તે એમ જ છે. જે અપર્યાપ્તા બાદરપૃથ્વીકાયિક છે, તે અને પર્યાપ્તા પણ એમજ છે. એ રીતે ચાર ભેદથી વનસ્પતિકાયિક સુધી જાણવું.

જે અપર્યાપ્તા બેઈન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત છે, તે જિહ્વેન્દ્રિય અને સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત છે, પર્યાપ્તા બેઈન્દ્રિય એમ જ છે. એ રીતે ચાર ઈન્દ્રિય સુધી જાણવું. વિશેષ એ - એકેન્દ્ર ઈન્દ્રિયની વૃદ્ધિ કહેવી. યાવત્ અપર્યાપ્તા રત્નપ્રભા પૃથ્વીનૈરયિક પાંચે ઈન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત કહેવા. એમજ પર્યાપ્તા કહેવા. એ રીતે બધાં કહેવા - તિર્યચ, મનુષ્ય, દેવો યાવત્ જે પર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક પરિણત તેઓ પાંચે ઈન્દ્રિયોથી પરિણત છે.

જે અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક-તૈજસ-કાર્મણ શરીરપ્રયોગ પરિણત છે. તે સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત છે, જે પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ છે તે અને બાદર અપર્યાપ્તા-પર્યાપ્તા છે, તે બધાં એમ જ જાણવા. એ રીતે એ આલાવાથી જેની જેટલી ઈન્દ્રિયો અને શરીરો છે, તે તેને કહેવા. યાવત્ જે પર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધ યાવત્ દેવ પંચેન્દ્રિય વૈકિય-તૈજસ-કાર્મણ શરીરપ્રયોગ પરિણત છે, તે શ્રોત્ર યાવત્ સ્પર્શ ઈન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત છે.

જે અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત છે તે વર્ણથી કાળો-નીલો-રાતો-પીળો-સફેદ વર્ણ પરિણત છે. ગંધથી સુરભિ-દુરભિગંધ પરિણત, રસથી તિક્ત-કડુચ-કસાય-અંબિલ-મધુર રસ પરિણત, સ્પર્શથી કર્કશ યાવત્ રૂક્ષ પરિણત, સંસ્થાનથી પરિમંડલ-વૃત-ત્ર્યસ-ચતુરસ-આયત સંસ્થાન પરિણત છે. - - જે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી એ જ પ્રમાણે છે. એ પ્રમાણે અનુક્રમે જાણવું કે જેના જેટલા શરીરો યાવત્ જે પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ પંચેન્દ્રિય વૈકિય - તૈજસ-કાર્મણશરીરી યાવત્ પરિણત છે, તે વર્ણથી કાળા યાવત્ આયત સંસ્થાન પરિણત છે.

જે અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત છે, તે વર્ણથી કાળા યાવત્ આયતસંસ્થાન પરિણત છે. પર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ પૃથ્વી એમ જ છે. એ રીતે અનુક્રમે જેને જેટલી ઈન્દ્રિયો છે, તેને તેટલી કહેવી, યાવત્ જે પર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તર યાવત્ શ્રોત્રથી સ્પર્શ સુધી પરિણત છે, વર્ણથી કાળા યાવત્ આયત સંસ્થાન પરિણત છે.

જે અપર્યાપ્તા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક તૈજસ-કાર્મણ સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત છે, તે વર્ણથી કાળા વર્ણ યાવત્ આયત સંસ્થાન પરિણત છે, જે સૂક્ષ્મ પૃથ્વી તેમજ છે. એ રીતે અનુક્રમે જેને જેટલા શરીર અને ઈન્દ્રિયો છે, તેને તેટલા કહેવા. યાવત્ જે પર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક દેવ પંચેન્દ્રિય વૈકિય-તૈજસ-કાર્મણ તે શ્રોત્ર યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત વર્ણથી કાળ વર્ણ પરિણત યાવત્ આયત સંસ્થાન પરિણત છે. એ રીતે નવ

દંડકો થયા.

● વિવેચન-૩૮૩ :-

એકેન્દ્રિયથી સર્વાર્થસિદ્ધ દેવાંત જીવ ભેદ વિશેષિત પ્રયોગ પરિણતોના પુદ્ગલોનો પહેલો દંડક છે. તેમાં પૃથ્વીકાયની જેમ અપ્કાય એકેન્દ્રિય પ્રયોગપરિણત કહેવા. પૃથ્વી-અપ્ પ્રયોગ પરિણતોમાં બે ભેદ-સૂક્ષ્મ અને બાદર વિશેષથી જાણવા. તેઈકાય પ્રયોગમાં પણ એમ વાંચવું. અનેકવિધ - પુલાક, કૃમિ આદિ ભેદથી બેઈન્દ્રિયો, તેઈન્દ્રિય પ્રયોગ પરિમત પણ અનેકવિધ છે - કુંથુ, કીડી આદિ ભેદથી. ચતુરિન્દ્રિય પ્રયોગ પરિણત પણ અનેકવિધ-માખી, મશકાદિ ભેદથી. - - સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકથી સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ સુધી પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્તક વિશેષ બીજો દંડક. તેમાં સૂક્ષ્મ-બાદર ભેદથી બે પ્રકારે પુદ્ગલો કહેવા. તે પ્રત્યેકના પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા બે ભેદ છે.

અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી આદિ ઔદારિકાદિ શરીર વિશેષથી ત્રીજો દંડક. તેમાં ઔદારિક-તૈજસ-કાર્મણ શરીરોના જે પ્રયોગથી પરિણત તે. તથા પૃથ્વી આદિના જ આ ત્રણ શરીરથી પ્રયોગ પરિણત થાય છે. બાદર પર્યાપ્તા વાયુના આહારક સિવાય ચારે શરીર થાય છે. વૈકિય-આહારક-શરીર અભાવે ગર્ભવ્યુત્કાંતિક અપર્યાપ્તક મનુષ્યો ત્રણ શરીરવાળા જ છે.

ઈન્દ્રિય વિશેષથી ચોથો દંડક છે. ઔદારિકાદિ શરીર સ્પર્શાદિ ઈન્દ્રિય વિશેષથી પાંચમો દંડક છે. વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ-સંસ્થાન વિશેષથી છઠ્ઠો દંડક છે. ઔદારિકાદિ શરીર-વર્ણાદિ ભાવ વિશેષથી સાતમો દંડક છે. ઈન્દ્રિય-વર્ણાદિ વિશેષથી આઠમો, શરીર-ઈન્દ્રિય-વર્ણાદિથી નવમો દંડક છે.

● સૂત્ર-૩૮૪,૩૮૫ :-

[૩૮૪] ભગવન્ ! મિશ્ર પરિણત પુદ્ગલો કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! પાંચ ભેદે. - એકેન્દ્રિય મિશ્ર પરિણત યાવત્ પંચેન્દ્રિય મિશ્ર પરિણત. એકેન્દ્રિય મિશ્ર પરિણત પુદ્ગલ, ભગવન્ ! કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! જેમ પ્રયોગ પરિણતના નવ દંડકો કહ્યા, તેમ મિશ્રપરિણતના પણ નવ દંડકો બધાં સંપૂર્ણ કેહવા. વિશેષ એ - આલાવો મિશ્ર પરિણતનો કહેવો. બાકી બધું તેમજ છે. યાવત્ જે પર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધ આયતસંસ્થાન પરિણત.

[૩૮૫] વીઙ્ણસા પરિણત, ભગવન્ ! પુદ્ગલો કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! પાંચ ભેદે - વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાન પરિણત. જે વર્ણ પરિણત છે, તે પાંચ ભેદે છે - કાળવર્ણ યાવત્ શુક્લ વર્ણ પરિણત, જે ગંધ પરિણત છે, તે બે ભેદે - સુરભિગંધ, દુરભિગંધ પરિણત. એ રીતે જેમ પદ્મવણાપદમાં છે, તેમ સંપૂર્ણ યાવત્ સંસ્થાનથી આયત સંસ્થાન પરિણત, તે વર્ણથી કાળવર્ણ પરિણત પણ છે યાવત્ રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણત પણ છે.

● વિવેચન-૩૮૪,૩૮૫ :-

મિશ્ર પરિણતમાં પણ નવ દંડકો જ છે. હવે વિઙ્ણસા પરિણત પુદ્ગલોને વિચારીએ - પદ્મવણા પદમાં આ રીતે છે - જે રસપરિણત છે, તે પાંચ ભેદે કહ્યા

— તિક્ત, કડુય, કસાય, અંબિલ, મધુર રસ પરિણત. જે સ્પર્શ પરિણત છે, તે આઠ ભેદે — કર્કશ, મૂદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ સ્પર્શ પરિણત. — હવે એક પુદ્ગલ દ્રવ્યને આશ્રીને પરિણામને ચિંતવે છે —

● સૂત્ર-૩૮૬ :-

ભગવન્ ! શું એક દ્રવ્ય, પ્રયોગ-મિશ્ર-કે-વિસ્રસા પરિણત હોય ? ગૌતમ ! પ્રયોગ કે મિશ્ર કે વિસ્રસા પરિણત હોય. - - જો પ્રયોગ પરિણત હોય, તો મનપ્રયોગ પરિણત હોય, વચન૦ કે કાય પ્રયોગ પરિણત હોય ? ગૌતમ ! મન કે વચન કે કાયપ્રયોગ પરિણત હોય. - - જો મન પ્રયોગ પરિણત હોય તો સત્યમન પ્રયોગ પરિણત હોય, મૃષા૦, સત્યામૃષા૦ કે અસત્યામૃષામન પ્રયોગ પરિણત હોય ? ગૌતમ ! તે સત્ય૦ કે મૃષા૦ કે સત્યામૃષા૦ કે અસમારંભ સત્યમનપ્રયોગ પરિણત હોય. - - જો સત્ય મન પ્રયોગ પરિણત હોય તો શું આરંભ મન પ્રયોગ પરિણત હોય, અનારંભ૦, સારંભ૦, અસારંભ૦, સમારંભ૦ કે અસમારંભ સત્ય મન પ્રયોગ પરિણત હોય —

— જો મૃષામન પ્રયોગ પરિણત હોય, તો આરંભ મૃષા મન પ્રયોગ પરિણત હોય કે... એ પ્રમાણે સત્ય૦ની જેમ મૃષા૦ પણ કહેવું. એ રીતે સત્યામૃષા અને અસત્યામૃષા મનપ્રયોગ પણ કહેવો. - - જો વચન પ્રયોગ પરિણત હોય તો શું સત્યવચન૦ કે મૃષાવચન પ્રયોગ પરિણત હોય? એ રીતે મનપ્રયોગ પરિણત માફક વચનપ્રયોગ પરિણત પણ યાવત્ અસમારંભ વચનપ્રયોગ પરિણત સુધી કહેવું. - - જો કાય પ્રયોગ પરિણત હોય તો શું ઔદારિક શરીર કાય પ્રયોગ પરિણત હોય, ઔદારિક મીશ્ર૦, વૈક્રિય૦, વૈક્રિય-મિશ્ર૦, આહારક૦, આહારક-મિશ્ર૦ કે કાર્મણ શરીર કાય પ્રયોગ પરિણત છે? ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર કાયપ્રયોગ કે યાવત્ કાર્મણ શરીરકાય પ્રયોગ પરિણત હોય છે. - - જો ઔદારિક શરીર કાય પ્રયોગ પરિણત હોય તો શું એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગ પરિણત હોય કે યાવત્ પંચેન્દ્રિય૦ હોય? ગૌતમ ? એકેન્દ્રિય કે યાવત્ પંચેન્દ્રિય૦ પરિણત હોય.

— જો એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગ પરિણત હોય, તો શું પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય૦ હોય કે યાવત્ વનસ્પતિકાય એકેન્દ્રિય૦ હોય ? ગૌતમ ! પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરકાયપ્રયોગ પરિણત હોય કે યાવત્ વનસ્પતિકાય૦ પરિણત હોય. - - જો પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર કાય પ્રયોગ પરિણત હોય, તો શું સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક૦ હોય કે યાવત્ બાહર પૃથ્વીકાયિક૦ હોય ? ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક૦ હોય કે યાવત્ બાહરપૃથ્વીકાયિક૦ હોય. - - જો સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક૦ હોય તો શું પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મપૃથ્વી પરિણત હોય કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી૦ પરિણત હોય ? ગૌતમ ! પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી૦ હોય કે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી૦ હોય. એ પ્રમાણે બાહર પણ જાણવું. યાવત્ વનસ્પતિકાયના ચાર ભેદો જાણવા. બે-ત્રણ-ચાર ઈન્દ્રિયવાળાના બે ભેદો જાણવા - પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત.

જો પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર કાય પ્રયોગપરિણત હોય, તો શું તિર્યચ યોનિક પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરકાયપ્રયોગ પરિણત હોય કે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય યાવત્ પરિણત હોય ? ગૌતમ ! તિર્યચયોનિક યાવત્ પરિણત હોય કે મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય યાવત્ પરિણત હોય.

જો તિર્યચયોનિક યાવત્ પરિણત હોય તો શું જલચર તિર્યચયોનિક૦ પરિણત હોય કે સ્થલચર૦ કે ખેચર૦ હોય ? એ પ્રમાણે જ ચાર ભેદ યાવત્ ખેચરોના કહેવા. - - જો મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય યાવત્ પરિણત હોય, તો શું સંમૂર્છિમ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય યાવત્ પરિણત હોય કે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્ય યાવત્ પરિણત હોય ? ગૌતમ ! બંને. જો ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્ય યાવત્ પરિણત છે, તો શું પર્યાપ્ત ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક યાવત્ પરિણત છે કે અપર્યાપ્તગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક ? ગૌતમ ! પર્યાપ્તગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક કે અપર્યાપ્તગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય૦ પરિણત હોય.

જો ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાય પ્રયોગ પરિણત છે, તો શું એકેન્દ્રિય ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાય પ્રયોગ પરિણત છે, બેઈન્દ્રિય૦ પરિણત છે યાવત્ પંચેન્દ્રિય૦ પરિણત છે ? ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય ઔદારિક૦માં જેમ ઔદારિક શરીર કાય પ્રયોગ પરિણતનો આલાવો કહ્યો, તેમ ઔદારિકમિશ્ર શરીર કાયપ્રયોગ પરિણતનો આલાવો કહેવો. વિશેષ એ - બાહર વાયુકાયિક, ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્યો, આ ત્રણમાં પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા કહેવા, બાકીનામાં અપર્યાપ્તા કહેવા.

જો વૈક્રિય શરીરકાયપ્રયોગ પરિણત છે, તો એકેન્દ્રિય૦ યાવત્ પંચેન્દ્રિય વૈક્રિયશરીરકાયપ્રયોગ પરિણત છે ? ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય૦ અથવા યાવત્ પંચેન્દ્રિય યાવત્ પરિણત હોય. - - જો એકેન્દ્રિય યાવત્ પરિણત હોય તો શું વાયુકાયિક૦ હોય, અવાયુકાયિક એકેન્દ્રિય યાવત્ પરિણત હોય ? ગૌતમ ! વાયુકાયિક૦ કે અવાયુકાયિક૦ હોય. એ રીતે આ અભિલાપ વડે જેમ અવગાહના સંસ્થાનમાં વૈક્રિયશરીર કહ્યું તેમ અહીં પણ પર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીર કાય પ્રયોગ પરિણત કે અપર્યાપ્ત સર્વાર્થ સિદ્ધ કાય પ્રયોગ પરિણત કહેવું.

જો વૈક્રિયમીશ્રશરીર કાય પ્રયોગ પરિણત હોય, તો એકેન્દ્રિય મિશ્રશરીર કાય પ્રયોગ પરિણત હોય કે યાવત્ પંચેન્દ્રિય૦ હોય ? એ પ્રમાણે જેમ વૈક્રિય, તેમ મિશ્ર. વિશેષ આ - દેવ, નૈરથિકમાં અપર્યાપ્ત, બાકીનામાં પર્યાપ્તા, તે પ્રમાણે જ યાવત્ પર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધ૦ યાવત્ પરિણત ન હોય, અપર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધ૦ પરિણત હોય, ત્યાં સુધી કહેવું.

જો આહારક શરીર કાય પ્રયોગ પરિણત હોય, તો શું મનુષ્ય આહારક શરીર કાયપ્રયોગ પરિણત હોય, અમનુષ્યાહારક૦ પરિણત હોય ? એ પ્રમાણે જેમ અવગાહના સંસ્થાનમાં યાવત્ ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત પ્રમત્તસંચત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્તક

સંખ્યાત વર્ષાયુક્ત૦ પરિણત હોય, અનૃદ્ધિ પ્રાપ્ત પ્રમત સંચત સમ્યગ્દૃષ્ટિ યાવત્ પરિણત ન હોય.

જો આહારક મિશ્રશરીર કાચપ્રયોગ પરિણત હોય, તો શું મનુષ્યાહારક મિશ્ર શરીર૦ ? જેમ 'આહારક' તેમ 'મિશ્રક'માં બધું કહેવું.

જો કાર્મણ શરીર કાચપ્રયોગ હોય, તો શું એકેન્દ્રિય કાર્મણ શરીર કાચપ્રયોગ પરિણત હોય યાવત્ પંચેન્દ્રિય કાર્મણ શરીર૦ ? ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય કાર્મણ શરીર કાચપ્રયોગ૦ એ રીતે જેમ 'અવગાહના સંસ્થાનમાં' કાર્મણના ભેદો કહ્યા તેમ અહીં પણ યાવત્ પર્યાપ્ત સર્વાર્થ સિદ્ધ અનુતરોપપાતિક યાવત્ દેવ પંચેન્દ્રિય કાર્મણ શરીર કાચપ્રયોગ પરિણત હોય અથવા અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ૦ યાવત્ પરિમત હોય.

જો મિશ્ર પરિણત હોય, તો શું મન૦ વચન૦ કે કાચમિશ્ર પરિણત હોય ? ગૌતમ ! મન કે વચન કે કાચમિશ્ર પરિણત હોય. - - જો મન મિશ્ર પરિણત હોય તો શું સત્યમન૦ કે મૃષામનમિશ્ર પરિણત હોય ? જેમ પ્રયોગ પરિણત, તેમ મિશ્રપરિણત પણ બધું યાવત્ પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુતરોપપાતિક યાવત્ દેવ પંચેન્દ્રિય કાર્મણ શરીર મિશ્ર પરિણત કે અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ યાવત્ કાર્મણ શરીરમિશ્ર પરિણત સુધી કહેવું.

જો વીસ્રસા પરિણત હોય, તો શું વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ-સંસ્થાન પરિણત હોય ? ગૌતમ ! વર્ણ કે ગંધ કે રસ કે સ્પર્શ કે સંસ્થાન પરિણત હોય. - - જો વર્ણ પરિણત હોય, તો શું કાળા વર્ણ પરિણત હોય કે યાવત્ શુક્લ વર્ણ૦ ? ગૌતમ ! કાળા૦ યાવત્ શુક્લ૦ જો ગંધ પરિણત હોય, તો શું સુરભિગંધ પરિણત કે દુરભિગંધ ? ગૌતમ ! સુરભિગંધમાં કે દુરભિગંધમાં પરિણત હોય. જો રસ પરિમત હોય, તો શું તિક્તરસ પરિણત હોય૦ પ્રશ્ન. ગૌતમ ! તિક્ત યાવત્ મધુર રસ પરિણત હોય. - - જો સ્પર્શ પરિણત હોય, તો શું કર્કશ સ્પર્શ પરિણત હોય યાવત્ રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણત ? ગૌતમ ! કર્કશ૦ કે યાવત્ રૂક્ષ૦ હોય. - - જો સંસ્થાન પરિણત હોય૦ પ્રશ્ન. ગૌતમ ! પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણત કે યાવત્ આચત સંસ્થાન પરિણત હોય.

● વિવેચન-૩૮૬ :-

મનપણથી પરિણત ભાષાદ્રવ્ય કાચ યોગ વડે ગ્રહણ કરીને વચનયોગ વડે નીકળે તે વાક્યયોગ પરિણત. ઔદારિકાદિ કાચયોગ વડે ગૃહિત ઔદારિકાદિ વર્ગણા દ્રવ્ય ઔદારિકાદિ કાચપણે પરિણત તે કાચ પ્રયોગ પરિણત કહેવાય. - - સદ્ભૂત અર્થના ચિંતનયુક્ત મનનો પ્રયોગ તે સત્યમન પ્રયોગ કહેવાય. એ રીતે બીજા પણ કહેવા. વિશેષ એ - મૃષા એટલે અસદ્ભૂત અર્થ, સત્યમૃષા - મિશ્ર. જેમકે - પાંચ બાળકો જન્મ્યા હોય ત્યારે દશ બાળકો જન્મ્યા, તેમ કહેવું. અસત્યમૃષા - સત્ય-મૃષાનું સ્વરૂપ ઓળંગી ગયેલ, જેમકે - "આપો". આરંભસત્ય - જીવના ઉપધાતના વિષયમાં સત્ય તે, તદ્વિષયક જે મન:પ્રયોગ, તેના વડે પરિણત. અનારંભ - જીવનો

અનુપધાત. સારંભ - વધનો સંકલ્પ, સમારંભ - પરિતાપ.

ઔદારિક શરીર જ પુદ્ગલસ્કંધરૂપત્વથી ઉપચીયમાનત્વથી કાચ ઔદારિક શરીરકાચ, તેનો જે પ્રયોગ, આ પર્યાપ્તાનો જ જાણવો, તેના વડે જે પરિણત તે. - ઔદારિકની ઉત્પત્તિ કાળે અસંપૂર્ણ હોવાથી કાર્મણ વડે મિશ્ર, તે ઔદારિક મિશ્ર - X - તેનો જે પ્રયોગ તે ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાચપ્રયોગ, તેના વડે પરિણત. આ ઔદારિક મિશ્રક શરીર કાચપ્રયોગ અપર્યાપ્તકને જ જાણવો. કહ્યું છે - ઉત્પત્તિ પછી જીવ કાર્મણયોગથી આહાર કરે છે, પછી શરીરપર્યાપ્તિ સુધી ઔદારિક મિશ્ર વડે આહાર કરે છે. એ રીતે કાર્મણ અને ઔદારિક શરીરની મિશ્રતા છે.

જ્યારે ઔદારિક શરીરની વૈકિયલબ્ધિ સંપન્ન મનુષ્ય, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિકકે પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિક વૈકિય શરીર કરે, ત્યારે ઔદારિક કાચયોગમાં જ વર્તતા પ્રદેશોને કાઢીને વૈકિય શરીર યોગ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જ્યાં સુધી વૈકિય શરીર પર્યાપ્તિ ન પામે ત્યાં સુધી વૈકિય વડે ઔદારિક શરીરની મિશ્રતા છે. આ પ્રમાણે આહારક સાથે પણ ઔદારિક શરીરની મિશ્રતા કહેવી. - - વૈકિય પર્યાપ્તકને વૈકિય શરીર કાચપ્રયોગ હોય છે. વૈકિય મિશ્રક શરીર કાચપ્રયોગ દેવ-નારકમાં ઉત્પન્ન થતાં અપર્યાપ્તકને હોય, અહીં મિશ્રતા-વૈકિયશરીરની કાર્મણ સાથે છે, અથવા લબ્ધિ વૈકિયનો ત્યાગ કરી, ઔદારિકમાં પ્રવેશ કાળે ઔદારિક ગ્રહણ કરવા પ્રવૃત્તને વૈકિયની પ્રાધાન્યતાથી ઔદારિક હોવા છતાં વૈકિય મિશ્રતા.

આહારક શરીર રચ્યા પછી, તે આહારક શરીરકાચ પ્રયોગ છે. આહારકના ઔદારિક સાથે મિશ્રતામાં આહારક મિશ્રશરીર કાચપ્રયોગ છે, તે આહારક ત્યાગ અને ઔદારિકના ગ્રહણાભિમુખને હોય છે. - X -

કાર્મણશરીર કાચપ્રયોગ વિગ્રહ ગતિમાં અને સમુદ્ધાત કરતા કેવલીને શ્રીજા, ચોથા, પાંચમાં સમયમાં હોય. - X -

આ પ્રમાણે પ્રજાપના ટીકાનુસાર ઔદારિકાદિ શરીર કાચપ્રયોગ વ્યાખ્યા કરી, શતક ટીકાનુસાર મિશ્રકાચ પ્રયોગ આ રીતે છે - ઔદારિક મિશ્ર, ઔદારિક જ અપરિપૂર્ણ મિશ્ર કેહવાય. જેમકે ગોળમિશ્ર દહીં, તે ગોળપણે ન કહેવાય, દહીંપણે પણ ન કહેવાય. એ રીતે ઔદારિક મિશ્ર કાર્મણથી ઔદારિકપણે કે કાર્મણપણે કહી શકાતા નથી. કેમકે તે પરિપૂર્ણ નથી. એ રીતે વૈકિય મિશ્ર અને આહારક મિશ્ર પણ જાણવું.

જેમ ઔદારિક શરીર કાચપ્રયોગ પરિણતમાં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકાદિ આશ્રીને આલાપક કહ્યો. તેમ ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાચ પરિણતમાં પણ કહેવો. તેમાં એટલું વિશેષ - બધાં જ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકાદિ પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા વિશેષથી કહેવા. અહીં બાદર વાયુકાયિક ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યો પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા વિશેષથી કહેવા. બાકીના અપર્યાપ્તા વિશેષણા જ છે. કેમકે બાદર વાયુકાયિકાદિને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ વૈકિયના આરંભથી ઔદારિક મિશ્ર શરીરકાચપ્રયોગ પ્રાપ્ત થાય છે. બાકીનાને અપર્યાપ્તક અવસ્થામાં થાય છે.

'ઓગાહણ સંઠાણ' એ પ્રજાપનામાં ૨૧-મું પદ છે. ત્યાં આવું સૂત્ર છે - "જો

વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈક્રિય શરીરકાયપ્રયોગ પરિણત” ઇત્યાદિ. એ રીતે જેમ “ઓગાહણસંઠાણ”માં કહ્યું, તે આ સૂત્ર – “અમનુષ્ય આહારક શરીર કાયપ્રયોગ પરિણત નહીં.” ઇત્યાદિ. – હવે બે દ્રવ્ય કહે છે –

● સૂત્ર-૩૮૭ :-

ભગવન્ ! બે દ્રવ્યો શું પ્રયોગ પરિણત છે, મિશ્રપરિણત છે કે વીક્ષસા પરિણત છે ? ગૌતમ ! બે દ્રવ્યો – (૧) પ્રયોગ પરિણત હોય કે (૨) મિશ્રપરિણત કે (૩) વીક્ષસા પરિણત કે (૪) એક પ્રયોગ પરિણત, એક મિશ્ર પરિણત કે (૫) એક પ્રયોગ પરિણત, એક વીક્ષસા પરિણત કે (૬) એક મિશ્ર પરિણત, એક વીક્ષસાપરિણત હોય.

જો પ્રયોગ પરિણત હોય, તો મનપ્રયોગ પરિણત હોય, વચન૦ કાયપ્રયોગ પરિણત હોય ? ગૌતમ ! મનપ્રયોગ કે વચનપ્રયોગ૦ કે એક મન૦ એકવચન૦ કે એકવચન૦ એક કાયપ્રયોગ હોય. - - જો મનપ્રયોગ પરિણત હોય તો શું સત્ય મનપ્રયોગ હોય, ઇત્યાદિ ? ગૌતમ ! સત્ય૦ કે યાવત્ અસત્યામૃષા મનપ્રયોગ અથવા એક સત્ય૦ એક મૃષામન પ્રયોગ પરિણત. અથવા એક સત્ય૦ એક સત્યામૃષામનપ્રયોગ પરિણત. અથવા એક સત્ય૦ એક અસત્યા મૃષા મનપ્રયોગ પરિણત. અથવા એક મૃષા૦ એક સત્યામૃષામનપ્રયોગ પરિણત અથવા એક મૃષા૦ એક અસત્યામૃષામન પ્રયોગ પરિણત. અથવા એક સત્યામૃષા૦ એક અસત્યામૃષા મનપ્રયોગ પરિણત હોય.

જો સત્યમનપ્રયોગ પરિણત હોય તો શું આરંભ સત્ય૦ યાવત્ અસમારંભ સત્ય મનપ્રયોગ પરિણત હોય ? ગૌતમ ! આરંભ સત્ય૦ કે યાવત્ અસમારંભ સત્ય મનપ્રયોગ પરિણત હોય. અથવા એક આરંભ સત્ય૦ એક અનારંભ સત્યમનપ્રયોગ પરિણત હોય. એ રીતે આ ગમ વડે દ્વિકસંયોગ જાણવા. સર્વે સંયોગો જ્યાં જેટલા થાય તે કહેવા યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ ગતિ.

જો મિશ્ર મનપરિણત હોય તો, શું મનોમિશ્ર પરિણત હોય ઇત્યાદિ કહેવું. - - જો વીક્ષસા પરિણત હોય તો શું વર્ણ પરિણત, ગંધ પરિણત૦ એ રીતે પૂર્વવત્ વીક્ષસા પરિણત પણ યાવત્ અથવા એક દ્રવ્ય ચતુરસ્ર સંસ્થાન૦ કે એક દ્રવ્ય આયત સંસ્થાન પરિણત હોય.

ભગવન્ ! ત્રણ દ્રવ્યો, પ્રયોગ૦, મિશ્ર૦, વીક્ષસા પરિણત હોય ? ગૌતમ ! ત્રણ દ્રવ્યો – (૧) પ્રયોગ૦ કે મિશ્ર૦, કે વીક્ષસા પરિણત હોય અથવા (૨) એક પ્રયોગ૦, બે મિશ્ર પરિણત હોય. અથવા (૩) એક પ્રયોગ૦, બે વીક્ષસા પરિણત હોય અથવા (૪) અથવા બે પ્રયોગ૦ એક મિશ્ર૦ અથવા (૫) બે પ્રયોગ૦ એક વીક્ષસા૦ (૬) અથવા એક મિશ્ર૦ બે વીક્ષસા૦ અથવા (૭) બે મિશ્ર૦ એક વીક્ષસા૦ (૮) અથવા એક પ્રયોગ૦ એક મિશ્ર૦ એક વીક્ષસા પરિણત હોય.

જો પ્રયોગ પરિણત હોય તો શું મન૦, વચન૦, કાયપ્રયોગ પરિણત હોય ? ગૌતમ ! મનપ્રયોગ પરિણત કે એ પ્રમાણે એક સંયોગ, દ્વિકસંયોગ, ત્રિકસંયોગ

કહેવા. - - જો મનપ્રયોગ પરિણત હોય તો શું સત્યમન આદિ પ્રયોગ પરિણત હોય ? ગૌતમ સત્ય૦ કે યાવત્ અસત્યામૃષા મનપ્રયોગ પરિણત અથવા એક સત્ય૦ બે મૃષા૦ એ પ્રમાણે દ્વિકસંયોગ, ત્રિકસંયોગ કહેવા. એ પ્રમાણે યાવત્ એક ત્રણ સંસ્થાન પરિણત કે એક ચતુરસ્ર૦ કે એક આયત સંસ્થાન પરિણત.

ભગવન્ ! ચાર દ્રવ્યો હોય, તો શું પ્રયોગ પરિણતાદિ હોય ? ગૌતમ ! પ્રયોગ કે મિશ્ર કે વીક્ષસાપરિણત. અથવા એક પ્રયોગ૦ ત્રણ મિશ્ર પરિણત. અથવા એક પ્રયોગ૦ ત્રણ વીક્ષસા પરિણત અથવા બે પ્રયોગ૦ બે મિશ્ર પરિણત. અથવા બે પ્રયોગ૦ બે વીક્ષસા પરિણત. અથવા ત્રણ પ્રયોગ૦ એક મિશ્ર પરિણત અથવા ત્રણ પ્રયોગ૦ એક વીક્ષસા પરિણત. અથવા એક મિશ્ર૦ ત્રણ વીક્ષસા પરિણત અથવા બે મિશ્ર૦ બે વીક્ષસા પરિણત અથવા ત્રણ મિશ્ર૦ એક વીક્ષસા પરિણત અથવા એક પ્રયોગ૦ બે વીક્ષસા૦ એક મિશ્ર પરિણત. - - અથવા એક પ્રયોગ૦ બે મિશ્ર૦ એક વીક્ષસા૦ અથવા બે પ્રયોગ૦ એક મિશ્ર૦ એક વીક્ષસા૦ - - - જો પ્રયોગ પરિણત હોય તો શું મન આદિ પ્રયોગ પરિણત છે ? એ રીતે એ કમથી પાંચ, છ, સાત યાવત્ દશ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંતા દ્રવ્ય એક સંયોગથી કહેવા. બે-ત્રણ-યાવત્ દશ-બાર સંયોગથી જ્યાં જેના જેટલા સંયોગ થાય, તે સર્વે કહેવા. આ બધાં ફરીથી જેમ નવમાં શતકમાં “પ્રવેશનક” ઉદ્દેશમાં કહીશું તેમ કહેવા. યાવત્ અસંખ્યાત, અનંત, વિશેષ આ – એક પદ અધિક કહેવું યાવત્ અથવા અનંતા પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણત યાવત્ આયત સંસ્થાન

● વિવેચન-૩૮૭ :-

અહીં પ્રયોગ પરિણતાદિ ત્રણમાં એક સંયોગે ત્રણ વિકલ્પ, દ્વિકયોગે છ, એ રીતે મનપ્રયોગાદિ ત્રણમાં પણ સત્યમનપ્રયોગ પરિણતાદિ ચાર પદ, તેમાં એક યોગે ચાર, દ્વિકયોગે છ, કુલ દશ. આરંભ સત્ય મનપ્રયોગ પરિણતાદિ છ પદ, તેમાં એક યોગે છ, દ્વિકયોગે ૧૫, કુલ-૨૧. - X - એ પ્રમાણે આ ગમ વડે આરંભ સત્ય મનપ્રયોગ આદિ પદ પ્રદર્શનથી દ્વિકસંયોગ વડે સમસ્ત દ્રવ્ય દ્વય સૂત્ર જાણવું. દ્વિકસંયોગના એકત્વ વિકલ્પ અભિધાનપૂર્વક એકત્વ વિકલ્પ દેખાય છે. - X - ત્યાં આરંભ સત્ય મનપ્રયોગ દેખાડેલ છે જ. આરંભ આદિ છ પદ વિશેષિતમાં - મૃષામનપ્રયોગાદિમાં ત્રણ, સત્ય વાક્ પ્રયોગાદિમાં ચાર, તે પ્રત્યેકમાં એક યોગે છ વિકલ્પો - દ્વિકયોગે-૧૫. એમ કુલ-૨૧, ઔદારિક શરીરકાય પ્રયોગાદિમાં સાત પદમાં એક યોગે સાત, દ્વિકયોગે-૨૧, કુલ-૨૮, ભંગ જાણવા.

એ રીતે એકેન્દ્રિયાદિ પૃથ્વી આદિ પદ વગેરેથી પૂર્વોક્ત ક્રમ વડે ઔદારિકાદિ કાય પ્રયોગ પરિણત બે દ્રવ્ય વિસ્તારવા. ક્યાં સુધી ? તે કહે છે - યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ અનુતરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિય કાર્મણ શરીર કાય પ્રયોગ પરિણત હોય તો શું પર્યાપ્ત૦ અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ યાવત્ પરિણત છે ? ગૌતમ ! પર્યાપ્ત સર્વાર્થ સિદ્ધ૦ કે અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ યાવત્ પરિણત છે.

પ્રયોગ પરિણત બે દ્રવ્યવત્ પ્રત્યેક વિકલ્પમાં દ્વિકસંયોગ વડે વિક્ષસા પરિણતમાં

પણ દ્રવ્યમાં વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ-સંસ્થાનોમાં પાંચ વગેરે ભેદોમાં કહેવા. ક્યાં સુધી ? જાવ અહવેગે. આ પંચ ભેદ સંસ્થાનમાં દશ દ્વિક સંયોગમાં દશમો ભેદ છે.

હવે ત્રણ દ્રવ્ય - અહીં પ્રયોગ પરિણતાઈ ત્રણ પદમાં એક યોગે ત્રણ વિકલ્પ, દ્વિકયોગે - છ. કેમ? પહેલા એકત્વમાં, બાકીના ક્રમથી દ્વિકત્વમાં બે ઇત્યાદિ. તથા બીજાના એકત્વમાં અને ત્રીજાના દ્વિકત્વમાં અન્ય તથા બીજાના દ્વિકત્વમાં, ત્રીજાના એકત્વમાં અન્ય. એ રીતે છ. - - ત્રિક સંયોગમાં એક જ, એ રીતે કુલ દશ ભંગ થયા.

એ પ્રમાણે મન:પ્રયોગ આદિ ત્રણેમાં પણ. - X - સત્ય મન:પ્રયોગાદિના ચાર પદ, તેથી એક સંયોગો ચાર, દ્વિકસંયોગે બાર. - X - X - X - ત્રિક સંયોગમાં ચાર. એમ કુલ ૨૦ ભંગ થયા.

સૂત્રમાં કેટલુંક કહ્યું. બાકીનાનો અતિદેશ કર્યો છે.

અહીં પણ ત્રણ દ્રવ્યાધિકારમાં તેમજ કહેવું જેમ દ્રવ્ય દ્રવ્યાધિકારમાં કહેવું છે. તેમાં મન-વચન-કાર્યાના ભેદથી જે પ્રયોગ પરિણામ મિશ્ર પરિણામ વર્ણાદિ ભેદથી વિગ્રસા પરિણામ કહ્યા. તે અહીં પણ કહેવા. - X - અહીં પરિમંડલાદિ પાંચ પદોના એક યોગે પાંચ વિકલ્પો, દ્વિક યોગે-૨૦. - X - X - X - ત્રિક યોગે-૧૦.

હવે દ્રવ્ય ચતુષ્કને આશ્રીને કહે છે - અહીં પ્રયોગ પરિણત આદિ ત્રણમાં એક યોગે ત્રણ, દ્વિકસંયોગે નવ - X - X - X - ત્રિક યોગમાં ત્રણ જ થાય. એ રીતે બધાં મળીને ૧૫ વિકલ્પો થયા.

જદ્ પદોગ પરિણયા કિં મણ્ણઓગે - થી શેષ દ્રવ્યચતુષ્ક પ્રકરણને ઉપલક્ષીને કહ્યું. તેમાં પૂર્વે કહ્યા મુજબ સંસ્થાન સૂત્રપર્યન્ત ઉચિત ભંગ સહિત બધું કહેવું. - હવે પાંચ દ્રવ્યાદિ પ્રકરણનો અતિદેશ દર્શાવતા કહે છે - અભિલાપ - ભગવન્ ! શું પાંચ દ્રવ્યો પ્રયોગ પરિણતાઈ છે ? ગૌતમ ! તે પ્રયોગ પરિણતાઈ (૩) છે. અથવા એક પ્રયોગ પરિણત, ચાર મિશ્ર પરિણત ઇત્યાદિ. અહીં દ્વિકસંયોગે ૧૨ વિકલ્પો છે. - X - X - X - ત્રિક સંયોગે છ વિકલ્પો છે - X - X - X - યાવત્ ચાર, પાંચ થી દશ સંયોગ. તેમાં દ્રવ્યપંચક અપેક્ષાએ સત્ય મન આદિ ચારે પદોમાં દ્વિક, ત્રિક, ચતુષ્ક સંયોગો થાય છે. તેમાં દ્વિક સંયોગા-૨૪-વિકલ્પો છે - X - X - ત્રિકસંયોગી પણ ૨૪ ભંગો થાય છે. - X - X - ચતુષ્ક સંયોગે પણ ચાર, વિકલ્પો છે. - X - X - X - એકેન્દ્રિયાદિ પાંચે પદોમાં દ્વિક-ચતુષ્ક-પંચક સંયોગો થાય છે. તેમાં દ્વિકસંયોગી-૪૦-ભેદ થાય. ત્રિકસંયોગે ૬૦ વિકલ્પો. પાંચ પદોના દશ ત્રિકસંયોગ, પ્રત્યેક ત્રિકસંયોગમાં પૂર્વોક્ત ક્રમથી છ વિકલ્પો, દશને છ વડે ગુણતા-૬૦, ચતુષ્ક સંયોગે-૨૦ વિકલ્પ-પાંચ પદોના ચતુષ્ક સંયોગ-૫, પ્રત્યેકના પૂર્વોક્ત ક્રમે ચાર ભંગ, પાંચને અચાર વડે ગુણતાં-૨૦ વિકલ્પો. પંચક સંયોગે એક જ વિકલ્પ છે.

આ પ્રમાણે ષટ્ક સંયોગાદિ પણ કહેવા. વિશેષ એ કે - ષટ્ક સંયોગ આરંભ સત્ય મન પ્રયોગાદિ પદોને આશ્રીને છે. સાપ્તક સંયોગ ઔદારિકાદિ કાયપ્રયોગને આશ્રીને છે, અષ્ટક સંયોગ વ્યંતરના ભેદોથી છે, નવક સંયોગ ત્રૈવેચકના ભેદથી છે, દશક સંયોગ ભવનપતિના ભેદોથી છે, તેમાં વૈક્રિય શરીરકાય

પ્રયોગ અપેક્ષાએ જાણવું. એકાદશ સંયોગ સૂત્રમાં કહ્યા નથી કેમકે પૂર્વોક્ત પદોમાં તેનો સંભવ નથી. દ્વાદશસંયોગ કલ્પોપન્ન દેવના ભેદને આશ્રીને વૈક્રિય શરીરકાય પ્રયોગ અપેક્ષાએ છે.

પવેષણ - નવમાં શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશામાં ગાંડેય અણગાર કૃત નરકાદિગત પ્રવેશન વિચારમાં છે. તદનુસાર કેટલા દ્રવ્યો કહેવા ? અસંખ્યાત, અનંત નારકાદિ વક્તવ્યતા આશ્રીને તે સૂત્ર છે. - X - X -

હવે આ બધાનું અલ્પબહુત્વ વિચારતા કહે છે -

● સૂત્ર-૩૮૮ :-

ભગવન્ ! આ પ્રયોગ પરિણત, મિશ્રપરિણત, વીગ્રસા પરિણત પુદ્ગલોમાં કયા કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સર્વથી થોડાં પુદ્ગલ પ્રયોગ પરિણત છે, મિશ્રપરિણત અનંતગુણ છે. વીગ્રસા પરિણત તેથી અનંતગુણ છે. - - ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૩૮૮ :-

જીવ અને પુદ્ગલનો સંબંધ અલ્પકાલીન હોવાથી, કાર્યાદિ રૂપથી પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલો સૌથી ઓછા છે. કાર્યાદિ પ્રયોગ પરિણતથી મિશ્રક પરિણત અનંતગુણ છે, કેમકે પ્રયોગકૃત પરિણામ આકારને ન છોડતો એવો વિગ્રસા વડે જે બીજા પરિણામને પામે, તે મુક્ત કલેવરાદિ અવયવરૂપ તે અનંતાનંત છે. વિગ્રસા પરિણત તેનાથી અનંતગુણ છે. કેમકે જીવદ્વારા ગ્રહણને યોગ્ય નહીં તેવા પરમાણુ આદિ અનંત છે.

⊗ શતક-૮, ઉદ્દેશો-૨-‘આશીવિષ’ ⊗

— X — X — X — X —

○ ઉદ્દેશા-૧-માં પુદ્ગલ પરિણામ કહ્યા, અહીં આશીવિષ દ્વાર કહે છે—

● સૂત્ર-૩૮૯ :-

ભગવન્ ! આશીવિષ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! બે ભેદે છે - જાતિ આશીવિષ, કર્મ આશીવિષ. - - ભગવન્ ! જાતિ આશીવિષ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! ચાર ભેદે - વૃદ્ધિક, મંડુક, ઉરગ, મનુષ્ય-જાતિ આશીવિષ.

ભગવન્ ! વૃદ્ધિક જાતિ આશીવિષનો કેટલો વિષય કહ્યો છે ? ગૌતમ ! વૃદ્ધિક જાતિ આશીવિષ અર્ધભરત પ્રમાણ ક્ષેત્ર શરીરને વિષ વડે વિષવ્યાપ્ત કે વિનાશ કરવા સમર્થ છે. આ વિષ તેનો વિષય માત્ર છે, સંપ્રાપ્તિ વડે તેણે આમ કર્યું નથી - કરતા નથી - કરશે નહીં.

મંડુક જાતિ આશીવિષની પૃચ્છા-ગૌતમ ! તે ભરત પ્રમાણ ક્ષેત્ર શરીરને વિષ વડે વિષવ્યાપ્ત કરી શકે, બાકી પૂર્વવત્ યાવત્ કરશે નહીં. એ પ્રમાણે - ઉરગ જાતિ આશીવિષને જાણવા. વિશેષ એ કે - જંબૂદ્વીપ ક્ષેત્ર પ્રમાણ શરીરને વિષ વડે વિષ વ્યાપ્ત કરી શકે, બાકી પૂર્વવત્ યાવત્ તે કરશે નહીં. - - મનુષ્ય જાતિ આશીવિષ એમ જ છે. વિશેષ એ - સમય ક્ષેત્ર પ્રમાણ શરીરને વિષ વડે વિષ વ્યાપ્ત કરી શકે બાકી પૂર્વવત્ જાણવું.

જો કર્મ આશીવિષ છે, તો શું તે નૈરયિક કર્મ આશીવિષ છે ? તિર્યચ, મનુષ્ય કે દેવકર્મઆશીવિષ છે ? ગૌતમ ! તે નૈરયિક કર્મઆશીવિષ નથી, પણ તિર્યચ-મનુષ્ય-દેવકર્મઆશીવિષ છે. - - જો તિર્યચયોનિક કર્મ આશીવિષ છે તો શું તે એકેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિક કર્મઆશીવિષ છે કે યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ ? ગૌતમ ! તે એકેન્દ્રિય યાવત્ ચઉરિન્દ્રિય કર્મઆશીવિષ નથી પણ પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક કર્મઆશીવિષ છે.

જો તે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિક કર્મઆશીવિષ છે તો શું સંમૂર્ણમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિક કર્મઆશીવિષ છે કે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક કર્મ આશીવિષ જેમ વૈક્રિય શરીરના ભેદો યાવત્ પર્યાપ્તા સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિક કર્મઆશીવિષ હોય, પણ અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક યાવત્ કર્મઆશીવિષ ન હોય.

જો મનુષ્ય કર્મઆશીવિષ છે, તો શું સંમૂર્ણમ મનુષ્ય કર્મઆશીવિષ છે કે ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્ય કર્મઆશીવિષ ? એ પ્રમાણે જેમ વૈક્રિયશરીરમાં કહ્યું તેમ યાવત્ પર્યાપ્તા સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિજ ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્ય કર્મઆશીવિષ છે, પણ અપર્યાપ્તા કર્મઆશીવિષ નથી.

જો દેવ કર્મઆશીવિષ છે તો ભવનપતિ કર્મઆશીવિષ છે કે યાવત્ વૈમાનિક દેવ કર્મઆશીવિષ ? ગૌતમ ! ભવનપતિ આદિ ચારે ભેદો છે.

જો ભવનપતિ દેવ કર્મઆશીવિષ છે, તો શું અસુરકુમાર દેવ કર્મઆશીવિષ છે કે યાવત્ સ્તનિતકુમાર દેવ કર્મઆશીવિષ ? ગૌતમ ! તે અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિતકુમાર સર્વે ભવનપતિ દેવ કર્મઆશીવિષ છે.

જો અસુરકુમાર કર્મઆશીવિષ છે, તો પર્યાપ્ત અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ કર્મઆશીવિષ છે કે અપર્યાપ્ત ગૌતમ ! તે પર્યાપ્ત અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવ કર્મઆશીવિષ નથી પણ અપર્યાપ્ત છે. એ રીતે સ્તનિતકુમાર સુધી જાયું. - - જો વ્યંતર દેવ કર્મઆશીવિષ છે તો શું પિશાય વ્યંતર ? એ પ્રમાણે બધે અપર્યાપ્તાને જાણવા. જ્યોતિષમાં પણ અપર્યાપ્તાને. (કર્મઆશીવિષ) કહેવા.

જો વૈમાનિક દેવકર્મઆશીવિષ છે, તો શું કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવ કર્મઆશીવિષ છે કે કલ્પાતીત ? ગૌતમ ! કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવ કર્મઆશીવિષ હોય છે. કલ્પાતીત યાવત્ કર્મઆશીવિષ નથી.

જો કલ્પોપપન્નક દેવ કર્મઆશીવિષ છે, તો શું સૌધર્મકલ્પ યાવત્ કર્મઆશીવિષ છે કે યાવત્ અચ્યુતકલ્પ ? ગૌતમ ! સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવ પણ કર્મઆશીવિષ છે. યાવત્ સહસ્રાર કલ્પવાળા વૈમાનિક દેવ પણ કર્મઆશીવિષ છે. આનતથી અચ્યુતના નથી.

જો સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક યાવત્ કર્મઆશીવિષ છે, તો શું પર્યાપ્તા સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક કર્મ આશીવિષ ? ગૌતમ ! પર્યાપ્ત સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક નહીં, પણ અપર્યાપ્તા સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવ

કર્મઆશીવિષ છે. - - એ પ્રમાણે યાવત્ પર્યાપ્તા સહસ્રાર કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક યાવત્ કર્મઆશીવિષ નથી, પણ અપર્યાપ્તા સહસ્રાર કલ્પોપપન્નક યાવત્ કર્મઆશીવિષ છે.

● વિવેચન-૩૮૯ :-

આશીવિષ એટલે દાટમાં વિષવાળા. જન્મથી આશીવિષ હોય તે જાત્યાશીવિષ. કર્મથી-ક્રિયા વડે સાપ આદિ ઉપદ્રાવકરણથી આશીવિષ તે કર્મઆશીવિષ. તેમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યો જે પર્યાપ્તા હોય, તેઓ તપશ્ચરણ કે અન્ય અનુષ્ઠાન અથવા ગુણથી આશીવિષ થાય છે. અર્થાત્ શાપ દેવા વડે બીજાનો નાશ કરી શકે છે, આ આશીવિષ લબ્ધિ સ્વભાવથી સહસ્રાર સુધીના દેવલોકમાં જ દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. દેવપણે ઉત્પન્ન થયેલા તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં કર્મઆશીવિષપણું હોય. શબ્દાર્થ ભેદ સંભવાદિથી ભાષ્યકારે કહ્યું છે કે - જેને દાટમાં ઝેર છે તે આશીવિષ છે. તે કર્મ-જાતિ ભેદથી બે પ્રકારે છે. કર્મઆશીવિષો અનેક પ્રકારે છે, જાતિ આશીવિષના ચાર ભેદો છે. વિષનો વિષય-ગોચર કેટલો છે ?

અર્ધભરતનું જે પ્રમાણ, તે સાતિરેક રૂઢિ યોજનથી અધિક, તે જ પ્રમાણ જેનું છે તે, તે તેના શરીરને સ્વકીય આશી પ્રભાવથી વિષયુક્ત કરીને વિષપરિગત-વિષવ્યાપ્ત કરવા સમર્થ છે, તેના વડે વિનાશ કરી શકે છે - X - X - પણ કરતાં નથી. અર્થાત્ આ પ્રકારે શરીર સંપ્રાપ્તિ દ્વારથી કર્યું નથી - કરતા નથી - કરશે નહીં. અહીં વૃશ્ચિક આશીવિષનું બહુત્વ જણાવવા બહુવચન નિર્દેશ છે.

સમચક્ષેત્ર - મનુષ્ય ક્ષેત્ર.. એ રીતે જેમ 'વૈક્રિય'ને કહે ત્યારે જીવ-ભેદો કહેવાશે, તેમ અહીં પણ કહેવા. તે આ રીતે - ગૌતમ ! સંમૂર્ણમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક કર્મઆશીવિષમાં નહીં પણ ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક કર્મ આશીવિષ છે. જો ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક કર્મ આશીવિષ છે. તો શું સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક કર્મ આશીવિષ છે કે અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક યાવત્ કર્મઆશીવિષ ? ગૌતમ ! સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક યાવત્ કર્મ આશીવિષ છે, અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક યાવત્ કર્મઆશીવિષ નથી. જો સંખ્યાત - X - છે, તો પર્યાપ્ત કર્મ આશીવિષ છે. - - અહીં કહેલ વસ્તુ અજ્ઞાની ન જાણે, જ્ઞાની પણ આ દશ વસ્તુને કથંચિત્ ન જાણે, તે કહે છે -

● સૂત્ર-૩૯૦ :-

દશ સ્થાન (વસ્તુ)ને છન્નસ્થ સર્વ ભાવથી જાણતા કે જોતાં નથી. તે આ - ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, શરીરથી રહિત જીવ, પરમાણુ પુદ્ગલ, શબ્દ, ગંધ, વાયુ, આ જિન થશે કે નહીં થાય, આ બધાં દુઃખનો અંત કરશે કે નહીં કરે. - - આ દશને ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધર અરહંત, જિન, કેવલી સર્વભાવથી જાણે, જુઓ - ધર્માસ્તિકાય યાવત્ [સર્વે દુઃખોનો] અંત કરશે કે નહીં.

● વિવેચન-૩૯૦ :-

સ્થાન - ગુણ-પર્યાય આશ્રિતત્વથી વસ્તુ, છન્નસ્થ-અહીં અવધિ જાણવા છતાં પરમાણુ આદિને મૂર્ત હોવાથી જાણે છે. કેમકે વિશિષ્ટ અવધિ જ્ઞાનનો વિષય સમસ્ત

મૂર્ત દ્રવ્ય છે. (શંકા) છદ્મસ્થ સર્વભાવ ન જાણે, પણ કથંચિત્ જાણે છે, છતાં ન જાણે કેમ કહ્યું? (સમાધાન) તો આ દશ સંખ્યા નિયમ વ્યર્થ થશે, કેમકે તે ઘટાદિના અનંત પર્યાય જાણી ન શકે.

સવ્ભાવેન - ચક્ષુને પ્રત્યક્ષ એમ અર્થ લેવો. કેમકે શ્રુત જ્ઞાનથી તો અસાક્ષાત્ને જાણે. જીવ અસરીર પડિબદ્ધ - સિદ્ધ. પરમાણુ એવા પુદ્ગલ કહ્યા, ઉપલક્ષણથી કોઈ દ્વ્યણુકાદિને પણ ન જાણે. અયમ્ - પ્રત્યક્ષ. કોઈ પ્રાણી જિન-વીતરાગ થશે કે નહીં. - તેનાથી ઉલટું - કેવલજ્ઞાની સર્વભાવથી સાક્ષાત્ જાણે છે. તેથી જ્ઞાન -

● સૂત્ર-૩૯૧ :-

ભગવન્ ! જ્ઞાન કેટલા ભેદે છે ? પાંચ ભેદે - આભિનીબોધિક જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન:પર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન. તે આભિનીબોધિક જ્ઞાન શું છે ? તે ચાર ભેદે છે - અવગ્રહ, ઈલા, અપાય, ધારણા. એ રીતે જેમ રાયપ્સેણઈયમાં જ્ઞાનના ભેદો કહ્યા છે, તેમ અહીં પણ કહેવા. યાવત્ તે આ કેવલજ્ઞાન. - - ભગવન્ ! અજ્ઞાન કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! ત્રણ ભેદે - મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાન.

તે મતિઅજ્ઞાન શું છે ? ચાર ભેદે છે - અવગ્રહ યાવત્ ધારણા. તે અવગ્રહ શું છે ? બે ભેદે છે - અર્થાવગ્રહ, વ્યંજનાવગ્રહ. એ પ્રમાણે જેમ આભિનીબોધિક જ્ઞાન, તે પ્રમાણે અહીં જાણવું. વિશેષ આ - એકાર્થિક શબ્દોને છોડીને યાવત્ નોઈન્દ્રિય ધારણા સુધી, તે આ ધારણા છે, તે આ મતિઅજ્ઞાન છે.

તે શ્રુત અજ્ઞાન શું છે ? જે રીતે નંદીસૂત્રમાં કહ્યું - જે અજ્ઞાની મિથ્યાદૈષ્ટિ દ્વારા પ્રરૂપિત છે, યાવત્ સાંગોપાંગ ચાર વેદ. તે શ્રુતાજ્ઞાન.

તે વિભંગજ્ઞાન શું છે ? તે અનેક ભેદે છે - ગામ સંસ્થિત, નગર સંસ્થિત યાવત્ સંનિવેશ સંસ્થિત, દ્વીપ-સમુદ્ર-વર્ષ-વર્ષધર-પર્વત-વૃક્ષ-સ્તૂપ-અશ્વ-હાથી-નર-કિંનર-કિંપુરિષ-મહોરગ ગંધર્વ-વૃષભસંસ્થિત તથા પશુ-પશય-પક્ષી-વાનરસંસ્થાન સંસ્થિત.

જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની? ગૌતમ! જીવો જ્ઞાની પણ છે અને અજ્ઞાની પણ છે. જે જ્ઞાની છે તેમાં કોઈ બે જ્ઞાનવાળા છે, કોઈ ત્રણ કોઈ ચાર કોઈ એક જ્ઞાનવાળા છે. જે બે જ્ઞાનવાળા - તે આભિનીબોધિક જ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની છે. જે ત્રણ જ્ઞાનવાળા-તે આભિનીબોધિક, શ્રુત, અવધી જ્ઞાની છે અથવા આભિનીબોધિક, શ્રુત, મન:પર્યવજ્ઞાની છે. જે ચતુર્જ્ઞાની છે તે આભિનીબોધિક, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યવજ્ઞાની છે. જે એક જ્ઞાની છે તે નિયમા કેવલજ્ઞાની છે. - - જે અજ્ઞાની છે. તે કોઈ બે અજ્ઞાનવાળા છે, કોઈ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા છે. બે અજ્ઞાનવાળા તે મતિ-શ્રુત અજ્ઞાની. ત્રણવાળા તે મતિ-શ્રુત અજ્ઞાની, વિભંગજ્ઞાની.

ભગવન્ ! નૈરયિકો, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! બંને. જે જ્ઞાની છે, તે નિયમા ત્રણ જ્ઞાનવાળા છે - આભિનીબોધિક, શ્રુત અને અવધિ. જે અજ્ઞાની છે, તે કોઈ બે અજ્ઞાનવાળા છે, કોઈ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા છે. એ રીતે ત્રણ અજ્ઞાન

ભજનાએ છે. - - ભગવન્ ! અસુરકુમારો જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ? નૈરયિકની માફક જાણવા. ત્રણ જ્ઞાનો નિયમા હોય, ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે. એ રીતે સ્તાનિતકુમાર સુધી જાણવા.

ભગવન્ ! પૃથ્વીકાર્થિક જ્ઞાની કે અજ્ઞાની? ગૌતમ! તે જ્ઞાની નથી, અજ્ઞાની છે. નિયમથી મતિ અને શ્રુત બે અજ્ઞાનવાળા છે. એ પ્રમાણે વનસ્પતિકાય સુધી જાણવું. - - બેઈન્દ્રિય વિશે પૃચ્છા-ગૌતમ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની બંને. જ્ઞાની હોય તે નિયમા મતિ-શ્રુતજ્ઞાની. અજ્ઞાની હોય તે નિયમા મતિ-શ્રુત અજ્ઞાની. એ રીતે તેઈન્દ્રિય, ચઈરિન્દ્રિય પણ જાણવા. - - પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્યોનિક વિશે પૃચ્છા-ગૌતમ ! તે જ્ઞાની, અજ્ઞાની બંને છે. જે જ્ઞાની છે તેમાં કોઈ બે, કોઈ ત્રણ જ્ઞાનવાળા છે. એ રીતે ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે. મનુષ્યોને જીવની માફક પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે. વ્યંતરો, નૈરયિક માફક જાણવા. જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોને ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા હોય. સિદ્ધો વિશે પ્રશ્ન - તે જ્ઞાની છે, અજ્ઞાની નથી. તેઓ નિયમા કેવલજ્ઞાન-એક જ્ઞાનવાળા છે.

● વિવેચન-૩૯૧ :-

અવિપર્યયરૂપથી અર્થાભિમુખ, અસંશયરૂપત્વથી નિયત એવો બોધ-સંવેદન, તે આભિનીબોધિક. જે અથવા જેના વડે જણાય તે જ્ઞાન. આભિનીબોધિક એવું તે જ્ઞાન - ઈન્દ્રિય, અનિન્દ્રિય નિમિત્ત બોધ.

સંભળાય તે શ્રુત - શબ્દ. ભાવશ્રુતના કારણ રૂપ હોવાથી તે જ જ્ઞાન, તે શ્રુતજ્ઞાન. અથવા શબ્દ કે શ્રુતથી થતું જ્ઞાન, તે શ્રુતજ્ઞાન - ઈન્દ્રિય, મનના નિમિત્તે શ્રુત ગ્રંથાનુસારી બોધ.

જેના વડે નીચે-નીચેથી વસ્તુ વિસ્તારથી જણાય તે અવધિ. તે જ જ્ઞાન, તે અવધિજ્ઞાન અથવા મર્યાદાથી મૂર્ત દ્રવ્યોને જ - અમૂર્તને નહીં જાણે તે. - -

મનથી મનન કરાતા દ્રવ્યોનો પર્યવ - પરિચ્છેદ, તે મન:પર્યવજ્ઞાન અથવા મનના પર્યાયોની અવસ્થા વિશેષથી જ્ઞાન.

મતિ આદિ જ્ઞાનથી નિરપેક્ષ તે એક કેવલ. શુદ્ધ અથવા આવરણ મલ કલંક રહિતપણાથી કે સંપૂર્ણ. પહેલાથી જ સર્વાવરણના અભાવે સંપૂર્ણ ઉત્પત્તિથી અસાધારણ કે અનન્ય સદૈશત્વથી અનંત. યથાવસ્થિત, સંપૂર્ણ, ભૂત-વર્તમાન-ભાવિ ભાવોને જાણે તે - x -

અવગ્રહ-સામાન્ય અર્થ, વિશેષરહિત નિરપેક્ષ રૂપાદિનો નિર્દેશ. અવ - પહેલાથી, ગ્રહણ - બોધ. (સામાન્યથી થતો સર્વપ્રથમ બોધ.) - - ઈલા - સત્ અર્થ વિશેષની આલોચના. - - અવાય-જ્ઞાનત અર્થનો નિશ્ચય. - - ધારણા - અવગત અર્થ વિશેષને ધારણ કરવો તે. ઉક્ત ક્રમથી જેમ બીજા ઉપાંગ રાજપ્રશ્નીયમાં જ્ઞાનના ભેદો છે. તેમ અહીં પણ જાણવા -

- તે આ રીતે - અવગ્રહ બે ભેદે - અર્થાવગ્રહ, વ્યંજનાવગ્રહ ઇત્યાદિ.

વાચનાંતરમાં શ્રુત જ્ઞાનાધિકારે જેમ 'નંદી' આગમમાં કહ્યું તેમ જાણવું - X - તેમાં શ્રુતજ્ઞાન સૂત્રને અંતે આમ કહ્યું છે - આ દ્વાદશાંગ, ગણિપિટકમાં અનંતા ભાવો, અનંતા અભાવો યાવત્ - X - અનંતા અસિદ્ધા એમ કહ્યું છે. તેની સંગ્રહ ગાથા પણ છે. આ રીતે એવા પ્રકારે તેના પંડરૂપ આ શ્રુતજ્ઞાન સૂત્ર કહેવું જોઈએ.

જ્ઞાનથી વિપરીત અજ્ઞાન સૂત્ર-કુત્સિતજ્ઞાન તે અજ્ઞાન. મિથ્યાત્વ યુક્ત હોવાથી કુત્સિત કહ્યું - કહ્યું છે - અવિશેષિત મતિ જ છે, તે સમ્યગ્દૃષ્ટિને મતિજ્ઞાન છે, મિથ્યાદૃષ્ટિને મતિઅજ્ઞાન.

જેમાં વિરુદ્ધ વિકલ્પો ઉઠે તે વિભંગજ્ઞાન અથવા અવધિથી વિરૂપ ભેદ તે વિભંગ જ્ઞાન. આ કુત્સિત વિભંગ શબ્દથી જ જણાય છે માટે જ્ઞાન સાથે નજ્ જોડીને અજ્ઞાન કહ્યું નથી.

અર્થનો અવગ્રહ, તે અર્થાવગ્રહ. સકલ વિશેષ નિરપેક્ષ નિર્દેશ્ય અર્થનું ગ્રહણ - એક સમયવાણું તે. - - જેના વડે અર્થ સ્પષ્ટ થાય તે વ્યંજન જેમકે પ્રદીપ વડે ઘટ અથવા ઉપકરણ ઇન્દ્રિયથી શબ્દાદિ પરિણત દ્રવ્યસમૂહ. તે વ્યંજન - ઉપકરણ ઇન્દ્રિય વડે વ્યંજનાના - શબ્દાદિ પરિણત દ્રવ્યોનો અવગ્રહ તે વ્યંજનાવગ્રહ. અહીં અર્થાવગ્રહને લક્ષીને સર્વ ઇન્દ્રિયાર્થના વ્યાપકત્વથી પહેલા કહ્યો.

જેમ આભિનિબોધિક જ્ઞાન કહ્યું, તેમજ મતિજ્ઞાન પણ કહેવું. તે આ રીતે - તે વ્યંજનાવગ્રહ શું છે ? ચાર ભેદ છે - શ્રોત્ર, દ્રાણ, જિહ્વા, સ્પર્શનઇન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ. વિશેષ આ - આભિનિબોધિક જ્ઞાનમાં અવગ્રહ, અવધારણા, શ્રવણ, અવલંબન, મેઘાએ પાંચ એકાર્થક નામો કહ્યા છે, તે મતિજ્ઞાનમાં ન કહેવા. - X -

અજ્ઞાન - જ્ઞાનરહિત, તે અલ્પજ્ઞાનભાવથી ધન અને શીતરહિત જેવો છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ અજ્ઞાની હોય, તેથી મિથ્યાદૃષ્ટિ વડે - એમ કહ્યું. નંદી સૂત્ર મુજબ કહ્યું - તે સૂત્ર - સ્વચ્છંદ બુદ્ધિ, મતિ વિકલ્પિત. જેમકે ભારત, રામાયણ આદિ. તેમાં અવગ્રહ, ઈલા, અપાય, ધારણા તે મતિ. સ્વચ્છંદ - પોતાના અભિપ્રાયથી, તત્ત્વથી સર્વજ્ઞ પ્રણીત અર્થ કરતા જુદી બુદ્ધિ-મતિ વડે વિકલ્પિત. - X - તેમાં ઋજુ આદિ ચાર વેદ, શીક્ષાદિ છ ઉપાંગના વ્યાખ્યાનરૂપ.

ગામસંઠિય આદિ-ગ્રામ આકારે ઇત્યાદિ. ભરતાદિ વર્ષદોષાકારે, હિમવત્ આદિ વર્ષધર પર્વતાકારે, અશ્વાકારે, જંગલી દ્વિષદ-ચતુષ્પદ આકારે, એ પ્રમાણે વિવિધ સંસ્થાન સંસ્થિત.

જ્ઞાન અને અજ્ઞાન કહ્યા. હવે જ્ઞાની, અજ્ઞાનીને કહે છે - તેમાં નારકાધિકારમાં - "જે જ્ઞાની તે નિયમા ત્રણ જ્ઞાનવાળા" કહ્યા. કેમકે સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારકોને ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન છે, માટે કહ્યું. અજ્ઞાનીમાં બે જ્ઞાનવાળા કે ત્રણ જ્ઞાનવાળા કેમ કહ્યા ? અસંજ્ઞી હોય અને નરકે ઉત્પન્ન થાય, તેમને અપર્યાપ્તાવસ્થામાં વિભંગનો અભાવ હોવાથી બે જ્ઞાનવાળા કહ્યા. જે મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞીમાંથી ઉત્પન્ન થાય, તેમને ભવપ્રત્યય વિભંગ હોય છે માટે ત્રણ અજ્ઞાની એમ કહ્યું, બેઈન્દ્રિયમાં કોઈ જ્ઞાની પણ સાસ્વાદન સમ્યગ્દર્શન ભાવથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં હોય તેથી જ્ઞાની, અજ્ઞાની બંને કહ્યા.

જીવાદિમાં રદ્-પદોમાં જ્ઞાની, અજ્ઞાની કહ્યા. હવે તેને જ ગતિ, ઇન્દ્રિય, કાય આદિ દ્વારોમાં ચિંતવતા કહે છે -

● સૂત્ર-૩૯૨ :-

ભગવન્! નિરયગતિક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની? ગૌતમ! બંને. ત્રણ જ્ઞાન નિયમા, ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પો. - - ભગવન્! તિર્યચ ગતિક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની? ગૌતમ! બે જ્ઞાન કે બે અજ્ઞાન નિયમા. - - ભગવન્! મનુષ્યગતિક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની? ગૌતમ! ત્રણ જ્ઞાન ભઠનારો, બે અજ્ઞાન નિયમા. - - દેવગતિક જીવો, નિરયગતિક માફક જાણવા. - - સિદ્ધિગતિક, સિદ્ધની જેમ જાણવા.

ભગવન્ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! ચાર જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. - - ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? પૃથ્વીકાયિકની જેમ કહેવા. બે થી ચાર ઇન્દ્રિયવાળા બે જ્ઞાન કે બે અજ્ઞાન નિયમા. પંચેન્દ્રિયોને ઇન્દ્રિયવાળા માફક જાણવા. અનિન્દ્રિયો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? સિદ્ધની જેમ જાણવા.

ભગવન્ ! સકાયિક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! પાંચ જ્ઞાન કે ત્રણ અપાન ભજનારો. પૃથ્વી યાવત્ વનસ્પતિકાયિક નિયમા અજ્ઞાની. મતિ, શ્રુત અજ્ઞાનવાળા છે. ત્રસકાયિકને સકાયિક માફક જાણવા. અકાયિક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? સિદ્ધવત્ જાણવું.

ભગવન્ ! સૂક્ષ્મ જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? પૃથ્વીકાયિક વત્ જાણવું - ભગવન્ ! બાદર જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? સકાયિક વત્ જાણવા. ભગવન્ ! નોસૂક્ષ્મનો બાદર જીવો ? સિદ્ધ માફક જાણવા.

ભગવન્ ! પર્યાપ્તા જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? સકાયિક માફક જાણવા. પર્યાપ્તા નૈરચિક જીવો ? ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા, જેમ નૈરચિક છે, તેમ સ્તનિતકુમાર સુધી જાણવા. પૃથ્વીકાયિક, એકેન્દ્રિય માફક જાણવા. એ રીતે ચઠિરિન્દ્રિય સુધી જાણવું. પર્યાપ્તા પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિક ? ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. મનુષ્યો, સકાયિક માફક. વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકો નૈરચિકવત્ જાણવા.

ભગવન્ ! અપર્યાપ્તા જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. અપર્યાપ્તા નૈરચિકો ? ત્રણ જ્ઞાન નિયમા, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો એ પ્રમાણે સ્તનિતકુમાર સુધી જાણવું. પૃથ્વી યાવત્ વનસ્પતિકાયિક, એકેન્દ્રિયવત્ બેઈન્દ્રિયો ? નિયમા બે જ્ઞાન, બે અજ્ઞાન. એ રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિક સુધી કહેવું. અપર્યાપ્તા મનુષ્યો ? ત્રણ જ્ઞાન ભજનારો, બે અજ્ઞાન નિયમા. વ્યંતરો, નૈરચિક માફક. અપર્યાપ્તા જ્યોતિષ્ક, વૈમાનિકને ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા. નોપર્યાપ્ત-નોઅપર્યાપ્તા જીવો ? સિદ્ધની માફક જાણવા.

ભગવન્ ! નિરયભવસ્થ જીવો જ્ઞાની, અજ્ઞાની ? નિરયગતિક માફક

જાણવા. તિર્યક ભવસ્થ જીવો જ્ઞાની, અજ્ઞાની ? ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. મનુષ્યભવસ્થ, સકાયિક વત્ જાણવા. દેવભવસ્થ, નિરયભવસ્થ માફક જાણવા. અભવસ્થોને સિદ્ધની માફક જાણવા.

ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિક જીવો જ્ઞાની, અજ્ઞાની ? સકાયિકવત્ જાણવા. અભવસિદ્ધિક ? ગૌતમ ! જ્ઞાની નથી, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો છે. નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિક ? સિદ્ધની માફક જાણવા.

સંજ્ઞી વિશે પ્રશ્ન. સર્વેન્દ્રિયવત્ જાણવા. અસંજ્ઞીને બેઈન્દ્રિયવત્ જાણવા. નોસંજ્ઞીનો અસંજ્ઞીને સિદ્ધની માફક જાણવા.

● વિવેચન-૩૯૨ :-

ગતિ આદિ દ્વાર ગાથા - ગતિ, ઈન્દ્રિય, કાય, સૂક્ષ્મ, પર્યાપ્તા, ભવસ્થ, ભવસિદ્ધિક, સંજ્ઞી, લબ્ધિ, ઉપયોગ, યોગ, લેશ્યા, કષાય, વેદ, આહાર, જ્ઞાનવિષય, કાળ, અંતર, અલ્પબહુત્વ, પર્યાય-આ દ્વારો છે.

તેમાં જેનું નરકે ગમન છે, તે નિરયગતિક. તે સમ્યગ્ કે મિથ્યા દૃષ્ટિ હોય, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની હોય, પંચેન્દ્રિય તિર્યક, મનુષ્યમાંથી નરકમાં ઉત્પન્ન થતા અંતર્ગતિમાં વર્તતાને નિરયગતિક કહ્યા છે. - X - ભવ પ્રયત્ન અવધિ અંતર્ગતિમાં પણ હોય તેથી ત્રણ જ્ઞાન નિયમા કહ્યું છે ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના - કેમકે અસંજ્ઞીને નરકે જતાં અપર્યાપ્તકત્વમાં બે અજ્ઞાન છે, વિભંગનો અભાવ છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ સંજ્ઞીને ત્રણે હોય છે.

જેને તિર્ણુગમન છે, તે તિર્યગ્ગતિક. સમ્યગ્દૃષ્ટિને પણ અવધિજ્ઞાન પતિતતાથી બે જ જ્ઞાન છે. મિથ્યાદૃષ્ટિને તેમજ બે અજ્ઞાન છે.

મનુષ્યગતિમાં જતાં કેટલાંક અવધિજ્ઞાન સહિત જાય છે. જેમકે તીર્થંકર, કેટલાંક તેને છોડીને જાય છે, માટે ત્રણ કે બે જ્ઞાન કહ્યા. જે અજ્ઞાની છે, મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ રહ્યો છે, તેને વિભંગજ્ઞાન પતિત થયા પછી ઉત્પત્તિ છે, માટે બે અજ્ઞાન નિયમા છે.

દેવગતિમાં જે જ્ઞાની જઈ રહેલ છે, તેને ભવપ્રત્યય અવધિ છે, તે દેવાયુના પ્રથમ સમયે જ ઉપજે, તેથી તેને નારકો જેવા કહ્યા. જે અજ્ઞાની છે, તે અસંજ્ઞીમાંથી ઉપજે, માટે બે અજ્ઞાન કહ્યા. અપર્યાપ્તકત્વમાં વિભંગનો અભાવ છે, તેથી સંજ્ઞીમાંથી ઉત્પન્ન થતા અજ્ઞાનીને ભવ પ્રત્યય વિભંગ છે, માટે તેમને નારકો જેવા કહ્યા.

જેમ સિદ્ધો કેવળજ્ઞાની છે, તેમ સિદ્ધિગતિકો પણ કહેવા. જો કે સિદ્ધોને અને સિદ્ધિગતિકને અંતરગતિ અભાવથી વિશેષતા નથી. તો પણ ગતિભળથી આમ દર્શાવ્યું. બીજા દ્વારોમાં પણ તેમજ જાણવું - X -

ઈન્દ્રિયદ્વાર-ઈન્દ્રિય ઉપયોગવાળા જ્ઞાની કે અજ્ઞાની પણ છે. તેમાં જ્ઞાનીને ચાર જ્ઞાન વિકલ્પે છે. ત્રણ કે ચાર હોય, કેવલજ્ઞાન ન હોય. - X - જ્ઞાનના બે વગેરે ભાવ લબ્ધિ અપેક્ષાએ છે, ઉપયોગ અપેક્ષાએ તો બધાંને એક સમયે એક જ જ્ઞાન હોય. અજ્ઞાનીને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે - બે કે ત્રણ હોય. એકેન્દ્રિયો મિથ્યાદૃષ્ટિવથી અજ્ઞાની-બે અજ્ઞાન જ છે.

બેઈન્દ્રિયને બે જ્ઞાન છે - સાસ્વાદનથી તેઓ ઉત્પન્ન થાય તેમ માનીને.

તેઓને છ આવલિકા સુધી બે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે - X -

કાયદ્વાર-ઔદારિકાદિ શરીરથી પૃથ્વી આદિ છ માંથી કોઈ પણ એક કાયવાળા તે સકાયિક. તે કેવલી પણ હોય. સકાયિકને જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તો પાંચ જ્ઞાનો, મિથ્યાદૃષ્ટિને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે.

સૂક્ષ્મદ્વાર-સૂક્ષ્મો મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી પૃથ્વીકાયિક માફક બે અજ્ઞાન છે બાદર, કેવલી પણ હોય, તેથી સકાયિકવત્ ભજનાથી પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન કહેવા. - - - પર્યાપ્તકના ૨૪ દંડકમાં પર્યાપ્ત નારકીમાં ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા, અપર્યાપ્તા અસંજ્ઞીને વિભંગાભાવ છે. બે-ત્રણ-ચાર ઈન્દ્રિયવાળા પર્યાપ્તાને બે અજ્ઞાન જ હોય. પર્યાપ્તા પંચેન્દ્રિય તિર્યકને અવધિ કે વિભંગ વિકલ્પે છે. તેથી ભજના કહ્યું. બેઈન્દ્રિયોને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ સદ્ભાવે બે જ્ઞાન, અભાવે બે અજ્ઞાન. મિથ્યાદૃષ્ટિને તો બે અજ્ઞાન જ હોય. અપર્યાપ્તા મનુષ્યોને સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોય તો, ત્રણ જ્ઞાન જ હોય, તેના અભાવે બે જ્ઞાન. મિથ્યાદૃષ્ટિને બે અજ્ઞાન જ હોય, કેમકે વિભંગનો અપર્યાપ્તકત્વમાં અભાવ છે.

વ્યંતરોને અપર્યાપ્તક નારકોની જેમ ત્રણ જ્ઞાન, બે કે ત્રણ અજ્ઞાન કહેવા. તેઓમાં પણ અસંજ્ઞીમાંથી ઉત્પત્તિ હોવાથી અપર્યાપ્તાને વિભંગ જ્ઞાનનો અભાવ હોય છે, બાકીનાને અવધિ કે વિભંગ અભાવ છે.

જ્યોતિષકમાં સંજ્ઞી જ ઉત્પન્ન થાય, તેઓને અપર્યાપ્તામાં પણ ભવપ્રત્યય અવધિ કે વિભંગ અવશ્ય સંભવે છે, તેથી ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે - - - ભવસ્થદ્વાર - નિરયભવમાં રહેલા તે નિરયભવસ્થ-ઉત્પત્તિ સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલ. તેઓને નિરયગતિકની જેમ ત્રણ જ્ઞાન, બે કે ત્રણ અજ્ઞાન જાણવા. - - - ભવસિદ્ધિક દ્વારે - તેમાં કેવલી પણ હોય, તેથી તેઓ સકાયિકવત્ પાંચ જ્ઞાન ભજનારો તથા જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વને પામે, ત્યાં સુધી ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો કહેવા. - - - અભવસિદ્ધિકને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો, કેમકે તેઓ નિત્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. - - - સંજ્ઞીદ્વાર - ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. અસંજ્ઞીને. અપર્યાપ્તાકાવસ્થામાં બેઈન્દ્રિયવત્ બે જ્ઞાન, પર્યાપ્તાવસ્થામાં બે અજ્ઞાન હોય છે. - -

લબ્ધિદ્વારે લબ્ધિના ભેદોને દર્શાવે છે - -

● સૂત્ર-૩૯૩ :-

ભગવન્ ! લબ્ધિ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! દશ ભેદે - જ્ઞાનલબ્ધિ, દર્શનલબ્ધિ, ચારિત્રલબ્ધિ, ચારિત્રાચારિત્રલબ્ધિ, દાનલબ્ધિ, લાભલબ્ધિ, ભોગલબ્ધિ, ઉપભોગ-લબ્ધિ, વીર્યલબ્ધિ, ઈન્દ્રિયલબ્ધિ.

ભગવન્ ! જ્ઞાનલબ્ધિ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! પાંચ - આભિનિબોધિક યાવત્ કેવળજ્ઞાનલબ્ધિ. - - ભગવન્ અજ્ઞાનલબ્ધિ કેટલા ભેદે છે ? ત્રણ. - મતિ અને શ્રુત અજ્ઞાનલબ્ધિ તથા વિભંગજ્ઞાન લબ્ધિ.

ભગવન્ ! દર્શનલબ્ધિ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! ત્રણ - સમ્યગ્દર્શન લબ્ધિ, મિથ્યાદર્શનલબ્ધિ, સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન લબ્ધિ.

ભગવન્ ! ચારિત્રલબ્ધિ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! પાંચ-સામાયિક૦,

છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધ, સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાપ્યાત.

ભગવન્ ! ચારિત્રાચારિત્ર લબ્ધિ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! એક પ્રકારે.
- - એ પ્રમાણે યાવત્ ઉપભોગલબ્ધિ એક પ્રકારે કહી છે.

ભગવન્ ! વીર્યલબ્ધિ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! ત્રણ-બાલવીર્યલબ્ધિ, પંડિતવીર્યલબ્ધિ, બાલ-પંડિતવીર્યલબ્ધિ.

ભગવન્ ! ઈન્દ્રિયલબ્ધિ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! પાંચ ભેદે છે. તે આ
- શ્રોત્રેન્દ્રિય યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયલબ્ધિ.

ભગવન્ ! જ્ઞાનલબ્ધિક જીવ જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની નહીં. બે થી પાંચ જ્ઞાન ભજનારો છે. - - ભગવન્ ! અલબ્ધિક જીવો જ્ઞાની, અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! જ્ઞાની નથી, અજ્ઞાની છે. બે કે ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. - - ભગવન્ આભિનિબોધિક જીવો ? ગૌતમ ! જ્ઞાની છે, અજ્ઞાની નથી. બે થી ચાર જ્ઞાન વિકલ્પે. - - ભગવન્ તે લબ્ધિ વગરના જીવો - ગૌતમ ! બંને. જે જ્ઞાની તે નિયમા એક કેવલજ્ઞાની, જે અજ્ઞાની તે બે કે ત્રણ અજ્ઞાનવાળા વિકલ્પે જાણવા. એ પ્રમાણે શ્રુત-જ્ઞાનલબ્ધિક પણ છે, તેના અલબ્ધિક, આભિનિબોધિક અલબ્ધિકવત્ છે.

અવધિજ્ઞાન લબ્ધિક ? ગૌતમ ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની નહીં. કેટલાંક ત્રણ અજ્ઞાનવાળા, કેટલાંક ચાર જ્ઞાનવાળા. જે ત્રણ જ્ઞાનવાળા છે, તે આભિનિબોધિક-શ્રુત-અવધિજ્ઞાની. જે ચાર જ્ઞાની છે, તે મનઃપર્યવજ્ઞાની પણ છે. અવધિ-જ્ઞાનલબ્ધિરહિત છે, તે જીવો ? ગૌતમ ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની બંને. તેમને અવધિજ્ઞાન સિવાયના ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે.

મનઃપર્યવજ્ઞાનીની પૃષ્ઠા - ગૌતમ ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની નહીં. કેટલાંક ત્રણ જ્ઞાની, કેટલાંક ચાર જ્ઞાની, જે ત્રિજ્ઞાની છે, તે આભિનિબોધિક, શ્રુત, મનઃપર્યવજ્ઞાની છે, જે ચતુર્જ્ઞાની છે, તેને મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ છે. તે જ્ઞાનની લબ્ધિ રહિતની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની બંને. મનઃપર્યવ જ્ઞાન સિવાયના ચાર જ્ઞાન છે. ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો છે.

ભગવન્ ! કેવલજ્ઞાનલબ્ધિક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! જ્ઞાની છે, અજ્ઞાની નથી. તેઓ નિયમા એક કેવલજ્ઞાની છે. તેના અલબ્ધિકની પૃષ્ઠા-ગૌતમ ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની બંને, કેવળજ્ઞાન સિવાયના ચાર જ્ઞાન અથવા ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા. - - - અજ્ઞાનલબ્ધિકની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! જ્ઞાની નથી. અજ્ઞાની છે. ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે. તેના અલબ્ધિકની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! જ્ઞાની છે, અજ્ઞાની નથી. પાંચ જ્ઞાન ભજનારો. - - - જેમ અજ્ઞાનલબ્ધિક અને અલબ્ધિક કહ્યા, તેમ મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાનલબ્ધિક પણ કહેવા. વિભંગ જ્ઞાનલબ્ધિકને ત્રણ અજ્ઞાન નિયમા. તેના અલબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો, બે અજ્ઞાન નિયમા જાણવા.

ભગવન્ ! દર્શનલબ્ધિક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! બંને. પાંચ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. તેના અલબ્ધિક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ?

ગૌતમ ! તેના અલબ્ધિક કોઈ નથી. - - સમ્યગ્દર્શન લબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો, તેના અલબ્ધિકને ત્રણ, અજ્ઞાન ભજનારો. મિથ્યા દર્શન લબ્ધિકની પૃષ્ઠા. ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. તેના અલબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. સમ્યક્ત્વ મિથ્યાદર્શનલબ્ધિક, અલબ્ધિક બંનેને મિથ્યાદર્શન લબ્ધિક, અલબ્ધિક માફક જાણવા.

ભગવન્ ! ચારિત્રલબ્ધિક જીવો જ્ઞાની, અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! પાંચ જ્ઞાન ભજનારો. તેના અલબ્ધિકને મનઃપર્યવજ્ઞાન વર્જીને ચાર જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો - - સામાયિક ચારિત્રલબ્ધિક જીવોની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! તે જ્ઞાની છે, કેવળજ્ઞાન સિવાયના ચાર જ્ઞાન ભજનારો છે. તેના અલબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો છે. સામાયિક ચારિત્રના લબ્ધિક અને અલબ્ધિકની જેમ યાવત્ યથાપ્યાત ચારિત્રલબ્ધિક, અલબ્ધિક કહેવા. વિશેષ આ - યથાપ્યાત ચારિત્ર લબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો છે. ચારિત્રા-ચારિત્ર લબ્ધિકની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! તે જ્ઞાની છે, અજ્ઞાની નથી. કેટલાંક બે જ્ઞાનવાળા છે, આભિનિબોધિક જ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની. કેટલાંક ત્રણ જ્ઞાનવાળા છે - આભિનિબોધિક, શ્રુત, અવધિજ્ઞાની. તેના અલબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો જાણવા.

દાનલબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. તેના અલબ્ધિક તે નિયમા એક-કેવલજ્ઞાની હોય. એ પ્રમાણે યાવત્ વીર્યલબ્ધિ, અલબ્ધિ કહેવા. - - બાલવીર્ય લબ્ધિકને ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. તેના અલબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો. - - પંડિતવીર્ય લબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો. તેના અલબ્ધિકને મનઃપર્યવજ્ઞાન સિવાયના ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. - - બાલપંડિતવીર્ય લબ્ધિકને ત્રણ જ્ઞાન ભજનારો. તેના અલબ્ધિકને પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો.

ભગવન્ ! ઈન્દ્રિયલબ્ધિક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? ગૌતમ ! ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. તેના અલબ્ધિકની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! જ્ઞાની છે, અજ્ઞાની નથી. નિયમા એક-કેવલજ્ઞાની. શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિકને ઈન્દ્રિય લબ્ધિક વત્ જાણવા. તેના અલબ્ધિકની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની બંને. જે જ્ઞાની છે, તેમાં કેટલાંક દ્વિજ્ઞાની, કેટલાંક એક નાણી છે. જે દ્વિજ્ઞાની છે તે આભિનિબોધિક, શ્રુતજ્ઞાની છે. જે એક જ્ઞાની છે, તે કેવલજ્ઞાની છે. જે અજ્ઞાની છે, તે નિયમા દ્વિઅજ્ઞાની છે - મતિ અજ્ઞાની અને શ્રુત અજ્ઞાની.

ચક્ષુરિન્દ્રિય, દ્રાણેન્દ્રિયમાં લબ્ધિક, અલબ્ધિક, શ્રોત્રેન્દ્રિયવાળા માફક જાણવા. જિહ્વેન્દ્રિયલબ્ધિકને ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો - તેના અલબ્ધિકની પૃષ્ઠા. ગૌતમ ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની બંને છે. જે જ્ઞાની છે તે નિયમા એક-કેવલજ્ઞાની છે. જે અજ્ઞાની છે, તે નિયમા મતિ, શ્રુત અજ્ઞાની છે. સ્પર્શનેન્દ્રિય લબ્ધિક, અલબ્ધિકને ઈન્દ્રિયલબ્ધિકવત્ જાણવા.

● વિવેચન-૩૯૩ :-

લબ્ધિ - આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોના તેના પ્રતિબંધક કર્માના ક્ષય આદિથી

થતો લાભ. તે દશ ભેદે છે. તેમાં જ્ઞાન - વિશેષ બોધની પાંચ પ્રકારે તથાવિદ્ય જ્ઞાનાવરણ ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્તિ, તે જ્ઞાનલબ્ધિ. એવું બીજે પણ જાણવું. વિશેષ આ દર્શન - રુચિરૂપ આત્માના પરિણામ. ચારિત્ર - ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષય કે ક્ષયોપશમજન્ય જીવ પરિણામ, તથા ચરિત્ર.

ચારિત્રાચરિત્ર - સંયમાસંયમ. પ્રત્યાખ્યાન ક્ષયા ક્ષયોપશમજન્ય જીવ પરિણામ. દાનાદિ લબ્ધિ, પાંચ પ્રકારે અંતરાય કર્મના ક્ષયોપશમ કે ક્ષયથી સંભવે છે. અહીં એક વખત અશનાદિનું ભોજન, તે ભોગ અને વારંવાર વાપરવું તે ઉપભોગ, તે વસ્ત્ર-ભવનાદિ છે. દાનાદિ પ્રસિદ્ધ છે.

ઇન્દ્રિય - સ્પર્શન આદિ, મતિજ્ઞાનાવરણ ક્ષયોપશમથી પ્રગટ એકેન્દ્રિયાદિ જાતિનામ કર્મોદય નિયમિત કર્મે પર્યાપ્તક નામ કર્માદિના સામર્થ્ય સિદ્ધ દ્રવ્ય-ભાવરૂપ લબ્ધિ પોતાની, તે ઈન્દ્રિય લબ્ધિ. જ્ઞાનલબ્ધિથી વિપરીત અજ્ઞાનલબ્ધિના નિરૂપણ માટે કહે છે.

સમ્યગ્દર્શન - મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્માણુ વેદનનો ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમ જન્ય આત્મ પરિણામ. - મિથ્યાદર્શન - અશુદ્ધ મિથ્યાત્વ દલિકના ઉદયથી ઉદ્ભવેલ જીવ પરિણામ. સમ્યગ્મિથ્યાદર્શન - અર્હ વિશુદ્ધ મિથ્યાત્વ દલિકના ઉદયથી જન્ય આત્મા પરિણામ જ.

સામાયિક - સાવધયોગ વિરતિરૂપ, તે જ ચારિત્ર તે સામાયિક ચારિત્ર, તેની લબ્ધિ. આ ચારિત્ર બે ભેદે - ઈત્વરકથિક, ચાવત્કથિક. ઈત્વર, તે અત્વકાલીન છે, જે ભરત, ઐરાવતમાં પહેલા-છેલ્લા તીર્થકરના તીર્થમાં અનારોપિત વ્રતવાળા શૈક્ષને હોય છે. ચાવત્કથિક તે જાવજીવ, તે મધ્યના-૨૨ અને વિદેહના તીર્થકરના તીર્થના સાધુને હોય છે. કેમકે તેઓને ઉપસ્થાપનાનો અભાવ છે, - X - X - X -

છેદોપસ્થાપનીય - છેદ એટલે પૂર્વના સંયમનો વ્યવસ્થેદ, કરીને સાધુને મહાવ્રતારોપણ કરવું તે. તે સાતિચાર અને નિરતિચાર. તે અનતિચાર ઈત્વર સામાયિકના શૈક્ષને આરોપાય છે અથવા બીજા તીર્થમાં સંક્રમે ત્યારે. જેમ પાર્શ્વનાથના તીર્થમાંથી વર્ધમાનસ્વામીના તીર્થમાં સંક્રમતા પંચયામ ધર્મ પ્રાપ્તિ માટે આરોપાય. મૂલગુણઘાતી સાતિચારને જે વ્રતનું આરોપણ તે રૂપ ચારિત્રની લબ્ધિ તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રલબ્ધિ.

પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રલબ્ધિ - તપ વિશેષ, તેના વડે જેમાં વિશુદ્ધિ તે પરિહાર વિશુદ્ધિ, બાકી પૂર્વવત્. આ બે ભેદે છે - નિર્વિશમાનક અને નિર્વિષ્ટકાયિક. તેમાં નિર્વિશમાનક એટલે આસેવકથી વ્યતિરિક્ત, નિર્વિષ્ટકાયિક એટલે વિવક્ષિત ચારિત્રકાયનું આસેવન કરનાર ઇત્યાદિ - X - અહીં નવનો ગણ હોય, તેમાં ચાર પરિહારિક હોય, ચાર તેઓની વૈયાવસ્ય કરનાર અનુપરિહારિક હોય, એક કલ્પસ્થિત વાચનાચાર્ય, ગુરુરૂપ હોય છે. તેઓમાં નિર્વિશમાનક નામે આ પરિહાર છે. - (ગાથાર્થ સંક્ષેપ-)

પારિહારિકને. જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ તપ, શીત, ઉષ્ણ, વર્ષા કાળે ધીર પુરુષોએ કહ્યો છે. તેમાં ગ્રીષ્મમાં જઘન્ય ઉપવાસ, મધ્યમ છટ્ટ, ઉત્કૃષ્ટે અદ્ધમ શિશિરમાં છટ્ટ, અદ્ધમ, દશમ. વર્ષામાં અદ્ધમ, દશમ, દ્વાદશ તપ કરવો. પારણે આચંબિલ, ભિક્ષામાં અભિગ્રહ કરવો. કલ્પસ્થિત રોજ આચંબિલ કરે બે અભિગ્રહમાં

એક ભોજનનો અને એક પાનકનો જાણવો. એ રીતે છ માસ પરિહારિકો તપને આચરે પછી અનુચરકો પરિહારિક પદે છ માસ રહે. એ રીતે કલ્પસ્થિતને પણ છ માસ તપ કરવો. - X - એ રીતે ૧૮-માસનો કલ્પ કહ્યો. આ સંક્ષેપથી કહ્યો, વિશેષથી સૂત્ર દ્વારા જાણવો. કલ્પસમાપ્તિ પછી, તે જિનકલ્પ કે ગચ્છને સ્વીકારે પ્રતિપદમાનકો ફરી જિનની પાસે સ્વીકારે. તે સ્વીકાર તીર્થકર પાસે કે આસેવક પાસે કરે. બીજા પાસે નહીં તેમનું જે આ આચરણ તે પરિહાર વિશુદ્ધિ કહેવાય.

બીજા કહે છે પરિહારથી માસિક ચતુર્લઘુ આદિ તપ ચરે છે, તેને પરિહારિક ચારિત્ર લબ્ધિ હોય છે. આ પરિહાર તપ જેમ થાય તે કહે છે - નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ ચાવત્ જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટથી ન્યૂન દશ પૂર્વ સૂત્ર અને અર્થથી હોય. દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહ અને રત્નાવલી આદિ તપ તેને પરિહાર તપરૂપે અપાય છે. તેને આપે ત્યારે નિરુપસગર્થિ કાયોત્સર્ગ કરે છે. શુભ નક્ષત્ર આદિમાં તે સ્વીકારાય છે. ગુરુ તેને કહે છે, હું તમારો વાચનાચાર્ય છું, આ ગીતાર્થ સાધુ તમને સહાયક છે. બાકીના સાધુ પણ કહેવા.

જેમ - આ તપને સ્વીકાર કંઈ બોલતો કે લપ લપ કરતો નહીં. આત્માર્થને ચિંતવતા તારે કોઈ વ્યાઘાત ન કરવો. હું કંઈ રીતે આલાપાદિ રહિત તપ કરીશ તેમ કરનારનો ભય દૂર કરવો કલ્પસ્થિત તેને આમ કરે છે. કૃતિકર્મ સ્વીકારે, પ્રત્યાખ્યાનને પૂછે, તો તેને આપે. જો તે ક્યારે ગ્લાન થઈ ઉત્થાનાદિ સ્વયં કરવાને સમર્થ ન હોય તો ત્યારે કહે - હું ઉભો થવાને ઈચ્છુ છું ત્યારે અનુપરિહારક મૌનપણે, તેને અભિગ્રેત હોય તે બધું કરે. તે ઉઠે, બેસે, ભિક્ષાર્થે જાય, કુપિતપ્રિય બંધુની જેમ કરે. - X - તેઓનું તપ ગ્રીષ્મ-શિશિર-વર્ષામાં જઘન્યાદિ ભેદથી ૧ થી ૧૨ ઉપવાસ સુધી છે.

સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રલબ્ધિ. - સંપરૈતિ - જેના વડે સંસારમાં ભમે તે સંપરાય - ક્ષયા. સૂક્ષ્મ - લોભાંશ અવશેષરૂપ, તે સૂક્ષ્મ સંપરાય. આ પણ બે ભેદે છે - વિશુદ્ધયમાનક, સંકલિશ્યમાનક. તેમાં વિશુદ્ધયમાનક ક્ષાપક, ઉપશમ બે શ્રેણીને આરોહતા થાય. સંકલિશ્યમાનક ઉપશમ શ્રેણીથી પડતાને હોય. - - - યથાખ્યાત ચારિત્રલબ્ધિ - જે પ્રકારે કહેલું છે - અકષાયપણે સ્વીકૃત છે, તેમજ જે, તે યથાખ્યાત. તે પણ બે ભેદે - ઉપશમક, ક્ષાપક શ્રેણિના ભેદથી. બાકી બધું પૂર્વવત્ જાણવું.

ચારિત્રાચારિત્ર - મૂલગુણ - ઉત્તરગુણાદિ ભેદોની વિવક્ષા ન કરીને દ્વિતીય ક્ષયાના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત પરિણામ માત્રની જ વિવક્ષાથી ચારિત્રાચારિત્ર લબ્ધિને “એકાકાર” કહી છે. એ રીતે દાનાદિ લબ્ધિનું પણ એકાકારત્વ, ભેદોની વિવક્ષા ન કરીને જાણવું.

બાળવીર્યલબ્ધિ બાલ - અસંયત, તેનું વીર્ય - અસંયમ યોગોમાં પ્રવૃત્તિ, તે કર્મબંધનરૂપ છે, તેની જે લબ્ધિ જે ચારિત્રમોહના ઉદયથી કે વીર્યાતરના ક્ષયોપશમથી છે, તે. એ રીતે બીજામાં પણ યથારોગ કહેવું. વિશેષ આ - પંડિત - સંયત, બાલપંડિત - સંયતાસંયત.

- X - X - આભિનિબોધિક જ્ઞાનલબ્ધિકોને ચાર જ્ઞાન ભજનાએ, કેવલીને આભિનિબોધિક જ્ઞાન નથી. મતિજ્ઞાનલબ્ધિકમાં જે જ્ઞાની છે, તે કેવળી-એક જ્ઞાની

છે, જે અજ્ઞાની છે, તે બે અથવા ત્રણ અજ્ઞાનવાળા છે. એ પ્રમાણે શ્રુતમાં પણ જાણવું. અવધિજ્ઞાનલબ્ધિક, ત્રણ જ્ઞાનવાળા છે કેમકે કેવળ અને મન:પર્યાય હોતું નથી. અથવા કેવળજ્ઞાન અભાવે ચાર જ્ઞાનવાળા છે. અવધિજ્ઞાનના અલબ્ધિકમાં જે જ્ઞાની છે, તે મતિ-શ્રુત, બે જ્ઞાનવાળા છે. ત્રણ જ્ઞાનવાળા તે મતિ, શ્રુત, મન:પર્યાયવાળા છે. એક જ્ઞાનવાળા તે કેવળજ્ઞાની છે. જે અજ્ઞાની છે, તે મતિ અને શ્રુત, બે અજ્ઞાનવાળા છે, અથવા ત્રણે અજ્ઞાનવાળા છે.

મન:પર્યવજ્ઞાન લબ્ધિકને અવધિ, કેવળ સિવાયના ત્રણ જ્ઞાનો છે અથવા કેવળ સિવાયના ચાર જ્ઞાનો છે. મન:પર્યવજ્ઞાનના અલબ્ધિકને, જે જ્ઞાની છે, તેને પહેલાં બે જ્ઞાનો છે કે પહેલાં ત્રણ જ્ઞાનો છે એક જ્ઞાન હોય તો માત્ર કેવળજ્ઞાન છે. જે અજ્ઞાની છે, તેને બે કે ત્રણ અજ્ઞાન છે. - - કેવળજ્ઞાન લબ્ધિકને એક જ જ્ઞાન-કેવળજ્ઞાન હોય છે. કેવળજ્ઞાન અલબ્ધિકને પહેલાં બે, અથવા પહેલા ત્રણ કે પહેલું, બીજું, ચોથું અથવા કેવળજ્ઞાન સિવાયના પહેલાં ચાર જ્ઞાનો હોય છે, જે અજ્ઞાની છે, તેને પહેલા બે કે વિકલ્પે ત્રણે અજ્ઞાનો હોય છે.

અજ્ઞાનલબ્ધિક - અજ્ઞાનીને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે. અજ્ઞાન અલબ્ધિક, તે જ્ઞાની, તેમને પાંચ જ્ઞાનો વિકલ્પે છે, પૂર્વવત્ કહેવા. અજ્ઞાનલબ્ધિકને ત્રણે અજ્ઞાન ભજનારો કહ્યા, મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન લબ્ધિકને પણ તેમજ જાણવું. અજ્ઞાનલબ્ધિકની માફક મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાનલબ્ધિકોને પણ પાંચ જ્ઞાનો ભજનારો કહેવા. બે અજ્ઞાન કહેવા.

દર્શનલબ્ધિક - શ્રદ્ધા માત્ર લબ્ધિ, તેમાં સમ્યક્ શ્રદ્ધાવંત તે જ્ઞાની, તે સિવાયના તે અજ્ઞાની. તેમાં જ્ઞાનીને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો અજ્ઞાનીને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો દર્શનમાં અલબ્ધિ નથી કેમકે સર્વ જીવોને રુચિ માત્રનું અસ્તિત્વ હોય છે. - - - X - સમ્યક્ દૃષ્ટિના અલબ્ધિકને મિથ્યાદૃષ્ટિ અને મિશ્રદૃષ્ટિવાળાને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે. કેમકે મિશ્ર દૃષ્ટિવાળાને પણ અજ્ઞાન જ છે. તાત્વિક સદ્બોધ હેતુત્વ અભાવે મિશ્ર. મિથ્યાદર્શનના અલબ્ધિક તે સમ્યક્દૃષ્ટિ, મિશ્રદૃષ્ટિને કમથી પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો જાણવા.

ચારિત્રલબ્ધિક જ્ઞાની જ હોય. તેમને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો, કેમકે કેવલિ પણ ચારિત્રી હોય છે. ચારિત્ર અલબ્ધિકમાં જે જ્ઞાની છે, તેમને મન:પર્યાય વર્જિત ચાર જ્ઞાનો ભજનારો છે કેમ ? અસંયતપણામાં પહેલા બે કે ત્રણ જ્ઞાન, સિદ્ધત્વમાં કેવલજ્ઞાન. કેમકે સિદ્ધોને પણ ચારિત્રલબ્ધિ શૂન્ય છે. કેમકે તેઓ નોચારિત્રિ-નો અચારિત્રિ છે. જે અજ્ઞાની છે, તેમને ત્રણ જ્ઞાન ભજનારો છે - સામાયિક ચારિત્ર લબ્ધિક જ્ઞાની જ છે. તેમને કેવળજ્ઞાન સિવાયના ચાર જ્ઞાન ભજનારો છે. સામાયિક ચારિત્રમાં અલબ્ધિકમાં જે જ્ઞાની છે, તેને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો છે. છેદોપસ્થાપનીય, કે સિદ્ધ ભાવથી. જે અજ્ઞાની છે, તેને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો છે.

એ પ્રમાણે છેદોપસ્થાપનીયાદિમાં પણ કહેવું. તેમાં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રલબ્ધિક જ્ઞાની જ છે, તેમને આઠ ચાર જ્ઞાન ભજનારો છે, તેના અલબ્ધિક અને યથાખ્યાત ચારિત્રલબ્ધિકોમાં જે જ્ઞાની છે, તેને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો અજ્ઞાનીને ત્રણ જ્ઞાન

ભજનારો. વિશેષ એ કે - સામાયિકાદિ ચારિત્ર યતુષ્ટ્ય લબ્ધિમાનને ચાર જ જ્ઞાન ભજનારો છે, યથાખ્યાત ચારિત્ર લબ્ધિમાનને છન્નસ્થેતર ભાવથી પાંચે પણ જ્ઞાન ભજનારો છે. તેથી આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

ચારિત્રાચારિત્રના અલબ્ધિક, શ્રાવકથી અન્ય છે. તેમાં જે જ્ઞાની છે, તેને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો છે, જે અજ્ઞાની છે, તેને ત્રણ અજ્ઞાનની ભજના.

દાનાંતરાયના ક્ષય, ક્ષયોપશમથી દાન દેવામાં જે લબ્ધિ તે દાન લબ્ધિ. તે જ્ઞાની, અજ્ઞાનીને હોય. તેમાં જે જ્ઞાની છે, તેને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો છે. કેમકે કેવલજ્ઞાની પણ દાનલબ્ધિયુક્ત હોય. જે અજ્ઞાની છે, તેમને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો છે. દાનના અલબ્ધિક તો સિદ્ધો હોય. તેમને દાનાંતરાયનો ક્ષય હોવા છતાં દાતવ્યતાનો અભાવ છે.

લાભ-ભોગ-ઉપભોગ-વીર્યલબ્ધિ. અહીં અલબ્ધિકો, સિદ્ધો જ છે, તે પૂર્વવત્ જાણવું. દાનાદિના અંતરાયના ક્ષય છતાં કેવલિને પ્રયોજનનો અભાવ હોવાથી દાનાદિ પ્રવૃત્તિ નથી. તેઓ કૃતકૃત્ય છે.

બાળવીર્યલબ્ધિ - અસંયત, તેમાં જ્ઞાનીને ત્રણ જ્ઞાન, અજ્ઞાનીને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો હોય છે. તેના અલબ્ધિક તે સંયત, સંયતાસંયત. તેઓ જ્ઞાની છે. તેમને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો છે.

પંડિતવીર્ય, તેના અલબ્ધિક-અસંયત, સંયતાસંયત અને સિદ્ધો હોય છે. તેમાં અસંયતોને પહેલા ત્રણ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો છે. સંયતાસંયતને ત્રણ જ્ઞાન ભજનારો. સિદ્ધોને માત્ર કેવળજ્ઞાન હોય. મન:પર્યવજ્ઞાન માત્ર પંડિતવીર્યલબ્ધિકને હોય - X - X - X - બાલપંડિતમાં અલબ્ધિક તે અશ્રાવકો જાણવા.

ઈન્દ્રિય લબ્ધિકમાં જે જ્ઞાની છે, તેમને ચાર જ્ઞાન ભજનારો, કેવળ નથી, કેમકે કેવલીને ઈન્દ્રિયોપયોગનો અભાવ છે. અજ્ઞાનીને ત્રણ જ્ઞાન ભજનારો છે. ઈન્દ્રિય અલબ્ધિક તે કેવળી જ છે, તેથી તેને એક જ જ્ઞાન હોય. શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિકને ઈન્દ્રિય લબ્ધિકવત્ કહેવા. તેમાં જે જ્ઞાની છે, તેમને અકેવલિત્વથી પહેલાં ચાર જ્ઞાન ભજનારો છે અજ્ઞાનીને ત્રણ જ્ઞાન ભજનારો છે. શ્રોત્રેન્દ્રિય-અલબ્ધિકમાં જે જ્ઞાની છે, તેમને પહેલાં બે જ્ઞાન છે. અપર્યાપ્તકાવસ્થામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ દર્શનથી વિકલેન્દ્રિયોને. અથવા એક જ્ઞાની-કેવલજ્ઞાની. કેમકે તેમને શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિના ઉપયોગનો અભાવ છે. - X -

ચક્ષુરિન્દ્રિયલબ્ધિક, દ્રાણેન્દ્રિયલબ્ધિક અને અલબ્ધિકને શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિકની માફક ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનાદિ ભજનારો કહેવા. ચક્ષુ અને દ્રાણેન્દ્રિય લબ્ધિકમાં જે પંચેન્દ્રિય છે તેમને કેવળ સિવાયના ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો છે. જે વિકલેન્દ્રિયો, ચક્ષુ-દ્રાણેન્દ્રિય લબ્ધિક છે, તેમને સાસ્વાદન ભાવે પહેલા બે જ્ઞાન, તેના અભાવે પહેલા બે અજ્ઞાન છે. ચક્ષુ-દ્રાણેન્દ્રિય અલબ્ધિકોને યથાયોગ ત્રણ-બે-એકેન્દ્રિય અને કેવલી, તેમાં બેઈન્દ્રિયને સાસ્વાદન ભાવે બે જ્ઞાન, અભાવે બે અજ્ઞાન. કેવલીને કેવળજ્ઞાન.

જિહ્વાલબ્ધિરહિત, કેવલી અને એકેન્દ્રિયો હોય. તેમાં જે જ્ઞાની છે, તે નિયમા

કેવલજ્ઞાની છે, જે અજ્ઞાની છે, તે નિયમા બે અજ્ઞાનવાળા છે. એકેન્દ્રિયોને સમ્યગ્દર્શન અને વિભંગનો અભાવ છે. - - સ્પર્શનેન્દ્રિય લબ્ધિકને કેવળ સિવાયના ચાર જ્ઞાનની ભજના. અજ્ઞાન ત્રણ તેમજ છે. સ્પર્શનેન્દ્રિય અલબ્ધિક તે કેવલી જ છે. ઈન્દ્રિય લબ્ધિ-અલબ્ધિવાળા પણ એમજ છે. - - ઉપયોગ દ્વારે -

● સૂત્ર-૩૯૪ :-

ભગવન્ ! સાકારોપયુક્ત જીવો જ્ઞાની, અજ્ઞાની ? પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો - - ભગવન્ ! આભિનિબોધિક જ્ઞાન સાકાર ઉપયુક્ત જીવો જ્ઞાની, અજ્ઞાની ? ચાર જ્ઞાન ભજનારો. એ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન સાકારોપયુક્ત જીવો પણ કહેવા. - - અવધિજ્ઞાનસાકાર ઉપયુક્ત જીવો અવધિજ્ઞાનલબ્ધિક માફક જાણવા. - - મન:પર્યવજ્ઞાન સાકારોપયુક્ત જીવો, મન:પર્યવજ્ઞાનલબ્ધિક માફક જાણવા. - - કેવલજ્ઞાન સાકારોપયુક્ત જીવો કેવલજ્ઞાન લબ્ધિકવત્ જાણવા. - - મતિઅજ્ઞાન સાકારોપયુક્ત જીવોને ત્રણરો અજ્ઞાન ભજનારો છે. એ જ પ્રમાણે શ્રુતઅજ્ઞાન સાકારોપયુક્ત, વિભંગજ્ઞાન સાકાર૦ જાણવા.

ભગવન્ ! અનાકારોપયુક્ત જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. એ રીતે ચક્ષુદર્શન-અચક્ષુદર્શન અનાકારોપયુક્ત પણ જાણવા. વિશેષ આ - ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. અવધિદર્શન અનાકારોપયુક્તની પૃષ્ઠા - ગૌતમ ! જ્ઞાની, અજ્ઞાની બંને. જે જ્ઞાની છે તેમાં કોઈ ત્રિજ્ઞાની, કોઈ ચતુર્જ્ઞાની છે જે ત્રિજ્ઞાની છે તે પહેલા ત્રણ જ્ઞાનવાળા છે અને ચતુર્જ્ઞાની છે તે પહેલા ચાર જ્ઞાનવાળા છે. અજ્ઞાની છે તે નિયમા ત્રણે અજ્ઞાનવાળા છે. કેવલદર્શન અનાકારોપયુક્ત કેવળજ્ઞાન લબ્ધિકવત્ જાણવા.

ભગવન્ ! સયોગી જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાન ? સકાયિકવત્ જાણવા. એ પ્રમાણે મન-વચન-કાયયોગી પણ જાણવા. અયોગી, સિદ્ધવત્ જાણવી. - - ભગવન્ લેશ્યાવાળા ? સકાયિકવત્ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા માફક જાણવા. અલેશી, સિદ્ધવત્.

સકષાયી જીવો સર્ષન્દ્રિયવત્ જાણવા, ચાવત્ લોભ કષાયી. અકષાયી જીવો ? પાંચ જ્ઞાન ભજનારો - - સવેદી જીવો ? ઈન્દ્રિય વત્. એ રીતે સ્ત્રી-પુરુષ-નપુંસક વેદી પણ જાણવા. - - અવેદક જીવો ? અકષાયીવત્ - - આહારક જીવો ? સકષાયીવત્ વિશેષ એ કે તેમાં કેવલજ્ઞાની પણ હોય. - - ભગવન્ અણાહારક જીવો જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? મન:પર્યવ સિવાયના ચાર જ્ઞાનો અને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો.

● વિવેચન-૩૯૪ :-

આકાર - વિશેષ તે સહિત જે બોધ, તે સાકાર અર્થાત્ વિશેષ ગ્રાહક બોધ. તેમાં ઉપયોગવાળા તે સાકારોપયુક્ત. તેમાં જ્ઞાની, પાંચ જ્ઞાન ભજનાવાળા છે - કદાચ બે કે ત્રણ કે ચાર કે એક. અહીં જે કદાચ એક કે બે આદિ કહ્યું, તે લબ્ધિને આશ્રીને છે. ઉપયોગાપેક્ષાએ તો એક વખતે એક જ જ્ઞાન કે અજ્ઞાન હોય. અજ્ઞાનીને ત્રણે જ્ઞાન ભજનારો હોય. - - હવે સાકારોપયોગ ભેદને કહે છે -

તેમાં અવધિજ્ઞાન સાકારોપયુક્ત, તે અવધિજ્ઞાનલબ્ધિક માફક છે, જે પૂર્વે

કહ્યા છે. તેમાં ત્રણ જ્ઞાનવાળા પહેલાં ત્રણ જ્ઞાનયુક્ત અને ચતુર્જ્ઞાની, પહેલા ચાર જ્ઞાનયુક્ત કહેવા. - - મન:પર્યવજ્ઞાન સાકારોપયુક્ત, મન:પર્યવજ્ઞાનલબ્ધિકવત્ કહ્યા. તેમાં ત્રિજ્ઞાની, મતિ, શ્રુત, મન:પર્યવજ્ઞાનલબ્ધિકવત્ કહ્યા. તેમાં ત્રિજ્ઞાની, મતિ, શ્રુત, મન:પર્યવજ્ઞાનયુક્ત હોય, ચતુર્જ્ઞાની આઠ ચાર જ્ઞાનયુક્ત.

જેમાં આકાર વિદ્યમાન નથી, તે અનાકાર - દર્શન, તેનાથી યુક્ત જ છે તે. તેમાં જ્ઞાની છે, તે લબ્ધિ અપેક્ષાએ પાંચ જ્ઞા ભજનારો, અજ્ઞાનીને ત્રણ જ્ઞાન ભજનારો. જેમ અનાકારોપયુક્ત જ્ઞાની, અજ્ઞાની કહ્યા, તે પ્રમાણે ચક્ષુદર્શનાદિ ઉપયુક્ત પણ કહેવા. વિશેષ એ કે ચક્ષુદર્શનેતર ઉપયુક્ત કેવલી ન હોય, તેમને ચાર જ્ઞાન ભજનારો.

યોગદ્વારમાં-સયોગીને સકાયિકવત્ કહ્યા. તેથી સયોગી પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો કહેવા. એ રીતે મનોયોગી આદિ પણ કહેવા. કેવલીને પણ મનોયોગ આદિ હોય છે. તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ મનોયોગાદિ વાળાને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. અયોગી-એક કેવળજ્ઞાની છે.

લેશ્યાદ્વારે - સલેશ્યી, સકાયિકવત્, ભજનારો પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન કેહવા. કેવલીને પણ શુકલ લેશ્યા સંભવે છે, તેથી. કૃષ્ણ લેશ્યાદિને સર્ષન્દ્રિયવત્ કહ્યા. તેમને ચાર જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. શુકલલેશ્યી, સલેશ્યીવત્ અર્થાત્ પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો છે, - - અલેશ્યી સિદ્ધવત્ જાણવા. - તેઓ એક જ્ઞાની છે.

કષાયદ્વાર - સકષાયી, સર્ષન્દ્રિયવત્. પહેલા ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો અકષાયીને પાંચ જ્ઞાન ભજનારો. કેમ ? છન્નસ્થ વીતરાગ અને કેવલી અકષાયી, તેમાં છન્નસ્થવીતરાગને પહેલાં ચાર જ્ઞાન ભજનારો છે અને કેવલિને પાંચમું છે - - હવે વેદદ્વાર -

સવેદીને સર્ષન્દ્રિયવત્ કહ્યા. કેવલ સિવાયના ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. અવેદી અકષાયીવત્, ભજનારો પાંચ જ્ઞાન કહેવા. કેમકે અનિવૃત્તિ બાદરાદિવાળા અવેદક હોય છે. તેમને ચાર જ્ઞાન ભજનારો.

આહારકદ્વાર - ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન ભજનારો. વિશેષ આ - કેવલી પણ આહારક હોય. - X - કેવલિ સમુદ્ઘાત, શૈલેશી અવસ્થામાં અનાહારક હોય છે. - X - - હવે જ્ઞાનગોચરદ્વાર કહે છે -

● સૂત્ર-૩૯૫,૩૯૬ :-

[૩૯૫] ભગવન્ ! આભિનિબોધિક જ્ઞાનનો વિષય કેટલો છે ? ગૌતમ ! સંક્ષેપથી ચાર પ્રકારે છે - દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી. દ્રવ્યથી આભિનિબોધિક જ્ઞાની આદેશથી સર્વ દ્રવ્યોને જાણે, જુઓ. ક્ષેત્રથી તે સર્વક્ષેત્રને જાણે, જુઓ. એ પ્રમાણે કાળથી અને ભાવથી પણ જાણવું.

ભગવન્ ! શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય કેટલો છે ? ગૌતમ ! સંક્ષેપથી ચાર પ્રકારે છે - દ્રવ્યથી ઉપયુક્ત શ્રુતજ્ઞાની સર્વે દ્રવ્યો જાણે, જુઓ. એ પ્રમાણે ક્ષેત્ર અને કાળથી પણ જાણવું. ભાવથી ઉપયુક્ત સર્વ ભાવ જાણે, જુઓ.

ભગવન્ ! અવધિજ્ઞાનીનો વિષય કેટલો છે ? ગૌતમ ! સંદોષથી ચાર પ્રકારે - દ્રવ્યથી અવધિજ્ઞાની રૂપી દ્રવ્યોને જાણે, જુએ એ પ્રમાણે નંદી સૂત્રમાં કહ્યા મુજબ 'ભાવથી' સુધી જાણવું. - - દ્રવ્યથી ઋજુમતિ અનંત અનંત પ્રદેશિક આદિ 'નંદી' મુજબ ભાવ સુધી જાણવું.

ભગવન્ ! કેવળજ્ઞાનનો વિષય કેટલો છે ? ગૌતમ ! તે સંદોષથી ચાર ભેદે છે - x - દ્રવ્યથી કેવળજ્ઞાની સર્વે દ્રવ્યોને જાણે, જુએ. એ પ્રમાણે કાળ, ક્ષેત્ર, ભાવથી જાણવું. - - - ભગવન્ ! મતિજ્ઞાનીનો વિષય કેટલો છે ? ગૌતમ ! સંદોષથી ચાર ભેદે - દ્રવ્યથી તે મતિજ્ઞાન પરિગત દ્રવ્યોને જાણે છે, એ પ્રમાણે યાવત્ ભાવથી જાણવું.

ભગવન્ ! શ્રુત અજ્ઞાનનો વિષય કેટલો છે ? ગૌતમ ! તે સંદોષથી ચાર ભેદે છે. દ્રવ્યથી શ્રુતઅજ્ઞાની શ્રુત અજ્ઞાન પરિગત દ્રવ્યોને કહે, બતાવે, પ્રરૂપે. એ પ્રમાણે ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી કહેવું.

ભગવન્ ! વિભંગજ્ઞાનનો વિષય કેટલો કહ્યો છે ? ગૌતમ ! તે સંદોષથી ચાર પ્રકારે છે - દ્રવ્યથી વિભંગજ્ઞાની વિભંગજ્ઞાન પરિગત દ્રવ્યોને જાણે, જુએ છે. એ પ્રમાણે કાળથી, ક્ષેત્રથી, ભાવથી જાણવું.

[૩૯૬] ભગવન્ ! જ્ઞાની, 'જ્ઞાની'રૂપે કેટલો કાળ રહે છે ? ગૌતમ ! જ્ઞાની, બે ભેદે કહ્યા. સાદિ અપર્યવસિત, સાદિ સપર્યવસિત. તેમાં જે સાદિ સપર્યવસિત છે, તે જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક ૬૬-સાગરોપમ સુધી જ્ઞાની રહે. - - ભગવન્ ! આભિનિબોધિક જ્ઞાની, આભિનિબોધિક જ્ઞાનીરૂપે કેટલો કાળ રહે ? (ગૌતમ !) જ્ઞાની, આભિનિબોધિક જ્ઞાની યાવત્ કેવળજ્ઞાની, અજ્ઞાની, મતિજ્ઞાની યાવત્ વિભંગજ્ઞાની, આ દશનો કાળ 'કાયસ્થિતિ' પદમાં કહ્યા મુજબ જાણવો તે બધાંનું અંતર 'જીવામિગમ'માં કહ્યા મુજબ જાણવું. બધાંનું અલ્પબહુત્વ "બહુવક્તવ્યતા" પદ મુજબ જાણવું.

ભગવન્ ! આભિનિબોધિક જ્ઞાનપર્યાયો કેટલા કહ્યા છે ? ગૌતમ ! અનંત છે, એ જ પ્રમાણે શ્રુત યાવત્ કેવળજ્ઞાન પર્યાયો છે. એ પ્રમાણે મતિજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાનના પર્યાયો જાણવા.

ભગવન્ ! આ આભિનિબોધિકજ્ઞાન પર્યાયો યાવત્ કેવળ જ્ઞાનપર્યાયોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડાં મન:પર્યાયજ્ઞાન પર્યાયો છે, તેથી અવધિના અનંતગુણ, તેથી શ્રુતના અનંતગુણ, તેથી આભિનિબોધિકના અનંતગુણ, તેનાથી કેવળજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગુણ છે.

ભગવન્ ! આ મતિજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાનના પર્યાયોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડા વિભંગ જ્ઞાનના પર્યાયો છે, શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો તેથી અનંતગુણ છે, મતિ અજ્ઞાનના પર્યાયો તેથી અનંતગુણ છે.

ભગવન્ ! આ આભિનિબોધિક વિભંગ જ્ઞાનના પર્યાયોમાં કોણ, કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડાં મન:પર્યવજ્ઞાનના પર્યાયો છે, તેથી

વિભંગજ્ઞાન પર્યાયો અનંતગુણ, તેથી અવધિજ્ઞાન પર્યાયો અનંતગુણ, તેથી શ્રુતઅજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગુણ, તેથી શ્રુતજ્ઞાનપર્યાયો વિશેષાધિક, તેથી મતિજ્ઞાનપર્યાયો અનંતગુણ, તેથી આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયો વિશેષાધિક. તેથી કેવળજ્ઞાનપર્યાયો અનંતગુણ છે. - ભગવન્ ! તે એમજ છે. (૨)

● વિવેચન-૩૯૫,૩૯૬ :-

કેટલો ગ્રાહ્ય અર્થ છે ? તે ભેદ પરિમાણથી કહે છે - આભિનિબોધિક જ્ઞાનનો વિષય અથવા આભિનિબોધિક જ્ઞાન સંદોષથી ભેદ દ્વારા ચાર પ્રકારે છે - દ્રવ્ય - ધર્માસ્તિકાયાદિ આશ્રીને, ક્ષેત્ર - દ્રવ્યના આધારરૂપ આકાશ માત્ર ક્ષેત્રને આશ્રીને, કાલ - દ્રવ્યપર્યાય અવસ્થિતિ આશ્રીને, ભાવ - ઔદયિકાદિ ભાવ કે દ્રવ્યપર્યાયોને આશ્રીને.

દ્રવ્યથી આભિનિબોધિક જ્ઞાનવિષય દ્રવ્ય, તેમાં આદેશ - પ્રકાર, સામાન્ય-વિશેષરૂપ, તેમાં સામાન્યથી માત્ર દ્રવ્યથી, પણ તેમાં રહેલ સર્વગત વિશેષાપેક્ષાથી નહીં, અથવા શ્રુતપરિકર્મતતાથી ધર્માસ્તિકાયાદિ અપાય, ધારણા અપેક્ષાએ જાણે છે. કેમકે જ્ઞાનનું અપાય, ધારણા રૂપત્વ છે અને અવગ્રહ, ઈલા અપેક્ષાથી જાણે તેને પર્યત્તિ કહ્યું છે.

ભાષ્યકારે કહ્યું છે - અપાય, ધારણા તે જ્ઞાન, અવગ્રહ, ઈલા તે દર્શન, તત્ત્વરૂચિ તે સમ્યક્ત્વ, જેનાથી રુચે તે જ્ઞાન તથા જે સામાન્ય ગ્રહણ તે દર્શન, જે વિશેષ ગ્રહણ તે જ્ઞાન, અવગ્રહ-ઈલા સામાન્ય અર્થગ્રહણરૂપ છે, અપાય-ધારણા વિશેષ ગ્રહણરૂપ છે. (શંકા) ૨૮ ભેદે આભિનિબોધિક કહેવાય છે, તેનું શું ? કેમકે આભિનિબોધિક જ્ઞાનની ૨૮ પ્રકૃતિ કહી છે - આ વ્યાખ્યાનમાં શ્રોત્રાદિ ભેદથી છ ભેદે અપાય-ધારણાનું ૧૨ ભેદે મતિજ્ઞાન પ્રાપ્ત છે. તથા શ્રોત્રાદિ ભેદથી જ છ ભેદ વડે અર્થાવગ્રહ-ઈલા તથા વ્યંજનાવગ્રહથી ચાર ભેદે એમ ૧૬ ભેદે ચક્ષુ આદિ દર્શન પ્રાપ્ત છે. તો તેમાં વિરોધ કેમ નથી ? સત્ય છે. પણ વિવક્ષાથી મતિજ્ઞાન અને ચક્ષુ આદિ દર્શનમાં ભેદ છે. પૂજ્યો મતિજ્ઞાનને ૨૮-ભેદે કહે છે.

ક્ષેત્રને આશ્રીને આભિનિબોધિક જ્ઞાન વિષય, તેમાં ઓઘથી શ્રુતપરિકર્મિતતાથી લોકાલોકરૂપ સર્વ ક્ષેત્ર જાણે. એમ કાળ અને ભાવથી છે ભાષ્યકાર કહે છે - સામાન્ય દેશથી ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે છે, સર્વભાવથી નહીં, લોકાલોક ક્ષેત્ર, સર્વ અથવા ત્રિવિધકાળ, ઔદયિકાદિ પાંચ ભાવ આટલું જાણે. અથવા આદેશ એટલે શ્રુત, શ્રુતોપલબ્ધોમાં તે મતિજ્ઞાન પ્રસરે છે. આ સૂત્ર 'નંદી'માં વાચનાંતરે ન પાસઝ એવો પાઠ છે, તેની ટીકામાં પણ કહે છે - દ્રવ્ય જાતિ સામાન્યદેશથી ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે, વિશેષથી પણ ધર્માસ્તિકાયા, તેનો દેશ આદિને જાણે પણ સર્વે ધર્માસ્તિકાયાદિને ન જુએ. ઈત્યાદિ - x - x -

ધર્માસ્તિકાયાદિ સર્વે દ્રવ્યોને જાણે, શ્રુતજ્ઞાનના તે સ્વરૂપ થકી વિશેષથી જાણે, શ્રુતાનુવર્તી માનસથી અચક્ષુર્દર્શનથી જુએ. સર્વે દ્રવ્યોને અભિલાપથી જ જાણે. (પરંતુ) અભિજ્ઞ દશપૂર્વધારાદિ શ્રુતકેવલી તેને જુએ. તેની નજીકનાને ભજના, તે મતિવિશેષથી જાણવું. વૃદ્ધોએ વળી જુએ છે એમ કહ્યું - કઈ રીતે જુએ ? સકલ

ગોચર દર્શનયોગ કેમ નથી ? કહે છે - 'પ્રજ્ઞાપના'માં શ્રુતજ્ઞાનપશ્યતામાં પ્રતિપાદિતપણાથી અનુતરવિમાનાદિના આલેખ કરણથી સર્વથા અદેષ્ટનું આલેખન ન થવાથી એ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિમાં પણ વિચારવું. વળી કોઈ ન પાસઝ કહે છે. (શંકા) ભાવથી ઉપયુક્ત શ્રુતજ્ઞાની સર્વ ભાવે જાણે ? વળી શ્રુત, ચારિત્રમાં સર્વે પર્યાયો નથી, તેની સાથે કેમ વિરોધ ન આવે ? (સમાધાન) આ સૂત્રમાં સર્વના ગ્રહણથી પાંચ ઔદયિકાદિ ભાવો કહ્યા છે. તેને સર્વને જાણે છે અથવા જે અભિલાષ્ય ભાવોનો અનંત ભાગ જ શ્રુતનિબદ્ધ છે, તો પણ પ્રસંગ-અનુપ્રસંગથી સર્વે અભિલાષ્ય શ્રુતવિષયો કહેવાય છે. તેથી તે અપેક્ષાએ સર્વે ભાવોને જાણે છે, તેમ કહ્યું. અનભિલાષ્ય ભાવાપેક્ષાએ ન જાણે.

અવધિજ્ઞાની રૂપિદ્રવ્ય-પુદ્ગલ દ્રવ્યો, તે જઘન્યથી અનંત છે. તેજસભાષા દ્રવ્યોના અપાંતરાલવર્તી હોવાથી, તેને જાણે. ઉત્કૃષ્ટથી સર્વે બાદર, સૂક્ષ્મ ભેદ ભિન્નને વિશેષાકારથી જ્ઞાનત્વપણાથી જાણે છે સામાન્યાકારથી અવધિજ્ઞાનીને અવધિદર્શન અવશ્ય હોય છે તેથી જુઓ છે. (શંકા) પહેલા દર્શન અને પછી જ્ઞાનનો ક્રમ હોવા છતાં અહીં ઉલટું કેમ કહ્યું ? અહીં અવધિજ્ઞાનાધિકારથી પ્રાધાન્ય જણાવવા માટે પહેલાં 'જાણે' એમ કહ્યું. અવધિદર્શનનું અવધિ અને વિભંગના સાધારણત્વથી અપ્રધાનપણાને લીધે પછી 'જુઓ છે' તેમ કહ્યું. અથવા બધી જ લબ્ધિ સાકારોપયુક્તને ઉપજે છે, અવધિલબ્ધિ પણ સાકારોપયોગ ઉપયુક્તને હોય, આ અર્થને જણાવવા સાકારોપયોગ એવા જ્ઞાનશબ્દને પહેલા મૂક્યો પછી પશ્યતિ કહ્યું.

જેમ 'નંદી'માં, ત્યાં આ સૂત્ર છે - ક્ષેત્રથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી અંગુલના અસંખ્યભાગે જાણે છે, જુઓ છે ઇત્યાદિ. વ્યાખ્યા આ રીતે - ક્ષેત્રથી અવધિજ્ઞાની, જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત લોકમાં શક્તિ અપેક્ષાએ લોક પ્રમાણ ખંડોને જાણે જુઓ. કાળથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી આવલિકાનો અસંખ્યાતભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી અતીત-અનાગતને જાણે-જુઓ. તેમાં રહેલ રૂપીદ્રવ્યોને આશ્રીને. ક્યાં સુધી કહેવું ? ભાવના અધિકાર સુધી. તે આ છે - ભાવથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી અનંતા ભાવોના આધાર દ્રવ્ય અનંતપણાથી જાણે, જુઓ, પણ પ્રત્યેક દ્રવ્ય નહીં. ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનંતા ભાવોને જાણે અને જુઓ. તે પણ ઉત્કૃષ્ટપદે સર્વે પર્યાયોનો અનંતભાગ, એ પ્રમાણે છે.

મનન તે મતિ. ઋજ્વી - સામાન્યગ્રાહિણી. તે ઋજુમતિ. 'આણે ઘટ વિશે વિચાર્યું' તેવા અધ્યવસાયને જાણે છે અથવા જે ઋજુ મતિવાળો છે તે. અનંત - અપરિમિત, અનંતપરણસિઝ - અનંત પરમાણુ રૂપ. જહા નંદિ - સૂત્ર આ પ્રમાણે - વિશિષ્ટ એક પરિણામ પરિણત સ્કંધને જાણે, જુઓ. તે પર્યાપ્તક સંજ્ઞી પ્રાણી વડે, જે અટ્ટીકીપ-ને સમુદ્રવર્તી હોય તેને મનપણે પરિણામિત ભાવોને, મન:પર્યાય જ્ઞાનાવરણ ક્ષયોપશમથી, પટુત્વથી સાક્ષાત્ રૂપે વિશેષ પરિચ્છેદથી જાણે, તેમ કહેવાય. - X - X - ભાષ્યકારે કહ્યું છે કે બાહ્ય અનુમાનથી જાણે. - X -

મૂર્ત દ્રવ્ય આલંબનથી આ જાણે, મતાંતરે અમૂર્ત છતાં પણ ધર્માસ્તિકાયાદિને માને છે. જો કે તેને સાક્ષાત્ કરવાને સમર્થ નથી. તથા ચક્ષુદર્શનાદિ ચારે દર્શનને

ભિન્ન આલંબનથી આ જાણે. તેથી દર્શનના સંભવથી જુઓ તેમ કહે, તેમાં કંઈ દોષ નથી. - વિસ્તારની જરૂર નથી.

તેને જ વિપુલમતિ અધિકપણાએ, વિતિમિરપણાએ, વિશુદ્ધપણાએ જાણે અને જુઓ. તે જ સ્કંધોને વિશેષથી ગ્રહણ કરનારી મતિ, તે વિપુલમતિ. આણે ઘટ વિશે વિચાર્યું, તે સોનાનો, પાટલિપુત્રકમાં હમણાં બનેલો ઇત્યાદિ જાણે. અથવા જેની મતિ વિપુલ છે તે વિપુલમતિ.

અધ્યધિકતર - ઋજુમતિ દેષ્ટ સ્કંધની અપેક્ષાએ દ્રવ્યાર્થતા અને વણાદિ વડે ઘણું વધારે. વિતિમિરતર - અતિશય રીતે અંધકારથી રહિતની જેવું, તેથી જ વિતિમિરતર - અતિશય રીતે અંધકારથી રહિતની જેવું તેથી જ વિશુદ્ધતરક - અતિ સ્પષ્ટપણે જાણે અને જુઓ. ૦ ક્ષેત્રથી - ઋજુમતિ નીચે-નીચે ચાવત્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના નીચલા ક્ષુલ્લક પ્રતર સુધીના મનોગત ભાવોને જાણે છે, જુઓ છે. તેમાં રુચક નામે, તિર્ણલોકના મધ્યથી નીચે ૮૦૦ યોજન સુધી આ રત્નપ્રભાના ઉપરનું ક્ષુલ્લક પ્રતર છે, તેનું ક્ષુલ્લકત્વ અધોલોકના પ્રતરની અપેક્ષાએ છે. તેનાથી પણ જે નીચે તે અધોલોકગ્રામ છે. તે ક્ષુલ્લક પ્રતરથી ઉપર જ્યોતિષ્ ચક્રના ઉપરિતલ સુધી અને તિર્ણ મનુષ્યક્ષેત્રના અંત સુધી એમ જાણવું. તેને વિભાગથી કહે છે - અટ્ટીકીપ-સમુદ્રમાં ૧૫ કર્મભૂમિમાં, ૫૬ અંતર્દીપમાં પર્યાપ્તા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોના મનોગત ભાવોને જાણે અને જુઓ.

જ્યારે તેને વિપુલમતિ અટ્ટી અંગુલથી વિશેષ અધિકપણે, વિપુલપણે, વિશુદ્ધપણે, વિતિમિરપણે જાણે અને જુઓ.

અહીં ક્ષેત્રાધિકાર પ્રાધાન્યથી મનોલબ્ધિ સમન્વિત જીવના આધારરૂપ ક્ષેત્ર ગ્રહણ કરાય છે. તેનાથી અતિ અધિક લંબાઈ, વિષ્કંભને આશ્રીને વિપુલતર, બાહ્યને આશ્રીને વિશુદ્ધતર, અંધકાર સમાન, તેના આવરક કર્મના વિશિષ્ટતર ક્ષયોપશમ સદ્ભાવથી જુઓ.

તથા કાલઓ - ઋજુમતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યાત ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમનો અસંખ્યભાગ અનીત અને અનાગતને જાણે અને જુઓ તેને જ વિપુલમતિ વિશુદ્ધતર, વિતિમિરતર જાણે અને જુઓ. - - 'નંદીસૂત્ર'નો પાઠ ક્યાં સુધી કહેવો ? 'ભાવસૂત્ર' સુધી. - ભાવથી ઋજુમતિ અનંતભાવે જાણે, જુઓ. સર્વભાવોને અનંત ભાગે જાણે, જુઓ. તેને જ વિપુલમતિ વિશુદ્ધતર, વિતિમિરતર જાણે અને જુઓ. એ પ્રમાણે ઉક્ત વ્યાયે કેવલજ્ઞાન વિષય કહેવો -

'નંદીસૂત્ર'માં આમ કહ્યું છે - ક્ષેત્રથી કેવળજ્ઞાની સર્વ ક્ષેત્ર જાણે, જુઓ. અહીંતં ધર્માસ્તિકાયાદિ બધાં દ્રવ્યના ગ્રહણથી આકાશદ્રવ્યના ગ્રહણ છતાં, જે ફરી લીધું, તે તેના ક્ષેત્રત્વના રૂપપણાથી છે. કાળથી કેવળજ્ઞાની સર્વ કાળને જાણે, જુઓ. ભાવથી સર્વ ભાવને જાણે, જુઓ.

મતિઅજ્ઞાનથી - મિથ્યાદર્શન યુક્તતાથી અવગ્રહાદિ અને ઔત્પાતિકી આદિ વડે વિષયીકૃત જે હોય તે તથા અપાયાદિ વડે જાણે અને અવગ્રહાદિ વડે જુઓ. ચાવત્ શબ્દથી-ક્ષેત્રથી મતિ અજ્ઞાની મતિ અજ્ઞાન પરિગત ક્ષેત્રને જાણે, જુઓ. કાળથી મતિ અજ્ઞાની, મતિ અજ્ઞાન પરિગત કાળને જાણે, જુઓ. - - શ્રુતઅજ્ઞાન-મિથ્યાદેષ્ટ પરિગૃહીત

સમ્યક્શ્રુત, લૌકિક શ્રુત કે કુપ્રાવચનિક શ્રુત વડે જે વિષયી કૃત કરાયેલ હોય તેને તથા આગવેઙ્ગ - કહે, અર્થ કરે, આગ્રાહે આદિ, પ્રજ્ઞાપયતિ - ભેદપૂર્વક કહે. પ્રરૂપયતિ - ઉપપત્તિ પૂર્વક કહે - પ્રરૂપે. વાચનાંતરે આટલું અધિક છે - ડંસેઙ્ગ - દેખાડે, ઉપમા માત્ર વડે, જેમકે ગાય તેવું ગવય આદિ. નિદંસેઙ્ગ - હેતુ, દષ્ટાંત, ઉપન્યાસ વડે નિદેશો. સ્વદંસેઙ્ગ - ઉપનય, નિગમન વડે મતાંતર દર્શનપૂર્વક દર્શાવે.

દ્વયથી વિભંગજ્ઞાન વડે જાણે, અવધિદર્શનથી જુઓ.

કાલદ્વાર - અહીં પહેલા કેવળી અને પછી મતિ આદિવાળા કહ્યા છે. તેમાં 'કેવલીને' સાદી અપર્યવસિત શબ્દથી કાળ જણાવ્યો છે. મતિ આદિવાળાને બે ભેદથી કહે છે - જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત. તે પહેલા બે જ્ઞાનને આશ્રીને કહ્યું, કેમકે તે બે જ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત માત્ર હોય. ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક દ્વે સાગરોપમ, જે કહ્યું, તે પહેલા ત્રણ જ્ઞાનને આશ્રીને કહ્યું છે. તેમની જ ઉત્કૃષ્ટથી તેટલી સ્થિતિ છે. તે આ રીતે - વિજયાદિમાં બે વખત જાય કે અચ્યુતે ત્રણ વખત જાય, તેમાં મનુષ્યભવ અતિરેકથી આ કાળ કહ્યો છે - X -

આભિનિબોધિકમાં આ રીતે જાણવું - ભગવન્ ! આભિનિબોધિક જ્ઞાની, આભિનિબોધિકજ્ઞાનીપણે કાળથી કેટલો કાળ હોય ? તેનો અર્થ આ છે - આભિનિબોધિહિ. આદિ સૂત્રક્રમથી જ્ઞાની, આભિનિબોધિક જ્ઞાની, શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મન:પર્યવજ્ઞાની, કેવળજ્ઞાની, અજ્ઞાની, મતિ અજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની, વિભંગજ્ઞાનીનો અવસ્થિતિ કાળ જેમ કાર્યસ્થિતિમાં અર્થાત્ "પ્રજ્ઞાપના"ના ૧૮માં પદમાં કહ્યો, તેમ કહેવો. તેમાં જ્ઞાનીનો પૂર્વે કહ્યો, તે જ અવસ્થિતિકાળ. - X -

આભિનિબોધિક આદિ બે જ્ઞાનનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક દ્વે સાગરોપમ, અવધિજ્ઞાનનો પણ એ જ કાળ છે. પણ જઘન્યકાળમાં ભેદ છે. અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી એક સમય. કઈ રીતે? જો વિભંગજ્ઞાની સમ્યક્ત્વ પામે, ત્યારે પહેલા સમયે વિભંગઅવધિજ્ઞાન હોય, ત્યારપછી તે પડે છે, ત્યારે એક સમય અવધિ કહેવાય.

મન:પર્યવજ્ઞાની વિશે પૃચ્છા-જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી દેશ ન્યૂન પૂર્વકોટિ. કઈ રીતે ? અપ્રમત્ત કાળમાં વર્તતા સંચતને મન:પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, ક્યારે ઉત્પત્તિ સમયે સમ અંતરે જ વિનાશ પામે તો એક સમય. તથા ચારિત્રકાળ ઉત્કૃષ્ટથી દેશોનપૂર્વકોટી છે, દીક્ષાના ગ્રહણથી તુરંત જ જો મન:પર્યવજ્ઞાન પામે અને આ જન્મ અનુવર્તે, ત્યારે મન:પર્યવજ્ઞાન દેશોન પૂર્વકોટી થાય.

કેવળજ્ઞાની વિશે પૃચ્છા. ગૌતમ ! સાદિ અપર્યવસિત.

અજ્ઞાની, મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની વિશે પૃચ્છા. ગૌતમ! અજ્ઞાની, મતિઅજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાની ત્રણ ભેદે છે - અભવ્યોને અનાદિ અપર્યવસિત, ભવ્યોને અનાદિ સપર્યવસિત, સમ્યગ્દર્શનથી પડેલાને સાદિ સપર્યવસિત. તેમાં જે સાદિ સપર્યવસિત છે, તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત - X - ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ, અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળથી, ક્ષેત્રથી દેશન્યૂન અપાર્હ્વ પુદ્ગલ પરાવર્ત. સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટને વનસ્પતિ આદિમાં અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી ગયા પછી પુન: સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિભંગજ્ઞાની વિશે પૃચ્છા - ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય ઉત્પત્તિ પછી એક જ સમયમાં પડે. ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન પૂર્વકોટી અધિક ૩૩-સાગરોપમ. કેમકે મનુષ્યમાં તેટલું આયુ ભોગવી સાતમી નરકે જાય.

અંતરદ્વાર-પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાનનું અંતર બધું જ જેમ જીવાભિગમમાં કહ્યું, તેમ કહેવું. તે આ પ્રમાણે - ભગવન્ ! આભિનિબોધિક જ્ઞાનનું અંતર, કાળથી કેટલું છે ? ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ યાવત્ દેશોન અપાર્હ્વ પુદ્ગલ પરાવર્ત શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મન:પર્યવજ્ઞાનીનું એ જ પ્રમાણ છે.

કેવળજ્ઞાનીની પૃચ્છા - ગૌતમ ! અંતર નથી. - - મતિ અજ્ઞાની, શ્રુતઅજ્ઞાનીની પૃચ્છા - ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક દ્વે-સાગરોપમ. - - વિભંગજ્ઞાનીની પૃચ્છા-ગૌતમ ! જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ.

અલ્પબહુત્વદ્વાર - જ્ઞાનીનું, અજ્ઞાનીનું, જ્ઞાની-અજ્ઞાની ત્રણેનું પરસ્પર અલ્પબહુત્વ 'પ્રજ્ઞાપના' સૂત્રથી કહેવું. તે આ છે - ભગવન્ ! આ આભિનિબોધિક જ્ઞાની આદિ જીવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, વધુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! બધાંથી થોડા જીવો મન:પર્યવજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની અસંખ્યગુણા, આભિનિબોધિક અને શ્રુતજ્ઞાની બંને તુલ્ય અને વિશેષાધિક, કેવળજ્ઞાની અનંતગુણા છે - (૧)

ભગવન્ ! આ મતિઅજ્ઞાની આદિમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી ઓછા વિભંગજ્ઞાની, મતિ અજ્ઞાની-શ્રુતઅજ્ઞાની બંને તુલ્ય અને અનંતગણા છે - (૨)

ભગવન્ ! આ આભિનિબોધિકાદિ પાંચ જ્ઞાની અને મતિ આદિ ત્રણ અજ્ઞાનીમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! મન:પર્યવજ્ઞાની સૌથી થોડા, અવધિજ્ઞાની અસંખ્યગણા, આભિનિબોધિક જ્ઞાની-શ્રુતજ્ઞાની બંને તુલ્ય અને વિશેષાધિક, વિભંગજ્ઞાની અસંખ્યાતગણા, કેવળજ્ઞાની અનંતગણા, મતિ અને શ્રુતઅજ્ઞાની બંને તુલ્ય અને અનંતગણા છે. ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત સંચતને જ મન:પર્યવજ્ઞાન થાય માટે સૌથી થોડાં છે. અવધિજ્ઞાન ચારે ગતિમાં હોય તેથી અસંખ્યાતગણા. પહેલા બે જ્ઞાનવાળા તુલ્ય અને વિશેષાધિક કહ્યા. કેમકે તે અવધિ અને મન:પર્યવજ્ઞાનીને તથા તેનાથી રહિત પંચેન્દ્રિયને અને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ સદ્ભાવે વિકલેન્દ્રિયને પણ થાય છે અને કેવળજ્ઞાનીને અનંતગુણા કહ્યા, કેમકે સિદ્ધો અનંતા છે.

અજ્ઞાની સૂત્રમાં વિભંગજ્ઞાની થોડા છે, કેમકે તે પંચેન્દ્રિયોને જ થાય છે, તેનાથી અનંતગણા મતિ-શ્રુતઅજ્ઞાની છે, કેમકે બંને અજ્ઞાન એકેન્દ્રિયોને પણ હોય, તેથી અનંતગુણા કહ્યા.

મિશ્રસૂત્રમાં મન:પર્યવજ્ઞાની થોડાં કહ્યા. અવધિજ્ઞાની તેનાથી અસંખ્યાતગણા કહ્યા. મતિ-શ્રુતવાળા તેનાથી વિશેષાધિક કહ્યા, તે પૂર્વવત્ સમજવું. મતિ-શ્રુતજ્ઞાનીથી વિભંગજ્ઞાની અસંખ્યગણા કહ્યા. કઈ રીતે ? સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ-નારકથી મિથ્યાદષ્ટિ દેવનારક અસંખ્યાતગણા કહ્યા છે, તેથી વિભંગજ્ઞાની અસંખ્યાતગણા કહ્યા. વિભંગજ્ઞાનીથી કેવળજ્ઞાની અનંતગણા છે. કેમકે એકેન્દ્રિય સિવાયના સર્વે જીવોથી સિદ્ધો અનંતગણા છે. મતિ-શ્રુત અજ્ઞાની પરસ્પર તુલ્ય છે. કેવળજ્ઞાનીથી અનંતગણા

છે, કેમકે વનસ્પતિમાં પણ તેમનો સંભવ છે. એકેન્દ્રિયો સિદ્ધોથી પણ અનંતગણા છે.

પર્યાયદ્વાર-આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યવો-વિશેષ ધર્મો તે આભિનિબોધિક પર્યવો. તે સ્વ-પર પર્યાય ભેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં જે અવગ્રહ આદિ મતિ વિશેષ, ક્ષયોપશમની વૈચિત્ર્યથી છે તે સ્વ પર્યાયા, તે અનંતગણા છે. કઈ રીતે ? એકાદ અવગ્રહથી અન્ય અવગ્રહાદિ અનંતભાગવૃદ્ધિથી વિશેષ છે, બીજા અસંખ્યેય ભાગ વૃદ્ધિથી, અપર સંખ્યેયભાગ વૃદ્ધિથી, અન્યતર સંખ્યેયગુણ વૃદ્ધિથી, તદ્અન્ય સંખ્યેયગુણ વૃદ્ધિથી, અપર અનંતગુણ વૃદ્ધિથી. એ પ્રમાણે સંખ્યાતના સંખ્યાત ભેદથી, અસંખ્યાતના અસંખ્યાત ભેદથી, અનંત ભેદત્વથી અનંતા વિશેષ છે અથવા તેના જ્ઞેયના અનંતપણાથી અને પ્રતિજ્ઞેયના તેનાથી ભેદાવપણાથી અથવા મતિજ્ઞાનને અવિભાગ પરિચ્છેદ બુદ્ધિથી છેદતા અનંતખંડ થવાથી, તેના પર્યવો અનંત છે. તથા જે બીજા પદાર્થના પર્યાયો તે તેના પર પર્યાય છે. તે પરનું અનંતગુણપણું હોવાથી, સ્વપર્યાયથી અનંતગણા છે. - X - X - X - X - X - X - X - X - ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ.

કેવઙ્ગા પં મંતે સુચનાણે ઇત્યાદિ-અનંતા શ્રુતજ્ઞાન પર્યાયો કહ્યા છે. તે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય છે. તેમાં શ્રુતજ્ઞાનના જે સ્વપર્યાય છે, તે પોતે અક્ષરશ્રુત આદિ ભેદવાળા, અનંતા છે. કેમકે ક્ષયોપશમના વૈચિત્ર્ય વિષય અનંતા છે, શ્રુતાનુસારી બોધનું અનંતત્વ છે, અવિભાગ પલિચ્છેદનું અનંતપણું છે. પરપર્યાયો પણ અનંતા છે, સર્વભાવોના પ્રસિદ્ધ છે. અથવા શ્રુત - ગ્રંથાનુસારી જ્ઞાન, તે શ્રુતજ્ઞાન, શ્રુતગ્રંથ અક્ષરાત્મક છે, અક્ષરો 'અ'કારાદિ છે, તેમાંનો એક-એક અક્ષર યથાર્થોગ ઉદાત, અનુદાત, સ્વરિત ભેદથી છે, સાનુનાસિક-નિરનુનાસિક ભેદથી છે, અલ્પ પ્રયત્ન-મહાપ્રયત્ન ભેદાદિથી છે, સંયુક્ત સંયોગ-અસંયુક્ત સંયોગ ભેદથી છે, દ્વયાદિ સંયોગ-ભેદથી અનંત છે અને ભેદાતા પણ અનંત ભેદ થાય છે. તે તેના સ્વપર્યાય છે. અન્ય પરપર્યાય છે, તે અનંતા જ છે.

એ પ્રમાણે તે અનંતપર્યાય છે. કહ્યું છે કે - તેનો એક-એક અક્ષર સ્વપર્યાય ભેદથી ભિન્ન છે, તે વળી સર્વદ્રવ્ય-પર્યાય રાશિ પ્રમાણ જાણવો. જે એકલો 'અ'કાર પર્યાય પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ-વર્ણસહિત તેના સ્વપર્યાયો છે, બાકીના તેના પરપર્યાયો છે. એ પ્રમાણે અક્ષરાત્મકત્વથી અક્ષર પર્યાય સહિતપણાથી શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો અનંત છે. એ પ્રમાણે 'ચાવતથી આમ જાણવું -

ભગવન્ ! અવધિજ્ઞાન પર્યાયો કેટલા છે ? ગૌતમ ! અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનંત છે. - ભગવન્ ! મન:પર્યવજ્ઞાનના પર્યાયો કેટલા છે ? ગૌતમ ! અનંત. - ભગવન્ ! કેવળજ્ઞાનના પર્યાયો કેટલા છે ? ગૌતમ ! અનંતા કેવળજ્ઞાન પર્યાયો છે.

- તેમાં અવધિજ્ઞાનના સ્વપર્યાયો, જે અવધિજ્ઞાનના ભેદો - ભવપ્રત્યય અને ક્ષયોપશમિક ભેદથી, નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવરૂપ તેના સ્વામીના ભેદથી, અસંખ્યાત ભેદ તેના વિષયભૂત ક્ષેત્ર-કાળ ભેદથી, અનંતભેદ તેના વિષય દ્રવ્યપર્યાય ભેદથી, અવિભાગ પલિચ્છેદથી તે અનંતા છે. - મન:પર્યાયજ્ઞાનના અને કેવળજ્ઞાનના જે સ્વપર્યાયો સ્વામી આદિ ભેદથી સ્વગત વિશેષ્ય તે અનંતા, અનંતદ્રવ્ય પર્યાય પરિચ્છેદ અપેક્ષાથી કે અવિભાગ પલિચ્છેદ અપેક્ષાએ છે - એ પ્રમાણે મતિ અજ્ઞાનાદિ ત્રણમાં

પણ અનંત પર્યાયત્વ કહેવું.

હવે પર્યાયોનું અલ્પબહુત્વ નિરૂપવા કહે છે - અહીં સ્વપર્યાય અપેક્ષાએ જ આ અલ્પબહુત્વ જાણવું, કેમકે સ્વપર પર્યાય અપેક્ષાએ બધાંનું તુલ્ય પર્યાયત્વ છે. તેમાં સૌથી થોડાં મન:પર્યાય જ્ઞાનના પર્યાયો છે, કેમકે તેમનો વિષય માત્ર મન છે. તેનાથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગુણા છે, કેમકે મન:પર્યાયની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનનો દ્રવ્યપર્યાયથી અનંતગુણ વિષય છે. તેનાથી શ્રુતજ્ઞાન પર્યાયો અનંતગુણા છે, કેમકે તેનો રૂપી-અરૂપી દ્રવ્ય વિષયત્વથી અનંતગુણ વિષયત્વ છે. તેનાથી આભિનિબોધિકજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતગુણ છે, કેમકે તેના અભિલાષ્ય - અનભિલાષ્ય દ્રવ્યાદિ વિષયત્વથી અનંતગુણ વિષય છે. તેનાથી કેવલજ્ઞાન પર્યાય અનંતગુણા છે, કેમકે તે સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાય વિષયત્વ છે.

એ પ્રમાણે અજ્ઞાન સૂત્રમાં અલ્પ બહુત્વ કારણ સૂત્રાનુસાર જાણવું. મિશ્ર સૂત્રમાં સૌથી થોડાં મન:પર્યાયજ્ઞાન પર્યાયો છે. અહીં ઉપપત્તિ પૂર્વવત્ જાણવી. તેનાથી વિભંગજ્ઞાન પર્યાયો અનંતગુણ છે. કેમકે મન:પર્યવજ્ઞાનની અપેક્ષાએ વિભંગજ્ઞાનનો વિષય મોટો છે. કહ્યું છે - વિભંગજ્ઞાન ઉર્ધ્વ-અધો ઉપરિમ ઐવેચકથી આરંભીને સાતમી પૃથ્વીના અંત સુધી, તિર્ણ અસંખ્યાત દ્વીપસમુદ્રરૂપ ક્ષેત્રમાં જે રૂપી દ્રવ્યો છે, તેને કેટલાંકને જાણે અને કેટલાંકના પર્યાયો જાણે. તે મન:પર્યાયજ્ઞાન વિષયની અપેક્ષાએ અનંતગુણ છે -

- તેનાથી અવધિજ્ઞાનપર્યાયો અનંતગુણ છે. કેમકે અવધિ સકલરૂપી દ્રવ્ય-પ્રતિદ્રવ્ય અસંખ્યાત પર્યાય વિષયત્વથી વિભંગની અપેક્ષાએ અનંતગુણ છે. તેનાથી શ્રુતઅજ્ઞાન પર્યાયો અનંતગુણ છે. શ્રુતઅજ્ઞાન સમસ્ત મૂર્ત-અમૂર્ત દ્રવ્ય, સર્વ પર્યાય વિષયથી અવધિજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનંતગુણવિષય છે. તેનાથી શ્રુત જ્ઞાન પર્યાયો વિશેષાધિક છે, કેટલાંક શ્રુતઅજ્ઞાન અવિષયીકૃત પર્યાયોને વિષયીકરણથી છે. તેનાથી મતિઅજ્ઞાન પર્યાયો અનંતગુણ છે, કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાન અભિલાષ્ય વસ્તુ વિષયક છે, મતિ અજ્ઞાન તેનાથી અનંતગુણ અનભિલાષ્ય વસ્તુ વિષયક પણ છે. તેનાથી મતિજ્ઞાન પર્યાયો વિશેષાધિક છે, કેટલાંક મતિ અજ્ઞાન અવિષયીકૃત ભાવોને વિષયીકરણથી. - X - તેનાથી કેવલજ્ઞાન પર્યાયો અનંત ગુણ છે. કેમકે સર્વકાળ ભાવિ સમસ્ત દ્રવ્ય-પર્યાયોના અનન્ય સાધારણને જાણે છે (માટે અનંતગુણ કહ્યા છે.)

⊗ શતક-૮, ઉદ્દેશો-૩-“વૃક્ષ” ⊗
— X — X — X — X —

o ઉદ્દેશો-૭-માં આભિનિબોધિક જ્ઞાન પર્યાયો કહ્યા, તેના વડે વૃક્ષાદિ અર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, તેથી વૃક્ષને કહે છે -

● સૂત્ર-૩૯૭ :-

વૃક્ષો કેટલા ભેદે કહ્યા છે ? ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારે છે - સંખ્યાત જીવવાળા, અસંખ્યાત જીવવાળા, અનંત જીવવાળા - તે સંખ્યાત જીવવાળા વૃક્ષ કયા છે ? અનેકવિધ છે - તાડ, તમાલ, તક્કલિ, તેતલિ આદિ ‘પલ્લવણા’માં કહ્યા મુજબ નારિયેલ સુધી જાણવા. જે આવા પ્રકારના છે તે બધાંજ, આ સંખ્યાત જીવા કહ્યા. તે અસંખ્યાત જીવા વૃક્ષ કયા છે ? બે પ્રકારે - એકાસ્થિક, બહુબીજક.

- - તે એકાસ્થિક વૃક્ષ કયા છે ? અનેકવિધ છે. જેમકે - નીંબ, આમ, જાંબુ આદિ, એ પ્રમાણે 'પન્નવણા' મુજબ બહુબીજ કે ફળો સુધી જાણવું. તે બહુબીજક કહ્યા. તે અસંખ્યાતજીવા કહ્યા.

તે અનંતજીવા વૃક્ષો કયા છે? અનેક પ્રકારે છે. જેમકે આલુ, મૂળા, આદુ એ પ્રમાણે જેમ સાતમા શતકમાં કહ્યું, તેમ સિંઈડી, મુસુંટી સુધી કહેવું. જે આવા પ્રકારના બીજા હોય તે પણ જાણવા. તે આ અનંતજીવાવાળા વૃક્ષો કહ્યા.

● વિવેચન-૩૯૭ :-

જેમાં સંખ્યાત જીવો હોય તે સંખ્યાતજીવિકા, એ રીતે બીજા બે પદ કહેવા. પ્રજાપના મુજબ આ સૂત્ર કહેવું - તાલ, તમાલ, તક્કલિ, તેતલિ, શાલ, શાલકલ્યાણ, સરલ, જાયઠ, કેતકી, કંદલિ, ચર્મવૃક્ષ, ભુર્જવૃક્ષ, હિંગુવૃક્ષ, લવંગવૃક્ષ, સોપારી, ખજૂરી, નારિયેલી. જે પણ બીજા આવા પ્રકારના વૃક્ષવિશેષ હોય તે સંખ્યાતજીવિકા છે.

જે ફળ મધ્યે એક જ બીજ હોય તે એકાસ્થિક, જે ફળ મધ્યે બહુબીજ હોય તે બહુબીજક. જેમ પ્રજાપનાના પહેલા પદમાં કહ્યું તેમ - આ સૂત્ર જાણવું - નીંબ, અંબ, જાંબુ, કોસંબ, સાલ, અંકોલ, પીલુ, સલુક, સલ્લકી, મોદકી, માલુક, બકુલ, પલાશ, કરંજ ઇત્યાદિ.

તે બહુબીજક વૃક્ષો કયા છે ? અનેકવિધ છે. જેમકે - અસ્થિક, તેંદુક, કવિટ્ટ, અંબાડક, માતુલુંગ, આમલક, ફણસ, દાડમ, અશ્વત્થ, ઉંદુંબર, વટ ઇત્યાદિ. - - અંતિમ આ સૂત્ર છે. પૂર્વોક્ત વૃક્ષોમાં મૂલ પણ અસંખ્યાત જીવિક છે. કંદ, સ્કંદ, ત્વચા, શાખા, પ્રવાલ, પત્ર પ્રત્યેકજીવી છે. ફૂલ અનેક જીવી, ફળ બહુબીજવાળા છે - X - X - હવે જીવાધિકારથી આ કહે છે -

● સૂત્ર-૩૯૮ :-

ભગવન્ ! કાયબા-કાયબાની શ્રેણી, ગોદા-ગોદાની શ્રેણી, ગાય-ગાયની શ્રેણી, મનુષ્ય-મનુષ્યની શ્રેણી, ભૈંસ-ભૈંસોની શ્રેણી, આ બધાંના બે કે ત્રણ કે સંખ્યાત ખંડ કરવામાં આવે તો તેની વચ્ચેનો ભાગ શું જીવપ્રદેશોમાં સ્પૃષ્ટ થાય છે ? હા, ગૌતમ ! થાય છે.

ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ, તે વચ્ચેના ભાગને હાથથી, પગથી, આંગળીથી, શલાકાથી, કાષ્ઠથી, લાકડાની ટુકડાથી થોડો કે વધુ સ્પર્શ કરે, થોડું કે વધુ ખેંચે અથવા કોઈ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી થોડું કે વધુ છેદે કે અગ્નિકાય વડે તેને સળગાવે તો શું તે જીવપ્રદેશોની થોડી કે વધુ બાધા ઉત્પન્ન કરી શકે અથવા તેના શરીરનો છેદ કરી શકે? ગૌતમ ! તે અર્થ યોગ્ય નથી. તેમાં શસ્ત્ર સંક્રમી શકે નહીં.

● વિવેચન-૩૯૮ :-

કુમ્મ - કાયબો, કુમ્માવલિ - કાયબાની શ્રેણી, ગોદા - ગોદો, સરીસર્પ વિશેષ, અંતર - જે અંતરાલ હોય તે, કર્લિચ - નાનો લાકડાનો ટુકડો, આમુસમાણ - થોડો સ્પર્શ કરવો, સંમુસમાણ - સમસ્તપણે સ્પર્શ કરવો, આલિહમાણ - એક વખત કે થોડું ખેંચવું. વિલિહમાણ - સતત કે અનેક વખત ખેંચવું, આચ્છિદમાણ - થોડું કે એક વખત છેદવું, વિચ્છિદમાણ - સતત કે વારંવાર છેદવું, સમોદહમાણ - સમુપદહન, આબાહં થોડી પીડા.

- - કૂર્માદિ અધિકારથી તેના ઉત્પત્તિ ક્ષેત્ર રત્નપ્રભા-વિશે -

● સૂત્ર-૩૯૯ :-

ભગવન્ ! પૃથ્વીઓ કેટલી કહી છે ? ગૌતમ ! આઠ કહી છે. તે આ - રત્નપ્રભા યાવત્ અધઃસપ્તમી, ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા. ભગવન્ ! તેમાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી શું ચરિમ કે અચરિમ ? સંપૂર્ણ ચરિમપદ કહેવું - યાવત્ - ભગવન્ ! વૈમાનિક સ્પર્શ ચરમથી ચરમ કે અચરમ ? ગૌતમ ! ચરમ પણ છે, અચરમ પણ છે. ભગવન્ ! તે એમ જ છે (૨).

● વિવેચન-૩૯૯ :-

અહીં આ ચરમ-અચરમ પરિભાષા શું છે ? અહીં કહે છે - ચરમ એટલે પ્રાન્તે પર્યન્તવર્તિ, ચરમત્વ આપેક્ષિક છે. કહ્યું છે કે - અન્ય દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આ ચરમ દ્રવ્ય છે. જેમ પૂર્વશરીરની અપેક્ષાએ ચરમશરીર તથા અચરમ એટલે અપ્રાન્ત, મધ્યવર્તિ. અચરમત્વ પણ આપેક્ષિક છે. કહ્યું છે કે - અન્ય દ્રવ્ય અપેક્ષાએ આ અચરમદ્રવ્ય છે. જેમ અંત્ય શરીરની અપેક્ષાએ મધ્યશરીર. અહીં પ્રજાપનાનું દશમું પદ કહેવું. અહીં બે પદ દર્શાવ્યા છે, બાકીના દર્શાવે છે -

ચરમ, અચરમાદિ ચરમાંતપ્રદેશ - અચરમાંત પ્રદેશ ? ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ચરમ નથી - અચરમ નથી. ચરમો નથી - અચરમો નથી, ચરમાંત પ્રદેશ નથી - અચરમાંત પ્રદેશ નથી. નિયમા અચરિમ, ચરમો, ચરમાંત પ્રદેશ અને અચરમાંત પ્રદેશ છે, ઇત્યાદિ. તેમાં ચરમ અચરમ શું છે ? એવો એક વચનાંત પ્રશ્ન છે. ચરમો-અચરમો એવો બહુવચનાંત પ્રશ્ન છે. ચરમાંત પ્રદેશ-અચરમાંત પ્રદેશ એટલે ચરમો જ અન્તવર્તિપણાથી અંતચરમાંતા પ્રદેશો. તથા અચરમજ અંત-વિભાગ તે અચરમાંત તેના પ્રદેશોને અચરમાંત પ્રદેશ.

ગૌતમ ! નો ચરમ નોઅચરમ - ચરમત્વ એ અપેક્ષા મુજબ છે. અપેક્ષા અભાવે ચરમ કઈ રીતે થાય ? અચરમત્વ પણ તેમજ છે, બીજાની અપેક્ષાના અભાવે અચરમત્વ કેવી રીતે થાય ? જો રત્નપ્રભા મધ્યે બીજી પૃથ્વી હોય, તો તેનું અચરમત્વ યોજાય, પણ તે નથી માટે તેનું અચરમત્વ ન હોય. અહીં વાક્યાર્થ આ પ્રમાણે છે - આ રત્નપ્રભા શું પશ્ચિમા કે મધ્યમા છે ? જો આ બંને પણ ન સંભવે તેથી કહ્યું છે કે નો ચરમ નોઅચરમ. જો તેના 'અચરમ' વ્યાપ્તિ જ ન હોય તો 'ચરમો' કઈ રીતે થાય ? એમ 'અચરમો' કેમ થાય ? વળી 'ચરમાંત-અચરમાંત પ્રદેશો નથી' એમ કહીને ચરમત્વ-અચરમત્વનો અને તેની પ્રદેશ કલ્પનાનો પણ અભાવ છે. તો પછી નિયમથી 'અચરમ અને ચરમો' કેમ કહ્યું ?

અવશ્યતયા આ કેવલ ભંગ વાચ્ય ન થાય. અવચવ-અવચવી રૂપત્વથી અસંખ્ય પ્રદેશ અવગાટવથી યથોક્ત નિર્વચનવિષય જ છે. તેથી રત્નપ્રભા આ પ્રકારે વ્યવસ્થિતા છે, તેમ વિનેય જનના અનુગ્રહાર્થે લખીએ છીએ. એ રીતે વ્યવસ્થિતમાં કોઈ એક વિશિષ્ટ પરિમાણ ચુક્તત્વથી અચરમ કહ્યું. જે વળી મધ્યમાં મહદ્ રત્નપ્રભા આકાંત ક્ષેત્રખંડ છે, તે પણ તથાવિધ પરિણામચુક્તત્વથી અચરમ છે, આ તદુભય સમુદાયરૂપ છે, અન્યથા તેનો અભાવ થાય. પ્રદેશ પરિકલ્પનામાં ચરમાંત પ્રદેશા અને

અચરમાંત પ્રદેશ કઈ રીતે ? જે બાહ્ય ખડંપ્રદેશો છે, તે ચરમાંત પ્રદેશો છે, જે મધ્યખંડ પ્રદેશો છે, તે અચરમાંત પ્રદેશો છે. આના દ્વારા એકાંત દુર્નય નિરાસ પ્રધાનતાથી નિર્વચન સૂત્રથી અવચવ-અવચવીરૂપ વસ્તુ કહી. - X -

એ પ્રમાણે શર્કરપ્રભાદિમાં જાણવું. ક્યાં સુધી ? વૈમાનિક સંભવ સ્પર્શ ન પામે, ફરી ત્યાં ઉત્પાત્ ન થવાનો હોવાથી મુક્તિગમનને લીધે તે વૈમાનિકો સ્પર્શ ચરમથી ચરમ છે, જે ફરી ઉત્પન્ન થવાના છે, તે અચરમ છે - (ત્યાં સુધી કહેવું.)

⊗ શતક-૮, ઉદ્દેશો-૪-‘ક્રિયા’ ⊗
— X — X — X — X —

o ઉદ્દેશા-૩-ને અંતે વૈમાનિકો કહ્યા. તેઓ ક્રિયાવાળા હોય છે, તેથી ઉદ્દેશા-૪-માં ક્રિયાને કહે છે -

● સૂત્ર-૪૦૦ :-

રાજગૃહમાં યાવત્ આ પ્રમાણે કહ્યું - ભગવન્ ! ક્રિયાઓ કેટલી કહી છે ? ગૌતમ ! પાંચ. તે આ - કાયિકી, અધિકરણિકી, એ રીતે આખું “ક્રિયા” પદ યાવત્ ‘માયાપ્રત્યયિક ક્રિયા વિશેષાધિક છે.’ સુધી કહેવું. ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે યાવત્ ગૌતમ વિચરે છે.

● વિવેચન-૪૦૦ :-

એ ક્રમથી પ્રજ્ઞાપનાનું રરમું ‘ક્રિયા’ પદ કહેવું, તે આ રીતે - કાયિકી, અધિકરણિકી, પ્રાદેશિકી, પારિતાપનિકી, પ્રાણાતિપાતક્રિયા ઇત્યાદિ. છેલ્લું સૂત્ર આ છે - ભગવન્ ! આ આરંભિકી, પારિગ્રહિકી, અપ્રત્યાખ્યાના, માયાપ્રત્યયિકી, મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયામાં કઈ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે? ગૌતમ! સૌથી ઓછી મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી ક્રિયા છે, મિથ્યાદૃષ્ટિને લીધે. અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા વિશેષાધિક છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ અને અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિને લીધે. પારિગ્રહિકી વિશેષાધિક છે, તેમાં દેશવિરત પણ આવે તેથી. આરંભિકી ક્રિયા તેથી વિશેષાધિક છે, પૂર્વોક્ત અને પ્રમત્તસંચત પણ આવે તેથી. માયાપ્રત્યયિકી વિશેષાધિક છે પૂર્વોક્ત અને અપ્રમત્ત સંચત પણ તેમાં સંભવે છે. તેને અંતે આમ કહેવું ગાથા છે - મિથ્યા, અપ્રત્યાખ્યાન, પરિગ્રહ, આરંભ, માયાક્રિયા ક્રમશઃ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, દેશવિરતિ, પ્રમત્ત, અપ્રમત્તને હોય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ તેમાં થોડા છે, બાકીના એક-એકની રાશિમાં વૃદ્ધિ છે.

⊗ શતક-૮, ઉદ્દેશો-૫-‘આજીવિક’ ⊗
— X — X — X — X —

o ક્રિયા અધિકારથી પાંચમાં ઉદ્દેશામાં પરિગ્રહાદિ ક્રિયા વિષય -

● સૂત્ર-૪૦૧ :-

રાજગૃહમાં યાવત્ આ પ્રમાણે કહ્યું - ભગવન્ ! આજીવિકોએ સ્થવિર ભગવંતોને આમ કહ્યું - ભગવન્ ! સામાયિક કરીને શ્રમણના ઉપાશ્રયમાં બેઠેલ શ્રાવકના ઉપકરણ કોઈ હરી જાય, તો હે ભગવન્ ! તે ઉપકરણને શોધે તો શું પોતાના ઉપકરણ શોધે કે બીજાના શોધે ? ગૌતમ ! તે પોતાના ઉપકરણ શોધે, બીજાના ઉપકરણ ન શોધે.

ભગવન્ ! તે શીલ, વ્રત, ગુણ, વિરમણ, પ્રત્યાખ્યાન, પૌષ્ઠોપવાસ ગ્રહણ કરેલ શ્રાવકના તે અપહત ભાંડ તેને અભાંડ થાય ? હા, ગૌતમ ! થાય. ભગવન્ ! તો આપ એમ કેમ કહો છો કે, તે તેના ભાંડ શોધે છે, બીજાના નહીં. ગૌતમ ! તે શ્રાવકના મનમાં એવું હોય છે કે - આ હિરણ્ય-સુવર્ણ-કાંસ-વસ્ત્ર-વિપુલ ધન કનક રત્ન મણિ મોતી શંખ પ્રવાલ શિલ રક્તરત્ન ઇત્યાદિ વિદ્યમાન સારભૂત દ્રવ્ય મારું નથી, પણ મમત્વભાવનું તેણે પ્રત્યાખ્યાન કર્યું નથી. તેથી હે ગૌતમ ! એમ કહ્યું કે પોતાના ભાંડ-ઉપકરણ શોધે છે, બીજાના નહીં.

ભગવન્ ! સામાયિક કરીને શ્રમણોપાશ્રયમાં બેસેલ શ્રાવકની પત્ની સાથે કોઈ વ્યભિચાર કરે તો ભગવન્ ! શ્રાવક પત્નીને તે ભોગવે છે કે બીજી સ્ત્રીને ? ગૌતમ ! તે શ્રાવકપત્નીને ભોગવે છે, બીજીને નહીં. - - ભગવન્ ! તે શીલ, વ્રત, ગુણ, વિરમણ, પૌષ્ઠોપવાસ કરવાથી શું શ્રાવકની પત્ની ‘અપત્ની’ થઈ જાય ? હા, થઈ જાય. તો ભગવન્ ! કયા હેતુથી કહ્યું કે - તે શ્રાવકપત્ની સાથે વ્યભિચારે છે, બીજી સ્ત્રી સાથે નહીં ? ગૌતમ ! તે શ્રાવકને એમ થાય છે કે - મારે માતા-પિતા-ભાઈ-બહેન-સ્ત્રી-પુત્ર, -પુત્રી-પુત્રવધૂ નથી, પણ તેનું પ્રેમબંધન તુટ્યું હોતું નથી, તેથી હે ગૌતમ ! એમ કહ્યું કે યાવત્ બીજી સ્ત્રી ભોગવતો નથી.

● વિવેચન-૪૦૧ :-

રાજગૃહમાં ગૌતમસ્વામીએ આમ કહ્યું - આજીવિક એટલે ગોશાળકના શિષ્યો. સ્થવિર - નિર્ગ્રન્થ સાધુ. તેમણે જે કહ્યું તે ગૌતમ સ્વયં જ પૂછે છે - સામાયિકકંડ - આઠ શિક્ષાવ્રતને સ્વીકારેલ, શ્રમણની વસતિમાં જ શ્રાવક, સામાયિકને પ્રાયઃ સ્વીકારે. તેથી કહ્યું કે શ્રમણની વસતિમાં બેસીને, ધંડ - વસ્ત્ર આદિ, ઘરની કે ઉપાશ્રયની વસ્તુ, લઈ જાય. જે તે શ્રાવક, તે અપહત ભાંડને સામાયિક પરિસમાપ્તિ પછી શોધે તો પોતાના ભાંડ શોધે કે બીજાના ? પ્રશ્ન આ છે - સામાયિક કરનારને તે ભાંડ પોતાના કહેવાય કે પરિગ્રહના પ્રત્યાખ્યાનથી પોતાના ન કહેવાય ? ઉત્તર છે - ‘સ્વભાંડ’. તેણે વિવક્ષિત યથાક્ષયોપશમ ગૃહીત એ અર્થ છે.

શીલ - શીલવ્રત, અણુવ્રત. ગુણ - ગુણવ્રત, વિરમણ - રાગાદિ વિરતિ, પ્રત્યાખ્યાન - નમસ્કાર સહિતાદિ. પૌષ્ઠોપવાસ - પર્વ દિવસે ઉપવસન. આ શીલવ્રતાદિના ગ્રહણ છતાં, સાવધયોગ વિરતિથી વિરમણ શબ્દના સ્વીકારથી તે જ પરિગ્રહના અપરિગ્રહ નિમિત્તથી ભાંડની અભાંડતા થવાના હેતુથી, તે અપહત ભાંડ, અભાંડ થાય, તેમ વ્યવહાર કરવો.

ખાજ - વળી, અટ્ટેણ - અર્થ વડે, હેતુથી. એવા મનોપરિણામ થાય છે. હિરણ્યાદિ પરિગ્રહના દ્વિવિધ-ત્રિવિધે પ્રત્યાખ્યાન હોવાથી. ઉક્ત-અનુક્ત અર્થના સંગ્રહ માટે કહે છે - ધન - ગણિમાદિ કે ગાય આદિ, રત્ન - કર્કેતનાદિ, મણિ - ચંદ્રકાંતાદિ, પ્રવાલ - વિદુમ અથવા શિલા - મુક્તાશિલાદિ, રક્તરત્ન - પદ્મરાગાદિ, જેને વિપુલ ધન આદિ છે તે તથા વિદ્યમાન પ્રધાન દ્રવ્ય છે તે. - - હવે જે ભાંડ, અભાંડ થાય તો સ્વકીય ભાંડ શોધે છે, તેમ કેમ કહ્યું ? પરિગ્રહાદિ વિષયના મમત્વભાવથી. કેમકે તેણે મન-વચન-કાયાથી કરવું-કરાવવુંના જ પર્યકખાણ કર્યા

છે. પણ અનુમતિના પર્યક્ષાણ કર્યા ન હોવાથી હિરણ્યાદિ વિષયમાં મમત્વ રહે છે અને મમત્વભાવ, અનુમતિરૂપ છે.

જાયા - પત્ની, ચરત્ - સેવે, ભોગવે, સુખ - પુત્રવધૂ, પેજ્જબંધન - પ્રીતિ એ જ બંધન, તે શ્રાવકને તુટેલ નથી કેમકે અનુમતિના અપ્રત્યાખ્યાનથી પ્રેમાનુબંધ અનુમતિરૂપ છે.

● સૂત્ર-૪૦૨ થી ૪૦૪ :-

[૪૦૨] ભગવન્ ! જે શ્રાવકે પૂર્વે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતનું પર્યક્ષાણ કરેલ નથી, હે ભગવન્ ! તે પછી તેનું પર્યક્ષાણ કરતાં શું કરે ? ગૌતમ ! તે અતીતનું પ્રતિક્રમણ, વર્તમાનનો સંવર, ભાવિનું પર્યક્ષાણ કરે.

ભગવન્ ! અતીતનું પ્રતિક્રમણ કરતાં શું તે (૧) ત્રિવિધ-ત્રિવિધે પ્રતિક્રમે ? (૨) ત્રિવિધ-દ્વિવિધે પ્રતિક્રમે ? ત્રિવિધ-એકવિધે પ્રતિક્રમે ? (૪) દ્વિવિધ ત્રિવિધે પ્રતિક્રમે ? (૫) દ્વિવિધ દ્વિવિધે પ્રતિક્રમે ? (૬) દ્વિવિધ એકવિધ પ્રતિક્રમે ? (૭) એકવિધ ત્રિવિધે પ્રતિક્રમે ? (૮) એકવિધ દ્વિવિધે પ્રતિક્રમે ? (૯) એકવિધ એકવિધે પ્રતિક્રમે ?

ગૌતમ ! ત્રિવિધ ત્રિવિધે પ્રતિક્રમે અથવા ત્રિવિધ-દ્વિવિધે પ્રતિક્રમે એ પ્રમાણે યાવત્ એકવિધ-એકવિધે પ્રતિક્રમે ? જો ત્રિવિધ-ત્રિવિધે પ્રતિક્રમે તો (૧) મન-વચન-કાયાથી ન કરે - ન કરાવે - ન અનુમોદે. (૨) ત્રિવિધ-દ્વિવિધે-મન, વચનથી કરે-કરાવે-અનુમોદે નહીં. અથવા મન, કાયાથી ન કરે - કરાવે - અનુમોદે અથવા વચન, કાયાથી ન કરે - કરાવે - અનુમોદે.

ત્રિવિધ-એકવિધે - મનથી કે વચનથી કે કાયાથી કરે - કરાવે - અનુમોદે નહીં. દ્વિવિધ-ત્રિવિધે - મન, વચન, કાયાથી ન કરે, ન કરાવે અથવા ન કરે, ન અનુમોદે અથવા ન કરાવે, ન અનુમોદે.

દ્વિવિધ દ્વિવિધે - ન કરે, ન કરાવેમાં ત્રણ ભેદે મન, વચન અથવા મન, કાયા અથવા વચન, કાયા. પછી ન કરે, ન અનુમોદેમાં ત્રણ ભેદ - મન, વચન અથવા મન, કાયા અથવા વચન, કાયા. પછી ન કરાવે, ન અનુમોદેમાં ત્રણ ભેદ - મન, વચન અથવા મન, કાયા અથવા વચન, કાયા.

દ્વિવિધ એકવિધે પ્રતિક્રમે તો (નવ ભેદ) ન કરે, ન કરાવે સાથે ત્રણ ભેદ મનથી કે વચનથી કે કાયાથી. પછી ન કરે, ન અનુમોદે સાથે ત્રણ ભેદ-મનથી કે વચનથી કે કાયાથી. પછી ન કરાવે, ન અનુમોદે સાથે ત્રણ ભેદ-મનથી કે વચનથી કે કાયાથી.

એકવિધ ત્રિવિધે પ્રતિક્રમતા (ત્રણ ભેદ) મન, વચન, કાયા થકી - (૧) ન કરે, (૨) ન કરાવે, (૩) ન અનુમોદે. (ત્રણેને ક્રમશઃ જોડવા).

એકવિધ દ્વિવિધે પ્રતિક્રમતા (નવ ભેદ) 'ન કરે' સાથે ત્રણ ભેદ - મનથી, વચનથી અથવા મનથી, કાયાથી અથવા વચનથી, કાયાથી. પછી 'ન કરાવે' સાથે ત્રણ ભેદ-મનથી, વચનથી, અથવા મનથી, કાયાથી અથવા વચનથી, કાયાથી. પછી 'ન અનુમોદે' સાથે ત્રણ ભેદ - મનથી, વચનથી અથવા વચનથી

કાયાથી અથવા મનથી, કાયાથી.

એકવિધ એકવિધે પ્રતિક્રમતા (નવ ભેદ) 'ન કરે' સાથે ત્રણ ભેદ - મન કે વચન કે કાયાથી, આ જ ત્રણ ભેદ 'ન કરાવે'માં અને આ જ ત્રણ ભેદ 'ન અનુમોદે'માં જોડતાં નવ ભેદ થશે.

[ઉક્ત રીતે કુલ ૪૯ ભેદે પ્રતિક્રમતો થઈ શકે.]

પ્રત્યુત્પન્નને સંવરતા શું ત્રિવિધ ત્રિવિધે સંવરે ? એ પ્રમાણે. જેમ પ્રતિક્રમતામાં ૪૯ ભાંગા કહ્યા. તેમ અહીં પણ કહેવા.

અનાગતનું પર્યક્ષાણ કરતા શું ત્રિવિધ-ત્રિવિધે પર્યક્ષાણ કરે ? ઉપર મુજબ જ ૪૯ ભાંગા કહેવા યાવત્ અથવા કાયા વડે કરતાની અનુમોદના ન કરે. [એ રીતે ૪૯ X ૩ = ૧૪૭ ભંગ થયા.]

ભગવન્ ! જે શ્રાવકે પૂર્વે સ્થૂલ મૃષાવાદનું પર્યક્ષાણ કરેલ નથી, પણ પછી હે ભગવન્ ! પર્યક્ષાણ કરે (ઘટ્યાદિ) જેમ પ્રાણાતિપાત ૧૪૭ ભાંગા મૃષાવાદના પણ કહેવા. એ પ્રમાણે (સ્થૂળ) અદતાદાનના, સ્થૂળ મૈથુનના, સ્થૂળ પરિગ્રહના પણ યાવત્ કાયા વડે કરનારને ન અનુમોદે સુધી કહેવા. શ્રમણોપાસક આવા પ્રકારે હોય છે, પણ આજીવિકોપાસક આ પ્રમાણે હોતા નથી.

[૪૦૩] આજીવિક સિદ્ધાંતનો આ અર્થ છે કે - સર્વે જીવ અક્ષીણ પરિભોજી હોય છે, તેથી તેમને હણીને, છેદીને, ભેદીને, લુપ્ત કરીને, વિલુપ્ત-નષ્ટ કરીને, મારીને આહાર કરે છે. તેમાં આ બાર આજીવિક-ઉપાસકો હોય છે. તે આ - તાલ, તાલપલંબ, ઉદ્વિધ, સંવિધ, અવવિધ, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય, અનુપાલક, શંખપાલક, અચંબુલ, કાતરક.

આ બાર આજીવિકોપાસકો છે, તેના દેવ અરિહંત છે, તે માતા-પિતાની સેવા કરે છે, તેઓ પાંચ પ્રકારના ફળથી વિરત છે. તે આ - ઉદુંબર, વડ, બોર, સત્તર, પીપલના ફળ તથા ડુંગળી, લસણ અને કંદ-મૂળને પણ વર્જે છે. તથા અનિલાંછિત અને નાક નહીં નાથેલ બળદોથી ત્રસ પ્રાણીની હિંસાથી રહિત આજીવિકા કરતા વિચરે છે.

જ્યારે આ આજીવિકોપાસકો પણ આમ ઈચ્છે છે, તો પછી જે આ શ્રાવકો છે, તેના વિશે તો કહેવાનું જ શું હોય? શ્રાવકોને આ ૧૫-કર્મદાન સ્વયં કરવા, કરાવવા કે કરનારને અનુમોદવા કલ્પતા નથી. તે આ - અંગારકર્મ, વનકર્મ, શાકટિકકર્મ, ભાટીકર્મ, સ્ફોટકકર્મ, દંત વાણિજ્ય, લાખ વાણિજ્ય, રસવાણિજ્ય, કેશ વાણિજ્ય, વિષવાણિજ્ય, ચંપ્ર પીલણ કર્મ, નિલાંછનકર્મ, દાવાગ્નિદાપનતા, સર-દ્રહ-તળાવશોષણતા, અસીતપોષણતા. આ શ્રાવકો શુકલ શુકલાભિજાત, થઈને કાળ માસે કાળ કરીને કોઈ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે.

[૪૦૪] દેવલોક કેટલા પ્રકારે છે ? ચાર પ્રકારે છે. તે આ - ભવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષ્, વૈમાનિક, ભગવન્ ! તેમજ છે (૨).

● વિવેચન-૪૦૨ થી ૪૦૪ :-

પુલ્કામેવ - પહેલા જ, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ પછી. પ્રત્યાખ્યાન ન કરેલ હોય, ત્યારે

દેશવિરતિ પરિણામ ઉત્પન્ન થતા, તે શ્રાવક પછી પ્રાણાતિપાત વિરતિ કાળે, પચ્ચક્ષાણ કરતાં શું કરે ? વાચનાંતરમાં અપચ્ચક્ષાણ ના સ્થાને અને પચ્ચક્ષાણને બદલે પચ્ચક્ષાણેમાણે જોવા મળે છે. તેમાં પ્રત્યાખ્યાન કરતાં પોતે જ પોતાને ગુરુ વડે ગ્રહણ કરીને પ્રાણાતિપાતના પ્રત્યાખ્યાન કરે.

તીત - ભૂતકાળમાં કરેલ પ્રાણાતિપાત, તેનાથી નિંદાદાર વડે નિવર્તે. પદુષ્પન્ન - વર્તમાનકાલીન પ્રાણાતિપાતને ન કરે અને અનાગત - ભવિષ્યકાળ વિષય પ્રાણાતિપાત નહીં કરું તેમ સ્વીકારે.

તિવિહં તિવિહેણ આદિ નવ વિકલ્પો, તેમાં ગાથા છે - ત્રણ ત્રિક, ત્રણ દ્વિક, ત્રણ એકના યોગમાં ત્રણ-બે-એક, ત્રણ-બે-એક, ત્રણ-બે-એક એ પ્રમાણે કરવું. તેનાથી આ પ્રમાણે વિકલ્પો મળે - એક, ત્રણ ત્રિક, બે નવક, ત્રણ, નવ, નવ, એ રીતે ૪૯ ભાંગા થાય. એ રીતે ૪૯ X ૩-કાળ X ૫-વ્રત = ૭૩૫ ભાંગા થાય. તેમાં ત્રિવિધ - કરણ, કરાવણ, અનુમોદન ભેદે પ્રાણાતિપાતનો યોગ જાણવો. ત્રિવિધેન - મન, વચન, કાયારૂપ કરણ વડે પ્રતિક્રમે છે, તેની નિંદાથી વિરમે છે.

તિવિહં દુવિહેણ - વધ કરવો આદિ ત્રણ ભેદ અને મન વગેરેમાંથી કોઈ એકને છોડીને, બાકીના બે વડે. - - તિવિહં ણવિહેણ - કરવું આદિ ત્રણ ભેદ સાથે મન વગેરેમાંથી કોઈ એક કરણ વડે. - - દુવિહં તિવિહેણ - કરવું આદિ ત્રણમાંથી કોઈપણ બે, તેને મન વગેરે ત્રણ કરણથી. આ પ્રમાણે બીજા પણ ભેદો જાણવા.

ન કરોતિ - ભૂતકાળમાં પ્રાણાતિપાતને સ્વયં ન કરે. મનસા - અરે ! હું હણાયો, કે જે મેં ત્યારે આને ન હણ્યો એમ ચિંતવે. નૈવ કારયતિ - મનથી ચિંતવે કે અરે ! આ યોગ્ય ન કર્યું, જે આને બીજા વડે ન હણાવ્યો તથા કુર્વન્તં - કરનારની ઉપલક્ષણથી કરાવનારની અર્થાત્ બીજા જીવની હત્યા કરનાર કે કરાવનારને મનથી જ સ્મરણ દ્વારા અનુમોદના ન કરે. એ જ પ્રમાણે વચનથી ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે. એ જ પ્રમાણે તથાવિધ અંગરોષ્ટા કરીને કાયા દ્વારા ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે. એ રીતે અહીં યથાસંખ્ય-અનુક્રમનો નિયમ ન અનુસરવો. જેમકે મનથી કરે નહીં, વચનથી કરાવે નહીં, કાયાથી અનુમોદે નહીં.

- X - એ પ્રમાણે ત્રિવિધં ત્રિવિધે એ એક જ ભંગ છે. તે સિવાય બીજા, ત્રીજા, ચોથામાં ત્રણ-ત્રણ વિકલ્પ છે. પાંચમા, છઠ્ઠામાં નવ-નવ વિકલ્પ છે. સાતમામાં ત્રણ, આઠમા-નવમામાં નવ-નવ ભંગ છે, એમ બધાં મળીને ૪૯-ભંગો થાય. એ રીતે આ અતીતકાળને આશ્રીને કરણ-કરાવણાદિ યોજવું અથવા એ પ્રમાણે અતીત કાળે મન વગેરેથી કૃત-કારિત-અનુજ્ઞાતથી વધ ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે તેની નિંદા દ્વારા, તેના અનુમોદનના નિષેધથી પછી નિવર્તે. - X -

વર્તમાનકાળને આશ્રીને સુગમ છે. ભવિષ્યકાળ અપેક્ષાએ - મનથી હું હણીશ એવી વિચારણા ન કરે, મનથી હું હણાવીશ એવી વિચારણા ન કરે. મનથી ભાવિમાં થનાર વધને સાંભળીને હર્ષ પામવા દ્વારા અનુમોદન ન કરે. એ પ્રમાણે વચન-કાયાથી તે પ્રમાણે ન કરે. અથવા મન આદિ વડે કરીશ, કરાવીશ, અનુમોદીશ એ રીતે વધ ક્રમથી ન કરે, ન કરાવે, ન અનુમોદે. તેનાથી નિવૃત્તિ લે. એ રીતે આ ત્રણે

કાળથી કુલ-૧૪૭-ભંગ થાય. અહીં ત્રિવિધં, ત્રિવિધે વિકલ્પને આશ્રીને વૃદ્ધ દ્વારા કહેવાયેલ આક્ષેપ-પરિહાર આ પ્રમાણે છે -

જો ગૃહસ્થ આ ત્રિકને ન કરે, તો દેશવિરત કઈ રીતે થાય ? વિષયથી બહાર અનુમતિનો પણ પ્રતિષેધ કહે છે. કોઈ કહે છે - “ગૃહસ્થને ત્રિવિધ ત્રિવિધે સંવરણ હોતું નથી.” તેમ નથી તે આ જ સૂત્રમાં વિશેષ નિર્દેશ છે. તો નિર્ચુક્તિમાં અનુમતિનો નિષેધ કેમ કર્યો ? - તે સ્વવિષયમાં કે સામાન્યથી કહ્યું છે. બીજે વિશેષથી ત્રિવિધ ત્રિવિધેન કહ્યું તો તેમાં કયો દોષ છે ? અહીં સ્વવિષયમાં જે અનુમતિ છે, તે સામાન્ય કે અવિશેષ પ્રત્યાખ્યાનમાં છે, છતાં અન્નથ ડ - વિશેષે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં મત્સ્યાદિમાં - પુષ્પાદિ સંતતિ નિમિત્ત માત્રથી અગિયારમી પ્રતિમા સ્વીકારેલ દીક્ષાભિમુખ ગૃહસ્થને ત્રિવિધ ત્રિવિધેન પચ્ચક્ષાણ કેટલાંક કહે છે. જેમ અહીં ત્રિવિધ-ત્રિવિધેનમાં આક્ષેપ-પરિહાર કર્યો, તેમ બીજે પણ કરવો - X -

મનથી કરણ આદિ કઈ રીતે? કહે છે. જેમ વચન, કાયા વડે થાય તેમ. કહ્યું છે કે - મનથી કરણ, કરાવણ, અનુમતિ કઈ રીતે? જેમ વાણી, કાયાના યોગે કરણાદિ છે, તેમ મન વડે પણ થાય. તેને આધીન વાણી અને કાયાથી કરણ આદિ અથવા મનથી કરણ તે સાવધ યોગનું મનન એમ વીતરાગે કહેલ છે. “આને સાવધ કરાવું” એમ ચિંતવવું તે મનથી કારાવણ, ‘સારુ કર્યું’ એવી વિચારણા. તે અનુમતિ.

આ પ્રમાણે પાંચે અણુવતમાં પ્રત્યેકમાં ૧૪૭ ભંગથી કુલ ૭૩૫ ભંગો થાય છે. જ્યારે આજીવિક વડે સ્થવિરોને શ્રાવક સંબંધી વસ્તુ પૂછી ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ આ પ્રમાણે કહ્યું. આવા કહેલા આચારવાળા શ્રમણોપાસકો જ હોય, આજીવિકોપાસક ન હોય.

આજીવિકોને પણ ગુણવાળા રૂપે સ્વીકાર્યા છે, તે કહે છે - આ કહેવાયેલા નિર્ગ્નથ, આવા પ્રાણાતિપાતાદિને વિશે અતીતકાળના પ્રતિક્રમણ આદિવાળા, તે અર્થને ગોશાલકના શિષ્ય-શ્રાવકો જાણતા નથી. હવે તે જ અર્થને વિશેષથી સમર્થન માટે આજીવિકના સિદ્ધાંત-અર્થને, તેના ઉપાસકના વિશેષ સ્વરૂપના અભિધાનપૂર્વક આજીવિક ઉપાસકની અપેક્ષાએ શ્રમણોપાસકોના ઉત્કર્ષ માટે કહે છે-

આજીવિક સમય એટલે ગોશાલકનો સિદ્ધાંત, તેનો આ અર્થ - આયુષ્ય ક્ષય ન થાય, ત્યાં સુધી અપ્રાસુકને ભોગવે એવા આચારવાળા તે અક્ષીણપરિભોજી અથવા અનપગત આહારમાં ભોગાસકત. સર્વે સત્વા - સર્વે અસંયત પ્રાણી. જો એમ છે તો શું ? તે કહે છે - તેમને હણીને, છિત્વા - અસિપુત્રિકા વડે બે ભાગ કરીને, ખિત્વા - શૂળાદિથી ભેદન કરીને, લુપ્તવા - પાંખ આદિ કાપીને વિલુપ્ત - ત્વચા કાઢીને, અપદ્રાવ્ય - નાશ કરીને આહાર કરે છે.

એ રીતે રહેલ અસંયત પ્રાણીસમૂહના હનન આદિ દોષમાં રક્ત છે. અથવા આજીવિક સિદ્ધાંતમાં અધિકરણરૂપ એવા બાર વિશેષ અનુષ્ઠાનત્વથી ગણેલા છે અથવા આનંદાદિ ઉપાસકવત્ બીજા ઘણાં છે. એક ‘તાલ’ નામ છે. એ રીતે તાલપ્રલંબ આદિ પણ છે. અરિહંત દેવયાગ - ગોશાલકે તેણે કલ્પેલા અર્હતત્વથી. પાંચ

ફળથી નિવૃત્ત - ઉદુમ્બર આદિ પાંચથી નિવૃત્ત જે બળદની ખસી કરાયેલ નથી અને નાક નાથેલ નથી.

એવા - વિશિષ્ટ યોગ્યતા રહિત, આ પ્રકારે ધર્મની વાંછા કરે છે, તેમ જાણવું. તો પછી આ શ્રમણોપાસકો હોય તે કેમ ધર્મને ન ઈચ્છે ? ઈચ્છે જ એમ જાણવું. કેમકે તેઓ વિશિષ્ટતર દેવ, ગુરુ, પ્રવચનને આશ્રીને (રહેલા છે) તેઓને આ કર્માદાનો-જેનાથી જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો બંધાય તે કર્માદાન અથવા કર્મોનું જે આદાન કરે - કર્મના હેતુઓ તે કર્માદાન (તેનો ત્યાગ કરે, તે-૧૫ છે.)

(૧) અંગાર વિષયક કર્મ, વેચવા માટે કોલસા બનાવે, એ રીતે અગ્નિ વ્યાપાર રૂપ જે બીજા પણ ઈંટ પકાવવાદિ કર્મ, તે અંગાર કર્મ કહેવાય. કેમકે તે અંગાર શબ્દના ઉપલક્ષણ રૂપ છે.

(૨) વન કર્મ - વન વિષયક, વન છેદીને વેચવારૂપ - X -

(૩) શાટિક કર્મ - ગાડાં, વાહન, ઘટન આદિનો વેપાર, - - (૪) ભાટક કર્મ - ભાડા વડે વ્યાપાર, બીજાઓ આપેલ દ્રવ્યથી ગાડા આદિ વડે બીજા દેશમાં લઈ જવા, અથવા ગાય, ઘર આદિ વેચવા કે આપવા.

(૫) સ્ફોટક કર્મ - હળ, કોદાળી આદિથી ભૂમિનું સ્ફોટન કરવું. - - (૬) દંતવાણિજ્ય - હાથી દાંત આદિનો, ઉપલક્ષણથી એવા ચામડા, ચામર, વાળ આદિનું ખરીદ-વેચાણ. - - (૭) લાખ વાણિજ્યલાખનું ખરીદ, વેચાણ. આ ત્રણ સંસક્રિત નિમિત્તથી બીજા પણ તલ આદિ દ્રવ્યનું ખરી-વેચાણ, તે ઉપલક્ષણથી જાણવું.

(૮) કેશવાણિજ્ય - ગાય, ભેંસ, સ્ત્રી આદિ જીવોના વાળનો વેપાર. - - (૯) રસવાણિજ્ય - મધ આદિ રસનો વેપાર, (૧૦) વિષ વાણિજ્ય - વિષના ઉપલક્ષણથી શસ્ત્રવાણિજ્ય પણ નિષેધ છે.

(૧૧) ચંપ્રીલણ કર્મ-ચંપ્ર વડે તલ, શેરડી આદિને પીલવા, તે કર્મ. - - (૧૨) નિર્લાંઘન કર્મ - ખસી કરવી તે નિર્લાંઘન - - (૧૩) દવદાન - અગ્નિ લગાડવો તે. - - (૧૪) સરદહ તળાવ શોષણતા - સર - સ્વયંભૂ જળાશય વિશેષ, વહ - નદાદિનો નિમ્નતર પ્રદેશ, તડાગ - કૃત્રિમ જળાશય વિશેષ. તેને શોષવવા, તે. - - (૧૫) અસતી પોષણ - દાસીનું પોષણ, તેને ભાડે રાખવી. આના દ્વારા કુકડા, બીલાડા આદિ ક્ષુદ્ર જીવ પોષણ પણ જાણવું.

ઙ્ગિ - આવા પ્રકારના નિર્ગ્રન્થસત્ક. શુકલ - અભિનિવૃત્ત, ઈષ્યારહિત, કૃતજ્ઞ, સત્ આરંભી, હિતાનુબંધી. શુકલ પ્રધાન.

પછી દેવમાં ઉપપાત થાય છે, તેથી દેવોને ભેદથી કહ્યા છે - જેમકે કતિવિહા - ઇત્યાદિ.

⊗ શતક-૮, ઉદ્દેશો-૬-“પ્રાસુક” ⊗
— X — X — X — X —

પાંચમામાં શ્રમણોપાસક અધિકાર કહ્યો, અહીં પણ તે જ છે.

● સૂત્ર-૪૦૫ :-

ભગવન્ ! તથારૂપ શ્રમણ કે માહણને પ્રાસુક, એષણીય અશન-પાન-

ખાદિમ-સ્વાદિમથી પ્રતિલાભતા શ્રાવકને શું મળે ? ગૌતમ ! એકાંતે નિર્જરા થાય અને પાપ કર્મનો કોઈ બંધ ન થાય.

ભગવન્ ! તથારૂપ શ્રમણ કે માહણને અપ્રાસુક અને અનેષણીય અશન-પાન યાવત્ પ્રતિલાભતા શ્રાવકને શું મળે ? ગૌતમ ! તે ઘણી નિર્જરા કરે અને અત્પકર્મબંધ કરે.

ભગવન્ ! તથારૂપ અસંચત, અવિરત, અપ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મીને પ્રાસુક કે અપ્રાસુક, એષણીય કે અનેષણીય અશન-પાન વડે યાવત્ તે શ્રાવકને શું મળે ? ગૌતમ ! એકાંતે તેને પાપકર્મ બંધ થાય, જરા પણ નિર્જરા તેને ન થાય.

● વિવેચન-૪૦૫ :-

કિં કજ્જઙ્ - શું ફળ મળે. એકાંતે તે શ્રાવકને, પાપકર્મનો બંધ થતો નથી. - X - બહુતરિય - પાપકર્મ અપેક્ષા ઘણું, અપ્પતરાણ - નિર્જરાઅપેક્ષાએ ઘણું ઓછું. અર્થ આ છે કે - ગુણવંત પાત્રને અપ્રાસુકાદિ દ્રવ્ય દાનથી ચારિત્રને ઉપકારી અને જીવદાતાના વ્યવહારથી તેને ચારિત્રની બાધા થાય છે. તેમાં ચારિત્રને ઉપકારીત્વથી નિર્જરા અને જીવદાતાદિથી પાપકર્મ થાય. તેમાં સ્વહેતુ સામર્થ્યથી પાપની અપેક્ષાએ નિર્જરા ઘણી વધારે થાય છે. નિર્જરાની અપેક્ષાએ પાપ ઘણું ઓછું થાય છે.

અહીં વિવેચકો માને છે કે અનિર્વાહાદિ કારણે જ અપ્રાસુકાદિ દાનથી ઘણી નિર્જરા થાય, અકારણે નહીં, કેમકે કહ્યું છે કે - નિર્વાહ થતો હોય ત્યારે અશુદ્ધ લેનાર-દેનાર બંનેનું અહિત છે, બીમારી આદિમાં કે નિર્વાહ ન થતો હોય તો હિતકર છે.

બીજા કહે છે - અકારણે પણ ગુણવાન્ પાત્રને અપ્રાસુક આદિ દાનમાં પરિણામ વશથી ઘણી નિર્જરા અને અત્પ પાપકર્મ થાય છે. સૂત્રના નિર્વિશેષણપણાથી અને પરિણામના પ્રમાણત્વથી આમ કહ્યું. કહે છે કે - સમસ્ત ગણિપિટક સ્મારિત સાર એવા ઋષિઓના પરમ રહસ્ય નિશ્ચયને આશ્રીને (આવા દાનમાં) પરિણામ એ જ પ્રમાણ છે.

વળી પૂર્વે જે કહ્યું કે - નિર્વાહમાં અશુદ્ધ દાન એ દેનાર-લેનાર બંનેના અહિત માટે છે તે ગ્રાહકને વ્યવહારથી સંચમ વિરાધના અને દેનારને લોભીના દૃષ્ટાંત - X - દેનારને અત્પ શુભાયુક્તાના નિમિત્તત્વથી છે. અત્પ એવું શુભાયુ પણ અહિતકર છે. અપ્રાસુકાદિ દાનથી અત્પાયુપણાના ફળને કહેતું સૂત્ર પૂર્વે અર્થેલ જ છે - તેથી અહીં તત્ત્વ શું ? તે કેવલી જાણે.

ત્રીજા સૂત્રમાં અસંચત, અવિરતાદિ ગુણરહિત પાત્ર કહ્યા. તેમને દાનથી પાપકર્મ ફળ, નિર્જરાનો અભાવ કહ્યો. કેમકે અસંચમ ઉપકારીતાથી તુલ્ય ફળ છે. પ્રાસુકમાં અહિંસા, અપ્રાસુકમાં હિંસા થાય તેની વિવક્ષા અહીં કરી નથી. - X - ત્રણે પણ સૂત્રોમાં મોક્ષાર્થે જે દાન, તેની વિચારણા કરે છે. તેમાં અનુકંપા કે ઔચિત્ય દાનની વિચારણા નથી - X - X - મોક્ષાર્થે જે દાન છે, તે માટે વિધિ કહી જ છે, પણ અનુકંપાદાનનો નિષેધ નથી.

● સૂત્ર-૪૦૬ :-

ગૃહસ્થના ઘેર આહાર ગ્રહણ કરવાને પ્રવેશેલ નિર્ગ્રન્થને કોઈ ગૃહસ્થ

ને પિંડ (આહાર) વડે નિમંત્રણ કરે કે - હે આયુષ્યમાન્ ! એક પિંડ તમે વાપરજો અને એક સ્થવિરને આપજો, તે એ બંને પિંડને ગ્રહણ કરે. સ્થવિરની ગવેષણા કરે, ગવેષણા કરતા, સ્થવિરને જ્યાં દેખે ત્યાં તેમને તે પિંડ આપી દે, કદાચ ગવેષણા કરતા પણ સ્થવિરને ન જુઓ, તો તે પિંડ ન પોતે ખાય, ન બીજાને આપે, પરંતુ એકાંત, અનાપાત, અચિત, બહુપ્રાસુક સ્થંડિલ ભૂમિનું પ્રતિલેખન કરી, પ્રમાર્જ પરઠવે.

ગૃહસ્થના ઘેર આહાર ગ્રહણ કરવાને પ્રવેશેલ નિર્ગ્રન્થને કોઈ ગૃહસ્થ ત્રણ પિંડ વડે નિમંત્રણ કરે કે - હે આયુષ્યમાન્ ! એક પિંડ તમે વાપરજો અને બે સ્થવિરને આપજો, તે પણ તે પિંડ ગ્રહણ કરે, તે સ્થવિરને શોધે. બાકી બધું પૂર્વવત્ યાવત્ તે પરઠવી દે. એ પ્રમાણે યાવત્ દસ પિંડ વડે નિમંત્રણા કરે. વિશેષ આ - હે આયુષ્યમાન્ ! એક તમે વાપરજો અને નવ સ્થવિરોને આપજો. બાકી પૂર્વવત્ જાણવું - X -

ગૃહસ્થના ઘેર નિર્ગ્રન્થને કોઈ યાવત્ બે પાત્ર માટે નિમંત્રણા કરે કે - હે આયુષ્યમાન્ ! એક પાત્ર તમે વાપરજો, એક સ્થવિરને આપજો. તે પણ તેને ગ્રહણ કરે. પૂર્વવત્ યાવત્ તે પોતે ન વાપરે કે ન બીજાને આપે, બાકી પૂર્વવત્ યાવત્ પરઠવી દે. એ પ્રમાણે યાવત્ દશ પાત્રો માટે સમજવું. એ પ્રમાણે જેમ પાત્રના સંબંધમાં કહ્યું, તેમ ગુચ્છા, રજોહરણ, ચોલપટ્ટો, કંબલ, દંડ, સંસ્થારક વિશેની વક્તવ્યતા કહેવી. યાવત્ દશ સંથારા વડે નિમંત્રણા કરે યાવત્ પરઠવી દે.

● વિવેચન-૪૦૬ :-

સંયતાદિ વિશેષણવાળા નિર્ગ્રન્થને પ્રાસુકાદિ દાનમાં ગૃહસ્થને એકાંતે નિર્જરા થાય છે. નિર્ગ્રન્થને ગૃહસ્થને ઘેર, ભોજનના પાત્રમાં ગૃહસ્થ વડે આપેલ આહારમાં જે જ્ઞાનબુદ્ધિ, તે પિંડપાત પ્રતિજ્ઞા. - X - ઉવનિમંતેજ્જ - “હે ભિક્ષુ ! આ બે પિંડને ગ્રહણ કરો” એમ કહે. તેમાં ઈર્ણં. ઇત્યાદિ સેચં. તે નિર્ગ્રન્થ. તં - સ્થવિરપિંડ, શેરા - સ્થવિર, દાનવ - આપે કે અપાવે - X - ગૃહસ્થે જ કહ્યું હોય કે આ પિંડ વિવક્ષિત સ્થવિરને જ આપવું, બીજાને નહીં, તેથી (તેમ ન કરે તો અદત્તાદાન પ્રસંગ આવે.) ઈર્ણં - જનાલોક વર્જિત, અણાવાણ - જનસંપાત વર્જિત, અચિત - જીવ રહિત, માત્ર તેમ જ નહીં, પણ વિશેષે પ્રાસુક. આ વાક્ય દ્વારા ટુંકાગાળામાં વિકૃત્, વિસ્તીર્ણ, દૂરાવગાઠ, ત્રસ પ્રાણીબીજ રહિત - X - એમ જાણવું.

નિર્ગ્રન્થ પ્રસ્તાવથી આ કહે છે -

● સૂત્ર-૪૦૭ :-

ગૃહસ્થને ઘેર આહાર ગ્રહણાર્થે પ્રવેશેલ નિર્ગ્રન્થ વડે કોઈ અકૃત્ય સ્થાનનું સેવન થયું હોય, તેને એમ થાય કે - હું અહીં જ પહેલાં આ સ્થાનને આલોચું, પ્રતિક્રમું, નિંદુ, ગર્હુ, છેદું, વિશોધુ, અકૃત્ય ન કરવા અભ્યુદત થાઉં, યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત, તપોકર્મ સ્વીકારું, ત્યારપછી સ્થવિરો પાસે આલોચીશ યાવત્ તપકર્મ સ્વીકારીશ. (એમ વિચારી) તે જવાને રવાનો થાય, સ્થવિર પાસે પહોંચતા પહેલા તે સ્થવિર ‘મૂક’ થઈ જાય, તો તે નિર્ગ્રન્થ આરાધક કે

વિરાધક ? ગૌતમ ! તે આરાધક છે.

તે નિર્ગ્રન્થ નીકળે, પહોંચ્યા પહેલા, તે પોતે જ ‘મૂક’ થઈ જાય, તો ભગવન્ ! તે આરાધક કે વિરાધક ? ગૌતમ ! તે આરાધક છે.

ઉક્ત નિર્ગ્રન્થ, નીકળે, તે પોતે પહોંચે તે પહેલાં સ્થવિર કાળ કરી જાય, તો ભગવન્ ! તે નિર્ગ્રન્થ આરાધક કે વિરાધક ? ગૌતમ ! તે આરાધક છે, વિરાધક નથી.

ઉક્ત નિર્ગ્રન્થ, આલોચનાર્થે નીકળે, ત્યાં પહોંચતા પહેલાં તે પોતે કાળ કરી જાય તો આરાધક કે વિરાધક ? ગૌતમ ! તે આરાધક છે.

ઉક્ત નિર્ગ્રન્થ નીકળે, પહોંચી જાય, પછી સ્થવિર મુંગા થઈ જાય તો, તે નિર્ગ્રન્થ આરાધક કે વિરાધક ? ગૌતમ ! તે આરાધક છે. ઉક્ત નિર્ગ્રન્થ નીકળે, પહોંચ્યા પછી પોતે જ મુંગો થઈ જાય, ઇત્યાદિ ચાર આલાવા ‘અસંપ્રાપ્ત’ની જેમ અહીં પણ કહેવા.

બહાર વિચારભૂમિ કે વિહારભૂમિ માટે નીકળેલ નિર્ગ્રન્થ વડે કોઈ અકૃત્યસ્થાનનું સેવન થઈ જાય, તેને એમ થાય કે પહેલાનું જાતે જ આ સ્થાન આલોચું ઇત્યાદિ આઠ આલાવા પૂર્વવત્ કહેવા.

ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા નિર્ગ્રન્થ દ્વારા કોઈ અકૃત્ય સ્થાનનું સેવન થઈ જાય, તેને એમ થાય કે હું અહીં જ તે સ્થાનને આલોચું ઇત્યાદિ પૂર્વવત્, તેના આઠ આલાવા યાવત્ વિરાધક નથી, સુધી કહેવા.

ગૃહસ્થના કુળમાં આહાર ગ્રહણને માટે પ્રવેશેલ કોઈ સાધ્વી કોઈ અકૃત્ય સ્થાન સેવે, તેણીને એમ થાય કે હું અહીં જ આ સ્થાનને આલોચું યાવત્ તપકર્મ અંગીકાર કરું, પછી પ્રવર્તિની પાસે આલોચીશ યાવત્ સ્વીકારીશ, તે નીકળે, પહોંચે તે પહેલા પ્રવર્તિની મુંગા થઈ જાય, તો હે ભગવન્ ! તેણી આરાધક કે વિરાધક ? ગૌતમ ! આરાધક છે. તેણી નીકળે, ઇત્યાદિ નિર્ગ્રન્થમાં કહ્યું તેમ બીજા ત્રણ આલાવા સાધ્વી સંબંધે પણ કહેવા. યાવત્ તેણી આરાધક છે, વિરાધક નથી.

ભગવન્ ! એમ કેમ કહો છો કે - આરાધક છે, વિરાધક નહીં? ગૌતમ ! જેમ કોઈ પુરુષ, એક મોટા ઘેટા-હાથી-સણ કે કપાસના રોમ કે ઘાસના અગ્રભાગના બે, ત્રણ કે સંખ્યાત ટુકડા કરીને અગ્નિકાયમાં નાંખે, તો હે ગૌતમ ! તો ટુકડા છેદાતા છેદા, ફેંકાતા ફેંક્યા, બળતા બળ્યા એમ કહેવાય? હા, ભગવન્ ! તેમ કહેવાય. - - જો કોઈ પુરુષ નવા કે ઘોચેલા કે તંતુગત વસ્ત્રને મજીઠના પાત્રમાં નાંખે તો હે ગૌતમ ! તે વસ્ત્રને ઉઠાવતો હોય ત્યારે ઉઠાવ્યું, નાંખતા નાંખ્યું, રંગાતા રંગ્યું એમ કહેવાય? હા ભગવન્ ! કહેવાય. તે પ્રમાણે હે ગૌતમ ! એમ કહ્યું કે - તે આરાધક છે.

● વિવેચન-૪૦૭ :-

નિર્ગ્રન્થ કોઈ આહાર ગ્રહણાર્થે પ્રવેશે, ભોજનાર્થે નિમંત્રણ હોય, તે નિર્ગ્રન્થ વડે અકૃત્ય સ્થાન-મૂલગુણાદિ સેવારૂપ અકાર્ય વિશેષ થઈ ગયું, પશ્ચાતાપથી મનમાં

એવું થાય કે અનંતર આસેવિત કૃત્યને સ્થાપનાચાર્ય નિવેદન વડે આલોચું, મિથ્યાદુષ્ટ દાનથી પ્રતિક્રમું, સ્વસમક્ષ પોતાના અકૃત્ય સ્થાનને નિંદુ, ગુરુ સમક્ષ ગર્હુ, તેના અનુબંધને છેદું, પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકાર દ્વારા તે પંકની વિશોધિ કરું, ન કરવાને ઉદાત્થ થાઉં, ચચોચિત - આ ગીતાર્થતા વડે જ થાય, અન્યથા નહીં, સમીપે જઈને.

સ્થવિર, વાતાદિ દોષથી નિર્વાચ થઈ જાય, તો સાધુને આલોચનાદિ પરિણામ હોવા છતાં આલોચનાદિ પ્રાપ્ત ન થાય. તો તે શુદ્ધ-મોક્ષમાર્ગનો આરાધક થાય? ભાવની શુદ્ધિથી થાય, આલોચના પરિણત હોવાથી આરાધકત્વ છે. મરણને આશ્રીને કહું છે - આલોચના પરિણત, ગુરુ પાસે સમ્યક્ રીતે જતો, વચ્ચે મરે, તો પણ ભાવશુદ્ધ છે.

સ્થવિર અને પોતે, બે ભેદથી 'મૂક' સૂત્ર છે, કાલ કરવાના બે સૂત્ર છે, એ ચાર અસંપ્રાપ્ત સૂત્રો છે. એ પ્રમાણે ચાર સંપ્રાપ્ત સૂત્રો છે. એ પ્રમાણે ગૃહસ્થના ઘેર ગૌચરી અર્થે ગયેલના આઠ અને વિચારભૂમિ આદિમાં ગયેલના આઠ, ગ્રામગમનના આઠ મળીને કુલ ૨૪-સૂત્રો છે. એ પ્રમાણે સાધવી સંબંધી ૨૪-સૂત્રો છે. અનાલોચિત છતાં આરાધક કેમ ? તેનો ઉત્તર દેષ્ટાંતથી આપે છે. ક્રિયા કાળ અને નિષ્ઠાકાળના અભેદ વડે પ્રતિદાણે કાર્યની નિષ્પત્તિથી છેદાતું છેદ્યુ કહેવાય. એ રીતે આલોચના પ્રવૃત્ત હોવાથી આરાધક જ છે. અહત - નવું, ધોત - ધોયેલું, તંતુગયં - તંત્રથી ઉતરેલું, - - આરાધક દીપવત્ દીપે છે, માટે દીપસ્વરૂપ કહે છે -

● સૂત્ર-૪૦૮,૪૦૯ :-

[૪૦૮] ભગવન્ ! બળતા દીવામાં શું બળે છે ? દીવો બળે છે, દીવી બળે છે, વાટ બળે છે, તેલ બળે છે, દીપ-ટાંકણ બળે છે, કે જ્યોતિ બળે છે ? ગૌતમ ! દીવો યાવત્ દીપ-ટાંકણ નહીં, પણ જ્યોતિ બળે છે.

ભગવન્ ! બળતા ઘરમાં શું બળે છે? ઘર, ભીંત, ડાબનું છાદન, ઘારણ, બલહરણ, વાંસ, મલ્લ, વર્ગ, છપ્પર, છાદન કે જ્યોતિ બળે છે? ગૌતમ ! ઘર નથી બળતું, ભીંતો નથી બળતી યાવત્ છાદન પણ નથી બળતું, કેવળ જ્યોતિ બળે છે.

[૪૦૯] ભગવન્ ! જીવ ઔદારિક શરીરને આશ્રીને કેટલી ક્રિયાવાળા છે ? ગૌતમ ! કદાચ ત્રણ, કદાચ ચાર, કદાચ પાંચ ક્રિયાવાળા અને કોઈ અક્રિય છે. - - ભગવન્ ! નૈરચિક (બીજાના) ઔદારિક શરીરને આશ્રીને કેટલી ક્રિયાવાળા છે ? ગૌતમ ! કદાચ ત્રણ, કદાચ ચાર, કદાચ પાંચ.

ભગવન્ ! અસુરકુમાર (બીજાના) ઔદારિક શરીરથી કેટલી ક્રિયાવાળા છે ? પૂર્વવત્. યાવત્ વૈમાનિક સુધી. મનુષ્ય, જીવવત્ જાણવા.

ભગવન્ ! જીવ, ઔદારિક શરીરથી કેટલી ક્રિયાવાળા છે ? ગૌતમ ! કદાચ ત્રણ ક્રિયાવાળા યાવત્ કદાચ અક્રિય. - - ભગવન્ ! નૈરચિક, ઔદારિક શરીરથી કેટલી ક્રિયા છે ? એ પ્રમાણે જેમ પ્રથમ દંડકમાં કહું, તેમ અહીં પણ બધું જ વૈમાનિક પર્યન્ત કહેવું. વિશેષમાં મનુષ્ય, જીવવત્ છે.

ભગવન્ ! ઘણાં જીવો, ઔદારિક શરીરથી કેટલી ક્રિયાવાળા છે ? ગૌતમ !

કદાચ ત્રણ ક્રિયાવાળા યાવત્ અક્રિય. - - ભગવન્ ! ઘણાં નૈરચિકો, ઔદારિક શરીરથી કેટલી ક્રિયાવાળા છે ? એ પ્રમાણે અહીં પણ પહેલા દંડકની જેમ વૈમાનિક સુધી કહેવું. મનુષ્યો, જીવવત્ છે.

ભગવન્ ! ઘણાં જીવો, (બીજાના) ઔદારિક શરીરોની અપેક્ષાએ કેટલી ક્રિયાવાળા છે ? ગૌતમ ! ત્રણ, ચાર કે પાંચ ક્રિયાવાળા અથવા અક્રિય પણ હોય. - - ભગવન્ ! ઘણાં નૈરચિકો (બીજાના) ઔદારિક શરીરોની અપેક્ષાએ કેટલી ક્રિયાવાળા છે ? ગૌતમ ! ત્રણ કે ચાર કે પાંચ ક્રિયાવાળા, એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જાણવું. વિશેષ આ - મનુષ્યો, જીવવત્ જાણવા.

ભગવન્ ! એક જીવ વૈક્રિય શરીર આશ્રીને કેટલી ક્રિયાવાળો હોય ? ગૌતમ ! કદાચ ત્રણ, કદાચ ચાર ક્રિયાવાળો કે અક્રિય હોય. - ભગવન્ ! એક નૈરચિક, વૈક્રિય શરીર આશ્રીને કેટલી ક્રિયાવાળો હોય ? ગૌતમ ! કદાચ ત્રણ, કદાચ ચાર ક્રિયાવાળો. એ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિક. વિશેષ આ - મનુષ્ય, જીવવત્ જાણવા. એ રીતે ઔદારિક શરીર માફક અહીં પણ ચાર દંડકો કહેવા. વિશેષ આ - પાંચમી ક્રિયા ન કહેવી, બાકી પૂર્વવત્.

એ રીતે વૈક્રિય માફક આહારક, તૈજસ, કાર્મણ પણ કહેવા. એક-એકના ચાર દંડકો કહેવા. યાવત્ ભગવન્ ! વૈમાનિક કાર્મણશરીર વડે કેટલી ક્રિયાવાળો હોય ? ગૌતમ ! ત્રણ કે ચાર. ભગવન્ ! તેમજ છે (૨).

● વિવેચન-૪૦૮,૪૦૯ :-

ઝિયાયમાણ - બળતો, સળગતો. પદીવ - પ્રદીપ, દીપચાટી આદિ સમુદાય, લટ્ટિ - દીપચાટિ, વત્તિ - વાટ, દીવચંપણ - દીવાટાંકણ, જોડ - અગ્નિ. - - જવલન પ્રસ્તાવથી આમ કહે છે - અગાર - કુટીઘર, કુહુ - ભીંત, કઢણ - ત્રિક્ષિકા, ધારણ - બલહરણના આધારભૂત ચૂણા-ચંભ, બલહરણ - ધારણની ઉપરનું તીર્ણ કાષ્ઠ-પાટકો, વંસ - વાંસની પટ્ટી, મલ્લ - ભીંતના ટેકણ થાણુઓ કે બલહરણને ધારણના ટેકાઓ કે છિત્વરના આધારભૂત ઉર્ધ્વ રહેલા કાષ્ઠ, વાગ - વાંસના બંધનભૂત વટાદિની છાલ, છિત્તર - વંશાદિમય છાદનાધારભૂત કિલિંજ. - X -

એમાં બીજા શરીરને આશ્રીને જવલનક્રિયા છે. જીવનું અને નારકોનું પર શરીર ઔદારિકાદિ આશ્રીને હોય, તેથી ક્રિયા કહે છે -

બીજાના ઔદારિક શરીરને આશ્રીને જીવને કેટલી ક્રિયા? કદાચ ત્રણ ઈત્યાદિ. જે એક જીવ અન્ય પૃથ્વી આદિના સંબંધે ઔદારિક શરીરને આશ્રીને કાયનો વ્યાપાર કરે ત્યારે ત્રણ ક્રિયા - કાયિકી, અધિકરણિકી, પ્રાદેષિકી. આ પરસ્પર અવિનાભૂતત્વ હોવાથી ત્રણ ક્રિયા, આ અવિનાભાવ, અધિકૃતક્રિયા અવીતરાગને જ છે, બીજાને નહીં. કેમકે તથાવિધ કર્મબંધનો હેતુ છે. અવીતરાગ - કાયના અધિકરણત્વ અને પ્રદેશાન્વિતત્વથી કાયક્રિયા સદ્ભાવે બીજા બેનો અવશ્ય સંભવ છે - X - પ્રજ્ઞાપનામાં આ માટે કહું છે - જે જીવ કાયિકી ક્રિયા કરે છે, તે નિયમા અધિકરણિકી ક્રિયા કરે છે, જે અધિકરણિકી ક્રિયા કરે છે, તે નિયમા કાયિકી ક્રિયા કરે છે. ઇત્યાદિ તથા આદ્ય ત્રણ ક્રિયાના સદ્ભાવે ઉત્તર બે ક્રિયાની ભજના. કહું છે - જે જીવ કાયિકી ક્રિયા કરે

છે, તેને પારિતાપનિકી ક્રિયા હોય કે ન હોય ઘટ્યાદિ. તેથી જો કાચ વ્યાપાર દ્વારાથી આદ્ય ત્રણ ક્રિયા જ હોય તો તે પરિતાપતો નથી, અતિપાત કરતો નથી, ત્યારે ત્રણ ક્રિયાવાળો જ હોય, તેથી ત્રણ ક્રિયા કહી. જો પરિતાપે તો ચાર ક્રિયા સંભવે, અતિપાત કરે તો પાંચ ક્રિયા સંભવે કેમકે તેમાં પૂર્વ ક્રિયાનો અવશ્ય ભાવ હોય છે. - X - તેથી જ કહ્યું કે કદાચ ત્રણ ક્રિયા, કદાચ ચાર ક્રિયા. વીતરાગ અવસ્થાને આશ્રીને અક્રિય હોય. કેમકે વીતરાગત્વથી તેને અધિકૃત ક્રિયા ન હોય.

નારક, જેનાથી ઔદારિક શરીરવાળા પૃથ્વી આદિને સ્પર્શે, પરિતાપે કે વિનાશ કરે, ત્યારે ઔદારિકથી કદાચ ત્રણ ક્રિયા આદિ હોય, પણ અક્રિયત્વ ન હોય. કેમકે અવીતરાગને અવશ્ય ક્રિયા હોય. બધાં અસુરાદિમાં ત્રણ ક્રિયાદિ કહેવું. જીવની જેમ મનુષ્યમાં અક્રિયત્વ કહેવું. કેમકે જીવપદમાં મનુષ્ય અને સિદ્ધની અપેક્ષાએ અક્રિયત્વ કહ્યું છે.

ઔદારિક શરીરો વડે, એમ બહુત્વ અપેક્ષાએ આ બીજો દંડક છે. એ રીતે જીવના એકપણાથી બે દંડક છે, એ પ્રમાણે જીવના બહુત્વ થકી બીજા બે દંડક છે. એ રીતે ઔદારિક શરીરોએ ચાર દંડકો છે.

જીવને બીજાના વૈક્રિય શરીર આશ્રીને કેટલી ક્રિયા ? કહે છે - કદાચ ત્રણ કે ચાર. અહીં પાંચ ક્રિયા ન કહેવી. વૈક્રિયશરીરોનો પ્રાણાતિપાત કરવો અશક્ય છે. કેમકે અહીં અવિરતિ માત્રની વિવક્ષા કરી છે, એ રીતે જેમ વૈક્રિય, તેમ આહારક, તેજસ, કાર્મણ પણ કહેવા.

આના વડે આહારકાદિ ત્રણ શરીરને આશ્રીતને ચાર દંડક વડે નૈરચિકાદિ જીવોનું ત્રિક્રિયત્વ, ચતુષ્ક્રિયત્વ કહ્યું, પંચક્રિયત્વ ન કહ્યું કેમકે મારવાનું અશક્ય છે. હવે નારકના અધોલોક વર્તિત્વથી, આહારક શરીરના મનુષ્યલોક વર્તિત્વથી તે ક્રિયાનું વિષયત્વ નથી. - - આહારક શરીરને આશ્રીને નારક કઈ રીતે ત્રિક્રિય કે ચતુષ્ક્રિય કહ્યા? જ્યાં સુધી પૂર્વ શરીર છોડેલ નથી, જીવ નિર્વર્તિત પરિણામને છોડતો નથી. ત્યાં સુધી પ્રજ્ઞાપના નય મતથી નિર્વર્તક જીવ જ કહેવાય છે. નારકના પૂર્વ ભવનો દેહ નારકની જેમજ, તદ્દેશથી મનુષ્યલોકવર્તી, અસ્થિ આદિ રૂપથી જો આહારક શરીરને સ્પર્શે કે પરિતાપે, તો આહારક દેહથી નારક ત્રિક્રિય કે ચતુષ્ક્રિય થાય. કાર્યિકી ભાવે બીજા બેનો અવશ્ય સંભવ છે, પારિતાપનિકી ભાવે આદ્ય ત્રણનો અવશ્ય સંભવ છે એ રીતે અહીં બીજા પણ વિષય જાણવા. જે તેજસ, કાર્મણ શરીર અપેક્ષાએ જીવોને પરિતાપકત્વ તે ઔદારિકાદિને આશ્રીને જાણવા. સ્વરૂપથી તે બંનેને પરિતાપવા અશક્ય છે.

⊗ શતક-૮, ઉદ્દેશો-૭-‘અદતાદાન’ ⊗

— X — X — X — X —

ઉદ્દેશા-૬-માં ક્રિયા વિશે કહ્યું. ક્રિયાને પ્રસ્તાવથી ઉદ્દેશા-૭-માં પ્રદ્વેષક્રિયા નિમિત્તક અન્યુત્તીર્થિક વિવાદ કહે છે - X -

● સૂત્ર-૪૧૦,૪૧૧ :-

તે કાળે, તે સમયે રાજગૃહનગર હતું - વર્ણન. ગુણશીલ ચૈત્ય હતું -

વર્ણન યાવત્ પૃથ્વીશિલાપટ્ટક હતો. તે ગુણશીલ ચૈત્ય સમીપે ઘણાં અન્યતીર્થિકો રહેતા હતા. - - તે કાળે, તે સમયે આદિકર શ્રમણ ભગવંત મહાવીર યાવત્ પધાર્યા, યાવત્ પર્ષદા પાછી ગઈ.

તે કાળે, તે સમયે ભગવંત મહાવીરના ઘણાં શિષ્ય સ્થવિરો જાતિસંપન્ન, કુળસંપન્ન આદિ જેમ બીજા શતકમાં યાવત્ જીવિતાશા-મરણ ભયથી મુક્ત, ભગવંત મહાવીર સમીપે ઉર્ધ્વજાનુ, અધોશિર, ધ્યાનરૂપી કોઠામાં રહીને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવતા યાવત્ વિચરતા હતા.

ત્યારે તે અન્યતીર્થિકો, જ્યાં સ્થવિર ભગવંતો હતા ત્યાં આવ્યા, આવીને સ્થવિર ભગવંતોને આમ કહ્યું - હે આર્યો ! તમે ત્રિવિધ ત્રિવિધે અસંયત, અવિરત, અપ્રતિહતાદિ જેમ સાતમાં શતકમાં બીજા ઉદ્દેશામાં કહ્યું યાવત્ એકાંતબાલ હતા. ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ તે અન્યતીર્થિકને આમ કહ્યું - હે આર્યો ! કયા કારણથી અમે ત્રિવિધ ત્રિવિધે અસંયત, અવિરત યાવત્ એકાંત બાલ હતા ? ત્યારે તે અન્યતીર્થિકોએ તેમને આમ કહ્યું - હે આર્યો ! તમે અદતાદાન લો છો, અદતાદાન વાપરો છો, અદતાદાનને સ્વાદો છો. એ રીતે ત્રિવિધ, ત્રિવિધે અસંયત, અવિરત યાવત્ એકાંત બાલ છો. ત્યારે તે સ્થવિરોએ તેમને આમ પૂછ્યું -

- હે આર્યો ! કયા કારણથી અમે અદત લઈએ છીએ, પાઈએ છીએ, સ્વાદીએ છીએ ? કે જેથી અમે અદત લેનાર યાવત્ સ્વાદતા ત્રિવિધ ત્રિવિધે અસંયત યાવત્ એકાંતબાલ છીએ ? ત્યારે તે અન્યતીર્થિકોએ સ્થવિર ભગવંતોને આમ કહ્યું - હે આર્યો ! તમારા મતમાં દેવાતું - ન દેવાયું, ગ્રહણ કરાતું - ન ગ્રહણ કરાયું, પાત્રમાં નંખાતું - ન નંખાયું, એવું કથન છે. હે આર્યો ! તમને અપાતો પદાર્થ, પાત્રમાં ન પડે તે પહેલાં વચ્ચે જ કોઈ તેને હરી લે, તો તમે કહો છો કે, તે ગૃહપતિના પદાર્થનું અપહરણ થયું, તમારા નહીં. તેથી તમે અદત ગ્રહણ કરો છો યાવત્ અદતની અનુમતિ આપો છો. તેથી તમે અદત ગ્રહતા એકાંતબાલ છો.

ત્યારે તે સ્થવિરોએ તે અન્યતીર્થિકને આમ કહ્યું - હે આર્યો ! અમે અદત લેતા નથી, ખાતા નથી, અનુમોદતા નથી. હે આર્યો ! અમે દીધેલું જ લઈએ-પાઈએ-અનુમોદીએ છીએ. તેથી અમે દીધેલું લેનાર દીધેલું ખાનાર, દીધેલું સ્વાદનાર ત્રિવિધ ત્રિવિધે સંયત, વિરત, પ્રતિહત એમ જે શતક-૭-માં યાવત્ એકાંત પંડિત છીએ. ત્યારે તે અન્યતીર્થિકોએ તે સ્થવિર ભગવંતોને આમ કહ્યું - કયા કારણથી હે આર્ય ! તમે દીધેલું ગ્રહણ કરો છો યાવત્ અનુમોદો છો, તેથી તમે યાવત્ એકાંત પંડિત છો ?

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ, તેઓને આમ કહ્યું કે - હે આર્યો ! દેવાતું-દીધું, ગ્રહણ કરાતું-ગ્રહ્યું, પાત્રમાં મુકાતું-મુકાયું એ અમારો મત છે. તેથી હે આર્યો ! અમે દીધેલું ગ્રહણ કરતા, પાત્રમાં પડેલ નથી, તેની વચ્ચે કોઈ તેને હરી લે, તો તે પદાર્થ અમારો હરાયો કહેવાય છે, ગૃહસ્થનો નહીં, તેથી

અમે દીધેલું ગ્રહણ કરતા-ખાતા-અનુમોદતા એવા - યાવત્ - ત્રિવિધ ત્રિવિધે સંચત યાવત્ એકાંત પંડિત છીએ. ખરેખર તો હે આર્યો! તમે પોતે જ ત્રિવિધ ત્રિવિધે અસંચત યાવત્ એકાંતબાલ છો.

ત્યારે તે અન્યતીર્થિકોએ, તે સ્થવિરોને આમ પૂછ્યું - હે આર્યો! કયા કારણે અમે ત્રિવિધ યાવત્ એકાંતબાલ છીએ. ત્યારે સ્થવિર ભગવંતે તેમને કહ્યું - હે આર્યો! તમે અદત્ત ગ્રહણ કરો છો આદિ. માટે હે આર્યો! તમે એકાંતબાલ છો ત્યારે તે અન્યતીર્થિકોએ, તે સ્થવિરોને આમ પૂછ્યું - કયા કારણે અમે અદત્ત ગ્રહણ કરતા યાવત્ એકાંતબાલ છીએ? ત્યારે તે સ્થવિરોએ તેમને કહ્યું - હે આર્યો! તમારા મતે દેવાતું - ન દેવાયુ, યાવત્ તે ગાથાપતિનું છે, તમારું નહીં, તેથી તમારા મતે અદત્ત લો છો. તેમજ પૂર્વવત્ તમે એકાંત બાલ છો. ત્યારે અન્યતીર્થિકે તેમને કહ્યું -

હે આર્યો! તમેજ ત્રિવિધ-ત્રિવિધ અસંચત યાવત્ એકાંત બાલ છો. ત્યારે સ્થવિરોએ, તે અન્યતીર્થિકને પૂછ્યું - કયા કારણે અમે ત્રિવિધે અસંચત યાવત્ એકાંતબાલ છીએ? ત્યારે તેઓએ સ્થવિરોને કહ્યું - હે આર્યો! ગમન કરતા એવા તમે, પૃથ્વીકાયિકોને દબાવો છો, હણો છો, પગથી લાત મારો છો, સંઘાત કરો છો, સંઘટ્ટો છો, પરિતાપના-કીલામણા-ઉપદ્રાવિત કરો છો, આ કારણથી તમે ત્રિવિધે અસંચત, અવિરત યાવત્ એકાંતબાલ છો. ત્યારે તે સ્થવિરોએ તેમને આમ કહ્યું -

હે આર્યો! અમે ચાલતી વખતે પૃથ્વીકાયિકોને દબાવતા નથી યાવત્ ઉપદ્રવિત કરતા નથી. હે આર્યો! અમે ગમન કરતી વેળા કાયને, જોગને કે સંચમ(ઋતુ)ને આશ્રીને દેશથી દેશ, પ્રદેશથી પ્રદેશ જઈએ છીએ. અમે તે દેશથી દેશ, પ્રદેશથી પ્રદેશ જતાં પૃથ્વીકાયિકને દબાવતા યાવત્ ઉપદ્રવિત કરતા નથી. તેથી અમે પૃથ્વીકાયિકને ન દબાવતા, ન હણતા યાવત્ ઉપદ્રવિત ન કરતા ત્રિવિધ ત્રિવિધે સંચત યાવત્ એકાંત પંડિત છીએ, હે આર્યો! તમે પોતે જ ત્રિવિધ ત્રિવિધે અસંચત યાવત્ બાલ છો.

ત્યારે તે અન્યતીર્થિકોએ સ્થવિર ભગવંતને એમ કહ્યું - હે આર્યો કયા કારણથી, અમે ત્રિવિધ ત્રિવિધે યાવત્ એકાંત બાલ છીએ? ત્યારે તે સ્થવિરોએ તેમને કહ્યું - હે આર્યો! તમેજ ગમન કરતી વેળાએ પૃથ્વીકાયિકોને દબાવો યાવત્ ઉપદ્રવિત કરતા ત્રિવિધ ત્રિવિધે યાવત્ એકાંતબાલ છો. ત્યારે તે અન્યતીર્થિકોએ સ્થવિરોને એમ કહ્યું - તમારા મતે જતો એવો - ન ગયો, ઉલ્લંઘતાને ન ઉલ્લંઘતો, રાજગૃહનગર પહોંચવાની ઈચ્છાવાળાને અસંપ્રાપ્ત કહો છો. (ત્યારે સ્થવિરોએ કહ્યું) હે આર્યો! અમારા મતે જતા એવાને - ગયો, ઉલ્લંઘતાને ઉલ્લંઘ્યો, રાજગૃહનગર પહોંચવાની ઈચ્છાવાળાને સંપ્રાપ્ત થયો જ કહેવાય છે. પરંતુ તમારા મતે જ જતો એવો - ન ગયો, ઉલ્લંઘતો એવો ન ઉલ્લંઘ્યો યાવત્ રાજગૃહનગર અસંપ્રાપ્ત કહો છો.

ત્યારપછી તે સ્થવિર ભગવંતોએ, તે અન્યતીર્થિકોને એ રીતે નિરુત્તર

કર્યા, કરીને ગતિપ્રવાદ નામે અધ્યયન પ્રરૂપ્યું.

[૪૧૧] ભગવન્! ગતિપ્રવાદ કેટલા પ્રકારે છે? ગૌતમ! પાંચ પ્રકારે છે. તે આ - પ્રયોગગતિ, તત્તગતિ, બંધનછેદનગતિ, ઉપપાત ગતિ, વિહાયગતિ. અહીંથી આરંભી આખું પ્રયોગપદ કહેવું. - - ભગવન્! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૪૧૦,૪૧૧ :-

અજ્જો - હે આર્યો! તિવિહં - ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગને આશ્રીને. અદિરં સાદ્ગ્જહ - અદત્તં સ્વાદો - અનુમતિ આપો છો. દિજ્જમાણે અદત્તં - દેવાતું-ન દીધું. - X - દેવાતું એ દીધું ન કહેવાય, દીધેલું જ દીધું કહેવાય, એમ કહે છે. એ રીતે 'ગ્રહણ કરાતું' આદિમાં પણ જાણવું. તેમાં 'દીયમાન' તે દેનારની અપેક્ષાએ, 'પ્રતિગૃહ્યમાણ' તે ગ્રાહકની અપેક્ષાએ અને 'નિસૃજ્યમાણ' એટલે 'નંખાતું' એ પાત્રની અપેક્ષાએ છે. અંતરે - અવસરે.

આ અભિપ્રાય છે - જો દેવાતો પદાર્થ પાત્રમાં પડે તો 'દીધું' કહેવાય, ત્યારે તે દેવાતા પાત્રમાં પડે તે રૂપ ગ્રહણ કર્યું કહેવાય. જો દેવાતું તે 'ન દીધું' કહે ત્યારે પાત્રમાં પડે તેને લેવું તે પણ અદત્ત એમ કહેવાય.

ઉત્તર વાક્યમાં નિર્ગ્ન્ય કહે છે - અમારા મતે 'દેવાતું તે દીધું' ઇત્યાદિ કહ્યું, તે ક્રિયાકાળ-નિષ્કાકાળના અભેદથી દીયમાનત્વાદિને દત્તત્વ આદિ જાણવું. વળી 'દીયમાન તે અદત્ત' તે તમારા મતત્વથી છે માટે તમેજ અસંચતત્વાદિ ગુણવાળા છો. તેમ કહેતા (અન્યતીર્થિકો જે કહે છે. તેના અનુસંધાને) સ્થવિરો તેમને જણાવે છે કે - તુજ્ઞે ણં અજ્જો !

રીચ - ગમન, રીચમાણ - જતો, ગમન કરતો. પુઢવિં પેચ્ચેહ. પૃથ્વીને આકામે-દબાવે છે. પગ વડે હણે છે, પાદાભિઘાતથી ઘસે છે - ભેગા કરે છે, ભૂમિ ઉપર શ્લિષ્ટ કરે છે - સંહત કરે છે, સંઘટ્ટે છે, પરિતાપે છે - સમન્તાત સંતાપ કરે છે, કિલામે છે - મારમાંતિક સમુદ્ઘાત પમાડે છે, ઉપદ્રવિત કરે છે - મારે છે. કાય - શરીરને આશ્રીને ઉચ્ચારાદિકાય કરવું. જોગ - ગ્લાન, વૈયાપૃત્યાદિ વ્યાપારને આશ્રીને, રિયં - ઋતુ-સત્યને આશ્રીને - "અપ્કાયાદિ જીવ સંરક્ષણ સંચમને આશ્રીને" અર્થ કરવો.

અમે વિવક્ષિત દેશમાં તે પૃથ્વી પરથી જતાં ઈયાસિમિતિ પરાયણત્વથી સચિત્ત ભૂમિને છોડતા અને અચેતન ભૂમિથી જઈએ છીએ - એ અર્થ છે. એ રીતે પ્રદેશથી પ્રદેશ જઈએ છીએ. અહીં દેશ એટલે ભૂમિનો મોટો ખંડ અને પ્રદેશ એટલે નાનો ખંડ. - ઉક્ત ગુણ વડે અમે ગમન કરતા હોવાથી (અમે અસંચતાદિ નથી), પણ તમે અન્યતીર્થિકો જ પૃથ્વીને દબાવતા આદિથી અસંચતત્વાદિ ગુણોવાળા છે, તેમ જણાવે છે.

જેમાં ગતિની પ્રરૂપણા થાય, તે ગતિપ્રવાદ, અથવા ગતિની ક્રિયાનો જે પ્રપાત-પ્રપતન સંભવ-પ્રયોગાદિ અર્થોમાં વર્તન તે ગતિપ્રપાત, તેને કહેનારું અધ્યયન, તે ગતિપ્રપાત, તેની પ્રજ્ઞાપના કરી.

હવે ગતિપ્રપાતને ભેદથી કહેવાને માટે જણાવે છે - અહીં ગતિપ્રપાત ભેદના પ્રક્રમમાં જે ગતિભેદ કહેવા, તે તદ્ગતિ ધર્મપણાથી પ્રપાતના ગતિભેદ કહેવાથી

ગતિપ્રપાત ભેદ જ કહેવાય છે. તેમાં પ્રયોગ સત્ય મન વગેરે પંદર પ્રકારો ગતિ-પ્રવૃત્તિ, તે 'પ્રયોગગતિ' કહેવાય.

તતગતિ - ગ્રામ, નગરાદિમાં જવાને પ્રવૃત્તપણાથી, ત્યાં પહોંચ્યા ન હોય, તેના અંતરાલ માર્ગમાં વર્તતા પ્રસારિત ક્રમથી અને વિસ્તારે જનારની ગતિ. અથવા તેના અવધિભૂત ગામ-નગરાદિમાં ગતિ.

આ સ્થાને આ સૂત્રથી આરંભીને પ્રજ્ઞાપનાના ૧૬માં 'પ્રયોગ પદ'માં સે ત્તં વિહાયગઈ' એ સૂત્ર સુધી આ કહેવું. તે આ પ્રમાણે છે - બંધનછેદન ગતિ, ઉપપાત ગતિ, વિહાયગતિ ઇત્યાદિ. તેમાં -

બંધન છેદન ગતિ - બંધન કે કર્મના છેદન - અભાવમાં જીવની શરીરથી શરીરની ગતિ તે. - - ઉપપાત ગતિ ત્રણ ભેદે, ક્ષેત્ર-ભવ-નો ભવના ભેદથી છે. તેમાં નારક, તિર્યક, મનુષ્ય, દેવ, સિદ્ધોની જે ક્ષેત્રમાં ઉત્પાદને માટે ગમન તે ક્ષેત્રોપપાત ગતિ નારકાદિની સ્વભવે ઉપપાતરૂપ ગતિ, તે ભવોપપાતગતિ સિદ્ધ-પુદ્ગલનું ગમન માત્ર તે નોભવોપપાત ગતિ. વિહાયોગતિ તે સ્પૃશદ્ગત્યાદિ અનેકવિધ છે.

❁ શતક-૮, ઉદ્દેશો-૮-'પ્રત્યનીક' ❁
— X — X — X — X —

૦ ઉદ્દેશા-૭-માં સ્થવિરો પ્રત્યે અન્યતીર્થિકો પ્રત્યનીક રૂપે કહ્યા. અહીં ગુરુ આદિના પ્રત્યનીકો કહે છે -

● સૂત્ર-૪૧૨ :-

રાજગૃહનગરે યાવત્ આમ કહ્યું - ભગવન્! ગુરુને આશ્રીને કેટલાં પ્રત્યનીકો કહ્યા છે? ગૌતમ! ત્રણ. તે આ - આચાર્ય પ્રત્યનીક, ઉપાધ્યય પ્રત્યનીક, સ્થવિર પ્રત્યનીક. - - ભગવન્! ગતિને આશ્રીને કેટલા પ્રત્યનીક કહ્યા છે? ગૌતમ! ત્રણ. તે આ - આલોક પ્રત્યનીક, પરલોક પ્રત્યનીક, ઉભયલોક પ્રત્યનીક. - - ભગવન્! સમૂહને આશ્રીને કેટલાં પ્રત્યનીક કહ્યા છે? ગૌતમ! ત્રણ. તે આ - કુલ પ્રત્યનીક, ગણ પ્રત્યનીક, સંઘપ્રત્યનીક. - - અનુકંપ (સાધુ)ને આશ્રીને કેટલા પ્રત્યનીક કહ્યા છે? ગૌતમ! ત્રણ. તપસ્વી પ્રત્યનીક, ગ્લાન પ્રત્યનીક, શૈક્ષ પ્રત્યનીક. - - શ્રુતને આશ્રીને કેટલાં પ્રત્યનીક છે? ગૌતમ! ત્રણ. સૂત્ર, અર્થ, તદુભય. - - ભાવને આશ્રીને? ત્રણ. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પ્રત્યનીક.

● વિવેચન-૪૧૨ :-

ગુરુ - તત્ત્વોપદેશકને પ્રતીત્ય - આશ્રીને, પ્રત્યનીક - શત્રુ જેવા, પ્રતિકૂળપણે વર્તતા. તેમાં આચાર્ય - અર્થના વ્યાખ્યાતા. ઉપાધ્યાય - સૂત્રદાતા, સ્થવિર - જાતિ, શ્રુત, પર્યાય વડે તેમાં જાતિથી, ૬૦ વર્ષના. શ્રુતસ્થવિર તે સમવાયધારક. પર્યાય સ્થવિર તે ૨૦-વર્ષના પર્યાયવાળા. આમની પ્રત્યનીકતા આ પ્રમાણે - તેમની જાતિ આદિને આશ્રીને અવર્ણવાદ કરવો, તેમની સમીપે ન રહેવું, તેમનું અહિત અને છિદ્રો જોવા. વિપરીત વાતો કરવી, તેમના ઉપદેશનો ઉપહાસ કરવો, દશવિધ વૈયાવસ્થાદિ કૃત્ય ન કરવું ઇત્યાદિ.

ગતિ - મનુષ્યત્વ આદિને આશ્રીને, તેમાં આલોકના એટલે પ્રત્યક્ષ માનુષત્વ

લક્ષણ પર્યાયના પ્રત્યનીક, ઇન્દ્રિયાર્થને પ્રતિકૂલકારીપણાથી પંચાગ્નિતપસ્વી માફક આલોક પ્રત્યનીક... પરલોક-જન્માંતર, તેના પ્રત્યનીક - ઇન્દ્રિયાર્થમાં તત્પર... ઉભયલોક પ્રત્યનીક - ચોરી આદિ વડે ઇન્દ્રિયોના અર્થને સાધવામાં રત.

સમૂહ - સાધુ સમુદાયને આશ્રીને, તેમાં કુલ - ચાંદ્ર આદિ, તેનો સમૂહ તે ગણ - કોટિ આદિ, તેનો સમૂહ તે સંઘ, તેની પ્રત્યનીકતા, એટલે તેનો અવર્ણવાદ આદિ. - કુલ આદિના લક્ષણ આ પ્રમાણે છે -

એક આચાર્યની જે શિષ્યપરંપરા, તે કુળ. ત્રણ કુળનો એક ગણ થાય છે. સર્વે પણ જ્ઞાન-દર્શન-ચરણ ગુણથી વિભૂષિત એવા શ્રમણોનો સમુદાય તે સંઘ, ગુણ સમુદાયે કરીને જાણવો.

અણુકંપ - અનુકંપા, ભોજન-પાન આદિ વડે ઉપકાર, તેને આશ્રીને, તેમાં તપસ્વી તે ક્ષપક, ગ્લાન તે રોગાદિ વડે અસમર્થ, શૈક્ષનવદીક્ષિત. આ બધાં અનુકંપનીય કહેવાય છે, તે ન કરવારૂપ પ્રત્યનીકતા.

સુચણ - શ્રુત એટલે સૂત્રાદિ, તેમાં સૂત્ર - વ્યાખ્યા કરવા યોગ્ય. અર્થ - તેનું વ્યાખ્યાન. નિર્ચુક્તિ આદિ-તદુભય, તેની પ્રત્યનીકતા. - X - X - (શ્રુત વિરુદ્ધ કથન, તેનો અવર્ણવાદ, શાસ્ત્રજ્ઞાનને નિષ્પયોજન બતાવવું, શાસ્ત્રોને દોષયુક્ત બતાવવા ઇત્યાદિ)

ભાવ - એટલે પર્યાય. તે જીવગત અને અજીવગત છે. તેમાં જીવના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત છે તેમાં પ્રશસ્ત તે ક્ષાયિકાદિ છે અને અપ્રશસ્ત તે વિવક્ષાથી ઔદયિક, ક્ષાયિકાદિ છે. વળી જ્ઞાનાદિ રૂપ પણ ભાવો છે, તે જ્ઞાનાદિ પ્રતિ પ્રત્યનીક, તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કે દૂષણથી છે. જેમકે - પ્રાકૃતમાં રચેલ સૂત્રને કોણ જાણે છે ? કોણે પ્રરૂપણા છે ? દાન વિના ચારિત્રથી શું થવાનું છે ? - - આ પ્રત્યનીકો ફરી ન કરવાને ઉદ્યત યતાં શુદ્ધિને યોગ્ય થાય છે. શુદ્ધિ વ્યવહારથી છે, તેથી વ્યવહાર-

● સૂત્ર-૪૧૩,૪૧૪ :-

[૪૧૩] ભગવન્! વ્યવહાર કેટલા ભેદે છે? ગૌતમ! પાંચ ભેદે. તે આ - આગમ, શ્રુત, આજ્ઞા, ધારણા, જીત. તેની પાસે તે આગમ હોય, તેણે આગમથી વ્યવહાર કરવો જોઈએ. જેની પાસ આગમ ન હોય, તેણે જેની પાસે જે શ્રુત હોય, તેનાથી વ્યવહાર કરવો. જો શ્રુત ન હોય તો, જેની પાસે જે આજ્ઞા હોય, તેણે આજ્ઞાથી વ્યવહાર કરવો. જેની પાસે આજ્ઞા ન હોય, તેની પાસે જે ધારણા હોય, તે ધારણાથી વ્યવહાર કરવો, જેની પાસે તે ધારણા ન હોય, તેની પાસે જે જીત હોય, તે જીતથી વ્યવહાર કરવો. આ પાંચથી વ્યવહાર કરવો જોઈએ. તે આ - આગમથી, શ્રુતથી, આજ્ઞાથી, ધારણાથી, જીતથી. જેની પાસે જે આગમ-શ્રુત-આજ્ઞા-ધારણા-જીત હોય, તેને તે પ્રમાણે વ્યવહાર ચલાવવો જોઈએ.

ભગવન્ ! આગમબલિક શ્રમણ નિર્ગન્થ (આ પાંચનું ફળ) શું કહે છે ? આ પાંચ પ્રકારના વ્યવહારોમાં જ્યારે જ્યારે અને જ્યાં જ્યાં જે સંભવ હોય ત્યારે ત્યારે, ત્યાં ત્યાં રાગ-દ્વેષથી રહિત, સમ્યક્ વ્યવહાર કરતા શ્રમણ નિર્ગન્થ, આજ્ઞાના આરાધક થાય છે.

[૪૧૪] ભગવન્ ! બંધ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! બે ભેદે. ઐયાપિથિકબંધ, સાંપ્રાયિક બંધ. - - ભગવન્ ! ઐયાપિથિક કર્મ, શું નૈરથિક બાંધે, તિર્યચ બાંધે, તિર્યચિણી બાંધે, મનુષ્ય-માનુષી સ્ત્રી બાંધે, દેવો-દેવી બાંધે ? ગૌતમ ! નૈરથિક, તિર્યચ, તિર્યચિણી, દેવ કે દેવીમાં કોઈ ન બાંધે, પણ પૂર્વ પ્રતિપક્ષકની અપેક્ષાએ મનુષ્ય અને મનુષ્ય સ્ત્રી બાંધે. પ્રતિપદમાનની અપેક્ષાએ એક મનુષ્ય - એક માનીષી બાંધે અથવા ઘણાં મનુષ્યો - ઘણી માનુષી સ્ત્રી બાંધે, અથવા એક મનુષ્ય અને એક માનુષી સ્ત્રી બાંધે અથવા ઘણાં મનુષ્ય અને એક માનુષી બાંધે અથવા ઘણાં મનુષ્યો અને ઘણી માનુષી બાંધે (આ આઠ ભાગા જાણવા.)

ભગવન્ ! ઐયાપિથિક કર્મ શું સ્ત્રી બાંધે, પુરુષ બાંધે, નપુંસક બાંધે, સ્ત્રીઓ બાંધે, પુરુષો બાંધે, નપુંસકો બાંધે કે નોસ્ત્રીનો-પુરુષનો નપુંસક બાંધે? ગૌતમ ! સ્ત્રી યાવત્ નપુંસકો ન બાંધે, પણ પૂર્વ પ્રતિપક્ષની અપેક્ષાએ વેદરહિત ઘણાં જીવો બાંધે. પ્રતિપદમાનની અપેક્ષાએ વેદરહિત એક જીવ બાંધે કે વેદરહિત ઘણાં જીવો બાંધે.

ભગવન્ ! જે વેદરહિત એક જીવ અથવા વેદરહિત ઘણાં જીવો બાંધે, તો હે ભગવન્ ! સ્ત્રી પશ્ચાત્ કૃત્ જીવ બાંધે, પુરુષ પશ્ચાત્ કૃત્ જીવ બાંધે, નપુંસક પશ્ચાત્કૃત્ જીવ બાંધે, સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત્ જીવો બાંધે, પુરુષ પશ્ચાત્ કૃત્ જીવો બાંધે, નપુંસક પશ્ચાત્કૃત્ જીવો બાંધે (એ છ ભાંગા), અથવા “સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત્ અને પુરુષ પશ્ચાત્ કૃત્ જીવ બાંધેની ચતુર્ભંગી અથવા સ્ત્રીપશ્ચાત્કૃત્ અને નપુંસક પશ્ચાત્ કૃત્ જીવની ચતુર્ભંગી, અથવા પુરુષ પશ્ચાત્કૃત્ અને નપુંસક પશ્ચાત્કૃત્ જીવની ચતુર્ભંગી અથવા સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત્ - પુરુષ પશ્ચાત્કૃત્ - નપુંસક પશ્ચાત્કૃત્ની અષ્ટભંગી - એમ ૨૬ ભંગ કહેવા - X -

ગૌતમ ! સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત્ જીવ પણ બાંધે, પુરુષ પશ્ચાત્કૃત્ જીવ પણ બાંધે, નપુંસક પશ્ચાત્કૃત્ જીવ પણ બાંધે - યાવત્ - અથવા સ્ત્રી પશ્ચાત્કૃત્ જીવો અને પુરુષ પશ્ચાત્ કૃત્ જીવો અને નપુંસક પશ્ચાત્ કૃત્ જીવો પણ ઐયાપિથિક કર્મ બાંધે. અહીં આ ૨૬ ભાંગા કહેવા.

ભગવન્ ! (જીવે ઐયાપિથિક કર્મ) - (૧) બાંધ્યુ છે, બાંધે છે કે બાંધશે ? (૨) બાંધ્યુ છે, બાંધે છે, નહીં બાંધે ? (૩) બાંધ્યુ છે, નથી બાંધતો, બાંધશે ? (૪) બાંધ્યુ છે, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં ? (૫) બાંધ્યુ નથી, બાંધે છે, બાંધશે ? (૬) બાંધ્યુ નથી, બાંધે છે, બાંધશે નહીં ? (૭) બાંધ્યુ નથી, બાંધતો નથી, બાંધશે ? (૮) બાંધ્યુ નથી, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં ?

ગૌતમ ! ભવાકર્ષની અપેક્ષાએ કેટલાંકે બાંધ્યુ છે, બાંધે છે, બાંધશે, કેટલાંકે બાંધ્યુ છે, બાંધે છે, બાંધશે નહીં. એ પ્રમાણે યાવત્ કેટલાંક જીવે બાંધ્યુ નથી, બાંધતા નહીં, બાંધશે નહીં એ આઠે ભંગ કહેવા.

ગ્રહણાકર્ષની અપેક્ષાએ કેટલાંકે બાંધ્યુ, બાંધે છે, બાંધશે એ પ્રમાણે યાવત્ કેટલાંકે બાંધ્યુ નથી, બાંધે છે, બાંધશે. એ પાંચ ભંગ કહેવા. બાંધ્યુ નથી, બાંધે છે, બાંધશે નહીં ભંગ ન કહેવો. કેટલાંકે બાંધ્યુ નથી, બાંધતો

નથી, બાંધશે, કેટલાંકે બાંધ્યુ નથી, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં.

ભગવન્ ! તે સાદિ સપર્યવસિત બાંધે, સાદિ અપર્યવસિત બાંધે, અનાદિ સપર્યવસિત બાંધે કે અનાદિ અપર્યવસિત બાંધે? ગૌતમ ! સાદિ સપર્યવસિત બાંધે, સાદિ અપર્યવસિત, અનાદિ સપર્યવસિત, અનાદિ અપર્યવસિત (બ્રહ્મ) ન બાંધે.

ભગવન્ ! તે દેશથી દેશને બાંધે, દેશથી સર્વને બાંધે, સર્વથી દેશને બાંધે, સર્વથી સર્વને બાંધે છે ? ગૌતમ ! દેશથી દેશને, દેશથી સર્વને કે સર્વથી દેશને ન બાંધે, સર્વથી સર્વને બાંધે છે.

● વિવેચન-૪૧૩,૪૧૪ :-

વ્યવહરવું તે વ્યવહાર - મુમુક્ષુ પ્રવૃત્તિ નિમિત્તરૂપ. અહીં તે તેને નિબંધનત્વથી જ્ઞાન વિશેષ છતાં વ્યવહાર છે. તેમાં - (૧) આગમ્યન્તે - વસ્તુ તત્ત્વનું જ્ઞાન જેનાથી થાય તે આગમ - કેવળ, મન:પર્યાય, અવધિ, ચૌદ પૂર્વ, દશ પૂર્વ, નવ પૂર્વ રૂપ. (૨) શ્રુત - શેષ આચાર પ્રકલ્પાદિ. નવ પૂર્વાદિ પણ શ્રુતપણે છે, છતાં વિશિષ્ટ જ્ઞાન હેતુત્વથી સાતિશયત્વથી ‘આગમ’ કહ્યા. (૩) આજ્ઞા - ગીતાર્થની પાસે જે ગૂઢાર્થ પદ વડે દેશાંતરમાં રહેલ બીજા ગીતાર્થ પાસે અતિચાર આલોચનનું નિવેદન કરે, બીજા ગીતાર્થ પણ તેને તે રીતે જ શુદ્ધિદાન કરે. (૪) ધારણા - ગીતાર્થ સંવિગ્ન વડે દ્રવ્યાદિ અપેક્ષાએ જે અપરાધમાં જે વિશુદ્ધિ કરાય, તેને અવધારીને જે અગુપ્તપણે આલોચના દાનથી ત્યાં જ તે પ્રમાણે તેને પ્રયોજે, એ રીતે વૈયાવસ્યકરાદિ કે ગચ્છ ઉપગ્રહકારી અશેષ પ્રાયશ્ચિત પદોને કહ્યા તેને ધારવા. (૫) જીત - દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, પુરુષ, પ્રતિસેવના અનુવૃત્તિથી તથા સંહનન, ઘૃત્યાદિ પરિહાનિની અપેક્ષાએ જે પ્રાયશ્ચિત દાન અથવા જે ગચ્છમાં સૂત્રાતિરિક્ત કારણથી પ્રાયશ્ચિત વ્યવહાર પ્રવર્તે અને તે બીજા ઘણાંથી અનુસરણ કરાયો હોય.

આગમાદિ વ્યવહારમાં ઉપસર્ગ-અપવાદ કહે છે - જે પ્રકારે કેવલી આદિ કોઈમાં ઉક્ત લક્ષણનો વ્યવહાર થતો હોય, તે પાંચ વ્યવહારો મધ્યે કે તેના પ્રાયશ્ચિત્તદાનાદિ વ્યવહારકાલે કે વસ્તુના વિષયમાં વ્યવહાર થાય તે આગમ - કેવલ આદિ છે ત્યારે આગમથી પ્રાયશ્ચિત્તદાનાદિમાં પ્રવર્તે, બીજા વ્યવહારથી નહીં. આગમમાં પણ છ ભેદે છે. - X - કેવલ અભાવે મન:પર્યાયથી, એ પ્રમાણે પ્રધાનતર બીજા-બીજા ભાવોથી પણ વ્યવહાર કહેવો-કરવો.

જો આગમનો વ્યવહાર ન વર્તી શકે તો, શ્રુતથી વ્યવહાર સ્થાપવો. નિગમેન - સામાન્ય અને વિશેષ નિગમનથી. - X - X -

આગમબલિક - ઉક્ત જ્ઞાન વિશેષ બલવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કેવલિ આદિ, તે આ કહેવાનાર અથવા આ પ્રમાણે - પ્રત્યક્ષ પાંચ ભેદે વ્યવહાર પ્રાયશ્ચિત્તદાનાદિ રૂપ સમ્યક્ વ્યવહાર કરવો. સમ્યક્, કઈ રીતે? જ્યારે-જ્યારે, જે-જે અવસરમાં, જે-જે પ્રયોજનમાં કે ક્ષેત્રમાં અથવા જે જે ઉચિત છે, તેમાં તેમાં, ત્યારે-ત્યારે, તે-તે પ્રયોજનાદિમાં, કઈ રીતે? સર્વાશસારરૂપ હિતો વડે ઉપાશ્રિત-સ્વીકારેલ અથવા શિષ્યત્વાદિ સ્વીકારેલ ઉપાશ્રિત, તે જ વૈયાવૃત્યકરત્વ આદિથી નીકટ અથવા નિશ્રિત - રાગ, ઉપાશ્રિત - દ્વેષ, તે અથવા નિશ્રિત - આહારાદિની લાલચ, ઉપાશ્રિત - શિષ્ય પ્રતીચ્છક કુલાદિ અપેક્ષા,

તે બંને જ્યાં ન હોય તે અનિશ્ચિતોપાશ્રિત - સર્વથા પદાપાત રહિતવ્યથી યથાવત્.

અહીં પૂજ્યની વ્યાખ્યા - રાગથી નિશ્ચા થાય છે, ઉપાશ્રિત દોષથી થાય અથવા આહારાદિ મને આપે છે, તે નિશ્ચા. શિષ્યના કે પ્રતિચ્છકના કુલાદિની ઉપાશ્રિતા થાય છે. આજ્ઞાથી જિનોપદેશનો આરાધક થાય છે. બીજા કિમાહુ મ્હેં! ઇત્યાદિની વ્યાખ્યા આ રીતે કરે છે - ભગવન્ ! આગમબલિક શ્રમણ નિર્ગ્નથ ! પંચવિધ વ્યવહારનું ફળ શું કહે છે ? તેના ઉત્તરમાં સૂત્રકાર ઇચ્છેયં આદિ કહે છે.

આજ્ઞા આરાધક કર્મને ખપાવે છે કે શુભકર્મ બાંધે છે, તેથી બંધનું નિરુપણ કરતા કહે છે - બંધ - દ્રવ્યથી નિગડાદિ બંધ, ભાવથી કર્મબંધ. અહીં પ્રક્રમથી કર્મબંધ લેવો. ઈર્ષ્યા - ગમન, તેની મુખ્યતાવાળો પન્થ - માર્ગ, તેનાથી ઐર્ષ્યાપથિક બન્ધુ. કેવલ યોગ પ્રત્યય કર્મ, તેનો બંધ, તે તથા, તે એક જ વેદનીયનો છે.

સંપરાયબંધ - જેનાથી સંસારમાં ભમે છે તે સંપરાયકષાય, તેમાં થાય તે સાંપરાયિક કર્મ, તેનો જે બંધ. તે કષાય નિમિત્તક સાંપરાયિક બંધ. તે બધાં અવીતરાગ ગુણસ્થાનકોમાં હોય. ઐર્ષ્યાપથિક બંધ મનુષ્યને જ હોય, કેમકે ઉપશાંત મોહ, ક્ષીણમોહ, સયોગ કેવલીને જ તે બંધ થાય છે. - - પુલ્કવલ્લિવન્ન-પૂર્વ - પૂર્વકાળે, પ્રતિપન્ન - ઐર્ષ્યાપથિક બંધકત્વ, જેના વડે તે પૂર્વપ્રતિપન્નક, તેનું બંધકત્વ દ્વિતીયાદિ સમયવર્તી છે. તે હંમેશા જ ઘણાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ હોય છે. કેમકે કેવલીનો નિત્ય સદ્ભાવ છે - X -

પલ્લિવલ્લિવન્ન - પ્રતિપદમાનક એટલે ઐર્ષ્યાપથિક કર્મ બંધન પ્રથમ સમયવર્તી. તેમાં વિરહ સંભવે છે, તેથી એક વખતે મનુષ્યનો સ્ત્રીના એક યોગમાં એકત્વ-બહુત્વથી ચાર વિકલ્પો છે. દ્વિકસંયોગમાં તે રીતે જ ચાર વિકલ્પ, એ રીતે આઠ ભાંગા થયા છે - X - X - આ જ કહે છે - મણુસે વા - અહીં પુંસ્ત્વ આદિ તે-તે લિંગની અપેક્ષાએ છે. વેદની અપેક્ષાએ નહીં, કેમકે ક્ષીણ ઉપશાંત વેદત્વ છે.

વેદની અપેક્ષાએ સ્ત્રીત્વ આદિને આશ્રીને કહે છે - તં મ્હેં કિં - આદિ - સ્ત્રી આદિ ત્રણે પદના નિષેધથી અવેદકનો પ્રશ્ન. ઉત્તરમાં છ એ પદોનો નિષેધ, સાતમું પદ કહ્યું તે વેદરહિત છે, તેમાં પૂર્વ પ્રતિપન્ન અને પ્રતિપદમાનક છે - તેમાં બહુત્વના ભાવથી પૂર્વપ્રતિપન્નકો સદા વેદરહિત છે. પ્રતિપદમાનકો સામાયિકત્વથી વિરહભાવથી એકાદિ વિકલ્પ સંભવે.

વેદરહિતને ઐર્ષ્યાપથિક બંધને આશ્રીને સ્ત્રીત્વ આદિ ભૂતભાવ અપેક્ષાથી વિકલ્પો કહ્યા છે જઈત્યાદિ, - X - જે અવેદક હોવા પૂર્વે સ્ત્રી હોય, તે સ્ત્રીપદ્યાત્કૃત્, એ પ્રમાણે બીજા પણ સમજી લેવા.

અહીં એક યોગે એકત્વ-બહુત્વથી છ વિકલ્પો છે, દ્વિકયોગે તે જ પ્રમાણે બાર ભંગ છે, ત્રિકયોગે તે રીતે જ આઠ ભંગો છે. એ રીતે બધાં મળીને ૨૬ ભાંગા છે - X - X - સૂત્રમાં ચતુર્ભંગી, અષ્ટભંગી પહેલા વિકલ્પમાં દેખાડી, સૌથી છેલ્લા વિકલ્પમાં હવે ઐર્ષ્યાપથિક કર્મબંધન જ ત્રણ કાળ વડે વિકલ્પ કરતા કહે છે - તે ઐર્ષ્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું છે, બાંધે છે, બાંધશે, એ એક વિકલ્પ. એ રીતે બીજા સાત કહેવા.

ભવાકર્ષ - (૧) ભવમાં અનેકત્ર ઉપશામાદિ શ્રેણીથી પ્રાપ્ત આકર્ષ - ઐર્ષ્યાપથિક

કર્માનુગ્રહણ, ભવાકર્ષને આશ્રીને કોઈ એક જીવને પહેલો વિકલ્પ થાય છે. તેથી કહે છે - પૂર્વભવમાં ઉપશાંત મોહત્વ હોતા ઐર્ષ્યાપથિક કર્મ બાંધ્યું, વર્તમાનભવે ઉપશાંત મોહત્વથી બાંધે છે, ભાવિમાં ઉપશાંત મોહવસ્થામાં બાંધશે. (૨) પૂર્વભવમાં ઉપશાંત મોહત્વ પામ્યો, વર્તમાનમાં ક્ષીણ મોહત્વ પામે, તે પૂર્વે બાંધેલ અને વર્તમાનમાં બાંધે છે, શૈલેશી અવસ્થામાં ફરી બાંધશે નહીં. (૩) પૂર્વજન્મમાં ઉપશાંત મોહત્વ થકી બાંધેલ, ત્યાંથી પડવાથી બાંધે નહીં, ભાવિમાં ઉપશાંત મોહત્વ પામશે ત્યારે બાંધશે. (૪) શૈલેશીના પૂર્વકાળે બાંધેલ, શૈલેશી અવસ્થામાં ન બાંધે, પછી પણ બાંધશે નહીં. (૫) પૂર્વભવે ઉપશાંત મોહત્વ ન પામવાથી બાંધેલ નથી, હવે પ્રાપ્ત થવાથી બાંધે છે, ફરી પણ ભાવિ કાલે ઉપશાંત મોહાદિ અવસ્થામાં બાંધશે. (૬) ક્ષીણ મોહત્વાદિ પ્રાપ્ત ન થવાથી બાંધેલ નથી, હવે ક્ષીણ મોહત્વ પ્રાપ્ત થતાં બાંધે છે, શૈલેશી અવસ્થામાં ફરી બાંધશે નહીં. (૭) ભવ્યને અનાદિ કાળમાં બાંધેલ નથી, હવે પણ કંઈ બાંધતો નથી, કાલાંતરે બાંધશે નહીં, (૮) અભવ્યનો (૯) પ્રતીત જ છે.

ગ્રહણાકર્ષ આદિ - એક ભવમાં ઐર્ષ્યાપથિક કર્મ પુદ્ગલોના ગ્રહણરૂપ જે આકર્ષ તે ગ્રહણાકર્ષ, તેને આશ્રીને કોઈ એક જીવ તે પહેલો વિકલ્પ. તેથી કહે છે - (૧) ઉપશાંત મોહાદિ જે ઐર્ષ્યાપથિક કર્મ બાંધે છે, ત્યારે અતીત સમય અપેક્ષાએ બાંધેલ, વર્તમાન સમય અપેક્ષાએ બાંધે છે, અનાગત સમય અપેક્ષાએ બાંધશે. (૨) કેવલી, તેણે અતીત કાળે બાંધેલ છે, વર્તમાનમાં બાંધે છે, શૈલીશીકરણમાં બાંધશે. (૩) ઉપશાંત મોહત્વમાં બાંધેલ, તેની પ્રાપ્તિમાં ન બાંધે, તે જ ભવમાં ઉપશામ શ્રેણી પામીને બાંધશે. એક ભવમાં બે વખત ઉપશામશ્રેણિ પામે. (૪) સયોગીપણામાં બાંધેલ, શૈલીશી અવસ્થામાં ન બાંધે, નહીં બાંધશે. (૫) આયુષ્યના પૂર્વભાગે ઉપશાંતમોહત્વાદિ પ્રાપ્ત ન થતાં ન બાંધેલ, હવે પ્રાપ્ત થતાં બાંધે છે, તે કાળમાં ભાવિકાલે પણ બાંધશે. (૬) છઠ્ઠો ભેદ નથી. તેમાં બાંધેલ, બાંધે છે તે ઉપપદમાનત્વ છતાં નહીં બાંધશે. - X - તેથી કહે છે - આયુના પૂર્વ ભાગે ઉપશાંત મોહત્વાદિ પ્રાપ્ત ન થતાં બાંધેલ નથી, તેના લાભ સમયે બાંધે, બાંધશે નહીં. અહીં સમય માત્રના બંધનો અભાવ છે. જે કારણે મોહોપશામ નિર્ગ્નથને સમયાંતરે મરણથી ઐર્ષ્યાપથિક કર્મબંધ સમય માત્ર છે, તેથી છઠ્ઠો ભંગ નથી. - X - X - (૭) ભવ્ય વિશેષ, (૮) અભવ્ય. અહીં ભવાકર્ષપિદ્ધા થકી આઠે ભંગમાં બાંધ્યું, બાંધે છે, બાંધશે એ પ્રથમ ભંગમાં ઉપશાંત મોહ, બીજા ભંગમાં ક્ષીણ મોહ, ત્રીજા ભંગમાં ઉપશાંત મોહ, ચોથા ભંગમાં શૈલેશીગત, પાંચમાં ભંગમાં ઉપશાંત મોહ, છઠ્ઠામાં ક્ષીણમોહ. સાતમામાં ભવ્ય, આઠમામાં અભવ્ય. ગ્રહણાકર્ષ અપેક્ષાએ પહેલામાં ઉપશાંત કે ક્ષીણ મોહ, બીજામાં કેવલી, ત્રીજામાં ઉપશાંત મોહ, ચોથામાં શૈલેશીગત, પાંચમામાં ઉપશાંત કે ક્ષીણ મોહ, છઠ્ઠામાં શૂન્ય, સાતમામાં ભવ્ય-ભાવિ મોહનો ઉપશામ કે ક્ષાય, આઠમે અભવ્ય.

હવે ઐર્ષ્યાપથિક બંધને જ નિરૂપે છે - તે ઐર્ષ્યાપથિક કર્મમાં સાદિ સપર્યવસિત આદિ ચતુર્ભંગી. તેમાં ઐર્ષ્યાપથિક કર્મનો પહેલાં જ ભંગમાં બંધ, બીજામાં અસંભવ. તે ઐર્ષ્યાપથિક કર્મ દેશ વડે - જીવ દેશથી, દેશ-કર્મદેશ બાંધે આદિ ચતુર્ભંગી. - X - X - હવે સાંપરાયિક બંધનું નિરૂપણ કરે છે -

● સૂત્ર-૪૧૫ :-

ભગવન્ ! સાંપરાયિક કર્મ શું નૈરયિક બાંધે, તિર્યચ્યોનિક બાંધે યાવત્ દેવી બાંધે ? ગૌતમ ! નૈરયિક પણ બાંધે, તિર્યચ, તિર્યચ સ્ત્રી પણ બાંધે, મનુષ્ય-મનુષ્ય સ્ત્રી પણ બાંધે. દેવ-દેવી પણ બાંધે. - - ભગવન્ ! શું તે સ્ત્રી બાંધે, પુરુષ બાંધે યાવત્ નોસ્ત્રી-નોનપુંસક બાંધે ? ગૌતમ ! સ્ત્રી પણ બાંધે પુરુષ પણ બાંધે, યાવત્ નપુંસક પણ બાંધે અથવા આ બધાં અને એક અવેદક જીવ પણ બાંધે, અથવા આ બધાં અને ઘણાં અવેદી જીવ પણ બાંધે.

ભગવન્ ! તે (૧) બાંધ્યુ, બાંધે છે, બાંધશે ?, (૨) બાંધ્યુ, બાંધે છે, બાંધશે નહીં ? (૩) બાંધ્યુ, બાંધતો નથી, બાંધશે ? (૪) બાંધ્યુ, બાંધતો નથી, બાંધશે નહીં ? ગૌતમ ! કેટલાંકે બાંધ્યુ, બાંધે છે, બાંધશે. ઇત્યાદિ ચારે ભંગ જણવા. - - ભગવન્ ! તે શું સાદિ સપર્યવસિત બાંધે છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્ન પૂર્વવત્. ગૌતમ ! સાદિ સપર્યવસિત બાંધે, અનાદિ સપર્યવસિત બાંધે કે અનાદિ અપર્યવસિત બાંધે પણ સાદિ અપર્યવસિત ન બાંધે. - - ભગવન્ ! તો દેશથી દેશને બાંધે, એ પ્રમાણે જેમ ઐયાપિથિક બંધક મુજબ યાવત્ સર્વથી સર્વ બાંધે.

● વિવેચન-૪૧૫ :-

કિં નેરઙ્ગા - આદિ સાત પ્રશ્નો છે, સાત ઉત્તર છે. આમાં મનુષ, માનુષીને વર્જીને પાંચ સાંપરાયિક બંધ સકષાયત્વથી છે. મનુષ્ય, માનુષીમાં સકષાયિત્વમાં સાંપરાયિક બંધ છે, અન્યમાં ન બાંધે.

સાંપરાયિક બંધન સ્ત્રી આદિ અપેક્ષાએ નિરૂપે છે - અહીં સ્ત્રી આદિ વિવક્ષિત એકત્વ-બહુત્વથી છ સર્વદા સાંપરાયિક બાંધે, વેદરહિત કદાચિત્ જ બાંધે, વેદરહિત સ્ત્રી આદિ કેવલી બાંધે. જે વેદ રહિત હોય તો સહિત પણ કહેવા અથવા સ્ત્રી આદિ અને વેદરહિત બાંધે. કેમકે તેમાં એકનો જ સંભવ છે અથવા આ સ્ત્રી આદિ વેદરહિત ઘણાં જીવો બાંધે. વેદરહિતને સાંપરાયિક બંધ ત્રણ વેદમાં, ઉપશાંત કે ક્ષીણ યાવત્ યથાખ્યાતને ન પામે, ત્યાં સુધી હોય છે. અહીં પૂર્વપ્રતિપક્ષ અને પ્રતિપદમાન વિવક્ષા કરી નથી. બંને એકત્વ-બહુત્વ ભાવથી નિર્વિશેષ હોવાથી, તેથી કહે છે - વેદરહિતને સાંપરાયિકબંધ અલ્પકાલીન જ હોય. - X - X - હવે સાંપરાયિક કર્મબંધ ત્રણ કાળથી -

અહીં પૂર્વોક્ત આઠ વિકલ્પોમાંથી આઠ ચાર જ સંભવે છે, બીજા નહીં કેમકે જીવોનું સાંપરાયિક કર્મ બંધન અનાદિનું છે. ન બંધી - આદિમાં પહેલો ભંગ સર્વ સંસારીને યથાખ્યાત અસંપ્રાપ્ત, ઉપશમ, ક્ષાપક પર્યન્ત છે. તે પૂર્વે બાંધેલ, વર્તમાનમાં બાંધે છે અને ભાવિમાં બાંધશે. (૨) મોહના ક્ષયથી પૂર્વે અતીતકાલ અપેક્ષાએ બાંધેલ, વર્તમાનકાળે બાંધે છે, ભાવિ મોહ ક્ષય અપેક્ષાએ બાંધશે નહીં. (૩) ફરી ઉપશાંત મોહત્વથી પૂર્વે બાંધેલ, ઉપશાંત મોહત્વથી ન બાંધતો, તેનાથી ચ્યવીને ફરી બાંધશે. (૪) મોહક્ષય પૂર્વે સાંપરાયિક કર્મ બાંધેલ, મોહ ક્ષયથી ન બાંધે, બાંધશે નહીં. - - સાંપરાયિક કર્મબંધ આશ્રીને જ -

ઉપશાંત મોહથી ચ્યવી, ફરી ઉપશાંત કે ક્ષીણ મોહતાને પામે તે સાદિ સપર્યવસિત. ક્ષાપક અપેક્ષાએ અનાદિ સપર્યવસિત, અભવ્ય અપેક્ષાએ અનાદિ અપર્યવસિત. સાદિ સાંપરાયિક બંધ જ મોહ-ઉપશમથી ચ્યવીને જ થાય, તેને અવશ્ય મોક્ષે જતાં સાંપરાયિક બંધનો વિચ્છેદ સંભવે છે. તેથી સાદિ અપર્યવસિત બંધ નથી.

કર્મવક્તવ્યતા કહી. હવે કર્મમાં જ યથાયોગ પરીષદ અવતરણને નિરૂપવાની ઈચ્છાથી કર્મપ્રકૃતિ, પરીષદોને કહે છે -

● સૂત્ર-૪૧૬ થી ૪૨૦ :-

[૪૧૬] ભગવન્ ! કર્મપ્રકૃતિ કેટલી કહી છે ? ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિ છે. તે આ - જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય.

ભગવન્ ! પરીષદો કેટલા કહ્યા છે ? ગૌતમ ! બાવીશ પરીષદો છે. તે આ - ક્ષુધા, તૃષ્ણા યાવત્ દર્શન પરીષદ.

ભગવન્ ! આ ૨૨-પરીષદો કેટલી કર્મપ્રકૃતિમાં અવતરે ? ગૌતમ ! ચાર કર્મપ્રકૃતિમાં સમવતરે. તે આ - જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય અને અંતરાય. - - ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં કેટલા પરીષદો સમવતરે ? ગૌતમ ! બે પરીષદો. તે આ - પ્રજ્ઞા અને જ્ઞાન. પરીષદ. - - ભગવન્ ! વેદનીય કર્મમાં કેટલા પરીષદો સમવતરે ? ગૌતમ ! ૧૧-પરીષદો. તે આ - ... [૪૧૭] ... અનુક્રમથી પહેલા પાંચ અને ચર્યા, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ, મેલ.

[૪૧૮] દર્શન મોહનીયકર્મમાં ભગવન્ ! કેટલા પરીષદો સમવતરે ? ગૌતમ ! એક દર્શન પરીષદ. - - ભગવન્ ! ચારિત્રમોહનીય કર્મમાં કેટલા પરીષદો સમવતરે ? ગૌતમ ! સાત પરીષદો. તે આ -

[૪૧૯] અરતી, અચેલ, સ્ત્રી, નૈષેધિકી, યાચના, આકોશ, સત્કાર-પુરસ્કાર. - - - [૪૨૦] - - - ભગવન્ અંતરાય કર્મમાં કેટલા પરીષદો સમવતરે ? ગૌતમ ! એક, અલાભ પરીષદ.

ભગવન્ ! સાત પ્રકારના કર્મના બંધકને કેટલા પરીષદો છે ? ગૌતમ ! ૨૨-પરીષદો છે. તેમાં ૨૦-વેદે છે. જે સમયે શીતપરીષદ વેદે, તે સમયે ઉષ્ણપરીષદ ન વેદે, જે સમયે ઉષ્ણ પરિષદ વેદે. તે સમયે શીત પરિષદ ન વેદે. - - જે સમયે ચર્યા પરીષદ વેદે તે સમયે નિષધા પરીષદ ન વેદે. જે સમયે નિષધા પરીષદ વેદે તે સમયે ચર્યા પરીષદ ન વેદે.

ભગવન્ ! આઠ પ્રકારના કર્મના બંધકને કેટલા પરીષદો છે ? ગૌતમ ! ૨૨-પરીષદ છે. તે આ - ક્ષુધા, તૃષ્ણા, શીત, દંશ, મસગ, યાવત્ અલાભ. સપ્તવિધ બંધકમાં કહ્યું. તેમ અષ્ટવિધમાં કહેવું.

ભગવન્ ! ષડ્વિધ બંધક સરાગ છન્નસ્થને કેટલા પરીષદો છે ? ગૌતમ ! ૧૪-પરીષદો છે. તેમાં ૧૨-વેદે છે. જે સમયે શીત પરીષદ વેદે ત્યારે ઉષ્ણ ન વેદે, જે સમયે ઉષ્ણ પરીષદ વેદે ત્યારે શીત ન વેદે. જે સમયે ચર્યાપરીષદ વેદે ત્યારે શય્યા ન વેદે, જે સમયે શય્યા પરીષદ વેદે તે સમયે ચર્યાપરીષદ ન વેદે.

ભગવન્ ! એકવિધ બંધક વીતરાગ છદ્મસ્થને કેટલા પરીષહ છે ? ગૌતમ ! જેમ ષડ્વિધ બંધકને કહ્યા તેમ જાણવા.

ભગવન્ ! એકવિધબંધક સયોગી ભવસ્થ કેવલીને કેટલા પરીષહ છે ? ગૌતમ ! ૧૧-પરીષહો છે. તેમાં નવ પરીષહ વેદે છે. બાકીનું ષડ્વિધ બંધકની માફક જાણવું.

ભગવન્ ! અબંધક અયોગી ભવસ્થ કેવલીને કેટલા પરીષહો છે ? ગૌતમ ! ૧૧-પરીષહો છે. તેમાં નવને વેદે છે, બાકી ષડ્વિધ બંધક માફક જાણવું. યાવત્ - ચર્યા પરીષહને ન વેદે.

● વિવેચન-૪૧૬ થી ૪૨૦ :-

પરી - ચોતરફથી, સ્વહેતુ વડે ઉદીરિત, માર્ગથી ચ્યવ્યા વિના, નિર્જરાર્યે સાધુ આદિ વડે સહન કરાય તે પરીષહ. તે ૨૨ છે.

(૧) ક્ષુધા, એ જ પરીષહ - તપ અથવા અનેષણીય ભોજનના પરિહાર માટે મુમુક્ષુ દ્વારા સહન કરાતો હોવાથી ક્ષુધા પરીષહ. એ રીતે (૨) તૃષાપરિષહ. યાવત્ શબ્દથી હવે વ્યાખ્યાન સહિત આ પ્રમાણે - (૩) શીત, (૪) ઉષ્ણ પરીષહ. - આતાપનાર્યે શીતોષ્ણની પીડામાં પણ અગ્નિ સેવન, સ્નાનાદિ કૃત્ય છોડીને મુમુક્ષુ વડે તેને સહન કરવાથી. એ પ્રમાણે આગળ પણ જાણવું -

(૫) દંશ-મશક પરીષહ - ચતુરિન્દ્રિય જીવ, ઉપલક્ષણથી જૂ, માંકડ, માખી આદિ પરીષહ લેવા. તેને સહેતા દેહ-વ્યથા ઉત્પન્ન થવા છતાં, તેને ભય કે દ્વેષથી નિવારણ ન કરવું. (૬) અચેલ-વસ્ત્રનો અભાવ, જીર્ણ-અપૂર્ણ-મલિનાદિ વસ્ત્રો હોવા. લજ્જા, દિનતાથી આકાંક્ષાદિ ન કરીને સહન કરવું.

(૭) અરતિ-મોહનીય જ મનોવિકાર, તેનો નિષેધ કરીને સહેવો. (૮) સ્ત્રી પરીષહ - સ્ત્રીનો પરીષહ, તેનાથી નિરપેક્ષપણું તે બ્રહ્મચર્ય.

(૯) ચર્યાપરીષહ - ગામ, નગરાદિમાં સંચરણ, અપ્રતિબદ્ધપણે તે કરવું. (૧૦) નિષધાપરીષહ-નૈષેધિકી એટલે સ્વાધ્યાય ભૂમિ, શૂન્યાગારાદિ રૂપ, તેને સહેવી. ત્યાં ઉપસર્ગમાં ત્રાસવું નહીં. (૧૧) શય્યા પરીષહ - શય્યા એટલે વસતિ, તજ્જન્ય દુઃખ આદિની ઉપેક્ષા કરવી. (૧૨) આકોશ પરીષહ આકોશ એટલે દુર્વચન. (૧૩) વધ પરીષહ - વધ કે વ્યથા, લાકડી વડે મારે તે સહેવા અને ક્ષમાનું અવલંબન કરવું. (૧૪) યાચના પરીષહ - યાંચા એટલે ભિક્ષા માંગવી, તે સહેવા માનને વર્જવું. (૧૫) અલાભ પરીષહ-દિનતા ન કરવી.

(૧૬) રોગપરીષહ - રોગને સહેવો, તેની પીડા સહેવી, ચિકિત્સા ન કરવી. (૧૭) તૃણસ્પર્શ પરીષહ - કુશ આદિના સ્પર્શને સહેવો. સંસ્પર્શ જન્ય દુઃખને સહેવો. (૧૮) જલ પરીષહ - જલ એટલે મેલ, તે સહેવો. દેશથી કે સર્વથી સ્નાન, ઉદ્વર્તનાદિ વર્જવા. (૧૯) સત્કાર પુરસ્કાર પરીષહ - સત્કાર એટલે વસ્ત્રાદિ પૂજા, પુરસ્કાર એટલે રાજાદિ દ્વારા કરાયેલ અભ્યુત્થાનાદિ કે તેના સદ્ભાવમાં ગર્વનું વર્જન, તેના અભાવે દીનતા વર્જન અને તેની આકાંક્ષાનો અભાવ. (૨૦) પ્રજ્ઞાપરીષહ

- પ્રજ્ઞા એટલે મતિજ્ઞાન વિશેષ તેને સહેવું, પ્રજ્ઞા અભાવે ઉદ્વેગ ન કરવો. તેના સદ્ભાવે મદ ન કરવો. (૨૧) જ્ઞાનપરીષહ - મતિ આદિ જ્ઞાન, તે વિશિષ્ટ સદ્ભાવમાં મદવર્જન, તેના અભાવે દીનતાવર્જન. (૨૨) દર્શનપરીષહ - દર્શન એટલે તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધા, જિન, જિનોક્ત સૂક્ષ્મભાવોની અશ્રદ્ધાનું વર્જન.

કેટલી કર્મ પ્રકૃતિમાં પરીષહો આવે છે. જ્ઞાનાવરણ કર્મમાં મતિ જ્ઞાનાવરણરૂપે અવતરે છે. જ્ઞાનાવરણના ઉદયે તેનો અભાવ સંભવે, તેથી તેના અભાવમાં દિનતાને છોડવી. તેના સદ્ભાવમાં માનને વર્જવું. તેથી ચારિત્ર મોહનીય ક્ષયોપશમાદિ થાય. એ રીતે જ્ઞાન પરીષહ પણ છે. વિશેષ એ કે જ્ઞાનાવરણમાં મત્યાદિ જ્ઞાન સમવતરે છે.

પંચેત્યાદિ - ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશમશક આ પાંચ, તેમાં વેદનીયથી જન્મેલ પીડાને સહન કરવી, તેથી ચારિત્રમોહનીય ક્ષયોપશમાદિ સંભવે, કેમકે સહેવું તે ચારિત્રરૂપ છે.

દર્શન-તત્ત્વ શ્રદ્ધારૂપ છે, દર્શન મોહનીયનો ક્ષયોપશમાદિમાં થાય, તેના ઉદયમાં ન થાય, તેથી તેમાં દર્શનપરીષહ સમવતરે છે.

અરતિ આદિ ગાથા, અરતિ મોહનીયથી અરતિ પરીષહ થાય. અચેલ પરીષહ જુગુપ્સા મોહનીયથી, લજ્જા અપેક્ષાએ છે. પુરુષવેદ મોહમાં સ્ત્રી પરીષહ અને સ્ત્રીની અપેક્ષાએ પુરુષ પરીષહ, સ્ત્રી વેદ મોહમાં થાય. તત્ત્વથી સ્ત્રી આદિ અભિલાષરૂપત્વથી. નૈષેધિકી પરીષહ ઉપસર્ગ ભયની અપેક્ષાએ ભય મોહનીયમાં થાય. યાચના પરીષહ માનમોહનીયમાં તેની દુષ્કરતાની અપેક્ષાએ થાય. આકોશ પરીષહ ક્રોધમોહનીયમાં ક્રોધોત્પત્તિ અપેક્ષાએ, સત્કાર પુરસ્કાર પરીષહ-માનમોહનીયમાં મદોત્પત્તિ અપેક્ષાથી સમવતરે છે, સામાન્યથી આ બધાં ચારિત્રમોહનીયમાં અવતરે.

અલાભ પરીષહ અંતરાયમાં સમવતરે છે. અંતરાયમાં અહીં લાભાંતરાય લેવું, તેના ઉદયથી લાભનો અભાવ થાય. તેને સહેવાથી ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ થાય. હવે બંધ સ્થાનને આશ્રીને કહે છે -

સપ્તવિધબંધક - આયુ સિવાયના શેષ કર્મ બંધક, જ્યારે શીત પરીષહ વેદે ત્યારે ઉષ્ણ પરીષહ ન વેદે. પરસ્પર અત્યંત વિરોધી હોવાથી, તેનો એકત્ર સંભવ અશક્ય છે. જે કે શીત-ઉષ્ણનો એક સાથે એકત્ર સંભવ નથી. તો પણ આત્યંતિક શીતમાં તથાવિધ અગ્નિની પાસે એક સાથે એક પુરુષને એક દિશામાં શીત, બીજી દિશામાં ઉષ્ણ એમ બંને પરીષહોનો સંભવ છે. એમ નથી. કાલકૃત શીત-ઉષ્ણને આશ્રીને આ સૂત્ર કહ્યું છે.

ચર્યા એટલે ગ્રામાદિમાં સંચરણ, નૈષેધિકી-એટલે ગામ આદિમાં માસકલ્પાદિનો સ્વીકાર, સ્વાધ્યાય નિમિત્તે વિવિક્ત ઉપાશ્રયે જઈને બેસવું તે. એ પ્રમાણે આમાં વિહાર-અવસ્થાનરૂપત્વથી પરસ્પર વિરોધી હોવાથી એક સાથે સંભવ નથી. હવે નિષધાની જેમ શય્યા પણ ચર્યા સાથે વિરુદ્ધ છે, તેનો પણ એક સાથે સંભવ નથી, તેથી ઉત્કૃષ્ટથી ૧૯-પરીષહોનું વેદન થાય. ના, એમ નથી. કેમકે ગ્રામાદિ ગમન પ્રવૃત્ત જ્યારે કોઈક ઉત્સુકતાથી, તેના પરિણામથી અનિવૃત્ત, વિશ્રામ-ભોજનાદિ અર્થે બીજી

શય્યામાં વર્તે, ત્યારે બંને અવિરુદ્ધ છે. તત્ત્વથી ચર્યાની અસમાપ્તિને આશ્રીને આ આશ્રય કરાયો છે. તો પડવિધ બંધક કઈ રીતે કહે છે - જે સમયે ચર્યા પરીષદ વેદે, ત્યારે શય્યા પરીષદ ન વેદે આદિ.

અહીં કહે છે - પડવિધ બંધક, મોહનીયના અવિધમાન કલ્પણથી છે, સર્વત્ર ઉત્સુકતા અભાવે શય્યા કાળે શય્યામાં જ વર્તે પણ બાદરરાગવત્ ઉત્સુકતાથી વિહાર પરિણામ વિચ્છેદ કર્યા વિના ચર્યામાં વર્તતો નથી. તેથી તેની અપેક્ષાએ તેથી તે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. - X -

પડવિધ બંધકને - આયુ અને મોહનીય વર્જનાર બંધકને અર્થાત્ સૂક્ષ્મ સંપરાયવાળાને, આમ કહે છે - સૂક્ષ્મ લોભાણુવાળાને વેદનાથી સરાગ, અનુત્પન્ન કેવળપણથી છન્નરથને આઠ મોહનીયનો અસંભવ હોવાથી બાવીશમાંના બીજા ૧૪ પરીષદો છે. (શંકા) સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણઠાણે ૧૪ જ કહેવાથી મોહનીયથી સંભવતા આઠનો અસંભવ કહ્યો છે. તેના સામર્થ્યથી અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયને મોહનીયના સંભવતા આઠનો સંભવ પ્રાપ્ત છે. આ કઈ રીતે યોજવું? - દર્શન સપ્તકના ઉપશમમાં બાદર કષાયના દર્શનમોહનીય ઉદયના અભાવથી દર્શન પરીષદના અભાવે સાતનો સંભવ છે, આઠનો નહીં. તેથી દર્શનમોહનીય સત્તા અપેક્ષાએ આ પણ ઈચ્છતા આઠનો જ, તેથી ઉપશમકત્વમાં સૂક્ષ્મ સંપરાયના પણ મોહનીય સત્તા સદ્ભાવથી તે બધાં જ પરીષદો કેમ ન સંભવે? - X -

અહીં કહે છે - જેથી દર્શન સપ્તક ઉપશમની ઉપર નપુંસક વેદાદિ ઉપશમ કાળે અનિવૃત્તિબાદર સંપરાય હોય છે, તે આવશ્યકાદિ સિવાયના ગ્રંથાંતર મતથી દર્શનબ્રયના બૃહતિ ભાગે ઉપશાંતમાં છે, બાકીના અનુપશાંતે જ છે. નપુંસકવેદ તેની સાથે ઉપશમવાને ઉપક્રમે છે તેથી નપુંસક વેદોપશમ અવસરે અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયથી દર્શનમોહનો પ્રદેશથી ઉદય છે, સત્તાથી નહીં. તેથી તે નિમિત્તે દર્શનપરીષદ તેને છે. તેથી આઠ જ થાય. સૂક્ષ્મ સંપરાયને મોહ સત્તામાં પણ પરીષદ હેતુભૂત નથી. મોહનીયના સૂક્ષ્મ ઉદય હોવાથી મોહજન્ય પરીષદનો સંભવ નથી.

કહ્યું છે કે - મોહનિમિત્ત આઠ પરીષદ બાદર સંપરાયમાં કઈ રીતે છે? સૂક્ષ્મ સંપરાય અને ઔપશમિકમાં કેમ બધાં નથી? દર્શન સપ્તક પરત જ બાદર છે - X - તેથી તેમાં - X - આઠ પરીષદો કહ્યા. પણ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મોદય ન હોવાથી ત્યાં ન કહ્યા. જો કે સૂક્ષ્મ સંપરાયે સૂક્ષ્મ લોભ કિલ્કાનો ઉદય છે, પણ તે પરીષદ હેતુ થતો નથી. - X - જો કદાચ કોઈને તે થાય, તો પણ અત્યંત અલ્પત્વથી વિવક્ષા કરી નથી.

એકવિધ બંધક - એટલે વેદનીય બંધક. તે કોને છે? ઉપશાંત મોહ અને ક્ષીણ મોહવાળાને. ૧૪ કહ્યા છે, તેમાં ૧૨-વેદે છે કેમ કે શીત-ઉષ્ણ અને શય્યા-ચર્યા પર્યાયથી વેદન છે - પરિષદો કહ્યા, તેમાં ઉષ્ણ પરીષદનો હેતુ સૂર્ય હોવાથી હવે સૂર્યની વક્તવ્યતા -

● સૂત્ર-૪૨૧ :-

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો ઉગવાના સમયે દૂર હોવા છતાં નીકટ

દેખાય છે? મધ્યાહ્ન મુહૂર્તે નજીક છતાં દૂર દેખાય છે? અને અસ્ત થવાના મુહૂર્તે દૂર છતાં નજીક દેખાય છે? હા, ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યો ઉગવાના સમયે દૂર છતાં યાવત્ અસ્ત સમયે - X - નજીક દેખાય.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો ઉગવાના, મધ્યાહ્નના અને અસ્ત થવાના સમયે સર્વત્ર ઉચ્ચાઈમાં સમ છે? હા, ગૌતમ ! તેમજ છે. ભગવન્ ! જો જંબૂદ્વીપમાં બંને સૂર્યો ઉગવાના, મધ્યાહ્નના, અસ્તના સમયે સર્વત્ર ઉચ્ચાઈમાં સમાન હોય તો, એમ કેમ કહ્યું કે - જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો ઉગવાના અને આથમવાના સમયે દૂર હોવા છતાં નજીક દેખાય? ગૌતમ ! લેશ્યાના પ્રતિઘાતથી ઉગવાના સમયે દૂર હોવા છતાં નજીક દેખાય છે, મધ્યાહ્ન મુહૂર્તે નજીક હોવા છતાં લેશ્યાના અભિતાપથી દૂર દેખાય છે અને લેશ્યાપ્રતિઘાતથી આથમવાના સમયે દૂર હોવા છતાં નજીક દેખાય છે, તેથી આમ કહ્યું.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો કયા અતીત ક્ષેત્રમાં જાય છે, વર્તમાન ક્ષેત્રમાં જાય છે કે અનાગત ક્ષેત્રમાં જાય છે? ગૌતમ ! તે અતીત કે અનાગત ક્ષેત્રમાં જતા નથી, પણ પ્રત્યુત્પન્ન ક્ષેત્રમાં જાય છે - - જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્રને પ્રકાશે છે, વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશે છે કે અનાગત ક્ષેત્રને પ્રકાશે છે? ગૌતમ ! તે અતીત કે અનાગત ક્ષેત્રને પ્રકાશિત નથી કરતા, પણ વર્તમાન ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે.

ભગવન્ ! તે સ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને પ્રકાશે છે કે અસ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને? ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટને પ્રકાશે છે, અસ્પૃષ્ટને નહીં યાવત્ નિયમા છ દિશાને. ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્રને ઉદ્યોતીત કરે છે? પૂર્વવત્ યાવત્ નિયમા છ દિશાને, જાણવું. - - ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો શું અતીત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે, વર્તમાન ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે, અનાગત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે? ગૌતમ ! તે અતીત કે અનાગત ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરતો નથી, વર્તમાન ક્ષેત્રમાં ક્રિયા કરે છે. - - તે શું સ્પૃષ્ટમાં ક્રિયા કરે કે અસ્પૃષ્ટમાં? ગૌતમ ! સ્પૃષ્ટમાં ક્રિયા કરે, અસ્પૃષ્ટમાં નહીં યાવત્ નિયમા છ દિશામાં.

ભગવન્ ! જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્યો કેટલાં ઉચ્ચા ક્ષેત્રને તપાવે છે, કેટલા અધો ક્ષેત્રને તપાવે છે, કેટલા તીર્ણ ક્ષેત્રને તપાવે છે? ગૌતમ ! ૧૦૦ યોજન ઉર્ધ્વ ક્ષેત્રને તપાવે છે, ૧૮૦૦ યોજન અધો ક્ષેત્રને તપાવે છે, ૪૭૨૬૩-૨૧/૬૦ યોજન તીર્ણ ક્ષેત્રને તપાવે છે.

ભગવન્ ! માનુષોત્તર પર્વતની અંદર જે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર, તારારૂપ દેવ છે, હે ભગવન્ ! તે દેવો, શું ઉર્ધ્વોપપન્નક છે? જેમ જુવામિગમમાં કહ્યું, તેમ બધું સંપૂર્ણ કહેવું યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ છ માસ.

ભગવન્ ! માનુષોત્તર પર્વતની બહાર બધું જુવામિગમ અનુસાર કહેવું. યાવત્ હે ભગવન્ ! ઈન્દ્રસ્થાન કેટલો કાળ ઉપપાતથી વિરહિત કહ્યું છે? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ. ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૪૨૧

જંબૂદ્વીપમાં, દૂર - જોવાના સ્થાનની અપેક્ષાએ વ્યવહિત દેશે, મૂલે - નીકટ, જોનારની પ્રતીતિની અપેક્ષાએ બે સૂર્યો દેખાય છે, દ્રષ્ટા પણ સ્વરૂપથી ઘણાં હજાર યોજન દૂર રહેલા સૂર્યને ઉગમતો કે અસ્ત પામતો જુઓ છે. નીકટ છે, તેમ માને છે. તેના સ્થાને હોવા છતાં, તેમ માનતા નથી. મધ્ય એટલે મધ્યાહ્ન, મધ્યમ એટલે ગગનનો અંતર્વિભાગ. ગગન કે દિવસનો મધ્ય અંત, તે જે મુહૂર્તમાં હોય તે મધ્યાંતિક, તેવું જે મુહૂર્ત તે મધ્યાન્તિક મુહૂર્ત. તે નીકટ દેશમાં હોવા છતાં જોનારના સ્થાનની અપેક્ષાએ દૂર-વ્યવહિત દેશે દ્રષ્ટાની પ્રતીતિની અપેક્ષાએ બે સૂર્યો દેખાય છે. જોનાર મધ્યાહ્ને ઉદય-અસ્તના દર્શનની અપેક્ષાએ સૂર્યને નીકટ જુઓ છે. સૂર્ય ભૂમિથી ૮૦૦ યોજને રહેલો હોવા છતાં તેમ છે. વળી ઉદય-અસ્ત સમયે (તેને દૂર છે) તેમ માને છે. સમભૂતલ અપેક્ષા સર્વત્ર ૮૦૦ યોજન જ છે.

લેશ્યા-તેજના પ્રતિઘાતથી તે દેશથી દૂરતર માને છે, કેમકે લેશ્યા પ્રતિઘાતથી જ સુખદેશ્યપણાથી દૂર રહેલ હોવા છતાં સૂર્ય સ્વરૂપ વડે નજીક હોય તેમ પ્રતીત થાય છે. તેજના અભિતાપથી મધ્યાહ્ને સૂર્ય નીકટ હોવા છતાં તેજવાળો જણાય છે, તેજના પ્રતાપથી દુર્દેશ્યત્વથી નીકટ હોવા છતાં દૂર છે, તેવી પ્રતીતિ જન્મે છે.

અતીતક્ષેત્રના અતિકાંતત્વથી અતીત ક્ષેત્રમાં જતો નથી. વર્તમાન ક્ષેત્રમાં જાય છે, અનાગત ક્ષેત્રમાં જતો નથી. અહીં જે આકાશખંડને સૂર્ય સ્વતેજથી વ્યાપ્ત કરે, તેને ક્ષેત્ર કહેવાય છે.

ઓભાસંતિ - થોડો ઉદ્યોત કરે છે. પુટ્ટ - તેજથી સ્પૃષ્ટ કરે. જાવ નિયમા છર્દિસિ - અહીં યાવત્ શબ્દથી આમ જાણવું. ભગવન્ ! શું તે અવગાઢને પ્રકાશે છે કે અનવગાઢને ? ગૌતમ ! અવગાઢને પ્રકાશે છે, અનવગાઢને નહીં. ભગવન્ ! તે કેટલી દિશાને પ્રકાશે છે ? ઇત્યાદિ.

ઉજ્જોવૈતિ - અતિ ઉદ્યોતીત કરે છે. તર્વંતિ - ઉષ્ણ કિરણો વડે તપાવે છે. ભાસંતિ - શોભે છે. શિષ્યના હિતને માટે ઉકતાર્થ બીજી રીતે કહે છે - 'જંબૂ'દ્વિત્યારિ - અવભાસન આદિ ક્રિયા થાય છે. પુટ્ટ - તેજ વડે સ્પર્શે છે. - X - પોતપોતાના વિમાનની ઉપર સો યોજન પ્રમાણ તાપક્ષેત્રને ઉંચે ચપાવે છે. નીચે ૧૮૦૦ યોજનને તપાવે છે. તેમાં સૂર્યથી ૮૦૦ યોજન ભૂતલ અને ભૂતલથી ૧૦૦૦ યોજન નીચે અધોગ્રામ હોય છે, તેને યાવત્ ઉદ્યોતન કરવાથી (૧૮૦૦ કહ્યા.) સીયાલીસં આદિ, સર્વોત્કૃષ્ટ દિવસે યક્ષુના સ્પર્શની અપેક્ષાએ તીર્થ ક્ષેત્રમાં આ ઉદ્યોત જાણવો.

સૂર્ય વક્તવ્યતા કહી, હવતે સામાયથી જ્યોતિષ્ક કથન -

અંતો પં મંતે ! અહીં જીવાભિગમની સાક્ષી આપી છે, તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે - કલ્પોપપન્નક, વિમાનોપપન્નક, ચારોપપન્નક, ચારસ્થિતિક, ગતિરતિક, ગતિસમાપન્નક ? ગૌતમ ! તે દેવો ઉર્ધ્વોપપન્નક કે કલ્પોપપન્નક નથી, વિમાનોપપન્નક, ચારોપપન્નક છે. અર્થાત્ જ્યોતિષ્ ચક્ર ચરણોપલક્ષિત ક્ષેત્રોપપન્ન છે. ચાર - જ્યોતિષ્ અવસ્થાન ક્ષેત્ર, નો - નથી ચારમાં સ્થિતિ જેની તે, તેથી જ ગતિરતિક છે, એ જ કારણે ગતિસમાપન્નક

છે. ઇત્યાદિ. આ સૂત્ર કયાં સુધી કહેવું - "ઉત્કૃષ્ટ છ માસ સુધી." કહ્યું, ત્યાં સુધી કહેવું. - - આ પણ જાણવું -

ભગવન્ ! ઉપપાતથી ઈન્દ્રસ્થાનમાં કેટલા કાળનો વિરહ હોય ? ગૌતમ ! જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ. જેમ જીવાભિગમમાં કહ્યું. અહીં પણ એ પ્રમાણે છે, તેમાં - ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર, તારારૂપ એ દેવો, હે ભગવન્ ! ઉર્ધ્વોપપન્નક ? ઇત્યાદિ પ્રશ્નસૂત્ર છે. ઉત્તર આ છે - તે દેવો ઉર્ધ્વોપપન્નક કે કલ્પોપપન્નક નથી ઇત્યાદિ પૂર્વવત્.

⊗ શતક-૮, ઉદ્દેશ-૯-"પ્રયોગબંધ" ⊗

— X — X — X — X — X —

○ ઉદ્દેશા-૮-માં જ્યોતિષ્ વક્તવ્યતા કહી, તે વૈશ્રસિકી છે, તેથી વૈશ્રસિક પ્રાયોગિક બંધ પ્રતિપાદિત કરવાને કહે છે -

● સૂત્ર-૪૨૨,૪૨૩ :-

[૪૨૨] ભગવન્ ! બંધ કેટલા ભેદે કહ્યો છે ? ગૌતમ ! બંધ બે ભેદે કહ્યો છે. તે આ - પ્રયોગબંધ, વીસ્રસાબંધ.

[૪૨૩] વીસ્રસા બંધ કેટલા ભેદે કહ્યો છે ? ગૌતમ ! બે ભેદે છે. તે આ - સાદિક વિસ્રસાબંધ, અનાદિક વિસ્રસાબંધ. - - ભગવન્ ! અનાદિક વિસ્રસાબંધ કેટલા ભેદે કહ્યો છે ? ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારે છે, તે આ - ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિક વિસ્રસા બંધ, અધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય વિસ્રસા બંધ, આકાશાસ્તિકાયનો અન્યોન્ય વિસ્રસાબંધ.

ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિક વિસ્રસા બંધ શું દેશ બંધ છે કે સર્વબંધ ? ગૌતમ ! દેશબંધ છે, સર્વબંધ નથી. એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિક વિસ્રસાબંધ પણ જાણવો. એ પ્રમાણે આકાશાસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિક વિસ્રસાબંધ પણ જાણવો.

ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયનો અન્યોન્ય અનાદિક વિસ્રસાબંધ કાળથી કેટલો હોય ? ગૌતમ ! સર્વકાળ. એ પ્રમાણે બાકી બંને જાણવા.

ભગવન્ ! સાદિક વિસ્રસાબંધ કેટલા ભેદે કહ્યો છે ? ગૌતમ ! ત્રણ ભેદે કહ્યો છે. તે આ - બંધનપ્રત્યયિક, ભાજનપ્રત્યયં પરિણામપ્રત્યયં

તે બંધનપ્રત્યયિક શું છે ? પરમાણુ પુદ્ગલ દ્વિપ્રદેશિક, ત્રિપ્રદેશિક યાવત્ દશપ્રદેશિક, સંખ્યાત પ્રદેશિક, અસંખ્યાત પ્રદેશિક, અનંતપ્રદેશિક પુદ્ગલ સ્કંધોની, ભગવન્ ! વિમાત્રાએ સ્નિગ્ધતાથી, વિમાત્રાએ ઋક્ષતાથી, વિમાત્રાએ સ્નિગ્ધતા - રૂક્ષતાથી બંધનપ્રત્યયિક બંધ સમુત્પન્ન થાય છે. જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યકાળ.

તે ભાજન પ્રત્યયિક શું છે ? ભાજન પ્રત્યયિક - જૂનો દારુ, જૂનો ગોળ, જૂના ચોખાનો ભાજનપ્રત્યયિક સાદિક વિસ્રસા બંધ સમુત્પન્ન થાય છે. તે જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતકાળ રહે.

તે પરિણામ પ્રત્યયિક શું છે ? જે વાદળ, આગ્રવૃક્ષાનું શતક-૩-માં યાવત્ અમોઘનો પરિણામ પ્રત્યયિક બંધ સમુત્પન્ન થાય. તે જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી છ માસ હોય છે. - આ પરિણામ પ્રત્યયિક છે, આ સાદિક વિગ્રસાબંધ છે, આ વિગ્રસાબંધ છે.

● વિવેચન-૪૨૨,૪૨૩ :-

બન્ધ - પુદ્ગલાદિ વિષય સંબંધ. પઞ્ચમ બંધ - જીવ વડે પ્રયોગ કૃત્. વિગ્રસા બંધ - સ્વભાવ સંપન્ન. યથાસતિન્યાયને આશ્રીને કહે છે - વિગ્રસા આદિ. ધર્માસ્તિકાય - પ્રદેશોનો પરસ્પર જે અનાદિક વિગ્રસાબંધ, તે તથા બાકીના ભેદમાં પણ જાણવું.

દેસબંધ - દેશથી, દેશ અપેક્ષાએ બંધ તે દેશબંધ. સંકલિત કડીની જેમ જાણવો. સવ્વબંધ - સર્વથી, સર્વાત્મના બંધ, નીર ક્ષીરવત્ ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોના પરસ્પર સંસ્પર્શથી રહેલ હોવાથી દેશબંધ જ છે, સર્વબંધ નથી. તેમાં એક પ્રદેશનો બીજા પ્રદેશ સાથે સર્વથા બંધમાં અન્યોન્ય અન્તર્ભાવથી એક પ્રદેશત્વ જ થાય, અસંખ્યપ્રદેશત્વ નહીં.

સવ્વબ્દ - સર્વકાળ. સાદિક વિગ્રસા બંધ. જેના વડે બંધાય તે બંધન - વિવક્ષિત સ્નિગ્ધતાદિક ગુણ, તે જ હેતુ જેમાં છે, તે. એ રીતે ભાજન પ્રત્યય અને પરિણામ પ્રત્યય જાણવો. વિશેષ આ કે - ભાજન એટલે આધાર, પરિણામ એટલે રૂપાંતર ગમન. પરમાણુ પુદ્ગલ એટલે પરમાણુ જ. જેની માત્રા વિષમ છે, તે વિમાત્રા, એવી જે સ્નિગ્ધતા, તે વિમાત્રસ્નિગ્ધતા, તેના વડે. એ પ્રમાણે બીજા બે પદ જાણવા.

આ પ્રમાણે કહેલ છે કે - સમ સ્નિગ્ધતાથી પણ બંધ ન થાય, સમ ઋક્ષતાથી પણ બંધ ન થાય. વિમાત્રાએ સ્નિગ્ધ અને ઋક્ષતાથી સ્કંધોનો બંધ થાય. તેનો અર્થ વૃત્તિકાર આ રીતે લખે છે - સમગુણ સ્નિગ્ધનો સમગુણ સ્નિગ્ધ સાથે બે આદિ પરમાણુ વડે બંધ થતો નથી, સમગુણ રૂક્ષનો સમગુણ રૂક્ષ સાથે પણ નહીં. જો વિષમ માત્રા હોય તો બંધ થાય છે. વિષમ માત્રા નિરૂપણાર્થે કહે છે - સ્નિગ્ધનો સ્નિગ્ધ સાથે બે થી વધુ પરમાણુ વડે, રૂક્ષનો રૂક્ષ સાથે બે થી વધુ પરમાણુ વડે, સ્નિગ્ધનો રૂક્ષ સાથે બંધ જઘન્ય વર્જિત વિષમ કે સમમાં થાય.

બંધનનો - બંધન પ્રત્યય - હેતુ ઉક્ત વિમાત્રા સ્નિગ્ધતાદિ લક્ષણ બંધન જ, વિવક્ષિત સ્નેહાદિ પ્રત્યય બંધન. અહીં બંધન-પ્રત્યયથી સામાન્ય વિમાત્રા સ્નિગ્ધતાયા ઇત્યાદિ તેના ભેદ છે.

અસંખેજ્જ કાલ - અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણીરૂપ. જુગ્મસુરે - જૂના ઘાટમાં સ્થાની ભવન લક્ષણ બંધ છે, જૂના ગોળ અને જૂના ચોખામાં પિંડીભવન લક્ષણ બંધ છે.

● સૂત્ર-૪૨૪ :-

તે પ્રયોગબંધ શું છે ? પ્રયોગબંધ ત્રણ ભેદે કહ્યો છે, તે આ - અનાદિ અપર્યવસિત, સાદિ અપર્યવસિત, સાદિ સપર્યવસિત. તેમાં જે અનાદિ અપર્યવસિત છે, તે જીવના આઠ મધ્યપ્રદેશોનો હોય છે. તે આઠ પ્રદેશોમાં પણ ત્રણ ત્રણ

અનાદિ અપર્યવસિત બંધ છે, બાકીના સાદિ છે. તેમાં જે સાદિ અપર્યવસિત છે તે સિદ્ધોને હોય છે તેમાં જે સાદિ સપર્યવસિત છે, તે ચાર ભેદે છે, તે આ - આલાપન બંધ, અલ્લિકાપન બંધ, શરીરબંધ, શરીર પ્રયોગ બંધ.

તે આલાપન બંધ શું છે ? જે તૂણનો, કાઠનો, પાંદડાનો, પલાલનો, વેલનો ભાર છે તેને વેલલતા, છાલ, વસ્ત્રા, રજુ, વેલ, કુશ અને ડાભ આદિથી બાંધવાથી આલાપનબંધ સમુત્પન્ન થાય છે. આ બંધ જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યેયકાળ સુધી રહે છે.

તે આલીનબંધ શું છે ? આલીન બંધ ચાર ભેદે છે. તે આ - શ્વેસણા બંધ, ઉચ્ચય બંધ, સમુચ્ચય બંધ અને સંહનન બંધ.

તેશ્વેસણા બંધ શું છે ? જે ભીંતોનો, કુટ્ટિઓનો, સ્તંભોનો, પ્રાસાદાનો, કાઠોનો, ચર્મોનો, ઘડોનો, વસ્ત્રોનો, ચટાઈઓનો ચૂસા, કાદવ શ્લેષ, લાખ, મીણ આદિ શ્લેષલ દ્રવ્યોથી બંધ સંપન્ન થાય છે તે શ્લેષણા બંધ. જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત કાળ.

તે ઉચ્ચ બંધ શું છે ? જે તૂણ, કાઠ, પત્ર, તુસ, ભુસા, છાલ કે કચરાનો ઢગલો, તેનો ઉંચા ઢગલારૂપથી જે બંધ સંપન્ન થાય તે. જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતકાળ હોય છે.

તે સમુચ્ચય બંધ શું છે ? જે કુવા, તળાવ, નદી, દ્રહ, વાવ, પુકરિણી, દીર્ઘિકા, ગુંબલિકા, સર, સરપંક્તિ, સરસર પંક્તિ, બિલપંક્તિ, દેવકુલ, સભા, પરબ, સ્તૂપ, ખાઈ, પરિખા, પ્રાકાર, અટ્ટાલક, ચરિકા દ્વાર, ગોપુર, તોરણ, પ્રાસાદ, ઘર, શરણસ્થાન, લયન, આપણ, શ્રંગાટક, બ્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, ચતુર્મુખ, મહાપથ આદિના ચૂના, કાદવ શ્લેષ સમુચ્ચયથી જે બંધ, તે સમુચ્ચયબંધ છે. જે જઘન્યથી અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતકાળનો છે. તે સમુચ્ચયબંધ છે.

તે સંહનન બંધ શું છે ? સંહનન બંધ બે ભેદે કહ્યો છે - દેશ સંહનન બંધ, સર્વ સંહનન બંધ. તે દેશ સંહનન બંધ શું છે ? જે શકટ, રથ, યાન, યુગ્ય, ત્રિલ્લિ, ચિલ્લિ, સીય, સ્યંદમાનીય, લોટી, લોટીની કડાઈ, કડછો, આસન, શયન, સ્તંભ, ભાંડ-માત્ર ઉપકરણાદિ વડે દેશ સંહનન બંધ ઉત્પન્ન થાય છે. તે જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ હોય છે. તે આ દેશ સંહનન બંધ છે.

તે સર્વ સંહનન બંધ શું છે ? તે દૂધ-પાણીની જેમ એકમેક થઈ જવું તે. તે સર્વ સંહનન બંધ કહ્યો, તે આલીન બંધ કહ્યો.

તે શરીરબંધ શું છે ? શરીર બંધ બે ભેદે છે. તે આ - પૂર્વ પ્રયોગ પ્રત્યયિક, પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યયિક. તે પૂર્વ પ્રયોગ પ્રત્યયિક શું છે ? જે કારણે સમુદ્ઘાત કરતા નૈરયિક જીવ અને સંસારસ્થ સર્વે જીવોને ત્યાં ત્યાં જીવ પ્રદેશોનો જે બંધ સંપન્ન થાય છે, તે પૂર્વપ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ કહેવાય છે. આ છે પૂર્વ પ્રયોગ પ્રત્યયિક બંધ.

તે પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યય શું છે ? જે કેવલી સમુદ્ઘાત દ્વારા સમુદ્ઘાત

કરતા અને તેનાથી પ્રતિનિવૃત્ત થતા વચ્ચેના માર્ગે રહેલ કેવલજ્ઞાની અણગારના તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો જે બંધ સંપન્ન થાય છે, તેને પ્રત્યુત્પન્ન પ્રયોગ પ્રત્યાયિક બંધ કહે છે. તે સમયે પ્રદેશ એકગ્રીકૃત્ થાય છે, જેનાથી બંધ થાય છે. આ છે શરીરબંધ.

તે શરીર પ્રયોગબંધ શું છે? શરીરપ્રયોગબંધ પાંચ ભેદે કહ્યો છે. તે આ - ઔદારિક, વૈકિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણ-શરીર પ્રયોગ બંધ. - - ભગવન્! ઔદારિક શરીરપ્રયોગ બંધ કેટલા ભેદે કહ્યો છે? ગૌતમ! પાંચ ભેદે છે. તે આ - એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરપ્રયોગ બંધ યાવત્ પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ.

ભગવન્! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગબંધ કેટલા ભેદે કહ્યો છે? ગૌતમ! પાંચ ભેદે કહ્યો છે. તે આ - પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય. એ પ્રમાણે આ અભિલાષ વડે જેમ “અવગાહના સંસ્થાન”માં ઔદારિક શરીરના ભેદો કહ્યા, તેમ અહીં પણ કહેવા - યાવત્ - પર્યાપ્ત ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ અને અપર્યાપ્ત ગર્ભ વ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્ય. યાવત્ બંધ. (સુધી કહેવું.)

ભગવન્! ઔદારિક શરીર પ્રયોગબંધ, કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? ગૌતમ! વીર્ય, સંયોગ, સદ્દ્રવ્યતા પ્રમાદને કારણે કર્મ, યોગ, ભવ, આયુને આશ્રીને ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામકર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીરપ્રયોગ બંધ થાય છે.

ભગવન્! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરપ્રયોગબંધ, કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? પૂર્વવત્ જાણવું. પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરપ્રયોગબંધ પણ એ પ્રમાણે. એ રીતે યાવત્ વનસ્પતિકાયિક. એ પ્રમાણે બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિકને જાણવા. - - ભગવન્! પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરપ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે? એ જ પ્રમાણે જાણવું. - - ભગવન્! મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી થાય? ગૌતમ! વીર્ય, સંયોગ, સદ્દ્રવ્યતા તથા પ્રમાદના કારણે યાવત્ આયુની અપેક્ષાએ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરપ્રયોગ નામકર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીર-પ્રયોગ બંધ થાય છે. - - ભગવન્! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ શું દેશબંધ છે કે સર્વબંધ? ગૌતમ! દેશબંધ પણ છે, સર્વબંધ પણ છે. - - ભગવન્! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ એ દેશબંધ છે કે સર્વબંધ? પૂર્વવત્. એ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક, એમ જ યાવત્ મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય શરીર પ્રયોગ બંધ? ગૌતમ! દેશબંધ પણ છે, સર્વબંધ પણ છે.

ભગવન્! ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કાળથી કેટલો હોય? ગૌતમ! સર્વ બંધ એક સમય. દેશબંધ, જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી એક સમય ન્યૂન પલ્ચોપમકાળ. - - ભગવન્! એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ

કાળથી કેટલો હોય? ગૌતમ! સર્વબંધ, એક સમય. દેશબંધ, જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી એક સમયન્યૂન ૨૨,૦૦૦ વર્ષ. - - પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય પૃષ્ઠા. ગૌતમ! સર્વબંધ, એક સમય. દેશબંધ, જઘન્યથી શુલ્લક ભવગ્રહણમાં ત્રણ સમય ન્યૂન, ઉત્કૃષ્ટથી એક સમય ન્યૂન ૨૨,૦૦૦ વર્ષ. એ પ્રમાણે બધાંનો સર્વબંધ એક સમય, દેશબંધ, જેને વૈકિય શરીર નથી તેને ત્રણ સમય ન્યૂન શુલ્લક ભવગ્રહણ અને ઉત્કૃષ્ટથી જેની જે સ્થિતિ હોય, તેમાં એક સમય ન્યૂન રહે છે, જેને વૈકિયશરીર છે, તેને દેશબંધ જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી જેની જે સ્થિતિ હોય, તેમાં એક સમય ન્યૂન કહેવો. યાવત્ મનુષ્યનો દેશબંધ જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી સમયન્યૂન ત્રણ પલ્ચોપમ.

ભગવન્! ઔદારિક શરીરના બંધનો અંતરકાળ કેટલો છે? ગૌતમ! સર્વ બંધ અંતર જઘન્યથી શુલ્લક ભવગ્રહણમાં ત્રણ સમય ન્યૂન, ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમ અને સમયાધિક પૂર્વ કોડિ, દેશબંધ અંતર. જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સમય અધિક ૩૩-સાગરોપમ છે. એકેન્દ્રિય ઔદારિક પૃષ્ઠા. ગૌતમ! સર્વ બંધ અંતર જઘન્યથી ત્રણ સમય ન્યૂન શુલ્લક ભવગ્રહણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સમયાધિક ૨૨,૦૦૦ વર્ષ, દેશબંધ અંતર જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મૂહૂત. પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય પૃષ્ઠા. ગૌતમ! સર્વ બંધ અંતર, એકેન્દ્રિયવત્ કહેવું. દેશબંધ અંતર જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સમય. જેમ પૃથ્વીકાયનું તેમ યાવત્ ચઉરિન્દ્રિયનું, વાયુકાયને વર્જને કહેવું. વિશેષ આ - સર્વ બંધ અંતર ઉત્કૃષ્ટથી જેની જેવી સ્થિતિ, તે સમયાધિક કહેવી. વાયુકાયનું સર્વ બંધ અંતર જઘન્યથી ત્રિસમય ન્યૂન શુલ્લક ભવગ્રહણ, ઉત્કૃષ્ટથી સમયાધિક ૩૦૦૦ વર્ષ, દેશબંધ અંતર, જઘન્યથી એક સમય ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મૂહૂત. પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક ઔદારિક પૃષ્ઠા, સર્વ બંધ અંતર જઘન્યથી ત્રણ સમય ન્યૂન શુલ્લક ભવ ગ્રહણ, ઉત્કૃષ્ટથી સમયાધિક પૂર્વકોડી, દેશબંધ અંતર જેમ એકેન્દ્રિયનું છે, તેમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિકનું કહ્યું, એ પ્રમાણે મનુષ્યનું પણ સંપૂર્ણ કહેવું યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહૂત છે. [ત્યાં સુધી બધું કહેવું.]

ભગવન્! એકેન્દ્રિયત્વ જીવ નોએકેન્દ્રિયત્વમાં રહીને ફરી એકેન્દ્રિયત્વમાં આવે, તો એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ અંતર કાળથી કેટલું થાય? ગૌતમ! સર્વ બંધ અંતર જઘન્યથી ત્રિસમય ન્યૂન બે શુલ્લક ભવગ્રહણ, ઉત્કૃષ્ટથી બે હજાર સાગરોપમ અને સંખ્યાત વર્ષાધિક. દેશબંધ અંતર જઘન્યથી સમયાધિક શુલ્લક ભવગ્રહણ, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત વર્ષાધિક બે હજાર સાગરોપમ. ભગવન્! પૃથ્વીકાયિકત્વ સ્થિત જીવ નોપૃથ્વીકાયિકત્વમાં રહીને ફરી પૃથ્વીકાયિકત્વમાં આવે તો પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીરપ્રયોગ બંધ અંતર કાળથી કેટલું થાય? ગૌતમ! સર્વ બંધ અંતર જઘન્યથી ત્રિસમયન્યૂન શુલ્લક ભવગ્રહણ, ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ, અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળથી, ક્ષેત્રથી અનંતલોક, અસંખ્યાત પુદ્ગલ પરાવર્ત છે. તે પુદ્ગલ પરાવર્ત આવલિકાના

અસંખ્યાત ભાગ છે. દેશબંધ અંતર જઘન્યથી સમય અધિક ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ, ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ યાવત્ આવલિકાનો અસંખ્યાત ભાગ. પૃથ્વીકાયિકની માફક વનસ્પતિકાયિકને વર્જીને યાવત્ નુષ્ય સુધી કહેવું. વનસ્પતિકાયનું ત્રણ સમય ન્યૂન બે ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણકાળ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળ, અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી કાળથી, ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત લોક, એ રીતે દેશબંધ અંતર પણ ઉત્કૃષ્ટથી પૃથ્વીકાળ છે.

ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરના આ દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધક જીવોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડા જીવો ઔદારિક શરીરના સર્વબંધક છે, અબંધક જીવ તેથી વિશેષાધિક છે, દેશબંધક જીવ તેનાથી અસંખ્યાતગુણ છે.

● વિવેચન-૪૨૪ :-

પઓગબંધ - જીવ વ્યાપાર બંધ, તે જીવપ્રદેશો કે ઔદારિક પુદ્ગલોનો અનાદિક આદિ બીજો વર્જીને ત્રણે ભાંગા છે. તેમાં પહેલા ભંગને ઉદાહરણરૂપે કહે છે - આ જીવના અસંખ્ય પ્રદેશિકના જે આઠ મધ્યપ્રદેશો છે, તેમાં અનાદિ અપર્યવસિત બંધ છે. જે કે જીવ તો લોકવ્યાપી છે, તો પણ અહીં આમ જાણવું. બીજા જીવપ્રદેશોમાં પરિવર્તમાનત્વ હોવાથી અનાદિ અપર્યવસિત બંધ નથી. તેમાં નીચે ચાર અને ઉપર ચાર એ રીતે આઠ પ્રદેશ છે. તેથી સમુદાયથી આઠેનો બંધ કહ્યો. તેના એક એક આત્મપ્રદેશ સાથે જેટલો પરસ્પર સંબંધ થાય તે કહે છે.

તે આઠ જીવપ્રદેશોમાં મધ્યમાં ત્રણ-ત્રણના એક-એક સાથે અનાદિ અપર્યવસિત બંધ છે. તેથી કહે છે - પૂર્વોક્ત પ્રકારે અવસ્થિત આઠના ઉપરના પ્રતરના જે કોઈ વિવક્ષિત છે, તેના બે પાર્શ્વવર્તિનો એક અધોવર્તિ એ ત્રણનો સંબંધ થાય છે. બાકીનો એક ઉપરિતન ત્રણ અને અધસ્તનનો સંબંધ થતો નથી. એ પ્રમાણે અધસ્તન પ્રતર અપેક્ષાએ આ ચૂર્ણિકારની વ્યાખ્યા છે. ટીકાકારની વ્યાખ્યા તો સમજવી અઘરી હોવાથી છોડી દીધેલ છે.

બાકીના આઠમાંના મધ્યમ બીજા સાદિ વિપરિવર્તમાનત્વથી કહ્યા. આ પહેલા ભંગનું ઉદાહરણ છે. અનાદિ સપર્યવસિત એ બીજો ભંગ અહીં સંભવતો નથી. અનાદિ સંબંધ આઠેના જીવપ્રદેશોના પરિવર્તમાનત્વથી બંધનું સપર્યવસિતત્વ પ્રાપ્ત નથી.

હવે ત્રીજો ભંગ કહે છે - સિદ્ધોને સાદિ અપર્યવસિત જીવપ્રદેશ બંધ છે, શૈલેશી અવસ્થામાં સંસ્થાપિત પ્રદેશોનો સિદ્ધપણામાં પણ ચલન અભાવ છે. - હવે ચોથો ભંગ ભેદથી કહે છે - તત્થ જં જે સે સાદિ - તેમાં જે સાદિક છે ઘટ્યાદિ.

આલાવણબંધ - એના વડે આલીન કરાય છે, તે આલાવણરૂપ આદિ, તેના વડે તૂણાદિનો આલાવ બંધ. અલ્લિયાવણબંધ - દ્રવ્યની બીજા દ્રવ્ય સાથે શ્લેષાદિ વડે આલીનનું જે કરણ, તદ્દરૂપ જે બંધ તે. સરીરબંધે - સમુદ્ધાત વેળાએ જે વિસ્તારિત, સંકોચિત જીવપ્રદેશ સંબંધ-વિશેષવશથી તૈજસાદિ શરીર પ્રદેશોનો સંબંધ વિશેષ તે શરીર બંધ, બીજાના મતે શરીરબંધ એટલે શરીરનો સમુદ્ધાતમાં વિક્ષિપ્ત જીવ

પ્રદેશોના સંકોચનમાં જે બંધ તે શરીરબંધ. સરીરપ્પઓગબંધે - ઔદારિકાદિ શરીરનો, પ્રયોગેણ - વીર્યાતરાય ક્ષયોપશમાદિ જનિત વ્યાપાર વડે બંધ - તેના પુદ્ગલોનું ઉપાદન કે શરીરરૂપ પ્રયોગનો જે બંધ, તે શરીરપ્રયોગ બંધ.

તૂણભાર, તેમાં વેત્રલતા - જલવંશકમ્બા, વાગ - વલ્ક, વરત્ર - ચર્મમય રજ્જુ - સનાદિમયી વલ્લી - ત્રપુષ્યાદિ, કુશ - નિર્મૂલ દર્ભ, આદિ શબ્દથી ચીવર આદિ લેવા. લેસણાબંધ - શ્લેષણા, શ્લથ દ્રવ્ય વડે દ્રવ્યોનો સંબંધ, તદ્દરૂપ જે બંધ. ઉચ્ચચબંધ - ઉર્ધ્વચયન - ઉંચો ઢગલો કરવો, તદ્દરૂપ જે બંધ. સમુચ્ચયબંધ - સંગત, ઉચ્ચચની અપેક્ષાથી વિશિષ્ટતર તે સમુચ્ચય, તે જ બંધ, તે સમુચ્ચય બંધ. સાહજણાબંધે - સંહનન - અવચવોના સંઘાતનરૂપ જે બંધ તે.

કુટ્ટિમાણ - મણિભૂમિકા, કાદવ આદિ સાથે શ્લેષ એટલે વજ્રલેપ. લક્ષ - જતુ, લાખ. મહુસિત્થ - મદન. આદિ શબ્દથી ગુગ્ગુલ, રાલ, ખલી આદિ લેવા. અવગર - કચરો, તેનો ઢગલો. - X -

દેસ સાહજણાબંધે - દેશ વડે દેશનો સંહનન લક્ષણ બંધ તે સંબંધ, ગાડાના અંગાદિની જેમ, તે દેશ સંહનન બંધ. સવ્વ સાહજણાબંધ - સર્વ વડે સર્વનો સંહનન લક્ષણ બંધ - સંબંધ, ક્ષીર-નીર આદિની જેમ થાય તે સર્વ સંહનન બંધ.

શકટ આદિ પદો પૂર્વે વ્યાખ્યાયિત કર્યા છે, છતાં શિષ્યના હિતને માટે ફરી વ્યાખ્યા કરીએ છીએ. તેમાં સગડ - ગાડું, રહ - રથ, જાણ - યાન, નાનું ગાડું, જુગ્ગ-ચુગ - ગોલ દેશ પ્રસિદ્ધ બે હાથ પ્રમાણ વેદિકાથી ઉપશોભિત જમ્બાન. ગિલ્લિ - હાથી ઉપરની કોલ્લેર-અંબાડી, થિલ્લિ - અજ્જાલ્લાણ, સીય - શિબિકા, કૂટાકાર વડે આચ્છાદિત જમ્બાન, સંદમાણિય - પુરુષ પ્રમાણ જમ્બાન વિશેષ, લોહિ - લોટી, રોટલો આદિ પકાવવાનું વાસણ, લોહકડાહ - કડાયુ, કડુચ્છુય - કડછો, પીરસવા માટેનું ભાજન, મંડ - માટીનું વાસણ, મત્ત - અમત્ર, ભાજનવિશેષ, ઊવગરણ - વિવિધ પ્રકારના અન્ય ઉપકરણો.

પુવ્વપ્પઓગપચ્ચરૂપ - પૂર્વ કાળે સેવેલ પ્રયોગ - જીવ વ્યાપાર, વેદના-કષાયાદિ સમુદ્ધાતરૂપ. પ્રત્યય - કારણ, જે શરીરબંધમાં છે, તે તથા તે જ પૂર્વપ્રયોગપ્રત્યયિક. પચ્ચુપ્પત્રપઓગ પચ્ચરૂપ - અપ્રાપ્ત પૂર્વ અર્થાત્ વર્તમાન. પ્રયોગ - કેવલિ સમુદ્ધાત લક્ષણ વ્યાપાર, પ્રત્યય જેમાં છે, તે પ્રત્યુત્પન્નપ્રયોગ પ્રત્યયિક.

નેરરૂપાણમ્ અહીં 'તત્થ તત્થ' શબ્દો વડે સમુદ્ધાત કરણ ક્ષેત્રનું બાહુલ્ય કહ્યું. 'તેસુ તેસુ' શબ્દ વડે સમુદ્ધાત કારણરૂપ વેદનાદિનું બાહુલ્ય કહ્યું. 'સમોહણમાણાણં' એટલે સમુદ્ધાતથી શરીરની બહાર જીવ પ્રદેશનું પ્રક્ષેપણ. જીવપ્રદેશ એમ કહેવા છતાં પણ શરીર બંધ અધિકારથી તેનો વ્યપદેશ કરીને જીવપ્રદેશ આશ્રિત તૈજસ, કાર્મણ શરીરના પ્રદેશો જાણવા. શરીરબંધ એ પદમાં સમુદ્ધાત વડે વિક્ષિપ્ય-સંકોચિતના ઉપસર્જનીકૃત તૈજસાદિ શરીરપ્રદેશોના જીવપ્રદેશોની જ બંધ - રચનાદિ વિશેષ.

કેવલિ સમુદ્ધાત વડે દંડ, કપાટ, મથિકરણ, અંતરૂપરણ લક્ષણ વડે વિસ્તારિત જીવપ્રદેશનો, સમુદ્ધાત વડે જે પ્રદેશોનું સંહરણ, સમુદ્ધાત વડે પ્રતિનિવર્તમાનપણે

પાંચ આદિ અનેક સમયોમાં થાય, તે વિશેષથી કહે છે - નિવર્તન ક્રિયાના અંતરે-મધ્યે અવસ્થિત “પાંચમો સમય” અર્થ કરવો. જે કે છઠ્ઠા આદિ સમયમાં તૈજસાદિ શરીર સંઘાત સમુત્પન્ન થાય છે, તો પણ અભૂતપૂર્વતાથી પાંચમો સમય જ અહીં થાય, બાકીનાનો “ભૂતપૂર્વ પણાથી જ” એમ કરીને ‘અંતરામંથે વદ્માણસ્સ’ એમ કહ્યું.

તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો બંધ-સંઘાત સમુત્પન્ન થાય છે. કયા હેતુથી ? તે કહે છે - ત્યારે સમુદ્ઘાત નિવૃત્તિ કાળે, તે કેવળીના જીવપ્રદેશો એકત્વ સંઘાતને પ્રાપ્ત થયેલા થાય છે. તેની અનુવૃત્તિથી તૈજસાદિ શરીર પ્રદેશોનો બંધ સમુત્પન્ન થાય છે. શરીરબંધ એ પદામાં તૈજસ-કાર્મણ આશ્રય ભૂતત્વથી તૈજસકાર્મણ શરીરપ્રદેશો છે, તેનો બંધ સમુત્પન્ન થાય છે.

વીચાંતરાય ક્ષયાદિ કૃત શક્તિ, યોગ-મન વગેરે, યોગ સાથે વર્તે તે સયોગ, વિદ્યમાન દ્રવ્યો-તથાવિદ્ય પુદ્ગલો જે જીવના હોય, તે સદ્દ્રવ્ય. વીર્યપ્રદાન સયોગ એ વીર્યસયોગ, તે અને આ સદ્દ્રવ્ય એ વિગ્રહ, તેનો ભાવ, તેથી વીર્યસયોગસદ્દ્રવ્યતા. સવીર્યતાથી, સયોગતાથી, સદ્દ્રવ્યતાથી જીવનો પ્રમાદ લક્ષણ કારણથી તથા કર્મ - એકેન્દ્રિય જાત્યાદિ ઉદયવર્તિ. યોગ - કાય યોગાદિ, ભવં - તિર્યગ્ભવાદિને અનુભવતા એવા, આઝ્યં - તિર્યચાયુ આદિ ઉદયવર્તિ. પદુચ્ચ - આશ્રીને, ઔદારિક પ્રયોગ સંપાદક, તે કર્મના ઉદયથી ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ થાય છે. આ વીર્ય સયોગ સદ્દ્રવ્યતાદિ પદો ઔદારિક શરીર પ્રયોગ નામ કર્મોદયના વિશેષણતાથી વ્યાખ્યાયિત કરવા. વીર્ય સયોગ સદ્દ્રવ્યતાથી હેતુભૂતતાથી જે વિવક્ષિત કર્મોદય, તેના વડે, ઈત્યાદિ પ્રકારે અથવા આ ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધના કારણો સ્વતંત્ર છે. તેમાં ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી છે ? એમ પૂછતાં જે બીજા કારણો કહેવાય છે, તે વિવક્ષિત કર્મોદયમાં અભિહિત સહકારિ કારણોની અપેક્ષાએ આ કારણપણે જાણવા, એ અર્થની જાણકારી માટે કહ્યું.

- X - X - એકેન્દ્રિય ઔદારિક શરીર પ્રયોગ બંધ. - X - દેશબંધ અને સર્વબંધ બંને છે. તેમાં જેમ પુડલો ઘીથી ભરેલ, તપેલી તાપિકામાં નાંખો, પહેલા સમયે ઘૂતાદિ ગ્રહણ કરશે જ. બાકીના સમયોમાં ગ્રહણ કરે અને વિસર્જે, એમ આ જીવો જ્યારે પહેલા શરીરને છોડીને, બીજાને ગ્રહણ કરે, ત્યારે પ્રથમ સમયે ઉત્પત્તિ સ્થાને જઈને શરીર પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે જ, તે આ સર્વબંધ. પછી બીજા વગેરે સમયોમાં તેને ગ્રહણ કરે અને વિસર્જે, તે દેશબંધ. આ જ પ્રમાણે ઔદારિક શરીરનો દેશબંધ અને સર્વબંધ પણ કહેવો.

પૂલના દેષ્ટાંતથી તેનો સર્વબંધ એક સમયનો છે. તેમાં જો વાયુ, મનુષ્યાદિ વૈકિય કરીને છોડે તો ફરી ઔદારિકનો એક સમય સર્વબંધ કરીને ફરી તેનો દેશબંધ કરતો એક સમય પછી મરે, ત્યારે જઘન્યથી એક સમયનો દેશબંધ થાય છે - X - ઔદારિક શરીરની ત્રણ પત્વોપમ ઉત્કર્ષથી સ્થિતિ છે, તેમાં પહેલા સમયે સર્વબંધક, એક સમય ન્યૂન ત્રણ પત્વોપમ ઉત્કર્ષથી ઔદારિક શરીરનો દેશ બંધ કાળ હોય છે.

વાયુ ઔદારિક શરીર, વૈકિયમાં જઈને ફરી ઔદારિકને પ્રાપ્ત કરે તો

સર્વબંધક થઈને દેશબંધક એક સમય માટે થઈને મરે. એકેન્દ્રિયને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨,૦૦૦ વર્ષ સ્થિતિ છે, તેમાં એ પ્રથમ સમયે સર્વબંધક, બાકીના કાળમાં દેશબંધક એ રીતે એક સમય ન્યૂન ૨૨,૦૦૦ વર્ષ એકેન્દ્રિયોનો ઉત્કૃષ્ટ દેશબંધકાળ છે.

પૃથ્વીકાય, ઔદારિક શરીરોનું જઘન્યથી ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ જીવિત છે. તે ગાથા વડે કહે છે - ૨૫૬ પ્રમાણ આવલિકાથી એક ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ થાય. અંતર્મુહૂર્તમાં ૬૫,૫૩૬ ક્ષુલ્લક ભવ થાય. આનપ્રાણમાં ૧૭ ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ થાય. ઉચ્ચવાસના ૧૩૮૫ મુહૂર્ત છે. અહીંતં ઉક્ત લક્ષણ ૬૫,૫૩૬ મુહૂર્તગત ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ રાશિથી ૩૭૭૩ મુહૂર્તગત ઉચ્ચવાસ રાશિ વડે ભાગ કરતાં જે પ્રાપ્ત થાય, તે એકત્ર ઉચ્ચવાસમાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ પરિમાણ થાય છે. તે ૧૭ છે, અવશિષ્ટ તે ઉક્ત લક્ષણ રાશિ થાય છે. એવું કહેવા માંગે છે કે - જેના અંશોનું ૩૭૭૩ ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ થાય, તે અંશોને ૧૩૮૫માં ૧૮ ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ થાય. તેમાં જે પૃથ્વીકાયિક ત્રણ સમયથી વિગ્રહ વડે આવે, તે ત્રીજા સમયે સર્વબંધક, બાકીનામાં દેશબંધક થઈને આ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણે મરે. મરીને વિગ્રહથી આવે ત્યારે સર્વબંધક જ થાય છે. એ પ્રમાણે જે તે ત્રણ વિગ્રહ સમયો, તેનાથી ન્યૂન એવા ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ કહ્યો. - X -

દેશબંધ જેમાં નથી આદિ - આ અર્થ છે અપ્, તેષિ, વાયુ, વનસ્પતિ, બે-ત્રણ-ચાર ઈન્દ્રિયોના ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ, ત્રણ સમય ન્યૂન જઘન્યથી દેશબંધ છે, કારણ કે તેનું વૈકિયશરીર નથી. વૈકિયશરીર હોય તો જ એક સમય જઘન્યથી ઔદારિક દેશબંધ પૂર્વોક્ત યુક્તી વડે થાય. ઉત્કૃષ્ટથી અપ્કાયની ૭૦૦૦ વર્ષ સ્થિતિ, તેષિકાયને ત્રણ અહોરાત્ર, વનસ્પતિની ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, બેષિન્દ્રિયની ૧૨ વર્ષ, તેષિન્દ્રિયની ૪૮ અહોરાત્ર, ચષિન્દ્રિયની છ માસ, આ સર્વબંધસમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટથી દેશબંધ સ્થિતિ છે.

વાયુ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્યોનો જઘન્યથી દેશબંધ એક સમય, ભાવના પૂર્વવત્ ઉત્કૃષ્ટથી વાયુકાયની ૩૦૦૦ વર્ષ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યોની ત્રણ પત્વોપમ સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિમાં સર્વબંધ સમય ન્યૂન એવી ઉત્કૃષ્ટથી દેશબંધ સ્થિતિ થાય છે. મનુષ્યોની દેશબંધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત છે, તો પણ સૂત્રમાં સાક્ષાત્ કહી છે. - - હવે ઔદારિક શરીર પ્રયોગબંધનું અંતર -

સર્વ બંધ અંતર જઘન્યથી ત્રણ સમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ. કઈ રીતે? ઔદારિક શરીરમાં ત્રણ સમયના વિગ્રહથી આવે છે, તેમાં બે સમય અનાહારક, ત્રીજા સમયે સર્વબંધક, ક્ષુલ્લક ભવમાં રહીને મરીને ઔદારિક શરીરોમાં જ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પહેલા સમયે સર્વબંધક. એ રીતે સર્વબંધનું સર્વબંધથી અંતર ક્ષુલ્લકભવે વિગ્રહ ગત ત્રણ સમય ન્યૂન. ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમ અને પૂર્વકોટી સમય અધિક સર્વ બંધાંતર થાય છે. કઈ રીતે? મનુષ્યાદિમાં અવિગ્રહથી આવે, તેમાં પહેલા સમયે સર્વબંધક થઈને પૂર્વકોટિ રહીને ૩૩-સાગરોપમ સ્થિતિ નારક કે સર્વાર્થસિદ્ધે થઈને ત્રણ સમયના વિગ્રહથી ઔદારિક શરીર થઈ, તેમાં વિગ્રહના બે સમય અનાહારક અને ત્રીજે સમયે સર્વબંધક. - X - X - આ રીતે સર્વબંધનું સર્વબંધથી ઉત્કૃષ્ટ અંતર થાય.

દેશબંધ અંતર, જઘન્ય એક સમય. કઈ રીતે ? દેશબંધક મરીને વિગ્રહથી

જ ઉત્પન્ન હોય, તેમાં પહેલા સમયે જ સર્વબંધક છે, બીજા વગેરે સમયમાં દેશબંધક છે તે જ દેશબંધનું દેશબંધથી અંતર જઘન્યથી એક સમય, સર્વબંધ સંબંધી છે, ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ સાગરોપમ અને અધિક ત્રણ સમય દેશબંધનું દેશબંધથી અંતર થાય છે. કઈ રીતે ? દેશબંધક મરીને ઉત્પન્ન થઈ ૩૩-સાગરોપમ આયુ સર્વાર્થસિદ્ધાદિમાં પામે, ત્યાંથી ચ્યવીને ત્રણ સમય વડે વિગ્રહગતિથી ઔદારિક શરીરી થાય, તેમાં વિગ્રહના બે સમયે અનાહારક અને ત્રીજા સમયે સર્વબંધક, ત્યારપછી દેશબંધક થાય. આ પ્રમાણે દેશબંધનો દેશબંધથી ઉત્કૃષ્ટ અંતરાલ કહ્યા મુજબનો થાય.

ઔદારિક બંધનું સામાન્યથી કહ્યું, હવે વિશેષથી-એકેન્દ્રિયનું ઔદારિક સર્વબંધ અંતર જઘન્યથી ત્રણસમય ન્યૂન ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ છે. કઈ રીતે ? ત્રણ સમયના વિગ્રહથી પૃથ્વી આદિમાં આવીને વિગ્રહના બે સમય અનાહારક, ત્રીજા સમયે સર્વ બંધ, તેથી ક્ષુલ્લકભવ ગ્રહણ ત્રણ સમય ન્યૂન રહીને મરીને અવિગ્રહથી જો ઉત્પન્ન થાય તો સર્વબંધક થાય છે. ઉત્કૃષ્ટથી સર્વબંધ અંતર ૨૨,૦૦૦ વર્ષ અને સમય અધિક છે. કઈ રીતે ? પૃથ્વીકાયિકમાં આવીને પહેલા સમયે સર્વબંધક, પછી ૨૨,૦૦૦ વર્ષ રહીને સમય ન્યૂન વિગ્રહ ગતિથી ત્રણ સમય વડે બીજા પૃથ્વી આદિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં બે સમય અનાહારક થઈને ત્રીજા સમયે સર્વબંધક થાય. બે અનાહારક સમયમાંથી એક સમય ૨૨,૦૦૦ વર્ષમાં નાંખતા તે સમય આવે. - X -

એકેન્દ્રિય ઔદારિકનું દેશબંધ અંતર જઘન્યથી એક સમય છે. કેમકે દેશબંધક મરીને વિગ્રહથી સર્વ બંધક થઈને એક સમયમાં ફરી દેશબંધક જ જન્મે. ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત થાય. કેમકે વાયુનું ઔદારિકશરીર દેશબંધક થઈ વૈકિયમાં જઈને ત્યાં અન્તર્મુહૂર્ત રહીને ફરી ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધક થઈને દેશબંધકરૂપે જ જન્મે. એ રીતે આ અંતર પ્રાપ્ત થાય.

પૃથ્વીકાયિકનું દેશબંધ અંતર જઘન્યથી એકસમય ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ સમય. કેમકે પૃથ્વીકાયિક દેશબંધક-મરીને વિગ્રહ ગતિથી પૃથ્વીકાયિકમાં જ ઉત્પન્ન થઈ એક સમય સર્વબંધક થઈને ફરી દેશબંધક જન્મે, તે એકસમય દેશબંધનું જઘન્ય અંતર, તથા પૃથ્વીકાયિક દેશબંધક મરીને ત્રણ સમય વિગ્રહથી તેમાં જ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે બે સમય અનાહારક, ત્રીજા સમયે સર્વબંધક થઈને ફરી દેશબંધક જન્મે, એ પ્રમાણે ત્રણ સમય ઉત્કૃષ્ટથી દેશબંધનું અંતર થાય.

હવે અપ્કાયિકાદિનું બંધંતર અતિદેશથી કહે છે - જેમ પૃથ્વીકાયિકનું છે તેમ. અહીં બધે સમપણાના પરિહારાર્થે કહે છે. વિશેષથી આદિ. એ રીતે અતિદેશથી જે પ્રાપ્ત છે તે કહે છે - અપ્કાયિકનું જઘન્ય સર્વબંધાંતર ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ ત્રણ સમય ન્યૂન, ઉત્કૃષ્ટથી ૭૦૦૦ વર્ષ અમયાધિક. દેશ બંધંતર જઘન્ય એક સમય, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સમય, એ રીતે વાયુકાયને વર્જીને તેઉ કાય આદિનું છે. વિશેષ આ - ઉત્કૃષ્ટ સર્વબંધંતર પોતપોતાની સ્થિતિથી એક સમય અધિક કહેવું.

અહીં વાયુ બંધંતરની વિલક્ષણતા સૂચવી છે. વાયુ બંધંતર ભેદથી કહે છે - તેમાં વાયુકાયિક ઉત્કૃષ્ટથી દેશબંધંતર અંતર્ મુહૂર્ત છે કઈ રીતે ? વાયુ ઔદારિક

શરીરનો દેશબંધક થઈ, વૈકિય બંધ અંતર્મુહૂર્ત કરીને ફરી ઔદારિક સર્વ બંધ સમય પછી જો ઔદારિક દેશ બંધ કરે, ત્યારે યથોક્ત અંતર થાય છે.

પંચેન્દ્રિયમાં સર્વબંધંતર જઘન્ય કહ્યું છે. ઉત્કૃષ્ટ કહે છે - પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અવિગ્રહથી ઉત્પન્ન થઈ પહેલા સમયે જ સર્વબંધક, પછી સમયન્યૂન પૂર્વકોટિ જીવીને વિગ્રહ ગતિથી ત્રણ સમય વડે તેમાં જ ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાં બે અનાહારક સમય ત્રીજા સમયે સર્વબંધક સંપન્ન થાય. અનાહારકના બેમાંથી એક સમય પૂર્વકોટીમાં ઉમેરતા યથોક્ત અંતર થાય છે. દેશબંધ અંતર. એકેન્દ્રિય મુજબ, તે જઘન્ય એક સમય. કઈ રીતે ? દેશબંધક મરીને સર્વબંધ સમય પછી દેશબંધક થાય. ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત. કઈ રીતે ? ઔદારિક શરીરી દેશબંધક થઈને વૈકિયને પામીને ત્યાં અંતર્મુહૂર્ત રહીને ફરી ઔદારિક શરીરી થાય. તેમાં પહેલા સમયે સર્વબંધક, બીજા આદિમાં દેશબંધક એ રીતે દેશબંધંતર અંતર્મુહૂર્ત થાય. એ રીતે મનુષ્યોનું પણ જાણવું.

ઔદારિક બંધંતર બીજા પ્રકારે કહે છે - બે ઈન્દ્રિયાદિમાં ફરી એકેન્દ્રિયત્વ હોય ત્યારે જે સર્વબંધાંતર, તે જઘન્યથી બે ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ ત્રણ સમય ન્યૂન. કઈ રીતે ? એકેન્દ્રિય ત્રણ સમય વિગ્રહગતિ વડે ઉત્પન્ન થઈ, તેમાં બે સમય અનાહારક થઈને ત્રીજા સમયે સર્વબંધ કરીને તે ન્યૂન ક્ષુલ્લકભવ ગ્રહણ કરી જીવીને મરે. એકેન્દ્રિય સિવાયના ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણથી જીવને મરે, વિગ્રહથી ફરી એકેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થઈને સર્વબંધક થાય. એ રીતે ઉક્ત અંતર થાય.

ઉત્કૃષ્ટથી ૨૦૦૦ સાગરોપમ સંખ્યાત વર્ષાધિક છે. કઈ રીતે ? અવિગ્રહથી એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાં પહેલા સમયે સર્વબંધક થઈ ૨૨,૦૦૦ વર્ષ જીવીને મરે, પછી ત્રસકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં સંખ્યાત વર્ષ અધિક ૨૦૦૦ સાગરોપમ રૂપ ઉત્કૃષ્ટ ત્રસકાયિક કાયસ્થિતિમાં રહીને એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઈને સર્વબંધક થાય. એ રીતે આ અંતર આવે. - X - X - દેશ બંધંતર જઘન્યથી સમયાધિક ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ છે. કઈ રીતે ? એકેન્દ્રિય દેશબંધક થઈ મરીને બેઈન્દ્રિયાદિમાં ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ અનુભવી અવિગ્રહથી પહેલા સમયે સર્વબંધક થઈને બીજે સમયે દેશબંધક થાય. એ પ્રમાણે દેશબંધાંતર ક્ષુલ્લક ભવ સર્વબંધ સમયાતિરિક્ત થશે.

હવે પૃથ્વીકાયિક બંધાંતરને વિચારીએ - - X - ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ. અહીં કાળ અનંતત્વ વનસ્પતિકાય સ્થિતિની કાળ અપેક્ષાથી કહ્યું છે. - X - અભિપ્રાય આ પ્રમાણે - તે અનંતકાળના સમયમાં અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી સમયો વડે અપહ્રિયમાણમાં અનંત અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી થાય છે. આ પ્રમાણ કાળની અપેક્ષાએ છે. ક્ષેત્રાપેક્ષાએ અનંતલોક અર્થાત્ અનંતકાળ સમયમાં લોકાકાશપ્રદેશોથી અપહ્રિય-માણમાં અનંતલોક થાય છે. તેમાં કેટલાક પુદ્ગલ પરાવર્ત થાય? અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્ત લક્ષણ સામાન્યથી આ છે - દશકોડાકોડી વડે અદ્વાપત્યોપમોનો એક સાગરોપમ, દશ કોડાકોડી સાગરોપમની એક અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી પણ એ રીતે છે. તે અનંત અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીનું એક પુદ્ગલ પરાવર્ત, આ વિશેષ લક્ષણ અહીં જ કહેશે-

પુદ્ગલ પરાવર્તોના જ અસંખ્યાતત્વ નિયમનાર્થે કહે છે - અસંખ્યાત સમય

સમૂહની આવલિકા-દેશબંધંતરં ભાવના આ રીતે પૃથ્વીકાયિક દેશબંધક થઈ મરીને પૃથ્વીકાયિકમાં ક્ષુલ્લકભવ ગ્રહણ જીવીને મર્યા પછી ફરી અવિગ્રહથી પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય. તેમાં સર્વબંધ સમય પછી દેશબંધક થાય. એ રીતે સર્વબંધ સમયથી અધિક એક ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ દેશબંધનું અંતર છે.

વનસ્પતિકાયિકોમાં જઘન્યથી સર્વબંધંતર બે ક્ષુલ્લકભવગ્રહણથી ત્રણ સમય ન્યૂન દેખાય છે. વનસ્પતિકાયિક ત્રણ સમયના વિગ્રહથી ઉત્પન્ન છે, તેમાં વિગ્રહના બે સમય અનાહારક, ત્રીજે સમયે સર્વબંધક થઈને ક્ષુલ્લક ભવ જીવીને ફરી પૃથ્વી આદિમાં ક્ષુલ્લક ભવ જ રહીને ફરી અવિગ્રહથી વનસ્પતિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થઈ પહેલા સમયે તે સર્વબંધક થાય, ત્રણ સમય ન્યૂન બે ક્ષુલ્લક ભવ ગ્રહણ અંતર આ રીતે થાય. ઉત્કૃષ્ટમાં પૃથ્વી આદિમાં કાયસ્થિતિ કાળ છે. દેશબંધંતર જઘન્યથી પૃથ્વી આદિ માફક વનસ્પતિનું છે, તે સમયાધિક ક્ષુલ્લકભવ ગ્રહણ છે. ભાવના પૂર્વવત્.

ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિનું દેશ બંધંતર પૃથ્વીકાય સ્થિતિકાળ અસંખ્યાત અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી આદિરૂપ છે.

ઔદારિક દેશબંધકાદિનું અલ્પબહુત્વ. સૌથી થોડાં સર્વબંધક છે, કેમકે ઉત્પત્તિ સમયે જ હોય, અબંધક વિશેષાધિક છે કેમકે વિગ્રહગતિમાં અને સિદ્ધત્વાદિમાં તે હોય, દેશબંધક અસંખ્યાત ગણા, કેમકે દેશબંધક કાળ અસંખ્યાગુણ છે. તેની ભાવના આગળ કહીશું. - - હવે વૈકિય શરીર પ્રયોગ બંધ નિરૂપણ કરવા કહે છે -

● સૂત્ર-૪૨૫ :-

ભગવન્ ! વૈકિયશરીર પ્રયોગબંધ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! બે ભેદે. એકેન્દ્રિય વૈકિયશરીર પ્રયોગબંધ અને પંચેન્દ્રિયં.

જો એકેન્દ્રિય વૈકિયશરીર પ્રયોગબંધ છે, તો શું વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયં છે કે અવાયુકાયિક એકેન્દ્રિયં ? આ અભિલાપથી જેમ “અવગાહના સંસ્થાન”માં વૈકિય શરીર ભેદ છે, તેમ કહેવા યાવત્ પર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક વૈમાનિક પંચેન્દ્રિય વૈકિય શરીર પ્રયોગબંધ અને અપર્યાપ્તા સર્વાર્થસિદ્ધં યાવત્ પ્રયોગબંધ.

ભગવન્ ! વૈકિયશરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી ? ગૌતમ ! વીર્યસયોગ સદ્દ્રવ્યતા યાવત્ આયુ કે લબ્ધિને આશ્રીને વૈકિય શરીર પ્રયોગ નામ કર્મના ઉદયથી વૈકિયશરીર પ્રયોગબંધ થાય.

વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈકિયશરીર પ્રયોગં પૃચ્છા. ગૌતમ ! વીર્યસયોગ સદ્દ્રવ્યતાથી યાવત્ લબ્ધિને આશ્રીને પૂર્વવત્.

ભગવન્ ! રત્નપ્રભાપૃથ્વીનૈરયિક પંચેન્દ્રિય વૈકિય શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી ? ગૌતમ ! વીર્ય સયોગ સદ્દ્રવ્યતા યાવત્ આયુને આશ્રીને યાવત્ બંધ થાય. એ રીતે અઘઃસપ્તમી સુધી.

તિર્યચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈકિયશરીર પૃચ્છા. ગૌતમ ! વીર્યં વાયુકાયિક મુજબ જાણવું. મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયવૈકિય એમ જ છે.

અસુરકુમાર ભવનપતિ દેવ પંચેન્દ્રિય વૈકિય, રત્ન પ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકવત્ જાણવું. એ રીતે સ્તનિતકુમાર સુધી જાણવું. એ રીતે વાણવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, સૌધર્મ કલ્પોપનક વૈમાનિક યાવત્ અચ્યુત, ગ્રૌવેચક કલ્પાતીત વૈમાનિક, અનુત્તરોપપાતિક જાણવા.

ભગવન્ ! વૈકિયશરીર પ્રયોગ બંધ, દેશબંધ કે સર્વબંધ ? ગૌતમ ! બંને. વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય, રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક યાવત્ અનુત્તરોપપાતિક એ પ્રમાણે જ જાણવા.

ભગવન્ ! વૈકિયશરીર પ્રયોગબંધ કાળથી કેટલા છે ? ગૌતમ ! સર્વબંધ જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી બે સમય. દેશબંધ જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી સમય ન્યૂન ૩૩-સાગરોપમ. વાયુકાયિક એકેન્દ્રિય વૈકિય પૃચ્છા. ગૌતમ ! સર્વબંધ, એક સમય અને દેશબંધ જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત.

રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક પૃચ્છા. ગૌતમ ! સર્વબંધ એક સમય, દેશબંધ જઘન્યથી ત્રણ સમય ન્યૂન ૧૦,૦૦૦ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટથી સમય ન્યૂન સાગરોપમ. એ રીતે યાવત્ અઘઃસપ્તમી. વિશેષ આ - દેશબંધ જેની જે જઘન્યા સ્થિતિ તે સમયન્યૂન કરવી અને સમય ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવી. - - પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક અને મનુષ્યોની વાયુકાયિકની માફક કહેવી. અસુરકુમારાદિ યાવત્ અનુત્તરોપપાતિકની નૈરયિક માફક કહેવી. વિશેષ આ - જેની જે સ્થિતિ તે કહેવી યાવત્ અનુત્તરોપપાતિકનો સર્વબંધ એક સમય, દેશબંધ જઘન્યથી ત્રણ સમય ન્યૂન ૩૧-સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટથી એક સમય ન્યૂન ૩૩-સાગરોપમ છે.

ભગવન્ ! વૈકિયશરીર પ્રયોગ બંધંતર કાળથી કેટલું હોય ? ગૌતમ ! સર્વ બંધંતર જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અનંત કાળ અનંતી યાવત્ આવલિકાનો અસંખ્યાત ભાગ, એમ દેશબંધંતર.

વાયુકાયિક વૈકિય શરીર પૃચ્છા. ગૌતમ ! સર્વબંધંતર જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પલ્લોપમનો અસંખ્યાત ભાગ.

તિર્યચયોનિક પંચેન્દ્રિય વૈકિય શરીર પ્રયોગ બંધંતર પૃચ્છા. ગૌતમ ! સર્વબંધંતર જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડિ પૃથકત્વ, એ પ્રમાણે દેશબંધંતર જાણવું, મનુષ્યનું પણ જાણવું.

ભગવન્ ! વાયુકાયિકજીવ નોવાયુકાયિકમાં જઈને ફરી વાયુકાયિકપણે ઉત્પન્ન થાય તો વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયવૈકિય પૃચ્છા. ગૌતમ ! સર્વ બંધંતર જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ-વનસ્પતિકાળ. એ પ્રમાણે દેશબંધંતર પણ જાણવું.

ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિક, નોરત્નપ્રભાપૃથ્વીં પૃચ્છા. ગૌતમ ! સર્વ બંધંતર જઘન્યથી ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અંતર્મુહૂર્તાધિક. ઉત્કૃષ્ટથી વનસ્પતિકાળ. દેશબંધંતર જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ-વનસ્પતિકાળ. એ પ્રમાણે અઘઃસપ્તમી સુધી કહેવું. વિશેષ એ - જેની જે જઘન્ય સ્થિતિ છે, તેમાં અંતર્મુહૂર્ત અધિક સર્વ બંધંતર કહેવું, બાકી પૂર્વવત્. પંચેન્દ્રિયો, મનુષ્યો વાયુકાયવત્.

અસુરકુમારાદિ યાવત્ સહસ્રારદેવોને રત્નપ્રભા પૃથ્વી નૈરયિકવત્ કહેવા. વિશેષ આ - સર્વ બંધાંતર જેની જે જઘન્ય સ્થિતિ તેમાં અંતર્મુહૂર્ત અધિક કહેવું. બાકી પૂર્વવત્. - - ભગવન્ આનતદેવપણે ઉત્પન્ન નોઆણતદેવ૦ પૃથ્થા - ગૌતમ ! સર્વબંધાંતર જઘન્યથી વર્ષપૃથક્ત્વ અધિક ૧૮ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ-વનસ્પતિકાળ. દેશબંધાંતર જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ, ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ-વનસ્પતિકાળ, એ રીતે યાવત્ અચ્યુત, વિશેષ જેની જે સ્થિતિ આદિ પૂર્વવત્.

ગ્રૈવેયક, કલ્પાતીત પૃથ્થા - ગૌતમ ! સર્વબંધાંતર જઘન્યે ૨૨-સાગરોપમ વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક, ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ-વનસ્પતિકાળ. દેશ બંધાંતર જઘન્ય વર્ષ પૃથક્ત્વ, ઉત્કૃષ્ટ વનસ્પતિકાળ.

ભગવન્ ! અનુતરોપપાતિક પૃથ્થા. ગૌતમ ! સર્વબંધ અંતર જઘન્ય વર્ષ પૃથક્ત્વાધિક ૩૧ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત સાગરોપમ. દેશ બંધાંતર જઘન્ય વર્ષ પૃથક્ત્વ, ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત સાગર૦

ભગવન્ ! આ વૈકિયશરીરી જીવોના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધકમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડા જીવો વૈકિય શરીરના સર્વબંધક છે, દેશબંધક અસંખ્યાતગણા, અબંધક અનંતગણા છે. - - ભગવન્ ! આહારક શરીરપ્રયોગબંધ કેટલા ભેદ છે ? ગૌતમ ! એકાકાર. જો એકાકાર છે તો શું મનુષ્યાહારક૦ છે કે અમનુષ્યાહારક૦ ? ગૌતમ ! મનુષ્યાહારક શરીરપ્રયોગ બંધ છે. અમનુષ્યાહારક૦ નહીં. આ અભિલાપથી 'અવગાહના સંસ્થાન' મુજબ યાવત્ ઋદ્ધિપ્રાપ્ત પ્રમત સંચત સમ્યગ્દષ્ટિ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુ કર્મભૂમિ જ ગર્ભવ્યુત્ક્રાંતિક મનુષ્યાહારક શરીર પ્રયોગ બંધ, અનૃદ્ધિપ્રાપ્ત પ્રમત યાવત્ આહારક શરીર પ્રયોગબંધ નહીં.

આહારક શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી? ગૌતમ! વીર્ય સયોગ સદ્દ્રવ્યતાથી યાવત્ લબ્ધિને આશ્રીને આહારક શરીર પ્રયોગ નામકર્મના ઉદયથી છે. - - ભગવન્! આહારક શરીર પ્રયોગ બંધ દેશબંધ છે કે સર્વબંધ? ગૌતમ! બંને. - - ભગવન્! આહારક શરીર પ્રયોગ બંધ કાળથી કેટલો હોય? ગૌતમ! સર્વબંધ એક સમયનો, દેશબંધ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્ત.

ભગવન્ ! આહારક શરીર પ્રયોગ બંધાંતર કાળથી કેટલું હોય ? ગૌતમ ! સર્વ બંધાંતર જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી અનંત કાળ-અનંતી અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણીકાળથી, ક્ષેત્રથી અનંત લોકદેશન્યૂન અપાર્દ્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત. એ પ્રમાણે દેશબંધાંતર પણ છે.

ભગવન્ ! આહારક શરીરી જીવોના દેશબંધક, સર્વબંધક અને અબંધકમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડાં સર્વબંધક, દેશબંધક સંખ્યાતગુણા, અબંધક અનંતગુણા છે.

● વિવેચન-૪૨૫ :-

એકેન્દ્રિય વાયુકાયિક અપેક્ષાએ, પંચેન્દ્રિય ચારે ગતિથી છે. - X - લબ્ધિ,

તે વૈકિયકરણ લબ્ધિ. તે વાયુકાય, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યાપેક્ષાએ છે. વાયુકાયિક આદિને લબ્ધિ શરીરબંધથી અને દેવ-નારકને વીર્યસયોગ સદ્દ્રવ્યતાથી કહે છે. વૈકિય શરીરમાં ઉત્પન્ન થનારને એક સમય સર્વબંધક થાય. ઉત્કૃષ્ટથી બે સમય - ઔદારિકશરીરી વૈકિયતા પામીને સર્વબંધક થઈ મરીને ફરી નારકત્વ કે દેવત્વ પામે, ત્યારે પહેલા સમયે વૈકિયનો સર્વબંધક થાય - X - તેથી બે સમય છે.

ઔદારિક શરીરી વૈકિયતા પામીને પહેલા સમયે સર્વબંધક થઈને, બીજા સમયે દેશબંધક થઈને મરે તેથી એક સમય થાય. દેવ કે નારકમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન થાય તો - X - પૂર્વવત્.

વાયુ ઔદારિક શરીરી થઈને વૈકિયમાં જાય પછી પહેલા સમયે સર્વબંધક, બીજા સમયે દેશબંધક થઈને મરે તેથી જઘન્ય એક સમય દેશબંધ, ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત (પૂર્વવત્), લબ્ધિવૈકિય શરીરીને અંતર્મુહૂર્તથી પછી વૈકિય શરીરાવસ્થાન નથી. - X -

રત્નપ્રભા૦ ત્રણ સમય વિગ્રહથી રત્નપ્રભામાં જઘન્ય સ્થિતિનારક સમુત્પન્ન થાય, તેમાં બે સમય અનાહારક, ત્રીજા સમયે સર્વબંધક પછી દેશબંધક, તેથી ત્રિસમય ન્યૂન ૧૦,૦૦૦ વર્ષ કહ્યા. ઉત્કૃષ્ટથી સમયન્યૂન સાગરોપમ. - X - ભાવના પૂર્વવત્ કહેવી. એ પ્રમાણે બધે સર્વબંધ એક સમય અને દેશબંધ જઘન્ય વિગ્રહ સમય ત્રણ ન્યૂન પોત-પોતાની જઘન્ય સ્થિતિ પ્રમાણ કહેવું. - X -

પંચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્યોનો વૈકિય સર્વબંધ એક સમય, દેશબંધ જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત કહ્યું છે - નરકમાં અંતર્મુહૂર્ત, તિર્યચ-મનુષ્યમાં ચાર, દેવોમાં અર્ધમાસ ઉત્કૃષ્ટ વિકુર્વણા કાળ જાણવો. ચાર અંતર્મુહૂર્ત કહ્યું, તે મતાંતર છે.

વૈકિય શરીર પ્રયોગ બંધનું અંતર કહે છે - ઔદારિક શરીરી, વૈકિયમાં જઈને પહેલા સમયે સર્વબંધક, બીજે દેશબંધક થઈને મરીને દેવ કે નારકમાં વૈકિયશરીરીમાં અવિગ્રહથી ઉત્પન્ન થતો પહેલા સમયે સર્વબંધક તેથી એક સમય સર્વબંધાંતર થશે. ઔદારિક શરીરી વૈકિયમાં જઈને - X - ફરી અનંતકાળ ઔદારિકાદિ શરીરમાં વનસ્પત્યાદિમાં રહીને વૈકિયશરીરમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે પહેલા સમયે સર્વબંધક થાય. એ રીતે દેશબંધ - X - પૂર્વવત્.

વાયુ ઔદારિક શરીરી વૈકિયતા પામીને, પહેલા સમયે સર્વબંધક થઈને, મરીને ફરીને વાયુકાયિક થાય, તેને અપર્યાપ્તકને વૈકિય શક્તિ ન હોય, અંતર્મુહૂર્તમાં પર્યાપ્તક થઈને વૈકિય શરીર કરે, તેમાં પ્રથમ સમયમાં સર્વબંધક થાય એ રીતે સર્વબંધાંતર અંતર્મુહૂર્ત. ઉત્કૃષ્ટથી પલ્વોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ કેમકે ઔદારિક શરીરી વાયુકાય આટલા સમયે અવશ્ય વૈકિય કરે ઘટ્યાદિ પૂર્વવત્ - X -

પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક વૈકિયમાં જઈને ત્યાં પ્રથમ સમયે સર્વબંધક, પછી અંતર્મુહૂર્ત માત્ર દેશબંધક, પછી ઔદારિકનો સર્વબંધક થઈને એક સમય દેશબંધક થઈને, ફરી વૈકિય કરતા પહેલા સમયે સર્વબંધ. ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોડિ આયુ. - X -

પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં ઉત્પન્ન, પૂર્વજન્મ સહ સાત-આઠ વખત, પછી વૈક્રિયમાં જાય. ત્યાં પ્રથમ સમયે સર્વબંધ કરીને દેશબંધ કરે છે - X - X -

વૈક્રિય શરીર બંધંતરને જ બીજા પ્રકારે ચિંતવે છે - વાયુ વૈક્રિય શરીર પામે, તેમાં પહેલા સમયે સર્વબંધક થઈને મરીને પછી પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાં પણ ક્ષુલ્લક ભવગ્રહણ માત્ર રહીને ફરી વાયુકાય થાય. ત્યાં પણ કેટલાક ક્ષુલ્લકભવ રહીને વૈક્રિયમાં જાય, ત્યાં પહેલા સમયે સર્વબંધક થાય, પછી વૈક્રિયના સર્વબંધોનું અંતર ઘણાં ક્ષુલ્લક ભવોથી ઘણાં અંતર્મુહૂર્ત થાય. ત્યારે યથોક્ત સર્વબંધાંતર થાય. ઉત્કૃષ્ટથી અનંત વનસ્પતિકાળ - X - પૂર્વવત્. એ પ્રમાણે દેશ બંધંતર પણ જાણવું.

રત્નપ્રભા નારક ૧૦,૦૦૦ વર્ષ સ્થિતિક ઉત્પત્તિમાં - X - ત્યાંથી ચ્યવી ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયમાં અંતર્મુહૂર્ત રહીને ફરી રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે પહેલા સમયે સર્વબંધક, આ જઘન્ય અંતર કહ્યું. - X - X - રત્નપ્રભા નારક ઉત્પત્તિમાં સર્વબંધક થઈને ત્યાંથી ચ્યવીને અનંતકાળ વનસ્પતિ આદિમાં રહીને ફરી તેમાં ઉત્પન્ન થતાં સર્વબંધક થાય, તેથી આટલું ઉત્કૃષ્ટ અંતર કહ્યું. દેશબંધક થઈને મરીને અંતર્મુહૂર્તાયુ પંચેન્દ્રિય તિર્યચપણે ઉત્પન્ન થઈને, મરીને રત્નપ્રભા નારકપણે ઉત્પન્ન થાય, તેમાં બીજા સમયે દેશબંધક, આ જઘન્ય દેશબંધંતર છે, ઉત્કૃષ્ટ, પૂર્વવત્ ભાવના કરવી.

શર્કરાપ્રભાદિ નારકોનું વૈક્રિય શરીર બંધંતર સંક્ષેપ માટે અતિદેશથી કહ્યું - દ્વિતીયાદિ પૃથ્વીની જઘન્ય સ્થિતિ કહેવી.

પંચેન્દ્રિય, વાયુકાયિક મુજબ. અસુરકુમારથી સહસ્રાર સુધી ઉત્પત્તિ સમયે સર્વબંધ કરીને પોતાની જઘન્ય સ્થિતિ પાળીને પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત આયુથી ઉપજી, મરીને તેમાં જ સર્વબંધક થાય, એ પ્રમાણે તેમની જઘન્ય સર્વબંધંતર વક્તવ્યતા છે. રત્નપ્રભાના નારકો માફક ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળ છે. - X - X -

આનતકલ્પીય દેવ ઉત્પત્તિમાં સર્વબંધક છે, તે ૧૮-સાગરોપમ ત્યાં રહીને ત્યાંથી ચ્યવીને વર્ષ પૃથક્ત્વ મનુષ્યમાં રહીને ફરી ત્યાં જ ઉત્પન્ન થાય, પ્રથમ સમયે તે સર્વબંધક છે. એ રીતે તેનું સર્વ બંધંતર જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વાધિક ૧૮ સાગરોપમ થાય, ઉત્કૃષ્ટ તો અનંતકાળ થાય, જો તે ચ્યવીને વનસ્પત્યાદિમાં અનંતકાળ જાય. પછી આનતકલ્પે ઉત્પન્ન થાય. દેશબંધંતર વર્ષ પૃથક્ત્વ. જો ચ્યવીને તે વર્ષ પૃથક્ત્વ મનુષ્યત્વ અનુભવીને ફરી આનતકલ્પે ઉપજે. અહીં સર્વબંધ જો કે સમયાધિક વર્ષ પૃથક્ત્વ થાય છે, તો પણ તેનું વર્ષ પૃથક્ત્વ અનર્થાન્તર અવિવક્ષાથી ભેદ વડે ગણેલ નથી. આ પ્રમાણે પ્રાણત યાવત્ ત્રૈવેચક સૂત્રો પણ જાણવા.

સનતકુમારથી સહસ્રાર સુધીના દેવો જઘન્યથી નવ દિવસ આયુષ્ય વડે આનતથી અચ્યુત સુધીના નવ માસ આયુ વડે સમુત્પન્ન થાય છે. એવું જીવસમાસમાં કહે છે. તેથી જઘન્ય સર્વબંધ અંતર તેટલું તેટલું અધિક તેની જઘન્ય સ્થિતિરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે.

અનુતરવિમાને ઉત્કૃષ્ટ સર્વ બંધાંતર અને દેશબંધાંતર સંખ્યાત સાગરોપમ છે.

કેમકે અનંતકાળ અનુતર વિમાનથી ચ્યુત થઈ સંચરતા નથી, તેમ જીવસમાસનો મત છે—

હવે વૈક્રિયશરીર દેશબંધકોનું અલ્પબહુત્વ કહે છે - વૈક્રિય સર્વબંધક કાળના અલ્પત્વથી સૌથી થોડાં છે, અસંખ્યગુણ કાળથી દેશબંધકો તેનાથી અસંખ્યાતગણા છે. સિદ્ધો, વનસ્પત્યાદિ અપેક્ષાએ તેના અબંધકો અનંતગણા છે.

આહારક શરીરપ્રયોગ બંધને આશ્રીને કહે છે — એક પ્રકાર છે. ઔદારિકાદિ બંધવત્ અનેક પ્રકાર નથી. સર્વબંધ એક સમય છે અને દેશબંધ જઘન્ય અને ઉત્કર્ષથી અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર છે. કેમકે પછી અવશ્ય ઔદારિક શરીર ગ્રહણ કરે. - X - હવે આહારક શરીર પ્રયોગ બંધના જ અંતરને નિરૂપતા કહે છે — મનુષ્ય આહારક શરીર સ્વીકારે તેના પહેલાં સમયે સર્વબંધક, પછી અંતર્મુહૂર્ત માત્ર રહીને ઔદારિક શરીરમાં જઈને ત્યાં પણ અંતર્મુહૂર્ત રહે, ફરી પણ તેના સંશયાદિથી આહારક શરીર કરવાનું કારણ ઉત્પન્ન થાય, પછી ફરી આહારક શરીર ગ્રહણ કરે ત્યારે પહેલા સમયે સર્વ બંધક થાય. એ રીતે સર્વબંધંતર અન્તર્મુહૂર્ત, બંને અંતર્મુહૂર્તની એકત્વ વિવક્ષાથી આમ કહ્યું.

અનંતકાળે ફરી આહારક શરીર પામે, તેથી ઉત્કૃષ્ટકાળ તે કહ્યો. તેને વિશેષે કહે છે — અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળથી, દોષથી અનંતલોક આદિ તેની વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ જાણવી.

અહીં પુદ્ગલ પરાવર્ત પરિમાણ શું થાય ? દેશન્યૂન અપાર્થ પુદ્ગલ પરાવર્ત. અપાર્થ - અડધું. પુદ્ગલ પરાવર્ત પૂર્વે કહ્યું.

દેશ બંધંતર - જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટથી દેશ ન્યૂન અપાર્થ પુદ્ગલ પરાવર્ત. - X - આહારક શરીરના સર્વબંધક આદિનું અલ્પ બહુત્વ - સૌથી થોડાં આહારકના સર્વબંધકો છે, કેમકે સર્વબંધકાળ થોડો છે, દેશબંધક સંખ્યાતગણા, કેમકે તે કાળનું બહુત્વ છે, મનુષ્યો જ સંખ્યાતા હોવાથી તેઓ અસંખ્યાત ગણા ન થાય. અબંધકો અનંતગણા છે. કેમકે આહારક શરીર માત્ર સંચત મનુષ્યોમાં કેટલાંકને અને કદાચિત્ જ હોય છે. બાકીના કાળે બધાં અબંધક હોય છે. - X - હવે તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કહે છે —

● સૂત્ર-૪૨૬ :-

ભગવન્ ! તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ કેટલા ભેદે છે ? ગૌતમ ! પાંચ ભેદે.

- એકેન્દ્રિય યાવત્ પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગ બંધ. - - ભગવન્ ! એકેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કેટલા ભેદે છે ? આ આલાવા વડે “અવગાહના-સંસ્થાન” મુજબ ભેદો યાવત્ પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુતરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવ પંચેન્દ્રિય તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ અને અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ યાવત્ બંધ સુધી કહેવા.

ભગવન્ તૈજસ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી છે ? ગૌતમ ! વીર્યસયોગ સદ્દ્રવ્યતાથી યાવત્ આયુને આશ્રીને તૈજસ શરીર પ્રયોગ નામકર્મના

ઉદયથી આ બંધ થાય.

ભગવન્ ! તેજસ શરીર પ્રયોગ બંધ, દેશબંધ છે કે સર્વબંધ ? ગૌતમ ! દેશબંધ છે, સર્વબંધ નથી. - - ભગવન્ ! તેજસ શરીર પ્રયોગ બંધથી કાળથી કેટલો હોય ? ગૌતમ ! બે ભેદ છે - અનાદિ અપર્યવસિત, અનાદિ સપર્યવસિત.

ભગવન્ ! તેજસ શરીર પ્રયોગ બંધાંતર કાળથી કેટલું હોય ? ગૌતમ ! અનાદિ અપર્યવસિત કે અનાદિ સપર્યવસિતને અંતર નથી. - - ભગવન્ ! આ તેજસ શરીરના બંધકોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડા જીવો તેજસશરીરના અબંધક છે, દેશબંધક અનંતગણા છે.

● વિવેચન-૪૨૬ :-

તેજસ શરીરના અનાદિત્વથી સર્વબંધ નથી. કેમકે તેને પહેલાથી પુદ્ગલોપાદાન કરેલ છે. આ તેજસ શરીરબંધ અભવ્યોને અનાદિ અપર્યવસિત છે, ભવ્યોને અનાદિ સપર્યવસિત છે.

તેજસ શરીર પ્રયોગબંધના અંતરને કહે છે - જેથી સંસારી જીવ તેજસ શરીરબંધથી બંને રૂપે મુક્ત નથી, ત્યાં સુધી અંતર નથી.

તેજસ શરીરના દેશબંધકાદિનું અલ્પ બહુત્વ - સૌથી થોડા અબંધકો છે, કેમકે સિદ્ધો જ અબંધક હોય. બધાં સંસારી દેશબંધક હોવાથી તેને અનંતગણા કહ્યા. - - હવે કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ -

● સૂત્ર-૪૨૭ :-

ભગવન્ ! કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કેટલા ભેદ છે ? ગૌતમ ! આઠ ભેદે. જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાચિક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ.

ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી છે ? ગૌતમ ! જ્ઞાનની - પ્રત્યનીકતા, નિહવતા, અંતરાય, પ્રદ્રેષ, આશાતના, વિસંવાદન યોગથી અને જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામકર્મના ઉદયથી આ બંધ થાય છે.

ભગવન્ ! દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કયા કર્મના ઉદયથી છે ? ગૌતમ ! દર્શન પ્રત્યનીકતાદિ, જ્ઞાનાવરણીય કર્મમાં કહ્યું તેમ જાણવું. વિશેષ આ - 'દર્શન' શબ્દ કહેવો યાવત્ દર્શનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામકર્મના ઉદયથી આ બંધ થાય.

ભગવન્ ! શાતા વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ કયા કર્મના ઉદયથી છે ? ગૌતમ ! પ્રાણ-ભૂતાદિની અનુકંપાથી જેમ શતક-૭, ઉદ્દેશા-૧૦માં કહ્યું તેમ યાવત્ અપરિતાપનતાથી, સાતા વેદનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગનામ કર્મથી આ બંધ થાય.

અશાતા વેદનીય પૃચ્છા. ગૌતમ ! બીજાને દુઃખ દેવાથી, બીજાને શોક કરાવવાથી આદિ શતક-૭, ઉદ્દેશા-૧૦ મુજબ. પૂર્વવત્.

મોહનીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ પૃચ્છા. ગૌતમ ! તીવ્ર ક્રોધ, માન, માયા,

લોભ, દર્શન મોહનીય, ચારિત્ર મોહનીય વડે મોહનીયકાર્મણ શરીર યાવત્ પ્રયોગબંધ થાય.

ભગવન્ ! નૈરયિકાયુ કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ પૃચ્છા. ગૌતમ ! મહા આરંભ, મહાપરિગ્રહ, માંસાહાર, પંચેન્દ્રિયના વધથી તથા નૈરયિકાયુ કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામ કર્મોદયથી આ બંધ થાય.

તિર્યચ્યોનિકાયુ કાર્મણશરીર પ્રયોગ પૃચ્છા. ગૌતમ ! માયા, નિકૃતિ, અલિકવચન, કૂડતુલ-કૂડમાનથી તિર્યચ યોનિક કાર્મણ શરીર યાવત્ પ્રયોગબંધ થાય. - - મનુષ્યાયુ કાર્મણશરીર પૃચ્છા. ગૌતમ ! પ્રકૃતિભદ્રકતા, પ્રકૃતિ વિનીતતા, દયાળુતા, અમત્સરતાથી મનુષ્યાયુકર્મ યાવત્ પ્રયોગબંધ છે. - - દેવાયુ કાર્મણ શરીર પૃચ્છા. ગૌતમ ! સરાગસંયમ, સંયમાસંયમ, બાળતપોકર્મ, અકામનિર્જરાથી દેવાયુષ્ કાર્મણશરીર યાવત્ પ્રયોગબંધ થાય છે.

શુભનામ કાર્મણશરીર પૃચ્છા. ગૌતમ ! કાય-ભાવ-ભાષાની ઋજુતાથી, અવિસંવાદન યોગથી, શુભ નામકર્મ શરીર યાવત્ પ્રયોગ બંધ થાય. - - અશુભનામ કાર્મણ શરીર પૃચ્છા. ગૌતમ ! કાયા-ભાવ-ભાષાની વક્રતાથી, વિસંવાદના યોગથી, અશુભ નામકર્મ યાવત્ પ્રયોગબંધ થાય છે.

ઉચ્ચગોત્ર કાર્મણ શરીર પૃચ્છા. ગૌતમ ! જાતિ, કુળ, બળ, રૂપ, તપ, શ્રુત, લાભ, ઐશ્વર્યનો મદ ન કરવાથી ઉચ્ચ ગોત્ર કાર્મણ શરીર યાવત્ પ્રયોગબંધ થાય. - - નીચ ગોત્રકાર્મણ શરીર પૃચ્છા. ગૌતમ ! જાતિ, કુળ યાવત્ ઐશ્વર્યનામદથી આ બંધ થાય.

અંતરાચિક કાર્મણ શરીર પૃચ્છા. ગૌતમ ! દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્યના અંતરાયથી અને અંતરાચિક કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામકર્મના ઉદયથી અંતરાચિક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ થાય.

ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ શું દેશબંધ છે કે સર્વબંધ ? ગૌતમ ! દેશબંધ છે, સર્વબંધ નથી. એ પ્રમાણે યાવત્ અંતરાચિક કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ જાણવો.

ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ કાળથી કેટલું હોય ? ગૌતમ ! તે બે ભેદ છે - અનાદિ સપર્યવસિત, કે અનાદિ અપર્યવસિત. એ પ્રમાણે જેમ તેજસનો સ્થિતિકાળ કહ્યો તેમજ અહીં યાવત્ અંતરાચિક કર્મનો કાળ કહેવો.

ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર પ્રયોગબંધ અંતર કાળથી કેટલું હોય ? અનાદિ. એ પ્રમાણે તેજસ શરીરના અંતર માફક કહેવું, એ પ્રમાણે યાવત્ અંતરાચનું કહેવું.

ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મના દેશબંધકાદિમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષ છે ? તેજસ શરીર વત્ અલ્પ બહુત્વ જાણવું, એ પ્રમાણે આયુને વર્ણને યાવત્ અંતરાચનું કહેવું. - - આયુનો પ્રશ્ન. ગૌતમ ! સૌથી થોડા જીવો

આયુના દેશબંધક, અબંધક સંખ્યાતગણા.

● વિવેચન-૪૨૭ :-

જ્ઞાન-શ્રુતાદિની, તેના અભેદથી જ્ઞાનીની જે પ્રત્યનીકતા-સામાન્યથી પ્રતિકૂળતા. તેના વડે. શ્રુતની, શ્રુતગુરુની જે નિહનવતા-અપલાપ કરવો, તેના વડે. જ્ઞાનના ગ્રહણાદિમાં વિઘ્નરૂપ અંતરાય કરવો, જ્ઞાનમાં, જ્ઞાનીમાં અપ્રીતિ હોવી. જ્ઞાન કે જ્ઞાનીની આશાતના-હેલણા કરવી. જ્ઞાન કે જ્ઞાનીના વ્યભિચાર દેખાડવા માટે પ્રવૃત્તિ કરવી, આ બાહ્ય કારણોથી જ્ઞાનાવરણીય કાર્મણ શરીર બંધ. હવે અંતર કારણ કહે છે - જ્ઞાનાવરણીય હેતુત્વથી, જ્ઞાનાવરણીય લક્ષણ જે કાર્મણ શરીર પ્રયોગ નામકર્મના ઉદયથી (આ બંધ થાય.)

અહીં દર્શન એટલે ચક્ષુર્દર્શનાદિ. તીવ્ર મિથ્યાત્વ વડે. કષાય સિવાયના નોકષાયલક્ષણ ચારિત્ર મોહનીયથી, તીવ્ર ક્રોધાદિ વડે - કષાય ચારિત્ર મોહનીય પૂર્વે કહ્યું છે. મહારંભ - અપરિમિત કૃષિ આદિ આરંભ વડે. મહાનિયદિલ્લયા. નિકૃતિ - વંચન અર્થે પ્રવૃત્તિ, અર્થાત્ માયાપ્રચ્છાદન, કોઈ કહે છે - અતિ આદર કરીને બીજાને ઠગવા.

પ્રકૃતિ ભદ્રકતા - સ્વભાવથી બીજાને ન અનુતાપીને, અનુકંપા વડે, માત્સર્ય-બીજાના ગુણોને સહન ન કરવા તે.

શુભનામ-દેવગતિ આદિ. કાયઋજુતા-બીજાને ન ઠગવારૂપ કાયચેષ્ટાથી, ભાવઋજુતા-બીજાને ન ઠગવારૂપ મનોપ્રવૃત્તિ. ભાષાઋજુતા-ભાષામાં આર્જવતાથી. અવિસંવાદન - અન્ય રીતે પ્રાપ્તને અન્યથા કરવું, તદ્દરૂપ યોગ-વ્યાપાર તે વિસંવાદન, તેા નિષેધથી અવિસંવાદન યોગ, તેના વડે. અહીં કાયઋજુતાદિ ત્રણ વર્તમાનકાળ આશ્રયી છે, અવિસંવાદનયોગ અતીત-વર્તમાનકાળ આશ્રયી છે.

અશુભનામકર્મ-નરકગત્યાદિ. - - કાર્મણ શરીર પ્રયોગ બંધ પ્રકરણ, તેજસ શરીર પ્રયોગ બંધ પ્રકરણવત્ જાણવું. જે વિશેષ છે, તે કહે છે - આનો આયુબંધ સૌથી થોડો છે કેમકે બંધકાળનું થોડાપણું અને અબંધકાળનું બહુપણું છે. તેનાથી અબંધક સંખ્યાતગણા (શંકા) તેના અબંધકને અસંખ્યાતગણા કેમ ન કહ્યા ? - X - કહે છે - આ સૂત્ર અનંતકાયિકોને આશ્રીને છે. અનંતકાયિકા સંખ્યાતજીવિકા જ છે. તે આયુષ્યબંધક તેના દેશબંધકથી સંખ્યાતગણાં જ થાય. જો અબંધક સિદ્ધાદિ તેમાં મુકીએ તો પણ સંખ્યાતગણાં જ છે. કેમકે સિદ્ધાદિ અબંધક અનંતા હોવા છતાં અનંતકાયિકાયુ બંધકાપેક્ષાથી અનંત ભાગ જ થાય. - X - X - ઔદારિકાદિને બીજા પ્રકારે કહે છે-

● સૂત્ર-૪૨૮ :-

ભગવન્ ! જે જીવને ઔદારિક શરીરનો સર્વબંધ છે, તે હે ભગવન્ ! વૈકિય શરીરનો બંધક છે કે અબંધક ? આહારક શરીરનો બંધક છે કે અબંધક ? ગૌતમ ! બંધક નથી, અબંધક છે. તે તેજસ શરીરનો બંધક છે કે અબંધક ? ગૌતમ ! બંધક છે, અબંધક નથી. જો બંધક છે, તો દેશબંધક કે

સર્વબંધક ? ગૌતમ ! દેશબંધક છે, સર્વબંધક નથી. કાર્મણ શરીરનો બંધક કે અબંધક ? તેજસ મુજબ જાણવું.

ભગવન્ ! જેને ઔદારિક શરીરનો દેશબંધ છે, તે હે ભગવન્ ! વૈકિય શરીરનો બંધક કે અબંધક ? ગૌતમ ! બંધક નથી, અબંધક છે. એ રીતે સર્વબંધ માફક દેશબંધ પણ કહેવો યાવત્ કાર્મણ.

ભગવન્ ! જે વૈકિયશરીરનો સર્વબંધક છે. તે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરનો બંધક કે અબંધક ? ગૌતમ ! બંધક નથી, અબંધક છે. આહારક શરીર પણ એમજ છે. તેજસ અને કાર્મણમાં ઔદારિકમાં કહ્યા મુજબ અહીં કહેવું. યાવત્ દેશબંધક છે, સર્વબંધક નથી.

ભગવન્ ! જે વૈકિયશરીરનો દેશબંધક છે, તે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરનો બંધક છે કે અબંધક ? ગૌતમ ! બંધક નથી, અબંધક છે. એ રીતે જેમ સર્વબંધ કહ્યો, તેમજ દેશબંધ પણ કાર્મણ સુધી કહેવો.

ભગવન્ ! જે આહારક શરીરનો સર્વબંધક છે, તે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરના બંધક છે કે અબંધક ? ગૌતમ ! બંધક નથી, અબંધક છે. એ રીતે વૈકિય પણ કહેવું. તેજસ, કાર્મણમાં ઔદારિકવત્ કહેવું.

ભગવન્ ! જે આહારક શરીરના દેશ બંધક છે, તે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરના ? આહારક શરીરના સર્વબંધક માફક કહેવું. - X -

ભગવન્ ! જે તેજસ શરીરના દેશબંધક છે, તે ઔદારિક શરીરના બંધક કે અબંધક ? ગૌતમ ! બંધક કે અબંધક હોય. જો બંધક હોય તો દેશબંધક કે સર્વબંધક ? ગૌતમ ! બંધક હોય. વૈકિય શરીરના બંધક કે અબંધક ? એ પ્રમાણે જ. એ રીતે આહારક શરીરમાં પણ છે. કાર્મણ શરીરના બંધક કે અબંધક ? ગૌતમ ! બંધક, અબંધક નહીં. જો બંધક હોય તો દેશબંધક કે સર્વબંધક ? ગૌતમ ! દેશબંધક છે. સર્વબંધક નથી. ભગવન્ ! જે કાર્મણ શરીરના દેશબંધક છે, તે ઔદારિક શરીરના ? તેજસની માફક જ કાર્મણની વસ્તવ્યતા કહેવી. યાવત્ તેજસ શરીરના યાવત્ દેશબંધક, સર્વબંધક નહીં.

● વિવેચન-૪૨૮ :-

એક સમયે ઔદારિક અને વૈકિયનો બંધ ન હોય, તેથી 'નોબંધક' કહ્યું. એ રીતે આહારક પણ જાણવું. તેજસ હંમેશા સાથે રહે છે, માટે દેશબંધકથી બંધક કહ્યા. એ રીતે કાર્મણશરીર પણ છે.

આ પ્રમાણે ઔદારિક સર્વબંધને આશ્રીને બાકીના બંધોને સિંતવવા આ દંડક કહ્યો. પછી દેશબંધક આશ્રીને કહ્યું. હવે વૈકિયના સર્વબંધને આશ્રીને બાકીના બંધની વિચારણાનો દંડક છે. તેમાં ઔદારિક શરીર સર્વબંધકનો તેજસ-કાર્મણનું દેશબંધકત્વ કહ્યું. તેમ વૈકિયશરીરનું પણ સર્વબંધક-દેશબંધકત્વ કહેવું. - X -

તેજસ દેશબંધક દંડકે ઔદારિક શરીરનો બંધક કે અબંધક કહ્યો. તેમાં વિગ્રહગતિમાં અબંધક, અવિગ્રહમાં ફરી બંધક. તે ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રે પ્રથમ સમયે સર્વબંધક,

પછી દેશબંધક. એ રીતે કાર્મણ શરીરમાં પણ જાણવું. - - હવે ઉક્ત વિષયમાં અત્પ બહુત્વ કહે છે -

● સૂત્ર-૪૨૯ :-

ભગવન્ ! ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કાર્મણ શરીરના દેશબંધક, સર્વબંધક, અબંધકમાં કોન કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? ગૌતમ ! સૌથી થોડા જીવો આહારક શરીરના સર્વબંધક છે, તેના દેશબંધક સંખ્યાતગણા, વૈક્રિયશરીરી સર્વબંધક અસંખ્યાતગણા, તેના જ દેશબંધકો અસંખ્યાતગણા, તૈજસ-કાર્મણ બંનેના તુલ્ય, અબંધક અનંતગણા, ઔદારિકશરીરી સર્વબંધક અનંતગુણા, તેના જ અબંધક વિશેષાધિક, તેના જ દેશબંધક અસંખ્યાતગણા, તૈજસ-કાર્મણના દેશબંધક વિશેષાધિક, વૈક્રિય શરીરી અબંધક વિશેષાધિક, આહારકશરીરી અબંધક વિશેષાધિક, - - ભગવન્ ! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૪૨૯ :-

સૌથી થોડા આહારક શરીરના સર્વબંધક છે, કેમકે ચૌદ પૂર્વધરો જ તેવા કોઈ પ્રયોજનથી કરે છે. સર્વબંધકાળ સમય જ છે, દેશબંધકાળના બહુત્વથી દેશબંધકો સંખ્યાતગણા છે, વૈક્રિય શરીરના સર્વબંધક અસંખ્યાતગણા છે, તેના જ દેશબંધકો અસંખ્યાતગણા છે, કેમકે સર્વબંધકાપેદાઓ દેશબંધકાદ્યાથી અસંખ્ય ગુણત્વ છે. અથવા સર્વબંધક પ્રતિપદમાનક છે, દેશબંધક પૂર્વ પ્રતિપણ છે. વૈક્રિય સર્વબંધકથી દેશબંધક અસંખ્યાતગણા છે.

તૈજસ-કાર્મણના અબંધક અનંતગણા છે. કેમકે સિદ્ધો વૈક્રિય દેશબંધકથી અનંતગણા છે. - X - ઔદારિક શરીરના સર્વ બંધકો અનંતગણા છે, તે વનસ્પતિ આદિને આશ્રીને કહેવા. તેના જ અબંધક વિશેષાધિક છે. આમાં વિગ્રહગતિક અને સિદ્ધાદિ હોય છે. તેમાં સિદ્ધાદિની અત્યંત અત્પત્વથી આ વિવક્ષા છે વિગ્રહગતિક કહેવાનાર ન્યાયથી સર્વબંધકથી ઘણાં છે, માટે તેના અબંધકો વિશેષાધિક છે. તેનાથી ઔદારિક દેશબંધકો અસંખ્યાતગણા છે.

તૈજસ-કાર્મણના દેશબંધક વિશેષાધિક છે. કેમકે બધાં પણ સંસારી તૈજસ-કાર્મણના દેશબંધક હોય છે. તેમાં જે વિગ્રહગતિક ઔદારિક સર્વબંધક અને વૈક્રિયાદિ બંધક તે ઔદારિક દેશ બંધકથી અતિરિક્ત હોવાથી વિશેષાધિક છે. વૈક્રિય શરીરના અબંધકો વિશેષાધિક છે. કેમકે વૈક્રિયના બંધકો દેવ અને નારકો છે, બાકીના તેના અબંધક છે. તેમાં સિદ્ધો તૈજસાદિ બંધકથી અતિરિક્ત છે, તેથી તે વિશેષાધિક કહ્યા. આહારક શરીરના અબંધક વિશેષાધિક છે કેમકે મનુષ્યોને જ આહારક શરીર હોય છે. - X -

* [વૃત્તિકાર શ્રીએ અહીં અત્પબહુત્વ અધિકારમાં ૩૬-ગાથાઓની વૃત્તિમાં નોંધ કરી છે ત્યારપછી આ ૩૬-ગાથાને સ્પષ્ટ કરવા વૃત્તિ પણ રચી છે. અમોએ મૂળ ગાથાનો અક્ષરશઃ અનુવાદ અહીં કરેલ નથી, પણ તેની વૃત્તિનો અનુવાદ કર્યો છે, તથા આવશ્યકતા લાગે ત્યાં મૂળ ગાથાનો અર્થ ઉમેરેલ છે. જિજ્ઞાસુઓને મૂળ વૃત્તિ જોવા વિનંતી.]

અહીં ઔદારિક સર્વબંધાદિના અત્પત્વાદિ ભાવનાર્યે સર્વબંધાદિ સ્વરૂપ કહે છે - અહીં ઋજુગતિ વડે, વિગ્રહગતિ વડે ઉત્પન્ન થતાં એવા જીવોને ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયે સર્વબંધ થાય છે. બીજા વગેરે સમયમાં દેશબંધ થાય છે. “સિદ્ધ આદિ” - અહીં આદિ શબ્દથી વૈક્રિયાદિ બંધકોના અને જીવોના ઔદારિકનો અબંધ છે. અહીં સિદ્ધાદિના બંધકત્વ છતાં પણ અત્યંત અત્પત્વથી વિવક્ષા ન કરીને વૈગ્રહિકોને આશ્રીને જ સર્વબંધકોથી અબંધક વિશેષાધિક કહ્યા છે.

તેથી જ કહે છે - સાધારણમાં પણ સર્વબંધ ભાવથી સર્વબંધકો સિદ્ધો કરતા અનંતગણા છે. એ પ્રમાણે છે, તેથી સિદ્ધો તેના અનંત ભાગે વર્તે છે. જે સિદ્ધો પણ તેના અનંતભાગે વર્તે છે તો સારી રીતે વૈક્રિય બંધકાદિ સમજી જ શકાય છે. તેથી તેમને છોડીને સિદ્ધ પદ જ કહેવું.

હવે સર્વબંધકોના અને અબંધકોના સમઅભિધાન પૂર્વક અબંધકોના વિશેષાધિકત્વને જણાવવા કહે છે - ઋજુ લાંબી ગતિમાં સર્વબંધકો પહેલા સમયે હોય છે, એ રીતે તેમની એક રાશિ છે. એકવક્તાથી જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓમાં જે પહેલા સમયે તેઓ અબંધક, બીજા સમયે સર્વબંધક, તેઓની બીજી રાશિ છે. તે એક વક્ર નામે બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થનારાના અર્ધરૂપ થાય છે. બે વક્ર ગતિ વડે જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ પહેલા બે સમયમાં અબંધક અને ત્રીજા સમયે સર્વબંધક છે. આ સર્વબંધકોની ત્રીજી રાશિ. તે દ્વિવક્ર નામે ત્રીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થનારના ત્રિભાગરૂપ હોય છે. - X - આ પ્રમાણે સર્વબંધકોની ત્રણ રાશિઓ છે. અબંધકોની ત્રણ જ રાશિ છે. સમયબેદથી રાશિબેદ છે. એ પ્રમાણે તે રાશિપ્રમાણ તુલ્ય જો કે થાય છે, તો પણ સંખ્યા પ્રમાણથી અબંધકો અધિક હોય છે. તે આ પ્રમાણે -

જે એક સમયિક છે, તે ઋજુ ગતિથી ઉત્પદ્યમાન છે. તેઓ એક સાધારણ શરીરમાં લોક મધ્યે સ્થિત રહીને છ એ દિશામાં અનુશ્રેણિથી આવે છે. જે દ્વિસમયિક છે, તે એક જ વક્ર ગતિથી ઉત્પદ્યમાન છે. તે ત્રીજા. પ્રતરથી આવે છે. કેમકે વિદિશાથી વક્રગતિએ આગમન છે. પ્રતરનું સ્વરૂપ હવે કહેશે. જે ત્રિસમયિક જ તે ત્રણ સમયાં બે વક્રગતિથી ઉત્પદ્યમાન છે તેઓ બાકીના લોકથી આવે છે. - પ્રતર પ્રરૂપણા કહે છે -

લોક મધ્યગત એક નિગોદને આશ્રીને તિર્છા આવતા ચારે દિશામાં પ્રતર કલ્પવામાં આવે છે. વિવક્ષિત નિગોદ ઉત્પાદ કાલોચિત અવગાહના બાહલ્ય જ. ઉર્ધ્વ-અધોલોકાંત ગત, પૂર્વ-પશ્ચિમ લાંબા, દક્ષિણ-ઉત્તર લાંબા બે પ્રતરો છે.

હવે અધિકૃત અત્પબહુત્વ-જે જીવો ત્રિપ્રતરિક છે, એક વક્રગતિથી ઉત્પત્તિવાળા છે, તેઓ ઋજુ ગતિથી છ દિશાથી અસંખ્યગણા હોય છે, બાકીના જે ત્રિસમયિક, શેષ લોકથી આવે છે, તે પણ અસંખ્યાત ગણા છે. કઈ રીતે ? ક્ષેત્ર અસંખ્યગુણિતત્વથી. જેથી છ દિશાક્ષેત્રથી ત્રિપ્રતર અસંખ્યાતગુણ છે, તેથી પણ શેષલોક છે. - તેથી કેમ ? - કેમકે આ સૂત્ર બે વક્રગતિને આશ્રીને છે.

પહેલા ઋજુગતિ ઉત્પન્ન સર્વબંધક રાશિ સહસ્ર પરિકલ્પિત. કેમકે ક્ષેત્રની અત્પતા છે. બે સમય ઉત્પન્નની બે રાશિ, એક અબંધકની, બીજી સર્વબંધકની. તે

પ્રત્યેકનું લક્ષ પ્રમાણ છે. કેમકે તેનું ક્ષેત્ર બહુતર છે. જેઓ ત્રણ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, તેમની ત્રણ રાશિ છે. તેમાં પહેલા બે સમય અબંધક બે રાશિ, ત્રીજી સર્વબંધક રાશિ. તે ત્રણે પ્રત્યેક કોટિ પ્રમાણ છે કેમકે તેનું ક્ષેત્ર ઘણું વધારે છે. એ રીતે ત્રણ રાશિમાં સર્વબંધકો હજાર - લાખ - કરોડ છે, એ પ્રમાણે સૌથી થોડાં છે. અબંધકો લાખ-કરોડ બે છે, એ પ્રમાણે તેઓ વિશેષાધિક છે.

આ બંને ગાથા વડે ઉદ્ધર્તના કહેવાથી વિગ્રહ સમય સંભવે છે. અંતર્મુહૂર્ત પછી અને પરિવર્તના કહેવાથી નિગોદ સ્થિતિ સમયમાન કહ્યું. તેનો આ અર્થ છે— તે વૈક્રિય બંધકોના સર્વબંધકો કહી, જે બાકીના તે સર્વે વૈક્રિયના દેશબંધક થાય, - X - વૈક્રિય સર્વ-દેશબંધક વર્ણને બાકીના જીવો ઔદારિક બંધક અને દેવાદિ વૈગ્રહિક છે.

આહારકબંધ વર્ણને સર્વે જીવો અબંધક છે, એ આહારક બંધ સ્વરૂપ કહ્યું. તેઓ પૂર્વના કરતા અનંતગણા હોય છે.

એક અસંખ્યભાગ નિગોદ જીવોનો હંમેશાં ઉદ્ધર્ત છે, તે બદ્ધાયુષક જ છે, તે સિવાયનાની ઉદ્ધર્તનાનો અભાવ છે. તે સિવાયના જે બાકીના તે અબદ્ધાયુષ છે, તેઓ તે અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા જ છે, તેથી આયુષ્યકબંધક અસંખ્યાતગણા છે.

અહીં કહે છે — નિગોદજીવોને ભવકાળ અપેક્ષાથી આયુષ્યકાળ, સંખ્યાતભાગ વૃત્તિથી અબંધકા સંખ્યાતગણા છે. તે જ કહે છે — નિગોદજીવોનો સ્થિતિકાળ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે તે કલ્પનાથી લાખ સમય, તેમાં આયુષ્યકાળથી અંતર્મુહૂર્ત માનથી કલ્પનાથી સહસ્રલક્ષા સમયથી ભાગ કરીને જે પ્રાપ્ત થાય તે કલ્પનાથી સો રૂપ છે. આટલા આયુષ્યક છે. બાકીના જીવો અબંધક છે. તેમાં લાખની અપેક્ષાથી સો એ સંખ્યાતમો ભાગ છે, તેથી બંધક કરતાં અબંધકો સંખ્યાતગણા હોય છે. - X - અહીં બંધ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

⊗ શતક-૮, ઉદ્દેશો-૧૦-‘આરાધના’ ⊗

— X — X — X — X —

ઉદ્દેશા-૮-માં બંધાધ્યના અર્થો કહ્યા. તેને શ્રુતશીલ સંપન્ન પુરુષો વિચારે છે. શ્રુતાદિ સંપન્નાદિ પદાર્થોની વિચારણા —

● સૂત્ર-૪૩૦ :-

રાજગૃહનગરે યાવત્ આ પ્રમાણે કહ્યું — હે ભગવન્! અન્યતીર્થિકો યાવત્ આ પ્રમાણે પ્રરૂપે છે — (૧) શીલ જ શ્રેય છે, (૨) શ્રુત જ શ્રેય છે, (૩) શ્રુત શ્રેય છે, (૪) શીલ શ્રેય છે. ભગવન્! આ કઈ રીતે સંભવે? — હે ગૌતમ! જે તે અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે યાવત્ તેઓ મિથ્યા કહે છે, હે ગૌતમ! હું આ પ્રમાણે કહું છું યાવત્ પ્રરૂપણા કરું છું કે — એ પ્રમાણે મેં ચાર પુરુષો કહ્યા—

— તે આ — ૧- એક શીલસંપન્ન પણ શ્રુતસંપન્ન નહીં, ૨-શ્રુતસંપન્ન પણ શીલસંપન્ન નહીં, ૩-શીલસંપન્ન અને શ્રુત સંપન્ન, ૪-શીલસંપન્ન નહીં અને શ્રુતસંપન્ન નહીં. તેમાં જે પહેલો પુરુષજાત છે, તે પુરુષ શીલવાન્ છે, પણ શ્રુતવાન્ નથી,

તે ઉપરત છે, પણ અવિજ્ઞાત ધર્મા છે. તેને ગૌતમ ! હું દેસ આરાધક કહું છું. તેમાં જે બીજો પુરુષજાત છે, તે પુરુષ શીલવાન્ નથી, પણ શ્રુતવાન્ છે. તે અનુપરત, વિજ્ઞાતધર્મા છે. ગૌતમ ! તેને મેં દેશવિરાધક કહ્યો છે. તેમાં જે ત્રીજો પુરુષજાત છે, તે પુરુષ શીલવાન્ અને શ્રુતવાન્ છે. તે ઉપરત, વિજ્ઞાત ધર્મા છે. હે ગૌતમ ! એ પુરુષને મેં સર્વવિરાધક કહ્યો છે. તેમાં જે ચોથો પુરુષ જાત છે, તે શીલવાન્ નથી, શ્રુતવાન્ નથી. તે અનુપરત, અવિજ્ઞાતધર્મા છે. ગૌતમ ! આ પુરુષને મેં સર્વવિરાધક કહ્યો છે.

● વિવેચન-૪૩૦ :-

શીલ જ શ્રેય છે, શ્રુત જ શ્રેય છે, શીલ શ્રેય છે, શ્રુત શ્રેય છે. તેની ચૂર્ણિ અનુસાર વ્યાખ્યા - લોકસિદ્ધિ ન્યાયે નિશ્ચયથી આ અન્યતીર્થિકો કોઈક ક્રિયા માત્રથી જ અભિષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ ઈચ્છે છે, જ્ઞાનનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. કેમકે તે ચોષ્ટારહિત છે. - X - કહ્યું છે કે — ક્રિયા જ પુરુષને ફળદાયી છે, જ્ઞાન ફળદાયી નથી, જેમ સ્ત્રી અને ભક્ષ્યના ભોગનો જ્ઞાતા, માત્ર જ્ઞાનથી સુખી થતો નથી. તથા જેમ ચંદનના ભારને વહેતો ગદેડો ચંદનનો ભાગી થતો નથી, તેમ ચારિત્ર વિનાનો જ્ઞાની, જ્ઞાનના ભારથી સુગતિ પામતો નથી.

તેઓ પ્રરૂપે છે કે — શીલ શ્રેય છે, પ્રાણાતિપાતાદિથી વિરમણ, અધ્યયન-ધ્યાનાદિરૂપ ક્રિયા જ અતિ પ્રશસ્ય, શ્વાધ્ય પુરુષાર્થ સાધકત્વથી છે. અથવા પુરુષાર્થ વિશેષાર્થોનો આશ્રય કરે છે. બીજા જ્ઞાનથી જ ઈષ્ટાર્થની સિદ્ધિ ઈચ્છે છે, ક્રિયાથી નહીં. જ્ઞાનરહિતને ક્રિયાવાન્ હોવા છતાં સિદ્ધિ નથી. કહ્યું છે કે — પુરુષોને વિજ્ઞાન ફળદાયી છે, ક્રિયા ફળદાયી નથી, મિથ્યાજ્ઞાનથી પ્રવૃત્તને ફળનો વિસંવાદ છે તથા પહેલું જ્ઞાન, પછી દયા, જ સર્વ સંયતોમાં રહે છે. અજ્ઞાની શું કરી શકે ? પાપ કે પુન્યને શું જાણે ? તેથી તેઓ પ્રરૂપે છે કે શ્રુતજ્ઞાન જ અતિ પ્રશસ્ય કે પુરુષાર્થ સિદ્ધિ હેતુથી આશ્રયીય છે, શીલ નહીં.

બીજા વળી જ્ઞાન-ક્રિયા વડે અન્યોન્ય નિરપેક્ષતાથી ફળને ઈચ્છે છે. ક્રિયારહિત જ્ઞાન કે ઉપસર્ગ રૂપ ક્રિયા ફળ આપે છે. ક્રિયા પણ જ્ઞાનરહિત હોય તો ઉપસર્ગરૂપ જ્ઞાન ફળ આપે છે. કહ્યું છે — કોઈ પાત્ર વેદમય છે, કોઈ પાત્ર તપોમય છે. જે પાત્ર તારે તે પાત્રનો આગમ કરવો. તેથી તેઓ પ્રરૂપે છે કે શ્રુત અને શીલ શ્રેય છે. કેમકે તે બંને પણ પ્રત્યેક પુરુષને પવિત્રતાનું કારણ છે.

બીજા કહે છે — મુખ્ય વૃત્તિએ શીલ શ્રેય છે, ગૌણ વૃત્તિથી શ્રુતજ્ઞાન શ્રેય છે, કેમકે તેનું ઉપકારીપણું છે. આ એકીકૃત મત છે બીજાના મતે શ્રુત શ્રેય છે, ગૌણ વૃત્તિથી શીલ પણ શ્રેય છે કેમકે તેનું ઉપકારીપણું છે - X - આમાં પહેલી વ્યાખ્યામાં અન્યતીર્થિક મતનું મિથ્યાત્વ છે. પૂર્વોક્ત ત્રણે પક્ષ ફળ સિદ્ધિ નથી, સમુદાય પક્ષની જ ફળસિદ્ધિ કરણત્વ છે. કહ્યું છે — જ્ઞાન પ્રકાશક છે, તપ શોધક અને સંયમ ગુપ્તિકર છે, ત્રણેના સંયોગમાં જિનશાસને મોક્ષ કહ્યો છે. તપ-સંયમ એ જ શીલ છે. તથા સંયોગ સિદ્ધિથી ફળ કહ્યું છે, કેમકે એક ચક્ર વડે રથ ચાલતો નથી. વનમાં (આગ લાગી ત્યારે) આંધળો-પાંગળો ભેગા થઈને નગરમાં પ્રવેશ્યા.

બીજા વ્યાખ્યાન પક્ષે પણ મિથ્યાત્વ છે, કેમકે સંયોગથી ફળ સિદ્ધિ દેખાય છે. એક-એકની પ્રધાનતાથી વિવક્ષા અસંગત છે.

હે ગૌતમ ! હું આ રીતે વ્યાખ્યા યાવત્ પ્રરૂપણા કરું છું કે અહીં શ્રુતયુક્ત શીલ શ્રેય છે. કઈ રીતે ? કહે છે - કહેવાનાર ન્યાયે. પુરુષજાત - પુરુષ પ્રકાર. શીલવાન્, અશ્રુતવાન્. શું અર્થ છે ? સ્વબુદ્ધિ વડે પાપથી નિવૃત્ત, ભાવથી શ્રુતજ્ઞાનને ન જામતો-બાળ તપસ્વી. ગીતાર્થની નિશ્ચયે તપ-ચરણ રત એવો અગીતાર્થ.

દેસ - થોડો, આંશિક મોક્ષમાર્ગને આરાધે છે. કેમકે તે સમ્યગ્ બોધરહિત છે અને ક્રિયામાં રત છે.. અશીલવાન્-શ્રુતવાન્નો અર્થ શું છે ? પાપથી અનિવૃત્ત, ધર્મનો જ્ઞાતા. તે અવિરતિ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ છે. તે થોડો કે આંશિક જ્ઞાનાદિત્રયરૂપ મોક્ષમાર્ગના ત્રીજા ભાગરૂપ ચારિત્રને વિરાધે છે, તે પ્રાપ્ત કે અપ્રાપ્તનું પાલન કરતો નથી માટે દેશવિરાધક... ત્રણે પ્રકારે પણ મોક્ષમાર્ગને આરાધે છે માટે સર્વ આરાધક. શ્રુત શબ્દથી જ્ઞાન-દર્શનનો સંગ્રહ કર્યો છે.. તત્ત્વથી મિથ્યાદૃષ્ટિ, ધર્મનો જ્ઞાતા થતો નથી. આ કારણે સમુદિત એવા શીલ-શ્રુતને શ્રેયસ્કર કહ્યા છે.

હવે આરાધનાને જ ભેદથી કહે છે -

● સૂત્ર-૪૩૧ :-

ભગવન્! આરાધના કેટલા ભેદે છે? ગૌતમ! ત્રણ ભેદે છે. તે આ - જ્ઞાનારાધના, દર્શનારાધના, ચારિત્રારાધના. - - ભગવન્! જ્ઞાનારાધના કેટલા ભેદે છે? ગૌતમ! ત્રણ ભેદે. તે આ - ઉત્કૃષ્ટા, મધ્યમા, જઘન્યા. - - ભગવન્! દર્શનારાધના? એ રીતે ત્રણ ભેદ જ છે. ચારિત્રારાધના પણ એ પ્રમાણે જ છે.

ભગવન્! જેને ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના, તેને ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધના અને જેને ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધના, તેને ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના છે? ગૌતમ! જેને ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના છે, તેને દર્શનારાધના ઉત્કૃષ્ટા કે મધ્યમા છે અને જેને ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધના, તેને જ્ઞાનારાધના ઉત્કૃષ્ટા કે મધ્યમા છે. - - ભગવન્! જેને ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના તેને ઉત્કૃષ્ટા ચારિત્રારાધના. જેને ઉત્કૃષ્ટા ચારિત્રારાધના તેને ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના છે? જેમ ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના અને દર્શનારાધના કહી, તેમ ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના અને ચારિત્રારાધના કહેવી.

ભગવન્! જેને ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધના, તેને ઉત્કૃષ્ટા ચારિત્રારાધના, જેને ઉત્કૃષ્ટા ચારિત્રારાધના તેને ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધના છે? ગૌતમ! જેને ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધના, તેને ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટા, મધ્યમા કે જઘન્યા હોય. જેને ઉત્કૃષ્ટા ચારિત્રારાધના તેને દર્શનારાધના નિયમા ઉત્કૃષ્ટા હોય.

ભગવન્! ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના આરાધીને કેટલા ભવગ્રહણથી સિદ્ધ થાય યાવત્ દુઃખનો અંત કરે? ગૌતમ! કેટલાંક તે જ ભવગ્રહણથી સિદ્ધ થાય યાવત્ અંત કરે, કેટલાંક બે ભવગ્રહણથી સિદ્ધ થાય યાવત્ અંત કરે. કેટલાંક કલ્પોપપન્ન કે કલ્પાતીતમાં જાય.

ભગવન્! ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધના આરાધીને કેટલા ભવગ્રહણથી? પૂર્વવત્. - - ભગવન્! ઉત્કૃષ્ટા ચારિત્રારાધના આરાધીને? પૂર્વવત્. વિશેષ એ કે

કેટલાંક કલ્પાતીતમાં ઉપજે છે.

ભગવન્! મધ્યમા જ્ઞાન આરાધના આરાધીને કેટલા ભવગ્રહણ થકી સિદ્ધ થાય યાવત્ અંત કરે? ગૌતમ! કેટલાંક બે ભવગ્રહણથી સિદ્ધ થાય યાવત્ અંત કરે. ફરી ત્રીજો ભવ અતિક્રમતા નથી. - - ભગવન્! મધ્યમા દર્શનારાધના આરાધીને? પૂર્વવત્. એ પ્રમાણે મધ્યમા ચારિત્રારાધનામાં પણ જાણવું.

ભગવન્! જઘન્યા જ્ઞાનારાધના આરાધીને કેટલા ભવગ્રહણથી સિદ્ધ થાય યાવત્ અંત કરે? ગૌતમ! કેટલાંક ત્રણ ભવગ્રહણ થકી સિદ્ધ થાય યાવત્ અંત કરે. પણ સાત-આઠ ભવગ્રહણને અતિક્રમતા નથી. એ પ્રમાણે દર્શનારાધના, ચારિત્રારાધના જાણવી.

● વિવેચન-૪૩૧ :-

આરાહણા - નિરતિચારણે અનુપાલના, તેમાં જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે અથવા શ્રુત, તેની કાળ આદિ ઉપચારકરણરૂપ આરાધના. દર્શન - સમ્યક્ત્વ, તેની આરાધના-નિશંકિતપણું આદિ તેના આચારની અનુપાલના. ચારિત્ર - સામાયિકાદિની નિરતિચાર આરાધના. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધના, જ્ઞાનકૃત્ય અનુષ્ઠાનોમાં પ્રકૃષ્ટ પ્રયત્નતા. તેમાં મધ્યમ પ્રયત્ન, તે મધ્યમાં. તેમાં અલ્પ પ્રયત્ન, તે જઘન્યા. એ પ્રમાણે દર્શનારાધના અને ચારિત્રારાધના જાણવી.

હવે ઉક્ત આરાધના ભેદોના પરસ્પર ઉપનિબંધને જણાવતા કહે છે - જઘન્ય અને ઉત્કર્ષ એવી તે જઘન્યોત્કર્ષા, તેના નિષેધથી અજઘન્યોત્કૃષ્ટા અર્થાત્ મધ્યમા. ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન આરાધના વાળો જ આધ દર્શનારાધનામાં હોય તથા સ્વભાવથી બીજી ન હોય.

ઉત્કૃષ્ટ દર્શન આરાધનાવાળાને જ જ્ઞાન પ્રત્યે ત્રણ પ્રકારે પણ પ્રયત્નનો સંભવ છે. ત્રણે પ્રકારે તે આરાધનાની ભજના છે.

ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન-ચારિત્ર આરાધના સંયોગ સૂત્રમાં-જેને ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના, તેને ચારિત્રારાધના ઉત્કૃષ્ટા કે મધ્યમા હોય, ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનારાધનાવાળા જ ચારિત્ર પ્રતિ તેના સ્વભાવથી અલ્પતમ પ્રયત્નવાળા થતાં નથી. ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધના-વાળાને જ્ઞાન પ્રતિ ત્રણે પ્રયત્નો ભજનારો હોય છે. તેનો સૂત્રમાં અતિદેશ કર્યો છે.

ઉત્કૃષ્ટ દર્શન-ચારિત્ર આરાધના સંયોગ સૂત્રમાં-જેને ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધના છે, તેને ચારિત્રારાધના ત્રણે પણ ભજનારો છે. ઉત્કૃષ્ટ દર્શનારાધનાવાળો જ ચારિત્ર પ્રતિ પ્રયત્નમાં ત્રણેમાં પણ અવિરુદ્ધ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટા ચારિત્રારાધનામાં ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધના હોય જ. કેમકે પ્રકૃષ્ટચારિત્ર, પ્રકૃષ્ટ દર્શનનું અનુગત હોય.

હવે આરાધના ભેદનું ફળ દર્શાવતા કહે છે - ઉત્કૃષ્ટા જ્ઞાનારાધના આરાધીને તે જ ભવગ્રહણથી સિદ્ધ થાય છે. ઉત્કૃષ્ટા ચારિત્ર આરાધનાના સદ્ભાવે સૌધર્માદિ દેવલોકોપક દેવો મધ્યે ઉત્પન્ન થાય છે. મધ્યમા ચારિત્રારાધનાના સદ્ભાવે ઐવેયકાદિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. મધ્યમોત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધન સદ્ભાવે એમ જ છે. ઉત્કૃષ્ટા દર્શનારાધનાથી તે જ ભવગ્રહણથી સિદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ તેની તે જ ભવે સિદ્ધિ થાય છે. ચારિત્રારાધનામાં તેમાં ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમા કહેવાથી આમ કહ્યું છે.

ઉત્કૃષ્ટા ચારિત્રારાધનાથી પણ તે જ ભવે સિદ્ધ થાય. માત્ર કેટલાંક 'કલ્પોપક્રમાં જાય' અહીં તે ન કહેવું ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રારાધનાવાળા સૌધર્માદિ કલ્પમાં ન જાય, તેમ કહેવું. સિદ્ધિ ગમન અભાવે તેમનું અનુતરમાં ગમન થાય છે. - X -

મધ્યમ જ્ઞાનારાધના સૂત્રમાં મધ્યમત્વ જ્ઞાનારાધના આશ્રીને તે જ ભવે નિર્વાણનો અભાવ છે. ભાવમાં ઉત્કૃષ્ટ અવશ્ય હોવું જોઈએ, એમ જાણવું. અન્યથા નિર્વાણ પ્રાપ્તિ ન થાય. અધિકૃત્ મનુષ્ય ભવ અપેક્ષાએ, બીજા મનુષ્ય ભવથી કે ત્રીજા મનુષ્ય ભવથી થાય. આ ચારિત્રારાધના સંવલિત જ્ઞાનારાધનાની વિવક્ષા કરી.

જઘન્યારાધનાને આશ્રીને કેમ અન્યથા કહે છે? સાત-આઠ ભવ ગ્રહણને અતિક્રમતો નથી. કેમકે ચારિત્રારાધનાનું જ આ ફળ કહ્યું છે - જેમકે કહ્યું છે કે - "ચારિત્રમાં આઠ ભવ." શ્રુત, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિમાં અસંખ્યાત ભવો કહ્યા છે. તેથી ચારિત્ર આરાધના રહિત જ્ઞાનદર્શનારાધના અસંખ્યાત ભાવવાળી પણ થાય, માત્ર આઠ ભવવાળી જ નહીં. - - જીવ પરિણામ કહ્યા, હવે પુદ્ગલના-

● સૂત્ર-૪૩૨ :-

ભગવન્! પુદ્ગલ પરિણામ કેટલા ભેદે છે? ગૌતમ! પાંચ ભેદે છે - વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, સંસ્થાન પરિણામ. - - વર્ણ પરિણામ કેટલા ભેદે છે? ગૌતમ! પાંચ ભેદે - કાળા યાવત્ શુક્લ વર્ણ પરિણામ. - - આ આલાવા વડે ગંધપરિણામ બે ભેદે, રસ પરિણામ પાંચ ભેદે, સ્પર્શ પરિણામ આઠ ભેદે છે. - - ભગવન્! સંસ્થાન પરિણામ કેટલા ભેદે છે? ગૌતમ! પાંચ ભેદે છે. તે આ - પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામ યાવત્ આયત સંસ્થાન પરિણામ.

● વિવેચન-૪૩૨ :-

જે પુદ્ગલો એક વર્ણને ત્યાગીને બીજા વર્ણમાં જાય, તે વર્ણ પરિણામ. એ પ્રમાણે બધે જાણવું. પરિમંડલ સંસ્થાન વલયાકાર છે. યાવત્ શબ્દથી વૃત, ત્ર્યંસ, ચતુરસ્ર સંસ્થાન પરિણામ જાણવા.

● સૂત્ર-૪૩૩,૪૩૪ :-

[૪૩૩] ભગવન્! પુદ્ગલાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ શું દ્રવ્ય છે?, દ્રવ્યદેશ છે, દ્રવ્યો છે, દ્રવ્યદેશો છે, દ્રવ્ય અને દ્રવ્યદેશ છે, દ્રવ્યો અને દ્રવ્યદેશ છે, દ્રવ્યો અને દ્રવ્યદેશો છે, દ્રવ્ય અને દ્રવ્યદેશો છે?

ગૌતમ! કથંચિત્ દ્રવ્ય છે, કથંચિત્ દ્રવ્ય દેશ છે, પણ દ્રવ્યો, દ્રવ્યદેશો, યાવત્ દ્રવ્યો-દ્રવ્યદેશો નથી.

ભગવન્! પુદ્ગલાસ્તિકાય પ્રદેશો શું દ્રવ્ય છે? દ્રવ્ય દેશ છે? પ્રશ્ન-પૂર્વવત્. ગૌતમ! કથંચિત્ દ્રવ્ય, કથંચિત્ દ્રવ્યદેશ કથંચિત્ દ્રવ્યો, કથંચિત્ દ્રવ્યદેશો છે, એ રીતે પાંચ ભંગો કહેવા. છઠ્ઠો નથી.

ભગવન્! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ત્રણ પ્રદેશો શું દ્રવ્ય છે? દ્રવ્યદેશ છે? પ્રશ્ન. ગૌતમ! કથંચિત્ દ્રવ્ય છે. આદિ સાત ભંગ કહેવા. યાવત્ કથંચિત્ દ્રવ્યો અને દ્રવ્ય દેશ છે. આઠમો ભંગ નથી.

ભગવન્! પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રદેશો શું દ્રવ્ય છે? ગૌતમ!

કથંચિત્ દ્રવ્ય છે, આદિ આઠે ભંગો કહેવા. યાવત્ કથંચિત્ દ્રવ્યો અને દ્રવ્યદેશો. જે રીતે ચાર કહ્યા, એ રીતે પાંચ, છ, સાત યાવત્ અસંખ્ય કહેવા. - - પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો શું દ્રવ્ય છે? પૂર્વવત્ યાવત્ આઠે ભંગો કહેવા.

[૪૩૪] ભગવન્! લોકાકાશ પ્રદેશો કેટલા કહ્યા છે? ગૌતમ! અસંખ્યાત. ભગવન્! એક-એક જીવના કેટલા જીવપ્રદેશો કહ્યા છે? ગૌતમ! જેટલા લોકાકાશ પ્રદેશ છે, તેટલા (પ્રમાણમાં) એક-એક જીવના જીવપ્રદેશો કહ્યા છે.

● વિવેચન-૪૩૩,૪૩૪ :-

પુદ્ગલાસ્તિકાય - એક અણુકાદિ પુદ્ગલરાશિ, પ્રદેશનિરઅંશ એવો અંશ. પુદ્ગલાસ્તિકાયપ્રદેશ - પરમાણુ. દ્રવ્ય - ગુણ, પર્યાયયોગિ. દ્રવ્યપ્રદેશ - દ્રવ્યના અવયવ. એ રીતે એકત્વ-બહુત્વ વડે પ્રત્યેક ચાર વિકલ્પો છે. દ્વિક સંયોગા પણ ચાર છે એમ પ્રશ્ન-ઉત્તર છે - બીજા દ્રવ્ય સંબંધથી કથંચિત્ દ્રવ્ય છે, કથંચિત્ દ્રવ્યદેશ છે. બાકીના વિકલ્પોનો નિષેધ છે. પરમાણુના એકત્વથી બહુત્વના દ્વિકસંયોગનો અભાવ છે. - - ભગવન્! બે દ્રવ્યો? અહીં આઠ ભંગો મધ્યે પાંચ ભંગ થાય, પછીના નહીં. તેમાં બે પ્રદેશો કથંચિત્ દ્રવ્ય છે. કઈ રીતે? જ્યારે તે બંને દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધપણે પરિણત થાય ત્યારે દ્રવ્ય. જ્યારે તે - X - દ્રવ્યાંતર સંબંધ પામે ત્યારે દ્રવ્યદેશ, બંને અલગ હોય તો દ્રવ્યો. બંને દ્રવ્યાંતરના સંબંધથી દ્રવ્યદેશો. જો તેમાંનો એક કેવળતાથી રહે, બીજા દ્રવ્યાંતરથી સંબંધ હોય, ત્યારે દ્રવ્ય અને દ્રવ્યદેશ એ પાંચમો ભંગ. બાકીના અસંભવ છે.

ત્રણ પ્રદેશોમાં આઠમાંથી સાત વિકલ્પો સંભવે છે. તે કહે છે જો ત્રણે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ રૂપે પરિણમે ત્યારે દ્રવ્ય. જો તે - X - દ્રવ્યાંતર સંબંધ કરે તો દ્રવ્યદેશ. જો ત્રણ કે બે અલગ રહે તો દ્રવ્યો. જો એકીરૂપે દ્રવ્યાંતર સાથે સંબંધ કરે તો દ્રવ્ય દેશો. જો તેના એક કે બે દ્રવ્યો અણુપણે રહે, બાકીનો દ્રવ્યાંતર સાથે સંબંધ હોય તો દ્રવ્ય-દ્રવ્યદેશ. જો એક સ્થિત અને બીજા બે દ્રવ્યાંતર સાથે સંબંધ હોય તો દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય દેશો. જો બે સ્થિત અને એકનો દ્રવ્યાંતર સંબંધ હોય તો દ્રવ્યો અને દ્રવ્યદેશ. આઠમો ભંગ નથી. કેમકે બંને બાજુ બહુવચનાભાવ છે.

ચાર પ્રદેશમાં આઠમો ભંગ સંભવે છે. કેમકે તેમાં બંને બાજુ બહુવચનનો સંભવ છે.

પરમાણુ આદિ વક્તવ્યતા કહી. પરમાણુ આદિ લોકાકાશ પ્રદેશ અવગાહી હોય છે. તેની વક્તવ્યતા - જેથી લોક અસંખ્યાત પ્રદેશિક છે, તેથી તેના પ્રદેશો અસંખ્ય છે. પ્રદેશાધિકારથી જ કહે છે - એક જીવના લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશો છે? કેમ? જીવ કેવલિ સમુદ્ધાત કાળે સર્વ લોકાકાશને વ્યાપીને રહે છે. તેથી લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ છે. - - જીવ પ્રદેશો પ્રાયઃ કર્મ પ્રકૃતિ વડે અનુગત છે, તેથી તેને કહે છે -

● સૂત્ર-૪૩૫ :-

ભગવન્! કેટલી કર્મપ્રકૃતિ છે? ગૌતમ! આઠ. તે આ જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય. - - ભગવન્! નૈરયિકોની કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓ છે? ગૌતમ! આઠ. એ રીતે બધાં જીવોની આઠ કર્મ પ્રકૃતિ સ્થાપવી. યાવત્ વૈમાનિક.

ભગવન્! જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગ પરિચ્છેદો છે? ગૌતમ! અનંતા. - - નૈરયિકોના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગ પરિચ્છેદો છે? ગૌતમ! અનંતા. એ પ્રમાણે બધાં જીવોના જાણવા. વૈમાનિકની પૃચ્છા. ગૌતમ! અનંત અવિભાગ પરિચ્છેદો છે. એ પ્રમાણે જેમ જ્ઞાનાવરણીયના અવિભાગપરિચ્છેદો કહ્યા, તેમ આઠે કર્મ પ્રકૃતિના અંતરાય પર્યન્ત વૈમાનિક સુધી કહેવા.

ભગવન્! એક એક જીવના એક એક જીવપ્રદેશે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગ પરિચ્છેદ આવેષ્ટિત-પરિવેષ્ટિત છે? ગૌતમ! કથંચિત્ આવેષ્ટિત-પરિવેષ્ટિત છે, કથંચિત્ નથી. જો આવેષ્ટિત-પરિવેષ્ટિત હોય તો નિયમા અનંત વડે હોય.

ભગવન્! એક-એક નૈરયિકના એક-એક જીવપ્રદેશે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના કેટલા અવિભાગ-પરિચ્છેદ આવેષ્ટિત-પરિવેષ્ટિત છે? ગૌતમ! નિયમા અનંતા. જેમ નૈરયિક કહ્યા તેમ યાવત્ વૈમાનિક કહેવા. વિશેષ એ કે - મનુષ્યોને જીવની માફક જાણવા.

ભગવન્! એક એક જીવને એક એક જીવપ્રદેશે દર્શનાવરણીય કર્મના કેટલા? જ્ઞાનાવરણીય માફક દંડક કહેવો યાવત્ વૈમાનિક. એ પ્રમાણે અંતરાયના સુધી કહેવું. વિશેષ આ - વેદનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર આ ચાર કર્મોના વિષયમાં નૈરયિકવત્ મનુષ્યો કહેવા.

● વિવેચન-૪૩૫ :-

જેનાથી પરિચ્છેદ થાય, તે પરિચ્છેદ અર્થાત્ અંશ. તે સવિભાગ પણ હોય, તેથી વિશેષથી કહે છે - અવિભાગ. અવિભાગ-પરિચ્છેદ એટલે અંશ રહિતના અંશ. તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અનંતા છે. કઈ રીતે? જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જ્યાં સુધી જ્ઞાનના અવિભાગ ભેદોને આવરણ કરે, ત્યાં સુધી જ તેનો અવિભાગ પરિચ્છેદ છે. અથવા દલિકોની અપેક્ષાએ તેના અનંત પરમાણુરૂપ છે.

તે પરમાણુ વડે આવેષ્ટિત-પરિવેષ્ટિત અર્થાત્ અત્યંત પરિવેષ્ટિત અથવા આવેષ્ટ્ય પરિવેષ્ટિત. કેવળીને આશ્રીને આવેષ્ટિત પરિવેષ્ટિત નથી, કેમકે તેમને ક્ષીણ જ્ઞાનાવરણત્વથી તે પ્રદેશના જ્ઞાનાવરણીય અવિભાગ પરિચ્છેદ વડે આવેષ્ટન-પરિવેષ્ટનનો અભાવ છે.

મનુષ્યની અપેક્ષાએ આવેષ્ટિત-પરિવેષ્ટિતપણામાં તેના ઈતરનો સંભવ હોવાથી કથંચિત્ આવેષ્ટિત આદિ કહ્યું. એ પ્રમાણે દર્શનાવરણીય, મોહનીય, અંતરાયમાં પણ કહેવું.

વેદનીય, આયુ, નામ, ગોત્રમાં ફરી જીવ પદ માફક ભજના કહેવી,

સિદ્ધની અપેક્ષાએ. મનુષ્યપદમાં આમ નથી. તેમાં વેદનીયાદિનો સદ્ભાવ છે. -
- હવે જ્ઞાનાવરણને બાકીના સાથે ચિંતવે છે -

● સૂત્ર-૪૩૬,૪૩૭ :-

[૪૩૬] ભગવન્! જેના જ્ઞાનાવરણીય છે, તેના દર્શનાવરણીય પણ છે અને જેના દર્શનાવરણીય છે, તેના જ્ઞાનાવરણીય પણ છે? ગૌતમ! નિયમા - X - આ બંને હોય. - - ભગવન્! જેના જ્ઞાનાવરણીય છે, તેના વેદનીય છે, જેના વેદનીય છે તેના જ્ઞાનાવરણીય પણ છે? ગૌતમ! જેના જ્ઞાનાવરણીય છે, તેના વેદનીય નિયમા છે, પણ જેના વેદનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય કદાચ હોય, કદાચ ન હોય.

ભગવન્! જેના જ્ઞાનાવરણીય છે, તેના મોહનીય છે, જેના મોહનીય છે, તેના જ્ઞાનાવરણીય છે? ગૌતમ! જેના જ્ઞાનાવરણીય છે તેના મોહનીય કદાચ હોય, કદાચ ન હોય. જેના મોહનીય હોય, તેના જ્ઞાનાવરણીય નિયમા હોય. - - ભગવન્! જેના જ્ઞાનાવરણીય છે, તેને આયુ છે, એ પ્રમાણે જેમ વેદનીય કહ્યું, તેમ આયુમાં પણ કહેવું. એ પ્રમાણે નામકર્મમાં, ગોત્રકર્મમાં પણ કહેવું. જે રીતે દર્શનાવરણીય સાથે કહ્યું, તે પ્રમાણે અંતરાયમાં પણ નિયમથી પરસ્પર સહભાવ છે.

ભગવન્! જેને દર્શનાવરણીય કર્મ છે, તેને વેદનીય છે, જેને વેદનીય છે તેને દર્શનાવરણીય છે? જે પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયનું કથન ઉપર સાત કર્મો સાથે કર્યું, એ જ પ્રકારે દર્શનાવરણીય કર્મનું પણ અંતરાયકર્મ સુધી છ કર્મો સાથે કથન કરવું.

ભગવન્! જેને વેદનીય છે, તેને મોહનીય છે અને જેને મોહનીય છે, તેને વેદનીય છે? ગૌતમ! જેને વેદનીય છે, તેને મોહનીય કદાચ હોય, કદાચ ન હોય. જેને મોહનીય છે, તેને વેદનીય નીયમા હોય. ભગવન્! જેને વેદનીય છે, તેને આયુ? આ બંને નિયમા પરસ્પર સાથે હોય. જેમ આયુની સાથે વેદનીય કહ્યું, તેમ નામ સાથે અને ગોત્ર સાથે પણ કહેવું. - - ભગવન્! જેને વેદનીય હોય, તેને અંતરાય હોય? પૃચ્છા. ગૌતમ! જેને વેદનીય હોય, તેને અંતરાય કદાચ હોય, કદાચ ન હોય. પણ જેને અંતરાય હોય તેને વેદનીય નિયમા હોય.

ભગવન્! જેને મોહનીય, તેને આયુકર્મ અને જેને આયુ તેને મોહનીય કર્મ છે? ગૌતમ! જેને મોહનીય તેને આયુ નિયમા છે, જેને આયુકર્મ છે, તેને મોહનીય કદાચ હોય, કદાચ ન હોય. આ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અંતરાય પણ કહેવું. - - ભગવન્! જેને આયુકર્મ હોય તેને નામકર્મ હોય? પૃચ્છા. બંને પરસ્પર નિયમા હોય. - - આ પ્રમાણે ગોત્રકર્મ સાથે પણ કહેવું. - - ભગવન્! જેને આયુકર્મ હોય તેને અંતરાય? પૃચ્છા. ગૌતમ! જેને આયુકર્મ હોય, તેને અંતરાયકર્મ કદાચ હોય, કદાચ ન હોય. પણ જેને અંતરાય હોય તેને આયુ નિયમા હોય.

ભગવન્! જેને નામકર્મ હોય, તેને ગોત્ર કર્મ હોય? પૃચ્છા ગૌતમ! બંને પરસ્પર નિયમા હોય. - - ભગવન્! જેને નામકર્મ હોય તેને અંતરાય કર્મ હોય? પૃચ્છા. ગૌતમ! જેને નામકર્મ હોય, તેને અંતરાય કર્મ કદાચ હોય, કદાચ ન હોય. જેને અંતરાય હોય, તેને નિયમા નામ હોય. - - ભગવન્! જેને ગોત્રકર્મ હોય, તેને અંતરાયકર્મ હોય? પૃચ્છા. ગૌતમ! જેને ગોત્ર છે, તેને અંતરાય હોય કે ન હોય, અંતરાયવાળાને ગોત્ર નિયમા હોય.

[૪૩૭] ભગવન્! જીવ પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ છે? ગૌતમ! જીવ બંને છે - એમ કેમ કહ્યું? ગૌતમ! જેમ કોઈ પાસે છત્ર હોય તો છત્રી, દંડથી દંડી, ઘટથી ઘટી, પટથી પટી, કરથી કરી કહેવાય છે, એમ જ હે ગૌતમ! જીવ પણ શ્રોત્ર-ચક્ષુ-ઘ્રાણ-જીભ-સ્પર્શ ઈન્દ્રિયોને આશ્રીને પુદ્ગલી કહેવાય. જીવને આશ્રીને પુદ્ગલ કહેવાય. તેથી પૂર્વવત્ કહ્યું.

ભગવન્! નૈરયિક પુદ્ગલી કે પુદ્ગલ? એ પ્રમાણે જ વૈમાનિક સુધી કહેવું. વિશેષ આ - જેને જેટલી ઈન્દ્રિયો છે, તેને તેટલી કહેવી. - - ભગવન્! સિદ્ધો પુદ્ગલી છે કે પુદ્ગલ? ગૌતમ! પુદ્ગલી નથી, પુદ્ગલ છે. ભગવન્! એમ કેમ કહ્યું? ગૌતમ! જીવને આશ્રીને. તેથી હે ગૌતમ! એમ કહ્યું. - - ભગવન્! તે એમ જ છે, એમ જ છે.

● વિવેચન-૪૩૬,૪૩૭ :-

જેને વેદનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય હોય કે ન હોય. અકેવલી અને કેવલીને આશ્રીને કહ્યું. અકેવલીને આ બંને હોય, કેવલીને વેદનીય જ હોય, જ્ઞાનાવરણીય નહીં. જેને જ્ઞાનાવરણીય છે, તેને મોહનીય હોય કે ન હોય. - અક્ષપક, ધાપકને આશ્રીને અક્ષપકને બંન હોય, ધાપકને મોહકાયથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનાવરણીય હોય પણ મોહનીય ન હોય. એ પ્રમાણે જેમ જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય વડે કહ્યું તથા આયુષ્ક, નામ અને ગોત્ર સાથે પણ કહેવું. કેમકે તે બધામાં ઉક્ત પ્રકારથી ભજના છે - - અંતરાય વડે જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય માફક કહેવું. કેમકે તે બંનેમાં ભજના નથી. આ જ વાત કહે છે—

એ પ્રમાણે જેમ વેદનીય, નિયમા પરસ્પર સમ કહેવું. તેથી જેને જ્ઞાનાવરણીય છે, તેને નિયમા અંતરાય છે. જેને અંતરાય છે તેને નિયમા જ્ઞાનાવરણીય છે એમ પરસ્પર નિયમા કહેવું.

હવે દર્શનાવરણીય બાકીના છ સાથે - આ આલાવો જ્ઞાનાવરણીય આલાવા સમાન જ છે. - - વેદનીયને બાકીના પાંચ સાથે વિચારતા - જેને વેદનીય છે, તેને મોહનીય હોય કે ન હોય. અક્ષીણમોહ, ક્ષીણમોહને આશ્રીને. અક્ષીણ મોહને બંને હોય ક્ષીણમોહને વેદનીય હોય, મોહનીય ન હોય. - - જ્યાં વેદનીય છે, ત્યાં નિયમા આયુ છે, જ્યાં આયુ છે, ત્યાં નિયમા વેદનીય છે. એ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર સાથે પણ કહેવું.

અંતરાય સાથે ભજના. કેમકે વેદનીય અને અંતરાય અકેવલિને હોય, કેવલીને વેદનીય હોય, અંતરાય નહીં. - - હવે મોહનીય બાકીના ચાર સાથે

વિચારતા - તેમાં જેને મોહનીય, તેને આયુ નિયમથી અકેવલી માફક છે. જેને આયુ છે, તેને મોહનીયની ભજના. કેમકે અક્ષીણ મોહવાળાને બંને હોય, ક્ષીણ મોહવાળાને આયુ જ હોય.

જેને મોહનીય તેને નામ, ગોત્ર, અંતરાય નિયમા હોય, પણ જેને નામાદિ ત્રણ છે, તેને મોહનીય અક્ષીણ મોહવાળાને હોય. પણ ક્ષીણ મોહવાળાને ન હોય. - - હવે આયુની બાકીના ત્રણ સાથે વિચારણા-જેને આયુ છે, તેને નિયમા નામ છે, જેને નામ છે, તેને નિયમા આયુ છે. એ પ્રમાણે ગોત્ર સાથે પણ જાણવું. જેને આયુ છે, તેને અંતરાય અકેવલી માફક હોય છે અને કેવલી માફક નથી હોતું. તેથી હોય કે ન હોય કહ્યું.

નામકર્મને બાકીના બે સાથે વિચારે છે - જેને નામકર્મ છે તેને નિયમા ગોત્રકર્મ છે, જેને ગોત્ર છે તેને નિયમા નામ છે. જેને નામ છે, તેને અંતરાય અકેવલીવત્ હોય અને કેવલીવત્ ન હોય. - - આ રીતે ગોત્રકર્મ અને અંતરાયકર્મની ભજના પણ કહેવી.

અનંતર કર્મો કહ્યા. તે પુદ્ગલાત્મક હોવાથી તેનો અધિકાર કહે છે. પુદ્ગલા - શ્રોત્ર આદિ રૂપે હોય છે, જેને તે પુદ્ગલી, પુદ્ગલ એ સંજ્ઞા છે. જીવના યોગથી તે પુદ્ગલ કહ્યા.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
શતક-૮-નો ટીકા સહિતનો અનુવાદ પૂર્ણ

ભાગ-૧૦-મો પૂર્ણ

આગમ સટીક અનુવાદનું વિભાગીકરણ

આગમનું નામ	ભાગ ક્રમાંક
આચારાંગ	૧ અને ૨
સૂત્રકૃતાંગ	૩ અને ૪
સ્થાનાંગ	૫ થી ૭
સમવાયાંગ	૮
ભગવતી	૯ થી ૧૩
જ્ઞાતાધર્મકથા	૧૪
ઉપાસકદશા, અંતકૃત્દશા, અનુતરોપપાતિકદશા, પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૫
વિપાકશ્રુત, ઔપપાતિક	૧૬
રાજપ્રશ્નીય	૧૭
જીવાજીવાભિગમ	૧૭ થી ૧૯
પ્રજ્ઞાપના	૨૦ થી ૨૨
સૂર્ય/ચંદ્ર-પ્રજ્ઞાપ્તિ	૨૩, ૨૪
જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાપ્તિ	૨૫ થી ૨૭
નિરયાવલિકા પંચક અને પયપ્ત્તાસૂત્રો-૧૦+૧	૨૮
નિશીથ, વ્યવહાર, બૃહલ્કલ્પ	
દશાશ્રુતરર્કધ અને જીતકલ્પ	૨૯
મહાનિશીથ	૩૦
આવશ્યક	૩૧ થી ૩૪
પિંડનિર્યુક્તિ, ઓઘનિર્યુક્તિ	૩૫
દશવૈકાલિક	૩૬
ઉત્તરાધ્યયન	૩૭ થી ૩૯
નંદીસૂત્ર	૪૦
અનુયોગદ્વાર	૪૧
કલ્પ (બારસા) સૂત્ર	૪૨